

Національна академія наук України
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

**СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЯК ОСНОВА
ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ**

Монографія

**За редакцією
доктора економічних наук І.М. Бобух**

Київ – 2020

УДК 330.341.4:330.34(477)

С 87

Автори: Бобух І.М. (наукове керівництво; наукове редагування; вступ; підрозділи 1.1, 1.2, 1.4, 5.6, 7.3; висновки; додаток Е); Кіндзерський Ю.В. (розділ 3, підрозділ 1.3, додаток В); Фащевська О.М. (розділ 4, додаток Г); Снігова О.Ю. (підрозділи 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 7.5, додаток Д); Щегель С.М. (розділ 6, підрозділи 1.2, 5.6, 7.5); Тищук Т.А. (підрозділ 2.5); Романовська Н.І. (підрозділ 2.2; додатки А, Б); Герасімова О.А. (розділ 8; підрозділи 5.5, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4; додатки Ж, И, К, Л, М); Москвіна О.Д. (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 7.5; додатки А, Б); Лопатенко Д.Б. (підрозділ 2.3; додатки А, Б)

Рецензенти:

д-р. екон. наук, проф. **Ю.М. Уманців** (Київський національний торговельно-економічний університет – Київ);

канд. соціол. наук **О.М. Балакірева** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

*Затверджено до друку Постановою Вченої Ради
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
від 21 лютого 2020 р. № 9*

Структурні зміни як основа інкл юзивного розвитку економіки України :
С 87 монографія / [Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М. та ін.] ; за ред. д.е.н. І.М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2020. – 516 с., табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/mg/332.pdf>

ISBN 978-966-02-9456-1 (електронне видання)

У монографії узагальнено теоретичні та практичні підходи до розуміння ознак та форм прояву інклюзивності у функціонуванні економіки на національному та регіональному рівнях, показано вплив інклюзивності на трансформацію традиційного розуміння економічної структури і формування новітньої концепції екстрактивної та інклюзивної структури економіки. На основі комплексного аналізу інституційного середовища та статистичних даних України й інших країн запропоновано шляхи удосконалення державної структурної політики для досягнення інклюзивного розвитку економіки України як єдиного підґрунтя для забезпечення довгострокового і стійкого зростання економіки, ефективного функціонування держави і підвищення загального добробуту суспільства.

Розрахована на фахівців у сфері економіки, працівників державних і регіональних органів управління, науковців, викладачів, студентів.

Монографію підготовлено у рамках НДР «Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України».

УДК 330.341.4:330.34(477)

ISBN 978-966-02-9456-1
(електронне видання)

© Національна академія наук України, 2020
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2020

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ЯК ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	14
1.1. Поняття інклюзивного розвитку, структура і критерії інклюзивності економічного розвитку	14
1.2. Україна у вимірі глобальних і національних економічних індексів та рейтингів	37
1.3. Структурна політика для інклюзивного розвитку, її драйвери та обмеження	53
1.4. Переосмислення структурних змін в інституційно-господарській системі у контексті посилення ефективності реалізації принципів інклюзивного розвитку	62
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ІНСТИТУЦІЙНИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СПРЯМОВАНOSTІ НА ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК	70
2.1. Структурні зрушення у макроекономічних пропорціях економіки України	70
2.2. Економічні тенденції розвитку сектора домогосподарств	78
2.3. Особливості динаміки зайнятості і самозайнятості населення України	94
2.4. Порівняння структури доходів і витрат населення регіонів України та Норвегії як країни з найвищим рівнем інклюзивного розвитку	110
2.5. Сфера послуг у забезпеченні інклюзивного розвитку України	117
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СФЕРИ У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОСТІ: ВИКЛИКИ, ЦІЛІ ТА ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ	134
3.1. Індустріалізація, структурні зміни та інклюзивний розвиток у глобальних трансформаціях	134
3.2. Деіндустріальні перетворення в Україні та їх наслідки для інклюзивності	146
3.3. Напрями структурної політики інклюзивної індустріалізації в Україні	153
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНВЕСТУВАННЯ ЯК ЧИННИК ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	161
4.1. Основні характеристики прояву інклюзивності в інвестиційному забезпеченні економічного розвитку	161
4.2. Складові та структура інвестування в інклюзивний розвиток економіки	174
4.3. Роль держави у стимулюванні інвестицій в інклюзивний розвиток на національному та регіональному рівнях	184

РОЗДІЛ 5. ПОДОЛАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ІНЕРТНОСТІ ЯК УМОВА ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ	192
5.1. Просторовий вимір інклюзивності в умовах становлення «нової» регіональної політики	192
5.2. Встановлення сутності регіональної структурної інертності	208
5.3. Інклюзивність розвитку економіки на засадах диверсифікації структури економіки регіонів	213
5.4. Оцінка орієнтованості державної регіональної політики України на забезпечення інклюзивності у розвитку регіонів	217
5.5. Державна підтримка розвитку територій як чинник інклюзивного розвитку регіонів	229
5.6. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка і перспективи	245
РОЗДІЛ 6. ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗМІНИ: ВПЛИВ НА СТРУКТУРУ ЕКОНОМІКИ ТА РІВЕНЬ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ	266
6.1. Особливості забезпечення інклюзивного технологічного розвитку України крізь призму гендерного виміру	266
6.2. Формування в Україні технологічної екосистеми	280
РОЗДІЛ 7. НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ	291
7.1. Регуляторне середовище інклюзивного розвитку України	291
7.2. Дослідження рівня інклюзії вразливих груп	298
7.3. Розвиток інфраструктури як структурна реформа: інвестиційні аспекти	310
7.4. Інститут освіти як запорука інклюзивного розвитку	321
7.5. Напрями удосконалення державної структурної політики для досягнення цілей інклюзивного розвитку з урахуванням регіональних особливостей	327
РОЗДІЛ 8. ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТІЙКОСТІ	342
8.1. Особливості протидії розвитку економічної кризи, спричиненої запровадженням карантинних заходів, в Україні та країнах світу	342
8.2. Моделювання основних сценаріїв розвитку економіки України у 2020 р. на основі міжгалузевих балансів з урахуванням впливу «коронакризи» як наслідку пандемії COVID-19 відносно базового прогнозу на 2020 р.	352
8.3. Моделювання динаміки основних макроекономічних показників України на 2020 р. відносно 2019 р. з урахуванням зовнішніх чинників	363
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ	369
ДОДАТКИ	385

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АПІ/ІРА	–	Агенції з просування інвестицій / Investment Promotion Agencies
АТО	–	антитерористична операція
ВВП	–	валовий внутрішній продукт
ВДВ	–	валова додана вартість
ВЕФ/WEF	–	Всесвітній економічний форум / World Economic Forum
ВНД	–	валовий національний дохід
ВНЗ	–	валові національні заощадження
ВНЗ	–	вищий навчальний заклад
ВНОК	–	валове нагромадження основного капіталу
в.п.	–	відсоткові пункти
ВПО	–	внутрішньо переміщенні особи
ВРУ	–	Верховна Рада України
ГЛСВ	–	глобальні ланцюги створення вартості
ГМК	–	гірничо-металургійний комплекс
ГО	–	громадська організація
ДСРР	–	Державна стратегія регіонального розвитку
ДСТУ	–	Державні стандарти України
ЄАВТ	–	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄБРР	–	Європейський банк реконструкції і розвитку
ЄС	–	Європейський Союз
ЖКГ	–	житлово-комунальне господарство
ЗВО	–	заклади вищої освіти
ЗМІ	–	засоби масової інфорації
ЗНО	–	зовнішнє незалежне оцінювання
з/п	–	заробітна плата
ЗСУ	–	Збройні сили України
ІГН	–	Індекс гендерної нерівності
ІЗЛР	–	Індекс регіонального людського розвитку
ІКТ/ ІСТ	–	інформаційно-комунікаційні технології
ІРР	–	Індекс інклюзивного розвитку регіонів України
ІТ	–	інформаційні технології
КВЕД	–	Класифікація видів економічної діяльності
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КСВ	–	корпоративна соціальна відповідальність
МВФ/IMF	–	Міжнародний валютний фонд / International Monetary Fund
МНП	–	мультинаціональні підприємства
МОЗ	–	Міністерство охорони здоров'я України
МОВВ/ЦОВВ	–	місцеві/центральні органи виконавчої влади
МОН	–	Міністерство освіти та науки України
МОП	–	Міжнародна організація праці
МСБ	–	малий та середній бізнес
МСП/SME	–	малі та середні підприємства / Small and medium-sized enterprises
МТД	–	міжнародна технічна допомога
НАН	–	Національна академія наук
НБУ	–	Національний банк України
НДДКР (R&D)	–	науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи

НКООДГ	– некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства
НТП	– науково-технічний прогрес
ОВДП	– облігації внутрішніх державних позик
ОДА	– обласні державні адміністрації
ОЕСР/ OECD	– Організація економічного співробітництва та розвитку / Organisation for Economic Co-operation and Development
ОМС	– органи місцевого самоврядування
ООН/UN	– Організація Об'єднаних Націй / United Nations
ОПК	– оборонно-промисловий комплекс
ОТГ	– об'єднана територіальна громада
ПДВ	– податок на додану вартість
ПІ/FDI	– прямі іноземні інвестиції / Foreign direct investments
ПКС	– паритет купівельної спроможності
ПРООН/ UNDP	– Програма розвитку ООН / United Nations Development Programme
РДА	– районні державні адміністрації
СБ/WB	– Світовий банк/ World Bank
СНД	– Співдружність Незалежних Держав
СНР	– Система національних рахунків
СОТ	– Світова організація торгівлі
ст.	– століття
США	– Сполучені Штати Америки
ТОВ	– товариство з обмеженою відповідальністю
ТМТ	– технології, медіа та телекомунікації
ТПО	– тимчасово переміщені особи
УБД	– учасники бойових дій
УТОС	– Українське товариство сліпих
УФС	– Український фонд стартапів
ЦНАП	– центр надання адміністративних послуг
ЦСЕ	– Центральна і Східна Європа
ЦСР	– Цілі сталого розвитку
ЮНІДО/ UNIDO	– Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку / United Nations Industrial Development Organization
ЮНКТАД/ UNCTAD	– United Nations Conference on Trade and Development / Конференція ООН з торгівлі та розвитку
СРІ	– Corruption Perceptions Index / Індекс сприйняття корупції
ІСТ	– Information and Communication Technologies / інформаційні та комунікаційні технології
IGDI (IDI)	– Inclusive Growth and Development Index (Inclusive Development Index) / Індекс інклюзивного зростання та розвитку
IDR	– Industrial Development Report / Звіт з промислового розвитку

IPC-IG	– International Policy Centre for Inclusive Growth / Міжнародний центр політики інклюзивного зростання
ISID	– Inclusive and sustainable industrial development / Концепція розвитку світової промисловості на засадах інклюзивності та сталості
ITC	– International Trade Centre / Міжнародний торговельний центр
GECES	– Groupe d'experts de la Commission sur l'entrepreneuriat social / Експертна група Європейської Комісії щодо підтримки ініціативи з розвитку соціального бізнесу
ESG	– Environmental, Social, Corporate Governance / навколишнє середовище, соціальна сфера та управління
LLL	– Life-Long Learning / навчання протягом життя
MDGs/ЦРТ	– Millenium Development Goals / Цілі розвитку тисячоліття
MVA	– manufacturing value added / Індекс доданої вартості переробної промисловості
QA	– quality assurance / забезпечення якості (тестувальник)
SWL	– Satisfaction with Life Index / Індекс задоволеності життям
STEM	– Science, Technology, Engineering and Mathematics / наука, технології, інженерія, математика
STEAM	– S – science, T – technology, E – engineering, A – art and M – mathematics / природничі науки, технологія, інженерія, мистецтво, математика
WGI WB	– Worldwide Governance Indicators (World Bank) / показники всесвітнього державного управління (Світового банку)

ПЕРЕДМОВА

Монографію присвячено обґрунтуванню структурних трансформацій національної економіки України, необхідних для досягнення цілей інклюзивного економічного розвитку з урахуванням регіональних особливостей на основі сучасних інструментів державної структурної політики.

Посилення турбулентності розвитку глобальної економіки характеризується збільшенням нерівності доступу різних соціальних груп до включення у процеси створення і розподілу ВВП і національного багатства. В умовах, коли пришвидшення темпів економічного зростання супроводжується перетіканням і взаємним посиленням різних видів нерівності, деградацією навколишнього середовища, підвищенням рівня безробіття і бідності, досягнення високих значень обсягів ВВП вже не може слугувати вичерпним критерієм ефективності функціонування економічної системи саме по собі і потребує здійснення трансформацій *на основі моделі економічного зростання, у якій людина, рівень та якість її життя є центром концентрації зусиль зі здійснення структурних змін.* Суперечливий характер сучасного економічного розвитку вимагає переосмислення базових макроекономічних понять – «розвиток» і «зростання» – поглиблюючи їх зміст за рахунок включення таких категорій, як забезпечення рівних можливостей більш широкого доступу до ресурсів, інвестицій та підприємництва, забезпечення продуктивної зайнятості тощо. Таким чином формується поняття інклюзивного розвитку як єдиного підґрунтя для забезпечення довгострокового і принципово якіснішого розвитку економіки, ефективного функціонування держави і підвищення добробуту широких верств суспільства.

Дослідження змісту та особливостей інклюзивного розвитку економіки і можливостей його досягнення у країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку перебували у центрі наукового пошуку багатьох країн та міжнародних організацій, зокрема OECD, UNDP, та вчених-економістів – як засновників теорії економічного зростання (Дж.М. Кейнса, Р. Харрода, Е. Домара, Р. Солоу,

Т. Верлена), так і сучасних зарубіжних (серед яких – А. Дітон, Д. Робінсон, Д. Аджемоглу, Е. Райнерт, С. Голандер, Дж. Подест, З.М. Бедос, Е. Дуфло, С. Лундстром, О. Іанчовічіна) та українських (зокрема, В. Гейця, А. Гриценка, Е. Лібанової, Т. Затонацької) дослідників. Віддаючи належне вагомому науковому доробку зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів щодо факторів і чинників інклюзивного зростання, слід зазначити, що на сучасному етапі ряд питань прикладного характеру залишаються відкритими, серед них – формулювання нового змісту та вироблення інструментів державної політики структурної трансформації економіки, що має відповідати таким вимогам, як: комплексність і системність регулятивних заходів при створенні механізмів стимулювання інклюзивного економічного розвитку; врахування особливостей інтеграції національної економіки у європейську і світову та впливу глобальних економічних трендів на національне господарство; орієнтація на нову якість високих рівнів показників економічного розвитку; створення можливостей розвитку здібностей і потенціалу кожної людини; більше залучення населення до економічних процесів і результатів та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Усе це визначило необхідність формування цілісного макроекономічного розуміння явища інклюзивного розвитку економіки України і обумовило актуальність дослідження структурних змін як його основи через розкриття найбільш важливих характеристик інклюзивного розвитку, виявлення його складових і чинників на глобальному, національному та регіональному рівнях. Результати наукового дослідження, представлені у монографії, є вагомими з точки зору практичного використання, оскільки представляють систему заходів державної структурної політики, орієнтованих на перехід до інклюзивного економічного зростання як основи підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Оцінка початкових передумов і отриманих здобутків у процесі переходу економіки України до інклюзивного розвитку набуває особливої важливості й з погляду необхідності впровадження *17 глобальних Цілей сталого розвитку*,

більшість з яких прямо або опосередковано спрямована саме на вирішення питань інклюзії з урахуванням специфіки національного розвитку, що відзначено у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна». За цих умов пропозиції щодо формування засад для нової якості економічного зростання через трансформацію державної політики структурних реформ, представлені у монографії, сприятимуть формуванню базису для досягнення цілей інклюзивного розвитку національного господарства.

До найважливіших теоретико-методологічних результатів, представлених у монографії, необхідно віднести узагальнення та систематизацію існуючих теоретичних і методологічних підходів до тлумачення концепту інклюзивності та удосконалення розуміння явищ «структурні зміни» та «структурна політика» крізь призму включення концепту інклюзивності в економічний розвиток. Зокрема, запропоновано *авторське визначення інклюзивного розвитку економіки* як такого, що передбачає всеосяжну взаємовигідну та недискримінаційну включеність усіх суб'єктів національного господарства у процес економічного розвитку з метою спільного створення національного багатства та його соціально справедливого перерозподілу між усіма членам суспільства задля підвищення загального добробуту нації та рівня життя кожної людини, що має слугувати метою здійснення структурних змін в економіці.

У монографії показано, що акценти у дослідженні питань структури економіки, структурних змін та структурної політики постійно змінюються, розвиваючись відповідно до вимог часу, й актуальним є розуміння *функціональної структури економіки* як сукупності стійко відтворюваних взаємозв'язків між економічними агентами у процесі досягнення пріоритетів розумного, сталого та інклюзивного розвитку економіки. Отже, мета сучасної державної структурної політики полягає зовсім не в тому, щоб збільшити або зменшити частку певної галузі у загальній структурі випуску, оскільки одній і тій самій галузевій структурі випуску можуть відповідати різні варіанти функціональної структури, що формують різні рівні інклюзивного розвитку економіки. Відповідно, ключовим моментом для виявлення та оцінки взаємодій економічних агентів у

рамках формування функціональної структури економіки є розуміння того, яким чином дія факторів інклюзивного розвитку реалізується через фактичні функціональні взаємозв'язки між економічними агентами.

Напрями структурної політики мають формуватися насамперед з урахуванням необхідності імплементації принципів інклюзивного розвитку за ключовими векторами, що передбачають, поряд зі збільшенням обсягів ВВП і національного багатства, забезпечення широкомасштабного і стійкого поліпшення рівня та якості життя людей. Доповнення традиційного (секторального, інституційного, технологічного) контексту розуміння процесів формування структури економіки концепцією інклюзивності/екстрактивності дозволило на якісно вищому рівні підійти до формування основ і напрямів державної структурної політики з метою здійснення трансформації національної економіки для досягнення нею цілей інклюзивності з урахуванням регіональних особливостей у довгостроковій перспективі.

Серед прикладних результатів дослідження, представлених у монографії, найважливішими є такі:

– розширено та удосконалено розуміння змісту явищ «структурні зміни» та «структурна політика» під кутом включення в них концепту інклюзивності та формування таким чином інклюзивної або екстрактивної структури економіки. Для виявлення ознак інклюзивності (екстрактивності) структури економіки пропонується виокремити основні економічні та соціальні суб'єкти, на діяльність яких впливають економічні та соціальні інститути, а для кожного суб'єкта – його основні потреби та проблеми, що заважають інклюзивному розвитку;

– проаналізовано регуляторне середовище на основі узагальнення експертних висновків із понад 800 законодавчих актів, прийнятих в Україні за останні п'ять років, за найбільш актуальними напрямками регуляторної діяльності держави (боротьба з корупцією; розвиток бізнес-середовища; реформа децентралізації; розвиток освіти та науки; інформаційне суспільство та доступ до інформації тощо) та показано, що більшість змін, які відбувалися, мають характер

інклюзивності, однак їх імплементація та практичне виконання залишаються незадовільними;

– розроблено і передано органам влади концепцію соціально-ендогенно орієнтованої розбудови вітчизняної промисловості, основними рисами якої є комплементарне застосування інституційних (горизонтальних) та секторальних (вертикальних) заходів промислової політики для створення мережі високотехнологічних основних і суміжних виробництв з огляду на вигідну для країни спеціалізацію у міжнародному поділі праці;

– розроблено пропозиції щодо удосконалення державної політики у сфері освіти, зокрема, щодо підвищення порогового бар'єра кількості балів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання під час вступу до державних вищих навчальних закладів України медичних спеціальностей, які впроваджено у чинне українське законодавство з питань прийому на навчання до закладів вищої освіти;

– розроблено й апробовано у форматі field-study методичні підходи до оцінки рівня інклюзії вразливих категорій населення;

– уперше сформульовано перелік складових та розроблено інструментарій моніторингу та оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів на основі застосування Індексу інклюзивного розвитку регіонів України, який є поглибленою модифікацією Індексу інклюзивного розвитку Всесвітнього економічного форуму. Індекс інклюзивного розвитку регіонів України дозволяє враховувати особливості регіонального розвитку на основі національних статистичних даних та одночасно оцінювати стан досягнення показників Цілей сталого розвитку й запровадження принципів інклюзивності в Україні, виявляти тенденції інклюзивного розвитку економіки регіонів;

– виявлено особливості прояву інклюзивності на регіональному рівні на основі показника галузевої диверсифікації, й, відповідно, обґрунтовано заходи з удосконалення державної структурної політики через запровадження принципів інклюзивного розвитку, які передбачають: стимулювання інтегруючої ролі міст та адміністративних центрів ОТГ як осередків економічного та соціального

розвитку; посилення міжрегіональних зв'язків; стимулювання формування в економічній структурі регіонів нових нетрадиційних видів економічної діяльності (розвиток туристичного сектора, альтернативної енергетики та креативних індустрій); екологізацію господарської діяльності; розвиток сфери послуг з особливим акцентом на соціально значущих; оновлення підходів до smart-спеціалізації регіонів.

У монографії приділено увагу й дослідженню *новітнього чинника*, який наразі й у найближчому майбутньому здійснюватиме вагомий вплив на розвиток вітчизняної і світової економік та їх інклюзивність – «коронакризи», викликані пандемією коронавірусного захворювання *COVID-19* внаслідок поширення вірусу SARS-CoV-2. Змодельовано основні сценарії розвитку економіки України у 2020 р. на основі моделі міжгалузевих балансів з урахуванням впливу коронакризи, які дали змогу встановити, що скорочення обсягів складових ВВП за різними сценаріями розвитку відносно базового сценарію на 2020 рік становитиме від 5,3% (застосування урядом України помірних заходів, що призводять до обмеження економічної діяльності) до 12,1% (за умов жорсткого сценарію зі збереженням заборони на розширений перелік видів діяльності, не пов'язаних з критичною інфраструктурою).

Сподіваємося, що представлена українській громадськості колективна монографія зможе бути корисною при розробленні сучасної державної структурної економічної політики на національному та регіональному рівнях на основі більш інклюзивного використання ресурсів і можливостей, що відповідає викликам сьогодення.

РОЗДІЛ 1

ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ЯК ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Поняття інклюзивного розвитку, структура і критерії інклюзивності економічного розвитку

Інклюзивність є новим глобальним стратегічним пріоритетом, провідні міжнародні інституції останнім часом дедалі більше уваги приділяють питанням інклюзивності. Різні аспекти інклюзивності досліджуються, зокрема, фахівцями Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Програми розвитку Організації об'єднаних націй (ПРООН), Європейської Комісії, Міжнародного валютного фонду (МВФ), Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Світового банку (СБ), Міжнародного центру політики інклюзивного зростання (International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG)). Концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожний суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. Вона ґрунтується на пріоритетності розвитку людських ресурсів, досягненні повної зайнятості, підвищенні кваліфікації працівників та соціальній безпеці, сталому, збалансованому, екологічному розвитку.

Концепція інклюзивного розвитку виникла у відповідь на виклики, загрози та негативні тенденції в глобальній економіці. Нестабільність політичних процесів, національні макроекономічні дисбаланси, економічна нерівність, соціальні проблеми – це ключові проблеми, для вирішення яких необхідні нові підходи. Основними напрямками наукового пошуку в рамках досліджень інклюзивності є виявлення можливостей забезпечення рівного доступу до ринків, ресурсів і неупередженого регуляторного середовища для різних соціальних груп, формування механізмів забезпечення продуктивної зайнятості, збільшення доходів для відчужених груп і подолання бідності, вироблення нових підходів до споживання обмежених ресурсів і досягнення інклюзивного зростання у довгостроковій перспективі.

Необхідність переходу України до стратегії інклюзивного розвитку обумовлена чинниками внутрішнього і зовнішнього характеру. Щодо внутрішніх чинників варто

зазначити, що перехід України від планової економіки до ринкової, трансформація механізму господарювання, поряд зі зростанням виробництва послуг, які забезпечують ринкову інфраструктуру, виявили неефективність базових галузей економіки. Після нетривалого періоду відновлення, що тривав з кінця 2000 р. до початку 2008 р. і був обумовлений зростанням світового попиту на сталь, насамперед внаслідок зростання економіки Китаю, економіка України відчула на собі вплив світових криз, до яких згодом додалася російська воєнна агресія. Політична нестабільність значним чином впливає на економічну невизначеність в Україні, однак основні економічні проблеми сформувалися ще задовго до початку воєнної агресії: «...шахрайська економічна політика, відразу до реформ та ендемічна корупція поставили країну на коліна...»¹. З 2016 р. до 2019 р. в Україні спостерігалось відбувалося економічне зростання, однак мінімальними темпами – у діапазоні 3,4–3,3%. Цього було недостатньо навіть для відновлення ВВП до обсягів 1991 р.: у 2019 р. обсяг ВВП становив лише 60% відносно 1991 р. Наслідком же запровадження карантинних обмежень в Україні та інших країнах світу стало різке скорочення виробництва ВВП. Після 16 кварталів стійкого економічного зростання ВВП України у 2020 р. скоротився на 1,3% у I кв. і на 11,4% – у II кв., а у II кв. порівняно з I кв. з урахуванням сезонного фактора – на 9,9%. За прогнозами уряду, ВВП України в 2020 р. впаде приблизно на 5%. Найгірший прогноз дає Міжнародний валютний фонд (МВФ) – там вважають, що ВВП України в поточному році скоротиться на 7,2%, на докризовий рівень держава повернеться не раніше 2023 р., а протягом 2021–2025 рр. економічне зростання в Україні відбуватиметься на рівні 3,0–4,0%. Світовий банк (СБ) також різко погіршив прогноз падіння ВВП у поточному році: до -5,5% (рис. 1.1).

Аналогічні зміни відбулися за цей період у країнах ЄС та США. У II кв. 2020 р., коли у більшості держав-членів вдавалися до найбільш масштабних заходів, спрямованих на стримування COVID-19, сезонно скоригований ВВП порівняно з попереднім кварталом зменшився у Євросоні на 12,1% та на 11,7% – у ЄС. Це, безумовно, найбільш різкі спади, що спостерігаються з моменту початку 1995 р. У I

¹ Why is Ukraine's economy in such a mess? *The Economist*. 5 Mar. 2014. URL: <https://www.economist.com/free-exchange/2014/03/05/why-is-ukraines-economy-in-such-a-mess>

кв. 2020 р. ВВП в Єврозоні зменшився на 3,6%, а в ЄС – на 3,2%. Порівняно з аналогічним кварталом попереднього року у II кв. 2020 р. сезонно скоригований ВВП зменшився на 15,0% у Єврозоні та на 14,1% – у ЄС, після -3,1% та -2,5%, відповідно, у попередньому кварталі.

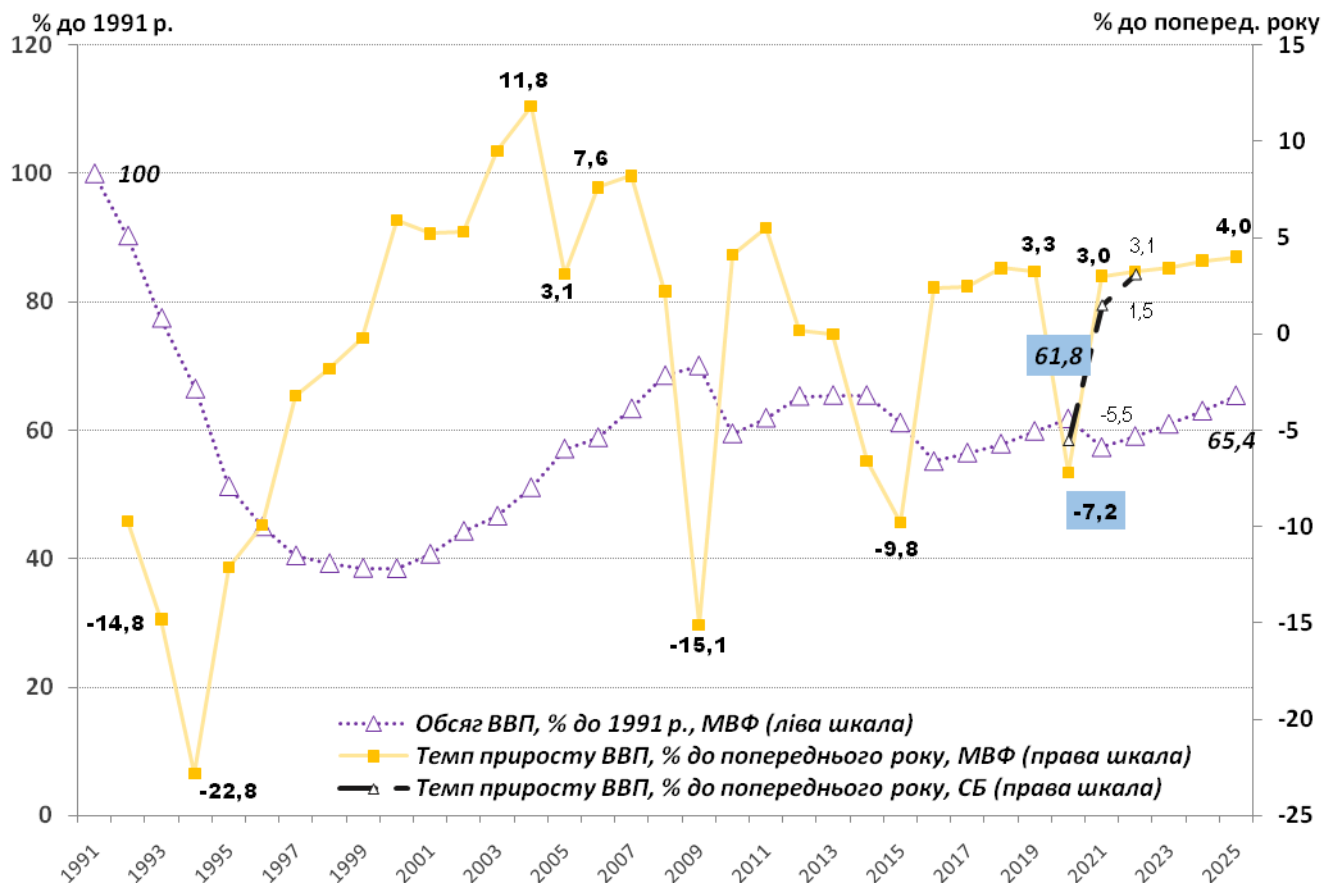

Рис. 1.1. Відносні обсяги і темпи приросту реального ВВП в Україні

Джерело: складено авторами на основі даних: World Economic Outlook Database / IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October/select-aggr-data> (дата звернення – 18.10.2020 р.); COVID-19 and Human Capital: Europe and Central Asia Economic Update / International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank; Office of the Chief Economist. Fall 2020. Washington, D.C., 2020. xiv p., 164 p.

Це також були найбільш різкі спади з моменту початку 1995 р. Найбільша глибина падіння спостерігалася у Іспанії (-22,1%), Сполученому Королівстві (21,7%), Франції (-19%) та Італії (-17,3%). ВВП у США протягом II кв. 2020 р. зменшився на 9,5% порівняно з попереднім кварталом (після -1,3% у I кв. 2020 р.). Порівняно з аналогічним кварталом попереднього року ВВП зменшення становило 9,5% (після зростання на 0,3% у попередньому кварталі). Отже, характер відновлення економіки нерівномірний і нестабільний.

Обсяг ВВП на одну особу в Україні залишається неприпустимо низьким, сягнувши у 2019 р. лише 3,7 тис. дол. США, порівняно зі 115,8 тис. дол. США в Люксембурзі, 75,02 тис. дол. США у Норвегії, 65,3 тис. дол. у США, 41,9 тис. дол. США у Франції та 15,6 тис. дол. США – у Польщі. Прогнозні зміни обсягу ВВП на одну особу в Україні, за даними МВФ, також будуть повільними, сягнувши лише 5173,4 дол. США у 2025 р. (рис. 1.2).

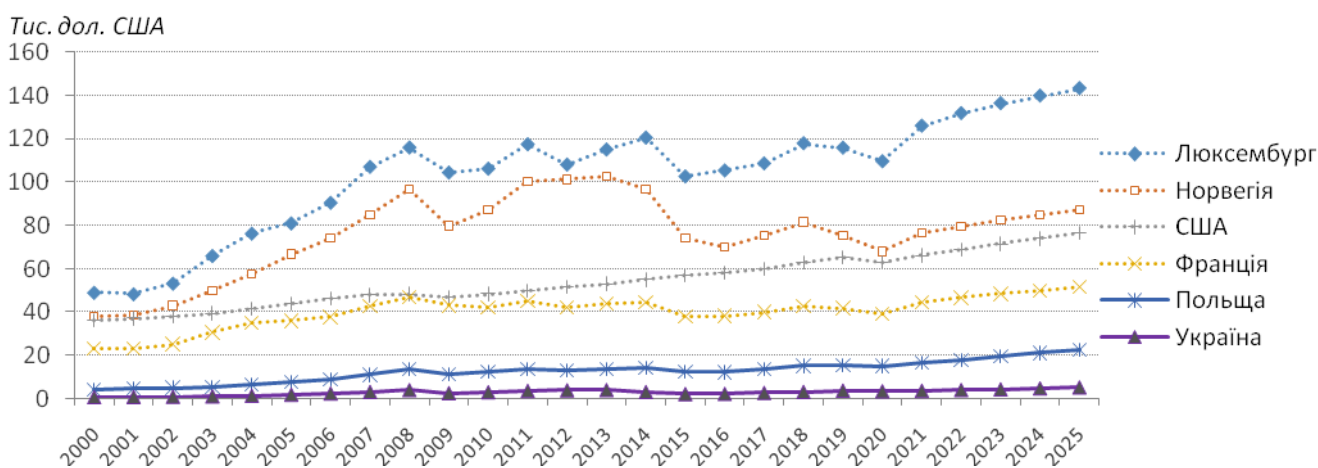

Рис. 1.2. Динаміка обсягів ВВП на одну особу в Україні та країнах світу

Джерело: складено авторами на основі даних: World Economic Outlook Database / IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October/select-aggr-data> (дата звернення – 18.10.2020 р.).

Пандемія COVID-19 мала на економічну активність більш негативний вплив, ніж попередньо очікував МВФ. Однак уряд України вважає, що у 2021 р. Україна може випередити своїх сусідів і продемонструвати «вибухове зростання». Про це на форумі для малого і середнього бізнесу заявив прем'єр-міністр України Д. Шмигаль². За його словами, в наступному році ВВП зросте на 4,6%, а дефіцит бюджету становитиме 6%. Галузями, що дозволять Україні розвиватися активніше, стануть виробництво вакцини від COVID-19, технологічні інновації та випуск продуктів харчування. Зазначається, що уряд працює над відродженням фондового ринку; країна знижуватиме розмір зовнішніх запозичень і активніше працюватиме з внутрішнім ринком.

² Денис Шмигаль пообіцяв економічне зростання в наступному році. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/denis-shmigal-zrostannya-ekonomiki-krajini-novini-ukrajini-50110238.html>

Однак наразі заходи, вжиті урядом України, не завжди виявляються дієвими. Зокрема, як повідомило Міністерство фінансів 24.08.2020 р., із 66 млрд грн коштів Фонду боротьби з COVID-19, який був створений насамперед для фінансування додаткових видатків на охорону здоров'я та соціальних видатків, безпосередньо пов'язаних із епідемією, 35 млрд грн було спрямовано на реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг, 16 млрд грн виділено для системи охорони здоров'я, 7 млрд грн – для фінансування фонду з безробіття, 2,5 млрд грн спрямовано на доплати військовослужбовцям, поліцейським та відповідним категоріям, які забезпечують життєдіяльність населення³.

Крім того в Україні, як і в інших країнах світу, спостерігалось порушення прав людини через ігнорування законодавства, зокрема законодавчих процедур ухвалення рішень з питань протидії інфекційним хворобам, ігнорування інструментів генерації та реалізації науково обґрунтованих епідеміологічних рішень та протиепідемічних заходів, встановлення обмеження прав громадян (навіть до фактичного домашнього арешту в позасудовий спосіб для здорових осіб), що за законом можливо лише у разі оголошення надзвичайного стану, тобто за рішенням Президента та Верховної Ради України. Порушувалися повноваження місцевих рад з питань захисту від інфекційних хвороб. За законом, виключно місцеві ради, і лише за поданням фахівця (Головного державного санітарного лікаря України) мають право встановлювати обмеження господарської та іншої діяльності з метою протидії розповсюдженню інфекційних хвороб. І тільки сесії місцевих рад можуть встановлювати обмеження, за порушення яких накладаються штрафи. Таким чином протиепідемічні заходи планувалися і реалізовувалися без залучення епідеміологів, що стало причиною їх низької ефективності; запроваджувалися обмеження прав людей у неконституційний спосіб; карантинні заходи призвели до занепаду економічної діяльності, насамперед малого бізнесу; масово склалися протоколи про «порушення правил карантину окремими особами», які згодом не прийняли суди; зафіксовано конфлікти між центральною та місцевою владами.

³ Уряд розподілив 66 млрд грн з Фонду боротьби з COVID-19. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_rozpodiliv_66_mlrd_grn_z_fondu_borotbi_z_covid-19-2299

Конфлікти загострилися і на міжнародному рівні. Наслідком застосування урядами країн світу надзвичайно потужних заходів проти вірусів став спалах насильства буквально по всій земній кулі – від загострення прикордонних і воєнних конфліктів до громадянських воєн: як зазначає журнал «Foreign Affairs», по всьому світу «...коронавірус розвалює суспільства...» та «...сіє цивільні й інші конфлікти...»⁴. Активізувалися старі терористичні угруповання, зростала напруженість. При цьому невдоволення не залежало від жорсткості антивірусних заходів.

Слід зауважити, що рекомендації ВОЗ щодо напрямів боротьби з пандемією відзначалися непослідовністю. На початку пандемії, коли закриття кордонів з Китаєм могло різко стримати масштаби епідемії, ВООЗ активно закликала не робити цього, допускати туристів з Китаю в усі країни і не провокувати «нерівність». Щоправда, кордони таки довелося закрити – коли пандемія вже поширилася по всьому світу, тоді ж і ВОЗ визнала правильність закриття кордонів. Потім експерти ВОЗ місяцями запевняли, що медичні маски здоровим людям не потрібні, але наразі ці ж експерти знову рекомендують носити маски всім без винятку. Нарешті, майже всім країнам світу ВОЗ довгий час радила закриватися на жорсткий карантин, проте зараз очільниця підрозділу надзвичайних захворювань ВОЗ, епідеміолог Марія Д. Ван Керкхове заявила про неприпустимість карантинів при другій і всіх подальших хвилях COVID-19, оскільки економічні наслідки карантину набагато перевершують умовний вигравш у медичному плані. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш відзначив «...катастрофу покоління...» через закриття шкіл і університетів у 160 країнах (із майже 200), про сотні мільйонів дітей із перерваною освітою, що «підриває десятиліття прогресу». Тому він розпочав кампанію «врятуйте наше майбутнє»⁵.

Результатом боротьби з вірусом стали катастрофічні зміни економіки і повсякденного життя людей. Це насамперед – зазначене вище скорочення обсягів виробництва ВВП і зменшення реального наявного доходу домашніх господарств. Винятком стали дві країни – Швеція і Білорусь, де карантинні заходи були менш

⁴ How the Coronavirus Sows Civil Conflict. *Foreign Affairs*. September/October 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-06/how-coronavirus-sows-civil-conflict>

⁵ ВООЗ вимагає скасувати карантинні заходи. URL: <https://wz.lviv.ua/news/418585-sim-piatnyts-natyzhden-vooz-vymahaie-skasuvaty-karantynni-zakhody>

жорсткими, внаслідок чого економічні втрати цих країн виявилися меншими від країн із більш жорстким карантинном. Проте й там не обійшлося без економічних втрат, що було обумовлено карантинними обмеженням у сусідніх країнах та в країнах – основних торгових партнерах. Так ВВП Швеції за II кв. 2020 р. скоротився на 8,3% при зниженні ВВП ЄС у цілому на 14,1%, а ВВП Білорусії за 7 місяців знизився на 1,6%⁶. Для порівняння, ВВП України за II кв. знизився на 11,4%, а РФ – на 8,5%. Однак, як згадувалося вище, прем'єр-міністр України Д. Шмигаль вважає, що в наступному році ВВП України зросте на 4,6%. Проведене авторами прогнозування розвитку економіки України в умовах епідеміологічної невизначеності та світової економічної нестійкості представлено у розділі 8.

Оптимізм чинного прем'єр-міністра України щодо швидких темпів економічного зростання поділяв і колишній прем'єр-міністр України О. Гончарук, який до пандемії запевняв, що зростання ВВП протягом наступних п'яти років на 40% (приблизно 7% на рік⁷) – «абсолютно реальний результат, ...оскільки Україна – фантастична за потенціалом країна, ...тут іноземні інвестори можуть зробити набагато більше, ніж у своїх юрисдикціях, ...але дуже високі ризики і потрібно змінювати бізнес-модель...»⁸. Президент В. Зеленський поділяв оптимізм колишнього прем'єра, зазначивши, що економіка перебуває на межі прориву. Водночас Ю. Городніченко вважає, що таке економічне диво в Україні може статися, адже українська економіка має потенціал до швидкого зростання, «...але, на жаль, це малоімовірно без кардинальних змін в управлінні економікою України (щодо захисту прав власності, боротьби з популізмом, створення ринку землі, децентралізації ухвалення рішень, підтримки макроекономічної стабільності тощо) або глобального економічного буму»⁹, підкреслюючи, що високе економічне зростання може бути досягнуто або за рахунок зростання факторів виробництва, таких як робоча сила та капітал

⁶ ВВП Беларуси за 7 месяцев 2020 года сократился на 1,6%. URL: <http://afn.by/news/i/279734>

⁷ Темпи зростання акумулюються, тобто 7% зростання за п'ять років не дорівнює $5 \times 7\% = 35\%$, оскільки 7% у другому році «надбудовуються» на 7% зростання в першому році, 7% у третій рік «спираються» на 7% у перший та другий рік тощо. Через це для підрахунків зазвичай використовують логарифмічні темпи зростання, які можна додавати [Городніченко Ю. Українське економічне диво? *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinske-ekonomichne-divo/>].

⁸ Гончарук: Рост ВВП на 40% за 5 лет – абсолютно реальный результат. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/11/9/653521/>

⁹ Городніченко Ю. Українське економічне диво? *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinske-ekonomichne-divo/>

(екстенсивне зростання), або за рахунок високих темпів зростання продуктивності праці (інтенсивне зростання), що в Україні наразі, порівняно із продуктивністю США, становить менше половини. Однак іще важливішими на сьогоднішній день є принципові зміни у структурі управління економічними процесами та структурі підходів до оцінювання успішності економічних процесів, вихід за рамки економічного зростання як такого, концентрація уваги на засадничих принципах розвитку з акцентом на інклюзивності, орієнтація на довгострокові результати.

Внаслідок домінування ресурсо- та енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту та надмірної концентрації виробництва у промислових регіонах протягом багатьох років в Україні сформувалася неефективна та екологічно небезпечна структура виробництва; істотно знизився рівень економічного розвитку та добробуту населення, який наразі не відповідає природному, науково-технічному, аграрно-промислому потенціалу країни та кваліфікаційно-освітньому рівню населення. До цього додалися нові внутрішні дисбаланси – старіння населення, безробіття, проблеми, пов'язані з конкурентоспроможністю України в умовах глобалізації економіки, тощо.

Отже, внутрішнім чинником, який вимагає переходу України до стратегії інклюзивного розвитку, є потреба у відновленні рівня економічного розвитку та добробуту населення на основі побудови ефективного, наукоємного та ресурсозберігаючого виробництва, збереження людського капіталу країни та підвищення його вартості на основі зростання кваліфікаційного освітнього рівня.

З метою продовження започаткованих у 2016 р. реформ, забезпечення процесу трансформації та на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України (КМУ) урядом затвердив Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року (розпорядження від 3 квітня 2017 р. № 275¹⁰), спрямований на синхронізацію зусиль усіх зацікавлених сторін, у тому числі й міжнародних організації та донорів, та поєднання в єдиному стратегічному баченні державної політики країни, спрямованої на підвищення добробуту громадян. Діяльність уряду мала бути спрямована на досягнення таких цілей, як: економічне зростання; ефективне врядування; розвиток людського капіталу; верховенство права і боротьба з корупцією; безпека та оборона.

¹⁰ Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/275-2017-%D1%80>

Зазначений план, однак, не був виконаний повною мірою, а, через зміну складу законодавчої та виконавчої влади 04.10.2019 р. Верховна Рада України затвердила нову Програму діяльності КМУ¹¹. Нею визначено основні цілі та показники ефективності діяльності як кожного із міністерств уряду, так і за окремим комплексним напрямом – «Європейська та євроатлантична інтеграція» – на найближчі 5 років. Пропонується побудувати роботу таким чином, щоб за ці п'ять років досягнути таких результатів: економіка України (ВВП) має зрости на 40%; буде створено 1 млн нових робочих місць; залучено 50 млрд дол. прямих іноземних інвестицій; відчутно покращиться інфраструктура, зокрема всі основні дороги (24 000 км) буде приведено у гарний стан, активно розвиватиметься залізниця, планується побудувати п'ять глибоководних портів та 15 аеропортів; кожен українець буде забезпечений на рівні реального прожиткового мінімуму; рівень забруднення довкілля зменшиться принаймні на 20%; демографічний тренд буде позитивним (народжуватиметься і повертатиметься в Україну людей більше, ніж помиратиме і виїжджатиме).

Зовнішніми передумовами для переходу України до інклюзивного розвитку останнім часом стала Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21.03.2014 р. (політична частина) та від 27.06.2014 р. (економічна частина), а також прийняття Україною зобов'язань щодо впровадження 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 р¹². Зокрема, Угода про асоціацію України з ЄС передбачає зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки, забезпечення прав людини та основоположних свобод. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективному урядуванні тощо. Останні документи ЄС, які визначають подальші шляхи розвитку, зокрема Римська декларація¹³, акцентують увагу на необхідності пошуку балансу між економічним зростанням і гарантіями соціального добробуту.

¹¹ Постанова ВРУ «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 04.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20>

¹² Technical report by the Bureau of the United Nations Statistical Commission (UNSC) on the process of the development of an indicator framework for the goals and targets of the post-2015 development agenda (working draft) / UNSC. March 2015. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=111&nr=6754&menu=35>

¹³ Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission. 2017. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>

Йдеться про створення нових робочих місць, сприяння економічному і соціальному прогресу, конвергенції країн з різним рівнем розвитку, боротьбі з безробіттям, дискримінацією, соціальною ізоляцією та бідністю.

Принципи інклюзивності проявляються й у Цілях сталого розвитку ООН, якими на період до 2030 року передбачено запровадження інклюзивної та рівної за доступом освіти (ціль 4. Якісна освіта); сприяння сталому, інклюзивному та стабільному економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх (ціль 8. Хороша робота і економіка); побудова стійкої інфраструктури, сприяння інклюзивній та стабільній індустріалізації та інноваціям (ціль 9. Інновації та хороша інфраструктура), зробити міста та населені пункти інклюзивними, безпечними та стабільними (ціль 11. Екологічно чисті міста і спільноти); сприяти мирному та інклюзивному суспільству для сталого розвитку, забезпечити доступ до правосуддя для всіх та створити ефективні, відповідальні та інклюзивні інститути на всіх рівнях (ціль 16. Мир і верховенство закону). Зокрема, проєкт Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року передбачає: подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; трансформацію економічної діяльності, перехід на засади «зеленої економіки»; побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним урядуванням та інклюзивними інституціями. Цілями цього процесу, які базуються на 17 глобальних Цілях сталого розвитку ООН, є сприяння тривалому інклюзивному збалансованому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх (операційна ціль 1.1); інклюзивному енергоефективному та інноваційному промисловому розвитку (операційна ціль 1.2); забезпеченню інклюзивної та справедливої якісної освіти (операційна ціль 4.2); перетворенню міст та населених пунктів на інклюзивні, безпечні, життєстійкі та збалансовані (операційна ціль 4.3); створенню підзвітних та інклюзивних інституцій у сфері правосуддя (операційна ціль 7.2), а також у сфері урядування всіх рівнів (операційна ціль 7.3).

Інклюзивність – це багатовимірне поняття. Суспільства прагнуть досягти і підтримувати високі темпи економічного зростання як засіб підвищення рівня життя та поліпшення добробуту людей. Але високий темп зростання не обов'язково передбачає рівномірний розподіл переваг від збільшення матеріального добробуту серед різних соціальних груп. Також високі темпи зростання, навіть якщо вони

зберігалися протягом кількох років, не є гарантією того, що безправні соціальні групи матимуть сильніший голос у політичному процесі та у суспільстві загалом¹⁴.

Інклюзія стала головною темою й у Доповіді про людський розвиток «Людський розвиток для всіх і кожного», представленій ООН 21 березня 2017 р.¹⁵. У Доповіді зазначається, що для того, щоб людський розвиток охоплював всіх і кожного, *зростання має бути інклюзивним і спиратися на чотири взаємопідтримуючі стійкості*: 1) зростання, що зумовлює зайнятість, 2) посилення фінансової інклюзії, 3) інвестування у пріоритетні напрями людського розвитку та 4) здійснення високоефективних багатоспрямованих заходів із втручання (безпрограшних стратегій). У Доповіді наполегливо підкреслюється, що з метою турботи про тих, хто залишилися обділеними, слід застосовувати чотириланкову політичну стратегію: *вживати універсальних політичних заходів, спрямованих не просто на зростання, а на інклюзивне зростання*), послідовно втілювати в життя *заходи щодо груп з особливими потребами* (людей з інвалідністю), *надавати життєстійкості людському розвитку і розширювати права і можливості знедолених верств населення*. Слід зауважити, що, крім людей з особливими потребами, обмеженими фізичними та ментальними можливостями (осіб з інвалідністю), *особливої уваги в контексті розбудови інклюзивного суспільства вимагають й інші вразливі категорії (групи) населення* (перелік яких наведений у п. 7.2).

Важливість вектора інклюзії в економічному зростанні та розвитку підкреслюють і експерти ОЕСР, зазначаючи, що глобалізація, цифровізація, демографія та зміна клімату трансформують структуру економіки, створюючи нові можливості для зростання, але також підвищуючи ризик більш глибокої нерівності, якщо вигоди від зростання не будуть рівномірно розподілені між людьми, корпораціями та регіонами. Зосередження на зростанні продуктивності є необхідним, але недостатнім для підтримання економічного зростання у довгостроковій перспективі, якщо також не розглядаються питання справедливості та залучення до розроблення політики. Ширші можливості для зростання на глобальному рівні надає внутрішня та міжнародна політика, що може сприяти всеохоплюючому розвитку, а це

¹⁴ De Mello L. and Dutz M.A. (eds.)/ Promoting Inclusive Growth: Challenges and Policies. 2012. URL: <http://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16948/9789264168299.pdf?sequence>

¹⁵ Human Development Report 2016. Human Development for Everyone. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

вигідно для всіх. Між деякими з цих видів політик и потрібно шукати компроміси, але існують також і безпрограшні стандарти та види політики, як, наприклад, інвестування у навички дітей із малозабезпечених сімей, перекваліфікація та підвищення кваліфікації переміщених працівників або сприяння поширенню технологій та інновацій у всіх фірмах¹⁶. Головне послання Ініціативи інклюзивного зростання ОЕСР полягає в тому, щоб зробити акцент на політиці, що може поліпшити перспективи людей, які відносяться до групи нижчих 40% за розподілом доходів.

Інклюзивний розвиток – це концепція щодо забезпечення справедливості та розширення прав на основі скорочення бідності, розвитку людського капіталу, розвитку соціального капіталу, гендерного розвитку та соціального захисту. Вона зосереджується на створенні можливостей та їх доступності для всіх, а не тільки для бідних¹⁷. Концепція інклюзивного розвитку виходить за межі «продуктивного включення» і спрямована також на вирішення «структурних факторів, які викликають і підтримують виключення і маргіналізацію, незалежно від того, чи пов’язані вони з гендером, політичними процесами, правами власності бідних тощо». Це передбачає рівномірний розподіл соціальних та матеріальних вигод між соціальними групами та категоріями. Боротьба з нерівністю, пов’язаною з доходами та соціальними відмінностями щодо більш широких можливостей (наприклад, стосовно доступу до освіти та охорони здоров’я), слугує основою інклюзивного розвитку. Інклюзивний розвиток нерозривно пов’язаний з «виключенням» на трьох рівнях: економічному, політичному та соціальному¹⁸. «Інклюзивний розвиток – це концепція, яка визначає, що кожна людина, незалежно від ідентичності, сприяє трансформації в суспільстві... а її включення до процесу розвитку зумовлює кращі результати, внаслідок більш активної участі та отримання вигоди від економічної діяльності»¹⁹. Концепція інклюзивного розвитку охоплює соціальне, економічне та фінансове залучення між громадами, кастами, чоловіками і жінками, регіонами. Важливим є те, як створити продуктивну і прибуткову зайнятість разом з ефективними системами соціальної безпеки, щоб захистити тих, хто не може працювати або заробляє мало. Важливе значення має посилення державних послуг, таких як освіта, охорона здоров’я,

¹⁶ The Framework for Policy Action on Inclusive Growth .Meeting of OECD countries at Ministerial level. 30-31 May 2018 / OECD. URL: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/C-MIN-2018-5-EN.pdf>

¹⁷ Independent Evaluation Department. Asian Development Bank.. URL: <https://www.adb.org>

¹⁸ ECDPM. 2013. Strategic Actors for the Implementation of Inclusive Development (ECDPM Presentation). URL: <https://ecdpm.org/publications/strategic-actors-implementation-inclusive-development/#>

¹⁹ Агентство США з Міжнародного розвитку USAID. URL: <https://www.usaid.gov>

забезпечення доступу до основних потреб – води, санітарії, електроенергії та транспортування. Особлива увага повинна приділятися маргіналізованим верствам суспільства, меншинам та іншим виключеним групам, щоб залучити їх до основних напрямів. У цьому важлива роль уряду, який сприяє шляхом збільшення державних інвестицій та посилення ефективності економічного управління, щоб забезпечити кожному доступ до життєво важливих державних послуг. Тому уряд має сформулювати стратегії, виробити фіскальну політику, що допомагає бідним вибратися із пастки бідності і зменшує бідність²⁰.

З початку 2000-х серед найбільших країн, що розвиваються, помітною стала тенденція до регулювання соціальної поляризації. Широко відома китайська стратегія «гармонійного суспільства». До цього процесу долучилися міжнародні організації, зокрема, Світовий банк, МВФ, ООН, Азіатський банк розвитку, а також інші країни світу. У 2004 р. Бразилія ініціювала створення в рамках Програми розвитку ООН Міжнародного центру політики інклюзивного зростання²¹. Наразі дискусії зосереджені на визначенні критеріїв інклюзивного зростання, зокрема, до них відносять вирівнювання темпів зростання доходів різних верств населення, розширення зайнятості тощо. Необхідне соціологічне дослідження механізмів виключення. Відносні рівні життя населення потребують доповнення показниками, що комплексно відображають умови життя – «якість життя» та «розвиток людського потенціалу». На теоретичному й методологічному рівнях необхідно розробити підходи щодо визначення ступеню соціального добробуту з огляду на принцип рівності можливостей для розвитку людського потенціалу. Потребує докладного вивчення вимірювання різноманітних форм соціальної нерівності.

Інклюзивне зростання і розвиток безпосередньо ув'язують макроекономічні та мікроекономічні детермінанти економіки з економічним зростанням. Мікроекономічний аспект враховує важливість структурних перетворень для економічної диверсифікації та конкуренції, тоді як макроекономічний зважає на зміну таких економічних агрегатів, як валовий національний дохід (ВНД) або валовий внутрішній продукт (ВВП), загальна факторна продуктивність та загальні факторні

²⁰ Effective States and Inclusive Development. URL: <https://arthapedia.in/index.php?title=Effective States and Inclusive Development>

²¹ International Policy Center for Inclusive Growth. URL: <http://www.ipc-undp.org/>

витрати²². Інклюзивне зростання є основною передумовою стабільного економічного розвитку. При цьому внаслідок економічного зростання іноді виникають такі проблеми, як корупція та інші негативні явища, насамперед у країнах, що розвиваються. Проте основною передумовою успішного зростання є його інклюзивність, насамперед у сфері створення рівних можливостей доступу до ринків, ресурсів та неупередженого регуляторного середовища. Інклюзивний підхід до зростання передбачає довгострокову перспективу, оскільки основна увага приділяється продуктивній зайнятості як засобу збільшення доходів бідних груп та підвищення їхнього життєвого рівня²³.

Поштовхом до зростання суспільного інтересу до поняття «інклюзивне зростання» стала книга американських економістів Д. Аджемоглу та Д. Робінсона «Чому одні країни багаті, а інші бідні. Походження влади, процвітання та бідності»²⁴. Ґрунтуючись на новій інституціональній теорії розвитку, ця книга узагальнила попередні дослідження, надала пояснення щодо причин різниці у соціально-економічному розвитку держав та чинників, які сприяють або ж перешкоджають економічному розвитку і нагромадженню добробуту. Як один із ключових пріоритетів інклюзивність визначена й у стратегії «Європа 2020», згідно з якою ЄС наполегливо працює задля створення більш конкурентної економіки з вищим рівнем зайнятості і яка спрямована на досягнення пріоритетів *розумного, сталого та інклюзивного розвитку*.

Розумне зростання (smart growth) передбачає підвищення ефективності ЄС у сферах: освіти (заохочення людей вчитися та оновлювати свої навички); досліджень/інновацій (створення нових продуктів/послуг, які генерують зростання, робочі місця і допомагають у вирішенні соціальних проблем); цифрового суспільства (використання інформації та комунікаційних технологій).

Стале зростання (sustainable growth) має за мету ресурсоефективну, більш зелену і конкурентоспроможну економіку, що передбачає: низьковуглецевий

²² Ianchovichina Elena and Lundstrom Susanna. What is Inclusive Growth? / The World Bank. February 10, 2009. URL: <https://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf>

²³ Ianchovichina Elena and Lundstrom Susanna. Inclusive growth analytics: Framework and application. *Policy Research Working Paper Series* / The World Bank. 2009. № 4851..

²⁴ Аджемоглу Д., Робінсон Дж.. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва: АСТ, 2016. 693 с.

розвиток, який забезпечує ефективне, стає використання ресурсів; захист довкілля, скорочення викидів і запобігання втраті різноманіття; капіталізацію лідерства Європи у розвитку нових зелених технологій і методів виробництва; впровадження ефективних інтелектуальних електромереж; мобілізацію мереж масштабу ЄС для надання бізнесу (особливо невеликим виробничим фірмам) додаткової конкурентної переваги; поліпшення бізнес-середовища, зокрема, для малих і середніх підприємств; допомогу споживачам зробити усвідомлений вибір.

Інклюзивне зростання (inclusive growth) у стратегії «Europe 2020» націлене на високу зайнятість, забезпечуючи економічну, соціальну і територіальну єдність шляхом: збільшення рівня зайнятості у Європі – більше кращих робочих місць, особливо для жінок, молодих людей та старшого покоління; допомоги людям усіх вікових груп брати участь і управляти змінами шляхом інвестування у навички і навчання; модернізації ринку праці та системи соціального забезпечення; розповсюдження результатів зростання на всі частини ЄС.

Результати аналізу різних джерел та наукових теоретичних підходів до трактування поняття «інклюзивний розвиток» приводять до висновку, що цю категорію можна розглядати з двох позицій: 1) як економічний розвиток, основною метою якого є скорочення бідності та нерівності; 2) як процес розширення залученості населення до створення ВВП, забезпечення рівних можливостей для реалізації потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання та етнічних коренів. Таким чином, концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. Вона ґрунтується на пріоритетності розвитку людини, досягненні повної зайнятості, підвищенні кваліфікації працівників, соціальній безпеці й сталому розвитку.

Провідними міжнародними інституціями було вироблено ключові підходи щодо бачення та визначено концептуальні питання щодо стимулювання інклюзивного розвитку. Основні визначення поняття «Інклюзивний розвиток», узагальнено у табл. 1.1.

Підходи до визначення поняття «Інклюзивний розвиток»

Джерело	Визначення
ОЕСР	Економічний розвиток, який створює можливості для всіх прошарків населення і більш справедливого розподілу в суспільстві переваг від збільшення добробуту як у грошовому, так і у негрошовому вираженні
Світовий банк, МВФ	Сталий економічний розвиток, основною метою якого є скорочення бідності та нерівності
Всесвітній економічний форум	Акцентує увагу на бідних, особливо щодо тієї частини робочої сили, яка залучена в діяльності з низькою продуктивністю і/або повністю виключена з процесу зростання
Міжнародний центр політики інклюзивного зростання (IPC-IG), МВФ	Концепція, що забезпечує справедливі можливості економічних учасників під час економічного зростання та отримання вигод кожним сектором суспільства

Примітка: ОЕСР – Організація економічного співробітництва і розвитку (в рамках нової мультимірної ініціативи «Нові підходи до економічних викликів» – «New approaches to Economic Challenges»); UNDP – Програма розвитку ООН (у рамках заходів, спрямованих на досягнення цілей розвитку тисячоліття – Millennium Development Goals, MDGs).

Концептуальна модель інклюзивного розвитку від Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) передбачає взаємозв'язок практично всіх напрямів економічної та соціальної діяльності та залученість у процес прийняття рішень усіх суб'єктів. Основних структурних елементів моделі, які безпосередньо впливають на ефективність та темпи інклюзивного розвитку, п'ять: 1) забезпечення базових потреб та розвиток інфраструктури; 2) підприємництво та створення активів; 3) боротьба з корупцією та збалансований розподіл ренти; 4) освіта та розвиток навичок; 5) фіскальна політика (розподіл податків та соцзахист). Крім інтерактивної моделі інклюзивного розвитку, ВЕФ також розроблено *Індекс інклюзивного зростання та розвитку (Inclusive Growth and Development Index, IDI)*. В обґрунтуванні необхідності введення нового індексу зазначено, що пріоритети економічної політики повинні переорієнтуватися на більш ефективну протидію незахищеності та нерівності, які супроводжують технологічні зміни і глобалізацію. Саме сталий, всеосяжний прогрес, який супроводжується зростанням доходів населення нарівні зі зростанням його економічних можливостей, рівня захищеності та якості життя, повинен бути визнаний політиками головною метою економічного розвитку, – а зовсім не зростання ВВП. Це передбачає і нові інструменти для оцінки ефективності такої політики.

Узагальнюючи підходи до визначення інклюзивного зростання провідними вченими світу та фахівцями міжнародних інституцій, доцільно визначити *інклюзивний розвиток як розвиток економіки, що передбачає всеосяжну взаємовигідну та*

недискримінаційну включеність усіх суб'єктів національного господарства у процес економічного розвитку з метою спільного створення національного багатства та його соціально справедливого перерозподілу між усіма членам суспільства задля підвищення загального добробуту нації та рівня життя кожної людини, формування та зміцнення фундаментальних довгострокових факторів розвитку, забезпечення екологічної сталості, створення рівних можливостей для кожного члена суспільства отримувати якісні професійно-освітні навички та брати солідарну участь в управлінні суспільно-економічним розвитком та при розподілі отриманих вигод від нього.

Інклюзивний розвиток передбачає включеність усіх суб'єктів у процес економічного розвитку на основі поєднання підвищення рівня життя²⁵ людей та факторів, які важливі для покращення якості життя людей²⁶, у процесі якого всі групи людей сприяють створенню можливостей, беруть участь у розподілі вигод від розвитку та у прийнятті рішень (на основі визначень²⁷). Ця концепція розширює традиційні моделі економічного зростання, зосереджуючи увагу на покращенні здоров'я, людському капіталі, рівні та якості життя людей, якості навколишнього середовища, соціального захисту, продовольчої безпеки, доступу до ключових ресурсів, розподілу доходу та багатства. Проте для успішного інклюзивного розвитку країни потрібна взаємодія всіх суспільних інститутів, а не лише діяльність уряду. Отже, використання підходу щодо інклюзивного розвитку дає можливість зрозуміти, що добробут суспільства передбачає не тільки зростання реального ВВП і матеріальних доходів населення, а є поняттям багатовимірним, яке включає і такі сфери життя людини, як освіта, охорона здоров'я, особиста безпека, екологія та багато інших. Одного лише параметра «стійкості» для економічного прогресу недостатньо: він повинен бути інклюзивним («всеосяжним»), тобто таким, що позитивно позначається на добробуті якомога ширших верств населення, надає рівні можливості для реалізації свого людського потенціалу, незалежно від соціально-економічних

²⁵ Рівень життя людей (*standard of living*) – характеризує аспекти життя, пов'язані з доходом, багатством, матеріальними благами, доступними в певній місцевості для певного соціально-економічного класу (*більш об'єктивні та матеріальні аспекти*).

²⁶ Якість життя людей (*quality of life*) включає, зокрема, гарне здоров'я, чисте довкілля, роботу і навички, ефективні інститути (*більш суб'єктивні та нематеріальні аспекти*).

²⁷ Нові підходи до економічних викликів – *New approaches to Economic Challenges* / OECD. URL: <https://www.oecd.org/naec/>; Програма розвитку ООН (у рамках заходів, спрямованих на досягнення цілей розвитку тисячоліття – *Millennium Development Goals* – MDGs / UNDP. URL: <https://www.undp.org/>

умов, статі, місця проживання та етнічних коренів. Інклюзивний розвиток як пріоритетний напрям поки ще не знайшов детального відображення в чинних стратегічних загальнодержавних, галузевих та регіональних документах в Україні, не повною мірою віддзеркалені й цілі та завдання такого розвитку. Це висуває нагальне завдання перед українськими вченими – підготувати наукове обґрунтування переходу України до інклюзивного розвитку та сформувати громадську підтримку цього процесу.

Водночас, згідно із сучасними визначеннями, які надають науковці та міжнародні організації, *інклюзивне зростання* – це концепція, що передбачає рівні можливості для участі різних членів суспільства в економічному зростанні та розподілі отриманих вигод²⁸; у ній, порівняно з традиційними концепціями економічного зростання, також розглядається покращення охорони здоров'я, людський капітал, якість навколишнього середовища, соціальний захист та продовольча безпека²⁹. А під інклюзивністю розуміється рівень залученості, рівномірність розподілу вигод економічного зростання серед різних верств населення. Узагальнивши підходи до визначення інклюзивності провідними вченими світу та фахівцями міжнародних організацій, автори пропонують таку коротку дефініцію: *інклюзивність* – це ключовий аспект створення засад для нової якості економічного зростання, що характеризує включеність/залученість усіх суб'єктів в економічні та суміжні процеси.

Погляди на *методологічні основи визначення чинників інклюзивного економічного розвитку* в сучасній науковій думці зазнали істотних змін. Згідно з неокласичною теорією темпи економічного зростання визначали нагромадження виробничого капіталу і наявність робочої сили. Ця теорія втілювала технологічний підхід до економіки як макроекономічної виробничої функції, що трансформує виробничі чинники у виробництво продукції. Згодом чинники економічного зростання були доповнені поняттям людського капіталу та технологічного прогресу. Наразі економічна наука відходить від спроб пояснення функціонування економіки на

²⁸ Ranieri Rafael, Ramos Raquel Almeida Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper / Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. March 2013. № 104.. Retrieved 13 January 2015; Anand, Rahul; et al. Inclusive growth revisited: Measurement and evolution. *VoxEU.org.* / Centre for Economic Policy Research. 17 August 2013. Retrieved 13 January 2015; Rahul Anand, Saurabh Mishra and Shanaka J. Peiris et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. May 2013. IMF Working Paper / Asia Pacific Department: International Monetary Fund.. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf>

²⁹ Inclusive Growth, Development and Welfare Policy: A Critical Assessment / Hasmath Reza, ed.. Routledge. NY – London, 2015. P. 2–3.

основі виключно агрегованих макропоказників, повертаючись до фундаментального постулату про стимули, які формують мікроекономічну поведінку. Якісно новим підходом є *розгляд інституцій та встановлених ними «правил гри» в економіці і суспільстві*, що впливають на стимули і поведінку економічних агентів. Якісні інклюзивні інститути створюють стимули для виробничого використання ресурсів, забезпечуючи захист прав власності та рівний доступ до ринків, тоді як неякісні інститути такого захисту виробникам не дають, натомість розпалюючи боротьбу за ренту, знижують сукупну економічну ефективність суспільного виробництва внаслідок боротьби за перерозподіл багатства на користь еліт³⁰.

Українська історія містить чимало прикладів переходу до інклюзивного економічного зростання, які, проте, були короткотерміновими і швидко змінювалися на екстрактивну стагнацію. Серед них варто відзначити періоди освоєння південних та південно-східних територій України наприкінці XVIII – початку XIX ст., швидкий промисловий розвиток наприкінці XIX – початку XX ст. Феномен швидкого зростання української економіки в радянський період був обумовлений нещадною експлуатацією населення, надлишковою централізацією і концентрацією ресурсів та примусовою працею, характерними для екстрактивної економіки. Зрозуміло, що резерви такого зростання були швидко вичерпані, спроби економічних реформ зазнали краху, помітним стало науково-технологічне відставання від розвинених країн. З моменту здобуття незалежності відбувалися спроби реформ, спрямовані, зокрема, на приватизацію економіки. Проте суспільного консенсусу стосовно цілей і завдань реформування не було досягнуто, а політично пасивне суспільство виявилось не суб'єктом, а об'єктом реформ.

Східноєвропейські країни, насамперед Польща, Чеська Республіка, Угорщина, а також країни Балтії, завдяки розвиненому громадянському суспільству досягли успіху в запровадженні інклюзивної моделі розвитку, що зумовило їх швидкий економічний прогрес. Функціонування ж української економіки, навпаки, було підірване розривом зовнішньоекономічних зв'язків, фінансовою нестабільністю та появою олігархії, яка через непрозору процедуру приватизації досягла швидкої концентрації рентних доходів. Через ці чинники виникли політичні інститути екстрактивного типу, а екстрактивна економічна модель стала в Україні домінуючою. Тривалий час у

³⁰ Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва: АСТ, 2016. 693 с..

суспільстві домінувала соціальна апатія, що полегшувало елітам збереження контролю над економікою і політикою. Відсутність інклюзивних економічних інститутів не дозволяла підприємцям отримати віддачу із вкладених активів та людського капіталу. При цьому певне економічне відновлення з 2000 р. до 2008 р., яке певною мірою компенсувало втрати від кризи початку 1990-х років, не до нівелювання екстрактивних інститутів. Наразі відбувається чергова спроба перейти до інклюзивної моделі розвитку. Успішний досвід сусідніх країн Східної Європи свідчить про можливість подолання бідності й відсталості на основі забезпечення сприятливих умов для використання і нагромадження виробничих ресурсів, яке мають здійснити оновлені політичні й економічні інститути.

При дослідженні чинників, які впливають на інклюзивний економічний розвиток, значну увагу слід приділити визначенню типу, до якого можна віднести економічні та політичні інститути країни (інклюзивні чи екстрактивні), що, у свою чергу, дозволить визначити напрями їхнього впливу на економіку країни та обґрунтувати пріоритетні заходи щодо покращення їхньої якості. При цьому характеристики політичних та економічних інститутів, через тісний зв'язок між ними, можна вважати тотожними. Слід звернути увагу на характеристики політичних інститутів (дієвість уряду, рівень корупції тощо), відносну стійкість їх якісних показників та відтворюваність протягом тривалого часу, подолати яку дозволяє лише порушення динамічної рівноваги під час якісних змін інституціонального режиму. Наявність сильних інклюзивних інститутів, з огляду на їх визначення, обумовлює більш швидкий економічний розвиток країн у тривалій перспективі, тоді як за екстрактивних інститутів економіка не здатна до тривалого розвитку, який відбувається лише у короткі періоди часу і згодом припиняється. Навіть за наявності певного розвитку економіки, її екстрактивне спрямування призводить до зростання насамперед експортоорієнтованих галузей сировинного спрямування, тоді як інклюзивний розвиток економіки передбачає розширення виробництва наукоємної та високотехнологічної продукції. Ще однією рисою інклюзивного розвитку є зростання частки приватного підприємництва на противагу монополізації та олігархізації економіки за панування екстрактивних інститутів.

Крім того, при проведенні аналізу слід врахувати *історичні, географічні та культурні чинники*. Істотними чинниками розвитку економіки є переважаючі у

суспільстві норми та цінності, зокрема релігійні. Наприклад, індивідуалізм та протестантська етика надають певні переваги у розвитку, навіть порівняно з країнами, де традиційною є католицька і православна релігії. Іще більше уповільнюють розвиток колективістські цінності та застарілі ідентичності. Одним із напрямів аналізу має бути дослідження удосконалення економічних і політичних інститутів унаслідок запровадження більш ефективних методів організації виробництва, зростання рівня освіти, урбанізації та нагромадження людського і соціального капіталу, що уможливило успіх проєктів модернізації в економічно розвинених країнах. У цьому контексті заслуговує на увагу аналіз високої ймовірності невдач інституційних реформ у країнах із перехідною економікою, обумовлених утворенням привілейованої еліти, яка отримує значну ренту. Одним із можливих напрямів визначення схильності економіки до інклюзивного або екстрактивного розвитку, а, відповідно й якості чи слабкості інститутів, є також *аналіз статистики пріоритетних спеціальностей*, за якими здобувають освіту студенти вищих навчальних закладів. Сильні інститути підвищують привабливість природничо-наукової та інженерної спеціалізації, а слабкі – юридичної та управлінської, які прийнято пов'язувати із боротьбою за ренту.

Відповідно до завдань нашого дослідження основним напрямом стало вивчення структурних змін в економіці країни та поведінки окремих інституційних секторів. Інструментарієм дослідження стало вивчення та аналіз статистичних даних, які характеризують розвиток економіки країни, їхнє зіставлення з відповідними даними інших країн світу, дослідження структурних складових розвитку економіки з точки зору виробництва, утворення доходу та використання продукції, місця й ролі, яку відіграють у цих процесах інституційні сектори економіки, передусім сектор домогосподарств. Одним із найважливіших напрямів аналізу схильності економіки до інклюзивності/екстрактивності та сили/слабкості інститутів є вивчення результатів рейтингових зіставлень на основі комплексних індексів, які обчислюють міжнародні організації та приватні фундації.

Методика дослідження екстрактивних та інклюзивних рис структури економіки України. Авторами запропоновано методику дослідження екстрактивних та інклюзивних рис економіки на основі складання піраміди потреб окремих економічних інститутів та їх задоволення з боку держави та інших політичних, економічних інститутів, згідно з якою передбачається аналіз безпеки прав власності,

доступу до публічних послуг, підтримки прав і свобод тощо. Для дослідження інклюзивності (екстрактивності) структури економіки доцільним є виділення основних економічних та соціальних суб'єктів, на діяльність яких впливають економічні та соціальні інститути. Для кожного суб'єкта потрібно виокремити основні потреби та проблеми, які заважають його інклюзивному розвитку. Як приклад, якщо розглянути діяльність інвесторів, їх взаємодію з політичними та економічними інститутами, і скласти піраміду потреб інвестора, подібну до піраміди Маслоу, то ці потреби забезпечуються саме інклюзивними інститутами. Базові потреби надаються винятково державними інститутами, а всі інші потреби, які можуть задовольнятися не тільки за допомогою держави, є актуальними при задоволенні базових умов: безпеки прав власності, доступу до публічних послуг, підтримки прав і свобод. (див. рис. 1.3). Аналогічні піраміди потреб можна скласти для робітників, підприємців, місцевих громад.

Піраміда потреб дає можливість детального аналізу тих інститутів, які відповідальні за забезпечення потреб, з точки зору їх інклюзивності або екстрактивності. Подальше дослідження інклюзивності та екстрактивності структури економіки крізь призму інклюзивного розвитку допоможе усунути прогалини, що на сьогодні існують у законодавчому забезпечення та організації економічної діяльності в Україні.

Слід зауважити, що одним із головних факторів, які впливають на залучення до суспільного життя найширших верств населення, у тому числі вразливих груп, є освіта. Якісна освіта допомагає кращій адаптації, соціалізації та заохоченню людей до участі в економічних, політичних процесах. Зі свого боку держава має забезпечити якісне освітнє середовище для задоволення соціальних потреб.

У перспективі доцільним видається розроблення більш розгорнутих пропозицій щодо підвищення інклюзивної структури суспільних інститутів на основі всебічного дослідження окремих економічних, політичних інститутів та різних соціальних груп для подальшого узагальнення і надання відповідних рекомендацій

Рис. 1.3. Піраміда потреб інвестора

Джерело: розроблено авторами.

1.2. Україна у вимірі глобальних і національних економічних індексів та рейтингів

Зростаюча нерівність; застаріли підходи до статистичних вимірювань, які тільки частково відображають реальний стан речей щодо рівня інклюзивності; переважання кількісних даних над якісними; відсутність ефективних методологій вимірювання диспропорцій, пов'язаних із рівнем добробуту людей, – усі ці фактори обумовлюють фокус дослідження на концепції інклюзивного розвитку як новій світоглядній парадигмі для вирішення проблем нерівності крізь призму сучасних інструментів стратегічної та оперативної оцінки та моніторингу тенденцій – рейтингів та індексів.

Якщо розглядати глобальні рейтинги та індекси, що відображають стан розвитку країн світу за показниками економічної діяльності, інституційних умов, соціальної сфери тощо в аспекті інклюзивності, можна відзначити, що фактично вони вимірюють та відображають різноманітні сторони інклюзивного розвитку людства – залучення окремих категорій населення в економіку, легкість доступу до ресурсів або результатів діяльності, наявність чи відсутність обмежень для певних категорій осіб чи підприємств тощо. Існує також і специфічний комплексний вимірник рівня інклюзивного розвитку країн світу – *Індекс інклюзивного розвитку*. Разом із тим залишаються невирішеними питання регіонального виміру інклюзивності, особливо зважаючи на потребу у виробленні обґрунтованої державної політики на регіональному рівні. Спираючись на методологічну базу міжнародного досвіду побудови рейтингів, нами запропоновано здійснювати оцінку рівня інклюзивного розвитку регіонів України, виявлення ключових проблем та обґрунтування на цій основі висновків щодо просування регіонів у напрямі інклюзивності та сталості на основі авторських підходів, викладених у розділі 5.

*Місце України в авторитетних міжнародних рейтингах (загалом Україна представлена у понад 50 із них) у 2018 р. не можна назвати оптимістичним, хоча за більшістю індексів спостерігається позитивна динаміка. Певним чином покращилися показники легкості ведення бізнесу, оподаткування, конкурентоспроможності. Найгіршими в Україні експерти визнають показники щастя та сприйняття корупції. Зокрема за *Індексом глобальної конкурентоспроможності* (The Global Competitiveness Index)³¹, розрахованим за методикою ВЕФ і заснованому на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній, Україна посіла у 2018 р. 83-тє місце серед 140 країн (77-ме місце – за рівнем адаптації технологій, 110-те місце – за рівнем розвитку державних інститутів, 131-ше місце – за рівнем макроекономічної стабільності, 94-те місце – за станом охорони здоров'я, 58-ме – за рівнем інноваційних можливостей, 46-те – за рівнем освіти, 66-те – за ринком праці) (рис. 1.3.).*

³¹ Global Competitiveness Index. WEF. 2017–2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>

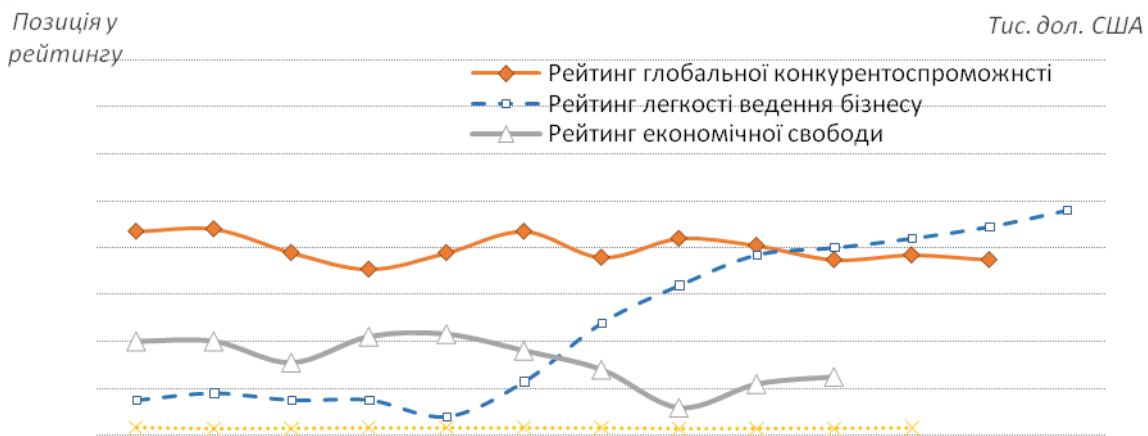

Рис. 1.3. Динаміка позиції України в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності, легкості ведення бізнесу та економічної свободи (ліва шкала) та величини ВВП на одну особу в постійних цінах 2010 р. (права шкала)

Джерело: данні міжнародних рейтингів: The Global Competitiveness Reports 2008–2019 / World Economic Forum. Geneva, 2008–2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>; Doing Business 2007–2019 / World Bank Group. Washington DC, 2007–2019. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019>; Economic Freedom of the World. 2008–2019 annual reports / Fraser Institute. Vancouver, BC, 2008–2019. URL: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-annual-report>

Індекс глобальної конкурентоспроможності розраховується на 113 змінних, об'єднаних у 12 контрольних показників, щодо якості інститутів, інфраструктури, макроекономічної стабільності, здоров'я, освіти, ефективності ринку товарів і послуг, ефективності ринку праці, фінансового ринку, рівня технологічного розвитку, розміру внутрішнього ринку, конкурентоспроможності компаній та інноваційного потенціалу. Найнегативнішими факторами для ведення бізнесу в нашій країні за даними звітів із конкурентоспроможності (в порядку зменшення) є: інфляція, корупція, політична нестабільність, високі ставки податків, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, державна бюрократія, регулювання валютного ринку, недостатня кваліфікація та етика робочої сили, недостатня інноваційність, низька якість охорони здоров'я.

Натомість за *Індексом легкості ведення бізнесу* в рейтингу Doing Business-2020³² Україна піднялася на 7 пунктів і зайняла 64-те місце зі 190 країн, поліпшивши свої показники за шістьма із десяти індикаторів (див. рис. 1.3). Вищі оцінки за цим Індексом свідчать про краще та простіше регулювання бізнесу, а також сильніший

³² Україна піднялася в рейтингу Doing business-2020. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/ukraina-podnyalas-v-reytinge-doing-business-2020>

захист прав власності. Результати досліджень вказують на сильний взаємозв'язок між покращенням правил ведення бізнесу і зростанням економіки.

За *Індексом економічної свободи* (Index of Economy Freedom)³³, який щорічно розраховують Wall Street Journal та Heritage Foundation для 186 країн світу (базується на індексах свободи бізнесу, свободи торгівлі, податкової свободи, державних витрат, грошової свободи, свободи інвестицій, фінансової свободи, захисту прав власності, свободи від корупції, свободи трудових стосунків) Україна перебуває у групі країн із переважно не свободною економікою (див. рис. 1.3). Зазначається, що Україна, економіка якої серйозно похитнулася в результаті подій останніх років – анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, досягла значного прогресу в реформуванні, однак дослідники центру наголошують на необхідності боротьби з корупцією, розвитку ринків капіталу, приватизації державних підприємств і вдосконаленні законодавчої бази та верховенства права.

Протягом 2017–2018 рр. Україна в цьому Індексі піднялася із 166-го на 150-те місце, за рік покращивши значення індексу з 48 до 52 пунктів (рис. 1.4). Наші найближчі сусіди перебувають вище: Білорусь на 108-му місці, Польща – на 45-му, Словаччина – на 59-му, Угорщина посідає 55-ту сходинку, Румунія – 37-му, Молдова – 105-ту. Росія в рейтингу теж вище України, «путіноміка» 107-ма за рівнем економічної свободи у світі, а у найбільш вільній економіці Європи – Швейцарії – цей індекс становить 82 пункти. Крім того, що економічна свобода в цивілізованому світі розглядається як базове право людини, вона є запорукою більшого добробуту, оздоровлює суспільство та знижує можливості уряду до зловживань і корупції.

Україні вдалося підвищити своє місце в рейтингу за рахунок стабілізації інфляції (прогрес за показником «монетарна свобода») та усунення деяких валютних обмежень (прогрес за показником «фінансова свобода»). Прогресу за обома напрямками можна завдячувати НБУ та його політиці інфляційного таргетування та поступової лібералізації (хоча з останнім напрямком ситуація скоріше нагадує анекдот про козу, яку треба спочатку купити, а потім продати).

³³ Methodology for the 10 Economic Freedoms. URL: http://www.heritage.org/Index/PDF/Index09_Methodology.pdf

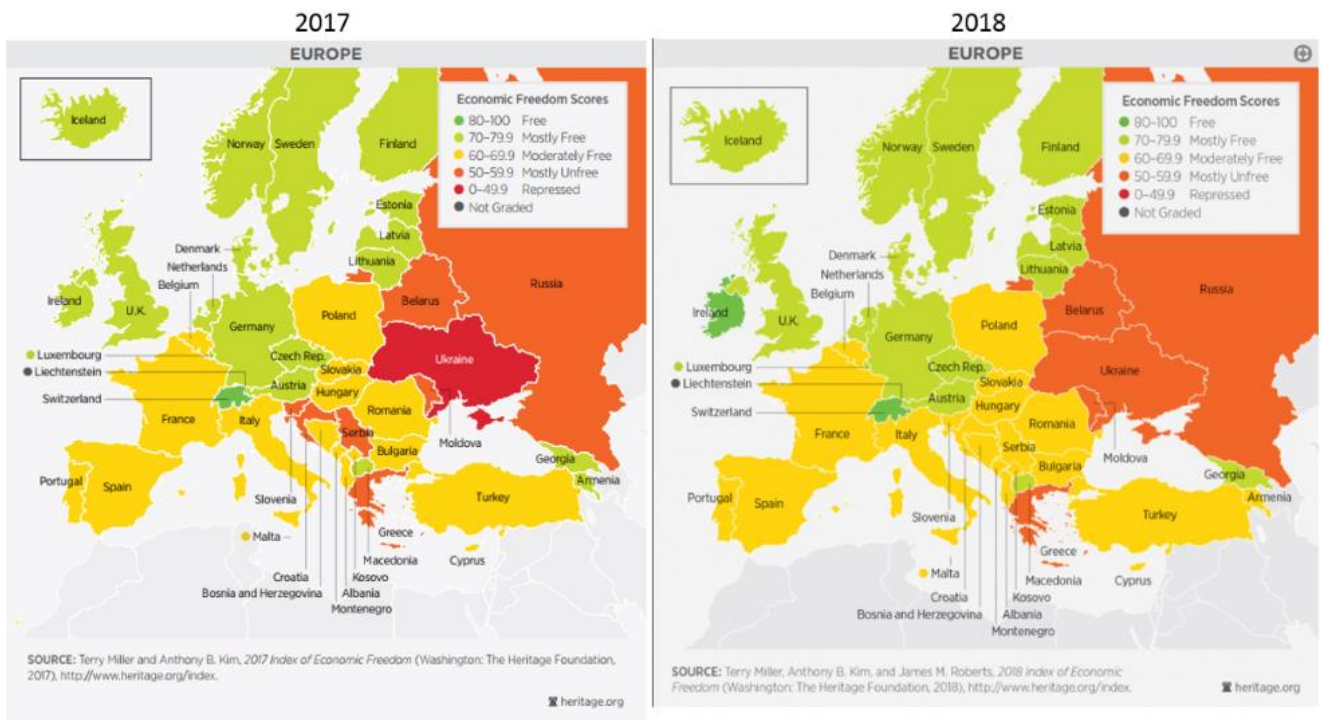

Рис. 1.4. Рейтинг економічної свободи України, 2017–2018 рр.

Джерело: Wall Street Journal і Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org>

Якщо ж подивитися на відстань до середнього показника по Європі та на відстань до лідера за кожним із напрямів, то можна виокремити основні сфери, де нам очевидно є куди рухатися (рис. 1.5).

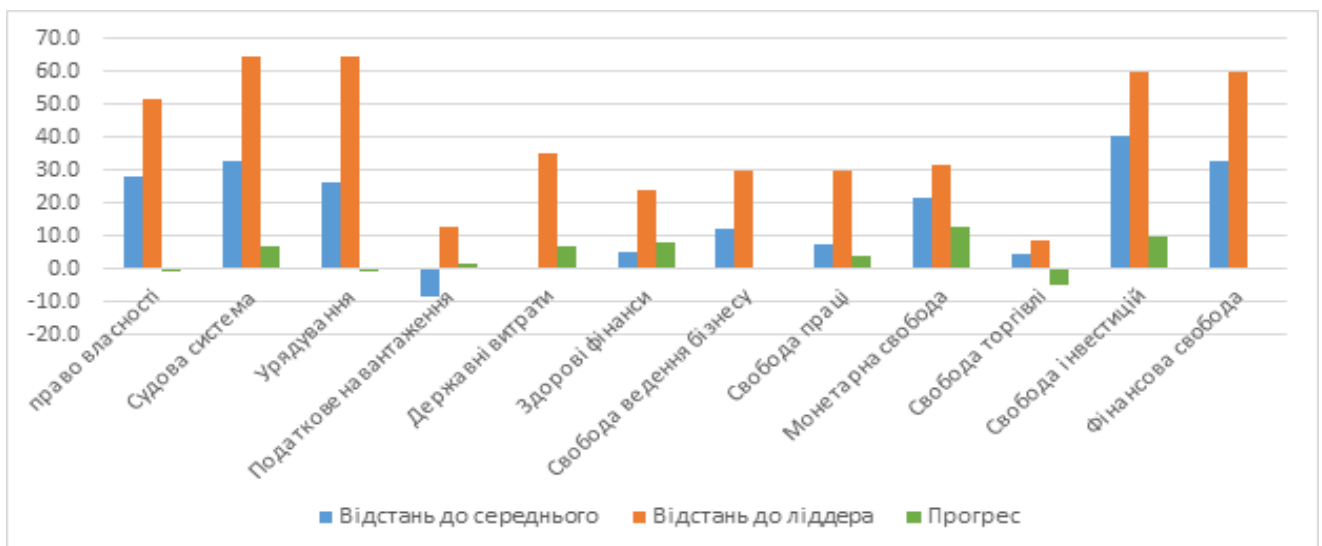

Рис. 1.5. Складові індексу економічної свободи для України порівняно із країнами ЄС

Джерело: 2018 Index of economic freedom: Global economic freedom. URL: <http://www.heritage.org>

Для підвищення рівня економічної свободи Україна має широке поле для вибору політики. В економічній царині більш-менш реалістичними видаються такі конкретні заходи, яких можна вжити, попередньо забезпечивши захист прав власності та легкість ведення бізнесу:

- продаж державних банків та включення до режиму внутрішнього ринку у сфері фінансових послуг з ЄС, як зазначено в Угоді про асоціацію, – можна приблизно оцінити на +25 пунктів до фінансової свободи;

- відкриття ринку землі та скасування валютних обмежень – за грубими оцінками може додати +40 пунктів до інвестиційної свободи;

- продовження політики інфляційного таргетування НБУ та відповідальна політика уряду, що у поєднанні дозволять утримати інфляцію на рівні 8%, – додасть приблизно +10 пунктів до монетарної свободи;

- зменшення державних витрат до 37% ВВП (розрахунковий оптимальний для України рівень), зниження державного боргу до 60% ВВП та бездефіцитний бюджет може додати +3 пункти за показником державні витрати та +9 пунктів за показником «здорові фінанси».

Проте, хоча ці заходи для України й видаються справжньою революцією, насправді вони ледве дозволили би нам перегнати Молдову та Білорусь, наступних за Україною аутсайдерів, і піднятися приблизно до 100-го місця у рейтингу за умови, якби всі інші країни залишалися на тому самому рівні.

Із податковим навантаженням та свободою торгівлі в Україні ситуація більш-менш нормальна, якщо орієнтуватися на оцінку The Heritage Foundation³⁴. Головними проблемними зонами залишаються верховенство права (захист прав власності, ефективна судова система, чесність та порядність уряду) та свобода руху капіталів (свобода інвестицій і фінансова свобода). Євроінтеграція – це розширення світу українців не лише в географічному чи політичному сенсі. Це розсування внутрішніх рамок, успадкованих від пострадянської парадигми мислення, де все мала контролювати держава, а ліберальні реформи вважалися страшним злом. Насправді ж

³⁴ Там само.

ліберальних реформ ми ще не бачили і якщо хочемо стати успішною сучасною державою глобального світу, – час «розсувати рамки».

Натомість за *Глобальним інноваційним індексом* (International Innovation Index)³⁵, складеним Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, Корнельським університетом та міжнародною бізнес-школою «Insead», позиція України серед інших країн протягом останніх років була нестабільною: так у 2014 р. вона посідала 63-тє місце, а у 2019 р. – 47-ме місце зі 129 країн світу, увійшовши до ТОП-3 країн економічної групи lower middle-income. Найсильнішими є позиції України в освіті, створенні знань, програм та нових комп'ютерних технологій, участі бізнесу в інноваціях. Найслабшими сторонами є політичне та регулятивне середовище, висока енергоємність та несприятливе бізнес-середовище.

Також важливим для України є *Індекс сприйняття корупції*³⁶ – щорічний рейтинг країн світу, що укладається організацією «Transparency International» з 1995 р. У 2018 р. Україна поліпшила свою позицію у зазначеному рейтингу, піднявшись на 10 сходинок – до 120-го місця зі 180 країн. У дослідженні Transparency International ідеться, що позитивний вплив на позицію України здійснило запровадження процедури автоматичного відшкодування ПДВ, розширення сфер діяльності систем ProZorro, а також діяльність бізнес-омбудсмена³⁷. Водночас експерти наголошують на надто повільній динаміці України щодо боротьби з корупцією. Її місце в рейтингу не лише останнє з європейських країн, а й набагато нижче за центрально- та східноєвропейських сусідів. Фахівці Transparency International пояснюють такий стан низьким рівнем довіри населення до владних органів, зокрема, судів та прокуратури, а також відсутністю рішучих кроків щодо боротьби з корупцією.

Одним із найважливіших з точки зору оцінки суспільного благополуччя та його розвиток в глобальному масштабі наразі є *The Legatum Prosperity Index* – Індекс процвітання³⁸, розроблений британським аналітичним центром The Legatum Institute. Станом на 2018 р. Індекс процвітання розраховується для 149 країн на основі 104

³⁵ The Global Innovation Index / The World Intellectual Property Organization. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2019/

³⁶ Corruption Perceptions Index. / Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/>

³⁷ В яких міжнародних рейтингах Україна покращила свої позиції в 2019 році. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/08/infografika/polityka/yakux-mizhnarodnyh-rejtynhax-ukrayina-pokrashhyla-svoyi-pozycziyi-2019-roczy>

³⁸ The Legatum Prosperity Index / Legatum Institute. London, 2018. URL: <https://li.com/reports/2018-legatum-prosperity-index/>

різних показників, що включають дані академічних досліджень, аналітичних звітів та соціопитувань і групуються у дев'ять категорій (рис. 1.6).

У 2019 р. Україна здійснила прорив щодо підвищення своїх позицій в Індексі процвітання – плюс 15 позицій, посівши 96-те місце. Творці рейтингу відзначили, що найсильніші сторони України – це освіта й умови життя, а слабкі – соціальний капітал. Також наголошується, що Україна за 10 років значно поліпшила умови ведення бізнесу³⁹. На перших місцях рейтингу вже традиційно розташувалися Норвегія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швейцарія.

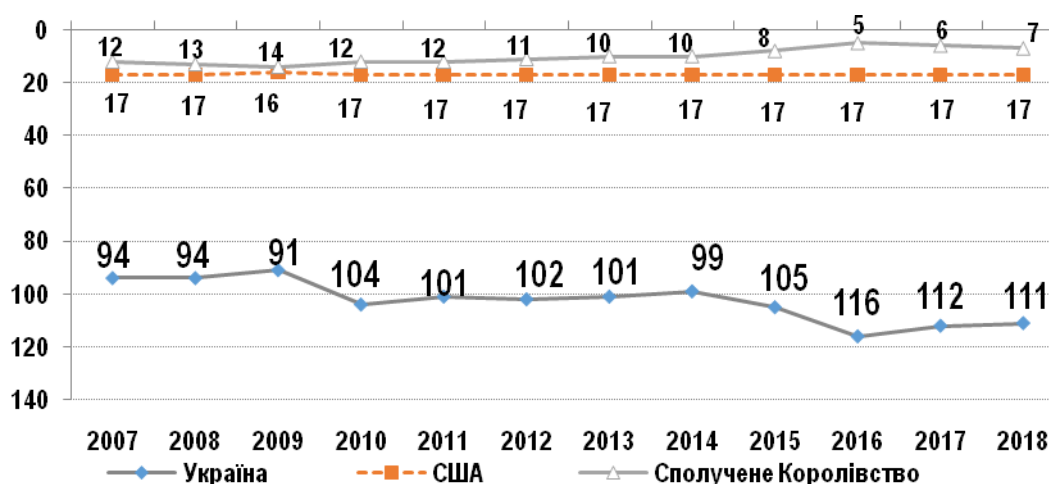

Рис. 1.6. Динаміка місця України та країн світу в рейтингу Індeksu процвітання (The Legatum Prosperity Index)

Джерело: The Legatum Prosperity Index / Legatum Institute. London, 2018.

Україна демонструє гарні результати за показником «Освіта», але за іншими показниками бали значно гірші, особливо це стосується таких сфер, як «Уряд», «Здоров'я», «Безпека та охорона». Однак за останній період Україна демонструє позитивні тренди, що обумовлені реформами, зокрема у сферах охорони здоров'я та освіти. Важливо відзначити, що розробники Індeksu процвітання, який до 2018 р. розраховувався як макроіндекс, тобто для країн загалом, не спускаючись на регіональний рівень, уперше в 2019 р. здійснили дослідження рівня процвітання для окремих штатів США⁴⁰, що доводить наявність запиту на подібні дослідження.

Досить вагомими є також аспекти міграції, а саме – *Дослідження міжнародної міграції McKinsey Global Institute*, за даними якого міжнародні

³⁹ В яких міжнародних рейтингах Україна покращила свої позиції в 2019 році. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/08/infografika/polityka/yakux-mizhnarodnyh-rejtynhax-ukrayina-pokrashhyla-svoyi-pozyciyi-2019-roczy>

⁴⁰ United States Prosperity Index (USPI) / The Legatum Institute. URL: <https://usprosperity.net/>

мігранти, з яких 90% переїжджають з економічних причин, становлять 3,4% світового населення, проте їхній внесок до глобального ВВП становить майже 10%. Дві третини цих мігрантів вирушають до розвинених країн, де рівень продуктивності праці є найвищим, що й зумовлює зазначений економічний ефект: як зазначено в журналі *The Economist*, «Найпростіший спосіб зробити світ багатшим – дозволити більшій кількості людей переїжджати...»⁴¹. Завдяки мігрантам світовий ВВП у 2015 р. зріс на 6,7 трлн дол. США, зокрема в економіку США – 2 трлн дол., Німеччини — 550 млрд дол. США, Великої Британії — 390 млрд дол. США, Австралії — 330 млрд дол. США, Канади — 320 млрд дол. США. З України працівники, навпаки, виїжджають, що збільшує демографічне навантаження. Наприклад, за останніми оцінками, лише у Польщі працює від 1,5 до 2 млн трудових мігрантів з України. З іншого боку, грошові перекази працівників певною мірою компенсують негативне сальдо операцій з товарами і послугами платіжного балансу країни.

Єдиним індексом, що наразі становить гідну конкуренцію гегемонії ВВП у світі, є *Індекс людського розвитку*⁴² (до 2013 р. «Індекс розвитку людського потенціалу») – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості та довголіття як основних характеристик людського потенціалу. Розроблена і науково обґрунтована узагальнена система показників, яка містить кількісні та якісні характеристики соціально-економічної диференціації соціального розвитку і включає коефіцієнти диференціації індексів:

- розвитку людського потенціалу, що характеризує ступінь відмінності в соціально-економічному розвитку аналізованих країн, регіонів усередині країни, соціальних груп;
- здоров'я (довголіття), що показує, наскільки стан здоров'я в одній країні чи регіоні кращий, ніж в іншій(ому);

⁴¹ The magic of migration. Special report: A world of walls. *The Economist*. Nov. 16th-22nd 2019. P. 3.

⁴² Human Development Indices and Indicators 2018. Published for the United Nations Development Programme (UNDP). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf

- освіти – цей показник визначає ступінь перевищення рівня освіти населення в одній країні (регіоні або іншому об'єкті дослідження) над рівнем освіти (грамотності) населення іншої країни;
- доходу, що визначає ступінь економічної диференціації аналізованих країн або регіонів;
- смертності, як показник відмінностей щодо стану здоров'я порівнюваних країн або регіонів;
- рівня професійної освіти, що відображає відмінності в ступені охоплення навчанням II і III ступеня освіти в досліджуваних країнах або регіонах.

Залежно від значення Індексу людського розвитку країни прийнято класифікувати за рівнем розвитку: дуже високий (42 країни), високий (43 країни), середній (42 країни) і низький (42 країни) рівень. Він уже став стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн. За результатами Human Development Report 2019 Україна посіла 88-ме місце серед 189 країн⁴³.

У 2010 р. у Доповіді про стан людського розвитку ООН уперше було використано показник *Індексу гендерної нерівності (ІГН)*, який відображає гендерну нерівність у трьох сферах, таких як: репродуктивне здоров'я, розширення прав і можливостей та економічна активність. Україна із показником ІГН 0,285 посідала 61-ше місце серед 160 країн за індексом 2017 р., але вже у 2019 р. покращила свою позицію, посівши 59-те місце. В Україні жінкам належить 12,3% місць у парламенті, а 94,5% дорослих жінок мають принаймні загальну середню освіту порівняно із 95,6% чоловіків. Участь жінок на ринку праці становить 46,9% на противагу 63,0% серед чоловіків. Гендерну нерівність щодо економічних можливостей населення характеризують чисельні показники, що охоплюють працевлаштування та модель зайнятості, рівень заробітків та володіння активами, можливості кар'єрного зростання або залучення до підприємницької діяльності. Україна також стикається із серйозними викликами щодо реалізації рівних можливостей та прав жінок: гендерні розриви та нерівність в

⁴³ Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. Overview / UNDP. 2019. 27 p.

економічних можливостях та дискримінація на ринку праці, обмежений доступ жінок до фінансів, бізнесу та торгівлі. Розрив у рівні заробітної плати є основним проявом гендерної нерівності, що акумулює вплив усіх дисбалансів у моделях зайнятості. Хоча порівняно з початком 2000-х років цей розрив скоротився, середня заробітна плата жінок досі не перевищує 75% середньої заробітної плати чоловіків. Для молоді гендерний розрив зменшується, але у зрілому віці нерівність зберігається.

З наведених вище даних можна зробити висновок, що дедалі більшою проблемою у сучасному світі стає зростаюча нерівність. Цей висновок підтверджують представники ООН⁴⁴: «Статистика, відображена у рейтингах та індексах, дає змогу говорити про трагедію мільйонів людей, які потерпають від нерівності та втрачених можливостей», «...Нерівність у будь-якому її прояві обмежує вибір людей, звужує діапазон можливостей, сповільнюючи прогрес...»⁴⁵.

У зв'язку з введенням карантинних обмежень посилилася актуальність рейтингу міжнародного агентства Fitch Ratings, яке станом на жовтень 2020 р. підтвердило довгостроковий рейтинг України в іноземній валюті на рівні «В» зі стабільним прогнозом⁴⁶. «Рейтинги України відображають її макроекономічну політику, що заслуговує довіри та дозволила знизити інфляцію і звузити бюджетний дефіцит», – ідеться у прес-релізі Fitch. Водночас там підкреслюється, що в Україні присутня «... низька зовнішня ліквідність при високих потребах у фінансуванні, пов'язаних із виплатами великих суверенних боргів...». «Шок через коронавірус, принаймні тимчасово, нівелював поліпшення, досягнуті Україною в останні роки щодо зниження боргового тягаря, нормалізації перспектив зростання після геополітичного та економічної кризи 2014–2015 років», – повідомляє агентство.

На кінець 2020 р. Fitch прогнозує міжнародні резерви України у 27,4 млрд дол. США, порівняно із 29 млрд дол. США на початку вересня. «Продовження взаємодії з МВФ є ключовим для України для збереження доступу до зовнішнього фінансування. Однак ризики реалізації програми stand by МВФ значні, враховуючи погану репутацію України щодо виконання попередніх програм і потенційні судові рішення та законодавчі ініціативи, що призведуть до «відкату» реформ», – ідеться у прес-

⁴⁴ Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Аналітична записка за країнами з оновленої статистики за 2018 рік: УКРАЇНА. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices-where-does-ukraine-rank-.html>

⁴⁵ Селім Джахан, Директор Офісу доповідей про людський розвиток, ПРООН.

⁴⁶ Fitch підтвердив рейтинг України "В". URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/685621.html>

релізі. Агентство очікує, що інфляція до кінця 2020 р. наблизиться до цільового показника НБУ в 5%, надалі становитиме 5,3%, а в 2022 р. – 5,7%.

Водночас Світова організація торгівлі заявила про рекордне падіння світової торгівлі до рівня кризи 2008 р.. Відзначається, що індекс «Барометр торгівлі» знизився до рекордного мінімуму в 84,5 пункту через падіння світової торгівлі товарами в II кв. 2020 р. Поточне значення індексу можна порівняти із ситуацією в торгівлі у пік фінансової кризи 2008–2009 рр. За аналогічний період минулого року значення індексу було на 18,6 пункту вищим. «Додаткові індикатори засвідчують часткове зростання світової торгівлі та виробництва в третьому кварталі, але ступінь будь-якого такого відновлення залишається досить невизначеним: не можна виключати L-подібну, а не V-подібну траєкторію», – йдеться у повідомленні ВТО⁴⁷.

До інших важливих закордонних рейтингових досліджень можна віднести такі:

– *Індекс Аткінсона* – показник вимірювання соціальної нерівності, запропонований у 1970 р Ентоні Барнсом Аткінсоном. Відмінною особливістю індексу є можливість вимірювання зміщень у розподілі доходів серед сегментів із різними доходами;

– *Індекс демократії* – класифікація 167 країн світу, складена «Economist Intelligence Unit» за рівнем розвитку в них демократії. При складанні класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих у п'ять категорій: вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура;

– *Індекс задоволеності життям* (Satisfaction with Life Index, SWL) створений британським аналітичним соціопсихологом А. Уайтом та засновується на даних його метадослідження різноманітних опитувань та індексів щодо рівня щастя громадян. Він є альтернативним до традиційних показників, таких як ВВП та ВНД. Деякі дослідження зауважують, що рівень щастя може бути виміряний ефективно. Цей індекс найбільше корелює з рівнями здоров'я (0,62), багатства (0,52) та досяжності освіти (0,51);

⁴⁷ ВТО заявила о падении мировой торговли до уровня 2008 года. URL: https://censor.net/ru/news/3214860/vto_zayavila_o_padenii_mirovoyi_torgovli_do_urovnnya_2008_goda

– *Індекс прав власності* щорічно видається Альянсом прав власності – оцінює права та можливість громадян мати і захищати приватну власність у різних країнах світу.

Поряд з міжнародними рейтингами та індексами в Україні визначають ряд національних індексів, серед яких:

– *Індекс ділових очікувань Національного банку України*⁴⁸ – агрегований показник щодо очікуваного розвитку підприємств у наступні 12 місяців. Розраховується за результатами опитувань підприємств, згідно з якими у III кв. 2019 р. рівень ділової активності підприємств залишається високим: індекс ділових очікувань на наступні 12 місяців становить 115,3% (у попередньому кварталі – 117,8%) завдяки поліпшенню очікувань щодо інвестиційних видатків на проведення будівельних робіт, а також високим оцінкам загальних обсягів реалізації продукції власного виробництва та фінансово-економічного стану підприємств;

– *Оцінка рівня тінізації економіки* – Міністерством економічного розвитку і торгівлі України⁴⁹. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку рівень тіньової економіки у 2018 р. становив 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. менше за показник 2017 р. і є найнижчим рівнем починаючи з 2009 р.;

– *Індекс споживчих настроїв*⁵⁰ – провідний прогнозний індикатор потенційної зміни споживчого попиту. В Україні індекс споживчих настроїв у липні 2019 р. становив 88,0 п., що на 5,5 п. більше, ніж у червні;

– *Індекс регіонального людського розвитку (ІЗЛР)*⁵¹, який включає 33 показники, що зводяться у шість субіндексів (за окремими аспектами людського розвитку, як: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта). Субіндекси утворюють єдиний інтегральний показник для певного регіону України, що можуть бути використані для моніторингу та оцінки прогресу людського розвитку в регіонах, бути корисними для виявлення проблем та

⁴⁸ Індекс ділових очікувань / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/publications?page=1&perPage=5&search=&document=&created_from=&pubCategory=10&create_d_to

⁴⁹ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁵⁰ Дослідження споживчих настроїв в Україні проводилося ІП «ГФК ЮКРЕЙН» з червня 2000 року, а з 2019 року його здійснює ТОВ «ІНФО САПІЄНС».

⁵¹ Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. URL: https://idss.org.ua/ukr_index/irlr_2014

формування соціально-економічної політики на національному та регіональному рівнях.

Наприкінці 2017 р. КМУ затвердив порядки і методики розрахунку індексів конкурентоспроможності регіонів та регіонального людського розвитку. Фактично постановою № 1029 «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» КМУ започаткував процес рейтингування регіонів за рівнем конкурентоспроможності та людського розвитку. Завдання індексу регіонального людського розвитку, який базується на таких основних складових, як здоров'я та довголіття, доступність освіти, гідний рівень життя, – визначити здатність регіонів втримати людей і залучити додатковий ресурс. Завдання індексу конкурентоспроможності регіонів – визначити здатність регіону створювати привабливе середовище для розвитку бізнесу та інвестицій. Слід відзначити, що зазначені порядки та методики максимально наближені до методики Європейської Комісії з розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів Європейського Союзу 2013 р. (EU Regional Competitiveness Index, зі змінами 2016 р.) та методики розрахунку індексу людського розвитку ПРООН (Human Development Index).

Розглянуті індекси тією чи іншою мірою включають лише окремі показники щодо інклюзивності розвитку країн світу у макровимірі, тоді як єдиним спеціалізованим міжнародним показником із цього питання є Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI)⁵² Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), спрямований на переорієнтацію пріоритетів економічної політики на більш ефективну протидію незахищеності та нерівності, що супроводжують технологічні зміни і глобалізацію. Саме стійкий, всеосяжний прогрес, що супроводжується зростанням доходів населення нарівні зі зростанням його економічних можливостей, рівня захищеності та якості життя, повинен бути визнаний політиками головною метою економічного розвитку на противагу ВВП. Це передбачає і нові інструменти для оцінки ефективності такої політики.

Індекс інклюзивного розвитку базується на 12 індикаторах, об'єднаних у три групи, що оцінюють рівень економічного розвитку краще, ніж індикатор зростання ВВП. Три основні частини IDI – зростання і розвиток (включаючи зростання ВВП,

⁵² The Inclusive Growth and Development Report 2017 / World Economic Forum. Geneva, 2017. 136 p. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-growth-and-development-report-2017>

зайнятість, продуктивність праці, очікувану тривалість життя); інклюзивність (медіанний дохід домогосподарств, рівень бідності та нерівності); справедливість між поколіннями і стійкість (рівень заощаджень, демографічного навантаження, державного боргу та забруднення навколишнього середовища) – відображають більш цілісну картину економічного розвитку зі спрямованістю на підвищення рівня життя населення, а не просте збільшення виробництва товарів і послуг само по собі. У 2018 р. розраховано рейтинг 29 розвинених країн і окремо 78 країн, що розвиваються. Поділ країн на дві групи необхідний через відмінності між ними у визначенні рівня бідності.

За результатами оцінки 2018 р. серед розвинених країн у трійку лідерів увійшли Норвегія, Люксембург і Швейцарія, на останньому місці Греція. В розвинених країнах співвідношення між ВВП на душу населення та Індексом інклюзивного розвитку виявилось високим. Наприклад, у Швеції показники збіглися – країна займає 6-те місце в рейтингу. У п'яťох країнах різниця між ВВП на душу населення і розрахованим Індексом становила всього один пункт, наприклад, Австралія (8-ме місце за Індексом і 7-ме за ВВП). У Чехії, Новій Зеландії та Словаччині, навпаки, порівняно низький ВВП на душу населення, але високий рівень інклюзивності зростання економіки. США – яскравий контрприклад: країна посідає 9-те місце за рівнем ВВП на душу населення, але тільки 23-тє за індексом інклюзивного розвитку. Незважаючи на стійкі темпи зростання економіки США, модель її розвитку не забезпечує інклюзивного зростання. Наприклад, США вкладають тільки 0,11% ВВП у професійну підготовку і надання допомоги щодо працевлаштування, тоді як у країнах ОЕСР середній показник 0,6%, а у лідерів рейтингу – понад 1%. Це знижує якість робочої сили і потенційні темпи зростання економіки.

Серед країн, що розвиваються, перші три місця у Литви, Азербайджану та Угорщини; в топ-10 також увійшли Польща, Румунія, Уругвай, Латвія, Панама, Коста-Рика та Чилі. Україна займає 47-ме місце (сусіди в рейтингу – Гондурас, Лаос, Вірменія). У кінці рейтингу країн, що розвиваються, перебуває Мозамбїк.

У рейтингу країн, що розвиваються, Україна у 2018 р. опустилася на дві сходинки, посівши 49-те місце. Згідно з прогнозами, протягом наступних п'яти років рівень інклюзивного розвитку в Україні знижуватиметься, переважно за рахунок поглиблення нерівності між поколіннями. Найбільш негативним є її

рейтинг у пп. 7. Розшарування суспільства за розподілом багатства (90,1); 10. Викиди вуглецю відносно ВВП (347) та 11. Державний борг у відсотках до ВВП (81,2). Потребує покращення також стан щодо пп. 2. Продуктивність праці (15845); 4. Зайнятість (53,9); 9. Скориговані чисті заощадження (1,0). На середньому в групі країн рівні перебувають 1. ВВП на одну особу (2906); 2. Очікувана тривалість здорового життя (64,1). Вищими за середні у групі країн є п. 8 Медіанний дохід (10,2) та 12. Демографічне навантаження (45,8). Найкраще становище в Україні за показниками 5. Розшарування суспільства за чистим доходом (26,3) та 6. Рівень бідності (0,5) (рис. 1.7)

Emerging Economies (cont'd)

	GROWTH & DEVELOPMENT				INCLUSION				INTERGENERATIONAL EQUITY & SUSTAINABILITY			
	GDP PER CAPITA, \$	LABOR PRODUCTIVITY, \$	HEALTHY LIFE EXPECTANCY, YRS	EMPLOYMENT, %	NET INCOME GINI	POVERTY RATE, %	WEALTH GINI	MEDIAN INCOME, \$	ADJUSTED NET SAVINGS*, %	CARBON INTENSITY, KG PER \$ OF GDP	PUBLIC DEBT, %	DEPENDENCY RATIO, %
Bolivia	2458	13921	62.5	70.5	43.5	12.9	74.2	9.3	-0.6	137.1	42.1	62.9
Mongolia	3895	27020	62.1	58.5	37.8	3.2	57.0	8.9	-5.7	270.1	N/A	49.8
Serbia	5852	29524	67.7	42.9	34.0	1.4	54.2	11.3	-2.5	235.2	74.1	50.1
Guatemala	3100	19154	62.2	60.2	44.5	25.3	N/A	5.6	2.2	43.3	25.3	67.4
Armenia	3925	18877	66.9	52.9	36.0	13.5	56.3	5.7	3.7	899.3	51.8	44.9
Honduras	2138	11498	64.9	61.6	48.3	34.8	N/A	4.8	18.6	101.6	45.4	58.3
Pakistan	1182	14473	57.8	50.9	36.2	39.7	52.6	3.7	16.3	126.4	66.9	65.0
Tanzania	867	6034	54.2	76.5	42.2	79.0	55.2	1.9	16.6	41.0	39.0	93.0
Ukraine	2906	15845	64.1	53.9	26.3	0.5	90.1	10.2	1.0	347.0	81.2	45.8
Jordan	3258	45844	65.0	34.8	40.0	2.1	76.1	8.7	7.5	111.6	95.0	65.5
Kyrgyz Republic	1038	8171	63.9	58.2	34.1	23.3	62.9	4.4	-1.1	469.2	58.5	55.9
Ghana	1708	8963	55.3	72.6	38.3	34.9	66.1	4.4	-11.3	60.0	72.4	72.6
Cameroon	1357	7143	50.3	72.7	39.8	45.0	74.1	3.6	-5.8	27.0	32.8	85.4
Tajikistan	968	6936	62.1	61.2	44.7	20.0	53.5	5.3	-6.0	1104.6	35.3	62.7

Рис. 1.7. Показники Індексу інклюзивного розвитку для України, 2018 р.

Джерело: Всесвітній економічний форум. URL: <https://www.weforum.org/>

За останні п'ять років Україна погіршила свої показники в рейтингу, не демонструючи успіхів за більшістю показників, що входять в ІД. Наприклад, показник розподілу багатства в Україні – один із найбільш нерівномірних серед усіх країн, що розвиваються. Разом із тим, ступінь нерівності доходів і рівень бідності в Україні низькі. Середній клас, за оцінками експертів ВЕФ, в Україні залишається численним,

охорона здоров'я, як і підтримка безробітних, – на достатньому рівні, а система освіти країни непогано сприяє інклюзивному зростанню. Основним деструктивним чинником інклюзивного розвитку було визначено тривалі бойові дії на сході країни, оскільки вони непропорційно позначаються на найменш забезпечених верствах населення, а також є фактором, що впливає на відплив трудових ресурсів із країни.

Пріоритетними напрямками вдосконалення визначено поліпшення професійної підготовки, зниження адміністративного навантаження на створення нового бізнесу, розширення фінансування для підприємців, а також посилення боротьби з корупцією. Щоб досягти успішного інклюзивного розвитку, експерти ВЕФ рекомендують урядам країн швидше проводити структурні реформи (там, де це необхідно) та інвестувати в людський капітал (у тому числі в доступність освіти, гнучкість робочого ринку і гендерну рівність). Крім того, у доповіді ВЕФ акцентовано увагу на тому, що Україна має один із найвищих рівнів нерівності за добробутом серед усіх країн, що розвиваються, але порівняно низький рівень нерівності доходів та бідності. Згідно з прогнозами, протягом наступних п'яти років рівень інклюзивного розвитку в Україні буде знижуватися, переважно за рахунок поглиблення нерівності між поколіннями. Найбільш негативним є її рейтинг стосовно розшарування суспільства за розподілом багатства, викидів вуглецю відносно ВВП та державного боргу відносно ВВП. Однак, окрім визначення загальнонаціональних тенденцій інклюзивного розвитку, важливо розуміти його регіональні особливості, на виявлення яких спрямоване розроблення модифікованої версії Індексу інклюзивного розвитку регіонів України, результати якої представлені у п. 5.6.

Для досягнення успішного інклюзивного зростання експерти ВЕФ рекомендують урядам країн швидше проводити структурні реформи та інвестувати в людський капітал, у тому числі в доступність освіти, гнучкість робочого ринку і гендерну рівність. Пріоритетними напрямками вдосконалення є поліпшення професійної підготовки, зниження адміністративного навантаження на створення нового бізнесу, розширення фінансування для підприємців, а також посилення боротьби з корупцією.

1.3. Структурна політика для інклюзивного розвитку, її драйвери та обмеження

Глобальні економічні, індустріальні та технологічні перетворення завжди передбачають та мають своїм наслідком зміну структурних характеристик економіки в інституційному (широкому) та секторальному (вузькому) зрізі. Інституційні зміни економіки передбачають формування та/або підвищення якісних характеристик довгострокових фундаментальних факторів її розвитку – економічних, політичних та соціальних інститутів, системи державного управління, інфраструктури, освіти, науки тощо. Секторальний контекст передбачає перехід на вищий (за певних умов – на нижчий) технологічний рівень виробництва та його ускладнення (спрощення).

Структурні трансформації в економіці, згідно з підходами в рамках структуралістської концепції, є основою економічного розвитку, тому цілеспрямована зміна структури розглядається як ключовий засіб його ініціації, забезпечення перетікання ресурсів у сектори, що слугують «двигунами» чи «драйверами» зростання економіки («engines of growth» або «growth escalators», за визначенням Д. Родрика) за рахунок більшої віддачі та позитивних екстерналій порівняно з іншими секторами. Завдяки таким драйверам через міжгалузеві зв'язки запускається ланцюгова реакція зростання в інших секторах. Водночас можна говорити і про існування «від'ємних драйверів» – таких секторів, чие падіння зумовлює ланцюгову реакцію падіння в інших секторах.

На противагу структуралістським підходам, у традиційних рівноважних теоріях зростання основний акцент робиться на норми заощаджень і нагромадження капіталу, використовується єдина виробнича функція для всієї економіки, а секторальні зміни вважаються побічним ефектом або наслідком економічного зростання та збільшення ВВП на душу населення⁵³. Неокласична теорія зростання Р. Солоу наголошує на розширенні пропозиції⁵⁴, завдяки чому,

⁵³McMillan M.S., Rodrik D. Globalization, structural change and productivity growth. *NBER Working Papers Series*. 2011. № 17143. 54 p.

⁵⁴Solow R.M. A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1956. Vol. 70. P. 65–94.

як вважається, відбувається стійке підвищення продуктивності та, відповідно, рівня життя, водночас теорія не враховує зв'язок між змінами у структурі економіки та економічним зростанням і неспроможна пояснити конвергенцію чи дивергенцію країн за рівнем розвитку.

Сучасні теорії ендогенного зростання приймають економічну діяльність як один із факторів зростання без урахування її внутрішньої структурної специфіки. Ці теорії розглядають окремі ендогенні характеристики економічного розвитку й технологічного прогресу та вважають зміни цих характеристик важливими для зростання, зокрема щодо, наприклад, розширення сектора НДДКР, поліпшення відтворення людського потенціалу тощо. На противагу цим поглядам, структуралісти надають структурній специфіці економічної діяльності першочергове значення у забезпеченні зростання, наголошують на визначальній ролі попиту для нього у короткостроковій та у довгостроковій перспективах⁵⁵, розглядаючи можливості його задоволення в рамках багатогалузевої структури економіки⁵⁶, на формування якої також впливають розвиненість фінансового сектора і демографічні чинники⁵⁷.

Інтенсивність секторальних структурних змін і темпи економічного зростання тісно взаємопов'язані, водночас ця інтенсивність може бути як його наслідком, так і причиною. С. Кузнец вважав швидкі структурні зміни однією з шести особливостей сучасного економічного зростання, зазначаючи, що вони є неминучими через диференційований вплив технологічних інновацій на виробничі сектори, різну еластичність внутрішнього попиту на різні споживчі товари та мінливі порівняльні переваги у зовнішній торгівлі⁵⁸. Тому внутрішні структурні перетворення впливають, з одного боку, на зміни у зовнішньоекономічній спеціалізації країни⁵⁹, а з іншого – на рівень диверсифікації

⁵⁵ Setterfield M. The remarkable durability of Thirlwall's law. *PSL Quarterly Review*. 2011. Vol. 64, No. 259. P. 393–427; Thirlwall, A.P. *Economic Growth in an Open Developing Economy: The Role of Structure and Demand*. Cheltenham, UK and Northampton, USA, 2013. 189 p.

⁵⁶ Baranzini M., Scazzieri R. *The economic theory of structure and change*. Cambridge University Press, 1990. 347 p.

⁵⁷ Acemoglu D. *Structural Transformations and Market Failures in Development*. *Introduction to modern economic growth*. Princeton, Princeton University Press, 2009. 1009 p. P. 725–780.

⁵⁸ Kuznets S. Modern economic growth: Findings and reflections. *American Economic Review*. 1973. Vol. 63. P. 247–258. P. 250.

⁵⁹ Imbs J., Montenegro C., Wacziarg R. *Economic Integration and Structural Change*. 2012. 59 p. URL: https://www.tse-fr.eu/sites/default/files/medias/stories/sem_12_13/eco_politique/imbs.pdf.

її виробництва⁶⁰. Це свідчить про важливість диверсифікації для забезпечення розвитку і суперечить традиційним висновкам неокласичної теорії про необхідність обов'язкової спеціалізації країни у зовнішній торгівлі, за наявності якої неминучими є існування розривів і відставання між країнами та неможливість досягнення інклюзивного характеру окремо взятої економіки через зміну її структурних характеристик.

У своїй концепції «Нової структурної економіки» («New Structural Economics») Джастін Іфу Лін розглядає структурні зміни не як наслідок, а як першоджерело економічного зростання⁶¹. У свою чергу Д. Родрік зазначив, що саме на тлі яскраво виражених структурних змін у ряді країн світу спостерігалось «економічне диво» у вигляді швидкого (в середньому 4,5% на рік) і стабільного (не менше 30 років) зростання⁶². Тому аналіз змін галузевої структури та структурної політики дедалі частіше доповнюють аналіз економічного зростання на основі моделі Солоу та відповідної теорії ендогенного зростання. Такий підхід дозволив виявити, що економічне зростання може прискорюватися за стабільності фундаментальних факторів і поза залежністю від фази економічного циклу, та, відповідно, розрізняти, з одного боку, фактори економічної політики, що ініціюють зростання, а з іншого – фактори, що його підтримують, або фактори первинної та остаточної причинності (каузальності)⁶³. До числа значимих факторів, які ініціюють зростання, віднесено певні структурні зміни та сприятлива їм структурна політика, а до числа факторів, що роблять його стійким у довгостроковому періоді, – макроекономічна стабілізація, розвиток виробничої та фінансової інфраструктури, інститутів та людського капіталу.

Важливим для пояснення формування трендів структурних зрушень є виявлення обставин, що відбуваються в економіці та виступають каталізаторами чи прискорювачами таких зрушень. З цього приводу дослідники звертають увагу

⁶⁰ Imbs J., Wacziarg R. Stages of diversification. *American Economic Review*. 2003. Vol. 93, No. 1., P. 63–86.

⁶¹ Lin J.Yi. *New structural economics: a framework for rethinking development* / The World Bank. Washington, 2012. 386 p.

⁶² Rodrik D. *Structural change, fundamentals and growth: An overview* / Institute for Advanced Study. 2013. 23 p. URL: https://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Research/Structural-Change-Fundamentals-and-Growth-An-Overview_revised.pdf.

⁶³ Maddison A. *Dynamic forces in capitalist development: A long-run comparative view*. New York: Oxford University Press, 1991. 333 p.; Rodrik D. *Growth strategies*. *NBER Working Paper*. 2003. No.10050. 60 p. URL: <https://www.nber.org/papers/w10050.pdf>

на те, що в процесі економічного зростання відбувається одночасна зміна ряду факторів – удосконалення технологій, нагромадження людського капіталу та інвестицій, коливання рівня заощаджень, зміна структури виробництва. Водночас причинно-наслідкові зв'язки при виникненні та взаємодії цих факторів трактуються неоднозначно. Зокрема, традиційно вважається, що нагромадження людського капіталу через створення ним значних зовнішніх ефектів і зв'язок із розвитком технологій виступає важливою передумовою економічного зростання. Проте це нагромадження може бути і прямим наслідком економічного зростання, оскільки, наприклад, формування нових навичок стає результатом акумуляції виробничого досвіду та покращення системи освіти, обумовлених стійким зростанням виробництва і додаткових державних витрат⁶⁴.

Ще одним прикладом неоднозначного тлумачення взаємопов'язаності факторів зростання є закон Калдора – Вердоорна, згідно з яким підвищення продуктивності праці виступає результатом динамічного економічного зростання, а не його передумовою, як традиційно вважається. Те ж саме стосується й інвестицій, які традиційно розглядаються як передумова прискорення зростання, водночас у ряді випадків вони є його наслідком. Зокрема, емпірично показано, що, з одного боку, інвестиції самі по собі практично не викликають прискорення, якщо виробництво не завантажене на повну потужність, тому для такого прискорення більш важливим є фактор розширення розміру ринку і попиту на ньому, водночас, з іншого боку, уповільнення зростання тісно пов'язане зі зниженням темпів інвестування, збільшенням інфляції, девальвацією та зростанням внутрішньої напруженості⁶⁵.

Неоднозначним є також вплив розширення експорту на прискорення зростання і структурні зрушення. Зокрема, ще півстоліття тому дослідники помітили, що сировинна експортна спеціалізація, властива бідним країнам, завдає шкоди економічному розвитку, оскільки не створюється достатньо стимулів для розбудови інших видів діяльності, а відносні ціни на сировину, порівняно із

⁶⁴ Beyond reforms: Structural dynamics and macroeconomics vulnerability / Ocampo J. A. (ed.); The World Bank. Washington, Stanford University Press, 2005. 238 p.

⁶⁵ Jones B.F., Olken B.A. The anatomy of start-stop growth. *NBER Working Paper*. 2005., № 11528.. 44 p.

цінами на продукцію глибокої переробки, падають⁶⁶. Тому прискорення можливе лише на основі розширення експорту продукції глибокої переробки, який також стимулюватиме навчання на практиці («learning by doing»), підвищуватиме продуктивність праці та створюватиме нові порівняльні переваги, компенсуватиме обмеженість внутрішнього попиту і, відповідно, збільшуватиме економію на масштабах виробництва⁶⁷. Крім того, переваги спеціалізації на видах діяльності, що виробляють продукцію з високим ступенем переробки і вищою технологічною складністю порівняно з іншими, як показують Р. Хаусман та Д. Родрік, зумовлюють вищі темпи зростання ВВП у розрахунку на одну особу⁶⁸.

Водночас, роблячи ставку на розширення експорту у проведенні економічної політики, країнам, що не входять до когорти розвинених, слід зважати, що сьогодні світовий попит тривалий час стагнує, ринок перенасичений товарами, у більшості сегментів він переважно олігопольний і жорстко контролюється транснаціональними корпораціями⁶⁹ – як щодо входження на нього нових гравців, так і щодо контролю за цінами, що не дозволяє новим учасникам ринку розраховувати на високі експортні доходи і заробітні плати для робітників, зайнятих на експортних виробництвах. Ще однією обставиною, що обмежує зростання доходів від експорту, є включення країн у глобальні виробничі ланцюги або глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ). Такі ланцюги переважно створюються, координуються і контролюються мультинаціональними компаніями, що базуються у розвинених країнах. Ці компанії задля збереження, з одного боку, цінової конкурентоспроможності своєї продукції, а з іншого – своєї високої прибутковості, обмежують або ж унеможливають доступ інших виробників на світовий ринок, а також жорстко контролюють доходи і витрати

⁶⁶ Prebisch R. O desenvolvimento econômico da América Latina e seus principais problemas. *Cinquenta anos de pensamento na Cepal* / R. Bielschowsky (ed.). Vol. K1. Rio de Janeiro: Record. 2000. P. 69–136; Hirschman A.O. The strategy of economic development. New Haven, Conn: Yale University Press, 1958. 217 p.

⁶⁷ Chenery H.B. Interactions between industrialization and exports. *American Economic Review*. 1980. Vol. 70, № 2. P. 281–287.

⁶⁸ Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What you export matters? *Journal of Economic Growth*. 2007. Vol. 12, № 1. P. 1–25.

⁶⁹ На сьогодні світовий споживчий ринок практично в усіх сегментах (продукти харчування, одяг, косметика, побутова хімія, фармацевтика) контролюється прямо або через дочірні та афілійовані структури десятками ТНК, які диктують світові ціни та умови торгівлі, лобіюючи свої інтереси практично в усіх країнах. Див.: Павперов А. 10 корпорацій контролюють практично все, що ми покупам. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/8012-10-corporations-control>

всіх учасників своїх виробничих ланцюгів із менш розвинених країн, у разі потреби легко замінюючи їх на більш дешевих.

Тим самим ГЛСВ, з одного боку, розширюють участь країн, що розвиваються, у світовій торгівлі. Проте, з іншого боку, – посилюють конкуренцію між країнами, ще більше зміцнюючи позиції мультинаціональних компаній у контролі над їх доходами, практично унеможливаючи зростання останніх. Включення менш розвинених країн у глобальні ланцюги по суті означає нав'язування їм певної спеціалізації виробництва тих чи інших видів продукції, причому в основному проміжного споживання, що виступає фактором консервації структури їх економік і неможливості проведення ними структурної політики у своїх національних інтересах. Тому, як зазначає Д. Родрік⁷⁰, високий рівень залучення країни у глобальні виробничі ланцюги аж ніяк не виступає гарантією її економічного благополуччя. Особливо це стосується країн, що розвиваються, і з перехідною економікою, що стають технологічно, економічно і політично залежними від розвинених країн, які створюють та контролюють ці ланцюги.

Поряд із експортом чималою мірою на зростання економіки впливає імпорт, оскільки виникає проблема узгодження такого зростання із обмеженнями платіжного балансу, або із формуванням необхідної ліквідності для фінансування імпорту за рахунок експорту та фінансового рахунку.

Крім того, не слід забувати, що що без інвестиційної підтримки структурні трансформації, пов'язані з випереджаючим розвитком окремих секторів виробництва, неможливі, а рівень інвестицій в основний капітал та інфраструктуру для наздоганяючого чи прискореного розвитку має суттєво перевищувати той, що склався у розвинених країнах. Наприклад, у країнах Південно-Східної Азії цей рівень сягав 40% ВВП проти 20–25% у розвинених країнах. Водночас, досягнення високого рівня інвестування зіштовхується з рядом проблем. Насамперед виникає проблема винайдення такого інструментарію економічної політики, що дозволив би компаніям, з одного боку, спрямовувати більше своїх внутрішніх ресурсів у вигляді нерозподіленого прибутку в розвиток виробництва та залучати ресурси іззовні на прийнятних умовах, а з іншого –

⁷⁰ Rodrik D. New Technologies, Global Value Chains, and Developing Economies. *NBER Working Paper*. 2018. No. 25164. 30 p. URL: <http://www.nber.org/papers/w25164>

сформувати міцний зв'язок між прибутком та інвестиціями. Він виникає через те, що прибуток одночасно є стимулом для інвестицій, їх джерелом та їх результатом⁷¹. Зокрема, очікування високого прибутку підштовхує підприємства до інвестування, і, якщо цей прибуток буде отримано, він підвищить схильність компаній фінансувати майбутні інвестиції з нерозподіленого прибутку. Із цього – як звертає увагу А. Хіршман – випливає що інвестиційну активність не варто пов'язувати лише з існуючим рівнем заощаджень, як це закладено в моделі зростання Солоу⁷², тоді як перспективи зростання попиту та наступного збільшення прибутку є однією з ключових рушійних сил для інвесторів. Цей висновок однаковою мірою стосується інвестицій у розвиток як внутрішнього, так і експортного виробництва. Тому держава має усіляко стимулювати попит і своїми діями не допускати надмірного звуження ємності внутрішнього ринку для власних виробників у тих сферах, де вона бажає досягти прогресу у структурних трансформаціях.

Окремо слід звернути увагу, що зв'язок між прибутком та інвестиціями не є безумовним для самодостатнього нагромадження капіталу, і з переходом економіки на вищі стадії може не виникати сам по собі. Наприклад, якщо у період швидкого зростання в розвинених країнах у 1950–1970 рр. прибуток та інвестиції змінювалися у тандемі й перший був важливим джерелом фінансування нагромадження капіталу, то починаючи з 1980-х років і аж до сьогодні прибуток зростає швидше за капітальні витрати, які залишаються майже незмінними⁷³. Така тенденція стала наслідком зміни стратегій розвитку компаній, що полягали у зміщенні акцентів від фізичного виробництва із довгостроковим горизонтом планування діяльності у бік фінансизації інвестицій, пов'язаної з появою «примата акціонерів» – посилення впливу акціонерів у процесі прийняття управлінських рішень та утвердження як головної мети корпоративного управління максимального збільшення вартості акцій.

Фінансові показники цінних паперів, зокрема цільовий показник прибутковості акцій, стали центральним елементом формування корпоративних

⁷¹ Akyüz Y. and Gore C. The investment-profits nexus in East Asian industrialization. *World Development*.1996. №24(3). P. 461–470.

⁷² Hirschman A.O. *The Strategy of Economic Development*. New Haven, CT, Yale University Press, 1958. 230 p.

⁷³ Доклад о торговле и развитии. 2016 год / ЮНКТАД. С.142–143.

інвестиційних стратегій⁷⁴, а акціонери, на відміну від менеджерів, почали розглядатися як головні носії ризиків. Для узгодження інтересів обох сторін результати роботи і винагорода останніх стали узгоджуватись із короткостроковими фінансовими показниками компаній⁷⁵. Це переорієнтувало стратегічні рішення компаній на отримання максимальної вигоди у короткостроковій перспективі⁷⁶ і дало поштовх поширенню чотирьох взаємозалежних явищ, які так чи інакше призводили до швидкого зниження витрат і підвищення прибутків, це, зокрема, – *фрагментація виробничих процесів між країнами у рамках глобальних ланцюгів створення вартості, переорієнтація діяльності великих конгломератів на ключові напрямки свого бізнесу, підвищення уваги інституційних інвесторів і компаній з управління активами до вартості акцій, а також масова офшоризація бізнесу задля мінімізації оподаткування*.

Усі ці фактори сприяли зміні моделі інвестиційної поведінки компаній та послабленню зв'язку між прибутком та інвестиціями. Світова економіка почала вибудовуватися навколо глобальних ланцюгів створення вартості, що дозволяли розвиненим країнам зберігати міцність ланцюгів, не даючи шансів включеним у них менш розвиненим країнам самостійно формувати свою політику та перетворюючи останніх на заручників стратегій швидкої максимізації доходів транснаціональних компаній. Фрагментація призвела до посилення акценту на поточних порівняльних перевагах країн, закріплюючи між ними не завжди справедливий і вигідний міжнародний поділ праці, а тому стала безумовною перешкодою для конвергенції між розвиненими та менш розвиненими країнами.

Посилення «примата акціонерів» та фінансизація корпоративних стратегій призвела до зменшення мотивації компаній вкладати кошти у реальне виробництво та у НДДКР, а необхідність одержання швидкої та короткострокової фінансової вигоди на фондовому ринку зупиняла менеджмент компаній від запуску довгострокових проєктів⁷⁷, що негативно вплинуло на нагромадження

⁷⁴ Davis G.F. *Managed by the Markets: How Finance Re-Shaped America*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 304 p.; Ireland P.W.. *Financialization and corporate governance*. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 2009. № 60(1). P. 1–34.

⁷⁵ Lazonick W., O'Sullivan M. *Maximizing shareholder value: A new ideology for corporate governance*. *Economy and Society*. 2000. № 29(1). P. 13–35.

⁷⁶ Stout L.A. *The problem of corporate purpose*. *Issues in Government Studies*. 2012. №. 48. Brookings Institution, Washington, DC. 14 p.

⁷⁷ Stockhammer E. *Financialisation and the slowdown of accumulation*. *Cambridge Journal of Economics*, 2004. №28(5). P. 719–741.

основного капіталу⁷⁸, погіршило структуру розподілу доходів у країнах. Широке використання компаніями «податкових гаваней» і схем мінімізації оподаткування як засобу максимізації вартості своїх акцій суттєво обмежили можливості держави щодо фінансування свого розвитку⁷⁹. З таких позицій концепція «примата акціонерів» погіршує структуру розподілу доходів, розмиває податкову базу країн, що загалом віддаляє їх від досягнення параметрів інклюзивного розвитку.

Таким чином, для вибудовування в Україні власної моделі структурної політики і досягнення цілей інклюзивного розвитку слід зважати на ці тенденції, а також враховувати, що перехід від переважно моносировинної до високодиверсифікованої структури економіки із акцентом на висотехнологічні та високопродуктивні сектори має розглядатися як обов'язкова умова підвищення її ефективності та подальшого переходу до диверсифікованого розвитку економіки і суспільства загалом. Це передбачає не лише розширення галузевого розмаїття, а й диверсифікацію національних активів – як матеріальних, так і нематеріальних – шляхом нарощування інвестицій в інфраструктуру, збереження навколишнього середовища, розвиток інститутів і людського капіталу.

1.4. Переосмислення структурних змін в інституційно-господарській системі у контексті посилення ефективності реалізації принципів інклюзивного розвитку

Одним із головних сучасних світових трендів, за висновками провідних експертів у сфері економіки, є «слобалізація» (від англ. «Slowbalisation»⁸⁰) – зміни характеру та уповільнення темпів глобалізації. Посилюються настрої протекціонізму

⁷⁸ На прикладі Великої Британії дослідники продемонстрували зниження співвідношення інвестицій до прибутку та зростання частки фінансових активів у загальному обсязі активів, збільшення фінансових виплат і доходів, стагнацію динаміки капіталовкладень, відзначивши, що найбільш істотний негативний вплив фінансизація спричинила на переробну промисловість. (Див.: Tori D., Onaran O. The effects of financialization on investment: Evidence from firm-level data for the UK. *Greenwich Papers in Political Economy* / Greenwich Political Economy Research Centre, University of Greenwich. 2015. № GPERC17. London. 40 p.)

⁷⁹ Milberg W. Shifting resources and uses of profits: Sustaining US financialization with global value chains. *Economy and Society*. 2008. № 37(3). P. 420–451.

⁸⁰ Slowbalisation – a term used since 2015 by Adjiedj Bakas, a Dutch trend-watcher, describes the reaction against globalization. URL: <https://www.economist.com/briefing/2019/01/24/globalisation-has-faltered>.

(у США, Франції, Італії), дезінтеграції – як міждержавної (яскравим прикладом якої слугує Brexit, євроскептичні настрої в інших країнах Євросоюзу), так і корпоративної та торговельних воєн (зокрема між США та Китаєм). Водночас слід зауважити, що в довгостроковій перспективі – у вимірі століть – глобалізація є неминучою, попри певні періоди слобалізації та інтеграційної стагнації. Вже протягом останніх трьох десятиліть найважливішим чинником світової історії постали великі та стійкі темпи зростання транскордонного потоку товарів, грошей, ідей та людей. А вагомим ціннісним орієнтиром економічного зростання та розвитку виступили ознаки сталості, розумності та інклюзивності. Вони змінили відносини між державами – як великими, так і малими, а також дедалі частіше впливають на внутрішню політику. І, водночас, внутрішня структура національних економік є визначальним елементом формування міжнародних зв'язків. *Структура економіки* і, відповідно, структурні зміни є багатограним поняттям, розглядаються різними вченими у широкому і вузькому сенсі, однак наразі особливої актуальності набувають *ознаки інклюзивності або екстрактивності інститутів, які її формують*.

Дослідженням взаємодії суспільних інститутів та їх впливу на економічний розвиток у різні часи займалися Й. Шумпетер, С.М. Ліпсі, Д. Аджемоглу та ін. У своїх роботах Й. Шумпетер дослідив протидію старих еліт новим технологічним нововведенням та намагання консервації старої структури⁸¹. У дослідженні С.М. Ліпсі було аргументовано, що економічний успіх держав тісно пов'язаний із демократичною структурою суспільства⁸². Д. Аджемоглу досліджував причини консервації тих чи інших соціальних інститутів, особливо їх екстрактивні риси, що врешті-решт призводять до стагнації економічного розвитку⁸³. Однак подальших досліджень вимагають підходи до виявлення окремих рис екстрактивності, способи підвищення інклюзії економічних інститутів та їх імплементації для реалій України, де питання консервації екстрактивних інститутів стоїть дуже гостро.

⁸¹ Шумпетер Й.А. История экономического анализа: в 3-х т. Санкт-Петербург: Экон. шк., 2003; Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ.. Київ: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2011.

⁸² Lipset Seymour Martin. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*. 1959.

⁸³ Аджемоглу Д., Робінсон Д.А.. Чому нації занепадають. 2016

У сфері економіки поняття «структура» застосовується до різноманітних економічних підрозділів: домашніх господарств, підприємств, секторів, видів економічної та промислової діяльності (галузей), регіонів, національних економік, наднаціональних і міжнародних економічних утворень. Отже, економічна структура визначається як система пропорцій і зв'язків, притаманних економіці, а структурні зміни в економіці є змінами пропорцій між елементами економічної системи упродовж певного часу. Відповідно, структурні зміни, у вузькому розумінні, – це зміни у продуктово-галузевої структурі економіки. У широкому розумінні значне коло вчених під керівництвом В.М. Гейця до цих змін додає також зміни у складі виробництва і споживання ресурсів: інвестицій і основного капіталу (галузевої, технологічної вікової та інших структур), трудових ресурсів, матеріальних та енергетичних ресурсів⁸⁴. Однак наступним кроком має стати максимальне наближення вітчизняних підходів щодо термінів структурних реформ до міжнародних.

Дуже часто порочне коло, що залишилося у спадок від колоніальних держав (і Україна тут не є винятком), набуває форми екстрактивних інститутів, яку переймають постнезалежні лідери. Ті, кому в момент переходу належить політична та економічна влада, структурують її в такий спосіб, щоб забезпечити її постійність. Цей тип порочного кола призводить до подальшого існування екстрактивних інститутів і тривкості самих еліт при владі разом із продовженням недорозвиненості⁸⁵. Таким чином відбувається консервування *екстрактивної структури економіки*, за якої неефективні політичні та економічні структури спричиняють економічну стагнацію. Натомість якісні економічні та політичні інститути в рамках *інклюзивної структури економіки* здатні краще стимулювати та підтримувати приватний бізнес та суспільство загалом, оскільки інклюзивні інститути – це структури, через які великі маси населення можуть якісно та успішно впливати на розвиток суспільства.

Наразі багато країн з економікою, що розвивається, стикаються з чотирма стримуючими факторами: 1) затухаючою глобалізацією, 2) автоматизацією, 3) слабкими освітніми системами, що ускладнюють повноцінне використання цифровізації, і 4) зміною клімату, що є стресом для сільського господарства. Далекий

⁸⁴ Структурні зміни та економічний розвиток України: моногр. / Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2011. С. 45–52.

⁸⁵ Д. Аджемоглу, Д.А. Робінсон. Чому нації занепадають. 2016

від того, щоб пом'якшувати недоліки глобалізації, регіональний світ буде боротися за вирішення світових проблем, таких, як зміна клімату, кіберзлочинність або уникнення податків. Виникає більш регіональна модель транскордонної торгівлі, що відповідає тенденції коротших ланцюгів поставок і формує нові геополітичні виклики⁸⁶. Постає закономірне питання щодо перспектив та наслідків цих деструктивних та інноваційних процесів для української економіки – малої економіки відкритого типу: які структурні зміни на цьому перехресті є найкращими? Важливим є свідомий вибір напряму інклюзивності у побудові структури економіки України на новому історичному етапі, однак з повним усвідомленням наявних ознак екстрактивності їх функціонування на сьогоднішній день.

Означені вище світові тренди іще більше посилюють важливість інтеграції України до Європейського Союзу як потужного світового регіонального центру економічної діяльності та фінансових потоків, і, відповідно, розроблення і імплементації структурних змін для забезпечення розумного, сталого та інклюзивного зростання, як це передбачено у пріоритетах стратегії економічного зростання ЄС «Європа-2020»⁸⁷.

Процвітання та інклюзивний економічний розвиток України може стати реальністю тільки за умови послідовного здійснення необхідних структурних реформ у ключових сферах. Одними з найголовніших є інфраструктурні зміни, що мають на меті фасилітувати приплив інвестицій в економіку України. Адже, за результатами досліджень поведінки діючих і потенційних інвесторів⁸⁸, саме задоволення базових потреб у веденні господарської діяльності, до яких відноситься інфраструктура, є вирішальним при прийнятті рішень щодо інвестування.

Розмаїття дефініцій структурних реформ відображає спектр їх застосування, однак тут присутні ключові моменти, що характеризують стрижень і характер перетворень. Зокрема, за визначенням фахівців Європейської Комісії, структурні реформи спрямовані на подолання перешкод для реалізації основних факторів

⁸⁶ Globalisation has faltered. *The Economist*. Jan. 26th – Feb 1st 2019. URL: <https://www.economist.com/printedition/2019-01-26>

⁸⁷ Europe 2020. Priorities / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm

⁸⁸ Moran T.H. Foreign Investment and Supply Chains in Emerging Markets: Recurring Problems and Demonstrated Solutions. Peterson Institute for International Economics, 2014.

зростання шляхом лібералізації ринків праці, товарів та послуг для сприяння створенню робочих місць та залученню інвестицій; підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та посилення потенціалу зростання та компетентності регулювання із виділенням п'яти основних напрямів структурних реформ, таких як: управління та державне адміністрування; податкові надходження та управління державними фінансами; зростання та бізнес-середовище; ринок праці, медичні та соціальні послуги; фінансовий сектор та доступ до фінансування (рис. 1.8). Водночас все ще недостатньо представленими в рамках структурних реформ ЄС є сфери розподілу доходів і багатства, промислової, інноваційної політики та інфраструктури – як hard, так і soft. Також у пропонованому переліку структурних реформ недостатнє акцентування на інклюзивному та сталому розвитку.

Управління та державне адміністрування	Податкові надх. та управління держ. фінансами	Зростання та бізнес-середовище	Ринок праці, медичні та соціальні послуги	Фінансовий сектор та доступ до фінансування
<ul style="list-style-type: none"> • управління • центральні і місцеві органи влади • е-уряд • менеджмент людських ресурсів • краще регулювання • анти-корупційні і анти-шахрайські концепції • протидія відмиванню грошей • судова реформа 	<ul style="list-style-type: none"> • адміністрування доходів • підготовка бюджету • обзори витрачання коштів • фіскальна стратегія і податкова політика • вищі аудиторські установи • незалежні фіскальні інститути 	<ul style="list-style-type: none"> • ліцензування інвестицій • політика конкурентоспроможності • торговельні проблеми • Цифрове суспільство • Реєстр земель • Енергетичний союз • Краще регулювання • Менеджмент державних підприємств (ДП) • Розвиток секторів: транспорт, навколишнє середовище, вода, сільське господарство і т.д. 	<ul style="list-style-type: none"> • ринок праці, політика і закони • система благополуччя • пенсійна система • система охорони здоров'я • освіта і професійні тренінги 	<ul style="list-style-type: none"> • доступ до фінансів • ринки капіталів • банківський нагляд та рішення • прострочений кредит • неплатоспроможність і фінансова грамотність • страхування і пенсії • проблеми конкурентоспроможності

Рис. 1.8. Напрями і види структурних реформ

Джерело: Structural Reform Support Programme (SRSP). URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/funding-opportunities/funding-programmes/overview-funding-programmes/structural-reform-support-programme-srsp_en; Masuch, K., Anderton, R. Setzer R. & Benalal N. Structural policies in the euro area. *Occasional Paper Series* / European Central Bank. 2018. No. 210.

За дефініцією експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ), структурні реформи – це реформи структури економіки країни з метою підвищення її продуктивності та стимулювання довгострокового зростання, що спрямовані на вирішення проблем економічної пропозиції та мають зумовити більш ефективний розподіл ресурсів⁸⁹. Але певні аспекти цього підходу є дискусійними, особливо щодо відсутності необхідності для країн з низьким рівнем доходів регулювання технологій, інновацій та промисловості та низької пріоритетності питань юридичної системи і прав власності. Реформування юридичної системи, у т.ч. судової, а також забезпечення захисту прав власності, наразі є першочерговим завданням як для країн, що розвиваються, загалом, так і для України зокрема.

Як наголошують фахівці Світового банку, структурні реформи мають на меті розподілити ресурси таким чином, щоб сприяти справедливому зростанню та створенню робочих місць, забезпечуючи сприятливе бізнес-середовище (верховенство права, якість бюрократії, мінімізацію корупції), сприяючи розвитку інститутів, підвищенню продуктивності праці шляхом забезпечення інфраструктурного капіталу та рівності можливостей доступу до державних послуг.

Таким чином, термін «структурні реформи» пройшов декілька етапів еволюції: якщо на початковому етапі МВФ та Світовий банк використовували термін «структурні корективи» для опису реформ, таких як торгівля та лібералізація цін, збалансований фіскальний баланс, сприяння прямим іноземним інвестиціям або боротьба з корупцією, що, серед іншого, були частиною програм МВФ, то на наступному етапі структурні реформи, що виступали умовами позик Світового банку та ЄБРР, можна охарактеризувати переважно як реформи, що посилюють гнучкість, – щодо країн, що розвиваються, найкраще вони узагальнені у рамках Вашингтонського консенсусу. Нинішній етап еволюції трактування структурних реформ, що значною мірою кристалізувався після кризи 2008–2009 рр. (і найкраще відображений у звітах ОЕСР про розвиток економіки та рекомендаціях щодо політики ЄС), можна охарактеризувати як більш проактивні

⁸⁹ Growth-Equity trade-offs in Structural Reforms. *IMF Working Paper*. 2018. №.185. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/05/Growth-Equity-Trade-offs-in-Structural-Reforms-45540>.

реформи, що сприяють зростанню (інклюзивному та сталому зростанню, тобто прогресу в добробуті⁹⁰).

Відтінки дефініцій різних міжнародних організацій залежать від їх мандатів, тобто головних цілей їх діяльності, однак загально визнаним є те, що *основним принципом і домінуючою метою структурних реформ є забезпечення економічного зростання шляхом більш ефективного використання ресурсів. Поточний спектр необхідних реформ характеризується спрямованістю на інклюзивний і сталий розвиток, тобто на прогрес у забезпеченні добробуту широких верств населення.*

Важливо зауважити, що провідні фахівці проводять розмежування макроекономічної та структурної політики, що мають одна одну доповнювати, проте кожна з них має свої специфічні риси. Так, Байєр зазначає, що, на відміну від *макроекономічної політики*, що має на меті вплив на циклічний розвиток, попит і спрямована на досягнення короткострокових ефектів, тактичних цілей, «...*структурна політика* орієнтована на фундаментальну сторону пропозиції економіки і спрямована на отримання довгострокових ефектів»⁹¹. Взаємодія між структурною та макроекономічною політикою тісна: важливим є як макросередовище здійснення реформ, вплив макрозмін на структуру, так і вплив структурних реформ на формування макросередовища.

Зазначені світові тренди іще більше посилюють важливість інтеграції України до Європейського Союзу як потужного світового регіонального центру економічної діяльності та фінансових потоків, і, відповідно, розробку та імплементацію структурних змін для забезпечення розумного, сталого та інклюзивного зростання, як це передбачено у пріоритетах стратегії економічного зростання ЄС «Європа-2020»⁹². Процвітання та інклюзивний економічний розвиток України може стати реальністю тільки за умови послідовного здійснення необхідних структурних реформ у ключових сферах. Одними з найголовніших є інфраструктурні зміни, що мають на меті фасилітувати приплив інвестицій в економіку України. Адже, за результатами досліджень поведінки діючих і

⁹⁰ Economic Policy Reforms 2014. Going for Growth Interim Report 2014 / OECD. URL: <http://www.oecd.org/eco/growth/overview-of-structural-reform-actions-2014.pdf>

⁹¹ Bayer K. Which Structural Reforms Does E(M)U Need to Function Properly? Policy Notes and Reports. 2018. № 28. URL: [wiiw.https://wiiw.ac.at/which-structural-reforms-does-e-m-u-need-to-function-properly--dlp-4782.pdf](https://wiiw.ac.at/which-structural-reforms-does-e-m-u-need-to-function-properly--dlp-4782.pdf)

⁹² Europe 2020. Priorities / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm

потенційних інвесторів⁹³, саме задоволення базових потреб у веденні господарської діяльності, до яких відноситься інфраструктура, є вирішальним при прийнятті рішень щодо інвестування.

Глобальна криза спричинила переосмислення підходів до сутності і видів структурних реформ, необхідних для країн на різних стадіях економічного розвитку. Передкризові акценти на загальних питаннях підвищення гнучкості, скорочення витрат, дерегуляції, лібералізації та приватизації змінилися на більш конкретні та проактивні напрями політики зростання із посткризовим фокусом на нерівності, добробуті, інклюзивному зростанні, егалітарних міркуваннях та ефективності⁹⁴. Необхідність проведення структурних реформ, зокрема й в Україні, підкреслюється у звітах багатьох міжнародних організацій, зокрема ОЕСР, Європейської Комісії, МВФ, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Однак недостатньо дослідженими залишаються аспекти розвитку інфраструктури як структурної реформи в Україні крізь призму розвитку інвестиційної діяльності регіонів для забезпечення сталого та інклюзивного економічного розвитку, поширення інформації про інвестиційні можливості місцевих громад, цільовий пошук та встановлення контактів із потенційними інвесторами, що навіть іще більше актуалізується в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Основною передумовою залучення інвестицій в економіку окремих регіонів та територіальних громад є впровадження місцевими органами влади нових технологій, проведення модернізації застарілої інфраструктури (упровадження т.зв. Hard-інфраструктури, зокрема транспортної, енергетичної), що дозволить підвищити конкурентоспроможність різних галузей економіки регіонів; запровадження інноваційних підходів в управлінні для залучення інвестицій (здійснення моніторингу пропозицій та конкурсів міжнародних проєктів, фондів, що сприятимуть місцевому економічному розвитку, просування місцевих брендів,

⁹³ Moran T.H. Foreign Investment and Supply Chains in Emerging Markets: Recurring Problems and Demonstrated Solutions. Peterson Institute for International Economics. 2014. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/foreign-investment-and-supply-chains-emerging-markets-recurring-problems>

⁹⁴ Bayer K., Breitenfellner, A. The appropriate role of structural reforms in E(M)U Deepening. *Focus on European Economic Integration*. 2018. Is. Q3-18. P. 102–112.

консультаційні послуги підприємцям тощо) та розвивати Soft-інфраструктуру, що включає, зокрема, освіту, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) для забезпечення потреб потенційних інвесторів. Актуальним є обґрунтування напрямів розвитку інфраструктури як структурної реформи в Україні на основі виявлення інфраструктурних прогалин і майбутніх потреб інвесторів у інфраструктурному забезпеченні – як hard, так і soft, – що стосується передусім діяльності агенцій сприяння інвестиціям, розвитку освіти, асиметрії мережі нових промислових підприємств та електростанцій (детальніше про розвиток інфраструктури як структурної реформи в Україні – в п. 7.3).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ІНСТИТУЦІЙНИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СПРЯМОВАНOSTІ НА ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК

2.1. Структурні зрушення у макроекономічних пропорціях економіки України

Українська економіка за період незалежності пережила три кризи. Перша з них тривала упродовж 1991–1999 рр. і була пов'язана з кардинальною трансформацією економічної моделі: переходом від адміністративної до ринкової системи господарювання, супроводжувалась розривом виробничих зв'язків між підприємствами колишнього СРСР, трансформацією господарських відносин, торгівлі, зовнішньоекономічної діяльності, що на тлі технологічної відсталості і низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств призвело до зниження ВВП країни на кінець періоду у 2,5 раза проти 1990 р. (рис. 2.1)

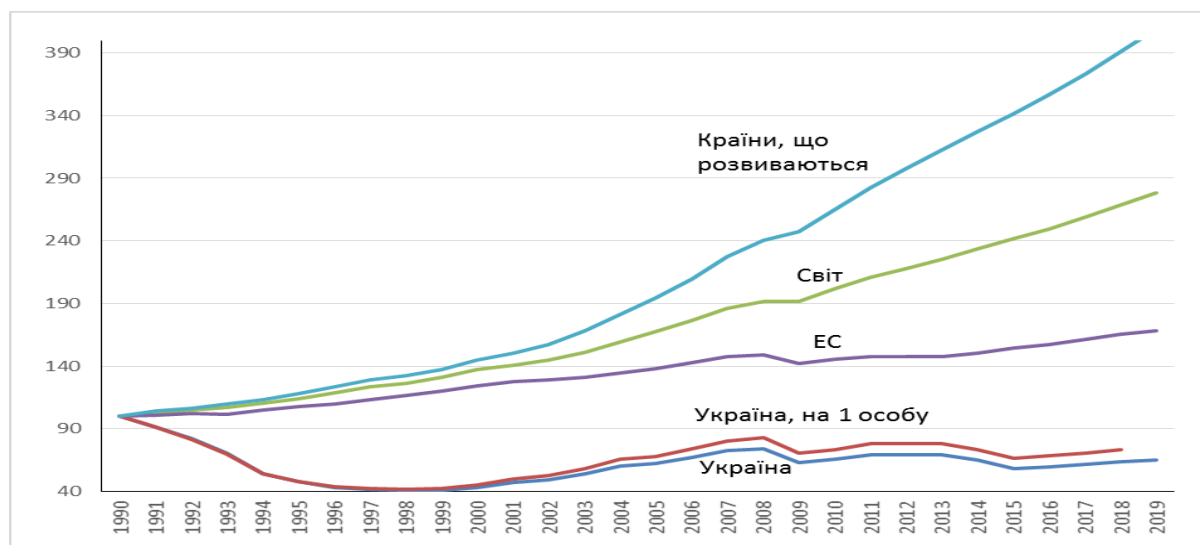

Рис. 2.1. Динаміка ВВП України, Світу та країн ЄС-28, % до 1990 р.

Джерело International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. URL: <http://www.imf.org>; Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Період 2000-х років характеризується відновленням зростання економіки, обумовленим поступовим пристосуванням підприємств до роботи в ринкових умовах, а також значною мірою внаслідок сприятливої кон'юнктури світового ринку відносно вітчизняної експортної продукції – переважно металургійної та аграрної. Впродовж

2000–2008 рр. ВВП України збільшився в 1,8 раза, проте на кінець періоду його загальний обсяг становив лише 74,4%, а у розрахунку на одну особу 82,7% від рівня 1990 р. (табл. А.1 Додатка А).

Другий кризовий спад припадає на період 2008–2009 рр. Він виник унаслідок зміни основних макроекономічних пропорцій, пов'язаної із нарощуванням внутрішнього споживчого попиту та його наростаючою невідповідністю структури внутрішнього виробництва, значною імпортозалежністю внутрішнього споживчого ринку, особливо у частині непродовольчих товарів, закріпленням переважаючої орієнтації виробництва на зовнішні сировинні ринки, хронічним дефіцитом інвестиційних ресурсів для технологічної модернізації підприємств. В результаті економіка України виявилася надто вразливою до шоків світової кон'юнктури, а тому з розгортанням світової фінансово-економічної кризи понесла порівняно з іншими країнами найбільші втрати. У 2009 р. ВВП України знизився на 15,1%, що було найгіршим показником серед країн СНД та нівелювало результат зростання останніх чотирьох років. Найбільших втрат зазнали будівництво, фінанси, переробна промисловість і торгівля. Відновлення зростання протягом наступних 2010–2012 рр. не дало економіці можливості повернутися на докризовий рівень 2008 р.

Третій кризовий спад розпочався у 2013 р., коли ВВП країни залишився на рівні попереднього року, а у наступні 2014–2015 рр. він зменшився на 6,6 та 9,8% відповідно. До уже традиційних для вітчизняної економіки чинників спаду, пов'язаних із світовою кон'юнктурою, низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції та дефіцитом інвестицій, додалися нові – втрата значної частини ринку Російської Федерації – основного на той момент торговельного партнера України – внаслідок уведених російським урядом ряду обмежень на постачання української продукції, а також переростання торговельної війни РФ у її збройну агресію проти нашої держави у 2014 та наступні роки, яка призвела до анексії АР Крим та окупації частини Донецької та Луганської областей.

Повільне відновлення економіки у 2016–2018 рр. відобразилося на сукупному зростанні ВВП за цей період на 8,4%, а у розрахунку на одну особу – на 10,0%, що становило відповідно 63,5% та 73,3% від рівня 1990 р. У 2019 році зростання продовжилося – у I–III кварталах ВВП зріс на 2,5, 4,6 та 4,1% до аналогічного періоду попереднього року відповідно.

Нестійка економічна динаміка поряд із кон'юнктурними і технологічними факторами визначається також чималою мірою інституційними обмеженнями розвитку. Зокрема, як звертає увагу МВФ⁹⁵, за рівнем сприйняття корупції Україна більше наближена до найбідніших країн світу, аніж до ЄС, до якого вона прагне приєднатися. Так, за індикатором «Контроль за корупцією» (WGI) у 2016 р. вона перебувала нижче за рівень Польщі та Румунії. За індексом сприйняття корупції Transparency International (CPI) 2016 року Україна посіла 131-ше місце серед 167 країн, випередивши в регіоні Європи та Центральної Азії лише Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан. За різними кількісними оцінками, вартість корупції в Україні в період 2007–2011 рр. становила 4–10% ВВП. Крім корупції, велике значення для України має привласнення ренти шляхом надання державних ресурсів компаніям через податкові пільги, субсидії та контракти на закупівлю. Аналіз показав надзвичайно високу частку політично пов'язаних підприємств, яка становить за показниками зайнятості та обороту 15–20% економіки. Подібні політично пов'язані підприємства отримують переваги від пільгового режиму оподаткування та взаємодії з державою і обмеження ринкової конкуренції. Зокрема, вони менше підпадають під аудиторські перевірки, їм краще відшкодовують ПДВ, вони мають менші витрати на сплату податків, що забезпечує збереження їх домінуючого становища на ринках. Недоліком існування цих фірм є нижча продуктивність праці, нижчі темпи зростання. За умови відсутності політично пов'язаних підприємств темпи зростання економіки України могла бути вищими на 1–2%.

Ряд реформ, започаткованих урядом в останні роки, стали важливим кроком на шляху поступового переходу України до інклюзивного розвитку. У 2017 році Урядом започатковано медичну, освітню, пенсійну реформи. Економічна політика мала на меті досягнення макрофінансової стабільності як важливої умови забезпечення стійкого зростання виробництва, були розпочаті масштабні проєкти розбудови інфраструктури, підвищення обороноздатності країни, демонополізації енергетичних ринків тощо.

Споживчий попит став основним драйвером зростання реального ВВП у 2016–2018 роках. Зростання кінцевих споживчих витрат домогосподарств прискорилося з

⁹⁵ Crony capitalism in Ukraine: impact on economic outcomes / IMF. 13.03.2018. URL: <http://documents.vseirnyjbank.org/curated/ru/125111521811080792/Crony-capitalism-in-Ukraine-impact-on-economic-outcomes>

2,7% у 2016 р. до 9,5% у 2017 р. та 8,9% у 2018 р., що стало наслідком високих темпів зростання реальної заробітної плати, а також підвищенням середнього розміру пенсійних виплат. Споживчі витрати сектора загальнодержавного управління після їх зниження у 2016 р. на 0,5%, зросли у 2017 р. на 5,2% через зростання бюджетних видатків на пільги та житлові субсидії, а у 2018 р. – на 0,3%. Підвищення мінімальної заробітної плати сприяло зростанню загального рівня оплати праці, процесам її детінізації, започаткованим у 2016 р. зменшенням ставки єдиного соціального внеску та ринку праці.

Зазначені чинники відповідно позначилися на зміні структурних показників ВВП за категоріями доходу. Так, за 2018 рік частка оплати праці у структурі ВВП зросла до 41,5% після різкого скорочення протягом 2013–2016 рр. Це сприяло підвищенню купівельної спроможності населення і збільшенню кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на 8,9% у 2018 р. Зростанню споживання населення сприяло періодичне підвищення мінімальної заробітної плати та поступове збільшення середньої заробітної плати. В умовах зростання споживчої активності населення при підвищенні заробітної плати та помірних темпах інфляції (за 2018 рік 10,9% проти 48,7% за 2015 рік) відбувалося зростання споживчого попиту. Це мало наслідком розвиток промисловості та сфери споживчих послуг, зокрема торгівлі, оборот якої за 2018 рік збільшився на 5,8%.

Капітальні інвестиції у 2016–2018 рр. упевнено демонстрували зростання, їх індекс становив 118% у 2016 р., 122,1% у 2017 та 116,4% у 2018 р. Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) щодо ВВП, хоча і залишається недостатнім для забезпечення масштабної модернізації виробництва, проте також дещо збільшилося із 13,5% ВВП у 2015 р. до 17,2% у 2018 р. Покращилися ділові очікування та фінансові результати підприємств. За даними Держстату, індикатор економічних настроїв піднявся з 76,0 у I кварталі 2017 року до 111,5 у IV кварталі 2019 року, хоча лишався негативним у сільському господарстві (-5,1) та переробній промисловості (-18,8). У I–III кварталах 2019 року збереглася позитивна динаміка останніх трьох років. ВВП зріс на 2,5%, 4,6%, 4,2% проти відповідних кварталів 2018 року. Зростання було підтримано переважно внутрішнім попитом (інвестиційний та споживчий). Як наслідок, активну виробничу діяльність у січні-жовтні 2019 року продемонстрували будівництво (120,8%), роздрібна торгівля (110,2%), пасажирський

транспорт (104,1%) та сфера послуг.

Водночас ряд чинників стримували виробничу діяльність галузей промисловості (99,4%) та відповідно оптової торгівлі (99,3%) зокрема, дія заборони РФ на ввезення окремих видів машинобудівної продукції, зменшення попиту на електроенергію (на тлі теплих погодних умов) – та проведення ремонту обладнання на окремих енергогенеруючих підприємствах. Значний внесок у зростання ВВП мала інвестиційна діяльність, вплив якої посилювався проти відповідного періоду 2018 року за рахунок активізації будівельної діяльності на об'єктах транспортної інфраструктури, добувної промисловості та енергетики. Позитивний вплив на динаміку ВВП чинив також споживчий попит в умовах підвищення середньомісячної заробітної плати, здійснення індексації пенсій при збереженні помірної споживчої цінової динаміки.

Стимулюючими чинниками були:

- розширення попиту на будівельну продукцію, зокрема активізація ремонтних та будівельних робіт на об'єктах транспортної інфраструктури, електроенергетики та добувної промисловості;

- зростання капітальних видатків бюджету;

- активний розвиток сільського господарства – зростання на 3,3% (зокрема птахівництва та покращення ситуації у свинарстві), відповідно підтриманий високим зовнішнім попитом (наращування обсягів вирощування птиці), покращення генофонду стада та зменшення випадків АЧС;

- зростання купівельної спроможності домогосподарств за рахунок збільшення мінімальної й середньомісячної зарплати (реальна зарплата у жовтні 2019 р. зросла на 9,2% проти жовтня 2018 р.), проведення індексації пенсій, позитивна динаміка споживчого кредитування (станом на кінець березня 2019 р. з початку року обсяг споживчих кредитів збільшився на 20,7%, зростання на 26,7% на кінець березня 2018 р.);

- збереження позитивного рівня ділової активності (за даними Держстату, індикатор економічних настроїв у I кв. 2019 р. становив 104,8%, у I кв. 2018 р. 105,8%).

Стримували розвиток:

- продовження дії специфічних чинників у галузі промисловості, зокрема продовження проведення ремонтів на електростанціях, скорочення попиту на

електроенергію на тлі теплих погодних умов;

- заборона РФ на ввезення окремих видів машинобудівної продукції українського походження (наприкінці 2018 р.), зокрема це стосується окремих видів котлів, турбін, машин с/г призначення, електричного устаткування, що негативно вплинуло на результат роботи виробників цієї продукції.

Структурні зрушення у первинних доходах інституційних секторів економіки.

Зміни у пропорціях доходів галузей економіки характеризуються часткою оплати праці, податків, за винятком субсидій на виробництво, а також валового прибутку у складі валової доданої вартості. При цьому отримувачем доходів у вигляді заробітної плати та змішаного доходу є переважно сектор домашніх господарств, у вигляді податків – сектор загального державного управління, валового прибутку – нефінансових корпорацій .

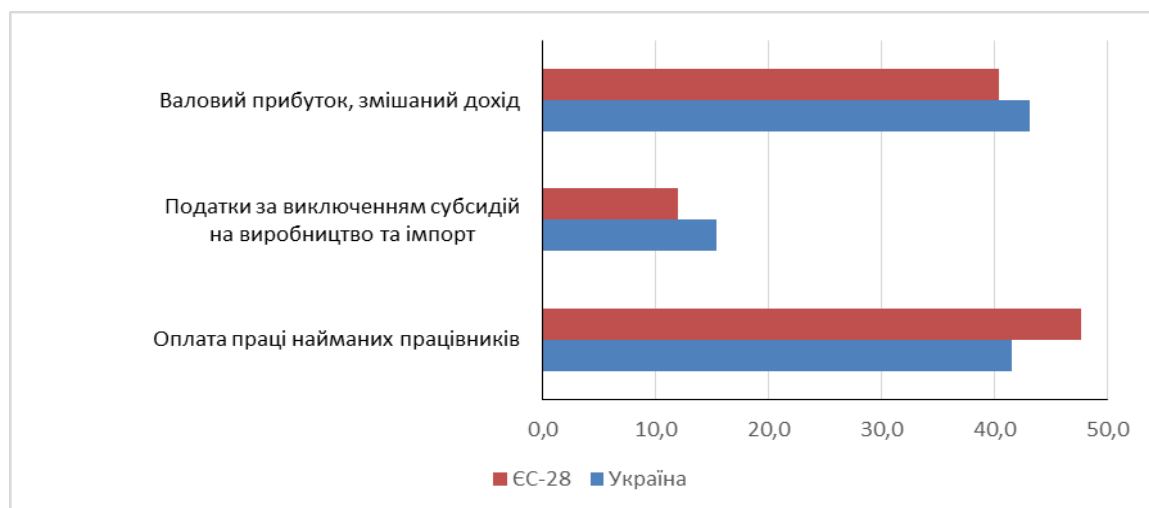

Рис. 2.2. Структура ВВП України та ЄС за компонентами доходу, % до ВВП

Джерело: дані щодо України – Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; дані щодо ЄС – Євростат URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

Рівень оплати праці відносно ВВП в Україні мав тривалу тенденцію до зростання, сягнувши максимального значення (50,2%) у 2012 р. Це зростання відбувалося переважно за рахунок сфери матеріального виробництва. Проте з 2013 по 2016 роки вона різко скорочувалась, впавши нижче за достатньо стабільні рівні ЄС-28. Спочатку це було обумовлено кризою в економіці, згодом додався вплив російської агресії, а у 2016 р. чинником скорочення стало зниження відсотка єдиного соціального внеску. Деяке відновлення рівня оплати почалося лише 2017 року, проте у 2018 р. вона залишалася майже на 6 в.п. нижчою за рівень ЄС, що обумовлює вищу, ніж в ЄС,

прибутковість діяльності, чому не перешкодило навіть збільшення з 2015 року оподаткування, яке стало у 1,5 раза вищим за ЄС (табл. А.2 Додатка А).

Структурні зрушення у пропорціях кінцевого використання ВВП за інституційними секторами економіки. Кінцеве використання у національних рахунках складається з кінцевих споживчих витрат секторів домашніх господарств, загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, а також валового нагромадження капіталу, експорту за винятком імпорту. Для цілей аналізу використовується показник фактичного кінцевого споживання, який включає для домашніх господарств їхні безпосередні витрати на кінцеве споживання, а також соціальні трансферти в натуральній формі, надані за рахунок некомерційних організацій та індивідуальних споживчих витрат сектора загального державного управління. Це дозволяє більш повно охарактеризувати диспропорції в основних складових кінцевого споживання ВВП України (табл. А.3 Додатка А).

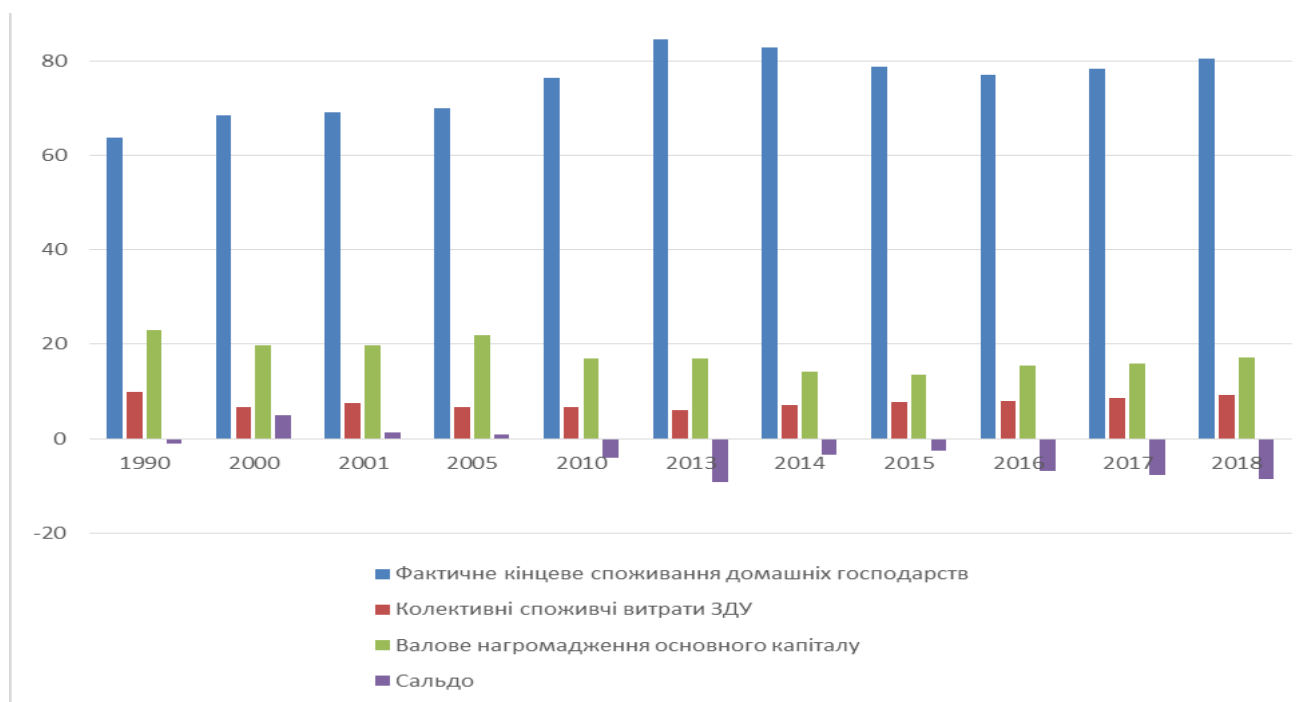

Рис. 2.3. Структура ВВП України за основними категоріями кінцевого використання, %

Джерело: Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

З 2005 по 2013 рр. у структурі ВВП зростало фактичне споживання домашніх господарств, і лише з 2014 р. почалося його повернення до економічно обґрунтованих пропорцій, яке з 2017 р. знову змінилося на зростання. Після певного зниження у 2016

році витрат державного управління на надання індивідуальних послуг, вони різко збільшились у 2017 р. за рахунок соціальних трансфертів у натуральній формі (житлових субсидій). Колективні витрати державного управління на утримання державного апарату, армії, науки тривалий час скорочувались, проте внаслідок початку бойових дій з 2014 до 2018 рр. зросли у півтора раза. Іще більшого тривалого зниження зазнало валове нагромадження основного капіталу, яке почало вагоме зростання тільки 2018 р.

Мала, відкрита, сировинна економіка, що сформувалася в Україні на початку 2000-х років, з 2006 року відчувала негативний вплив утримання фіксованого курсу національної валюти відносно долара США, що проявилось у формуванні і нарощуванні від’ємного сальдо зовнішньої торгівлі, яке у 2013 р. досягло критичної межі (-9,2%) і зумовило трикратну девальвацію національної валюти на початку 2014 р., що чималою мірою вплинуло на цінову динаміку і рівень доходів населення країни.

У структурі експорту України впродовж останнього десятиліття половину його обсягу становили продукція добувної промисловості, метали, продукція сільського господарства та харчової промисловості, а в імпорті – майже третину енергоносії, а 20% – продукція машинобудування. Порівняння показників ВВП за категоріями кінцевого використання в Україні та ЄС підтверджує наявність суттєвих диспропорцій у вітчизняній економіці (рис. 2.4, табл. А.4 Додатка А).

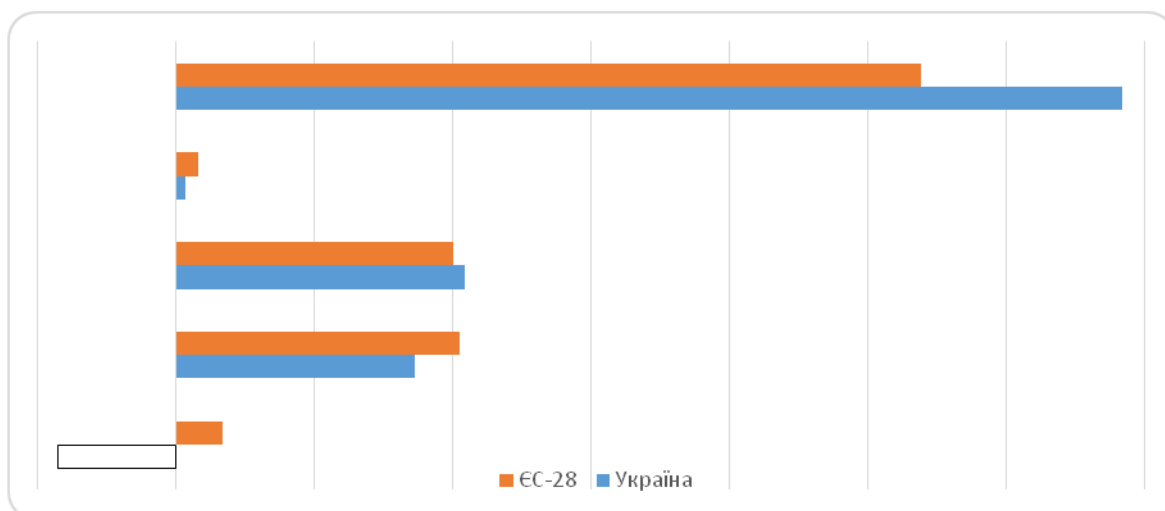

Рис. 2.4. Структура ВВП України та ЄС у 2018 р. за основними категоріями кінцевого використання, %

Джерело: дані щодо України – Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; дані щодо ЄС – Євростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

Порівняно з країнами ЄС в Україні дещо завищений рівень кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, який формується за рахунок від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі та заниженого рівня валового нагромадження основного капіталу. Упродовж 2005–2013 рр. частка кінцевих споживчих витрат домашніх господарств зросла у ВВП на 15,4 в.п., в наступні роки вона дещо зменшилась (див. рис. 2.3), проте залишається суттєво вищою, ніж в ЄС.

Україна за роки незалежності перемістилася з групи країн із середнім рівнем розвитку до країн, що розвиваються. Найглибшого спаду зазнала економіка України і серед країн СНД, які за період незалежності наростили обсяги виробництва у півтора раза. Це свідчить про незавершеність ринкового реформування та неефективну систему управління економіки України.

Основними чинниками неефективної адаптації України до умов світової економіки протягом останніх десятиліть стали:

- зростаюча залежність від світової кон'юнктури;
- відсутність пошуку вигідної економічної спеціалізації в умовах глобалізації;
- орієнтація на експорт сировинних товарів, які відчувають різкі коливання цін залежно від світової економічної кон'юнктури.

Єдиною можливістю для зростання економіки України залишається подолання структурної кризи шляхом інституційних змін, створення сприятливого для бізнесу клімату, зниження зарегульованості економіки, боротьби з корупцією та рейдерством.

2.2. Економічні тенденції розвитку сектора домогосподарств

У видовій структурі виробництва валової доданої вартості сектором домашніх господарств України найбільшу частку у 2017 р. мало сільське господарство (24,4%), операції з нерухомим майном (22,9%), що обумовлене переважаючою часткою приватизованого житла, торгівля (19,2%), інформатизація (8,0%), професійна діяльність (5,5%), переробна промисловість (4,2%), транспорт (4,1%) (табл. А.5 Додатка А). Впродовж 2010–2017 рр. уп'ятеро зросла частка інформатизації, два з половиною раза – мистецтва й спорту, удвічі – професійної

діяльності та адміністрування. Наполовину скоротилася будівельна діяльність, переробна промисловість, на чверть – торгівля та інші послуги.

Впродовж зазначеного періоду сектор домашніх господарств створював близько 1/5 ВДВ економіки (табл. А.6 Додатка А). У 2017 р. він забезпечував суттєву частку виробництва операцій з нерухомим майном (75,3%), тимчасового розміщування (70,0%), надання інших послуг (51,8%), сільського господарства (45,3%), інформації (41,2%), професійної діяльності (35,7%), адміністрування (26,8%). Упродовж 2010–2017 рр. у чотири з половиною рази зріс його внесок до ВДВ інформатизації, потроївся – у мистецтві й спорті, подвоївся – в адмініструванні, освіті, професійній діяльності, фінансах, транспорті. Натомість істотного скорочення на 20–30% зазнав внесок домашніх господарств до галузей сфери матеріального виробництва, таких як традиційне для України сільське господарство на присадибних ділянках (навіть попри показане в попередній таблиці зростання виробництва у цьому виді діяльності), переробна промисловість, будівництво й торгівля.

Як і в усьому світі, внаслідок зростання продуктивності й ефективності у сфері матеріального виробництва в Україні спостерігається тенденція як до скорочення продуктивної діяльності домашніх господарств, так і загальної зайнятості у сфері матеріального виробництва. Натомість спостерігається розширення діяльності у сфері послуг. Найбільш вагомий випуск сектора домашніх господарств зосереджений у сільському господарстві, торгівлі та інформатизації. Тенденцію до зростання випуску й ВДВ мають інформатизація, мистецтво й спорт, професійна діяльність та адміністрування. Скорочується діяльність у будівництві, переробній промисловості, торгівлі та інших послугах.

Продуктивність праці. Продуктивність праці характеризує рівень ВВП у розрахунку на одного зайнятого у виробничій діяльності (табл. А.7 Додатка А). Слід зазначити, що в період 2010–2013 років темпи зростання продуктивності праці поступалися темпам зростання ВВП, але починаючи з 2014 року зростання продуктивності почало випереджати зростання ВВП, загалом за період 2010–2018 рр. це перевищення становило 17 в.п., але воно, на жаль, не є результатом технологічної модернізації виробництва, а пов'язане насамперед із зменшенням кількості зайнятих за останні вісім років майже на 15% при зменшенні ВВП на 3,4%, що і дало такий суто механічний і аж ніяк не якісний приріст продуктивності на 13%, особливо з

огляду на факт постійно наростаючого зношування основного капіталу в економіці, що є підтвердженням такого висновку.

У 2017 р. позитивна динаміка продуктивності праці спостерігалася у переважній більшості видів економічної діяльності⁹⁶. Негативну динаміку показника продемонстрували лише види економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» (скорочення на 2,3%) та «Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування» (на 4,9% відповідно). Лідером за темпами зростання продуктивності праці у розрахунку на одного зайнятого у 2017 році залишалися підприємства будівельної сфери (зростання на 27% до попереднього року) (табл. А.8 Додатка А).

У промисловості у 2017 р. продуктивність праці (у розрахунку на одного штатного працівника) зросла на 2,7% у добувній промисловості, на 7,2% – у переробній промисловості, а скоротилась на 0,4% у сфері постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря в умовах зменшення середньооблікової кількості штатних працівників у зазначених видах промислової діяльності на 8,2%, 2,2 та 6,1% відповідно (табл. А.9 Додатка А).

Серед регіонів України у 2017 році найвищі темпи зростання продуктивності праці у розрахунку на одного зайнятого спостерігалися в Одеській області – на 8,1% до попереднього року, м. Києві – на 8% та Волинській області – на 7,8% відповідно, при цьому найбільше падіння продемонстрували Луганська – на 11,7% до попереднього року, Донецька – на 5,7%, Кіровоградська – на 5,1% та Полтавська області – на 5% відповідно (табл. А.10 Додатка А).

Доходи домашніх господарств. Заробітна плата, яка виступає основним джерелом доходів населення, має у світовій економіці загальну тенденцію до зростання. Проте в Україні її розмір суттєво пов'язаний з економічними кризами, зокрема останньою – 2013–2015 рр. (рис. 2.5., табл. А.11 Додатка А).

Внаслідок економічної кризи, яка почалася наприкінці 2013 р., та російської агресії в Україні упродовж 2014–2015 рр. вона скоротилася у доларовому еквіваленті більш ніж удвічі. Спад припинився лише у 2016 році, а за 2016–2018 рр. заробітна плата зросла на 69%, за січень-червень 2019 р. – іще на 22,0% і у червні 2019 р. становила 99,0% від рівня 2013 р. Найвищий рівень заробітної плати у червні 2019

⁹⁶ Продуктивність праці та продуктивність капіталу (II квартал 2018 р) / Мінекономрозвитку. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/>

року спостерігався у фінансовій та страховій діяльності 18,1 тис. грн, інформації та телекомунікаціях 17,6 тис. грн, державному управлінні й обороні 15 тис. грн, професійній діяльності 14 тис. грн, найнижчий – у працівників з тимчасового розміщування й організації харчування 6,9 тис. грн та охороні здоров'я 7,5 тис. грн.

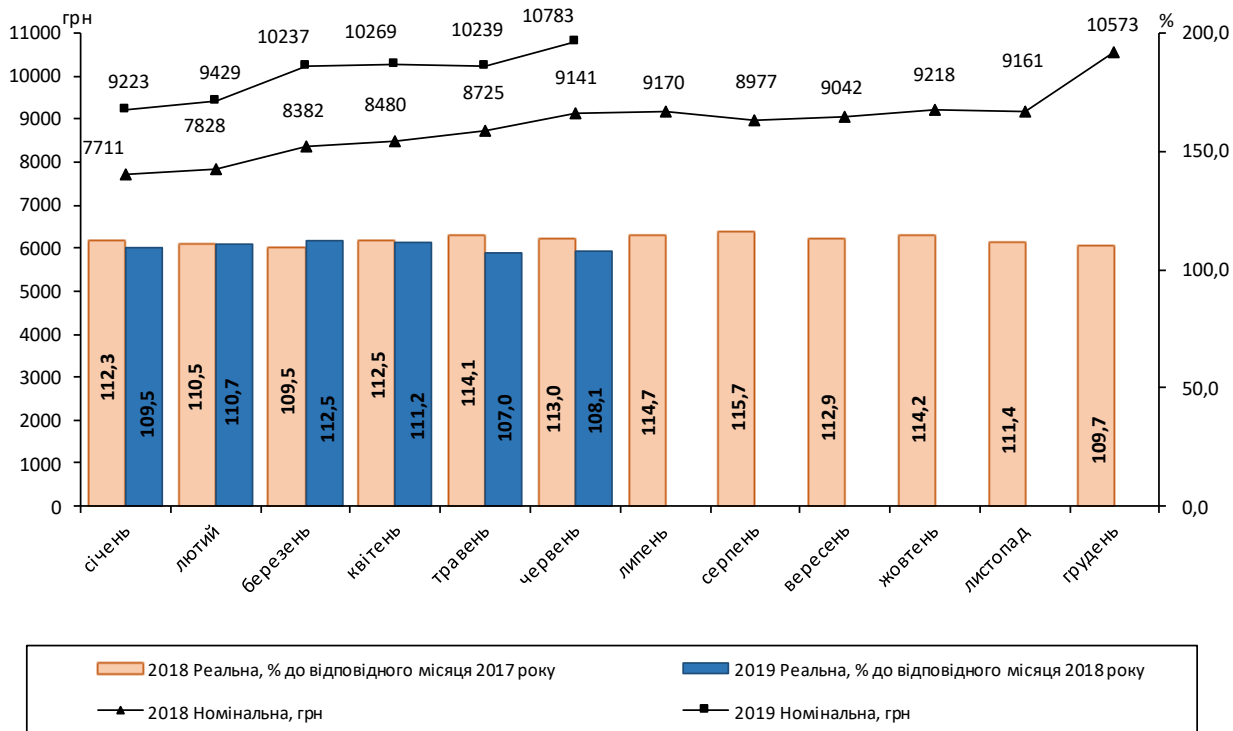

Рис. 2.5. Динаміка середньої заробітної плати у 2018–2019 рр.

Джерело: Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Порівняно із вереснем розмір середньої номінальної заробітної плати збільшився на 0,4%, а за останні 12 місяців (відносно жовтня 2018р.) – на 16,4%.

Індекс реальної заробітної плати у жовтні 2019 р. порівняно із вереснем 2019р. становив 99,7%, а відносно жовтня 2018 р. – 109,2%. Середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у жовтні 2019 р. становила 10727 грн, що у 2,6 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (4173 грн), а за обмінним курсом становить 407 дол. США. Середньомісячна (номінальна) заробітна плата працівників визначається шляхом ділення нарахованого фонду оплати праці за відповідний період на середньооблікову кількість працівників та на кількість місяців у періоді. Проте для вимірювання рівня життя середня заробітна плата придатна не повною мірою з таких причин: показник визначається на підставі даних державного статистичного спостереження «Обстеження підприємств із питань

статистики праці», яким охоплені суб'єкти підприємницької діяльності, бюджетні установи, фінансові й громадські організації, які використовують найману працю, з кількістю працюючих більше 9 осіб. Цим спостереженням не охоплюються фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності; заробітна плата визначається як середня, а не медіанна; підвищення номінальної заробітної плати відбувається через дефіцит робочої сили внаслідок масової трудової міграції; у структурі доходів населення за 2018 р. заробітна плата становить менше половини – 47,4%, третину становлять соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, решту – змішаний дохід та доходи від власності.

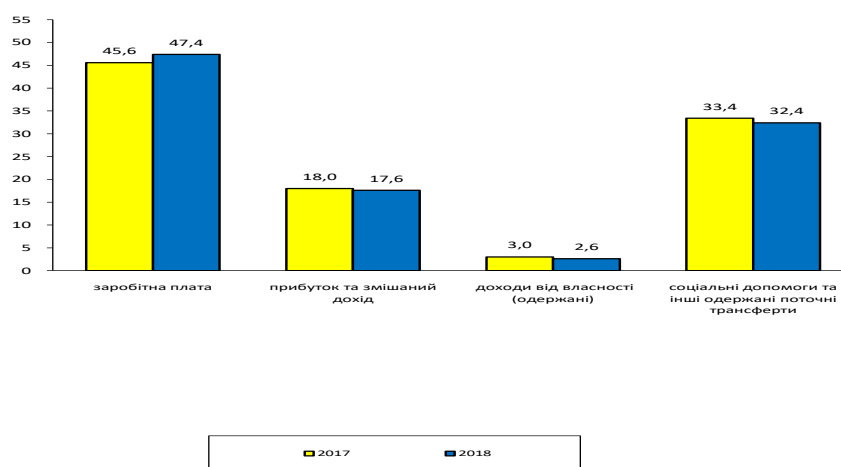

Рис. 2.6. Структура доходів населення у 2018–2019 рр.

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Реальний наявний дохід, обчислений з урахуванням інфляції, у 2018 р. залишався на 12,4% нижчим за 2013 р., при тому що реальна заробітна плата за цей період зросла на 9%. Заробітна плата в Україні залишається нижчою, ніж у сусідніх країнах – середня зарплата в Україні у 2017 р. була уп'ятеро нижчою за Естонію, Чехію, Словаччину та Хорватію, учетверо – за Польщу, Латвію, Угорщину та Литву, утричі – за Чорногорію, Румунію, Боснію та Герцеговину, удвічі – за Македонію, Сербію, Казахстан. Незважаючи на швидке відновлення рівня заробітної плати до майже 400 дол. США у 2019 р., Україна залишається однією з найбідніших країн Європи (табл. А.12 Додатка А). Теоретично здешевлення робочої сили мало б сприяти перенесенню в Україну виробництва та інвестицій, проте для їхнього залучення необхідно виконання низки умов:

- наявність транспортної, комунальної та енергетичної інфраструктури;
- юридичний захист прав власності та безпека економічної діяльності;
- достатній освітній і кваліфікаційний рівень робочої сили;
- стабільність політичного режиму, відсутність небезпеки війни;
- низький рівня корупції.

Отже, щоб залучити виробничі інвестиції, необхідно створити умови для забезпечення рентабельності міжнародного виробництва, для якого низький рівень оплати праці є лише однією з передумов. Додатково до цього мають бути мінімізовані ризики й видатки, необхідні для забезпечення виробництва. Зважаючи на низький, порівняно із сусідніми країнами, рівень заробітної плати в Україні, дедалі більша чисельність працівників вдається до трудової міграції. Це знаходить відображення у зростанні обсягу приватних грошових переказів (табл. А.13 Додатка А). Як видно, приватні грошові перекази з-за кордону почали зростати відносно ВВП починаючи з 2013 року, коли з'явилися перші ознаки нової економічної кризи в Україні. Протягом 2014–2015 рр. їхній номінальний обсяг знизився через скорочення працюючих у Російській Федерації, проте їхня частка у ВВП продовжувала зростати і 2018 році сягнула 8,3%, а у вартісному виразі – 10,9 млрд доларів США, що за обмінним курсом становило 296 млрд грн, тобто 12,1% наявного доходу населення. Заробітна плата, отримана з-за кордону, становила 7,7 млрд дол. США – 209 млрд грн, тобто 13,7% загальної заробітної плати, одержаної населенням України.

Проте трудова міграція призводить до низки проблем, серед яких втрата прав на пенсійне забезпечення, субсидії, можливість оформити кредит у банку. Погіршується якість їхнього життя, сімейні зв'язки, виникають психологічні проблеми.

Іще одним із важливих джерел доходу є пенсійне забезпечення населення України. Пенсії, поряд з допомогою по безробіттю, хворобі тощо, входять до складу соціальних допомог. Динаміку пенсійного забезпечення України характеризують такі дані (табл. А.14 Додатка А). Як видно з наведених даних, чисельність пенсіонерів в Україні постійно скорочується, проте це відбувається поряд зі скороченням чисельності працюючих.

З точки зору навантаження на працюючих, найбільш сприятливим був період з 2004 до 2013 рр., коли на трьох зайнятих припадало два пенсіонери. Сприятливим цей період був і з точки зору співвідношення між пенсіями і зарплатами, коли це

співвідношення становило 40–45%, а у 2009 р., на тлі різкої девальвації, піднімалося майже до половини заробітної плати. Проте після російської окупації частин Донецької та Луганської областей та реєстрації пенсіонерів з цих територій в Україні, а також спаду виробництва ці співвідношення змінилися. Навантаження на працюючих зросло до 3/4, а рівень заміщення знизився у 2017 р. до 1/4. Певне покращення рівня пенсійного забезпечення відбулося завдяки Пенсійній реформі наприкінці 2017 р., проте й у середині 2019 р. коефіцієнт заміщення залишається занадто низьким і становить лише 28% заробітної плати⁹⁷.

Згідно з чинним законодавством з 01.08.2019 року прожитковий мінімум для непрацездатних осіб зріс на 67 грн, а з 01.12.2019 – на 74 грн. Відповідно, пенсія зросла порівняно з початком року на 109,4 грн (до 1638 грн мінімальна і до 16380 грн – максимальна). Крім того, пенсіонерам зі стажем понад 35 років (чоловікам) та 30 років (жінкам) з 01.07.2019 надається доплата до 2000 грн.

Зіставлення темпів зростання прожиткового мінімуму, а відповідно й пенсій на 9,4% за поточний рік, з іншими наявними статистичними показниками показує, що їхні темпи приблизно збігаються зі зростанням індексу споживчих цін – (6,5% за жовтень 2019 порівняно з жовтнем 2018 р.), тоді як середня номінальна заробітна плата за цей період збільшилася за останні 12 місяців – на 16,4%, тобто майже удвічі.

Варто зазначити також, що КМУ погодився з пропозицією Мінсоцполітики «відв'язати» розмір пенсій та інші соціальні виплати від прожиткового мінімуму. Надалі пенсії передбачено обчислювати від «базового» обсягу, який буде встановлюватися Кабінетом Міністрів України. Слід зазначити, що Конвенцією Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» визначено, що за наявності у працівника 30 років трудового стажу він має право на пенсію у розмірі 40% від середньої заробітної плати. У країнах Європи ця норма підтверджена Європейською соціальною хартією (додаток до Європейського соціального кодексу), яка рекомендує для країн ЄС коефіцієнт заміщення на рівні 50%. Проблеми пенсійної системи обумовлені рішенням про зниження ставки страхових внесків до Пенсійного фонду України, що призвело до різкого скорочення реального розміру пенсій у 2015–2017 рр., а також зростання потреби у бюджетних трансфертах

⁹⁷ На 01.07.2019 в Україні середній розмір пенсійної виплати становив 3005,96 грн (113 дол. США) – за даними Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua>; водночас, середня заробітна плата за червень 2019 року становила 10 237 грн (406,9 дол. США) – за даними Державного комітету статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/gdn/Zarp_ek_m/Zarp_ek_m2019_u.xlsx.

до Пенсійного фонду. Ще однією проблемою є гендерна нерівновага пенсійного забезпечення, яка полягає у довшій тривалості перебування жінок на пенсії. Частково вирішило цю проблему рішення Уряду про поступове вирівнювання пенсійного віку для жінок і чоловіків. Дані пенсійного фонду дозволяють проаналізувати розподіл пенсіонерів за видами призначених пенсій, за територіями та за розмірами призначених пенсій.

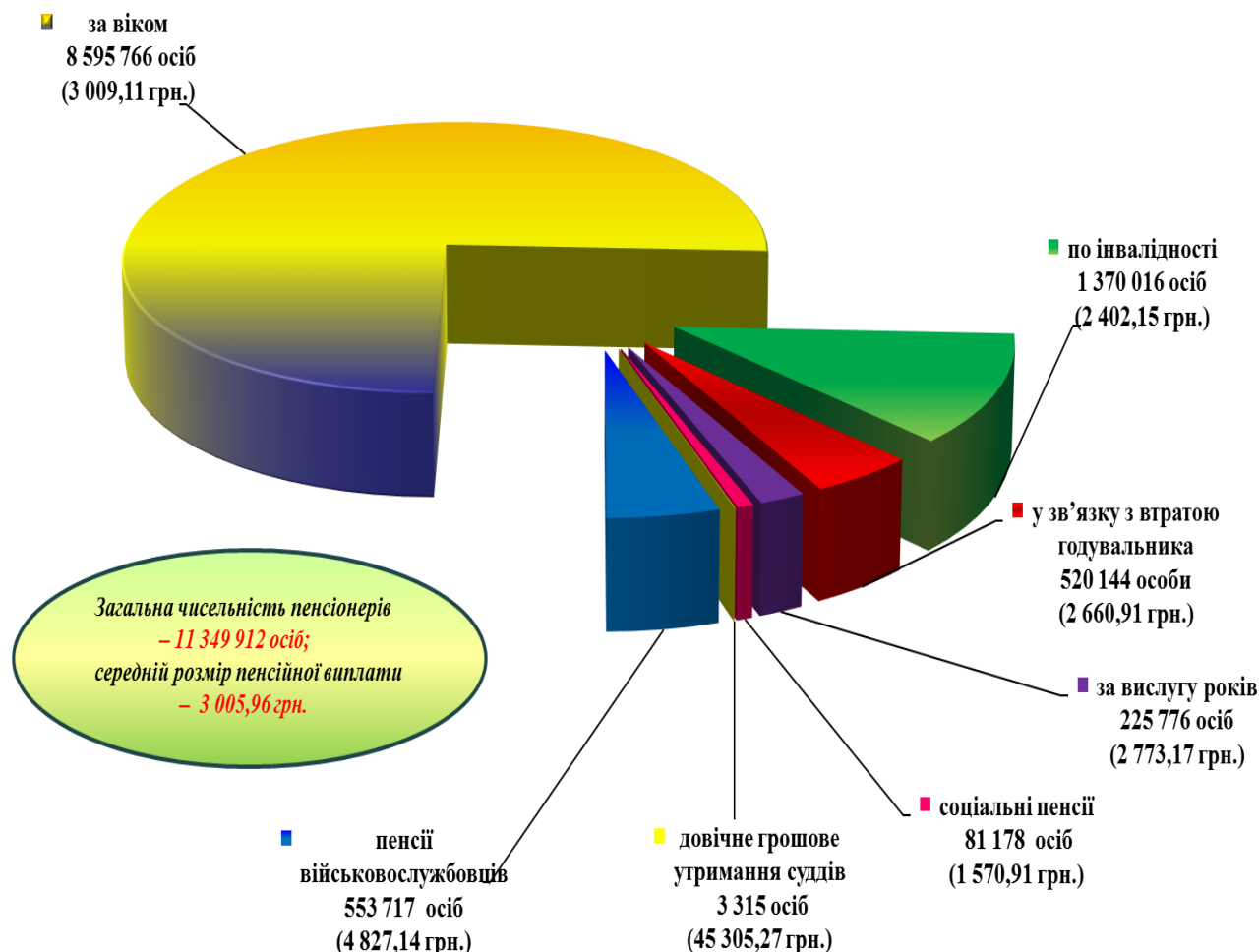

Рис. 2.7. Розподіл пенсіонерів по видах та розмірах призначених пенсій станом на 1.07.2019 р.

Джерело: Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

Найвищим є розмір довічного грошового утримання суддів 45 тис. грн, пенсії військовослужбовців 4,8 тис. грн. Майже 3/4 за чисельністю становлять пенсіонери за віком, які отримують 3 тис. грн. Менший рівень мають пенсії за вислугу років 2,8 тис. грн, у зв'язку з втратою годувальника 2,7 тис. грн, а найнижчий – соціальні пенсії 1,6 тис. грн. Українці різняться розміром пенсій за регіонами України.

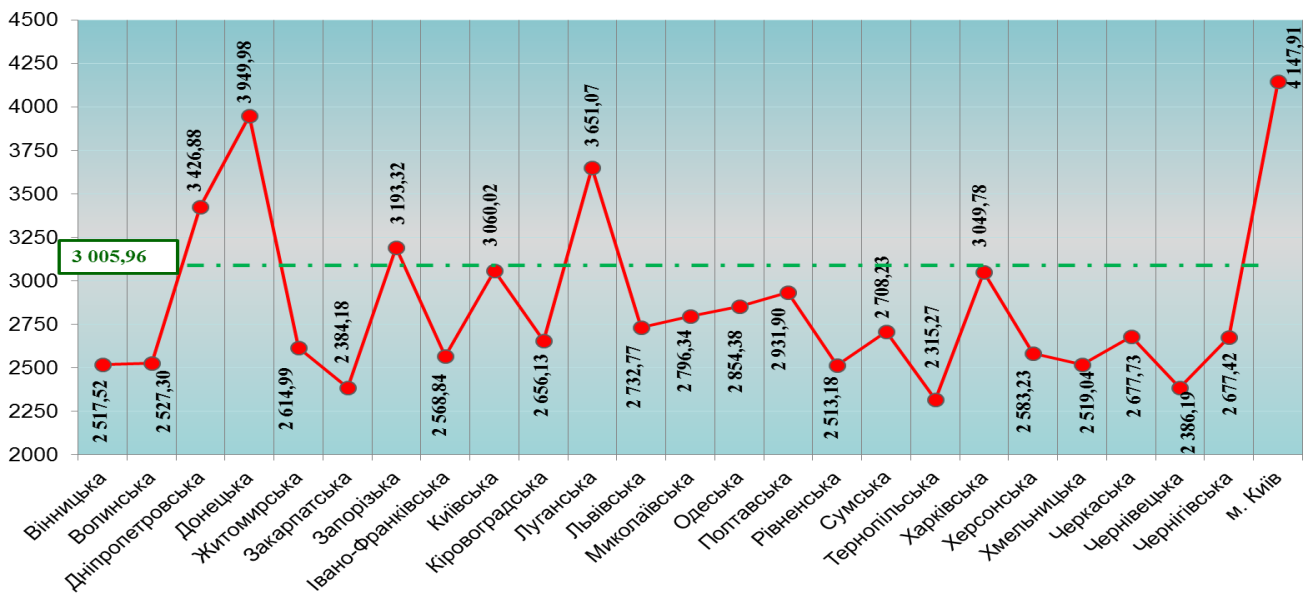

Рис. 2.8. Середній розмір призначеної пенсійної виплати станом на 1.07.2019 р.

Джерело: Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

Найвищий розмір призначених пенсій спостерігається у м. Києві (4,1 тис. грн), Донецькій (3,9 тис. грн), Луганській (3,7 тис. грн) та Дніпропетровській (3,4 тис. грн), а найнижчий – у Тернопільській (2,3 тис. грн), Чернівецькій і Закарпатській (2,4 тис. грн) областях. Найбільш докладно джерела формування доходів домашніх господарств показують дані Балансу доходів та витрат населення, який розробляє Держстат. Показники цієї розробки характеризують доходи домашніх господарств, одержані на економічній території країни та за кордоном. Узагальнюючими показниками цієї розробки є загальні доходи населення та наявний дохід.

Доходи населення складаються із заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів. Структуру доходів населення характеризують такі дані (табл. А.15 Додатка А). Як видно з наведених даних, основними складовими доходів населення є заробітна плата й соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, які разом дають близько 90% усіх доходів населення.

До кризи 2008 р. найвищим був внесок заробітної плати у 2007 р. (44,8%), після чого тривалий час утримувався на рівні близько 40% і лише у 2016 р. почав зростати, досягнувши у 2018 р. 47,4% доходів, що було обумовлено внеском громадян, які працюють за кордоном. Частка прибутку і змішаного доходу постійно зростає, що обумовлено збільшенням участі у виробничій діяльності дрібних господарств населення у сфері сільського господарства, торгівлі тощо. Тому високі значення цього

показника порівняно з країнами Європи є негативними. Доходи від власності (одержані) були максимальними у 2010 р., відколи поступово знижуються. Особливо різке зниження соціальних допомог відбувається починаючи з 2016 р., насамперед це стосується рівня пенсійного забезпечення. Соціальні трансферти в натурі в Україні є нижчими за країни Європи і мають тривалу тенденцію до зниження, незважаючи на значні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, які надавалися відповідно до постанови КМУ від 06.08.2014 № 409 Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування. Так, субсидії на оплату цих послуг у 2017 р. збільшились майже на 60% проти 2016 р. та становили 61,7% вартості наданих послуг у 2017 р. проти 29,1% та 49,1% у 2015 та 2016 рр. Варто зазначити, що з 1.01.2019 відбувся перехід до надання житлових субсидій населенню у грошовій формі, що призведе до подальшого зниження соціальних трансфертів в натурі. Наявний дохід характеризує ту частку доходів, яка може бути використана на споживання і заощадження після сплати внесків та обов'язкових платежів і дорівнює одержаному доходу за винятком соціальних трансфертів у натуральній формі, одержаних від органів загального державного управління та НКООДГ, сплачених доходів від власності, поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів. Реальний наявний дохід після різкого падіння у 2014–2015 рр. знов почав зростати, перевищивши рівень 2010 р. на 14%. З точки зору основних макроекономічних пропорцій доходи населення є однією з важливих складових розподілу і перерозподілу ВВП, про що дає уявлення рис. 2.9.

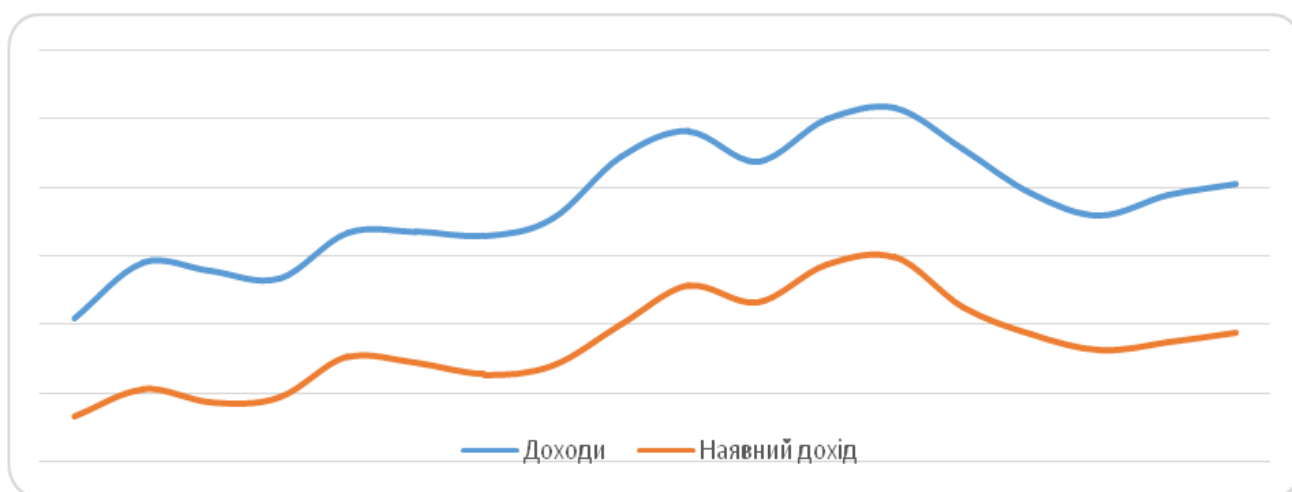
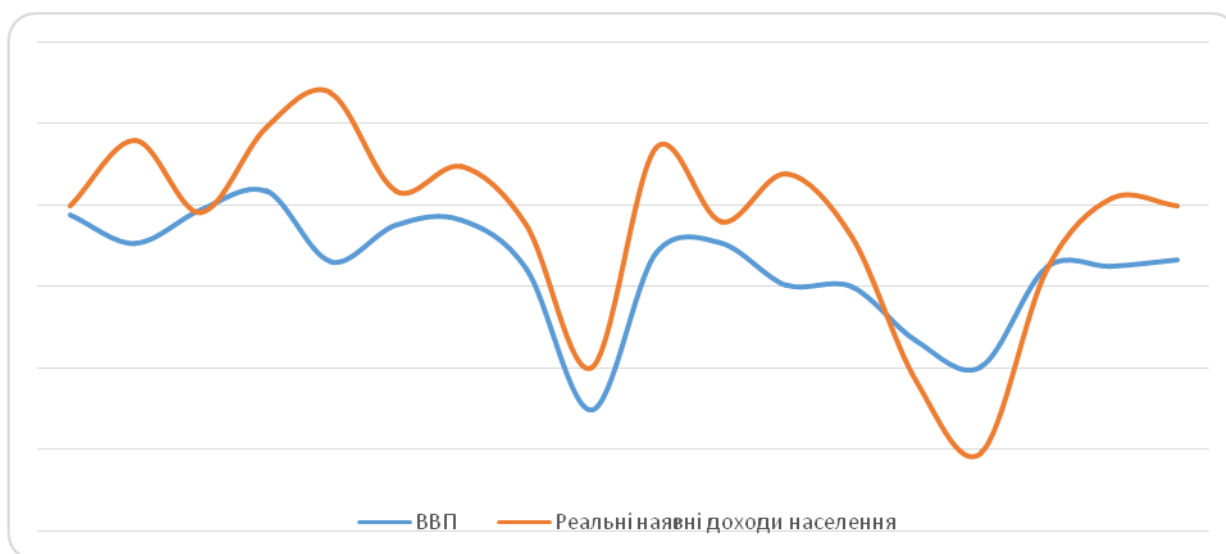

Рис. 2.9. Питома вага доходів населення та реального наявного доходу населення у ВВП, %

Джерело: за даними Статистичних збірників «Національні рахунки України» за 2000–2017 рр. / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Як показує зіставлення цих показників з ВВП, починаючи з 2000 р. їхня частка у ВВП швидко зростала, а найвищого рівня розподілу ВВП на користь населення було досягнуто у 2013 р., коли загальні доходи населення становили 102%, а наявний дохід – 80% ВВП. Зрозуміло, що таке зростання доходів порушило базові макроекономічні пропорції і призвело до швидкого збільшення негативного сальдо зовнішньоекономічної діяльності та зростання зовнішніх запозичень. У 2016 р. частка наявного доходу скоротилася до 66% номінального ВВП, повернувшись до обґрунтованого рівня, проте у 2018 р. зростає до 69%.

Важливим для проведення аналізу є також зіставлення індексів фізичного обсягу зміни ВВП та реального наявного доходу.

**Рис. 2.10. Темпи зміни ВВП та реальних доходів населення,
% до попереднього року**

Джерело: за даними Статистичних збірників «Національні рахунки України» за 2000-2017 рр. / Держстат України. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/>

З представленою графіку видно, що за розглянутий період темпи зміни реального наявного доходу населення переважно перевищували темпи зміни ВВП, лише у 2014–2015рр. були нижчими від спаду ВВП.

Зіставлення темпів зміни ВВП та реального наявного доходу населення характеризують такі дані (табл. А.16. Додатка А). Наведені дані показують, що після 2000 р. в Україні спостерігалось постійне перевищення темпів зростання доходів населення над темпами зростання ВВП, а за розглянутий період зростання доходів більш ніж удвічі перевищило збільшення ВВП. Це явище було обґрунтованим до 2005 р., коли був досягнутий паритет між цими показниками

відносно 1991 р. Проте тенденція випереджаючого зростання доходів населення порівняно з ВВП продовжилася й надалі, внаслідок чого у 2013 р. рівень доходів зріс більш ніж на третину відносно 1991 р., тоді як ВВП скоротився на чверть, тобто розходження динаміки цих показників склало 1,8 раза. У 2014 р. вперше стала помітною тенденція до випереджаючого падіння доходів населення порівняно зі зниженням ВВП, що призвело до певного вирівнювання цієї пропорції. Цей процес продовжився і у 2015 та 2016 рр., а починаючи з 2017 р. темпи зростання наявного доходу населення знов почали випереджати ВВП. Таким чином, основними складовими доходів населення є заробітна плата і соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, які разом дають близько 90% усіх доходів населення.

Зростання внеску заробітної плати до 47,4% загальних доходів у 2018 р. обумовлене відновленням її рівня після кризи та збільшенням чисельності громадян які отримують заробітну плату за кордоном. Заробітна плата, яка внаслідок останньої економічної кризи, російської агресії та девальвації гривні скоротилася у доларовому виразі більш ніж удвічі, почала зростати лише з 2016 р. Завдяки випереджаючим, порівняно з ВВП, темпам її зростання та зниженню обмінного курсу долара, у червні 2019 р. вона практично повернулася до рівня докризового 2013 р. (близько 400 дол. США). Проте й зараз Україна залишається однією з найбідніших країн Європи. На низький рівень інклюзивності цього джерела доходів вказує високий рівень її диференціації за видами діяльності – 2,6 раза, де один із найнижчих рівнів має охорона здоров'я, значна диференціація за регіонами – 1,9 раза, істотно більше її зростання порівняно із іншими складовими наявного доходу населення.

Зважаючи на низький, порівняно із сусідніми країнами, рівень заробітної плати в Україні, усе більша чисельність працівників вдається до трудової міграції. Частка їхніх закордонних переказів у 2018 р. сягнула 8,3% ВВП, тобто 12,1% наявного доходу населення. Збільшення частки змішаного доходу, отриманого дрібними господарствами населення у сфері сільського господарства й торгівлі, не є характерним для розвинених країн Європи, як і зниження частки доходів від власності, обумовлене кризою банківської системи.

Негативною рисою формування доходів, особливо з 2016 р., є різке зниження соціальних допомог, зокрема зниження пенсій. Незважаючи на значні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, які надавалися відповідно до постанови КМУ

від 06.08.2014 № 409 Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування, соціальні трансферти в натурі в Україні є нижчими за країни Європи і мають тривалу тенденцію до зниження. Подальше їхнє зниження буде обумовлене переходом до надання житлових субсидій населенню у грошовій формі.

Позитивним індикатором, який засвідчує перехід до піднесення економіки, стало реальне зростання реального наявного доходу, який, після різкого падіння у 2014–2015 рр., знову почав зростати, перевищивши у 2018 р. рівень 2010 р. на 14%. Негативною рисою формування доходів, особливо з 2016 р., є різке зниження соціальних допомог, зокрема зниження пенсій.

Попри скорочення кількості пенсіонерів, невирішеною залишається проблема підвищення рівня пенсійного забезпечення. Внаслідок зростання навантаження на працюючих до 3/4 та рішення уряду А.П. Яценюка про скорочення ставки страхових внесків до Пенсійного фонду упродовж 2015–2017 рр., зросли потреби у бюджетних трансфертах до Пенсійного фонду, а рівень заміщення пенсією останньої заробітної плати знизився до 1/4 порівняно з рекомендованими МОП 40% та прийнятими у ЄС 50%. Певне покращення рівня пенсійного забезпечення відбулося завдяки Пенсійній реформі наприкінці 2017 р., проте й у 2019 р. коефіцієнт заміщення залишається занадто низьким, становлячи 28%. Високою залишається диференціація пенсійного забезпечення за видами призначених пенсій та за регіонами України. Так, довічне грошове утримання суддів (45 тис. грн) у 15 разів вище за середню пенсію, а пенсії військовослужбовців 4,8 тис. грн утричі перевищують соціальні пенсії (1,6 тис. грн). За регіонами пенсія у м. Київ у 1,7 раза перевищує Чернівецьку та Закарпатську області.

Доходи домашніх господарств за регіонами України. Суттєва різниця у формуванні доходів населення помітна при розгляді регіональних показників (табл. А.17 Додатка А). Найвищі значення доходів у розрахунку на одну особу має м. Київ – 244% від середнього по Україні, Дніпропетровська область – 126%, Запорізька – 117%, Київська – 110%, Одеська – 106%, Полтавська – 104%, Харківська – 104%. Найнижчі значення доходів у Луганській області – 36% від середнього по Україні, Донецькій – 55%, Закарпатській – 70%, Тернопільській – 75%, Чернівецькій – 74%. Таким чином, в Україні наявний достатньо рівномірний розподіл доходів за

регіонами, де, за винятком охоплених війною регіонів та крім столиці, рівень доходів на одного зайнятого – в межах 70–126%.

Реальний наявний дохід населення за означений період відчув різкі коливання. Порівняно з 2010 р. він зріс на 31% у 2013 р., а у 2015 р. скоротився до 92%. Особливо високим було його зростання у 2017–2018 рр., у результаті якого реальний наявний дохід перевищив майже на 14% рівень 2010 р. Порівняно з 2010 р. найвищим було зростання у м. Києві – 43%, Вінницькій – 40%, Чернівецькій – 31%, Одеській – 33%, Дніпропетровській – 28, Закарпатській – 24% та Волинській – 25% областях. Вагоме падіння відбулося в охоплених війною Луганській – 58% та Донецькій – 49% областях. Решта областей демонстрували рівень реального наявного доходу вищий за 2010 р. (табл. А.18 Додатка А).

Розгляд структури доходів демонструє, що заробітна плата є основним джерелом доходів (47,4%), проте її частка у складі доходів розподілена достатньо нерівномірно, коливаючись від 60,5% у м. Києві, вище 50% у Луганській, Донецькій і Дніпропетровській областях до 36,7% у Івано-Франківській та 35,4% у Чернівецькій областях. Натомість частка змішаного доходу (17,6%) має протилежний розподіл – від 6,1% у Луганській, 7,7% у Донецькій 7,7% областях та 10,4% у м. Києві до 15,6% в Івано-Франківській області. Соціальні допомоги (14,6% по Україні) становлять найбільшу частку серед доходів у Луганській (25%), Донецькій (23%), Черкаській, Чернівецькій та Житомирській (17%) областях, найменшу – знов таки в м. Києві (8%). Одержані поточні трансферти (18% по Україні) становлять найвищу частку у доходах Одеської (24,7%), Тернопільської та Чернівецької (23%) областей, а найменшу – Донецької (13,8%), Київської (14,6%), Дніпропетровської (14,7%) областей. Таким чином, найбільша частка доходів, отриманих від участі у виробничій діяльності (заробітної плати і змішаного доходу), які для України становлять 65%, припадає на м. Київ (70,9%), Дніпропетровську (68,6%) та Київську (68%) області, тоді як найвищу частку допомог (соціальних та інших трансфертів) (32,5% для України) отримують Чернівецька (38,6%), Тернопільська (38,3%), Черкаська (37,2%) та Луганська (40,8%) області.

Витрати населення на придбання товарів та послуг (89,1% по Україні) є найвищими у Київській області (114,4%) і перевищують доходи також у Чернівецькій, Закарпатській, Харківській, Одеській та Херсонській областях. Найнижчі значення

цього показника мають м. Київ (79,9%), Дніпропетровська (78,2%), Донецька (57,7%) та Луганська (57,4%) області (табл. А.19 Додатка А).

Загальні доходи населення України у номінальному обчисленні зросли досить рівномірно. При їхньому збільшенні на 21,4% по Україні, найбільші темпи зростання спостерігалися у Дніпропетровській (24,3%), а найнижчі – у Чернівецькій та Чернігівській областях (17,8%). Заробітна плата по Україні зросла на 26,2%, найбільше у Запорізькій (28,2%), найнижче – у Луганській області (20%). Змішаний дохід по Україні збільшився на 18,3%, найбільше у м. Київ (23,6%), найменше – у Запоріжжі (14,7%). Соціальні допомоги по Україні зросли на 19,3%, найбільше у Донецькій області (30,5%), найменше – у Чернівецькій (9,9%). Наявний дохід у розрахунку на 1 особу по Україні зріс на 22,5%, найбільше у Дніпропетровській області (27,1%), найменше – у Чернівецькій (18,3%).

Корисним для аналізу є зіставлення питомої ваги наявного доходу населення у валовому регіональному продукті (табл. А.20 Додатка А). Найвищу питома вага наявного доходу, яка подекуди перевищувала ВРП регіону мали Чернівецька – 114,9%, Луганська – 118,2%, Закарпатська – 99,1%, Рівненська – 95,9%, Тернопільська – 93,8%, Херсонська – 91,6% та Хмельницька – 87,4%, області. Частку наявного доходу, нижчу за середню по Україні, мали Полтавська область – 45,8%, м. Київ – 49,5%, Київська – 56,3%, Дніпропетровська – 59,0% та Донецька – 64,1% області. Як показують наведені дані, після 2013 р. відбувається постійне скорочення наявного доходу населення у складі валового регіонального продукту, що свідчить про скорочення інклюзивності економіки. Отже, в Україні наявний достатньо рівномірний розподіл доходів за регіонами, де, за винятком охоплених війною регіонів (Луганська область – 36% від середнього по Україні, Донецька – 55%) та крім столиці (м. Київ – 244% від середнього), рівень доходів на 1 зайнятого, знаходиться в межах 70–126%.

Реальний наявний дохід населення порівняно з 2010 р. коливався від 131% у 2013 р. до 92% у 2015р. і 114% у 2018 рр. Найвищим було зростання у м. Києві – 43%, Вінницькій – 40%, Чернівецькій – 31%, Одеській – 33%, областях. Вагоме падіння відбулося в охоплених війною Луганській – 58% та Донецькій – 49% областях. Решта областей демонстрували рівень реального наявного доходу вищий за 2010 р. Заробітна плата є основним джерелом доходів населення (47,4%), проте її частка у складі доходів у м. Київ у 1,7 рази вища за Чернівецьку область. Дещо вирівнює ці

розбіжності протилежний розподіл змішаного доходу. Таким чином, найбільша частка доходів, отриманих від участі у виробничій діяльності (заробітної плати і змішаного доходу), які для України становлять 65%, припадають на м. Київ (70,9%), Дніпропетровську (68,6%) та Київську (68%) області, тоді як найвищу частку допомог (соціальних та інших трансфертів) (32,5% для України) отримують Чернівецька (38,6%), Тернопільська (38,3%), Черкаська (37,2%) та Луганська (40,8%) області.

Між регіонами України 2018 р. спостерігається відносна рівномірність у зростанні доходів загалом, наявного доходу та заробітної плати. Проте зростання соціальних допомог у Донецькій області (30,5%) утричі перевищило їх зростання у Чернівецькій (9,9%). Погіршення економічної ситуації в Україні супроводжувалося істотною диференціацією регіонів за часткою наявного доходу, яку населення отримує в результаті економічної діяльності на його території та за межами регіону. Триваюче скорочення частки наявного доходу у складі валового регіонального продукту засвідчує істотне зниження інклюзивності розподілу доходів населення України.

Кінцеве споживання домашніх господарств. Структуру витрат населення характеризують дані щодо доходів та витрат населення України (табл. А.21 Додатка А). Найбільшу частину витрат становить придбання товарів і послуг, яке зросло з в Україні з 76% у 2010 році до 89% у 2017 р. Після фінансової кризи 2008–2009 рр. спостерігається суттєве скорочення доходів від власності (сплачених). Рівень оподаткування доходів та майна та інших поточних трансфертів (страхових платежів) за цей період зріс у півтора раза.

Практично відсутні в Україні після 2015 р. внески на соціальне страхування, сплачені працівниками, що засвідчує відсутність ефективної діяльності недержавних пенсійних фондів. Рівень заощаджень після 2013 р. скоротився до незначного. Зміна обсягу та цін компонентів кінцевого використання ВВП характеризується такими даними. За розглянутий період ВВП скоротився на 3,4%, тоді як споживчі витрати домашніх господарств зросли на 20,8%. Майже незмінними залишилися витрати некомерційних організацій, хоча послуги соціально-культурних підрозділів підприємств в їхньому складі скорочувалися (табл. А.22 Додатка А).

Складові споживання загального державного управління зростали рівномірно до 2013 р., проте з початком бойових дій відбулося скорочення індивідуальних

споживчих витрат на користь колективних. Кризовий стан суттєво позначився на валовому нагромадженні основного капіталу, яке досягло мінімальних значень у 2015 р., проте відновлення економіки за останні два роки призвело до певного відновлення цього показника, який у 2018 р. перевищив рівень 2012 р. Обсяг експорту за цей період скоротився майже на третину, а імпорту – лише на 4,7%.

Цінова складова ВВП за розглянутий період зросла у 3,4 раза, проте її збільшення було нерівномірним за окремими компонентами. Найменше (у 3 рази) зросли ціни у кінцевому споживанні домашніх господарств, що було обумовлено переважанням у складі споживання продуктів харчування та сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва, ціни на яку зростали нижчими темпами, а також переорієнтацією на імпортні товари, ціни яких зростали також повільніше за ціни на товари внутрішнього виробництва. Ціни на індивідуальні споживчі послуги, які надаються загальним державним управлінням також зросли у 3 рази, що виявилось меншим за колективні – 3,6 раза. Основним чинником формування високого дефлятора витрат загального державного управління стало різке збільшення витрат на соціальні трансферти в натуральній формі та випереджаюче підвищення оплати праці працівників бюджетної сфери. Через зниження інвестиційної активності у кризовий період зростання цін валового нагромадження основного капіталу відставало від загального дефлятора ВВП. Різко відрізнялися цінові тенденції експорту (зросли у 4,7 раза) та імпорту (зросли у 3,7 раза), що може бути пояснене зміною паритетів купівельної спроможності гривні до долара США, тобто зростанням внутрішніх цін, перерахованих у доларах. З початком бойових дій відбулося скорочення індивідуальних споживчих витрат на користь колективних.

2.3. Особливості динаміки зайнятості і самозайнятості населення України

Структура зайнятості населення за категоріями. Суттєві зміни, які відбулися у зайнятості домашніх господарств, показують зміни у зайнятості за типами робочих місць та категоріями зайнятості (табл. А.23 та А.24 Додатку А). Погіршення економічної ситуації починаючи з 2013 р. та втрата контролю над територіями тимчасово окупованої АР Крим, м. Севастополя та частини зони антитерористичної операції та загальний спад виробництва мали наслідком

скорочення загальної зайнятості на 20%. Скорочення офіційної зайнятості у період 2013–2015 рр. перевищувало зниження неофіційної зайнятості у цей період, проте у 2016–2018 рр. тенденція змінилася на протилежну, внаслідок чого скорочення зайнятості офіційного і неофіційного секторів економіки у 2018 р. проти 2012 р. практично зрівнялося. На 19% скоротилася чисельність найманих працівників офіційного сектора, тоді як у неофіційному їхня чисельність зросла на 5%. Кількість роботодавців офіційного сектора скоротилася на 16%. Майже на третину скоротилася чисельність самозайнятих і безплатно працюючих членів сімей в неофіційному секторі. Слід також відзначити збільшення на 9% чисельності зайнятих в особистому підсобному господарстві, які відповідно до критеріїв МОП не входять до загальної кількості зайнятих, проте в економіці України становлять майже чверть (3,6 млн осіб).

Структура зайнятості населення за видами економічної діяльності. Докладно зміни галузевої структури зайнятості за тривалий період характеризують дані таблиці (табл. А.25 Додатку А). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний п'ятий працював у торгівлі, шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, сьомий – у промисловості. Проти 2013 р. суттєво (з 44,8 до 39,2%) скоротилася частка зайнятих у виробництві товарів, зокрема сільському господарстві, добувній промисловості, водопостачанні, а також у фінансах та операціях з нерухомістю. На 5,6 в.п. збільшилася частка зайнятих у сфері послуг, а саме в адміністративному обслуговуванні, державному управлінні, освіті, інших послугах.

Кількість неформально зайнятого населення проти 2012 р. зменшилася майже на чверть та у 2018 р. становила 3,5 млн осіб, або 21,6% від кількості всього зайнятого населення. Наразі спостерігалось зростання частки офіційно зайнятого населення з 75,7% у 2016 р. до 77,1% у 2017 р. та 78,4% у 2018 р. (табл. А.26 Додатку А). Загалом частка неформальної зайнятості збільшується у кризові періоди (2014–2015 рр.) і скорочується у періоди зростання економіки (2016–2017 рр.). Найбільша частка неформальної зайнятості характерна для сільського господарства (62%), будівництва (53%), інших видів послуг (55%), тимчасового розміщування (23%), торгівлі (21%). У сільському господарстві

неформальна зайнятість має тенденцію до поступового скорочення, а зростання її частки спостерігається в операціях з нерухомістю, фінансах та мистецтві.

Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 77%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 12,2% (табл. А.27 Додатку А). На відміну від загальної зайнятості, неформальна має протилежну галузеву структуру і переважна її частина зосереджена (64%) у виробництві товарів. Сільське, лісове та рибне господарства є основним видом діяльності неформально зайнятого населення (43%). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення цієї категорії є оптова й роздрібна торгівля (18%) та будівництво (16%). У 2017 р. дві третини неформально зайнятого населення мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту (66,7%), в той час як серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (61,1%). Як наслідок, неформально зайняте населення здебільшого працювало у найпростіших професіях порівняно з офіційно працевлаштованими особами (51,4% проти 10,0%).

Аналіз ринку праці у 2018 р. За даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років у 2018 р. проти 2017 р. збільшилась на 0,5% і становила 17,9 млн осіб, з них 17,3 млн осіб (96,4%) були у працездатному віці. Із зазначеної кількості громадян 91,2%, були зайняті економічною діяльністю, а решта 8,8%, відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні⁹⁸. Рівень економічної активності населення віком 15–70 років збільшився з 62,0% у 2017 р. до 62,6% у 2018р. Кількість зайнятого населення віком 15–70 років у 2018 р. проти 2017р. збільшилась на 1,3%, та становила 16,4 млн осіб, з нього у працездатному віці – 15,7 млн (табл. А.28. Додатку А). Рівень зайнятості населення віком 15–70 років збільшився за зазначений період з 56,1 до 57,1%, а серед населення працездатного віку з 64,5 до 66,1%.

Найвищий рівень цього показника спостерігався серед осіб віком 40–49 років, а найнижчий – у молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років. У

⁹⁸ Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2018 році. Аналітична доповідь / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

структурі зайнятого населення за професійними групами найбільшу частку становили особи, які працювали у найпростіших професіях (19,1%), професіонали (18,4%) та працівники сфери торгівлі та послуг (16,8%). При цьому найменшу питому вагу серед зайнятого населення становили технічні службовці (2,9%) та кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (0,7%). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний четвертий працював у торгівлі, шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, сьомий – у промисловості (табл. А.29 Додатку А). За регіонами рівень зайнятості розподілився достатньо рівномірно від 62,6 до 49,5%. Найвищі значення рівня зайнятості спостерігалися у м. Київ (62,6%), Харківській (61,4%), Дніпропетровській (58,6%), Київській (58,5%) областях. Найнижчим він був у Закарпатській і Кіровоградській (54,5%), Тернопільській (52,7%), Донецькій (50%) та Волинській (49,5%) областях.

Кількість неформально зайнятого населення проти 2017 р. зменшилася на 4,2% та у 2018 р. становила 3,5 млн осіб, або 21,6% від кількості всього зайнятого населення. Як наслідок, спостерігалось зростання частки офіційно зайнятого населення з 77,1% у 2017 р. до 78,4% у 2018 р. Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 71,9% від усіх зайнятих самостійною діяльністю, у той час як серед працюючих за наймом таких осіб було 12,2%. При цьому частка самозайнятих була більшою серед жінок, ніж серед чоловіків (74,6 проти 70,1%), та в сільській місцевості порівняно з міською (91,0 проти 42,2%). Сільське, лісове та рибне господарства було основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,9%). Також кожний п'ятий (18,2%) був неформально зайнятий в оптовій та роздрібній торгівлі та кожен шостий – в будівництві (15,9%).

У 2018 р. дві третини неформально зайнятого населення мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту (66,8%), у той час як серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (61,0%). Як наслідок, неформально зайняте населення здебільшого працювало у найпростіших професіях порівняно з офіційно працевлаштованими особами (52,3% проти 10,0%).

Таблиця 2.1

Рівень зайнятості населення в Україні та країнах Європейського Союзу
(у % до населення у віці 15 років і старше, для України у віці 15–70 років)

Країна/регіон	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1
Євросоюз (28 країн)	51,7	52,2	52,8	53,5	54,1
Чоловіки					
Україна	61,8	62,2	61,6	61,4	62,1
Євросоюз (28 країн)	57,8	58,2	58,9	59,6	60,1
Жінки					
Україна	51,9	51,7	51,6	51,4	52,5
Євросоюз (28 країн)	46,0	46,4	47,1	47,7	48,3

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Кількість безробітних у віці 15–70 років (за методологією МОП) у 2018 р. проти 2017р. зменшилася на 7,0% та становила 1,6 млн осіб.

Серед безробітних дві третини становили міські мешканці (1,1 млн осіб), решту – сільські. Зменшення кількості безробітного населення віком 15–70 років відбулося за рахунок осіб працездатного віку (на 7,1%). Із загальної кількості безробітних 81,9% раніше працювали, а інші 18,1% (0,3 млн осіб) шукали роботу вперше та не мали досвіду роботи. До останньої категорії в основному належала молодь, яка була непрацевлаштована після закінчення навчальних закладів. Зокрема, серед таких безробітних у 2018 р. частка осіб віком 15–24 роки становила 80,1%, а серед осіб у віці 25–34 років – 19,9%. Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП) проти 2017 р. зменшився на 0,7 в.п. та у 2018 р. становив 8,8% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,1%. Відповідний показник по країнах Євросоюзу (6,8%) був нижчим, ніж в Україні.

Таблиця 2.2

Рівень безробіття населення в Україні та країнах Європейського Союзу, (у % до населення у віці 15 років і старше, для України у віці 15–70 років)

Країна/регіон	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8
Євросоюз (28 країн)	10,2	9,4	8,6	7,6	6,8

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у 4,8 раза перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого по відношенню до економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у

3,5 раза, чоловіків – у 6,5 раза, міській місцевості – у 5,9 раза, сільській – у 3,7 раза) (рис. 2.11).

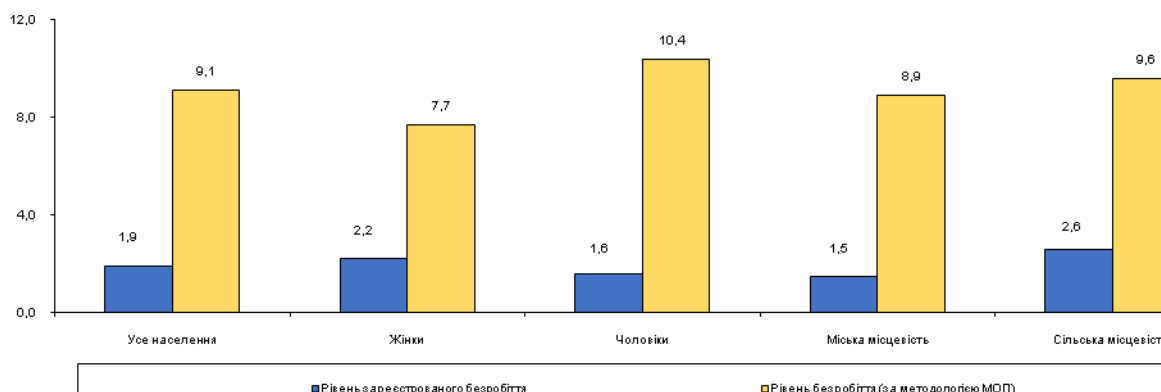

Рис. 2.11. Безробіття серед економічно активного населення працездатного віку за статтю та місцем проживання у 2018 р., у % до економічно активного населення працездатного віку

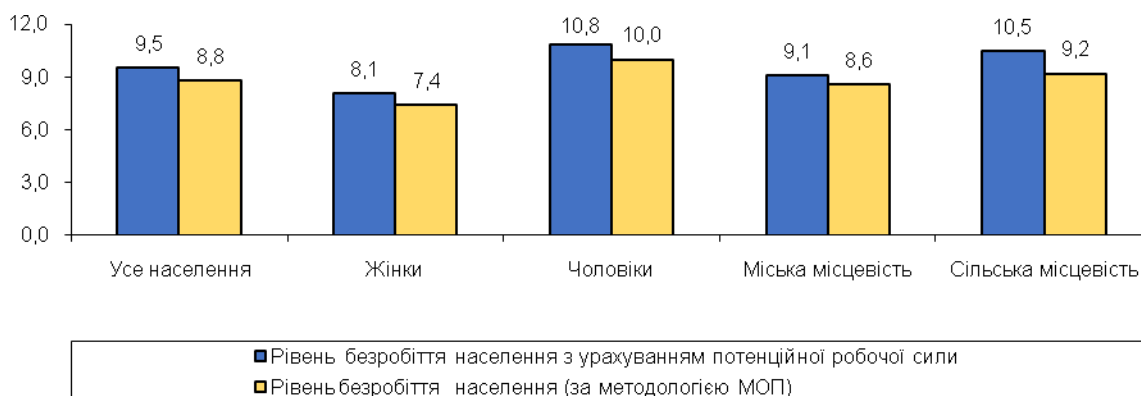
Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Слід зазначити, що у 2018 р. проти 2017 р. у складі безробітних за причинами незайнятості відбулося збільшення питомої ваги осіб, звільнених за власним бажанням, за угодою сторін (на 3,5 в.п.); звільнених у зв'язку із закінченням строку контракту або договору найму (на 1,3 в.п.); демобілізованих з військової строкової служби (на 0,2 в.п.) та інших (на 1,7 в.п.). Водночас спостерігалось зменшення частки безробітних, вивільнених з економічних причин (на 2,5 в.п.); не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів (на 2,4 в.п.); звільнених за станом здоров'я, через оформлення пенсії (на 0,9 в.п.); тих, що мали сезонний характер роботи (0,7 в.п.) та не зайнятих через виконання домашніх (сімейних) обов'язків (на 0,2 в.п.). У структурі безробітних за тривалістю пошуку роботи у 2018 р. проти 2017 р. відбулось скорочення частки осіб, які шукали роботу 12 місяців і більше (на 5,1 в.п.), від 6 місяців до 12 місяців (на 0,8 в.п.) та до 1 місяця (на 0,3 в.п.). При цьому збільшилася питома вага осіб, які шукали роботу від 3 до 6 місяців (на 3,5 в.п.) та від 1 до 3 місяців (на 2,7 в.п.). Середня тривалість безробіття (за методологією МОП) проти 2017 р. зменшилася та у 2018 р. становила 6 місяців.

Кількість економічно неактивного населення віком 15–70 років у 2018 р. становила 10,7 млн осіб, або більше третини всього населення цього віку. Кожен другий економічно неактивний був пенсіонером, кожен п'ятий – учнем, студентом або виконував домашні (сімейні) обов'язки. До вищезазначеної категорії також належать

особи, які шукали роботу, але не були готові приступити до неї впродовж найближчих двох тижнів та ті, які не шукали роботу, тому що втратили надію її знайти (зневірені), не знали, де і як її шукати, або були переконані у відсутності підходящої роботи. Такі громадяни за умови сприятливої кон'юнктури могли б запропонувати свою робочу силу на ринку праці та належать до потенційної робочої сили. Так, у 2018 р. кількість потенційної робочої сили серед економічно неактивного населення становила 141,7 тис. осіб, або 1,3% (у 2017 р. – 171,2 тис. осіб, або 1,6%). З урахуванням потенційної робочої сили рівень безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) у 2018 р. становив би 9,5% проти 8,8% (рис. 2.12).

За адміністративними даними державної служби зайнятості, статус безробітного впродовж 2018 р. мало 1064,2 тис. осіб. Кількість зареєстрованих безробітних проти 2017 р. зменшилась на 3,6% та на кінець 2018р. становила 341,7 тис. осіб. Серед їх загальної кількості 297,2 тис. осіб (87,0%) раніше мали досвід роботи, з них кожний третій працював у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві, кожний сьомий – в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, кожний восьмий – у переробній промисловості та в державному управлінні й обороні; обов'язковому соціальному страхуванні.

**Рис. 2.12. Пропозиція робочої сили у 2018 році,
% до економічно активного населення**

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Кількість вакансій, заявлених роботодавцями, на кінець 2018 р. становила 58,4 тис. осіб, що на 16,1% більше, ніж на кінець 2017 р. Із загальної кількості вакансій кожна п'ята була в переробній промисловості, кожна шоста – в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, кожна дев'ята – у

транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності. Найбільша кількість вакансій спостерігалася серед кваліфікованих робітників з інструментом (23,7% від загальної кількості вакансій на кінець 2018 р.), а найменша – серед кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (1,0%). Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією є фактором, що обмежує задоволення потреб роботодавців у працівниках. Навантаження зареєстрованих безробітних на одну вакансію загалом по країні зменшилось із 7 осіб на кінець 2017 р. до 6 осіб на кінець 2018 р.

Таким чином, погіршення економічної ситуації протягом 2013–2015 рр. та втрата контролю над територіями тимчасово окупованої АР Крим, м. Севастополь та частини зони антитерористичної операції та загальний спад виробництва спричинили скорочення загальної зайнятості майже на 20%. При цьому скорочення офіційної зайнятості виявилось глибшим за зниження неофіційної. У 2016–2018 рр. тенденція змінилася на протилежну і скорочення зайнятості офіційного і неофіційного секторів відносно 2012 р. зрівнялися. Найглибшого скорочення на 19% зазнали наймані працівники офіційного сектора, тоді як у неофіційному їхня чисельність навіть зростає. На 16% скоротилася кількість роботодавців в офіційному секторі. У неофіційному секторі майже на третину знизилася чисельність самозайнятих і безплатно працюючих членів сімей. Певною компенсацією цих процесів став перехід працівників до особистого підсобного господарства, яке відповідно до критеріїв МОП не вважається зайнятістю, проте в економіці України забезпечує роботою майже чверть (3,6 млн осіб).

Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний п'ятий працював у торгівлі, шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, сьомий – у промисловості. За останні роки суттєво скоротилася частка зайнятих у виробництві товарів, зокрема сільському господарстві, добувній промисловості, водопостачанні, а також у фінансах та операціях з нерухомістю. Натомість збільшилася частка зайнятих у сфері послуг, а саме в адміністративному обслуговуванні, державному управлінні, освіті, інших послугах.

Неформальна зайнятість має протилежну галузеву структуру. Майже 2/3 її спрямовані на виробництво товарів, зокрема у сільському господарстві, торгівлі та будівництві. Останні п'ять років офіційна зайнятість зростає, а кількість неформально

зайнятого населення зменшилася майже на чверть. У 2018 р. на ринку праці стали помітними позитивні тенденції збільшення кількості економічно активного населення, рівня економічної активності, кількості зайнятого населення, рівня зайнятості. Скоротилась кількість неформально зайнятого населення. За регіонами рівень зайнятості розподілився достатньо рівномірно від 63% у м. Києві до 50% у Волинській області.

У структурі населення за професійними групами все ще високу частку займають особи, які працюють у найпростіших професіях, насамперед у неформальній зайнятості, зосередженій у сільському господарстві, торгівлі та будівництві. Це обумовлено насамперед низьким рівнем освіти. При цьому найбільша кількість вакансій спостерігалася серед кваліфікованих робітників. Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією є фактором, що обмежує задоволення потреб роботодавців у працівниках.

Зовнішня трудова міграція населення України. Зовнішня трудова міграція в Україні набула значних масштабів, перетворивши її в найбільшу країну-донора робочої сили в Європі. Основною причиною міграції стала найнижча у Європі заробітна плата, високий рівень безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширення бідності та високий рівень майнового розшарування населення. Значним лишається розрив у рівнях оплати праці в Україні й зарубіжних країнах, що спонукає українських громадян шукати роботу за кордоном. Збільшення мобільності робочої сили сприяє глобальному економічному розвитку. Це відбувається, бо економічні ресурси завдяки міграційним потокам використовуються продуктивніше. Однак для країн-донорів ефект міграції не завжди позитивний. Робоча сила – один із чинників виробництва. Її нестача внаслідок міграції може стримувати розвиток економіки. Якщо ж із країни масово виїжджають високоосвічені та висококваліфіковані працівники, то це стримує технологічний розвиток і втілення інновацій, обмежуючи якісну зміну структури економіки.

В Україні міграція має короткостроковий, маятниковий характер. За експертними у ній задіяні до 4 млн осіб, з яких одночасно поза межами країни перебувають до 2,7 млн. Трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивними є підвищення добробуту домогосподарств мігрантів. Українські працівники у 2017 р. перерахували з Польщі до України суму, яка становить 3–4%

ВВП України, заявив віце-міністр закордонних справ Польщі Бартош Цихоцький 27.03.2017 р. За його словами, у Польщі працює або навчається близько мільйона громадян України. Мігранти привозять чи переказують в Україну зароблені за кордоном кошти, що становлять щороку 7,6–8,4% ВВП. Ця сума перевищує увесь обсяг прямих іноземних інвестицій в нашу країну. Наприклад, у 2015–2017 рр. ці кошти допомогли утримати сальдо поточного рахунку платіжного балансу близьким до нуля. Трудова міграція зменшує безробіття та конкуренцію на місцевому ринку праці. Прикладом цього, який підвищив рівень інклюзивності є істотне (до 6 700 грн) зростання заробітних плат у 2017 р. у Закарпатській області, що межує з Євросоюзом, унаслідок зростання міграційних процесів та прагнення роботодавців утримати кваліфікованих працівників, про що повідомив 24.01.2018 в.о. Державної служби зайнятості В. Ярошенко. Позитивними наслідками є зменшення бідності, приплив грошових переказів, більші стимули для інвестування в освіту. Крім того, міграція сприяє формуванню ринкової свідомості, засвоєнню цінностей і норм цивілізованого суспільства.

До негативних наслідків короткострокової трудової міграції можна віднести: зменшення споживчого попиту, зменшення податкових надходжень і соціальних внесків. Також негативним є утворення дефіциту робочої сили, який стає особливо помітним із виходом економіки зі кризи. Розповсюдженим явищем є те, що працюючі за кордоном, як правило, не сплачують податки зі своїх доходів, проте часто отримують субсидії та соціальні виплати від держави. Європейський досвід показує, що країни, які нещодавно увійшли до ЄС, переживали масштабні хвилі еміграції до більш розвинених країн. Так, населення Латвії між 2000 і 2017 рр. скоротилося на чверть. За оцінками МВФ, еміграція з країн Східної Європи скоротила у 1999–2014 рр. близько 0,6–0,9 в.п. щорічного зростання ВВП. Недоліками трудової міграції є низький соціальний захист мігрантів, їхня висока залежність від сваволі роботодавців та посередників, важкі умови праці, некваліфікована праця, послаблення сімейних зв'язків, що негативно впливає на демографічну ситуацію.

З боку державних органів потрібне формування виваженої політики щодо регулювання трудової міграції. Для запобігання негативному впливу міграції на економічне зростання в довгостроковій перспективі Україні потрібні інвестиції в

підвищення ефективності праці. Це дозволить збільшити реальну зарплатню всередині країни та зробити міграцію менш привабливою альтернативою.

Показники трудової міграції. За результатами обстеження трудової міграції, кількість громадян, які у 2005–2008 рр. виїздили за кордон з метою працевлаштування, становила 1 476 тис. осіб, або 5,1% населення працездатного віку⁹⁹. За 2015–2017 рр. їхня чисельність скоротилася на 12% – до 1 303 тис. осіб, що становило 4,5% населення працездатного віку (15–70 років). Еміграція становила 108,7 тис. осіб (8,3% загальної кількості виїжджаючих), з яких майже половина (44,1%) залишилася в Італії.

Таблиця 2.3

Трудові мігранти за країнами перебування

Показник	2015–2017	2005–2008
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	1476,1
у тому числі за країнами перебування, %		
Польща	38,9	8,0
Російська Федерація	26,3	48,1
Італія	11,3	13,4
Чеська Республіка	9,4	11,9

Джерело: Статистичні збірники "Зовнішня трудова міграція населення" за 2017 та 2008 роки / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Суттєва зміна відбулася у напрямках трудової міграції. Якщо у 2005–2008 рр. майже половина мігрантів (48,1%) виїздила до Російської Федерації, то у 2015–2017 роках ця частка знизилася майже вдвічі – 26,3%. Натомість питома вага Польщі зросла майже у п'ятеро, з 8,0 до 38,9%. Спостерігаються істотні відмінності рівнів міграційної активності населення залежно від регіону проживання. Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західних регіонів, найменше залучені до них жителі північних регіонів.

Найширший географічний спектр трудових міграцій мешканців західних регіонів (Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Львівська області) пояснюється їх межуванням з багатьма європейськими країнами. Загалом вихідці з західних регіонів становлять переважну частину трудових мігрантів – 69,4% їх загальної кількості. Поширеність трудових

⁹⁹ Зовнішня трудова міграція населення за 2017 та 2008 роки. Статистичні збірники. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

міграцій серед населення зазначених областей має глибокі історичні корені, оскільки ці регіони здавна характеризувалися як праценадлишкові.

Таблиця 2.4

Трудові мігранти за територіальними зонами

Показник	2015–2017	2005–2008
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	1476,1
у тому числі за територіальними зонами, %		
Північ	6,0	5,7
Центр	9,2	9,2
Південь	8,6	8,9
Схід	6,8	18,8
Захід	69,4	57,4

Джерело: Статистичні збірники "Зовнішня трудова міграція населення" за 2017 та 2008 роки / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Найбільш суттєвими змінами у територіальному походження стало скорочення утричі (з 18,8 до 6,8%) загальної чисельності трудових мігрантів зі Сходу України, обумовлене російською окупацією, та різке зростання частки мігрантів із Заходу України (з 57,4 до 69,4%). При цьому частка трудової міграції з інших територій України залишилася майже без змін. Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконувалися трудовими мігрантами за кордоном, свідчить про дуже низьку ефективність використання їх трудового потенціалу, адже багато з них в Україні працювали на значно вищих посадах, мали складніші професії. Колишні професіонали, фахівці, технічні службовці становили майже чверть трудових мігрантів. За кордоном вони працювали переважно як працівники сфери торгівлі та побутових послуг, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування, експлуатації та складання устаткування та машин або й узагалі за найпростішими професіями. Представники кваліфікованих робітничих професій значно частіше продовжують працювати за своєю професією і за кордоном, однак чимало з них теж переходять до працівників сфери торгівлі та побутових послуг або найпростіших професій.

Умови праці. Проблеми з оформленням правового статусу та нестабільний характер зайнятості зумовлюють низький рівень соціального захисту трудових мігрантів на робочому місці. Лише половина з них були охоплені соціальним

страхуванням, а 21,1% не мали права на жоден вид соціального забезпечення чи пільг (включаючи оплачувану відпустку). Найбільша частка охоплення мігрантів соціальним страхуванням у країнах, де трудові відносини частіше оформлені офіційно – в Іспанії, Угорщині, Чеській Республіці. Щорічна оплачувана відпустка частіше надавалася трудовим мігрантам, які працювали домашньою прислугою у віддалених країнах (Італія, Португалія), незалежно від того, чи були оформлені трудові відносини письмово. Найбільше незахищені трудові мігранти, які працювали у Російській Федерації, – більше третини з них не мали права на жоден вид соціального забезпечення.

Відсутність належного соціального захисту на робочому місці та намагання максимізувати свої заробітки призводять до того, що робочий час трудових мігрантів у півтора-два рази довший за нормативну тривалість робочого часу, встановлену в Україні (табл. А.30 Додатка А). Лише 15,7% трудових мігрантів працювали за кордоном не більше 40 годин на тиждень. Водночас 65,5% їх загальної кількості працювали 41–60 годин, ще 16,5% – 61–80 годин на тиждень.

Оплата праці. Основний мотив трудової міграції – бажання покращити свій добробут, тому результативність поїздок за кордон можна оцінити за розміром заробітку (табл. А.31 Додатка А). За даними обстеження, середньомісячний заробіток одного трудового мігранта становив 722 дол. США і скоротився на 12% проти 2008 р. (817 дол. США), проте майже втричі перевищував заробітну плату в Україні. Найвищим він був у мігрантів, які перебували в США (1916 дол.) та Ізраїлі (1287 дол.), а найнижчим – у Білорусі (291 дол.) та Польщі (584 дол.). Слід звернути увагу на скорочення розмірів зарплати у Польщі та Росії. Якщо у Польщі це було обумовлено більш ніж п'ятиразовим зростанням чисельності працюючих, то у Росії, де кількість працюючих скоротилася майже удвічі, – навпаки, двократним падінням обмінного курсу рубля.

Таким чином, особливістю трудові міграції українських громадян є їхня орієнтація на заповнення маргінальної ринкової ніші на ринку праці. Здебільшого упродовж перших місяців трудові мігранти погоджуються на найменш престижну роботу, що не приваблює місцеве населення. Водночас їхня невибагливість дає змогу роботодавцям мінімізувати видатки на робочу силу.

По закінченні першого року перебування трудові мігранти набувають іншого статусу і стають постійними іммігрантами. Навіть у перші місяці заробітна плата мігрантів перевищує стандарти України, хоча і значно поступаються таким у країні-реципієнті.

Об'єктивні передумови трудової міграції громадян за кордон зберігатимуться й надалі. Тому трудова міграція повинна враховуватися при економічному плануванні, формуванні політики зайнятості, освітньої політики, розробці інвестиційних програм і на центральному, і на регіональному рівнях. З метою створення умов інклюзивного розвитку дії держави мають бути спрямовані на:

- створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон;
- захист прав громадян, які працюють за кордоном;
- забезпечення більш сприятливих можливостей їхнього працевлаштування в зарубіжних країнах;
- заохочення повернення мігрантів на батьківщину та максимальне використання результатів трудової міграції в інтересах розвитку домогосподарств мігрантів, місцевих громад, регіону та країни загалом.

Через значне нелегальне працевлаштування у зарубіжних країнах найважливішим завданням є забезпечення легальної та регульованої міграції, що сприятиме розвитку країни, та протидія міграції, організованої кримінальними угрупованнями та заснованої на корупційних зв'язках, яка дестабілізує суспільство. У зв'язку з цим:

1) першочергова увага має приділятися забезпеченню легальних можливостей працевлаштування українців за кордоном шляхом укладання відповідних двосторонніх та багатосторонніх угод, забезпечення законодавчих механізмів їх реалізації;

2) основним предметом домовленостей повинно стати виконання українцями сезонних робіт за кордоном, оскільки, як показало обстеження, трудова міграція з України переважно відбувається на тимчасовій сезонній основі;

3) з огляду на формування у деяких зарубіжних країнах досить численного і стабільного контингенту українських працівників особливого значення набуває укладення двосторонніх угод щодо соціального та пенсійного страхування;

4) задля розширення можливостей легального працевлаштування за кордоном варто надавати державну підтримку ліцензованим приватним агенціям, які забезпечують легальний виїзд українців на роботу за кордон. Доцільно забезпечувати такі організації інформацією, допомагати у підготовці персоналу, встановленні контактів із зарубіжними партнерами та посольствами зарубіжних країн тощо.

З метою забезпечення більшої організованості міграційного процесу в інтересах і окремих громадян, і суспільства загалом необхідно посилити керуючу роль держави, перетворити державні органи на головного менеджера у сфері трудової міграції:

- держава має взяти на себе пошуки та освоєння нових ринків для української робочої сили, зокрема у країнах третього світу, що потребують висококваліфікованих спеціалістів і готові гідно оплачувати їхні послуги;

- при центрах зайнятості варто організувати мережу освітніх структур для підготовки осіб, які бажають працювати за кордоном, де б здійснювалася професійна, мовна підготовка, надавались юридичні консультації, а також інформація про особливості культури та звичаї країн призначення;

- корисним стане створення спеціального інформаційного центру для накопичення інформації щодо міграційної ситуації та міграційного законодавства зарубіжних країн, кон'юнктури ринку праці, можливостей працевлаштування в них.

Трудова міграція виступає важливим чинником забезпечення добробуту домогосподарств мігрантів та регіонів походження. Це обумовлює необхідність:

- прискорити розвиток системи послуг, що надаються працівникам-мігрантам банківськими установами, для здешевлення переказів, покращення умов акумуляції заробітків мігрантів та їх спрямування на розвиток економіки та відкриття нових робочих місць;

- стимулювати більш активну участь національних фінансових установ у забезпеченні грошових трансферів мігрантів в Україну, розвивати конкуренцію між банками і компаніями, що займаються переказами грошей мігрантів.

Водночас позитивний потенціал трудової міграції найповніше може бути використаний лише за умови повернення мігрантів.

Небезпечним є збільшення термінів перебування за кордоном, перетворення тимчасової трудової міграції на постійну, що призводить до поступового зменшення грошових надходжень від мігрантів, втрату країною частини трудового та

інтелектуального потенціалу, що особливо небезпечно в умовах глибокої демографічної кризи. Тому важливою складовою політики України щодо трудової міграції має бути заохочення до зворотних поїздок, стимулювання повернення заробітчан на батьківщину, сприяння їх реінтеграції. Для розв'язання цього завдання доцільно

- розробити державну та місцеві (для регіонів з високим рівнем трудової міграції за кордон) програми і відповідні заходи, спрямовані на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, у т.ч. і за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном;

- налагоджувати зв'язки з діаспорами, що сформувались у результаті новітньої трудової міграції;

- досягти міжнародного визнання дипломів та свідоцтв про професійну освіту, отриманих в Україні.

Вплив карантинних обмежень через розповсюдження вірусної інфекції COVID-19 на зайнятість і безробіття. Особливо сильний негативний вплив відчувають домашні господарства з низькими доходами, що ставить під загрозу значний прогрес у скороченні масштабів крайньої бідності, досягнутий у світі з 1990-х років. Наслідком скорочення виробництва стало також зростання безробіття. За даними Державної служби зайнятості, у серпні 2020 року статус безробітного в Україні мали 502 тис. осіб. За період з 12 березня по 4 серпня 2020 р. статус безробітного в Україні отримали 406 тис. осіб. Із пом'якшенням карантинних обмежень кількість громадян, які отримали статус безробітного, зменшується.

У квітні такий статус безробітного отримали 149 тис. осіб, у травні – 97 тис., в червні – 75 тис., у липні – 68 тис. Більшість безробітних в Україні (58%) – це жінки, а 42% – чоловіки. За віковими групами: 31% безробітних – це громадяни до 35 років; 29% – від 35 до 45 років; 26% – від 45 до 55 років, 14% – у віці понад 55 років. За освітою: 51% безробітних мають вищу освіту, 32% – професійно-технічну освіту, 17% – загальну середню освіту. Допомогу з безробіття отримують 426 тис. осіб.

За січень–липень послугами Держслужби зайнятості скористалися понад 1,7 млн українців, які шукають роботу. За сприяння центрів зайнятості було працевлаштовано 370 тис. громадян (із них 220 тис. мали статус безробітних).

Загальна кількість вакансій в базі даних служби зайнятості в січні–липні становила понад 476 тис. Найбільшим попитом на ринку праці користувалися кваліфіковані робітники, робітники з обслуговування та експлуатації обладнання, працівники сфери торгівлі та послуг, а також некваліфіковані працівники. Відчутно менше був попит на професіоналів – інспекторів, провізорів, економістів, інженерів і лікарів.

Погіршилася ситуація на ринку праці і в інших країнах світу. Кількість зайнятих осіб зменшилась на 2,8% у Євросоні та на 2,6% у ЄС у II кварталі 2020 р. порівняно з попереднім кварталом. Це були найбільш різкі спади, що спостерігаються з 1995 р. У I кварталі 2020 р. зайнятість знизилася на 0,2% у Євросоні та на 0,1% у ЄС. Проти аналогічного кварталу попереднього року зайнятість зменшилась на 2,9% у Євросоні та на 2,7% у ЄС у II кварталі 2020 р., після + 0,4% в обох зонах у I кварталі 2020 р.

2.4. Порівняння структури доходів і витрат населення регіонів України та Норвегії як країни з найвищим рівнем інклюзивного розвитку

Методологічні основи зіставлення структури доходів і витрат регіонів України з Норвегією представлені у Додатка Б.

Структурні зрушення в доходах і витратах населення України та Норвегії характеризують такі дані (табл. Б.3 Додатка Б). Основними складовими доходів населення є заробітна плата і соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, які разом дають близько 90% усіх доходів населення. Проте далі соціальні допомоги (в грошовій формі) будуть розглядатися окремо від соціальних трансфертів у натуральній формі. Внесок заробітної плати в Україні і Норвегії на сьогодні є приблизно однаковим. Найвищим він був в Україні до кризи 2008 р., після чого скоротився і лише у 2016 р. почав зростати, перевищивши у 2017 р. показники Норвегії, що було обумовлено внеском громадян, які працюють за кордоном. У Норвегії внесок заробітної плати був найвищим з 2006 р. до 2013 р., після чого поступово знижувався завдяки зростанню доходів від власності та соціальних трансфертів в натурі. Частка прибутку і змішаного доходу у складі доходів Норвегії є учетверо нижчою за Україну і має стабільну тенденцію до зниження, тоді як в Україні цей внесок постійно зростає з 2009 р., що обумовлено зростанням участі у виробничій

діяльності дрібних господарств населення у сфері сільського господарства, торгівлі тощо. При оцінюванні цього показника його високі значення будуть визначені як негативні.

Доходи від власності (одержані) у Норвегії давали максимальний внесок 2005 р., згодом вони скоротилися після кризи 2008–2009 рр. і відтоді мають певну тенденцію до збільшення. В Україні тенденція протилежна. Доходи від власності були максимальними у 2010 р., відтоді поступово знижуються.

Соціальні допомоги в Україні у період з 2005 р. по 2015 р. перевищували рівні Норвегії, після чого різко знизилися. Насамперед це стосується рівня пенсійного забезпечення. Соціальні трансферти в натурі мають у Норвегії стабільну тенденцію до зростання, тоді як в Україні, навпаки, до зниження і зараз є нижчими за Норвегію приблизно на третину, навіть незважаючи на значні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, які в Норвегії незначні.

Частка витрат у Норвегії є достатньо стабільною, лише 2006 р. перевищивши доходи, що було компенсовано скороченням заощаджень, тоді як в Україні їхні коливання суттєвіші. Найбільшу частину витрат становить придбання товарів і послуг, яке в Україні на 17 в.п. вище. Після фінансової кризи 2008–2009 рр. в обох країнах спостерігається суттєве скорочення доходів від власності (сплачених). Рівень оподаткування доходів та майна та інших поточних трансфертів (страхових платежів) в Україні, попри його зростання після 2013 р., залишається у 2,5 раза нижчим за Норвегію. Зокрема, у півтора раза нижчим є оподаткування, яке в Норвегії становить 12,8% доходу, практично відсутні в Україні після 2015 р. внески на соціальне страхування, сплачені працівниками, тоді як у Норвегії вони становлять 7,4% загального доходу, що засвідчує існування накопичувальної пенсійної системи. Рівень заощаджень у Норвегії стабільно тримається на рівні 4–5%, а в Україні після 2013 р. скоротився до незначного.

Частка наявного доходу населення України у складі загального доходу є у півтора раз вищою за Норвегію, що обумовлено нижчим рівнем соціальних трансфертів у натурі, поточних податків та внесків на соціальне страхування.

Структурні зміни заробітної плати за регіонами України

Структурні зміни у частині заробітної плати у складі доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.4 Додатка Б). Частка заробітної

плати у складі доходів населення проти 2002 р. зросла у Київській області (+10,1%), м. Київ (+6,7%) та Донецькій (+0,6%) області. Найбільше падіння цього показника відбулося у Запорізькій (-16,2%), Чернівецькій (-16,8%), Івано-Франківській (-18,3%), Херсонській (-19,5%) та Одеській (-21,3%) областях.

За рівнем частки заробітної плати у доходах найвищі значення мали у 2016 р. м. Київ (55,5%), Донецька (49,3%), Дніпропетровська (46,7%), Луганська (46,5%), Київська (44,8%), Миколаївська (41,1%), Полтавська (41,1%) та Запорізька (40,2%) області, а найнижчі – Хмельницька (32,6%), Херсонська (32,2%), Тернопільська (31,7%), Івано-Франківська (30,3%) та Чернівецька (29,8%) області. У Норвегії цей показник становив 44,7%.

Структурні зміни прибутку та змішаного доходу за регіонами України

Структурні зміни у частині прибутку та змішаного доходу у складі доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.5 Додатка Б). Частка прибутку та змішаного доходу у складі доходів населення проти 2002 р. зросла у Запорізькій (+32,6%), Миколаївській (+29,6%), Одеській (+22,1%), Сумській (+17,1%), Дніпропетровській (+13,6%) областях і скоротилася у Тернопільській (-16,4%), Чернігівській (-16,5%), Волинській (- 8,7%), Київській (-22,0%), Донецькій (-27,3%) та Луганській (-37,7%) областях. Для побудови рейтингу регіонів це є негативний показник. Так, у Норвегії за цей період він скоротився на 38,8%.

За рівнем частки прибутку та змішаного доходу у доходах найвищі значення мали у 2016 р. Івано-Франківська (28,6%), Вінницька (27,3%), Хмельницька (26,5%), Чернівецька (26,2%), Херсонська (25,2%), Закарпатська (24,8%) та Рівненська (24,1%) області, найнижчі – Одеська (18,8%), Дніпропетровська (18,4%), Полтавська (17,9%), Черкаська (17,1%) області, м. Київ (10,2%), Донецька (10,1%) та Луганська (8,1%) області. У Норвегії цей показник становив 4,6%.

Структурні зміни доходів від власності за регіонами України

Доходи від власності у складі доходів та витрат населення поділяються на одержані та сплачені. Для цілей аналізу тут вони розглядаються як чисті, тобто одержані за винятком сплачених.

Структурні зміни у частині доходів від власності (одержаних за винятком сплачених) у складі доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.6 Додатка Б).

Частка доходів від власності у складі доходів населення проти 2002 р. зросла у Закарпатській (у 3 рази), Луганській (у 2 рази), Донецькій (+61,1%), Івано-

Франківській (+45,5%), Львівській (+44,4%) та Чернівецькій (+31,3%) областях і скоротилася у Вінницькій (-18,4%), Житомирській (-18,5%), Херсонській (-30,8%) та Миколаївській (-44,0%) областях.

За рівнем частки доходів від власності у доходах найвищі значення мали у 2016 р. Полтавська (5,7%), Черкаська (5,3%), Кіровоградська (4,5%), Чернігівська (3,6%), Хмельницька (3,5%) області та м. Київ (3,4%), найнижчі – Волинська (2,2%), Житомирська (2,2%), Рівненська (2,1%), Чернівецька (2,1%), Івано-Франківська (1,6%) та Закарпатська (1,3%) області. У Норвегії цей показник становив 3,2%.

Структурні зміни соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів за регіонами України

Структурні зміни у частині соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у складі доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.7 Додатка Б). Частка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у складі доходів населення проти 2002 р. суттєво зросла в Одеській (+22,4%), Херсонській (+18,7%), Тернопільській (+17,4%), Івано-Франківській (+16,5%), Волинській (+16,2%) областях і скоротилася у Дніпропетровській області (-3,1%) та м. Київ (-15,7%).

За рівнем частки соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у доходах найвищі значення мали у 2016 р. Тернопільська (42,5%), Луганська (42,2%), Чернівецька (41,5%), Черкаська (40,5%) та Волинська (39,4%) області, найнижчі – Полтавська (34,8%), Запорізька (32,7%), Київська (32,7%), Дніпропетровська (30,8%) області та м. Київ (28,9%). У Норвегії цей показник становив 45,9%.

Структурні зміни придбання товарів та послуг за регіонами України

Структурні зміни у частині придбання товарів та послуг відносно доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.8. Додатка Б). Частка придбання товарів та послуг відносно доходів населення проти 2002 р. суттєво зросла у Житомирській (+35,2%), Івано-Франківській (+34,7%), Вінницькій (+34,0%), Київській (+30,3%) та Черкаській (+27,9%) областях і скоротилася у Хмельницькій (-2,5%), Чернівецькій (-4,7%), Донецькій (-9,5%) та Луганській (-23,4%) областях і м. Київ (-26,4%).

За рівнем частки придбання товарів та послуг відносно доходів найвищі значення мали у 2016 р. Одеська (111,2%), Харківська (110,8%), Волинська (107,6%), Херсонська (104,9%), Івано-Франківська (103,6%), Київська (102,8%) області,

найнижчі – Дніпропетровська область (83,9%), м. Київ (81,2%), Донецька (60,0%) та Луганська (56,4%) області. У Норвегії цей показник становив 71,4%.

Структурні зміни поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів за регіонами України

Структурні зміни у частині поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів відносно доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.9 Додатка Б). Частка поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів відносно доходів населення проти 2002 р. суттєво зросла у Луганській (у 2 рази), Донецькій (+75,6%), Київській (+64,1%), Кіровоградській (+54,5%), Хмельницькій (+42,9) областях і скоротилася у м. Київ (-43,8%).

За рівнем частки поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів відносно доходів найвищі значення мали у 2016 р. Луганська (15,2%), Донецька (15,1%), Дніпропетровська (10,6%), Київська (10,5%), Полтавська (9,5%) та Харківська (9,4%) області, найнижчі – Чернівецька (6,6%), Волинська (6,5%), Закарпатська (6,5%), Івано-Франківська (6,0%) області. У Норвегії цей показник становив 22,9%.

Структурні зміни заощаджень за регіонами України

Структурні зміни у частині заощаджень відносно доходів населення за регіонами України характеризують такі дані (табл. Б.10. Додатка Б). Частка заощаджень відносно доходів населення за регіонами України характеризується занадто високою волатильністю, що пов'язано з функцією цього показника, який охоплює не лише нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів, а й певною мірою компенсує міжрегіональні потоки, коли наприклад, наймані працівники працюють в одному регіоні, де відповідно отримують доходи, а витрати здійснюють за місцем постійного проживання. Тому цей показник непридатний для здійснення зіставлення регіонів з даними по Норвегії. Визначення бальних експертних оцінок регіонів України залежно від їхньої відповідності структурі доходів і витрат Норвегії представлені у табл. Б.11 – Б.24, Б.26 – Б.27 Додатка Б.

Забезпечення зіставності показників наявного доходу Норвегії та регіонів України. Наявний дохід є узагальнюючим показником, який показує частину загальних доходів, яку населення може використати на споживання та заощадження.

Зіставлення проводиться для наявного доходу у розрахунку на одну особу. Для зіставлення цих показників проводиться їх конвертація у єдину валюту. З урахуванням різниці в рівні цін на споживчі товари і послуги в країнах найбільш прийнятним є конвертація їх у долари США за паритетом купівельної спроможності, що дозволить показати реальну купівельну спроможність наявного доходу. З цією метою для даних по Норвегії, номінованих у євро, наявний дохід за ПКС визначається на основі ВВП у розрахунку на одну особу за ПКС (дані МВФ веб-сайт: imf.org) та питомої ваги наявного доходу у ВВП у євро (дані Євростату). Для даних України використовується імпліцитний обмінний курс гривні до долара США за паритетом купівельної спроможності валют (ПКС), який оприлюднює МВФ. Цей обмінний курс застосовується до даних усіх регіонів України за відповідний рік.

Рівень наявного доходу населення регіонів України та Норвегії у розрахунку на 1 особу за ПКС характеризують такі дані (табл. Б.25 Додатка Б). Рівень наявного доходу населення проти 2002 р. зріс у Норвегії в 1,4 раза, а в Україні – удвічі, найбільше – у м. Київ (3,5 р.), Одеській (2,5 р.), Дніпропетровській, Чернівецькій, Херсонській та Івано-Франківській (2,2 р.) областях. Найнижче зростання спостерігалось у Чернігівській та Волинській (1,9 р.) областях. Найнижчі дані зростання Донецької (102%) та падіння у Луганській (-22%) областей обумовлені неповними даними щодо доходів і чисельності населення на окупованих територіях. За рівнем наявного доходу найвищі значення мали у 2017 р. м. Київ (14,6 тис. дол.), Дніпропетровська (7,1), Запорізька (6,7), Київська (6,3) та Одеська (6,2) області, найнижчі – Чернівецька та Тернопільська (4,5 тис. дол.), Закарпатська (4,2), Донецька (3,1) та Луганська (2,0) області. У Норвегії цей показник становив 30,8 тис. дол., а в Україні – 5,9 тис. дол. США за ПКС.

Таким чином, основними складовими доходів населення є заробітна плата і соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, які разом дають близько 90% усіх доходів населення. Внесок заробітної плати в Україні і Норвегії на сьогодні є приблизно однаковим. Найвищим він був в Україні до кризи 2008 р., після чого скоротився і лише у 2016 р. почав зростати, перевищивши у 2017 р. показники Норвегії, що було обумовлено внеском громадян, які працюють за кордоном. За рівнем заробітної плати у складі доходів у 2016 році найвищі позиції відносно Норвегії займали м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Київська області, а найнижчі – Тернопільська, Івано-Франківська та Чернівецька області.

Частка *прибутку і змішаного доходу* у складі доходів Норвегії є учетверо нижчою за Україну і має стабільну тенденцію до зниження, тоді як в Україні цей внесок постійно зростає з 2009 р., що обумовлено зростанням участі у виробничій діяльності дрібних господарств населення у сфері сільського господарства, торгівлі тощо. При оцінюванні цього показника його високі значення будуть визначені як негативні. За рівнем прибутку та змішаного доходу у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії займали Івано-Франківська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька області, внесок прибутку та змішаного доходу яких був приблизно у 6 разів вищим за Норвегію. Найнижчі значення мали Дніпропетровська, Полтавська, Черкаська (у 4 р. більше), м. Київ, Донецька та Луганська області (у 2 р. більше).

Доходи від власності (одержані), у Норвегії давали максимальний внесок 2005 р., згодом вони скоротилися після кризи 2008–2009 рр. і відтоді мають певну тенденцію до збільшення. В Україні тенденція протилежна. Доходи від власності були максимальними у 2010 р., відколи поступово знижуються. За рівнем доходів від власності у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Полтавська, Черкаська області та м. Київ. Найнижчі значення мали Рівненська, Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська області. *Соціальні допомоги* в Україні у період з 2005 р. по 2015 р. перевищували рівні Норвегії, після чого різко знизилися. Насамперед це стосується рівня пенсійного забезпечення. *Соціальні трансферти в натурі* мають у Норвегії стабільну тенденцію до зростання, тоді як в Україні, навпаки, до зниження і зараз є нижчими за Норвегію приблизно на третину, навіть незважаючи на значні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, які в Норвегії незначні.

За рівнем соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Тернопільська, Луганська, Чернівецька та Черкаська області, найнижчі – Запорізька, Київська, Дніпропетровська та м. Київ. З одного боку, цей показник є позитивним, оскільки характеризує соціальну інклюзивність, проте з іншого – він показує, що джерела доходів не залежать від участі населення у виробничій діяльності. Частка *витрат* у Норвегії є достатньо стабільною, лише 2006 р. перевищивши доходи, що було компенсовано скороченням заощаджень, тоді як в Україні їхні коливання суттєвіші. Найбільшу частину витрат становить придбання товарів і послуг, яке в Україні на 17 в.п. вище. Після фінансової кризи 2008–2009 рр. в обох країнах спостерігається суттєве скорочення *доходів від власності (сплачених)*. За рівнем доходів від власності (сплачених) у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали м. Київ,

Дніпропетровська та Львівська області. Найнижчі значення мали Луганська, Донецька та Київська області. Рівень *оподаткування доходів та майна та інших поточних трансфертів* (страхових платежів) в Україні, попри його зростання після 2013 р., залишається у 2,5 раза нижчим за Норвегію. Зокрема, у півтора раза нижчим є оподаткування, яке в Норвегії становить 12,8% доходу, практично відсутні в Україні після 2015 р. внески на соціальне страхування, сплачені працівниками, тоді як у Норвегії вони становлять 7,4% загального доходу, що засвідчує існування накопичувальної пенсійної системи. Рівень заощаджень у Норвегії стабільно тримається на рівні 4–5%, а в Україні після 2013 р. скоротився до незначного. За рівнем поточних *податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів* у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Луганська, Донецька, Дніпропетровська та Київська області, а найнижчі – Тернопільська, Чернівецька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська області. Цей показник є позитивним, оскільки засвідчує високу вартість майна у власності населення та залучення населення до формування накопичувальної пенсійної системи.

Частка наявного доходу у складі загального доходу населення в Україні є у півтора раза вищою за аналогічний показник Норвегії, що обумовлено нижчим рівнем соціальних трансфертів в натурі, поточних податків та внесків на соціальне страхування. *За рівнем наявного доходу населення на одну особу за паритетом купівельної спроможності* у 2017 р. Україна, після максимального значення 28%, досягнутого у 2012–2013 рр., зменшила його до 18% у 2015–2016 рр. і дещо збільшила до 19% у 2017 р. Найвищі позиції відносно Норвегії займали м. Київ (47%), Дніпропетровська (23%), Запорізька (22%), Київська, Одеська та Полтавська (20%) області, а найнижчі – Волинська, Чернівецька та Тернопільська (15%), Закарпатська (14%) області. Наднизькі значення Донецької (10%) та Луганської (7%) областей обумовлені неповними даними щодо доходів і чисельності населення на окупованих територіях.

2.5. Сфера послуг у забезпеченні інклюзивного розвитку України

Зайнятість є невід'ємною складовою інклюзивного розвитку. Коли люди не мають доступу до гідної праці, проблеми нерівності та бідності загострюються. У сфері послуг сьогодні створюється близько 60% робочих місць (рис. 2.13). Це

означає, що розвиток цих галузей є ключовим драйвером для забезпечення інклюзивності економічного зростання. Розвиток технологій створює нові можливості для інклюзій у сфері послуг. Компанія Делойт¹⁰⁰ у своїх дослідженнях вказує на так звані «нульові витрати на інклюзію» завдяки технологіям.

В сучасному світі сфера послуг суттєво трансформується. Інформаційні технології сприяють розвитку нових бізнес-моделей. Україна швидко інтегрується в ці процеси. Торгівля дедалі більше переходить на онлайн-платформи, створюються та поширюються онлайн-платформи в освіті. ІТ технології змінюють підходи в туризмі та логістиці тощо. Сама по собі ІТ сфера стає глобальною – компанії розташовують у різних країнах офіси продаж та офіси розробки.

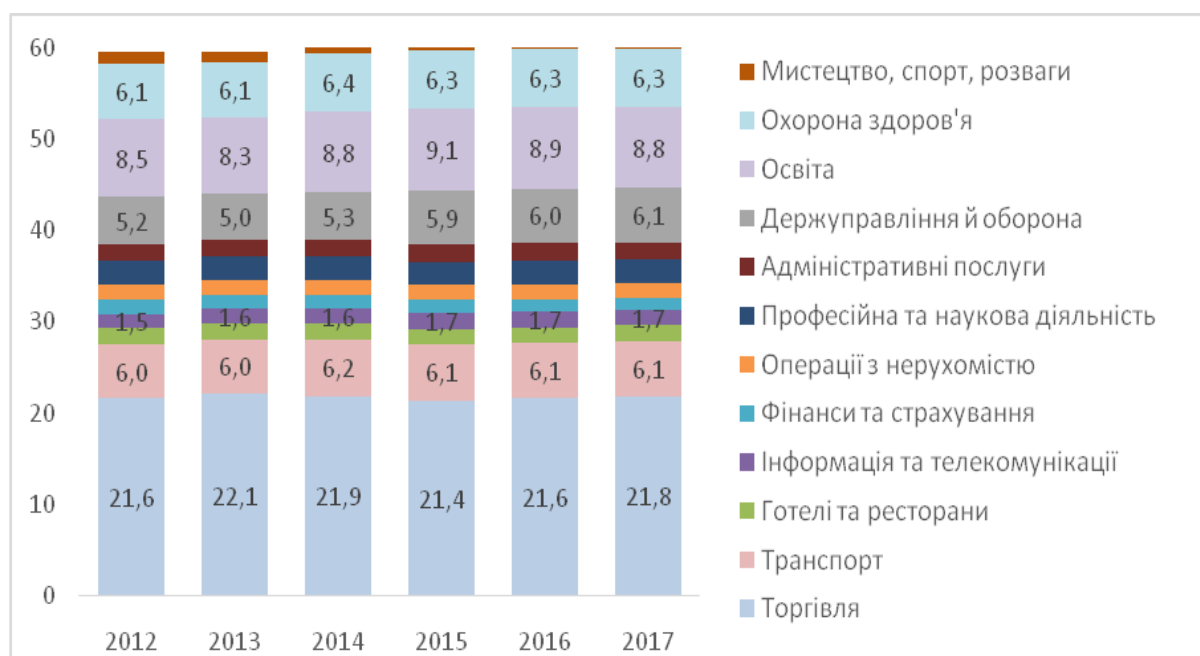

Рис. 2.13 Частка зайнятих у загальній кількості зайнятих в економіці України, %

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

З одного боку, такі трансформації призводять до скорочення зайнятості. Технології сприяють суттєвому підвищенню продуктивності праці, тому попит на неї скорочується. Прогнози експертів обіцяють скорочення робочих місць офісних працівників, зайнятих у промисловості, будівництві та юридичній професії вже у середньостроковій перспективі. Ці тенденції не оминатимуть і Україну. Частково вони

¹⁰⁰ Joyce Connor, Fisher Jen, Guszczka Jim, Hogan Susan K. Positive technology Designing work environments for digital well-being. 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/focus/behavioral-economics/negative-impact-technology-business.html>

вже набувають актуальності в умовах перенасичення ринку праці економістами та юристами.

З іншого боку, формуються нові бізнес-моделі. Технології роблять можливим розвиток аутсорсингу та віддаленої роботи. Компанії можуть створювати підрозділи в інших країнах, де є люди з необхідними компетенціями, досвідом, продуктивністю та вартістю. Також компанії можуть винаймати людей з інших країн, іноді навіть не відкриваючи там відокремлені підрозділи та не будуючи офіси. Це створює нові можливості для працевлаштування українців. Маючи необхідні компетенції та доступ до Інтернету, люди можуть працювати у себе вдома, не переїжджаючи в інше місто або країну. В різних галузях сфери послуг можуть виникати специфічні тенденції. Торгівля сьогодні створює 1/5 усіх робочих місць в Україні. В Україні вона суттєво пливає на інклюзивність – 99,6% підприємств торгівлі – це малі підприємства та фізичні особи-підприємці. Ця сфера має відносно невеликі економічні бар'єри для входу. Галузь торгівлі суттєво трансформувалася за останні 10 років. Тренди, як сформувалися, по-різному впливають на інклюзивність. З одного боку, потреба в людях, які працюють безпосередньо в магазинах, скорочується через розвиток онлайн-торгівлі. Одночасно збільшується попит на працівників колцентрів, розробників вебсайтів для магазинів тощо. Якщо традиційно сформовані в галузі бізнес-моделі потребували співробітників, які постійно перебували б на підприємстві, то зараз люди можуть працювати віддалено.

Країни по-різному використовують нові переваги або страждають від негативних тенденцій. Якщо поглянути на торговельну галузь ЄС в останні 10 років (рис. 2.14), то кількість людей, зайнятих у торгівлі, в середньому не змінилася. Проте, наприклад, у Словаччині та Німеччині попит на таких працівників збільшився, а в Латвії, Хорватії та Греції – навпаки, суттєво скоротився. Залежно від того, наскільки країнам вдалося адаптуватися до сучасних тенденцій, вони змогли збільшити або зменшити можливості працевлаштування в торгівлі.

Транспорт в Україні забезпечує працевлаштування для 6% робочих місць. Запровадження сучасних цифрових технологій у цій сфері дозволило оптимізувати диспетчерські функції, роботу з клієнтами щодо підбору маршрутів, замовлення квитків. Змінюється ринок таксі – взаємодія між водієм та клієнтом стає простішою. Це зі свого боку впливає на інклюзивність у цій галузі. Потреба в

людях зменшується, в тому числі може залишатися без роботи уразливе населення – касири, кондуктори, диспетчери. Проте ці тенденції – лише початок перетворень у транспорті. Безпілотний транспорт, над створенням якого працюють компанії-виробники автомобілів, може повністю змінити рівень залученості працівників у цій сфері. За прогнозами, після запровадження безпілотних транспортних засобів, 4 млрд водіїв¹⁰¹ у світі може залишитися без роботи. На цьому етапі поки що зарано казати про загрозливі зміни у залученості людей в галузі транспорту.

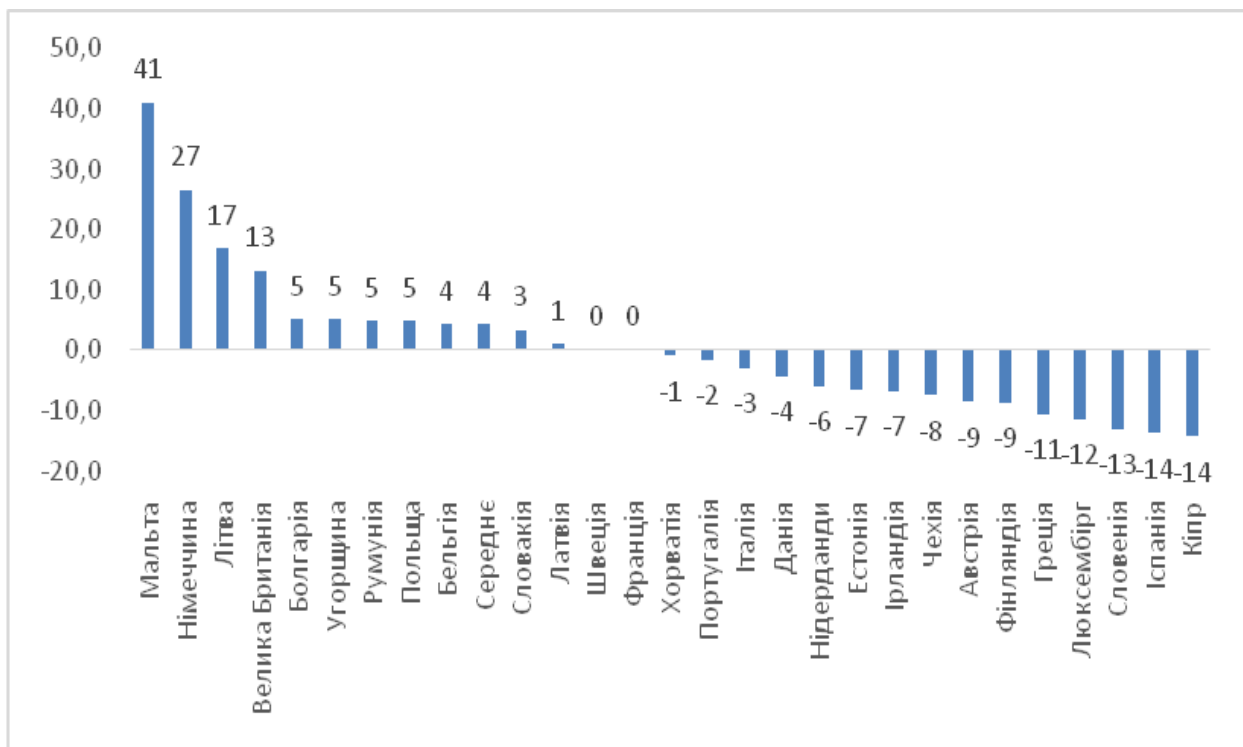

Рис. 2.14. Зміна кількості робочих місць у торгівлі у 2007–2017 рр, %

Джерело: за даними Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

В середньому, в ЄС кількість працюючих в цій галузі збільшилася на 4% за останні 10 років (рис. 2.15). Тренди в країнах дуже різні – в половині країн ЄС, зокрема у Німеччині, Великій Британії або Латвії, в транспортній галузі активно створювалися робочі місця. В другій половині – навпаки скорочувалися. Проте з часом ці зміни можуть різко відбутися та негативно позначитися на залученості людей професій.

¹⁰¹ Burns, M. Digital Transformation In The Education Industry: 5 Trends. 2018. URL: <https://www.digitalistmag.com/future-of-work/2018/05/10/5-digital-transformationtrends-in-education-industry-06164785> (дата звернення – 12 April 2019).

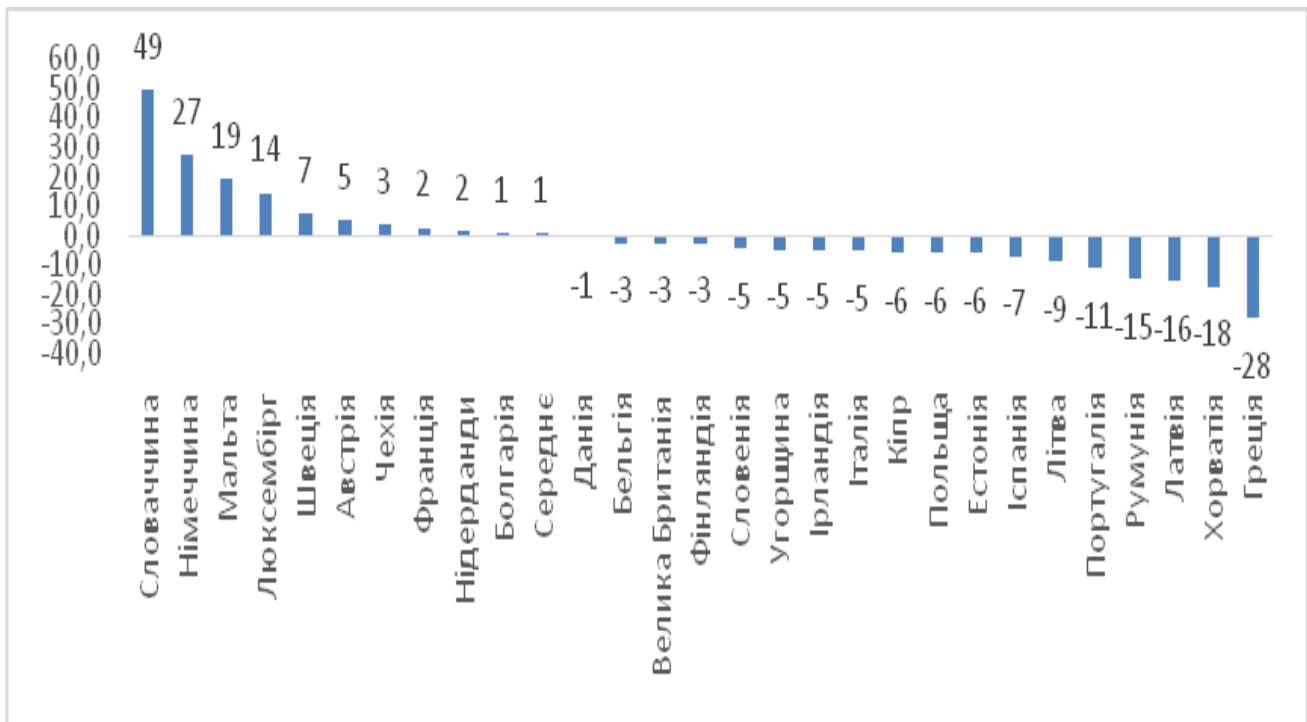

Рис. 2.15. Зміна кількості робочих місць у транспорті у 2007–2017 рр, %

Джерело: за даними Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

Освіта забезпечує майже 9% робочих місць в економіці. Нові тенденції позитивно впливають на розвиток цієї сфери. Запровадження цифрових технологій дозволило створити нові продукти, які базуються на онлайн-освіті та запропонувати освітні послуги клієнтам, які раніше не мали доступ до них. Зокрема, люди, які працюють, мешкають у віддалених від навчальних закладів районах або не мають достатньо ресурсів зараз можуть навчатися через онлайн-платформи. На цьому етапі це позитивно впливає на розвиток освітніх послуг. Один із найбільших викликів для сфери освіти сьогодні – це скорочення чисельності населення і, як наслідок, кількості людей, які користуються освітніми послугами на внутрішньому ринку. Ці тренди найбільше впливають на сферу вищої освіти – скорочення певної частини навчальних закладів є неминучим. І найбільше це вплине на освітян, які працюють у регіонах з низькою щільністю населення. Зі свого боку це загострить проблему залученості працівників цих закладів.

Суттєві зміни відбуваються у сфері ІТ-послуг. Саме ця сфера є одним із ключових драйверів трансформацій у середньостроковій перспективі. Підвищення продуктивності та заміна людської праці з часом може створити

проблеми для інклюзивного розвитку. Як стверджують дослідники МакКінзі, близько 300 млн працюючих залишаться без роботи через роботизацію у світі до 2030 р.¹⁰². За даними Світового банку, запровадження роботизації вже сьогодні загрожує 68% робочим місцям в Індії¹⁰³. Проте ІТ-сфера сьогодні створює нові можливості для країн з відповідним людським капіталом. Країни, в яких люди мають компетенцію для залучення у сферу ІТ або можливості опанувати необхідними знаннями, поки що виграють від таких тенденцій. Зокрема, майже в усіх країнах ЄС в останні 10 років спостерігається збільшення робочих місць у сфері ІТ та телекомунікацій (рис. 2.16). У середньому, кількість людей, які залучені у цю сферу, збільшилася на 14%. Серед лідерів – країни, які є новими членами ЄС – Словаччина, Болгарія, Латвія, Польща, Литва. Близько 1 млн нових робочих місць було створено в ЄС компаніями, що надають послуги ІТ та телекомунікацій.

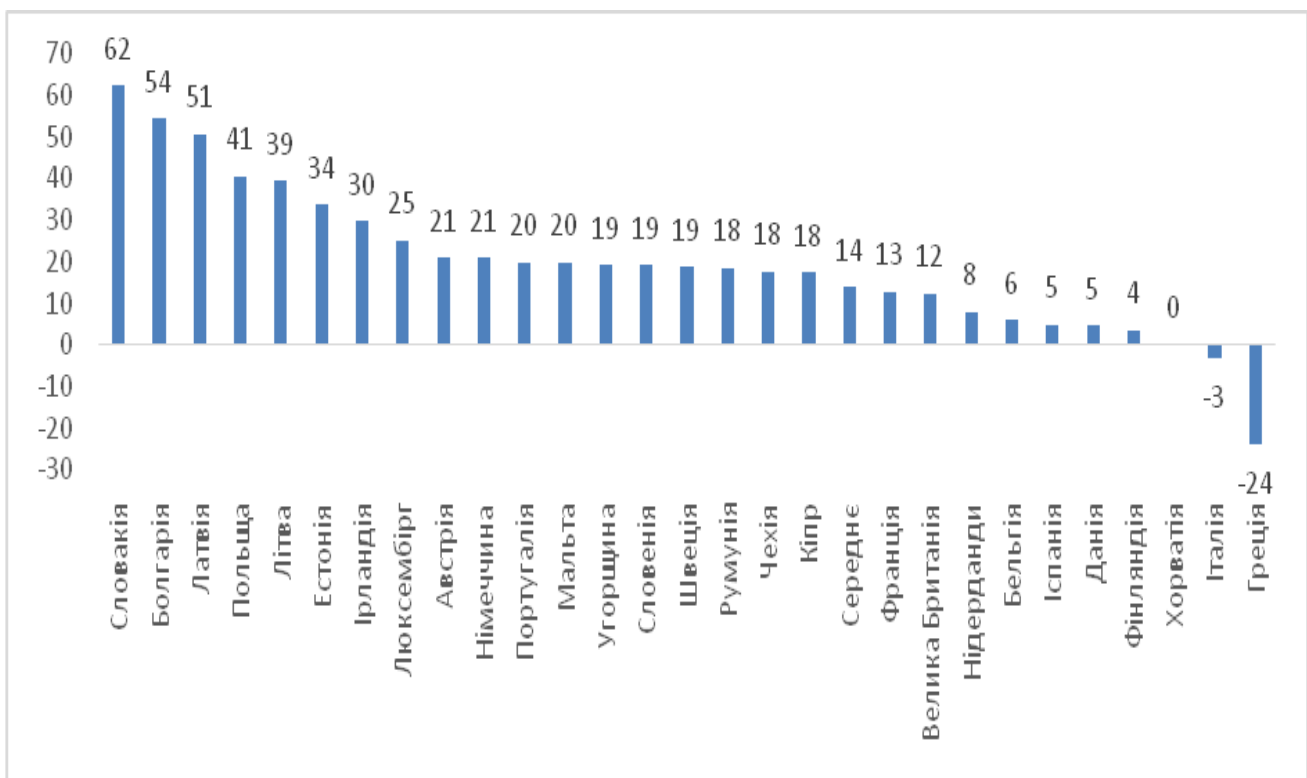

Рис. 2.16. Зміна кількості робочих місць у галузі «інформація та телекомунікації» у 2007–2017 рр., %

Джерело: за даними Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

¹⁰² Robot automation will 'take 800 million jobs by 2030' – report. 2017. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-42170100>

¹⁰³ Can blue lights prevent suicide at train stations? *BBC Future*. 2019. URL: <http://www.bbc.com/future/story/20190122-can-blue-lights-prevent-suicide-at-train-stations>

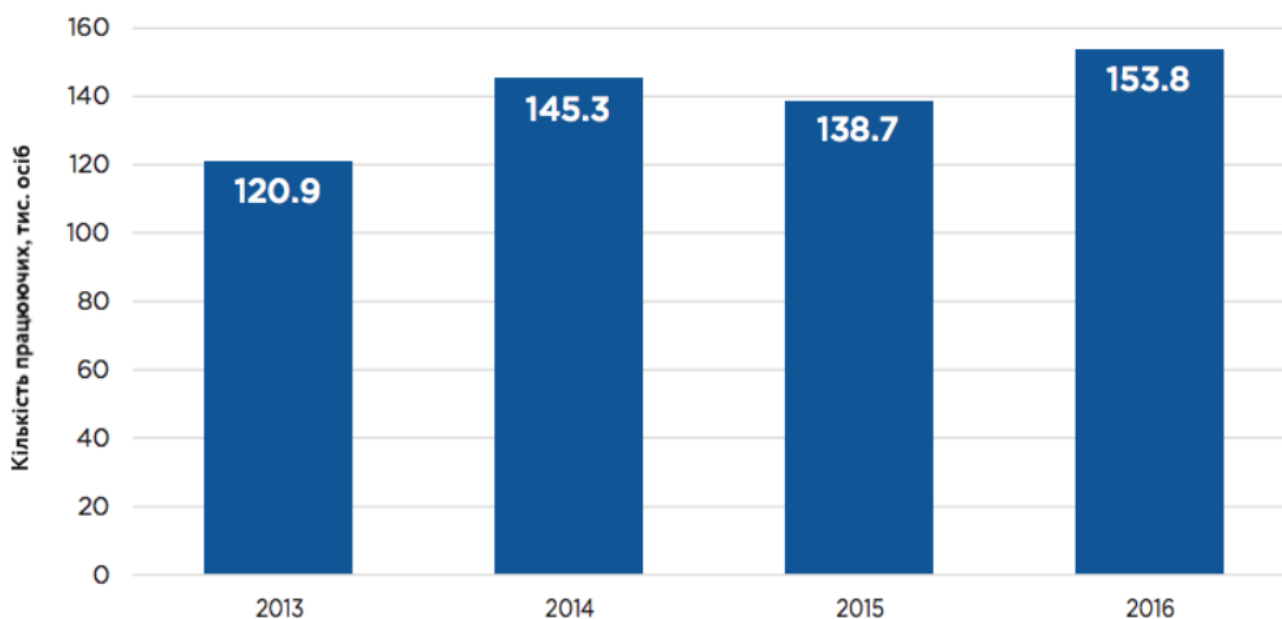
Хоча глобальні тенденції вказують на проблеми, які можуть виникнути через широке запровадження ІТ, в Україні розвиток цієї галузі створив нові можливості для інклюзивного розвитку.

Передусім можливості для масштабної інклюзії українських компаній у глобальний ринок ІТ-послуг виникли завдяки формуванню компетенцій як у сфері програмного, так і апаратного забезпечення в Україні упродовж більш ніж пів століття. Роботу над МЕОМ – першим цифровим електронним комп'ютером у континентальній Європі – було завершено 1951 р. у Феофанії поблизу Києва. Це сталося всього через лише два роки після створення EDVAC, першого цифрового комп'ютера у Сполучених Штатах, та EDSAC, першого цифрового комп'ютера у Великій Британії. ОГАС, прототип інтернет-проєкту; був розроблений в Україні у 1964 р. Версію ОГАС у вигляді локальної обчислювальної мережі було протестовано на львівському телевізійному заводі у 1967 р. Це сталося за два роки до введення в дію мережі Агентства перспективних наукових проєктів (ARPANET) у Сполучених Штатах¹⁰⁴. Українські науковці завжди мали численні ідеї, для реалізації яких у країні були декілька поколінь талановитих інженерів. Проте лише після того, як у 1991 р. Україна здобула незалежність, її ІТ-індустрія почала набувати бізнесових навичок, необхідних для конкурентоспроможності на глобальному рівні.

З 2013 р. кількість зайнятих в українській ІТ-індустрії зросла майже на 30%, досягнувши 153,8 тис. у 2016 р. (рис. 2.17). У 2015 р. спостерігався період зниження, спричинений, скоріш за все, внутрішньою міграцією та проблемами через війну на сході України та окупацію Криму. Дехто виїхав за кордон; інші залишились на окупованих територіях, чекаючи вирішення ситуації.

Лідери галузі очікують, що кількість зайнятих в ІТ-індустрії подвоїться впродовж наступних п'яти років. Зростання буде досягнуто за рахунок залучення випускників університетів та повернення й перепідготовки працівників з інших сфер. Ця динаміка підживлюється надзвичайно вигідним рівнем заробітної плати в українській ІТ-індустрії, які майже в шість разів перевищують середню зарплату в країні — 1700 дол. проти 300 дол. відповідно станом на кінець 2017 р.

¹⁰⁴ Кириленко А., Тишук Т. Від традиційної до цифрової: як «ботани й нерди» побудували найдинамічнішу галузь української економіки. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html>

Джерело: Дані Укрстату, структурна статистика підприємств — кількість працюючих, згідно з класифікацією КВЕД: 58.2 Видання програмного забезпечення; 62 Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; 63.1 Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали.

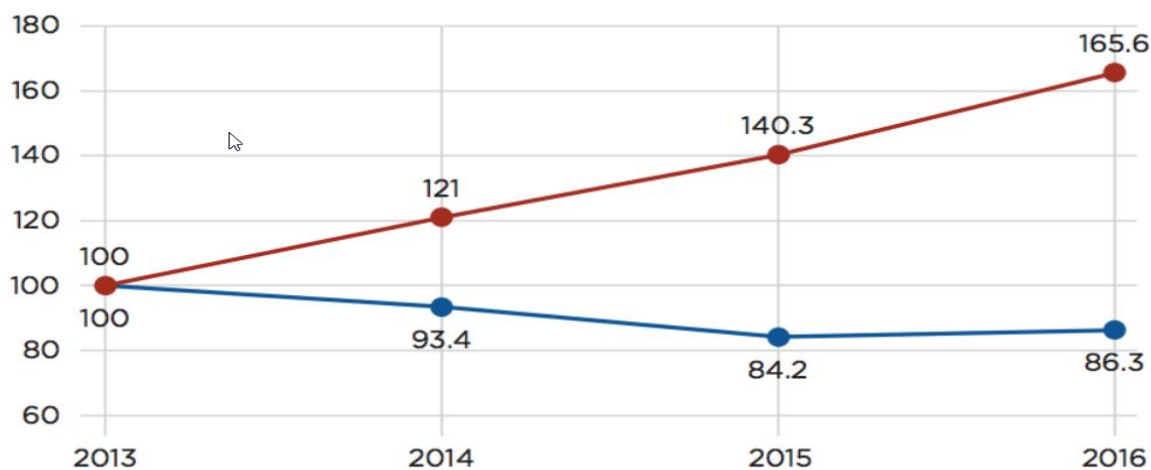
Рис. 2.17. Кількість працюючих у сфері ІТ, тис. осіб

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На сьогодні ІТ — найбільш динамічно зростаюча галузь в Україні. Решта української економіки зазнала спаду в 2014–2015 рр., при цьому ІТ-галузь демонструвала зростання в середньому на 18% на рік; у 2016 р. додана вартість, створена ІТ-компаніями, перевищила докризовий рівень на 66% (рис. 2.18).

Оскільки ІТ-індустрія зростала швидше, ніж решта економіки, і не зазнала впливу подій 2014–2015 років, її внесок у валовий внутрішній продукт (ВВП) країни за п'ять років збільшився в 2,5 раза — з 1% у 2012 р. до 2,5% у 2016 р. (див. рис. 2.18).

Середня продуктивність праці в ІТ-індустрії більш ніж удвічі перевищує середні показники в економіці. За підрахунками, у 2016 р. середня річна продуктивність праці української економіки становила 4 865 дол. США доданої вартості на одну особу. Один працюючий в ІТ-індустрії створював додану вартість на суму 12 279 дол. США.

Джерело: Дані Укрстату щодо ВВП та дефляторів ВВП.

Рис. 2.18. ВВП України та додана вартість ІТ-індустрії в 2013–2016 роках, 2013 = 100%, у постійних цінах

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ключовим чинником зростання індустрії є успішна інтеграція у світові ринки. Експортна географія українських ІТ-послуг зазнала деяких структурних змін (див. рис. 2.19) і стала більш диверсифікованою.

Якщо в 2013 р. п'ять основних експортних напрямків (Сполучені Штати, Росія, Велика Британія, Німеччина та Швейцарія) дорівнювали 50% від загального обсягу експорту телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг, то в 2017 р. внесок п'ятірки найбільш активних напрямків (Сполучені Штати, Швейцарія, Велика Британія, Росія та Ізраїль) становив лише 36%. Крім того, експорт ІТ до Росії, яка була другим за величиною торговельним партнером України, скоротився більш ніж удвічі. Зниження продажів до Росії було більш ніж скомпенсоване завдяки збільшенню експорту за іншими напрямками.

Рис. 2.19. Топ-10 напрямків експорту українських телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ІТ-індустрія зростає, попри обмеженість інвестиційних ресурсів у країні. За даними офіційної статистики, впродовж 2013–2016 рр. ІТ-компанії інвестували близько 264 млн дол. США в основні фонди та нематеріальні активи. Це менше 0,5% від загального обсягу капітальних інвестицій в українську економіку (див. рис. 2.20).

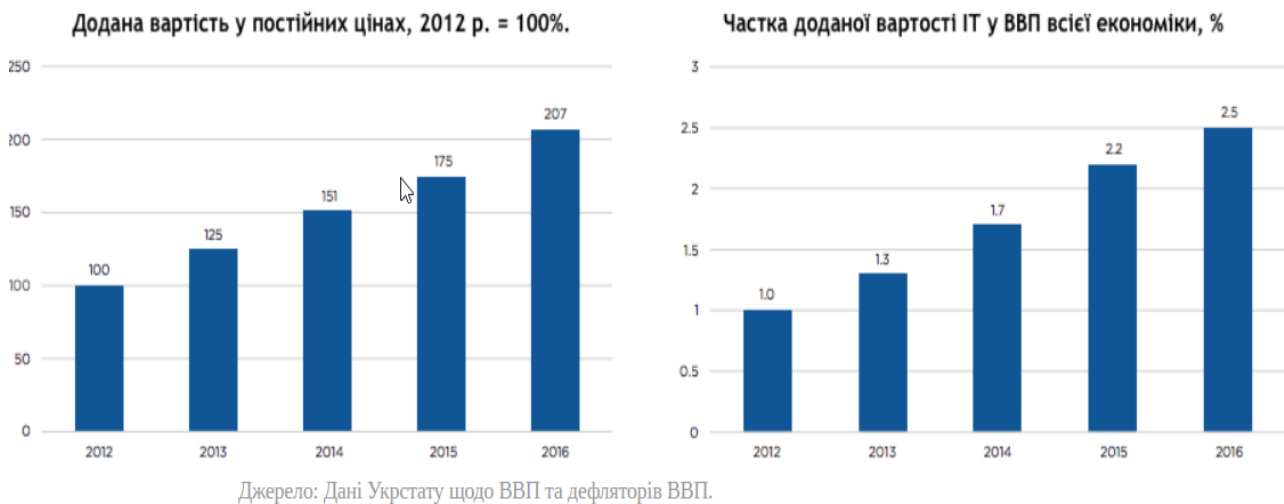

Рис. 2.20. Додана вартість в ІТ-індустрії, %

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Середня сума інвестицій на одного працюючого в ІТ-індустрії майже в 2,5 раза менша, ніж у переробній промисловості (див. рис. 2.21). Таке співвідношення не є унікальним для України; подібні тенденції існують і в європейських країнах, з якими Україна конкурує на міжнародних ринках.

Ці інвестиції забезпечують набагато швидшу окупність інвестицій в ІТ-індустрії. Один американський долар, інвестований українською ІТ-компанією, створює додану вартість на суму приблизно 33 дол. (рис. 2.22).

Порівняно низькі інвестиційні потреби усувають бар'єри для появи нових компаній. Складність отримання кредиту та високі процентні ставки, які є типовими бар'єрами для стартапів в інших галузях, справляють менший вплив на ІТ-індустрію. Підприємці можуть розпочати бізнес за досить низьких початкових вкладень. Іноді, щоб почати бізнес, буває достатнім лише комп'ютер та місце у коворкінгу з доступом до Інтернету.

Структура ІТ-індустрії відзначається високим рівнем децентралізації. Крім Києва, великі ІТ-кластери є у Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі та інших містах; зазвичай вони розташовані біля провідних університетів, де викладають математику, точні науки та технічні дисципліни.

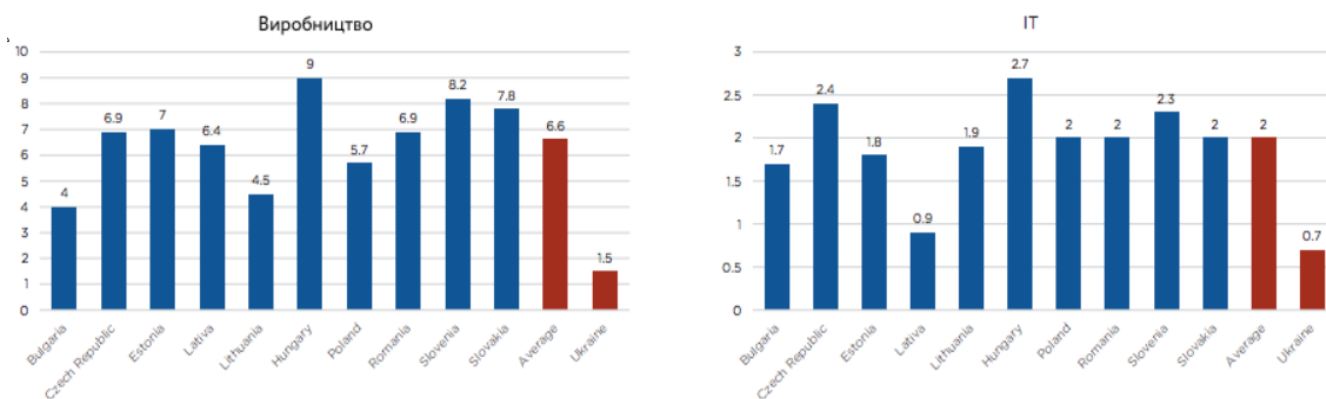
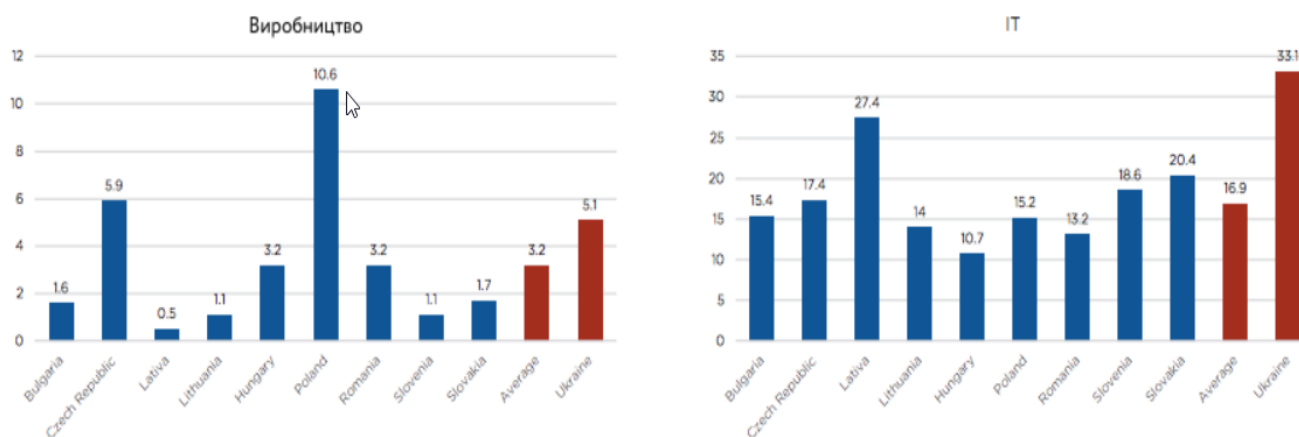

Рис. 2.21. Інвестиції на одного працюючого у промисловості та в ІТ-індустрії, дол. США на рік

Джерела: Дані Євростату щодо структури бізнесу; обмінні курси євро до долара США; дані Укрстату щодо структури бізнесу; власні оцінки авторів.

Рис. 2.22. Додана вартість на 1 долар інвестицій у промисловості та в ІТ-індустрії, дол. США на рік

Джерело: за даними Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

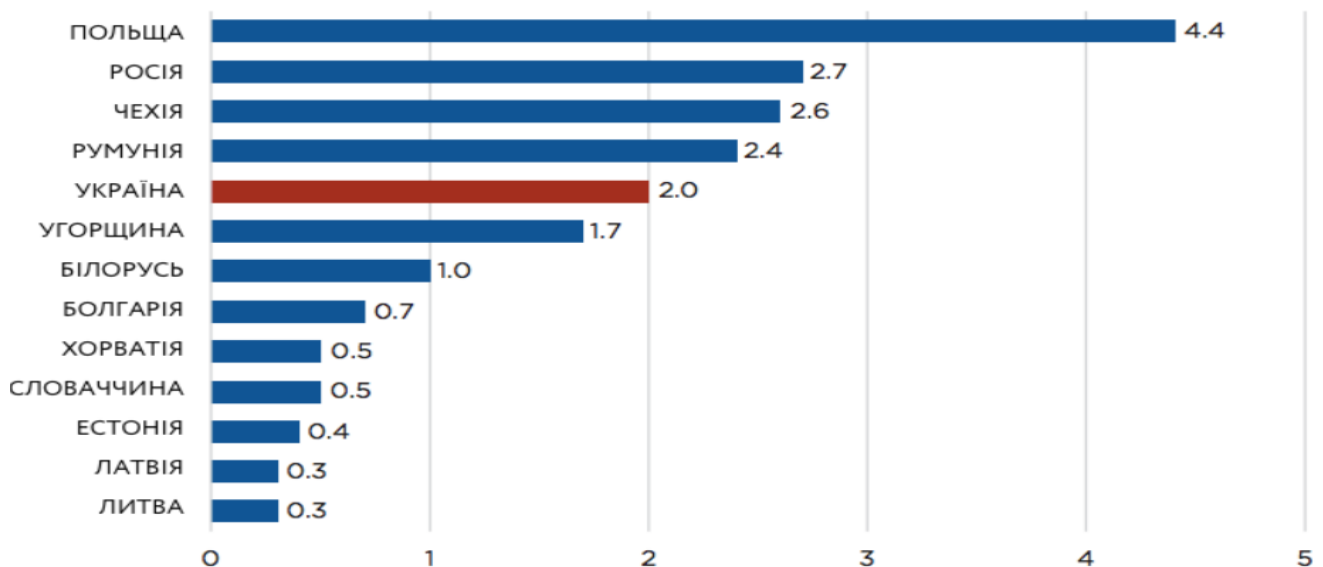
Ринок праці української ІТ-індустрії є дуже конкурентним – найбільша з ІТ-компаній має частку близько 3% загального ринку праці, тимчасом як загальна частка п'ятдесяти провідних компаній становить 28% (рис. 2.23). Низка глобальних компаній, включаючи Samsung, Boeing, Siemens, Huawei, Oracle та Ericsson, створили R&D центри в Україні.

Джерела: Статистичні дані DOU.ua та Укрстату щодо структури бізнесу; веб-портали; власні оцінки авторів.

Рис. 2.23. Частка зайнятих у компаніях ІТ-індустрії в 2016 році, %

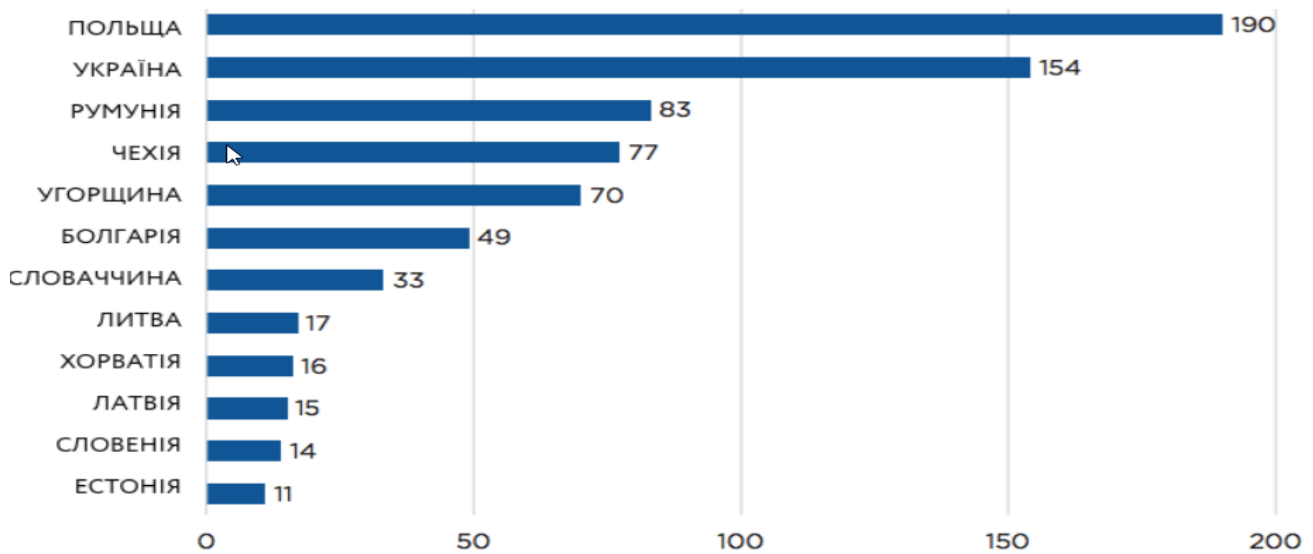
У глобальному масштабі українські компанії конкурують передусім з компаніями країн-сусідів, зокрема Польщі, Чехії, Румунії, Болгарії, Білорусі та Росії (рис. 2.24). Лідери галузі вбачають ключові конкурентні переваги України у великій кількості людей, що мають досвід роботи в ІТ-галузі або в споріднених сферах, гнучкому державному регулюванні ринку праці та спрощеній системі оподаткування.

Джерело: Статистичні дані Євростату щодо платіжного балансу; обмінні курси євро до долара США; статистичні дані ОЕСР щодо платіжного балансу Росії; статистичні дані Національного банку України щодо платіжного балансу та статистичні дані Національного банку Республіки Білорусь щодо платіжного балансу.

Рис. 2.24. Експорт комп'ютерних послуг у 2016 р., млрд дол. США

Загальна кількість людей, задіяних в ІТ-індустрії в Україні, вища, ніж у більшості східноєвропейських країн, за винятком Польщі (рис. 2.25).

Джерело: Статистичні дані Євростату щодо структури бізнесу та статистичні дані Укрстату щодо структури бізнесу.

Джерела: Статистичні дані Національного банку України щодо платіжного балансу та статистичні дані Центрального банку Російської Федерації щодо платіжного балансу.

Рис. 2.25. Кількість людей, які працюють в ІТ-індустрії

Це особливо важливо для великих проєктів, які вимагають багато людей для набору великих команд. Крім того, українські фахівці готові працювати за більш жорстких умов контрактів, як-от різні часові зони.

Українські компанії переважно наймають працівників на контрактних умовах, що надає ІТ-компаніям більше гнучкості щодо розробки графіків роботи, найму та звільнення працівників і оподаткування. Лише 30% працюючих в ІТ-індустрії в Україні є найманими працівниками, тимчасом як у Польщі — 66%; у Словенії — 73%, в Угорщині — 77%; а в інших країнах Східної Європи цей показник ще вищий. ІТ-індустрія України дуже відрізняється від своїх двох інших пострадянських конкурентів — Росії та Білорусі. У порівнянні з Білоруссю, Україна пропонує набагато більший, конкурентніший та децентралізований пул фахівців з інформаційних технологій. На відміну від цього, більшість пов'язаних з ІТ-компаній у Білорусі зосереджується в Мінську, а кількість ІТ-фахівців суттєво менша. На жаль, Національний статистичний комітет Білорусі не надає достатніх даних, щоб можна було оцінити кількість працюючих в ІТ-індустрії; однак їхня кількість становить 85 000 (кількість зайнятих у сфері інформатизації та телекомунікацій в Україні в 2016 р. становила 283 000 осіб). Ці джерела також повідомляють, що близько 34 000

професіоналів задіяні в сегменті ІТ-продуктів та послуг. Порівняно з Росією експорт українських ІТ-послуг на міжнародному рівні є більш конкурентоспроможним через відкритість країни. Україна в односторонньому порядку запровадила безвізовий режим з США, з Європейським Союзом (ЄС)¹⁰⁵ і Канадою в липні-вересні 2005 р.; починаючи з 2017 р. українці можуть відвідувати більшість країни ЄС без віз. З початку 2000-х років російські ІТ-компанії мали великий внутрішній попит на свої послуги, обсяг якого у 2014 р. досяг 32,6 млрд дол. США, Це створило значні можливості для розвитку ІТ-індустрії в Росії. Відбувалося зростання ІТ-компаній, але переважно для задоволення внутрішнього попиту, російські ІТ-компанії експортували лише 8–10% своєї продукції. У 2014 р., після російського вторгнення в Україну, російський внутрішній ринок почав звужуватись. У 2015 р. внутрішній попит скоротився до 21,5 млрд дол., що підштовхнуло ІТ-компанії до пошуків компенсації зменшення внутрішніх продажів за рахунок збільшення експорту. Проте у 2016–2017 рр. зростання експорту ІТ-послуг з Росії було недостатнім, щоб компенсувати зниження попиту на ІТ-послуги на внутрішньому ринку. Українська ІТ-індустрія розвивалась і дозрівала за набагато жорсткіших умов, що характеризувались слабким внутрішнім попитом та обмеженим доступом до глобальних ринків. На початку 2000-х років обсяг експорту комп'ютерних послуг з Росії в десять разів перевищував експорт порівнянних послуг з України. Проте з часом українські компанії навчилися конкурувати на світових ринках, тож розрив між російським та українським експортом різко зменшився.

Щоб визначити основні чинники зростання української ІТ-індустрії, ми взяли інтерв'ю у керівників п'яти провідних українських компаній. Усі вони вказували на людський капітал як головну конкурентну перевагу країни. Керівники ІТ-компаній переважно згадували освіту й людей як основні чинники зростання та розвитку галузі (рис. 2.26). Хоча за загальною якістю українська система освіти займає лише п'ятдесят шосте місце у світі (з 137 країн)¹⁰⁶, рівень математичної та наукової освіти завжди був глобально конкурентоспроможним. Згідно з даними «Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2017–2018 років» Всесвітнього економічного форуму, за

¹⁰⁵ Указ Президента України «Про встановлення безвізового режиму для громадян Сполучених Штатів Америки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008/2005>

¹⁰⁶ Three years of reforms. Has Ukraine reformed enough for surviving. URL: <https://voxukraine.org/longreads/three-years-of-reforms/index-en.html#openModal13>

проведеним авторами, серед осіб, які прийшли у ІТ-галузь до 2006 р., майже 60% є вихідцями із родин ІТ-фахівців, математиків, фізиків або інженерів. Радянська система освіти особливо наголошувала на математиці, точних науках та ІТ. На початку 90-х років в Україні щорічно близько шістнадцяти тисяч випускників вивчали ці програми. Хоча ці студенти володіли гарними технічними навичками, їм бракувало досвіду роботи на світових ринках. Після проголошення Україною незалежності у 1991 р. їм знадобилось майже п'ятнадцять років для опанування навичок, необхідних у глобальній економіці, та розбудови сучасної індустрії, здатної успішно конкурувати з глобальними гравцями. Ця давня традиція досягнень у математиці, техніці та комп'ютерній науці разом з акцентом на цих дисциплінах у навчальних програмах ЗВО посприяли виникненню талановитого українського людського капіталу для ІТ-індустрії. Освітня основа математики та точних наук дає студентам можливість розвивати необхідні компетенції, навіть якщо вони не мають університетської освіти, пов'язаної з ІТ.

У середньому ЗВО щороку закінчують вісімнадцять тисяч випускників, які пройшли програми зі спеціалізацією на ІТ та математиці. Крім того, українські компанії підтримують розвиток людського капіталу для ІТ-індустрії. Минулого року вони реалізували низку програм у провідних університетах, обладнали у ЗВО ІТ-лабораторії. Крім того, всередині ІТ-екосистеми зросла потужна галузь ІТ-освіти, включаючи корпоративні університети та незалежні професійні курси. У 2016 р. у цих центрах пройшли курси майже 44 тис. осіб¹⁰⁹.

За останні кілька років українські ІТ-компанії почали реалізовувати глобальні проєкти¹¹⁰ за межами класичної ІТ-сфери – у цифрових інноваціях для автомобілебудування, фінансової сфери, роздрібної торгівлі, охорони здоров'я, енергоефективності, комунальних послуг, телекомунікацій, випуску інформаційної продукції логістики тощо. У результаті українські ІТ-компанії набувають ґрунтовних знань у суміжних сферах, де працюють їхні клієнти, починають розуміти та опановувати провідні бізнес-практики в цих індустріях. У середньостроковій перспективі ці знання створять умови для розвитку бізнесу в суміжних галузях.

¹⁰⁹ Рынок IT-образования: курсы и учебные центры подготовили свыше 35 тыс. студентов в 2016 году. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-schools-rankings-2016/>

¹¹⁰ Найбільші українські ІТ-компанії розповіли про свої розробки. URL: <https://nachasi.com/2017/10/04/it-kompaniyi-rozrobky/>

Таким чином, сфера послуг сьогодні суттєво трансформується під впливом технологій. Це впливає на потенціал інклюзивного розвитку цих галузей та економіки загалом. Традиційні галузі – такі як торгівля та транспорт – можуть з часом цей потенціал втратити, оскільки запровадження нових технологій та бізнес-моделей супроводжуватиметься скороченням робочих місць у цих галузях. Разом із тим потужний потенціал інклюзивного розвитку в Україні пов'язаний із розвитком ІТ-сфери. Справді, ця сфера потребує людей з відповідними компетенціями, які, як правило, володіють іноземними мовами. Проте в цій галузі вже розвинена екосистема, в якій створюються освітні центри. Це дозволяє залучати людей різних професій за умов, якщо вони мають відповідні компетенції або готові набувати їх у процесі навчання.

РОЗДІЛ 3

ПЕРЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СФЕРИ У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОСТІ: ВИКЛИКИ, ЦІЛІ ТА ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ

3.1. Індустріалізація, структурні зміни та інклюзивний розвиток у глобальних трансформаціях

Досягнення переважної кількості цілей сталого розвитку (ЦСР)¹¹¹ напряду залежить від розбудови індустріальної складової економіки, і без неї не зможе відбутися в принципі. Тому серед цих цілей окремою – дев'ятою – ціллю виділено забезпечення всеохоплюючої (інклюзивної) індустріалізації. Зокрема, з розбудовою високотехнологічного, «розумного» і «зеленого» промислового виробництва слід пов'язувати подолання проблем світової бідності та колосального майнового розшарування населення, голоду, забезпечення високого рівня охорони здоров'я, подолання негативних наслідків змін клімату та екосистем. Через розвиток означеного виробництва людство отримає недорогі й чисті джерела енергії, створить кожному достойне робоче місце, умови праці та її гідну оплату. Така промисловість визначає потребу в отриманні якісної освіти, що зумовлює високі доходи у майбутньому, а тому дає поштовх для розвитку системи освіти та здобуття нових знань і навичок. Не викликає сумніву, що матеріальною основою розбудови інфраструктури є промислова продукція, а відповідальне безвідходне і ресурсно-заощадливе споживання та виробництво безпосередньо лежать у площині винайдення нових, більш ефективних форм організації бізнесу та видів промислової діяльності.

Політичним кроком до реалізації дев'ятої цілі сталого розвитку стала Лімська декларація ЮНІДО 2013 р., яка сформулювала концепцію розвитку світової промисловості на засадах інклюзивності та сталості (ISID – inclusive and sustainable industrial development)¹¹². Концепція складається з трьох елементів. Перший – стійка індустріалізація як фактор економічного розвитку. Другий – інклюзивний

¹¹¹ Цели в области устойчивого развития. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>.

¹¹² Lima Declaration: Towards inclusive and sustainable industrial development / 15th Session of UNIDO General Conference. Lima, Peru, 2 December 2013. URL: https://isid.unido.org/files/Lima/UNIDO_GC15_Lima_Declaration.pdf

промисловий розвиток, що забезпечує соціальну інклюзивність, рівні можливості та справедливий розподіл благ між усіма членами суспільства. Третій – екологічна сталість, що передбачає усунення сформованого на сьогоднішній день негативного взаємозв'язку між процвітанням, підтримуваним промисловістю, надлишковим споживанням природних ресурсів і негативним впливом на навколишнє природне середовище. Ця триєдина структура становить основу політичних рекомендацій для країн при вирішенні завдань сталого зростання, просування соціальної інклюзивності та переходу до екологічно орієнтованих перетворень в економіці. Декларація не накладає жорстких обмежень на вибір інструментів державної економічної політики, допускаючи гнучкість у підходах за умови дотримання вимог інклюзивності та сталості. Водночас практичних механізмів втілення зазначеної декларації на сьогоднішній день не розроблено і не ухвалено, за винятком окремих кроків, здійснених міжнародною спільнотою щодо скорочення викидів вуглецю в атмосферу та протидії змінам клімату¹¹³. Проголошення недоцільності жорстких обмежень у політиці у дійсності нашою системою міжнародних торговельних, інвестиційних і політичних угод, які накладають заборону на використання урядами ряду інструментів т.зв. «вертикальної» економічної політики і мінімізують пряму державну підтримку розвитку промислового виробництва. Інструменти, що залишаються у розпорядженні урядів, у кращому випадку виявляються неспроможними реалізувати задекларовані наміри забезпечення інклюзивності або ж взагалі віддаляють країни від неї. Тому, фактично більшість країн – як розвинених, так і тих, що розвиваються, не можуть проводити гнучку політику свого розвитку відповідно до наявних у них умов і потреб, далеко не завжди спроможні забезпечити стійку індустріалізацію, а тим більше соціальну інклюзивність і справедливий розподіл благ. Більше того, в урядовій політиці ряду країн, зокрема, наприклад, і в Україні, взагалі відсутнє розуміння необхідності розвивати індустріальний компонент економіки як необхідну умову її інклюзивізації.

Індустріалізація пов'язується насамперед з акцентованим випереджаючим розвитком переробного сектора промисловості. Якщо розглядати з позицій досягнення цілей інклюзивності та самого розуміння її суті як всеосяжності, включеності всіх у процес суспільного та економічного розвитку та справедливого

¹¹³ Паризька угода ООН від 12 грудня 2015 р. (Див.: Закон України «Про ратифікацію Паризької угоди» від 14 липня 2016 р № 1469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19/>).

отримання усіма його результатів, то розширення переробних виробництв видається спіралеподібним розгортанням процесу «сумарної причинності»¹¹⁴ у результаті органічної взаємодії факторів формування попиту і пропозиції. З одного боку створюються нові високопродуктивні робочі місця, збільшуються доходи працівників, що формує відповідний попит, який, з іншого боку, задовольняється нарощуванням і диверсифікацією випуску переробною промисловістю товарів. Вона також виступає ефективним генератором зростання продуктивності, доходів, зайнятості та появи нових видів діяльності в інших сферах та в економіці загалом, що обумовлено притаманною їй властивістю створювати і підтримувати широку мережу міжгалузевих виробничих, інвестиційних, науково-технологічних, торговельних та інших зв'язків, без яких розвиток цих сфер сам по собі та приплив інвестицій у них був би неможливим¹¹⁵.

Переробній промисловості властивий статичний і динамічний ефекти масштабу виробництва. Статичний ефект полягає у зниженні питомих витрат за рахунок зростання масштабів виробництва. Динамічний виникає тоді, коли процес нагромадження капіталу супроводжується упровадженням дедалі складніших технологій, отриманням нових знань, неформальних навичок і технічного досвіду у процесі практичного освоєння і використання цих технологій із подальшим безумовним поширенням знань через міжгалузеві зв'язки на інші сфери діяльності. У сукупності, як звертав увагу ще Й. Шумпетер¹¹⁶, це дозволяє системно переходити на дедалі вищі технологічні рівні, постійно вдосконалюючи продукцію, процеси, організаційні схеми та можливості освоєння ринку.

Розвиток переробної промисловості знімає не тільки економічні, а й ряд геополітичних і соціальних обмежень для досягнення інклюзивності суспільства. Світовий досвід господарських трансформацій багатьох країн, у т.ч. і України, за останні десятиліття свідчить, що на тлі наростаючої глобалізації країни, які не мають, не створювали або втратили свій сектор переробки, наштовхуються на практично нездоланні перешкоди зростання, пов'язані з низьким платоспроможним попитом і хронічно дефіцитним платіжним балансом, через що стають надзвичайно уразливими

¹¹⁴ Myrdal G. *Economic Theory and Under-Developed Regions*. London: Gerald Duckworth & Co., Ltd, 1957. 168 p.; Kaldor N. A model of economic growth. *The Economic Journal*. 1957. № 67(268). P. 591–624.

¹¹⁵ Rodrik D. Industrial policy for the twenty-first century. *Discussion Paper* / Centre for Economic Policy Research. 2004. No. 4767. London.

¹¹⁶ Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Oxford, Oxford University Press, 1961. 255 p.

до дії зовнішніх фінансових агентів та політичних умов офіційних зовнішніх кредиторів.

З точки зору соціальної інклюзії індустріалізація зумовлює накопичення науково-технічного потенціалу і не лише дає можливість підвищити доходи, а й позитивно і відчутно впливає на формування важливих соціальних змін у сфері організації виробництва і праці, забезпечує поглиблення соціалізації та підвищення рівня освіченості суспільства, його згуртованості та організованості перед різноманітними соціально-економічними та політичними викликами, що є невід'ємним елементом підтримування стабільності країни загалом і, відповідно, її наближення до параметрів інклюзивного розвитку.

Можна стверджувати, що в ідеалі інклюзивність є невід'ємною внутрішньою характеристикою індустріалізації, оскільки остання має на меті підвищення якісних характеристик життя суспільства за рядом економічних, структурних, технологічних, соціальних та інших параметрів. Водночас на практиці успішність індустріалізації визначається стартовими умовами, інституційною спадщиною та обраною моделлю економічної політики країн. Ефективно поєднати і забезпечити взаємодію цих елементів у потрібному напрямі не завжди вдається. На практиці міжнародні організації умовно розрізняють чотири моделі індустріалізації, що так чи інакше характеризують її внесок у досягнення інклюзивності економіки. Лише одну з них можна охарактеризувати як стійку і таку, що найбільше наближає індустріальний розвиток до параметрів інклюзивності¹¹⁷. Зокрема, це *наздоганяюча індустріалізація* зі стійким випереджаючим зростанням виробництва, зайнятості, інвестицій і доходів, технологічних і торговельних зв'язків, створених навколо переробного сектора промисловості з постійно наростаючою диверсифікацією виробництва і його значною часткою в економіці. Така індустріалізація зумовлює стійке наздоганяюче зростання країн і дозволяє зменшити розрив із провідними країнами в продуктивності праці та доходах. *Індустріалізація, що пробуксовує*, характеризується застійними показниками промислового виробництва й зайнятості, а також нестійким зростанням, під час якого утворюються зв'язки, недостатньо розгалужені й міцні для забезпечення такого промислового зростання, яке б дозволяло витримати кризові потрясіння і спади, що загалом призводить до ситуації постійної уразливості економіки країни загалом. Така

¹¹⁷ Доклад о торговле и развитии, 2016 год. Структурная трансформация в интересах всеохватного и устойчивого роста / ЮНКТАД. С. 76–83.

модель веде до збільшення розриву із провідними країнами у продуктивності праці й доходах. *Зріла деіндустріалізація* характерна для розвинених країн з високим технологічним рівнем виробництва, відповідно високою продуктивністю праці й доходами¹¹⁸. За такої деіндустріалізації промислове виробництво зміщується у середньо- і високотехнологічні переробні сектори, не зменшуючись в абсолютних обсягах, воно зменшується як частка у структурі економіки у відносному вимірі на тлі випереджаючого розвитку сфери послуг, причому переважно наукоємних і пов'язаних із подальшим розвитком самого виробництва. Виробництво залишається високодиверсифікованим, із розгалуженими технологічними та торговельними зв'язками. Зріла деіндустріалізація внаслідок постійного зростання технологічного рівня виробництва і відповідно продуктивності праці хоча і призводить до зменшення числа зайнятих безпосередньо у виробництві, проте не викликає скорочення їхніх доходів.

На противагу зрілій деіндустріалізації, яку лише досить умовно можна вважати деіндустріалізацією у сенсі згорання і зникнення промислового виробництва як виду діяльності, *передчасна деіндустріалізація* характеризується зменшенням обсягів промислового виробництва як в абсолютному, так і у відносному вимірах, скороченням зайнятості у промисловості на тлі значно нижчих порівняно з високорозвиненими країнами технологічного рівня виробництва, продуктивності праці та середньодушових доходів. Така деіндустріалізація супроводжується технологічною примітивізацією виробництва, його дедиверсифікацією, руйнуванням виробничих ланцюгів і зв'язків з іншими сферами діяльності, розширенням сектора примітивних послуг, що загалом призводить до суттєвої нестійкості та нестабільності економічної системи країни, її наростаючого відставання від розвинених країн, що однозначно є рухом до деінклюзивізації економіки.

Прикладів успішної наздоганяючої індустріалізації обмаль. Серед них варто виділити індустріалізацію в Республіці Корея¹¹⁹. Активна підтримка розвитку

¹¹⁸ Отчет о промышленном развитии, 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор / ЮНИДО. Вена, 2015. 77 с. С. 8–10.

¹¹⁹ Республіка Корея на початку своєї індустріалізації у 1960 р. мала ВВП на душу населення у поточних цінах всього 150 дол., що було значно нижче, ніж у Бразилії (208 дол.), Малайзії (229 дол.) та Чилі (550 дол.). До 1980-х років рівень доходу на душу населення зріс до 10 тис. дол., а до 2010 р. сягнув показника 20,5 тис. дол. Частка переробної промисловості в структурі доданої вартості зросла з 17% у 1970 р. до 31% у 2010–2014 рр., у структурі зайнятості – з 8% у 1963 р. до максимального рівня 27% на початку 1990-х років, після чого скоротилася до 18%, коли країна досягла порівняно високого доходу на

людського капіталу, створення лабораторій НДДКР та університетських центрів передового досвіду забезпечили перехід від імітуючих інновацій до власних науково-технічних досягнень і розробок нових продуктів та процесів у різних сегментах переробки, що дозволило компаніям країни суттєво розширити свою присутність на світових ринках високотехнологічної продукції, диверсифікувати виробництво і структуру експорту¹²⁰. Одночасно з орієнтацією на високотехнологічний експорт винятково важливу роль у піднесенні Кореї зіграли також зростаючий внутрішній попит і пов'язані з ним зміни у сфері розподілу доходів унаслідок зростання продуктивності праці. Це дало змогу створити масове виробництво промислових товарів для внутрішнього ринку і стало важливим фактором збалансованого і, відповідно, інклюзивного економічного зростання.

Поряд з Кореєю успішною виявилась індустріалізація в Китаї впродовж останніх декількох десятиліть. Країна зайняла проактивну політику щодо планомірної розбудови власного переробного виробництва через його усебічну системну державну підтримку, використання державного сектора для формування «національних чемпіонів» світового рівня, стимулювання внутрішнього виробництва через державне замовлення як на продукцію китайських компаній, так і на проведення НДДКР, масштабну розбудову фізичної та інноваційної інфраструктури, системи освіти та підготовки кадрів. Це дозволило Китаю стати одночасно і «фабрикою світу», і розвинути власне високодиверсифіковане, високотехнологічне виробництво для внутрішнього ринку.

Прикладів країн, де відбулася індустріалізація, що пробуксовує, значно більше. Світовий банк налічує їх понад 30, серед них, зокрема, такі великі й надвеликі країни, як Мексика, Індія, Індонезія, Таїланд, ряд країн Африки¹²¹. Серед особливостей розвитку цих країн, які не дозволили отримати значний позитивний ефект від індустріалізації, можна виділити зокрема анклавний характер створюваних виробництв¹²². Ці виробництва не були самостійними у веденні своєї діяльності, вони входили до глобальних ланцюгів створення вартості, що контролювалися іззовні

душу населення і високої продуктивності праці, перейшовши у стадію зрілої деіндустріалізації (Доклад о торговле и развитии. 2016 год. ЮНКТАД. С. 77).

¹²⁰ Lee J., Bae Z. Tand Choi D.K. Technology development processes: A model for a developing country with a global perspective. *Research and Development Management*. 1988. № 18(3). P. 235–250.

¹²¹ China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society. Washington, DC: World Bank., 2013. 473 p.

¹²² Доклад о торговле и развитии. 2016 год. ЮНКТАД. С.78.

мультинаціональними компаніями, були переважно збиральними і орієнтованими на експорт у багаті розвинені країни. Збирання відбувалась з іноземних комплектуючих, що не дозволило розвинути внутрішній міжгалузевий зв'язок і отримати згаданий вище ефект «сумарної причинності», підвищити продуктивність праці та, відповідно, доходи працюючих, не дало поштовх розвитку місцевій науці та освіті, оскільки збирання не потребувало високої кваліфікації. Внаслідок експортної орієнтації виробництва і низьких доходів не розвинувся внутрішній споживчий ринок і відповідно недостатньою мірою розвивалося внутрішнє виробництво, орієнтоване на нього. Крім того, іноземні корпорації, яким належали ці виробництва, жорстко контролювали їх політику доходів, що накладало обмеження і на потенціал внутрішнього попиту, і на можливість його задоволення.

Урядова політика в цих країнах не стимулювала перерозподіл ресурсів від низькопродуктивних трудомістких виробництв на користь високопродуктивних і високотехнологічних, як це відбувалося в Кореї та в Китаї, тому спроби розвитку імпортозаміщуючих виробництв, які відбувалися одночасно із відкриттям збиральних, також не принесли особливих успіхів, оскільки через низькі доходи попит на власну продукцію, виготовлену на заміну імпортової, був низьким. Внутрішній ринок зазначених країн не був захищений від вільного проникнення на нього іноземної продукції, більш конкурентоспроможної порівняно з продукцією внутрішнього виробника, який при цьому не мав для її удосконалення ані відповідних ресурсів, ані відповідної підтримки з боку держави.

Зріла деіндустріалізація, що нині спостерігається в розвинених країнах, зовсім не означає зменшення як значення промисловості у їх розвитку, так і уваги урядів до її проблем. Тим більше, враховуючи той факт, що за цієї деіндустріалізації на передній план виходить така вкрай гостра у соціальному плані проблема, як забезпечення справедливого перерозподілу благ між усіма членами суспільства. В більшості індустріально розвинених країн Заходу зростання продуктивності праці, пов'язане із НТП, упродовж останніх чотирьох десятиліть суттєво випереджало зростання реальної середньої заробітної плати¹²³, що за відсутності відповідного механізму

¹²³ Наприклад, у США, за період з 1980 р. по 2010 р. продуктивність праці зросла мало не вдвічі – на 85%, тоді як реальна середня заробітна плата – на 35%. За даними МОП, упродовж 2000–2015 рр. темп зростання продуктивності праці у 36 розвинених країнах Заходу більш ніж утричі перевищував темп зростання середньої реальної заробітної плати, – 20% проти 6% за період. Див.: Rethinking Capitalism:

перерозподілу призвело до поглиблення майнової нерівності населення, подальшої концентрації багатства країн у руках дедалі меншої кількості людей (переважно власників активів і топ-менеджменту).

Досягнення Четвертої промислової революції, пов'язані з тотальною роботизацією виробництва і широким впровадженням систем штучного інтелекту, лише поглиблюють цю нерівність, усе більше «витискаючи» людей не лише зі сфери виробництва, але й зі сфери послуг. Технологічний прогрес за таких умов обертається соціальним регресом для значної частини суспільств. Тому для подолання соціальної і майнової нерівності на тлі зростаючої технологічності та продуктивності виробництва в розвинених країнах постала проблема встановлення певних рамок для НТП у частині недопущення «витіснення» праці людини та винайдення ефективних механізмів справедливого перерозподілу благ.

Розвинені країни, особливо після світової фінансової кризи 2008–2009 рр., дедалі більше почали усвідомлювати провідну роль промисловості й зокрема її переробного сектора у формуванні інклюзивних суспільних благ у вигляді взаємопов'язаного та збалансованого зростання продуктивності праці й доходів, генеруванні інновацій та створенні нових видів діяльності та робочих місць, подоланні екологічних проблем індустріального розвитку, а також підтриманні стабільності національних економічних систем та підвищенні їх стійкості до криз. Номінальне зменшення внеску промисловості у структурі доданої вартості економіки та відповідне нарощування у ній сфери послуг стало в тому числі результатом технологічного й організаційного ускладнення самого виробництва, що зумовило зростання спеціалізації його суб'єктів, «розщеплення» та перерозподіл виробничих функцій між ними. У промисловості залишились безпосередньо основні виробничі процеси з виготовлення продукції. Допоміжні функції чи процеси, що їх супроводжували в межах одного підприємства, зокрема управлінські, дослідницькі, інженерно-консалтингові, маркетингово-збутові, обліково-фінансові та ін., виокремились у самостійні види діяльності у вигляді наукомістких послуг, що почали надаватися виробництву на умовах аутсорсингу і без розвиненого індустріального виробництва були б непотрібні та неможливі.

Варто звернути увагу на політику розвитку промисловості, що проводиться

Сполученими Штатами¹²⁴. Вона спрямована на реіндустріалізацію американської економіки, забезпечення її стійкості та глобального технологічного лідерства. Основу політики становлять національні стратегії, програми та ініціативи з підтримки традиційних та розвитку нових перспективних галузей, які донедавна розроблялися централізовано, а в останні роки – на рівні штатів¹²⁵. У її проведенні держава одночасно виступає як «держава-підприємець» і «держава-координатор».

«Держава-підприємець» бере на себе основні ризики й відіграє провідну роль у формуванні ринків у рамках розробки та комерціалізації нових технологій, які визначені як важливі для країни. Фінансуючи високоризиковані дослідження, «держава-підприємець» знижує ризик для приватних інвесторів і стає каталізатором появи значущих інновацій. Вона є головним джерелом фінансування на ранніх етапах інноваційної діяльності, беручи на себе понад 50% витрат на фундаментальні дослідження, тоді як на приватний сектор припадає менше 20%¹²⁶. Державні інвестиції поширюються на різні види досліджень, більшість з яких має невизначений потенціал майбутньої віддачі¹²⁷.

Сполучені Штати як «держава-координатор» створює мережі між різними суб'єктами інноваційної системи – компаніями, фінансовими установами, науково-дослідними інститутами, державними фондами. Таким чином уряд стимулює фірми вбудовуватися в децентралізовану інноваційну систему, що охоплює галузевий, регіональний і національний рівні¹²⁸. Мережевий характер промислової політики та

¹²⁴ Окремі дослідники зазначають про парадокс промислової політики США, який полягає, з одного боку у офіційно декларованій ідеології вільного ринку, а з іншого – у практиці прихованої або замаскованої прямої дії держави по відношенню до виробників. Детальніше див.: Wade R.H. The American paradox: ideology of free markets and the hidden practice of directional thrust. *Cambridge Journal of Economics*. 2017. Vol. 41, Is. 3. P. 859–880.

¹²⁵ Mazzucato M. *The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London, Anthem Press, 2013. 202 p.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Наприклад, фінансовані державою національні інститути охорони здоров'я є найбільшими дослідницькими організаціями у галузі біофармацевтики. Ними винаходяться 3/4 усіх нових молекулярних субстанцій, тоді як приватні лабораторії переважно виробляють аналоги існуючих лікарських препаратів з невеликими змінами. Через Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів у складі Міністерства оборони США (DARPA – Defense Advanced Research Projects Agency) державою профінансовані дослідження, що привели до появи Інтернету, глобальної системи навігації (GPS), інтегральних мікросхем, технології «стелс», віртуального персонального помічника «SIRI», який згодом дозволив компанії «Apple» розробити смартфон та інші свої продукти. В усіх цих випадках держава фінансувала розробку інновацій на ранніх етапах, пов'язаних із підвищеним ризиком (Див.: Mazzucato M. *The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths*).

¹²⁸ Серед прикладів мережевої промислової політики можна назвати зокрема: 1) створення у 1958 р. Агентства передових оборонних дослідницьких проєктів (DARPA) у відповідь на запуск «Супутника» Радянським Союзом задля збереження глобального технологічного лідерства через забезпечення прямої співпраці американського уряду з фірмами для виявлення і розвитку найбільш перспективних напрямів інноваційної діяльності; 2) ухвалення у 1982 р. Програми інноваційних досліджень малого бізнесу

відсутність єдиної державної установи, що відповідає би за неї, дає підстави дослідникам характеризувати США як «державу прихованого розвитку»¹²⁹ за аналогією із «державами розвитку» в Японії, Кореї, Сінгапурі та Китаї. Світова криза 2008–2009 рр. спонукала уряд США вжити додаткових заходів для відродження американської промисловості¹³⁰. Вони стосувалися, по-перше, інтенсифікації досліджень і розробок в інтересах виробництва і, по-друге, модернізації та відродження безпосередньо самого виробництва. В рамках першої групи заходів була прийнята Національна програма передових промислових технологій (Advanced Manufacturing National Programme), якою передбачено проведення широкого спектра НДДКР і формування Національної мережі інноваційних промислових технологій (National Network for Manufacturing innovation (NNMi)). До мережі входять регіональні промислові центри, що працюють на засадах державно-приватного партнерства, об'єднуючи за принципом «потрійної спіралі» промислові компанії, наукові установи та уряд (зокрема Міністерство оборони і Міністерство енергетики). Також зазначена програма передбачала реалізацію трьох національних ініціатив – Національної ініціативи у сфері нанотехнологій, Геномної ініціативи зі створення нових матеріалів та Національної ініціативи розвитку робототехніки¹³¹.

Важливим і потужним кроком із подальшого відродження американської промисловості стала податкова реформа президента США Д. Трампа, ухвалена відповідним законом «Про зниження податків і створення робочих місць» від 22 грудня 2017 р. (Tax Cuts and Jobs Act). Її головна мета – суттєве зменшення

(Small Business Innovation Research (SBIR) programme), згідно з якою державні установи, що реалізовували великі науково-дослідні проекти, повинні були спрямовувати частину фінансування за цими проектами на підтримку досліджень малого бізнесу, для якого SBIR часто виступає першим джерелом фінансування їх технологічних інновацій; 3) ухвалений у 1983 р. Закон про орфанні препарати, за яким надаються податкові пільги, субсидії й дозволи за прискороною процедурою на розробку лікарських препаратів для лікування рідкісних захворювань. Ця програма, окрім отримання конкретних «проривних» результатів і технологій у фармацевтиці, дозволяє ефективно виявляти перспективні напрями її подальшого розвитку і потенційного інвестування для приватного сектора; 4) проголошена у 2000 р. Національна ініціатива в галузі нанотехнологій. (Див.: Mazzucato, 2013, с.79)

¹²⁹ Block F. Swimming against the current: The rise of the hidden developmental state in the United States. *Politics and Society*, 2008. № 36(2). P. 169–206; Schrank A., Whitford J. Industrial policy in the United States: A neo-Polanyian interpretation. *Politics and Society*. 2009. № 37(4). P. 521–553.

¹³⁰ Sperling G. Remarks by Gene Sperling at the conference on the Renaissance of American Manufacturing. Washington DC, The National Press Club. 2012. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/administration-official/sperling_-_renaissance_of_american_manufacturing_-_03_27_12.pdf; Sperling G. The case for a manufacturing renaissance. Remarks at the Brookings Institution. 2013. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2013/07/The-Case-for-a-Manufacturing-RenaissanceGene-Sperling7252013FINALP.pdf>.

¹³¹ Hart D.M., Ezell S.J. and Atkinson R.D. Why America needs a national network for manufacturing innovation. Washington, DC, The Information Technology & Innovation Foundation, 2012. URL: <http://www.itif.org/publications/why-america-needsnational-network-manufacturing-innovation>.

податкового навантаження як на доходи корпорацій (зменшення ставки корпоративного податку з 35 до 21%), так і на доходи фізичних осіб. За задумом ініціаторів реформи це має стимулювати повернення офшорних виробництв назад у США та відкриття нових на території США, з одного боку, а з іншого – підвищити чисті доходи окремих фізичних осіб та сімей, що, відповідно, стимулюватиме споживання і попит. По суті, цією реформою американський уряд прагне перерозподілити на свою користь і сконцентрувати в межах країни глобальні інвестиційні потоки і виробничі ланцюги¹³².

Політика розвитку промисловості в ЄС, як і політика Сполучених Штатів, також представляє чималий інтерес для України, але вже з огляду на конституційно закріплене прагнення України інтегруватися у європейське співтовариство на правах повноцінного члена і відповідно адаптувати своє законодавство до норм ЄС. Ключове питання, що виникає при цьому, чи зможе Україна лише через інструменти політики, дозволені ЄС, модернізувати свою промисловість до того рівня, щоб принаймні зрівнятися із середніми по ЄС показниками соціально-економічного і технологічного розвитку, продуктивності праці і доходів? В узагальненому вигляді метою промислової політики ЄС є підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на засадах інновацій і технологічного розвитку задля адаптації до внутрішніх викликів і глобальних структурних змін у світовій економіці. Водночас модель європейської політики дещо відмінна від американської. І в Лісабонській стратегії 2000 р., і в наступній за нею Стратегії «Європа 2020», ухваленій у 2010 р., основний акцент робився на горизонтальних засобах підтримки – створенні загальних сприятливих умов для підприємництва, стимулюванні конкуренції та обмеженні монополізму, підтримці розвитку малого і середнього бізнесу, розширенні наукових досліджень і розробок, розвиткові фізичної та інноваційної інфраструктури, за мінімального допущення вертикальних засобів, зокрема прямої державної підтримки окремих галузей чи підприємств, яка, згідно з нормами ЄС, могла бути для них разовою (не частіше одного разу на 10 років), обмеженою у розмірах та надавалася переважно у виняткових випадках. З точки зору досягнення якісних характеристик європейської промисловості передбачалося, що її розвиток буде інноваційним,

¹³² Детальніше про податкову реформу у США за президентства Д.Трампа див., напр.: Васильєв В.С., Соколов М.М. Налоговые реформы Р. Рейгана и Д. Трампа: эволюция приоритетов. *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2018. № 8. С. 5–25.

сталим, інклюзивним, «зеленим», «розумним», зумовить підвищення продуктивності праці, створення нових робочих місць і посилення стійкості та конкурентоспроможності європейської економіки, зокрема стосовно економік США та Китаю.

Слід зазначити, що Німеччина порівняно з іншими країнами ЄС помітно вирізняється у своєму ставленні до підтримки власної промисловості, часто ігноруючи обмежуючі норми ЄС щодо застосування вертикальних методів¹³³. Уряд цієї країни разом із бізнесом активно розбудовував ряд високотехнологічних секторів національної економіки (авіабудування, суднобудування, автомобілебудування, приладобудування), створюючи і підтримуючи «національних чемпіонів», надаючи компаніям масштабну фінансову підтримку (інвестиційні дотації, інвестиційні гранти, програми часткової компенсації вартості продукції та витрат на дослідження і розробки компаній, державне замовлення тощо), одночасно захищаючи свій ринок від надмірного тиску з боку іноземних конкурентів. У 2019 р. Федеральним міністерством у справах економіки та енергетики Німеччини представлено нову Національну індустріальну стратегію до 2030 р.¹³⁴, де надається перевага вертикальній моделі промислової політики. Цілком очевидно, що завдяки таким підходам Німеччина тривалий час залишається безперечним індустріальним і технологічним лідером світу, а її національна промисловість, за висновками самих німецьких урядовців, слугує міцною основою стабільності німецької економіки.

На відміну від розвинених країн, які завжди докладали значних зусиль для розвитку власної промисловості, чимало країн, що розвиваються, насамперед із Латинської Америки, внаслідок невірно обраних стратегій подолання своїх «боргових» криз зазнали у 1980-ті роки руйнівної передчасної деіндустріалізації, хоча на момент її початку мали достатньо розвинений промисловий сектор і їх індустріальний розвиток був динамічним. В Україні їх сумний досвід не врахували, тому в 1990-х роках при запровадженні ринкових реформ у нас діяли за рецептами, подібними до тих, що зумовили передчасну деіндустріалізацію в

¹³³ Детальніше про особливості та переваги промислової політики Німеччини за останні півстоліття див.: Гиршфельд А., Салихова Е. Любить по-німецьки. *Портал новостей LB.ua*. 29 октября 2019 г. URL: https://lb.ua/economics/2019/10/29/440825_lyubit_ponemetski.html

¹³⁴ National Industrial Strategy 2030. Strategic guidelines for a German and European industrial policy / Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. Berlin, 2019. 18 p.

латиноамериканських країнах. Згодом стало зрозуміло, що передчасна деіндустріалізація у перелічених країнах і в Україні на тлі зовнішньої відкритості та інтенсивної конкуренції на світових і внутрішньому ринках практично унеможливило проведення успішних перетворень, зменшує стимули для інвестицій та створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, послаблює зв'язки з попитом і доходами, обмежує можливості для прояву ефекту масштабу. Водночас скорочення внутрішнього сукупного попиту на промислові товари вітчизняного виробництва внаслідок збільшення імпорту та за відсутності дзеркального зростання експорту переробної промисловості виступає фактором поглиблення деіндустріалізації внаслідок розширення низькопродуктивних і низькооплачуваних видів діяльності у первинному секторі та у сфері послуг, руйнування ланцюгового зв'язку між доходами, попитом, внутрішнім виробництвом та внутрішніми інвестиціями у нього.

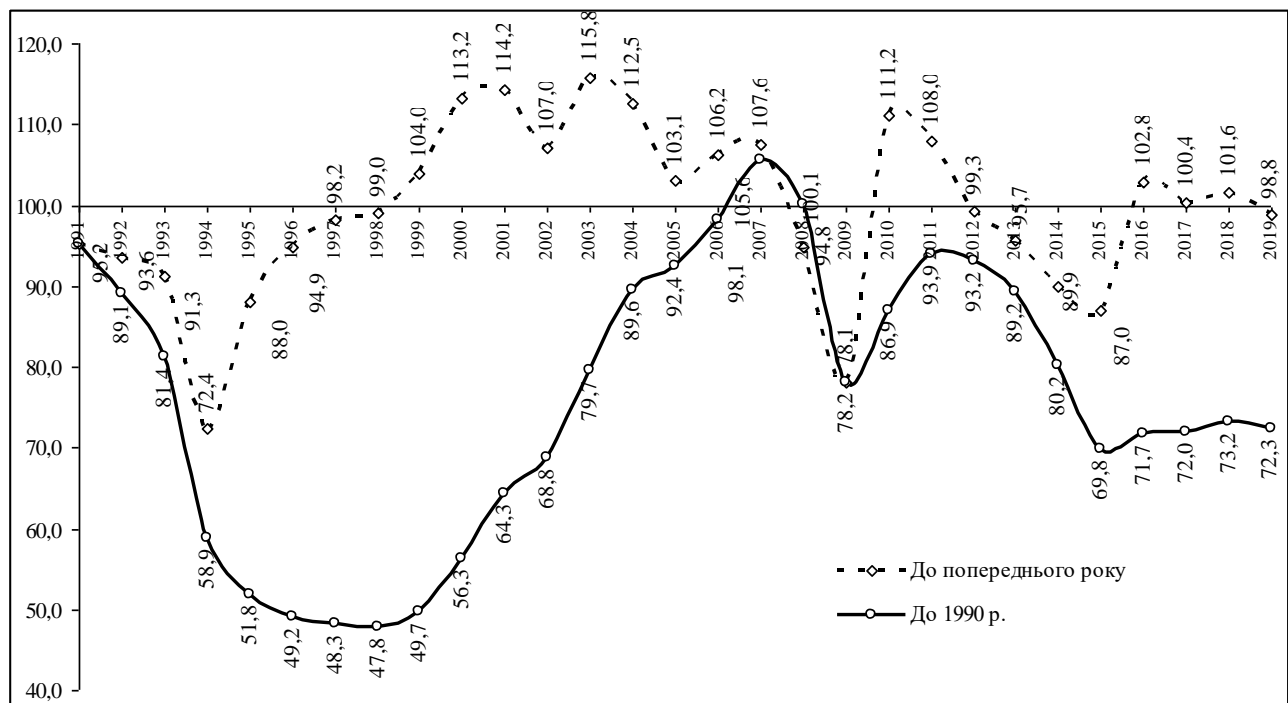
3.2. Деіндустріальні перетворення в Україні та їх наслідки для інклюзивності

Економічні процеси в промисловості України впродовж останніх трьох десятиліть¹³⁵ разюче не збігалися із напрямками досягнення інклюзивності та сталості індустріального розвитку, визначених Лімською декларацією ЮНІДО, – ані з точки зору ознак всеохоплюючої індустріалізації та підвищення продуктивності праці і доходів населення, ані з точки зору наближення до соціальної інклюзивності при створенні галузю відповідних матеріальних благ і справедливому розподілі отриманих нею доходів, ані з точки зору переведення виробництва на рейки екологічної сталості та мінімізації шкоди довкіллю від ведення промислової діяльності. На противагу іншим країнам, які за цей період в рази, а окремі з них – в десятки разів, збільшили обсяги виробництва продукції та доданої вартості, *Україна чи не єдина у світі не спромоглася піднятися вище за показники 1990 р.,*

¹³⁵ Про проблеми вітчизняного промислового виробництва детальніше див.: Залознова Ю.С. Економічні та соціальні проблеми розвитку промисловості: монографія / НАН України, Ін-т екон. пром-сті. Київ, 2017. 288 с.

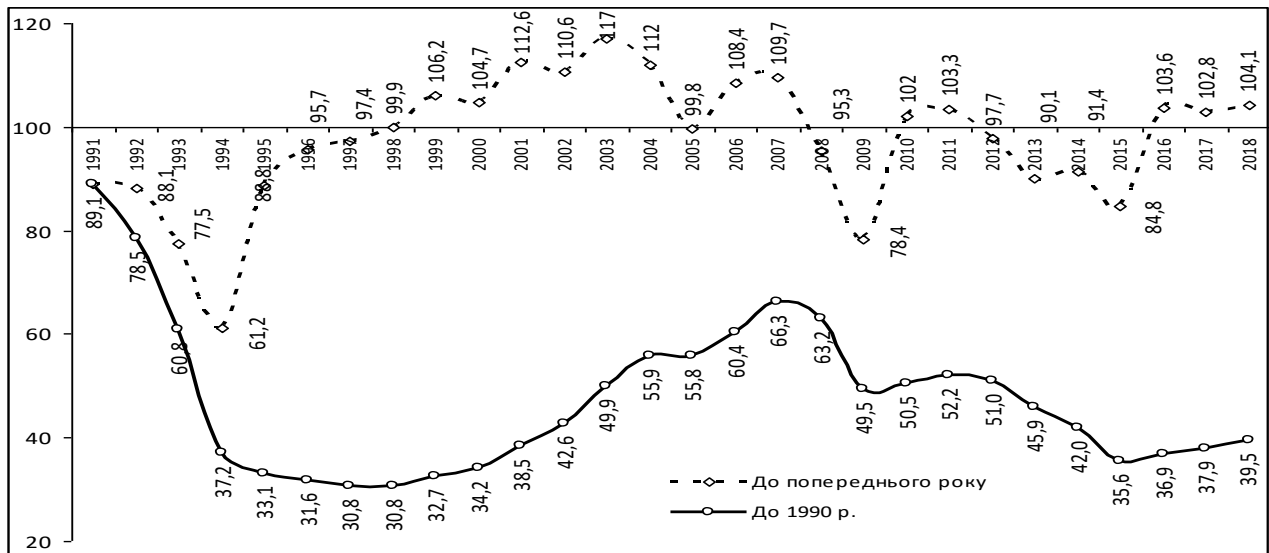
перетворившись на малу, відкриту, сировинну і низькотехнологічну економіку¹³⁶. На тлі загальносвітової тенденції зменшення внеску промисловості у створення ВВП при збереженні позитивної динаміки нарощування обсягів її випуску промислове виробництво в Україні скоротилося і у відносному до ВВП, і в абсолютному вимірі. Порівняно з 1990 р. індекс виробництва становив 72,3% у 2019 р., а доданої вартості переробної промисловості (manufacturing value added – MVA), яка є головним показником в оцінюванні дев'ятої цілі сталого розвитку, – 39,5% у 2018 р. (рис. 3.1). Україні тривалий час іззовні нав'язується аграрна спеціалізація у світовому поділі праці як єдино прийнятна для неї з огляду на наявні поточні конкурентні переваги, що водночас проявились і як результат деструктивних процесів у промисловості.

За ключовими показниками розвитку своєї промисловості відповідно до дев'ятої цілі сталого розвитку ООН Україна опинилась далеко позаду від першої п'ятірки країн за індексом індустріальної конкурентоспроможності, що складається ЮНІДО, країн – сусідів України, що продемонстрували стрімке індустріальне піднесення протягом останніх десятиліть, та країн – лідерів за індексом інклюзивного розвитку ВЕФ (табл. В.1 Додатку В).

а) Індекс промислового виробництва в Україні;

¹³⁶ Кораблін С. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2017. 308 с. С. 204.

б) Індекс доданої вартості переробної промисловості (manufacturing value added – MVA);

Рис. 3.1. Динаміка обсягів випуску та доданої вартості промислового виробництва в Україні, %

Джерело: за даними Держстату України та ЮНІДО.

Частка MVA у ВВП України у 2018 р. становила 10,7%, що було вдвічі менше, ніж у Німеччині та Японії, втричі – ніж у Китаї та Кореї. У розрахунку на душу населення MVA в Україні становила у 2018 р. лише 319 дол. США, або в 30 разів менше, ніж у Німеччині та Японії, в 25 разів менше, ніж в Кореї, у 20 разів – у Норвегії, США та Польщі, у 8 разів – у Туреччині та Китаї (рис. 3.2). Із перелічених країн Китай, Польща, Корея і Туреччина продемонстрували справжній індустріальний прорив, збільшивши обсяги доданої вартості переробки в 17, 10, 6 та 4 рази відповідно, тоді як Україна, навпаки, продемонструвала «індустріальне провалля» (рис. 3.3.).

Серед названих країн Україна має найнижчу частку середньо- і високотехнологічних виробництв у доданій вартості переробної промисловості, у 2018 р. вона становила 29%, тоді як у Німеччині, Японії та Кореї – вдвічі вища (61,5% 57 і 63 %), при цьому за обсягом викидів CO₂ у розрахунку на одиницю доданої вартості переробної промисловості показник України становить 2,8 кг/дол., що в десятки разів вище, ніж в інших країнах (табл. В.2 Додатку В). Це свідчить не лише про технологічну відсталість, а й про надзвичайно високу екологічну шкідливість вітчизняного виробництва. Така ситуація є закономірним відображенням процесів формування структури промислового виробництва, за якістю якої з точки зору спроможності досягти цілей інклюзивності Україна поступається іншим.

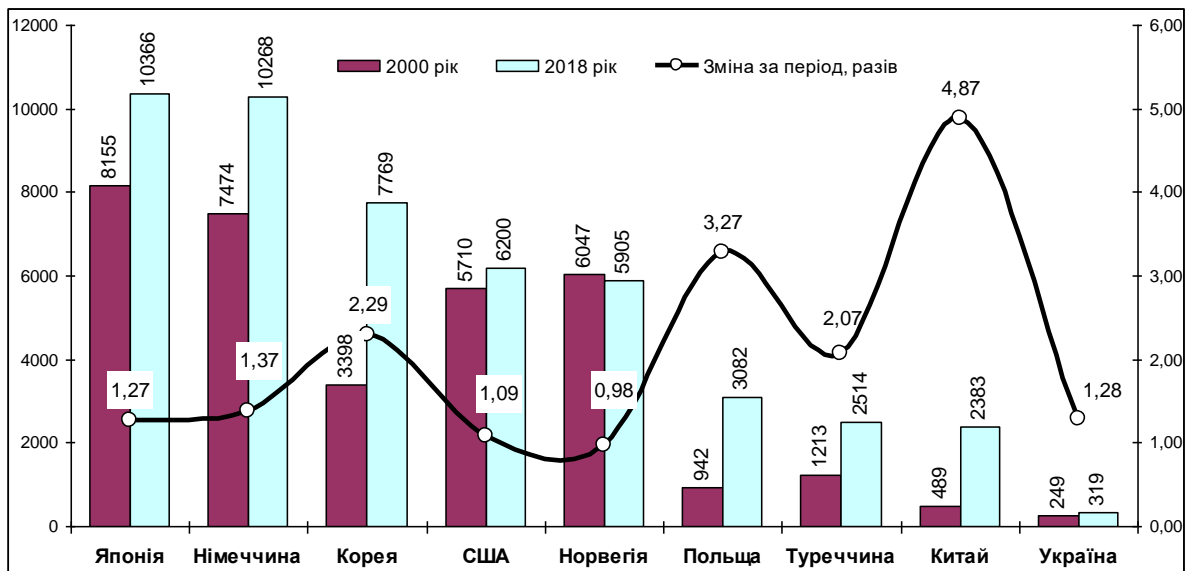

Рис. 3.2. Додана вартість переробної промисловості на душу населення за окремими країнами, дол. США, у цінах 2010 р.

Джерело: UNIDO Statistics Data Portal / Monitoring the SDG9. URL: <https://stat.unido.org/SDG>

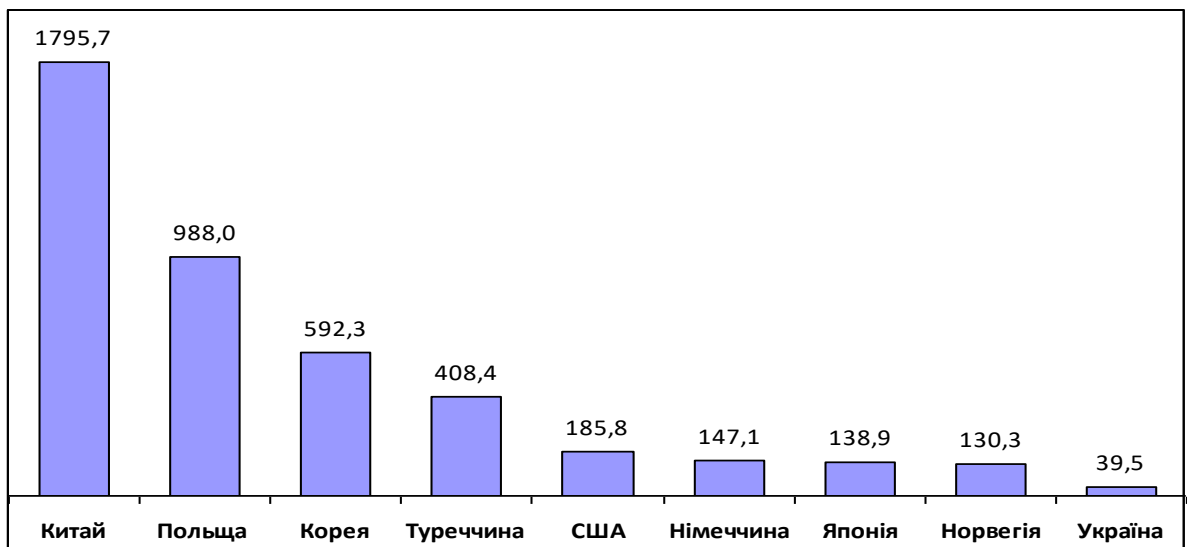

Рис. 3.3. Індекс MVA за країнами, 2018 р. до 1990 р., %

Джерело: UNIDO Statistics Data Portal. URL: <https://stat.unido.org>

Найбільшу частку у промисловому виробництві України, зокрема у 2015 р.¹³⁷, посідало виробництво харчових продуктів – 22,4%, тоді як машинобудування мало втричі менші розміри – 6,5%. У Німеччині, Японії, Кореї це співвідношення було протилежним – 8,8% 9,9 та 6% проти 42,5% 36,6 та 42,7%. Така відмінність у структурі, вочевидь, є ключовою у поясненні відсталості вітчизняного виробництва від іноземного, оскільки саме машинобудування є носієм найвищої продуктивності

¹³⁷ 2015 рік взятий у цьому випадку для порівняння, оскільки для іноземних країн дані за цей рік у статистичній базі OECD представлені повністю, за наступні роки – частково.

праці та технологічності поміж інших галузей промисловості, чому, на жаль, в Україні, не надавалося належного значення.

Структура виробництва і застосовуваних у ньому рівень технологій відповідним чином відображається на зовнішньоекономічних відносинах і внутрішньому ринку країн. Зокрема, структура вітчизняного експорту засвідчить про чітку «аграризацію» економіки нашої країни (табл. В.3 Додатку В). Основною статтею вітчизняного експорту стали продукти харчування та живі тварини, до 2018 р. їх частка збільшилась в п'ятеро від показника 2000 р. – до 24,4% проти 5,5%. В індустріально розвинених країнах цей показник у 2018 р. був суттєво менше, наприклад, в Німеччині – в 5 разів (4,3%), в Японії – в 30 разів (0,77%), в Кореї – в 25 разів (0,94%), в Китаї – в 9 разів (2,8%). Водночас, частка машин і транспортного обладнання становила у нас 11,2% і була в п'ятеро меншою ніж в Німеччині (48,2%), в 6 разів меншою ніж в Японії (58,6%) та Кореї (57,5%).

Варто звернути увагу, що структура експорту Норвегії, – першої країни у рейтингу за індексом інклюзивного розвитку, проте лише 36-ї за індексом індустріальної конкурентоспроможності, разюче не схожа на відповідну структуру інших країн. Основна стаття експорту Норвегії – «Мінеральне паливо, мастильні та супутні їм матеріали», – яка становить 2/3 експорту країни (62,3% у 2018 р.) на тлі незначної частки машинобудування (8,3%) та ще менших часток інших товарних груп. Тобто економіка цієї країни за формальними ознаками ще більш сировинна ніж Україна, водночас це не заважає їй мати одні з найвищих у світі доходів на душу населення. З цього слідує висновок, що *рівень індустріального розвитку і технологій, структура виробництва і експорту є важливими, проте, очевидно, явно не достатніми для забезпечення інклюзивності економіки.* Таку інклюзивність в Норвегії забезпечує *принципово інший ніж в інших країнах підхід до перерозподілу доходів між усіма членами суспільства, створених сировино-видобувним (нафто-газовим) сектором цієї країни, який належить державі, яка в свою чергу, не покладаючись на ринкові механізми, здійснює перерозподіл цих доходів в інтересах усього суспільства і цілей довгострокового розвитку.*

Слід звернути увагу, що експорт та імпорт згаданих вище країн у їх ВВП суттєво менші ніж в Україні, їх економіки, на відміну від нашої більш орієнтовані на потреби власного внутрішнього ринку, що, очевидно, і дозволяє цим країнам

отримувати «ефект сумарної причинності» від свого індустріального розвитку, пов'язувати внутрішнє виробництво, систему освіти і науки із потребами внутрішнього ринку. В Україні за останніх 30 років частка експорту у ВВП зросла вдвічі, з 23,2% (1990 р.) до 47,9% ВВП (2017 р.) (табл. В.4.Додатку В). Водночас імпорт зріс ще більше – у 2,5 раза, з 21,2 до 55,6% ВВП. Хоча, для прикладу, Німеччина і має однаковий з Україною показник експорту – 47% ВВП (2017 р.), а Корея – 43,1%, *проте, водночас, на відміну від України, їх експортна орієнтація лише сприяє їхньому розвитку і отриманню високих доходів, ураховуючи, що у структурі експорту цих країн переважають високотехнологічні товари, а не сировина, як в Україні.*

Цілком очевидно, що усі негативні тенденції у промисловому секторі України та в економіці загалом не виникли спонтанно, самі по собі. Вони стали прямим наслідком тієї неадекватної до реальної економічної ситуації і потреб суспільства економічної та структурної політики, що проводилась у нашій країні в останні десятиліття, що зумовили не розвиток, а деіндустріалізацію та аграризацію національного господарства¹³⁸ з усіма негативними і небезпечними соціально-економічними наслідками. Промислової політики, в її класичних «вертикальній» (секторальній, галузевій) та «горизонтальній» (інституційній) моделях в Україні взагалі не було, водночас, варто ще раз наголосити, що всі без винятку згадані вище країни – як індустріальні лідери світу (Німеччина, Японія, Китай, США, Корея), країни – наші сусіди, що зазнали стрімкого індустріального піднесення (Польща, Туреччина), так і лідери за показниками інклюзивного розвитку (Норвегія), – досягли успіхів насамперед завдяки проведенню активної промислової політики, що органічно поєднувала як «вертикальні», так і «горизонтальні» заходи. *Якщо окремі елементи «вертикальної» політики в Україна в окремі роки застосовувалися, проте не мали відчутного ефекту для промисловості, то «горизонтальні» інструменти (розвиток науки, освіти, розбудова інфраструктури усіх видів) не проявлялися жодним чином.*

Перетворення у вітчизняній промисловості не створили «ефекту сумарної причинності» індустріалізації, який би пов'язав її розвиток із потребами суспільства, а, навпаки, вони зруйнували ту, хоча і дещо недосконалу «сумарну причинність», що дісталась Україні у спадок від радянської системи господарювання. Наростав розрив

¹³⁸ Кіндзерський Ю. Деіндустріалізація та її детермінанти у світі та в Україні. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 48–72.

між швидко зростаючими споживчими запитами суспільства та непристосованістю і відповідною неспроможністю вітчизняного виробництва їх задовольнити. Споживчі запити суспільства і держави почали задовольнятися за рахунок імпорту в обмін на вітчизняну сировину і продукцію неглибокої переробки, що поставлялися на зовнішні ринки. Це означало включення внутрішніх споживчих потреб у систему «сумарної причинності» індустріального розвитку іноземних країн. Останні активно підтримували цей процес через втягування країни у зовнішню боргову залежність¹³⁹, а також через прямі іноземні інвестиції, третина яких була спрямована у торговельну та фінансову сфери¹⁴⁰. Через створювану за рахунок іноземних інвестицій торговельну мережу активно просувалися на внутрішній ринок іноземні товари, а фінансова сфера, підтримувана іноземним капіталом, усіляко стимулювала придбання населенням цих товарів¹⁴¹. У такій системі вітчизняна наука та освіта – як ключовий елемент горизонтальної політики та одночасно формування сумарної причинності, необхідної для індустріальних перетворень, – виявилися зайвими, незатребуваними і не комплементарними із внутрішнім сировинним виробництвом, яке їх не потребувало взагалі.

Інституційні перетворення у системі відносин власності, пов'язані із роздержавленням і приватизацією, сформували в Україні явище олігархії, яка сконцентрувала у своїх руках практично все багатство і ресурси країни, підпорядкувала своїм інтересам державне управління і державну владу. Розвиток країни, використання її ресурсів і промислових активів почали визначатися не потребами усього суспільства, а інтересами олігархії. Ці інтереси полягали у максимально швидкому збагаченні як за рахунок нещадної експлуатації виробничих і людських ресурсів, так і за рахунок постійного винайдення усе нових і нових джерел рентних доходів¹⁴². Саме ці процеси стали каталізатором колосального майнового розшарування українського суспільства, що досі лише посилюється. Здійснені

¹³⁹ Богдан Т.П. Зовнішнє боргове навантаження та виклики для валютно- фінансової політики України. *Економіка України*. 2016. № 7. С. 21–32; Богдан І. Фіскальна дисфункція. *Дзеркало тижня. Україна*. 2019. 23–29 листопада. № 45. URL: https://dt.ua/macrolevel/fiskalna-disfunkciya-330611_.html.

¹⁴⁰ За даними Держстату України, на 1 січня 2019 р. у переробну промисловість було спрямовано (накопиченим залишком) лише 25,4% прямих іноземних інвестицій, тоді як у торгівлю та фінансову діяльність – 27,6%.

¹⁴¹ Як свідчать дані Держстату, на внутрішньому ринку непродовольчих товарів за абсолютною більшістю товарних позицій переважали імпортні товари, у 2018 р. їх частка становила загалом 68,3%, за окремими позиціями, зокрема, за товарами, які є високотехнологічними (комп'ютери, аудіо-, відеообладнання, телефони, автомобілі), частка імпорту наближалась до 100%.

¹⁴² Більш детально див.: Кіндзерський Ю. Інституційна пастка олігархізму та проблеми її подолання. *Економіка України*. 2016. №. 12. С. 22–46.

інституційні перетворення, пов'язані із несправедливим перерозподілом радянської власності на користь олігархічної меншості, лише відкинули суспільство від стану інклюзивності.

Короткотермінізм, притаманний діяльності корпоративного сектора за кордоном, в Україні набув нових рис – прив'язкою розвитку економіки до політичних циклів, за яких олігархічні групи, які контролювали владу, намагалися максимально використати її для власного швидкого збагачення до настання наступного політичного циклу, пов'язаного формально зі зміною влади, а фактично – зі зміною олігархічної групи, яка її контролює внаслідок безперервних олігархічних війн за неї та ресурси країни. Відповідно, будь-які завдання довгострокового розвитку країни, насамперед пов'язані зі зміною та модернізацією структури її виробництва, на порядок денний не ставилися.

3.3. Напрями структурної політики інклюзивної індустріалізації в Україні

Для досягнення дев'ятої цілі сталого розвитку, а також у розрізі пріоритетів Лімської декларації ЮНІДО державна політика розбудови вітчизняної промисловості повинна забезпечити стійку індустріалізацію, соціальну інклюзивність та справедливий розподіл благ і доходів, створених у промисловості між усіма членами українського суспільства, екологічну сталість та подолання негативного техногенного впливу наслідків промислової діяльності та людину та навколишнє природне середовище.

З огляду на такі стратегічні орієнтири структурна політика розбудови вітчизняного промислового комплексу має бути зорієнтована на задоволення внутрішніх потреб усього населення країни за рахунок випереджаючого розвитку диверсифікованого власного виробництва глибокої переробки. Не варто розраховувати на швидку зміну структури експорту (із переважно сировинного на переважно високотехнологічний) завдяки перетворенню України на «нову фабрику» Європи через розміщення всередині країни складальних виробництв іноземних корпорацій з огляду на дешевизну вітчизняної праці. Як засвідчив кращий світовий досвід, за своїм змістом і формою структурна політика у промисловості України має бути дуалістичною – поєднувати інструментарій як «вертикальної» («секторальної»), так і «горизонтальної» («інституційної») моделей такої політики. Інструментарій

«вертикальної» моделі слід використовувати для зміни структури виробництва, його технологічної модернізації та створення нового виробництва переважно на основі масштабних технологічних запозичень. Водночас активізація підприємницької та інноваційної діяльності суб'єктів має досягатися інструментами «горизонтальної» моделі політики. За прикладом країн, які досягли найбільшого успіху у своєму індустріальному розвитку та досягненні цілей інклюзивності, держава в Україні має перетворитися на «державу розвитку», «державу-підприємця», «державу-координатора». Саме така «державу розвитку», на протипагу нинішній «олігархічно-рентній державі», зможе одночасно забезпечити і модернізацію виробництва в інтересах суспільства, і справедливий розподіл доходів та благ між усіма членами суспільства, що і дасть змогу забезпечити інклюзивність.

При формуванні галузевої і технологічної структури промисловості слід відійти від перспективної, вигідної для країни спеціалізації у глобальному, європейському та внутрішньому вимірі, враховуючи наявні ресурси, внутрішні та зовнішні ризики і загрози, в тому числі економічного, енергетичного, військового, екологічного характерів. *Україна може спеціалізуватися:*

- стосовно глобальної економіки – як виробник і постачальник якісних продуктів харчування глибокої переробки;

- у регіональному вимірі – як головний транс'європейський міжнародний транзитер у напрямках «Захід – Схід» та «Північ – Південь», провідний лікувально-оздоровчий та науково-технологічний центр Європи;

- у внутрішньому вимірі – як ефективна держава – соціальний архітектор і менеджер для власного населення, що гарантує йому доступне комфортне житло, високоякісне доступне медичне обслуговування, розвинену комунальну і соціальну інфраструктуру, якісну освіту, гарантоване робоче місце з достатнім рівнем оплати праці, екологічно безпечні умови життя.

Не слід сприймати ці напрями занадто спрощено: кожен із них передбачає наявність відповідного високорозвиненого матеріально-технологічного базису, який має бути створений вітчизняною промисловістю. Ці напрями, за відповідної державної політики їх підтримки, підштовхнуть розвиток за принципом технологічних платформ великих міжгалузевих кластерів взаємопов'язаних, переважно високотехнологічних, промислових виробництв, що узгоджуватиметься з

основними векторами формування нового технологічного укладу¹⁴³. Саме за цими напрямками держава має вибудовувати власні, контрольовані як нею, так і вітчизняними компаніями ланцюги створення вартості в середині країни, міжгалузеві зв'язки, що створюватимуть ефект «сумарної причинності» у виробництві та споживанні, необхідний для успішної індустріалізації. На зовнішні ринки має потрапляти лише кінцева, а не проміжна продукція цих ланцюгів, водночас цілком допустимим є включення у них на проміжних ланках і зарубіжних компаній, але за умови, що вони не витіснятимуть із внутрішнього ринку вітчизняних виробників суміжних виробництв.

Цільовими орієнтирами розбудови вітчизняної промисловості та внутрішніх виробничих ланцюгів створення вартості відповідно до пропонованої спеціалізації країни та цілей інклюзивності можуть виступати такі:

– мінімізація зовнішньої вразливості та нестійкості господарської системи країни, утворених внаслідок залежності економіки, з одного боку, від імпорту енергоресурсів та цін на них, з іншого – від суттєвих коливань попиту на світових ринках на вітчизняний монопродуктовий експорт;

– технологічна модернізація вітчизняного виробництва та інфраструктури, створення і підтримка транспортних коридорів переважно за рахунок відновлення чи започаткування випуску власного устаткування, техніки і транспортних засобів інвестиційного та інфраструктурного призначення;

– суттєве розширення виробництва готової продукції для внутрішнього споживчого ринку, в тому числі виробництва складної технічної продукції, виробів медичного призначення та ліків, орієнтація на завоювання домінуючих позицій вітчизняного виробника на внутрішньому споживчому ринку;

¹⁴³ Наприклад, біо- та нанотехнології забезпечать країні спеціалізацію світового виробника продовольства через вирощування отриманих з їх допомогою нових більш продуктивних сортів рослин, їх обробку, захист, збереження, транспортування тощо. Ці технології також пов'язані з отриманням нових джерел енергії (воднева енергетика), розвитком атомної та сонячної енергетики, що важливо для ліквідації зовнішньої енергозалежності України. На ці ж технології слід орієнтуватись при лікувально-оздоровчій спеціалізації країни в Європі, оскільки вони набувають широкого використання в хімії та фармацевтиці при створенні нових ефективних ліків, у приладобудуванні при виробництві медичних засобів та устаткування для діагностики та лікування. Спеціалізація міжнародного транзитера цілком відповідає такому напрямку нового укладу, як високошвидкісні транспортні системи, що пов'язано із розвитком авіаційного, залізничного та автомобільного транспорту, в тому числі із використанням нанотехнологій та інформаційних логістичних мереж. Нанотехнології покладено в основу нових конструкційних та композитних матеріалів, спектр використання яких надзвичайно широкий – від машинобудування, приладобудування, судно- та авіабудування до нових високоефективних будівельних матеріалів і конструкцій.

– гарантування продовольчої безпеки країни і досягнення статусу світового виробника продовольства шляхом розширення і модернізації галузей переробки сільськогосподарської продукції, переважної орієнтації на виробництво для експорту та внутрішнього ринку готових до вживання харчових продуктів;

– забезпечення воєнної безпеки країни через модернізацію ЗСУ за рахунок відродження вітчизняного ОПК і запуску у виробництво новітніх зразків військової техніки та озброєння; утилізація застарілої техніки та боєприпасів, вирішення соціальних проблем військовослужбовців;

– забезпечення енергетичної безпеки шляхом модернізації та розширення мережі енергогенеруючих підприємств традиційної та альтернативної енергетики за рахунок виробництва власного енергетичного обладнання та устаткування, впровадження енергоощадних технологій виробництва.

– активне впровадження принципів рециклінгу і «зеленого» виробництва у всі галузі промисловості, орієнтація на повну переробку відходів виробництва з орієнтацією на «нульову» шкоду природному навколишньому середовищу від промислової діяльності, повну повторну переробку уживаних предметів споживання за усією їх номенклатурою, дотримання принципу «скільки виробляється – стільки ж повторно переробляється».

Реструктуризація промислового виробництва відповідно до названих орієнтирів потребує розроблення системи довго-, середньо- та короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і технологічного розвитку, вибору інструментів їх реалізації, зокрема: довгострокових концепцій, середньострокових програм та індикативних планів, інститутів та організацій для виконання намічених цілей і завдань, методів контролю та механізмів відповідальності за досягнення намічених результатів. Стратегічні документи мають бути представлені у вигляді єдиної системи взаємоузгоджених управлінських рішень, що стосуються галузевих, територіальних, ресурсних, фінансових аспектів реалізації стратегії розвитку держави.

Структурне вдосконалення виробництва доцільно здійснювати за такою тактичною схемою:

– орієнтація на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть дістати протягом короткого

проміжку часу конкурентні переваги та забезпечити спеціалізацію країни, спираючись, з одного боку, на внутрішні сприятливі умови і державну підтримку, з іншого – на кардинальне розширення власного виробництва до досягнення паритету або переважання, у тих секторах внутрішнього ринку, де на сьогодні переважає або домінує імпорту та які мають найбільші обсяги від'ємного торговельного сальдо (мінеральна та хімічна продукція, машинобудування), розвиваючи виробництво заміщуючої продукції (електроенергія з альтернативних джерел, біогаз, біоетанол тощо);

– вертикально інтегровані компанії з повною або контрольною часткою державної власності, насамперед державні корпорації та державні науково-виробничі об'єднання, урахувавши в т.ч. необхідність подолання явища короткотермінізму та високих інвестиційних ризиків, слід використати як «агентів» модернізації, «національних чемпіонів», ініціаторів та основних виконавців великих галузевих і міжгалузевих проектів у високотехнологічних секторах, що має змінити структуру виробництва і наблизити її до параметрів передових індустріально розвинених країн світу. При цьому *об'єктом державної підтримки мають виступати саме конкретні проекти із визначеною ефективністю в пріоритетних галузях, а не самі галузі як такі, безвідносно до проектної прив'язки;*

– активне впровадження вітчизняних науково-технічних розробок та використання можливостей, які надає Угода про асоціацію з ЄС у частині науково-технічного співробітництва, зокрема, наприклад, придбання за державної фінансової підтримки передових зарубіжних технологій та розвиток виробництв перспективної продукції на ліцензійній основі; фінансова та науково-технічна підтримка розроблення та впровадження у виробництво нових видів продукції, матеріалів і технологій.

Інноваційно-технологічне забезпечення промислового комплексу має здійснюватись відповідно до основних напрямів формування нового технологічного укладу. Його інтенсивність та ефективність значною мірою залежить від сприятливого інституційного та макроекономічного середовища та ринкової кон'юнктури, що створюють у суб'єктів відповідну мотивацію до проведення власних досліджень та розробок. У цьому сенсі першочерговими з боку уряду мають стати такі заходи:

– формування повноцінної цілісної національної інноваційної системи, окремі елементи якої сьогодні існують, але ізольовані один від одного; розбудова і державна підтримка діяльності суб'єктів інноваційної інфраструктури – технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів, наукоградів, науково-технологічних центрів, фондів венчурного інвестування;

– перегляд підходів до формування структури досліджень та розробок у промисловості, їх орієнтація переважно на сферу високих технологій і створення наукомістких продуктів на стикові різних галузей знань;

– повне покриття державою витрат на проведення фундаментальних досліджень державних науково-дослідних установ та суб'єктів виробництва за пріоритетними напрямками; запровадження змішаного, – за участю бізнесу, – фінансування прикладних досліджень і розробок; надання державного фінансування на прикладні розробки на умовах державного замовлення, конкурсного відбору виконавців, та обов'язковості подальшого впровадження цих розробок; підготовка за державним замовленням менеджерів з комерціалізації наукових розробок;

– запровадження економічних механізмів стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів та впровадження інновацій у виробництво;

– створення умов для інтеграції державних науково-дослідних установ чи їх окремих підрозділів із виробничими структурами, об'єднаних спільним ринком, з подальшим утворенням науково-виробничих комплексів та застосуванням державного замовлення на їх продукцію. Це дасть змогу зменшити гостроту проблеми охорони та передачі інтелектуальної власності, сертифікації інноваційної продукції, підвищити ефективність використання результатів НДДКР та наблизити дослідницьку діяльність до конкретних запитів ринку.

Державне замовлення і державне споживання, ураховуючи їх суттєвий наявний потенціал, мають стати одним із основних елементів стимулювання внутрішнього промислового виробництва. Для підвищення доступності для споживачів створеної за державним замовленням капіталомісткої продукції доцільно активніше застосовувати лізингові схеми її реалізації. Зокрема, можливим убачається створення спеціалізованих лізингових компаній.

Формування державою відповідних ринків та ланцюгів споживання у суміжних секторах може відбутися, зокрема, для авіабудування через розширення мережі

внутрішніх регіональних і міжнародних пасажирських та вантажних авіаперевезень на літаках вітчизняного виробництва, уведенням вимог до вітчизняних транспортних авіакомпаній щодо переважного застосування у авіаперевезеннях таких літаків, розбудови внутрішньої регіональної мережі авіапортів тощо. Аналогічно це може бути застосовано до суднобудування. Ринок для вагонобудування може бути суттєво розширений проведенням кардинального технічного переоснащення локомотивного і вагонного парку залізниці, розширенням її мережі за категоричної заборони придбання для цих цілей іноземної продукції. Цей же підхід може бути застосований для медичного приладобудування та фармацевтичної промисловості, продукція яких буде використана для технічного переоснащення і забезпечення лікарськими засобами лікувально-медичних, діагностичних та оздоровчих закладів. Ринок для продукції енергетичного машинобудування може бути створений шляхом держзамовлення на машини та устаткування для модернізації діючих традиційних електрогенеруючих станцій, створення потужностей для отримання електроенергії з альтернативних джерел.

Особливе місце в реалізації стратегії модернізації виробництва має посісти *зростання інвестиційної активності суб'єктів* та винайдення резервів для збільшення обсягів інвестиційних ресурсів. Відповідно, інвестиційна політика має здійснюватись у таких напрямках: створення умов для відтворення та модернізації виробництва за рахунок зростання обсягів власних коштів підприємств та їх використання на інвестиційні цілі; посилення умов екологічного оподаткування; нарощення державної підтримки інвестиційних проєктів через механізм ОВДП; створення податкового механізму міжгалузевого перетоку капіталу із сировинних і низькотехнологічних секторів у переробні високотехнологічні¹⁴⁴.

Важливу роль в інституційному забезпеченні політики розвитку має відіграти вдосконалення інституту держави як розробника «правил гри» та контролера їх виконання, як інструменту перерозподілу ресурсів країни, регулятора і власника одночасно. Конфлікт інтересів, що виникає при цьому, не повинен розв'язуватися шляхом відмови від якоїсь із функцій, оскільки усі вони забезпечують органічну цілісність політики інклюзивного розвитку. Його розв'язання вбачається у інституційному відокремленні функцій держави як суб'єкта економічної політики та

¹⁴⁴ Детальніше напрями інвестиційного забезпечення переструктурування виробництва розкриті в наступному розділі цієї роботи.

як власника. Функції регулятора слід залишити за виконавчою владою, а функції власника зосередити у спеціально створеному для цих цілей державному суверенному фонді (фонді національного багатства), державному інвестиційному/пенсійному фонді, в управління та розпорядження якого передати акції державних корпоративних структур. Створення державного суверенного фонду, акціями якого однаковою мірою мають володіти усі без винятку громадяни країни, дозволить частково розв'язати проблему справедливого розподілу благ і доходів між усіма членами суспільства.

Вдосконалення системи державного управління промисловістю має відбуватись у напрямі запровадження *принципів проектного менеджменту при розробленні та проведенні промислової політики*. Остання має здійснюватися з єдиного управлінського центру у вигляді спеціального центрального органу виконавчої влади¹⁴⁵. Процес розроблення і проведення та прозорості дій розробників і виконавців, мінімізації дії суб'єктивного фактора в управлінських рішеннях. Ухвалення окремого закону про промисловість та промислову політику, а також підзаконних актів методичного характеру має стати законодавчим підґрунтям для формування цілісної системи правового забезпечення державної промислової політики, стратегічного планування розвитку галузі, засад і принципів організації державного управління нею. Це створить підґрунтя для формування в Україні сучасного промислового комплексу, здатного надати адекватну відповідь щодо існуючих ризиків та викликів, які постали перед країною на шляху досягнення нею цілей інклюзивного розвитку.

¹⁴⁵ Очевидно, що утворення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України (Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 624) не вирішує проблему управління промисловістю з єдиного центру, оскільки сфера його діяльності не охоплює всю промисловість, управління значною кількістю видів промислової діяльності як і раніше здійснюється різними міністерствами та відомствами України, за відсутності координації та системності в їх роботі з точки відродження і розбудови промислового виробництва загалом.

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНВЕСТИВАННЯ ЯК ЧИННИК ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

4.1. Основні характеристики прояву інклюзивності в інвестиційному забезпеченні економічного розвитку

Одним із найважливіших чинників інклюзивного розвитку економіки є акумулювання та спрямування достатніх обсягів інвестиційних ресурсів у види діяльності та галузі національної економіки, що є ключовими для набуття економічним розвитком якості «інклюзивного». При цьому виникає питання – чи це «звичайні» інвестиції, що є основою економічного розвитку та, крім впливу на економічний процес, спричиняють також певний соціальний (екологічний, суспільний тощо) ефект, чи це окремий різновид інвестицій, що має особливі ознаки та повинен визначатися і розглядатися як особливе, порівняно нове економічне, соціальне та загалом суспільне явище.

Важливість та актуальність дослідження феномена інклюзивного розвитку економіки та необхідних для цього інвестицій підтверджуються тим, що його вивчення, вироблення методології оцінки та розроблення заходів із регулювання здійснюють:

– найбільш авторитетні міжнародні організації (Світовий банк¹⁴⁶, ОЕСР¹⁴⁷, Європейська Комісія¹⁴⁸, Всесвітній економічний форум¹⁴⁹, Глобальний альянс зі стійкого інвестування¹⁵⁰);

– провідні національні та міжнародні банки, інвестиційні та консалтингові компанії, благодійні фонди та організації (Європейський банк реконструкції та

¹⁴⁶ Demircuguc-Kunt Asli, Klapper Leora, Singer Dorothe, Ansar Saniya, and Hess Jake. The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. Washington, DC: World Bank, 2018.

¹⁴⁷ Social Impact Investment: Building the Evidence Base / OECD. OECD Publishing, Paris, 2015.

¹⁴⁸ EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / COM/2010/2020 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020>

¹⁴⁹ From the Margins to the Mainstream. Assessment of the Impact Investment Sector and Opportunities to Engage Mainstream Investors / World Economic Forum. Switzerland, 2013; Advancing Financial Inclusion Metrics: Shifting from access to economic empowerment / World Economic Forum. Switzerland, January 2018; Behind the Scenes of Impact Investment Policy-Making / World Economic Forum. Switzerland, August 2018.

¹⁵⁰ Global Sustainable Investment Review 2018 / Global Sustainable Investment Alliance. URL: http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2019/06/GSIR_Review2018F.pdf

розвитку¹⁵¹, Європейський інвестиційний банк¹⁵², Азіатський банк розвитку¹⁵³, Morgan Stanley¹⁵⁴, Фонд Рокфеллера¹⁵⁵);

– об'єднання учасників ринку інклюзивних інвестицій (зокрема, Global Impact Investing Network – Глобальна мережа імпаکت-інвестування¹⁵⁶);

– представники економічної науки з провідних університетів та дослідницьких центрів¹⁵⁷.

При цьому необхідно відзначити, що, попри поширеність і – навіть наявність певної «моди» серед глобальних інвесторів на здійснення інвестицій у досягнення цілей інклюзивного розвитку, – не існує як єдиного підходу до такого інвестування, так і єдиного терміна, який би описав його – як назва цього явища, так і його змістовне наповнення наразі не мають усталеного та узгодженого різними групами дослідників визначення.

Так, в англomовній науковій літературі та аналітичних звітах такі інвестиції позначаються різноманітними термінологічними формами: «громадське інвестування», «етичне інвестування», «зелене інвестування», «імпакт-інвестування», «соціальне імпакт-інвестування», «інвестиції, пов'язані з [певною] місією», «відповідальне інвестування», «соціально відповідальне інвестування», «стійке інвестування», «інвестування на основі цінностей», «стале, відповідальне та ефективне інвестування»¹⁵⁸.

Також використовується поняття «соціально-відповідальне інвестування» (Socially Responsible Investing) або «ESG-інвестування», а поняття «соціальні

¹⁵¹ Economic Inclusion Strategy (EIS) 2017-2021 / European Bank for Reconstruction and Development. 2017. .

¹⁵² Practical Ideas for Inclusive Growth and Competitiveness in Europe / World Economic Forum. European Investment Bank. Switzerland–Luxembourg, 2017.

¹⁵³ Key indicators for Asia and the Pacific 2014: Framework of inclusive growth indicators, special supplement. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2014.

¹⁵⁴ Inclusive Growth Opportunities Index 2017. Navigating In-Country Opportunities for Technology-Enabled Sustainable Investing. Morgan Stanley Institute for Sustainable Investing, New York.

¹⁵⁵ Benner Chris, Pastor Manuel. Inclusive Economy Indicators – Framework & Indicator Recommendations. The Rockefeller Foundation, 2016.

¹⁵⁶ Mudaliar Abhilas, Bass Rachel, Dithric Hannah. Annual Impact Investor Survey 2018 / Global Impact Investing Network (GIIN). New York, 2018.

¹⁵⁷ Shekar Arun, Pimpalkhute Harshal, Van Zee Leslie, Mitra Pankaj and Koloappan Rama. A Note on Social and Impact Investing / University of California Berkeley Haas School of Business. 2011. URL: http://haykin.net/innovationsparks/wp-content/uploads/2013/04/A_Note_on_Social_and_Impact_Investing.pdf; Brest Paul, Born Kelly. Unpacking the Impact in Impact Investing. *Stanford Social Innovation Review*. August 15, 2013. URL: https://ssir.org/articles/entry/unpacking_the_impact_in_impact_investing; So Ivy. Staskevicius Alina. Measuring the «impact» in impact investing / Harvard Business School. 2015. URL: <https://www.hbs.edu/socialenterprise/Documents/MeasuringImpact.pdf>; Anand Rahul, Mishra Saurabh, and Peiris Shanaka J. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. *IMF Working Paper*. 2013. No. 13/135.

¹⁵⁸ Иванова, Н.В. Социальное инвестирование: обзор зарубежных практик. *Гражданское общество в России и за рубежом*. 2013. № 3. С. 31–36.

інвестиції» (Social Investment) і «соціальне інвестування» (Social Investing) розглядаються як тотожні. «Соціально-відповідальне інвестування» – підхід до інвестування, який передбачає включення чинників навколишнього середовища, соціальних чинників і чинників управління (ESG-чинники) у процес прийняття інвестиційних рішень для кращого управління ризиками та сталого і довгострокового доходу від інвестицій¹⁵⁹.

Найбільш часто вживаним терміном є «*impact investment/investing*» або «*social impact investment/investing*», а найбільш поширеним його розумінням – «інвестиційна діяльність з урахуванням чинників екологічного, соціального та корпоративного управління для отримання довгострокової конкурентоспроможної фінансової віддачі та позитивного соціального впливу». Тобто це вкладення інвестиційних коштів у створення, розвиток, розширення, диверсифікацію, модернізацію підприємств і компаній різних видів економічної діяльності, результатом якого має бути не лише позитивний фінансовий результат (прибуток), а й досягнення позитивного впливу на вирішення актуальних соціальних, екологічних, суспільних проблем певної країни, її регіону або світу загалом, сприяння просуванню кращих соціальних, екологічних та управлінських практик (останні позначаються аббревіатурою ESG – Environmental, Social and Governance).

Імпакт-інвестування є відносно новою парадигмою у світовій економіці, першоджерела якої походять із діяльності Фонду Форда та Фонду PAX World, які у 60–70-х роках ХХ ст. започаткували інвестування на основі дотримання соціальних та етичних принципів та знайшли своє продовження у переході до «соціально відповідального інвестування» у 1980-х роках, коли були створені такі фонди, як Dreyfus Third Century, Calvert Social Investment Fund Balanced Portfolio, що захищали інтереси соціально відповідальних інвесторів¹⁶⁰. Наразі ця концепція підтримується більшістю розвинених країн світу.

За визначенням GІІN (Глобальної мережі імпакт-інвестування)¹⁶¹: «Імпакт-інвестиції – це інвестиції в компанії, організації та фонди, здійснені з метою отримання позитивного, вимірюваного соціального та екологічного впливу поряд із

¹⁵⁹ Report On US Sustainable, Responsible And Impact Investing Trends. 2016. 65 p.; A Practical Guide to ESG Integration for Equity Investing. United Nations Environment Programme Finance Initiative, 2016; ESG-факторы в инвестировании / PwC – ПрайсуотерхаусКуперс Консультирование, 2018.

¹⁶⁰ Герасименко Г.В. Соціальні інвестиції: витоки ідеї та теоретичне обґрунтування поняття. *Вісник ЖДТУ. Серія Економічні науки*. 2012. № 2 (60). С. 21–24.

¹⁶¹ Global impact investing network. URL: <https://thegiin.org/impact-investing/need-to-know/>

фінансовою віддачею. Імпакт-інвестиції можуть здійснюватись як на ринках, що розвиваються, так і на розвинених ринках, а цільовий діапазон очікуваного доходу коливається від нижче ринкового рівня до ринкового, залежно від стратегічних цілей інвесторів. Практика імпакт-інвестування визначається наступними чотирма основними характеристиками: 1) інтенціональність (спрямованість на певний об'єкт); 2) очікування доходу від інвестицій; 3) наявність діапазону очікувань щодо доходності інвестицій та класів активів; 4) вимірюваність впливу».

Фінансувати проекти у сфері імпакт-інвестування можуть різні категорії імпакт-інвесторів – індивідуальні інвестори, їхні спільноти, спеціалізовані фонди імпакт-інвестування, хедж-фонди і корпорації, університети, пенсійні фонди, некомерційні організації тощо. Особлива роль відводиться некомерційним «акселераторам» – прискорювачам розвитку нових підприємств, які підтримують проекти на стадії зародження і зростання. В основному вони залучають донорські гранти для оплати витрат з розвитку бізнесу їх «підшефних» проектів.

Результатом розвитку явища імпакт-інвестування є позитивний вплив не лише щодо досягнення соціальних чи екологічних цілей, а й удосконалення функціонування самої інвестиційної сфери шляхом:

- формування нових моделей, технологій і стандартів для забезпечення входження «інвесторів із розвинених країн» у «нові, раніше недоступні сфери країн третього світу»;

- залучення всіх зацікавлених осіб до процесу створення інфраструктури, механізмів та об'єктів інвестування з метою вирішення соціальних та економічних проблем;

- популяризація, впровадження, посередництво, консалтинг, вивчення інструментів і моделей для подальшого розвитку нового класу інвестицій із залученням уряду, міжнародних організацій тощо¹⁶².

Для підтримки та стимулювання імпакт-інвестування необхідне формування у певній країні (а поступово – й на глобальному рівні) відповідної *екосистеми*, у рамках якої узгоджуватиметься діяльність різних учасників процесу інвестування, створюватимуться умови для акумулювання та розподілу потоків інвестиційних коштів від імпакт-інвесторів до реципієнтів і через яку держава шляхом реалізації

¹⁶² Горбатова А. Выгодные социальные инвестиции. *Стратегии*. .2014. № 3. URL: https://www.cfin.ru/investor/social_impact_investing.shtml

державної політики здійснюватиме регуляторний вплив на ринок імпакт-інвестування з метою більш ефективного вирішення соціальних, екологічних, суспільних проблем.

Один з актуальних підходів до розбудови такої екосистеми запропоновано у звіті Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), підготовленому за результатами роботи Форуму G8 із соціальних імпакт-інвестицій (G8 Social Impact Investment Forum)¹⁶³. У ньому на основі аналізу параметрів розвитку ринку імпакт-інвестування у країнах, що входили до G8 (крім Російської Федерації) та Австралії, Робоча група із соціальних інвестицій визначила їх як «... надання фінансів організаціям з явним очікуванням вимірюваної соціальної, а також фінансової прибутковості».

Ринок імпакт-інвестицій, як і будь-який інший, поєднує попит на соціальний капітал для фінансування організацій, які здійснюють соціальний вплив, пропозиції соціального капіталу (інвесторів, які здійснюють імпакт-інвестування) та посередників (організації, які сприяють поєднанню попиту та пропозиції через застосування певних фінансових інструментів). Однак ринок соціальних інвестицій все ще перебуває на ранній стадії формування навіть у розвинених країнах, тому не завжди можна визначити детальний склад його учасників й оцінити кількісні та якісні показники їх діяльності (а фактично – функціонування самого ринку). Загалом у моделі ОЕСР до складу екосистеми соціальних імпакт-інвестицій входять такі елементи (рис. Г.1 Додатку Г)¹⁶⁴:

– споживачі імпакт-інвестицій (impact-seeking purchasers) – вони забезпечують споживання/купівлю товарів та послуг і таким чином здійснюють соціальний вплив. До їх числа належать урядові структури, що надають соціальні послуги, споживачі соціальних товарів та послуг, соціально вмотивовані корпорації або фонди;

– організації, що здійснюють соціальний вплив (impact-driven organisations) – всі типи організацій, які реалізують довгострокову соціальну місію, встановлюють цільові орієнтири соціального впливу та оцінюють їх досягнення, незалежно від того, чи вони діють у соціальному секторі, чи у секторі імпакт-підприємництва (наприклад, соціальні підприємства);

¹⁶³ Social Impact Investment: Building the Evidence Base / OECD. OECD Publishing, Paris, 2015.

¹⁶⁴ Impact investment: the invisible heart of markets. Report of the social impact investment taskforce. 15 September 2014. P. 55.

– форми фінансування – визначають організаційні форми імпаکت-інвестицій, у яких відбувається їх «перетікання» від інвесторів до реципієнтів;

– канали імпаکت-капіталу – необхідні для полегшення інвесторам доступу до організацій, які здійснюють соціальний вплив, у ситуаціях, коли пряме імпакт-інвестування в ці організації неможливе;

– джерела імпакт-капіталу – «постачальники» коштів для забезпечення необхідних обсягів імпакт-інвестицій.

У кожній країні екосистема підтримки імпакт-інвестицій змінюється залежно від ролі уряду, інвестиційних фондів, приватного сектора, індивідуальних інвесторів та соціального сектора. Наприклад, у Франції та Італії рушійною силою такої екосистеми є соціальна сфера, у Японії – великі корпорації.

На основі моделі зазначеної вище екосистеми може здійснюватися оцінка *потенціалу імпакт-інвестування* у певній країні шляхом вимірювання, оцінювання та прогнозування трьох її складових, а саме:

– обсягу потенційно можливих імпакт-інвестицій (пропозиції з боку інвесторів), кількості потенційних суб'єктів імпакт-інвестування;

– обсягу потреби в імпакт-інвестиціях (попиту з боку реципієнтів), кількості потенційних об'єктів імпакт-інвестування;

– кількісних та якісних параметрів трансакцій та діяльності посередників.

Не менш важливими є і рамкові умови діяльності ринку імпакт-інвестування – соціальні системи, податки та регуляторні системи.

Ще одним варіантом побудови системи заохочення інвесторів до здійснення імпакт-інвестування є модель екосистеми, запропонована Всесвітнім економічним форумом (рис. Г.2 Додатку Г)¹⁶⁵.

Оскільки словосполучення імпакт-інвестування («*impact investing*») не може бути перекладено українською дослівно, виникає низка труднощів щодо обрання правильної назви цього явища, встановлення його змісту відповідно до особливостей національної економіки та – особливо – щодо виміру кількісних параметрів його розвитку в Україні. Наразі в Україні на позначення імпакт-інвестування вживається

¹⁶⁵ From the Margins to the Mainstream. Assessment of the Impact Investment Sector and Opportunities to Engage Mainstream Investors. A report by the World Economic Forum Investors Industries Prepared in collaboration with Deloitte Touche Tohmatsu. September 2013. URL: <http://reports.weforum.org/impact-investment/3-impact-investment-sector-assessment/3-2-impact-investment-ecosystem-the-landscape-today/#read>

переважно термін «соціальні інвестиції», хоча зустрічаються й інші форми перекладу: «інклюзивні інвестиції», «імпаکت-інвестиції», «соціально відповідальні інвестиції». Огляд визначень поняття «соціальні інвестиції» у вітчизняній науковій літературі представлено у табл. Г. 1 Додатку Г.

Таким чином, у зарубіжній теорії та практиці імпакт-інвестування наголошується на здійсненні інвестицій у компанії, організації або фонди для отримання позитивних соціальних, екологічних, управлінських результатів (наслідків, впливів) додатково до фінансової прибутковості. При цьому, як правило, імпакт-інвестори погоджуються на рівень прибутковості, нижчий від середньоринкового, або взагалі не ставлять перед собою якихось певних цілей щодо рівня прибутковості інвестицій. Рух інвестиційних коштів відбувається через використання інструментів національних та глобального ринків цінних паперів.

У вітчизняній літературі наголос зроблено переважно на соціальних ефектах інвестування, оскільки проблеми саме у цій сфері суспільного життя є найбільш актуальними, а переміщення інвестиційних ресурсів розглядається як витрати державного та місцевих бюджетів на освіту, охорону здоров'я тощо. Крім того, частина вітчизняних науковців зосередила більш детальну увагу на дослідженні корпоративної соціальної відповідальності як одній із форм соціальних інвестицій, а також на вивченні інвестицій у людський капітал.

Результати досліджень, проведених міжнародними організаціями, банками та консалтинговими компаніями, свідчать, що зростання рівня інклюзивності економічного розвитку певної країни може бути забезпечено шляхом досягнення певних параметрів її економіки, які у трактуванні різних дослідницьких організацій значною мірою збігаються, але їх відмінності висвітлюють різні аспекти проблеми створення умов для інклюзивного розвитку економіки.

Всесвітнім економічним форумом окреслено *основні структурні елементи моделі інклюзивного зростання*, що безпосередньо впливають на ефективність та темпи інклюзивного зростання: забезпечення базових потреб і розвиток інфраструктури; підприємництво і створення активів; боротьба з корупцією та збалансований розподіл ренти; освіта й розвиток навичок; фіскальна політика (розподіл податків і соцзахист).

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) передбачає виконання *ряду рекомендацій щодо впровадження політики інклюзивного зростання*¹⁶⁶:

– інвестування у людей та місця, які залишилися неохопленими: цілеспрямованим якісним доглядом за дітьми, ранньою освітою та набуттям навичок упродовж усього життя; ефективним доступом до якісної медичної допомоги, правосуддя, житла, інфраструктури; оптимальним управлінням природними ресурсами для сталого зростання;

– підтримку динамічного розвитку бізнесу та інклюзивних ринків праці через: широке розповсюдження інновацій і технологій; сильну конкуренцію та активне підприємництво; доступ до високоякісних робочих місць, особливо для жінок та вразливих груп; посилення стійкості та адаптації працівників до майбутньої роботи;

– розбудову ефективних та відповідальних урядових структур шляхом: всебічного узгодження урядової політики; інтеграції у політику, що розробляється, принципів справедливого розподілу; оцінки впливу політики на інклюзивність та зростання.

Інститутом стійкого інвестування Morgan Stanley та The Economist Intelligence Unit (відділом досліджень та аналізу The Economist Group, дочірньої компанії газети «The Economist») обґрунтовано *чотири основні напрями підвищення здатності країни до інклюзивного зростання*¹⁶⁷: інклюзивне фінансування, інклюзивна охорона здоров'я, інклюзивна освіта, гендерна інклюзія.

Згідно із дослідженням Азіатського банку розвитку, до *перешкод, які необхідно подолати задля досягнення високих позитивних результатів за основними групами чинників інклюзивного розвитку*, віднесено такі¹⁶⁸: бідність і нерівність; зростання та розширення економічних можливостей (економічне зростання й зайнятість, ключові інфраструктурні фонди); соціальна інклюзія для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей (доступ до освіти та охорони здоров'я, базової

¹⁶⁶ Framework for Policy Action on Inclusive Growth. OECD Publishing, Paris.2018. URL: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/C-MIN-2018-5-EN.pdf>

¹⁶⁷ Inclusive Growth Opportunities Index 2017. Navigating In-Country Opportunities for Technology-Enabled Sustainable Investing / Morgan Stanley Institute for Sustainable Investing. Morgan Stanley & Co LLC, New York., 2017. URL: https://www.morganstanley.com/content/dam/msdotcom/ideas/eiu-inclusive-growth-infographic/1799419_EIU_MS_InclusiveGrowth_20170518_Final.pdf

¹⁶⁸ Key indicators for Asia and the Pacific 2014: Framework of inclusive growth indicators, special supplement. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2014. URL: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/42813/ki2014-special-supplement_0.pdf

інфраструктури, комунальних засобів і послуг, гендерна рівність); системи соціальної безпеки; належне державне управління та інституції.

Дослідниками Фонду Рокфеллера визначено *цільові параметри економіки, при досягненні яких вона може бути визначена як інклюзивна*¹⁶⁹:

– справедлива (висока мобільність для всіх, зменшення нерівності, рівний доступ до суспільних благ та екосистемних послуг);

– партиципаторна (люди можуть отримати доступ до ринків як працівники, споживачі та власники бізнесу, ринки є прозорими та інформаційно збалансованими, розвинена широка технологічна інфраструктура для загального блага);

– зростаюча (зростання можливостей знайти як гарну оплачувану роботу, так і діяльність для реалізації себе, покращення матеріального добробуту, економічні перетворення для загального блага);

– стійка (із часом соціальне та економічне благополуччя стає дедалі стійкішим, зростають інвестиції в охорону довкілля та зменшення використання природних ресурсів, процеси прийняття рішень враховують їх можливі довгострокові наслідки);

– стабільна (впевненість у майбутньому на державному і приватному рівнях та здатність прогнозувати результати економічних рішень, члени суспільства спроможні вкладати кошти у своє майбутнє, існує економічна стійкість до шоків та стресів).

Вплив імпакт-інвестування на розвиток світової економічної системи стає дедалі вагомішим, а самі імпакт-інвестиції розглядаються інвесторами у різних країнах та міжнародними економічними організаціями не лише як засіб отримання прибутку у поєднанні з досягненням важливих соціальних чи екологічних цілей. Імпакт-інвестування (або соціально-відповідальне інвестування) дедалі частіше пов'язують із концепцією сталого розвитку, що передбачає пошук компромісу між вирішенням економіко-соціальних проблем і збереженням довкілля для майбутніх поколінь людства¹⁷⁰. Розвиток ринку імпакт-інвестування розглядається як найважливіший чинник залучення неймовірно великих обсягів коштів, необхідних для фінансування стійкого економічного зростання країн світу та досягнення ними Цілей сталого розвитку (ЦСР), передбачених Порядком денним сталого розвитку до

¹⁶⁹ Benner Chris, Pastor Manuel. Inclusive economy indicators. Framework & Indicator recommendations / The Rockefeller Foundation, 2016. URL: <https://assets.rockefellerfoundation.org/app/uploads/20161212162730/Inclusive-Economies-Indicators-Full-Report-DEC6.pdf>

¹⁷⁰ Крючкова, О. М. Социально-ответственное инвестирование как инструмент устойчивого развития. *Концепт: научно-методический электронный журнал*. 2015. Т. 14. С. 41–45.

2030 р.¹⁷¹ Імпакт-інвестиції при цьому виконують функцію акумуляції приватних інвестицій для сприяння досягненню ЦСР, а також – що більш важливо – формують нові інноваційні підходи до фінансування вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем.

У рамках нашої наукової роботи вважаємо, що для позначення інвестицій із певними якісними характеристиками, що можуть стати базисом інклюзивного розвитку економіки України, найбільш доцільним буде використання терміна *«інвестиції, важливі для інклюзивного розвитку»* як інвестицій, що, з одного боку, відповідають трактуванню сутності явища імпаکت-інвестування (*«impact investing»*) у зарубіжній літературі, а з іншого – включають більш широкий спектр форм прояву в національній економіці та впливу на неї, ніж це передбачає змістом поняття *«соціальні інвестиції»*. Тобто *«інвестиції, важливі для інклюзивного розвитку»* спрямовуються на вирішення не лише актуальних соціальних, екологічних, управлінських проблем, а й на досягнення нової якості економічного зростання – інклюзивного економічного розвитку.

«Інвестиції, важливі для інклюзивного розвитку», на нашу думку, відрізняють від «звичайних» інвестицій якісні характеристики:

– по-перше, *особлива мета інвестування* – отримання позитивного соціального, екологічного, управлінського тощо ефектів, які проявляються у підвищенні рівня включення (інклюзії) окремих категорій населення як у процес економічного розвитку та розподіл його результатів, так і загалом у життєдіяльність суспільства. Цим забезпечується не лише досягнення високих значень основних макроекономічних показників (економічне зростання), а й підвищення якості життя людей (інклюзивне економічне зростання);

по-друге, *особливі напрями інвестування* для фінансування заходів із досягнення інклюзивного розвитку економіки країни. Це інвестування у певні види економічної діяльності, розвиток яких забезпечить підвищення ступеня інклюзивності економічного розвитку, у впровадження спеціальних заходів підтримки окремих категорій підприємств та населення, розроблення та удосконалення реалізації регуляторних процедур, що створюють умови для набуття економічним розвитком країни якостей інклюзивного економічного розвитку;

¹⁷¹ Social Impact Investment 2019: The Impact Imperative for Sustainable Development / OECD. OECD Publishing, Paris., 2019.

– по-третє, це *особливі категорії населення*, на які спрямований соціальний, екологічний, суспільно важливий ефект інклюзивних інвестицій. Позитивний ефект інклюзивних інвестицій відчують переважно на вразливі категорії населення, перелік яких зазначено у п. 7.2.

Узагальнюючи представлені вище результати досліджень міжнародних організацій та консалтингових компаній, вважаємо, що *напрямами інвестування, що є ключовими для досягнення інклюзивного розвитку економіки країни* можна визначити такі.

1. *Інвестування у формування, розвиток та підвищення якості людського капіталу* з метою підвищення рівня освітніх показників населення, розширення переліку його компетенцій на ринку праці, перекваліфікації, розвитку творчих здібностей, активізації у сфері самозайнятості тощо.

Загалом інвестиції в людський капітал охоплюють витрати на: первинну освіту (дошкільну, початкову, середню, професійно-технічну, вищу); науку (підготовку наукових кадрів, здійснення досліджень); охорону здоров'я (подовження життя, зміцнення фізичних сил та психологічної стійкості); додаткову освіту, самовдосконалення; соціалізацію та підвищення комунікативних навичок працівників; поліпшення умов працевлаштування; покращення людських продуктивних характеристик (навичок, здібностей, мотивацій, ціннісних орієнтацій).

Джерелами інвестицій у людський капітал виступають домогосподарства (окремі особи, родини, батьки), роботодавці, державний та місцеві бюджети, фонди державного соціального страхування, громадські організації.

Головним критерієм оцінювання інвестицій у людський капітал є високий рівень фаховості, професійної придатності та конкурентоспроможності працівників (як ознак якості людського капіталу) та ефективна зайнятість (як кінцева мета процесу формування людського капіталу).

В умовах глобальної цифровізації необхідно особливо наголосити на важливості інвестування у забезпечення доступу населення до сучасних форм зайнятості та «нових» професій (переважно у галузі інформаційних технологій), оскільки для вразливих категорій населення традиційні форми зайнятості та професії можуть бути «недосяжними» через невідповідність їхнього професійно-кваліфікаційного рівня, вікові особливості, стан здоров'я тощо.

2. *Інвестування у розвиток транспортної, енергетичної, комунальної інфраструктури та житлового будівництва*, оскільки ці сектори економічної діяльності забезпечують базові потреби населення у комфортних та гідних умовах проживання.

3. *Інвестування у створення системи підтримки підприємництва (передусім інклюзивного)*, тобто орієнтованого на розвиток підприємницьких здібностей молоді, жінок, осіб зрілого віку, осіб з обмеженими можливостями, соціального підприємництва (за класифікацією ОЕСР¹⁷²).

4. *Інвестування у розвиток телекомунікаційних та інформаційних технологій* для забезпечення доступу максимально широких верств населення до сучасних засобів зв'язку, комунікацій, інформації, форм зайнятості.

5. *Інвестування у розвиток доступу населення до фінансових послуг* – як традиційних банківських установ, так і технологій Інтернет-банкінгу, мобільного банкінгу, мобільних платіжних систем, новітніх інструментів фондового ринку, тобто підвищення показника *фінансової інклюзивності* країни.

6. *Інвестування у розвиток екологічно сприятливих технологій* – низьковуглецевих, малоресурсних та безвідходних виробництв, у переробку накопичених промислових та твердих побутових відходів, розвиток сучасних джерел енергії, енергозбереження, рекультивацію постраждалих територій.

Отже, до «*інвестицій, важливих для інклюзивного розвитку*» в Україні можна віднести інвестиції, що здійснюються вітчизняними, зарубіжними та міжнародними підприємствами, установами, організаціями різних організаційно-правових форм та видів економічної діяльності, а також індивідуальними особами чи їхніми спільнотами *за ключовими для забезпечення інклюзивного розвитку економіки напрямками інвестування*, зазначеними вище.

Найважливішими ефектами від здійснення інвестування, спрямованого на досягнення цілей інклюзивного розвитку, будуть такі:

– соціальний – полегшення доступу населення до ринку праці, підвищення його конкурентоспроможності на цьому ринку, розширення можливостей започаткування (розширення) власних підприємств і, таким чином, включення усіх (особливо –

¹⁷² What is inclusive entrepreneurship? URL: <http://www.oecd.org/cfe/leed/rapid-policy-inclusive-entrepreneurship.htm>

вразливих) категорій населення в економічний процес як найманих працівників або як підприємців;

- екологічний – зменшення чи запобігання негативному впливу на довкілля, підвищення рівня екологічності виробництва, збереження ресурсів, поширення нових, більш безпечних для навколишнього середовища технологій;

- управлінський – запровадження та поширення кращих практик управління комерційними, некомерційними та державними підприємствами, організаціями та установами, зокрема із дотриманням принципів корпоративної соціальної відповідальності;

- суспільний – зменшення рівня соціального виключення, зниження суспільної напруженості, збереження культурного різноманіття та культур корінних народів тощо.

Інвестування, спрямоване на досягнення цілей інклюзивного розвитку, може здійснюватися на *глобальному, національному, корпоративному та особистісному рівнях*:

- на *глобальному* рівні – у формі інвестування, кредитування, фінансування у формах грантів чи міжнародної технічної допомоги міжнародними фінансовими організаціями, установами та окремими країнами програм розвитку, якщо їх метою є отримання не лише економічного, а й соціального ефекту для України;

- на *національному* рівні у формі загальнодержавного, регіонального, місцевого (ОТГ) інвестування (державних інвестицій), тобто коштів, що спрямовуються на створення або збільшення капіталу державних об'єктів інвестування в економічній, соціальній, екологічній сферах, а також приватного інвестування закладів та установ освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери, екологічних, культурних проєктів;

- на *корпоративному* рівні у формі реалізації корпоративної соціальної відповідальності через здійснення соціальних інвестицій підприємствами і корпораціями, розвиток соціального підприємництва:

- окремими підприємствами, корпоративними структурами – у формі приватних корпоративних інвестицій, спрямованих передусім на підвищення якості людського капіталу працівників цих підприємств;

- банківськими установами – у формі мікrokредитування малого і мікropідприємництва;

– громадськими та благодійними організаціями – у формі фінансування (часто – грантового на конкурсній основі) малого, мікро- та соціального підприємництва, підвищення спроможності на ринку праці;

– на *особистісному* рівні окремої фізичної особи у формі інвестування у розвиток власного людського капіталу для удосконалення та набуття нових здібностей, вмінь, навичок, знань.

За характером зазначена діяльність може бути підприємницькою або громадською, *джерела інвестиційних коштів* – приватними або державними, *суб'єкти інвестування за країною реєстрації* можуть бути вітчизняними чи іноземними, а *за територіальним рівнем своєї діяльності* – місцевими, регіональними, національними, глобальними.

З огляду на те, що забезпечення інклюзивного економічного зростання в Україні потребує не лише збільшення обсягів внутрішніх та іноземних інвестиційних ресурсів, які залучаються у фінансування підприємств, а й *дотримання певних структурних характеристик цих ресурсів*, необхідним є опрацювання міжнародного досвіду і найкращих зарубіжних практик щодо розробки і втілення заходів державної структурної політики, спрямованої на стимулювання збільшення обсягів саме інклюзивного інвестування. Оцінка можливостей використання зазначеного міжнародного досвіду стане підставою для формування комплексу спеціальних заходів, спрямованих на стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій у ті сектори та галузі національної економіки, що є ключовими для забезпечення її зростання.

4.2. Складові та структура інвестування в інклюзивний розвиток економіки

Наразі глобальний ринок імпаکت-інвестування демонструє стійку тенденцію до зростання протягом останніх років. Так, якщо у 2012 р. у річному опитуванні Глобальної мережі імпаکت-інвестування взяло участь 99 інвесторів, які віднесли себе до категорії «*impact investors*», сумарний обсяг інвестицій яких досяг 8 млрд дол. США з інвестиційними планами на 2013 р. у розмірі 9 млрд дол. США, то вже у звіті за 2017 р. зазначено 209 «*impact investors*» із сумарним обсягом інвестицій 22,1 млрд

дол. США у 2016 р., вкладених у майже 8 тис. інвестиційних проєктів. Загальний обсяг імпакт-інвестицій, який перебував під їх управлінням, становив 114 млрд дол. США.

Звіт, оприлюднений у 2018 р. свідчить про подальше зростання як кількості імпакт-інвесторів (до 225), так й обсягу імпакт-інвестицій (до 35,5 млрд дол. США) та кількості проєктів (до понад 11 тис.). При цьому понад половина опитаних орієнтується на досягнення середньоринкової ставки дохідності інвестицій, тобто розглядає таку діяльність як досить прибуткову.

За даними глобального дослідження консалтингової компанії KPMG, у 2017 р. світові імпакт-інвестиції зросли на 25% порівняно з 2015 р. до 23 трлн дол. США, що становить близько чверті всіх професійно керованих інвестицій у світі, що позитивно вплинуло на загальну зацікавленість інвесторів у такому інвестуванні. Понад третина (36%) опитаних членів виконавчих комітетів та членів правління зазначили, що суспільний тиск посилив акцентування інвестиційної діяльності їхніх компаній на цілях ESG.

Загалом у країнах з розвиненим ринком цінних паперів інвестиції в інклюзивний розвиток можуть здійснюватись у різних формах (табл. Г.2 Додатку Г).

Однак головними проблемами визначення обсягу як наявних, так і потенційно можливих та необхідних інклюзивних інвестицій – як на глобальному рівні, так і для кожної окремої країни – є такі: відсутність однозначного трактування і визначення поняття інклюзивних інвестицій; нестача статистичної інформації щодо обґрунтованих і порівнювальних даних щодо функціонування цієї сфери; нерозвиненість методів визначення та оцінювання соціальних та інших ефектів, що виникають внаслідок такого інвестування. Фактично дослідники отримують фрагментарну, нерегулярну та не завжди порівняну інформацію переважно шляхом соціологічних опитувань лише від тієї частини учасників ринку, які визначили свою приналежність до категорії «*impact investors*» та згодні надати інформацію про обсяг своїх інвестицій, віднесених ними до інклюзивних. В Україні проблема оцінки параметрів такого інвестування ускладнюється відсутністю законодавчого регулювання явища «*інвестиції, важливі для інклюзивного розвитку*» і низьким рівнем розвитку фондового ринку і ринку інклюзивного інвестування. Відсутність адекватного виміру, оцінки, прогнозування кількісних та якісних характеристик

вітчизняних інклюзивних інвестицій ускладнює розроблення державної політики структурних змін у цій сфері, спрямованої на стимулювання таких інвестицій.

Вважаємо, що відповідно до визначених раніше напрямів *інвестування*, що є важливими для досягнення *інклюзивного розвитку економіки*, та враховуючи світовий досвід діяльності імпаکت-інвесторів¹⁷³, аналіз конкретних статистичних показників має проводитися у розрізі таких видів економічної діяльності, як:

- освіта;
- охорона здоров'я та надання соціальної допомоги;
- будівництво (у т.ч. будівництво житлових і нежитлових будівель, доріг та залізниць, автострад, метрополітену, мостів та тунелів, електро- та телекомунікацій);
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- інформація та телекомунікації (видавнича діяльність, радіомовлення, телебачення, телекомунікації (електрозв'язок), комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг);
- професійна, наукова та технічна діяльність (діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження; наукові дослідження та розробки; інша професійна, наукова та технічна діяльність);
- мистецтво, спорт, розваги та відпочинок.

Крім того, до складу *«інвестицій, важливих для інклюзивного розвитку»* можна віднести інвестування у розвиток:

- 1) соціального та інших видів інклюзивного підприємництва, що сприяє залученню вразливих категорій населення до економічної діяльності;
- 2) фінансової інклюзії – розширення доступу населення та підприємницького сектора до фінансових послуг і ресурсів;
- 3) екологічно сприятливих технологій та енергоефективності;
- 4) креативних видів діяльності та індустрій.

Проекти міжнародної технічної допомоги, що фінансуються міжнародними фінансовими організаціями (установами) та окремими країнами, значна частина яких

¹⁷³ Глобальною мережею імпаکت-інвестування зазначається, що «...зростання ринку імпаکت-інвестицій забезпечує необхідний капітал для вирішення найгостріших глобальних завдань у таких секторах, як стале сільське господарство, відновлювані джерела енергії, мікрофінансування, доступні та зручні базові послуги, такі як житло, охорона здоров'я та освіта» (What You Need to Know about Impact Investing. URL: <https://thegiin.org/impact-investing/need-to-know/>).

спрямована на отримання не лише економічного ефекту для інвестора, а й соціального для України, також можуть частково розглядатися як «інвестиції, важливі для інклюзивного розвитку».

Структура капітальних інвестицій у види економічної діяльності, формування, розвиток та підвищення якості функціонування яких є важливим для досягнення інклюзивного розвитку економіки, представлена у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Капітальні інвестиції за окремими видами економічної діяльності, 2010–2018 рр., % до загального обсягу

Вид економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Освіта	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,6	0,6	0,8	0,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,1	0,9	1,0	0,7	0,6	0,9	1,2	1,5	1,4
Будівництво	16,5	13,3	14,9	16,3	16,4	15,9	12,4	11,6	9,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10,7	10,6	11,9	7,4	7,1	6,8	7,0	8,5	8,7
Інформація та телекомунікації	4,8	4,0	3,7	3,9	3,7	8,4	4,4	4,1	5,2
<i>Видавнича діяльність, радіомовлення, телебачення</i>	<i>1,1</i>	<i>1,1</i>	<i>1,0</i>	<i>0,9</i>	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>
<i>Телекомунікації (електрозв'язок)</i>	<i>3,5</i>	<i>2,7</i>	<i>2,5</i>	<i>2,8</i>	<i>2,6</i>	<i>7,2</i>	<i>3,0</i>	<i>2,8</i>	<i>3,7</i>
<i>Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>	<i>0,3</i>	<i>0,4</i>	<i>0,6</i>	<i>0,5</i>	<i>0,7</i>
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,8	4,3	3,3	1,4	1,3	1,5	1,8	1,8	1,9
<i>Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження</i>	<i>2,3</i>	<i>3,8</i>	<i>2,8</i>	<i>1,1</i>	<i>1,1</i>	<i>1,2</i>	<i>1,4</i>	<i>1,2</i>	<i>1,3</i>
<i>Наукові дослідження та розробки</i>	<i>0,3</i>	<i>0,3</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>
<i>Інша професійна, наукова та технічна діяльність</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>	<i>0,3</i>	<i>0,1</i>	<i>0,1</i>	<i>0,1</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>	<i>0,3</i>
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,5	0,6	1,0	1,0	0,2	0,4	0,3	0,4	0,6

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Як видно з табл. 4.1, основні види економічної діяльності, що сприяють підвищенню рівня інклюзивності економічного розвитку, отримують мізерну частку інвестиційних ресурсів – сукупно на освіту, охорону здоров'я,

інформаційну сферу, професійно-наукову діяльність, мистецтво припадало від 11,8% у 2015 р. та 10,7% у 2011 р. до 6,2 у 2014 р. і 7,4% у 2013 р. відповідно. Виняток становлять галузі будівництва і транспорту, діяльність яких передусім необхідна для функціонування самого національного господарського комплексу.

Структура *прямих іноземних інвестицій* у види економічної діяльності, формування, розвиток та підвищення якості функціонування яких є важливим для досягнення інклюзивного розвитку економіки, представлена у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) за окремими видами економічної діяльності, 2010–2018 рр., % до загального обсягу*

Вид економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	на 31.12. 2018
Освіта	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Будівництво	2,8	2,4	2,4	2,7	2,9	3,4	3,4	3,3	2,9	2,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,4	2,3	2,2	2,8	2,9	3,5	3,4	3,5	3,1	3,1
Інформація та телекомунікації	4,0	3,8	4,1	3,6	3,5	4,3	6,5	6,6	6,6	6,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,9	2,6	4,3	5,5	7,5	6,9	6,9	7,2	6,7	6,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3

Примітка: * дані за 2010–2018 рр. зазначені станом на 1 січня кожного року.

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Динаміка розподілу прямих іноземних інвестицій відображає відчутне зростання зацікавленості іноземних інвесторів у вкладення коштів переважно у сучасний швидкозростаючий сектор «Інформація та телекомунікації», а також у професійну, наукову та технічну діяльність.

Особливості державної фінансової підтримки розвитку регіонів України, що на сьогодні фактично є інвестиціями, спрямованими на досягнення цілей інклюзивного розвитку, детально розглянуті у п. 6.4.

Фінансування проєктів міжнародної технічної допомоги (МТД) має соціальний, екологічний та суспільний ефект. Станом на 01.06.2019 р. в Україні виконувалось 32

проекти міжнародної технічної допомоги (МТД), із загальним обсягом фінансування 5 млрд євро та 2 млрд дол. США. Розподіл їх портфеля між окремими міжнародними фінансовими організаціями такий: 15 проєктів – ЄІБ, 8 – МБРР, 6 – ЄБРР, 3 – КФВ. У галузевому розподілі проєктів переважає енергетична галузь (11 проєктів), транспорт (9), комунальні послуги (6), значно менша кількість проєктів припадає на фінанси (3), соціальну сферу (2) та освіту (1 проєкт).

У табл. 4.3. представлені дані щодо динаміки проєктів МТД у розрізі секторів та окремих періодів, що свідчить про інвестиційні пріоритети міжнародних донорів і кредиторів. Сума МТД значно збільшилась у період 2015–2019 рр., але переважно за рахунок фінансування проєктів у секторі ядерної безпеки і національної безпеки та оборони. Умовна частка інвестицій у сектори, важливі для інклюзивного розвитку, знизилася з 36,7% у період 2010–2014 рр. до 25,1% у наступний період, хоча у майбутньому може зрости (за рахунок допомоги сектору регіонального розвитку).

Стан реалізації проєктів за підтримки міжнародних фінансових установ та міжнародних організацій у 2019 р. представлено у табл. Г.3 Додатку Г.

Розвиток соціального підприємництва. Соціальне підприємництво – порівняно новий різновид підприємницької діяльності в Україні, який з кожним роком розвивається дедалі динамічніше, хоча питання визначення змісту понять «соціальне підприємництво» та «соціальне підприємство» є дискусійним як для наукової спільноти, так і для регуляторних органів різних країн.

У регуляторній практиці Європейської Комісії та більшості країн – членів ЄС¹⁷⁴ термін «соціальне підприємство» застосовується до бізнесу, для якого: соціальна або суспільна мета отримання загального блага є причиною комерційної діяльності, часто у формі соціальних інновацій; прибуток переважно реінвестується з метою досягнення соціальної мети; система власності відображає місію підприємства і базується на принципах спільної участі та соціальної справедливості.

¹⁷⁴ European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2016): Social Enterprises and their eco-systems: developments in Europe. Authors: Carlo Borzaga and Giulia Galera. URL: <http://www.europa.eu>.

Розподіл проєктів міжнародної технічної допомоги за секторами та періодами виконання

№ п/п/	Сектор	Проєкти МТД, виконання яких завершилось у 2010–2014 рр.		Проєкти МТД, виконання яких завершилось у 2015–2019 рр.		Проєкти МТД, що виконуватимуться після 01.01.2020 р.	
		Сума, тис. дол. США	Питома вага, %	Сума, тис. дол. США	Питома вага, %	Сума, тис. дол. США	Питома вага, %
1	Аграрний	17698	2,4	105163	2,4	41322	0,9
2	Банківський та фінансовий	13704	1,9	44559	1,0	51974	1,2
3	Відновлення Донбасу та ВПО	–	–	272534	6,1	304668	6,8
4	Економічний розвиток і торгівля	43830	6,0	51559	1,2	90324	2,0
5	Енергетика та енергоефективність	52031	7,1	217016	4,9	146105	3,3
6	Комунікації та ІКТ	2694	0,4	8505	0,2	25751	0,6
7	Навколишнє середовище	35126	4,8	89569	2,0	82132	1,8
8	Національна безпека та оборона	103278	14,1	277210	6,2	1539281	34,5
9	Освіта і наука	43836	6,0	113561	2,6	100288	2,2
10	Охорона здоров'я	8911	1,2	149760	3,4	111876	2,5
11	Промисловість та МСП	8538	1,2	13527	0,3	50729	1,1
12	Регіональний розвиток	46027	6,3	171984	3,9	258826	5,8
13	Соціальна інфраструктура та послуги	21030	2,9	23332	0,5	37992	0,9
14	Транспорт та інфраструктура	49801	6,8	52496	1,2	26016	0,6
15	Урядовання та громадянське суспільство	56098	7,7	320712	7,2	413451	9,3
16	Ядерна безпека	230564	31,4	2536136	57,0	1178300	26,4
	Усього	733166	100,0	4447623	100,0	4459035	100,0
	<i>Інвестиції у сектори, важливі для інклюзивного розвитку (3+5+6+7+9+10+11+12+13+14)</i>	267994	36,7	1112284	25,1	1144383	25,6

Джерело: складено автором за даними Переліку проєктів міжнародної технічної допомоги за підтримки країн-донорів, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Мінекономрозвитку станом на 03.12.2019 р. / Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/04fa817d-5c92-4e0d-b1b5-2dcf720adc36/resource/f00b8124-7ea6-4d8d-ad9b-6089c911ff0a>

Соціальні підприємства, за визначенням Європейської Комісії, можуть здійснювати різні види економічної діяльності, зокрема:

– сприяти професійній інтеграції осіб з обмеженими можливостями та безробітних шляхом організації їхньої професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації;

– надавати особисті соціальні послуги у сферах охорони здоров'я, професійної підготовки, освіти, догляду за дітьми, людьми похилого віку або допомоги малозабезпеченим особам;

– сприяти місцевому розвитку депресивних регіонів – створювати соціальні підприємства у віддалених сільських районах, підтримувати неконкурентоспроможні міські райони, допомагати у розвитку та співпраці з третіми країнами;

– займатися іншими видами економічної діяльності, включаючи переробку вторинної сировини, захист навколишнього природного середовища, спорт, мистецтво, культуру та збереження історичних пам'яток, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів тощо.

Зважаючи на розуміння змісту соціального підприємництва у світовій практиці, його функції можна визначити як:

– каталізатор соціально-економічного розвитку через створення робочих місць (переважно у секторі малих і середніх підприємств) і нових форм підприємництва; підвищення рівня економічної активності громадян, які можуть отримати досвід підприємницької діяльності і таким чином поліпшити своє економічне становище в умовах економіки, що змінюється;

– механізм вирішення проблеми соціальної ізоляції та збагачення професійного досвіду осіб, можливості яких на ринку праці обмежені; механізм боротьби із бідністю та посилення уваги до соціально вразливих груп населення не лише через надання їм державної соціальної та благодійної допомоги, а й забезпечуючи корисною, суспільно значущою роботою; спосіб надання соціальних послуг, необхідних суспільству, але комерційно непривабливих для звичайного бізнесу;

– інструмент посилення економічної бази розвитку і зміцнення єдності місцевих громад через активізацію спільної участі їхніх членів (у т.ч. соціально вразливих та маргіналізованих груп населення) у вирішенні соціально-економічних проблем громади; зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних та екологічних проблем; розширення переліку джерел фінансування соціальних програм регіону; відродження сільських та міських територій та поліпшення їх соціальної інфраструктури; реалізації місцевих екологічних ініціатив.

Цільовою аудиторією заходів із розвитку соціального підприємництва є вразливі категорії населення, які потребують допомоги як у започаткуванні власних соціальних підприємств, так і в працевлаштуванні на ці підприємства.

В Україні єдине визначення понять «соціальне підприємство» та «соціальне підприємство» поки що відсутнє, оскільки розроблення нормативної бази щодо регулювання і підтримки цього виду підприємницької діяльності розпочалося зі схваленням Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та затвердженням Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року.¹⁷⁵ Зокрема у зазначеній Стратегії зауважується, що «...соціальне підприємство втілює новаторські ідеї для розв'язання соціальних і екологічних проблем Відповідно до міжнародної практики соціальні підприємства класифікуються як комерційні організації, що використовують свої ресурси для творчого вирішення соціальних питань, некомерційні організації, що допомагають людям створювати свої власні комерційні підприємства, або як некомерційні підприємства, що спрямовують прибуток для фінансування своїх власних програм або для створення робочих місць».

Відомості про стан розвитку вітчизняних соціальних підприємств у офіційних статистичних даних Державної служби статистики відсутні, збирання такої інформації відбувається лише шляхом проведення добровільного анкетування юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців громадськими і благодійними організаціями, що здійснюють підтримку розвитку соціального підприємництва. Так, до «Каталогу соціальних підприємств в Україні 2016–2017 рр.»¹⁷⁶ увійшло 150 підприємств, відбір яких для розміщення у Каталогі відбувався з урахуванням такого визначення: «...соціальні підприємства – це організації (незалежно від організаційно-правової форми), які вирішують соціальні та/чи екологічні проблеми ... та відповідають хоча б одному із критеріїв:

– працевлаштування вразливих груп населення (ветерани АТО, ВПО, люди з інвалідністю, мешканці сільської місцевості та ін.);

¹⁷⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. №504-р; розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 292-р.

¹⁷⁶ Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. / авт. тексту М. Гончарова, Н. Гусак. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2017. 302 с.; Підсумковий звіт за результатами дослідження «Соціальні підприємства в Україні» / Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI»», 2017. 32 с.

– частина чи весь прибуток від діяльності спрямовується на підтримання статутної діяльності громадської/благодійної організації чи благодійного фонду;

– частина чи весь прибуток виділяється на фінансування окремих видів послуг для соціально вразливих груп населення чи підтримки соціальних, культурних чи спортивних заходів, проєктів».

За даним анкетування найбільш поширеними видами діяльності соціальних підприємств були: вирощування та збут сільськогосподарської продукції (23 підприємства), трудова, медична та соціальна реабілітація людей з інвалідністю (21), швейне виробництво (12), освітні послуги та виготовлення харчових продуктів (по 11 підприємств). Регіональний розподіл підприємств засвідчив низький рівень розвитку та неоднорідність поширення соціального підприємництва в Україні. Так, найбільша кількість підприємств зосереджена у м. Київ (30), тоді як у кожній з областей – набагато менше: у Львівській – 15 підприємств, Полтавській – 9, Київській, Запорізькій, Закарпатській, Донецькій – по 8 підприємств.

Зазначеним дослідженням було також встановлено основні перешкоди у роботі соціальних підприємств: недостатність фінансової підтримки, зокрема, відсутній або ускладнений доступ до грантового чи іншого фінансування від фондів, партнерів, інвесторів чи держави (цю перешкоду відзначили 52 підприємства); нестача кваліфікованих кадрів або волонтерів (29); відсутність власного приміщення чи занадто висока ціна оренди та відсутність підтримки держави чи місцевої влади (по 27 підприємств); недосконалість законодавчої бази діяльності соціальних підприємств, малого та середнього бізнесу загалом, часті зміни та заплутаність законодавства, зокрема податкового (23 підприємства); необхідність модернізації матеріально-технічної бази (21); відсутність ринку збуту чи складнощі з пошуком клієнтів (20); нерозуміння суспільства чи недовіра людей до соціальних підприємств (18 учасників опитування).

Порівняння стану та основних чинників розвитку соціального підприємництва в Україні та окремих країнах (у Польщі та Австралії – як країнах, де розвиток соціального підприємництва базується на дуже різних засадах) представлено у табл. Г.4 Додатку Г.

4.3. Роль держави у стимулюванні інвестицій в інклюзивний розвиток на національному та регіональному рівнях

Державна політика стимулювання інвестицій в інклюзивний розвиток економіки має включати кілька основних етапів¹⁷⁷.

1. Інституціоналізація інвестування в інклюзивний розвиток на рівні національного законодавства та визначення певного державного органу відповідальним за розвиток цього сектора є першим етапом створення сприятливого для інвестування середовища.

2. Включення положень щодо підтримки інвестицій в інклюзивний розвиток до національних стратегічних та програмних документів – стратегій розвитку національної економіки, програм розвитку певних галузей, видів діяльності або регіонів.

3. Стимулювання та підтримка регіональних і місцевих ініціатив щодо залучення інвестицій, важливих для інклюзивного розвитку, у місцеві проекти.

4. Налагодження активної співпраці з усіма зацікавленими сторонами на національному рівні – потенційними «постачальниками» та «споживачами» інвестиційних ресурсів, громадськими, благодійними організаціями тощо.

5. Запровадження прямих (фінансових) та непрямих (адміністративних) методів підтримки інвестування в інклюзивний розвиток, зокрема податкових.

6. Запровадження стандартів корпоративного звітування із включенням до них інформації про здійснення ESG-інвестування, тобто інвестування з метою сприяння просуванню кращих соціальних, екологічних та управлінських практик.

7. Підтримка досліджень у сфері інвестування в інклюзивний розвиток, організація просвітницьких та навчальних заходів і програм, запровадження національних і регіональних конкурсів та нагород у цій сфері.

Державна політика стимулювання інвестицій в інклюзивний розвиток має також бути спрямована на досягнення певних цільових показників, які свідчитимуть про підвищення рівня інклюзивності економіки. До них відносяться¹⁷⁸:

¹⁷⁷ Social Impact Investment 2019: the Impact Imperative for Sustainable Development / OECD. 2019.

¹⁷⁸ Loewendahl Henry, Kollinsky Christian, Van den Bergh Douglas. Sustainable development and FDI: a practical framework. URL: <https://www.fdiintelligence.com/Locations/Sustainable-development-and-FDI-a-practical-framework>

- забезпечення дотримання трудового законодавства у частині норм робочого часу та пільг;
- підтримка профспілок;
- сприяння гендерній рівності;
- зменшення викидів шкідливих речовин, зменшення використання невідновлювальних джерел енергії за рахунок використання відновлюваних джерел енергії або покращення енергоефективності;
- зменшення обсягу відходів (наприклад, за рахунок переробки та впровадження безвідходних технологій виробництва);
- захист довкілля (особливо у випадку поводження з небезпечними відходами);
- забезпечення охорони здоров'я населення;
- впровадження та моніторинг правил безпеки праці;
- запровадження та контроль за виконанням антикорупційних стандартів;
- надання допомоги з місцевих бюджетів для навчання та підвищення кваліфікації робітників.

Для стимулювання та розвитку *соціального підприємництва* доцільно застосовувати як прямі (фінансові – більш ефективні та швидкодоступні у кризових умовах), так і непрямі (спрямовані на розвиток сприятливого інституційного, соціально-економічного та політичного середовища розвитку бізнесу, розвиток людського та підприємницького потенціалу) інструменти державної підтримки.

У дослідженні Експертної групи Європейської Комісії щодо підтримки ініціативи з розвитку соціального бізнесу (GECES) окреслено перелік основних заходів, що реалізовувалися у країнах ЄС на національному, регіональному та місцевому рівнях¹⁷⁹:

- *стимулювання доступу до різних джерел фінансування* шляхом:
 - створення окремих фінансових установ для фінансування соціальних підприємств;
 - використання структурних фондів ЄС (соціальне підприємництво визначено як один з інвестиційних пріоритетів Європейського фонду регіонального розвитку та Європейського соціального фонду);

¹⁷⁹ Соціальні підприємства та соціальна економіка йдуть вперед / Експертна група Європейської Комісії щодо підтримки ініціативи з розвитку соціального бізнесу (GECES). 2016.

- запровадження механізму державних субсидій чи спеціальних видів цінних паперів;
- компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами;
- полегшення доступу до мікрокредитування;
- виділення додаткового фінансування у рамках загальних програм підтримки малих та середніх підприємств;
- надання фінансових ресурсів бізнес-інкубаторам та іншим посередникам, які здійснюють навчання соціальних підприємців та сприяють розбудові їхнього потенціалу, тощо;
 - застосування соціальних критеріїв до процесу державних закупівель, наприклад, включаючи до тендерних процедур;
 - запровадження податкових пільг;
 - включення питань, пов'язаних із соціальними підприємствами, у програми навчальних закладів від початкового до університетського рівня та сприяння вразливим категоріям населення у побудові кар'єри на соціальних підприємствах з боку державних служб зайнятості та служб професійного навчання;
 - підвищення рівня обізнаності суспільства про діяльність соціальних підприємств, поширення інформації про її важливість, зокрема серед широкого фінансового співтовариства;
 - встановлення партнерських відносин між державними органами влади та соціальними підприємствами через запровадження національними і регіональними органами влади заходів із підтримки, просування та фінансування соціальних підприємств, спрощення законодавчих норм щодо визнання підприємств як соціальних, спрощення правил надання державної допомоги соціальним та місцевим службам;
 - сприяння утворенню асоціацій, спілок, об'єднань, платформ соціальних підприємств для посилення їх адвокаційної спроможності у відносинах з державними органами, а також для встановлення більш тісного співробітництва з бізнес-інкубаторами, кластерами, соціальними інвесторами;
 - покращення статистичних даних та наукових знань про соціальну економіку та соціальні підприємства через запровадження статистичної звітності, створення

відкритих баз даних таких підприємств та баз даних їх марок і сертифікатів, проведення широких наукових досліджень явища соціального підприємництва.

Експертною групою GECES були також розроблені рекомендації щодо подальшого розвитку соціального підприємництва в ЄС, які викладені у Плані імплементації заходів на 2017–2018 рр. та включають такі заходи, як:

- розширення доступу соціальних підприємств до ринків;
- сприяння фінансовій стійкості соціальних підприємств та підвищенню життєздатності їх бізнес-моделей шляхом надання допомоги у приведенні їх фінансово-економічних показників до рівня інвестиційної привабливості;
- залучення традиційних підприємств та корпорацій у цей сектор через процес соціально відповідальних приватних закупівель;
- зняття або полегшення регуляторних перешкод, з якими стикаються приватні спонсори соціальних підприємств;
- збільшення соціальних інвестицій шляхом державного фінансування сфер соціальних послуг, охорони здоров'я та освіти.

Певна увага зарубіжних дослідників явища імпаکت-інвестування зосереджена на використанні можливостей місцевих органів влади (громад) щодо залучення інвестицій у формі *облігацій соціального впливу* для вирішення проблем місцевого рівня. Облігації соціального впливу (Social impact bonds) є борговими цінними паперами, проданими інвесторам, доходи від яких використовуються для фінансування проєктів із певною соціальною вигодою, таких як доступне житло, освіта, продовольча безпека, доступ до охорони здоров'я. Це фінансовий інструмент, багатосторонній контракт, в якому виплати – зазвичай з боку уряду – початковим інвесторам пов'язані з досягненням організаціями, що ними фінансуються, певних вимірюваних цілей щодо вирішення певної соціальної проблеми. Термін «соціальна облігація» уведений в ужиток виконавчим директором Young Foundation Джеффом Малганом. Перший контракт із випуску облігацій соціального впливу підписаний Міністерством юстиції Великої Британії 18.03.2010 р. Згідно з ним керуюча компанія Social Finance UK акумулювала 5 млн фунтів стерлінгів у програму реабілітації колишніх в'язнів приватної в'язниці англійського міста Пітерборо. Проєкти випуску соціальних облігацій можуть називатися також Pay for Success Bond (розповсюджено в США), Social Benefit Bond (розповсюджено в Австралії), Payment by results (назва

більш широкого кола інструментів, до яких відносять і соціальні облигації).

За договором соціального облигації:

– державна, міжнародна або будь-яка інша організація зобов'язується за свій рахунок виплатити певну суму грошей інвесторам у разі, якщо заздалегідь визначений розрахунковий показник, що характеризує соціальну проблему, досягне заданого рівня за даними незалежного оцінювача за певний термін;

– отримані від інвесторів кошти через провайдера угоди надходять організаціям, які займаються вирішенням соціальної проблеми і повністю витрачаються на заявлені цілі.

Таким чином у договорі соціального облигації беруть участь як мінімум п'ять сторін: платник за зобов'язаннями в разі досягнення заданих результатів (зазвичай держава або його агенти); інвестори (донори, спонсори); провайдер (організатор угоди, керуючий / керуюча компанія, іноді деякою мірою еквівалент емітента або андеррайтера); організації, які вирішують соціальну проблему; незалежний оцінювач (іноді неявним чином – як упорядник певних статистичних даних).

Організації, що працюють над вирішенням соціальної проблеми і незалежні оцінювачі зазвичай не несуть фінансових зобов'язань за контрактом. Інвесторами часто виступають інвестиційні та некомерційні фонди, трасти і банки. Платником за зобов'язаннями у разі досягнення цілей найчастіше виступають держава, її виконавчі органи, відомства, інші державні установи.

Наразі існує чотири види соціальних облигацій (додаткові види можуть з'являтися у міру розвитку ринку і будуть включатися у щорічні оновлені редакції Принципів соціальних облигацій)¹⁸⁰:

– стандартні облигації, кошти від яких спрямовуються на соціальні цілі: стандартний борговий інструмент із правом вимоги до емітента, відповідно до Принципів соціальних облигацій;

– соціальні облигації, прив'язані до доходів: боргове зобов'язання без права регресу до емітента, відповідно до Принципів соціальних облигацій, в якому кредитний ризик по облигації є предметом застави грошових надходжень у рахунок доходів, винагород, податків тощо, і надходження від розміщення якого витрачаються на соціальні проекти, як пов'язані з джерелами таких грошових надходжень, так і не пов'язані з ними;

¹⁸⁰ Social Bond Principles. Voluntary Process Guidelines for Issuing Social Bonds (2018). URL: www.icmagroup.org

– соціальні облігації проєктного фінансування: облігації з правом або без права регресу до емітента, відповідно до Принципів соціальних облігацій, спрямовані на фінансування одного або декількох соціальних проєктів, інвестор за якими несе ризику, пов'язані з проєктами.

– соціальні сек'юритизаційні облігації: облігації, забезпечені одним або декількома соціальними проєктами, відповідно до Принципів соціальних облігацій, включаючи, але не обмежуючись, забезпечені облігації, цінні папери, забезпечені активами, цінні папери, забезпечені іпотекою, а також інші структури. Основним джерелом погашення облігацій є грошові надходження від активів.

При використанні коштів від соціальних облігацій на фінансування проєктів, останні мають відповідати певним критеріям. Категорії таких соціальних проєктів включають:

- розвиток доступної базової інфраструктури (наприклад, забезпечення чистою питною водою, каналізацією, санітарією, транспортом);
- надання доступу до найбільш важливих послуг (наприклад, охорони здоров'я, загальної та спеціальної освіти, фінансових послуг);
- надання доступного житла;
- створення нових робочих місць, у тому числі за допомогою потенційного ефекту від розвитку фінансування малого і середнього бізнесу та мікрофінансування;
- підвищення рівня продовольчої безпеки;
- суспільно-економічний розвиток і розширення соціально-економічних можливостей населення.

Наразі існує близько 60 облігацій соціального впливу в 15 країнах (США, Австралії, Канаді, Новій Зеландії, Ізраїлі тощо), що дозволило залучити понад 200 млн дол. США інвестицій для вирішення соціальних проблем. Найбільш розвинений інструмент соціальних облігацій у Великій Британії. Станом на 2015 р. схема соціальних облігацій використовується у 16 програмах, які виконуються на території Сполученого Королівства; в 9 ініціативах, реалізованих за межами країни; і в 7 проєктах, які поки проходять підготовчу фазу.

Механізм соціальних облігацій (облігацій соціального впливу) може бути певною мірою використаний в Україні, зважаючи на наявність вітчизняного досвіду випуску і розміщення місцевих облігацій. Муніципальні облігації мають суттєві переваги для органів місцевої влади порівняно з іншими видами фінансових

запозичень¹⁸¹: муніципальні облігації мають меншу вартість запозичення порівняно з кредитами (середня дохідність муніципальних облігацій коливається на рівні 10–12%); конкуренція на регіональному рівні між інвесторами сприяє зниженню відсоткових ставок; випуск муніципальних облігацій не потребує надання застави кредиторам; завдяки вчасному погашенню облігацій місто створює позитивний рейтинг кредитоспроможності як на регіональному, так і на державному рівнях, що сприяє успішній емісії в наступні роки; присутній позитивний соціальний ефект, оскільки сприяє прозорості процесів управління містом та підвищенню загальної довіри до органів влади в регіонах.

Дослідники відзначають такі проблеми, що зумовлюють низький рівень розвитку ринку муніципальних облігацій¹⁸².

1. Значні фінансові ризики інвестування: непрозорість фінансових операцій, зниження рівня ліквідності цінних паперів.
2. Зростання ризиків для емітента щодо невиконання зобов'язань стосовно розрахунків за муніципальними облігаціями.
3. Невисокий рівень довіри до міської влади з боку потенційних інвесторів.
4. Низький рівень дохідності муніципальних цінних паперів.

Разом із тим місцеві облігації можуть стати досить вигідним залученням коштів до місцевих бюджетів та джерелом модернізації місцевої інфраструктури. Випуск цільових облігацій місцевих позик під конкретні інвестиційні проекти забезпечує продуктивність використання залучених коштів, дасть можливість зорієнтувати потенційних інвесторів на відповідний рівень доходу, який може бути отриманий у процесі реалізації цих проектів, та визначити ступень ризику заморожування проектів та неотримання доходу за цільовими облігаціями. Прив'язка цільових облігацій до конкретного інвестиційного проекту також підвищує прозорість використання залучених коштів, оскільки власники облігацій отримують можливість відстежити результат від їх використання у вигляді завершення конкретного інвестиційного проекту.

Для розвитку ринку муніципальних цінних паперів та підвищення їх ліквідності органи місцевого самоврядування повинні:

¹⁸¹ Квасниця О. Практика та проблематика здійснення місцевих запозичень в Україні. *Світ фінансів*. 2015. № 4. С. 104–116.

¹⁸² Волкова О. Г. Муніципальні запозичення як джерело фінансового забезпечення місцевих бюджетів України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26(2). С. 93–96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_26\(2\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_26(2)_21)

– покращити прозорість фінансових операцій щодо розміщення та забезпечення позичених коштів; стимулювати здійснення проєктних запозичень та інших перспективних видів муніципальних позик;

– сформулювати конкретні інвестиційні програми, забезпечити цільове використання позичених коштів;

– розробити довгострокові стратегії розвитку регіону з урахуванням фінансових можливостей, які включатимуть опис розмірів місцевих запозичень та потреб, на які вони беруться.

Розвиток ринку місцевих запозичень в Україні дасть можливість зміцнити матеріально-фінансову базу органів місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 5

ПОДОЛАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ІНЕРТНОСТІ ЯК УМОВА ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Просторовий вимір інклюзивності в умовах становлення «нової» регіональної політики

В умовах стратегічної орієнтованості України на європейську інтеграцію, встановленої Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, формування державної регіональної політики має здійснюватися з урахуванням принципів положень регіональної політики ЄС.

Разом із тим реалізація політики в ЄС не відбувається відокремлено одна від одної і вирішення проблем регіонального розвитку посилюється системою положень базових угод щодо принципів функціонування Європейського Союзу. Ці документи визначають передусім необхідність побудови конкурентоспроможності регіональних економік на засадах зміцнення соціальних та економічних зв'язків з іншими територіями ЄС для забезпечення спільного використання регіональних ресурсів узгоджено і стійко¹⁸³. Вони мають на меті впливати на якість розвитку ЄС загалом та країн-регіонів ЄС зокрема, забезпечуючи більш збалансовану конкурентоспроможність європейського простору та зменшення просторових диспропорцій його соціально-економічного розвитку¹⁸⁴.

Сучасна модель європейського регіонального розвитку базується на Концепції «нового регіоналізму», яка значною мірою враховує зміну регіональних детермінант економічного зростання. Зміна чинників регіонального розвитку

¹⁸³ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: eur-lex.europa.eu > TXT > TXT (дата звернення – 15.04.20); Europe 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC2020> (дата звернення – 15.04.20); Green Paper on Territorial Cohesion Turning territorial diversity into strength. URL: eur-lex.europa.eu > LexUriServ (дата звернення – 15.04.20).

¹⁸⁴ EUREK: Europäisches Raumentwicklungskonzept Auf dem Wege zu einer räumlich ausgewogenen und nachhaltigen Entwicklung der Europäischen Union. URL: http://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/sum_de.pdf (дата звернення – 15.04.20).

відбувається насамперед на основі мобілізації регіонального потенціалу, що неефективно використовувався раніше. У визначених умовах «нова» регіональна політика повинна спиратися на принципи регіонального розвитку, які спрощують використання регіонального потенціалу та посилюють його включеність в економічну діяльність, що має бути доповнено структурними реформами на загальнонаціональному рівні. Водночас залишаються актуальними традиційні завдання регіональної політики – мінімізація диференціації соціально-економічного просторового розвитку; включення в економічну діяльність депресивних територій; подолання небезпек соціальної та економічної ізоляції регіонів і забезпечення територіальної єдності. У світовому науковому просторі дослідження цих проблем активізуються, проте залишаються недостатніми.

Найбільшій розробленості проблеми щодо тих чи інших аспектів включеності отримали у працях закордонних вчених, які заклали теоретичні основи інклюзивного розвитку. Це праці Ананда Р., Янчовичиною О., Гупти Дж, Поу Н., Рос-Тонен М., Спенса М.¹⁸⁵ та ін.

Останнім часом цей напрям наукових досліджень набув розвитку і в Україні. Серед найпоширеніших у його межах – питання щодо розкриття сутності інклюзивного розвитку, у тому числі в контексті інноваційного вектора, аналіз європейських підходів до розуміння сутності інклюзивної моделі економіки, а також визначення проблем її використання в Україні для обґрунтування адекватної державної політики¹⁸⁶. У зв'язку із набуттям практичного досвіду впровадження положень моделі інклюзивного розвитку також активізувалися дослідження проблем щодо його вимірювання. Традиційно увага розробників була прикута до соціального аспекту інклюзії в контексті проблем скорочення

¹⁸⁵ Gupta, J., Pouw, N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. № 27. P. 541–559; Anand R. et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. *IMF Working Paper*. 2013. № 3; Ranieri Rafael; Ramos, Raquel Almeida Inclusive Growth: Building up a Concept. *Working Paper / Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth*. 2013. P. 104.

¹⁸⁶ Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь. Львів: НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019.. С. 55; Тищенко О.П. Інклюзивний розвиток національної економіки України: передумови та доміанти формування стратегії управління. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 9. С. 71–79; Єрмак С.О. Deskриптивні характеристики інклюзивного зростання як інноваційного вектору соціально-економічного розвитку країни. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 8–14.

бідності та зменшення розриву у доходах між різними верствами населення, розширення можливостей ефективного залучення ізолюваних груп людей як об'єктивних складових інклюзивного розвитку в суспільні та економічні процеси¹⁸⁷. Кількість цих праць досить активно зростає. Також поряд із теоретичними напрацюваннями останнім часом набули поширення й практичні аспекти проблематики вимірювання інклюзивності розвитку¹⁸⁸.

На те, що інклюзивний розвиток має локальний вимір, уперше звернули увагу європейські дослідники¹⁸⁹. Вітчизняні науковці, перебуваючи на початковій стадії опрацювання проблеми, у своїх дослідженнях констатують факт необхідності активізації теоретичної роботи у напрямі обґрунтування засад місцевого інклюзивного розвитку та зазначають гостру потребу формування державної політики з цього питання, що актуалізується реформою децентралізації¹⁹⁰. Проте належного розвитку спрямовані на виявлення особливостей регіонального розвитку на інклюзивних засадах та розуміння сутності регіональної інклюзивності теоретичні аспекти, що могли би становити основу формування державної регіональної політики з урахуванням вимог концепції «нового регіоналізму», не отримали.

Разом із тим перспективні дослідження мають зосередитися не лише на вивченні регіональних особливостей інклюзивного розвитку, а й на питаннях, які нині набувають особливого значення при впровадженні в Україні моделі «нової» регіональної політики – на формуванні інклюзивного простору як на державному, так і на регіональному рівнях.

¹⁸⁷ Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 2. С. 103–114; Тютюнникова С.В. Інклюзивний розвиток національної економіки як чинник подолання бідності. *Бізнес-інформ*. 2018. № 8. С. 105–111; Гукалова І.В. Якість життя як цільовий імператив концепцій міського розвитку: висновки для України. *Український географічний журнал*. 2018. № 1. С. 30–38.

¹⁸⁸ Смельяненко Л.М., Петюх В.М., Дзензелюк К.В. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 4–10.

¹⁸⁹ Gupta, J., Pouw, N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. № 27. P. 541–559.

¹⁹⁰ Кожина А.В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 102–109.

До того ж існує потреба постійної актуалізації наукового знання стосовно регіональних аспектів інклюзивного розвитку згідно з розвитком практичних потреб, необхідності їх адаптації до викликів та вимог сучасності, а також розроблення рекомендацій щодо практичного впровадження. Вирішення цих завдань і є метою дослідження.

При дослідженні проблем інклюзивності отримали розвиток два взаємопов'язані напрями досліджень: дослідження інклюзивності процесу (інклюзивне зростання, інклюзивний розвиток) та інклюзивності об'єкта (інклюзивне суспільство, інклюзивний регіон, інклюзивне місто тощо).

При вивченні *інклюзивності процесу* категорія «inclusive» (залучений) частіше використовується в контексті, де основна увага більше приділяється економічному зростанню, ніж розвитку. Таке зростання означає розширення можливостей усіх верств населення (з акцентом на знедолених та людях із обмеженими фізичними можливостями) для збільшення їхньої адаптаційної здатності до змін через зростання рівня зайнятості, модернізацію ринків праці, систем навчання та соціального захисту, формування суспільної згуртованості¹⁹¹ та передбачає збільшення залученості трудових ресурсів до виробничої діяльності та забезпечення позитивного ефекту для більшої частини населення шляхом отримання вищого рівня доходів і поліпшення умов життя¹⁹². На відміну від «простого» економічного зростання інклюзивне базується на розширеному, порівняно з класичним, економічному базисі в усіх секторах і забезпечує більшу суспільну стійкість завдяки зниженню соціальної напруженості.

Згодом з'явилися дослідження з інклюзивного розвитку, де інклюзивність розглядалася в межах концепції сталого розвитку – з акцентом на соціальних, екологічних, технологічних та інноваційних аспектах, тому проблематика інклюзивності розширилася до подолання соціально-економічної нерівності,

¹⁹¹ Europe 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC2020>. (Last accessed: 15.04.20).

¹⁹² Commission on Growth and Development. Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development / The World Bank. 2008.

забезпечення екологічної безпеки як у локальних, так і у глобальному вимірах¹⁹³, а також формування умов економічного зростання з мінімальним впливом на навколишнє середовище¹⁹⁴.

Дослідження регіональних аспектів інклюзивності так само включає опрацювання проблем, пов'язаних зі зростанням територій, із переважанням акцентів на соціальній інклюзії. Їх розвиток відбувався практично паралельно зі становленням загальних підходів до досліджень інклюзивності. Звідси й у регіональному контексті спочатку отримала розвиток концепція інклюзивного зростання, що зосереджувалась на шляхах та темпах зростання в умовах дотримання певних принципів співвідношення економічного зростання і добробуту населення з акцентом на територіальних особливостях. Ці положення надалі посилились принципами соціально орієнтованого збалансованого розвитку¹⁹⁵. Загалом вивчення інклюзивності розвитку з урахуванням регіонального аспекту обумовило уточнення сутності цієї концепції в контексті сучасного розуміння просторового розвитку та його завдань, із зосередженістю на соціальній інклюзії та акцентом на покращенні якості життя населення на місцевому рівні.

Найбільш розроблений регіональний аспект інклюзивного розвитку з позиції економіко-географічного підходу у зв'язку із загостренням проблем сучасного урбаністичного розвитку. У відповідних працях *інклюзивний розвиток* розкривається через питання зручності, комфортності, доступності послуг та якості міського простору для населення¹⁹⁶. Певну увагу регіональний аспект

¹⁹³ EUREK: Europäisches Raumentwicklungskonzept Auf dem Wege zu einer räumlich ausgewogenen und nachhaltigen Entwicklung der Europäischen Union. URL: http://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/sum_de.pdf (дата звернення – 15.04.20).

¹⁹⁴ About the Sustainable Development Goals. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (дата звернення – 15.04.20).

¹⁹⁵ Bárcena A., Cimoli M. García-Buchaca R., Abramo L. Pérez R. Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). Towards a regional agenda for inclusive social development: bases and initial proposal (LC/MDS.2/2). Santiago, 2018. С. 88; Новиков А.И., Виткина М.К. Инклюзивная экономика и социальная ответственность в регионах мира: дилемма или общественное согласие. *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал*. 2018. № 2 (54). URL: <https://eee-region.ru/article/5401/> (дата звернення – 10.03.20).

¹⁹⁶ Crisp R., Cole I., Eadson W., Ferrari E., Powell R., While A. Tackling poverty through housing and planning policy in city regions. New York: Joseph Rowntree Foundation (JRF), 2017. С. 95; Мезенцев К., Олійник Я., Мезенцева Н. та ін. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін. Київ: Видавництво

інклюзивного розвитку здобуває з точки зору подолання територіальної економічної диференціації як основної причини соціального виключення територій та їх населення з процесів суспільного розвитку¹⁹⁷. Такий підхід є важливим у контексті розуміння значущості інклюзивного розвитку в регіональній політиці держави, проте він стосується обмеженого спектра питань інклюзії, зокрема соціальної, не зосереджуючись на встановленні можливостей регіональної інклюзивності у вирішенні комплексу завдань державної регіональної політики.

Певний розвиток регіональний аспект інклюзивності отримав у процесі механічного перенесення розуміння сутності процесу та принципів інклюзивності на місцевий (територіальний) рівень. В умовах децентралізації це виправданий та логічний крок, що має сприяти накопиченню наукового знання у сфері регіональної політики та політики місцевого розвитку у нових соціально-економічних умовах. У цьому контексті категорія «*інклюзивний місцевий розвиток*» отримала застосування в контексті соціальної інклюзії як нового виміру розвитку, який зосереджує увагу на найбільш вразливих членах регіональної спільноти, беручи до уваги економічні, соціальні й екологічні аспекти та структурні фактори, що перешкоджають їм брати участь у процесі розвитку¹⁹⁸, а «*інклюзивний розвиток регіону*» – з точки зору соціально-економічної інклюзії – як розвиток, що базується на зростанні залученості трудового потенціалу регіону до виробничої діяльності та забезпечує збільшення частки населення, яка отримує вищий рівень доходів і можливість поліпшення умов життя¹⁹⁹. У цих дослідженнях зазначається пов'язаність інклюзивного місцевого розвитку із

«Фенікс», 2017.. 438 с.; Руденко Л.Г., Дронова Е.Л., Кирюхин А.М. и др. Изменения городского пространства в Украине. Киев, 2013. 160 с.; Inclusive Growth. Chicago metropolitan agency for planning. 2017. 65 с.; Лісовський С.А., Маруняк Є.О., Гукалова І.В., Мозговий А.А., Покляцький С.А. Інклюзивність та екологічні пріоритети міського розвитку як складові якості життя населення (прикладні моделі міст). *Український географічний журнал*. 2019. № 2. С. 13–22

¹⁹⁷ Гукалова І.В. До питання соціально-географічної концептуалізації інклюзивного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2019. Вип. 10. С. 20–26.

¹⁹⁸ Gupta, J., Pouw, N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. № 27. С. 541–559.

¹⁹⁹ Кожина А.В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 102–109.

концепціями інклюзивного зростання, інклюзивної економіки, добробуту, соціальної справедливості та прав людини.

Існують наукові напрацювання щодо регіонального аспекта інклюзивності й з позиції державного управління місцевим розвитком, коли інклюзивний розвиток на місцях пов'язується з активізацією залучення до вирішення проблем соціально-економічному розвитку територій усіх зацікавлених сторін – стейкхолдерів. У цьому контексті під *інклюзивним місцевим розвитком* розуміють комплексне багатофакторне явище, що супроводжується економічною та соціальною активністю на місцевому рівні та забезпечує підвищення добробуту на основі максимальної зайнятості, індивідуальну й соціальну безпеку, рівний доступ до можливостей та послуг для широкого кола місцевого населення із використанням місцевих ресурсів²⁰⁰. Цей аспект дослідження інклюзивності на місцевому рівні пов'язаний із формуванням нових механізмів вирішення територіальних проблем. З цієї точки зору вона передбачає процес активізації участі усіх верств населення, регіональних органів влади та місцевих громад у соціально-економічному розвитку територій та опрацюванні соціально-економічних рішень щодо використання специфічних активів території²⁰¹.

Загалом, незважаючи на свою актуальність, питання інклюзивного розвитку на регіональному та місцевому рівнях в Україні перебувають на початковій стадії досліджень. Останні більшою мірою стосуються вивчення регіональних особливостей інклюзивного розвитку, окремих аспектів регіонального виміру соціальної та економічної інклюзії із переважанням акцентування у дослідженнях на соціальній (зокрема тих, що стосуються підвищення добробуту на основі максимізації зайнятості), а також вивчення соціальної інклюзії як одного з ключових чинників соціальної інтеграції мешканців регіонів у суспільний, зокрема територіальний, розвиток.

²⁰⁰ Кожина А.В. Фактори інклюзивного місцевого розвитку: підходи до класифікації. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2018. № 4. С. 21–30.

²⁰¹ Гукалова І.В. До питання соціально-географічної концептуалізації інклюзивного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2019. Вип. 10. С. 20–26.

Навіть у світовому науковому просторі дослідження інклюзивного розвитку для регіону мають значно нижчий ступінь розробленості, ніж для національного і глобального рівнів, і в науковій літературі їх розкрито вкрай обмежено. Напрацювання у сфері інклюзивного регіонального розвитку стосуються питань економічної, соціальної та місцевої згуртованості (*economic, social, local cohesion*) як підстави для розширення перспектив місцевого розвитку на засадах реалізації місцевої та регіональної політики²⁰².

Україні малодослідженими залишаються проблеми інклюзивного регіонального розвитку з позиції системного підходу до регіону. Певним чином інклюзивність місцевого розвитку як ключове положення «нової» регіональної політики впроваджено на практиці – у межах концепції інтегрованого просторового розвитку. Це досягається на основі поєднання у стратегіях розвитку регіонів ключових сфер (соціальної, економічної, екологічної, інфраструктурної тощо) як взаємопов'язаних між собою елементів регіонального потенціалу та залучення до процесу стратегування всіх зацікавлених сторін (органи влади, населення, представників бізнесу та громадськості тощо).

Водночас загострення негативного впливу «простого» (неінклюзивного) економічного зростання на регіональний розвиток за рахунок можливого посилення нерівномірності соціально-економічного простору, ймовірних ризиків виникнення соціальної та економічної ізоляції регіонів та громадян – їхніх мешканців обумовлює необхідність зміщення наукових досліджень регіональних аспектів інклюзивного розвитку до сфери регіональної політики. Ця вимога часу не є випадковою, оскільки саме в умовах неінклюзивного розвитку загострюється потреба вирішення стандартних завдань регіональної політики, спрямованих на подолання нерівномірності розвитку як суспільства загалом, так і регіонального простору зокрема, – мінімізації рівня та ризиків диференціації соціально-економічного просторового розвитку, заснованої на зростанні ефективності та

²⁰² Promoting peace-building and inclusive local development (PBILD). Final programme1 narrative report. URL: <http://mptf.undp.org/document/download/11448> (дата звернення – 10.03.20); Cohesion policy for a more social Europe: Regions and Cities inclusive for all. URL: https://europa.eu/regions-and-cities/programme/sessions/373_en (дата звернення – 10.03.20).

раціональності використання ресурсів; включення в економічну діяльність відсталих та периферійних, зокрема депресивних районів, що в цілому сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення незалежно від регіонального аспекту тощо. Ці проблеми у європейській практиці певним чином вирішуються через реалізацію завдань гармонізації просторового розвитку шляхом розширення класичних аспектів сталості просторового розвитку (екологічного, економічного, соціального) та включення до їх переліку економічної та соціальної згуртованості для посилення єдності між регіонами Європейського Союзу²⁰³.

Між тим в Україні процес впровадження принципів інклюзивності в управління просторовим розвитком при вирішенні завдань державної регіональної політики залишається дослідженим вкрай слабо. До того ж в умовах впровадження принципів «нової» регіональної політики в державне управління регіональним розвитком феномен інклюзивності потребує уваги не лише з позицій стимулювання процесів соціальної інклюзії на місцевому рівні або зростання ролі регіональних органів влади та місцевих громад в управлінні регіональним розвитком в умовах децентралізації, а й з точки зору пошуку шляхів ефективнішого формування та використання конкурентних переваг регіонів на засадах ширшого включення їх фізичного, природного та людського капіталу у господарську діяльність, що становитиме базис забезпечення інклюзивності регіонального розвитку.

Тож при запровадженні в Україні принципів «нової» регіональної політики контексті концепції інклюзивності потребують опрацювання питання:

стимулювання інклюзивного зростання та розвитку регіонів за рахунок використання специфічних активів територій та ресурсів, що раніше не використовувались або використовувались неефективно чи обмежено;

включення потенціалу регіонів у національний економічний розвиток;

забезпечення територіальної єдності країни.

²⁰³ EUREK: Europäisches Raumentwicklungskonzept Auf dem Wege zu einer räumlich ausgewogenen und nachhaltigen Entwicklung der Europäischen Union. URL: http://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/sum_de.pdf (дата звернення – 15.04.2020).

Цілком зрозуміло, що підхід до інклюзивного зростання та розвитку регіонів на засадах розширення використання регіонального потенціалу вимагає структурних змін, які б забезпечували більшу включеність складових цього потенціалу в економічну діяльність. Існують наукові напрацювання, де такий вектор розвитку визначено саме як «процес структурних змін, що супроводжується економічною та соціальною активністю на всіх вертикальних і горизонтальних просторових рівнях і забезпечує поліпшення якості життя населення на основі максимальної зайнятості, рівного доступу до можливостей та послуг для місцевого населення і на основі ефективного використання всіх видів ресурсів»²⁰⁴.

Таке змістовне наповнення інклюзивного просторового розвитку є важливим з точки зору розуміння необхідності та невідворотності певних структурних змін, націлених на урахування вимог інклюзивності. Проте авторами не визначено саму сутність структурних змін, які б забезпечили інклюзивний просторовий розвиток. Не встановлено й особливості цих структурних перетверень, які б забезпечували зростання можливостей зайнятості на підставі розширення сфери прикладання праці, зокрема, за рахунок диверсифікації економічної діяльності та підвищення ефективності використання потенціалу регіонів.

Саме диверсифікація може стати тим резервом, який через урізноманітнення напрямів економічної діяльності сприятиме ефективнішому формуванню та використанню конкурентних переваг регіонів, ширшому включенню їх фізичного, природного та людського капіталу в господарську діяльність і, таким чином, стане економічним базисом забезпечення інклюзивності регіонального розвитку. Такий підхід характеризується насамперед акцентом на подоланні фрагментарності освоєння суспільством територіальних ресурсів та пов'язується зі зміною поглядів на детермінанти регіонального розвитку в контексті появи концепції «нової» регіональної політики, підвищенням

²⁰⁴ Гукалова І.В. До питання соціально-географічної концептуалізації інклюзивного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2019. Вип. 10. С. 20–26.

ефективності використання ендогенних ресурсів регіонального зростання та розвитку. Інклюзивність у цьому сенсі повинна розглядатись як засіб вирішення територіальних проблем, пов'язаний не лише з активізацією впровадження форм публічної влади, у т.ч. місцевого самоврядування, та горизонтальної й вертикальної взаємодії між громадами, а й із формуванням нових механізмів регіональної політики.

В Україні висока фрагментарність освоєння територіальних ресурсів регіонів, пов'язана з їх недовикористанням, обумовила *низький рівень інклюзивності територіального розвитку*. Така проблема виникла з причин орієнтованості регіонів на традиційне використання переваг поглибленої спеціалізації територій. Навіть за наявності ресурсного потенціалу для розвитку певних видів економічної діяльності економіка регіонів залишається низькодиверсифікованою, а соціально-економічний розвиток – незбалансованим та нерівномірним. Це підтверджено розрахунками індексу диверсифікації економіки регіонів України за показником «Зайнятість за видами економічної діяльності» протягом 2001–2017 рр. Динаміка цього показника свідчить про негативні зміни рівня диверсифікованості регіональної економіки та зменшення кількості регіонів України, які відносяться до груп із середньовисоким та високим рівнями диверсифікації. Так, для Кіровоградської, Полтавської, Харківської, Херсонської областей індекс диверсифікації регіональної економіки свідчить про відсутність у цей період будь-яких суттєвих структурних змін в економіці. А для Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської областей і м. Київ характерне зменшення ступеня диверсифікації економіки. Назагал у 2017 р. більшість (14 із 25) регіонів України належали до групи регіонів із низьким та середньонизьким рівнями диверсифікації економіки²⁰⁵.

Наявність значної кількості відсталих та периферійних, зокрема депресивних, територій посилює їх соціально-економічне виключення із процесів суспільного, зокрема регіонального, розвитку. Проте, крім економічної ексклюзії

²⁰⁵ Снігова О.Ю. Управління структурними змінами в старопромислових регіонах України: монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 552 с.

та із цим пов'язаних проблем, також характерною є обмеженість здатності мешканців таких територій щодо отримання доступу до місцевих ресурсів, житла та послуг на підставі рівних можливостей та справедливого розподілу пільг тощо. Невирішеність проблем інклюзивності регіонального розвитку, пов'язана із соціально-економічними особливостями регіонів, загострюється недостатньою спроможністю регіональних органів влади, місцевих громад щодо управління регіональним розвитком в умовах децентралізації та недостатньою спроможністю мешканців регіону брати участь у їх розвитку та прийнятті рішень, що сприяють зростанню регіональної економіки.

Недослідженими в Україні є проблеми включеності потенціалу регіонів у національний економічний розвиток. Підґрунтя для теоретичних узагальнень можуть становити практичні напрацювання організацій Європейського Союзу щодо забезпечення територіальної згуртованості як засобу перетворення просторової різноманітності у потенціал сталого розвитку ЄС на засадах побудови соціально-економічних зв'язків з іншими територіями для забезпечення спільного використання активів узгоджено та стійко²⁰⁶.

Розуміння цих процесів є вкрай важливим при впровадженні у стратегічні документи державного управління регіональним розвитком в Україні підходів «нової» регіональної політики. До того ж таке бачення, – орієнтоване на підвищення конкурентоспроможності територій, що базується на посиленні міжрегіональних зв'язків та націлене на формування територіальної згуртованості, – є важливим з точки зору побудови механізмів забезпечення територіальної єдності країни із використанням потенціалу інклюзивності.

Значно нижчим за рівень наукової розробленості проблем інклюзивності розвитку є ступінь опрацювання питань *інклюзивності об'єкта*. З цієї точки зору найбільш розробленим є поняття «інклюзивне суспільство», що визначається як суспільство, яке не фокусується на расових, статевих, класових, вікових, географічних відмінностях осіб та соціальних груп і забезпечує рівність

²⁰⁶ Green Paper on Territorial Cohesion Turning territorial diversity into strength. URL: eur-lex.europa.eu › LexUriServ (дата звернення – 15.04.20).

можливостей та залучення усіх членів суспільства до створення соціальних інститутів, які регулюють соціальну взаємодію²⁰⁷.

З точки зору актуальності та необхідності впровадження принципів інклюзивності в управління просторовим розвитком важливим є розуміння *інклюзивного простору*. Погляд на інклюзивний простір сформовано насамперед на засадах його бачення міжнародними організаціями. Так, Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) визначає інклюзивний простір через його суспільну/громадську доступність²⁰⁸. Тож не випадково, що найбільше розвивалися наукові дослідження інклюзивного простору під кутом зору удосконалення громадського простору в межах урбаністики, де *інклюзивний простір* розглядається як загальнодоступний суспільний простір, що характеризується фізичною та соціальною доступністю; можливістю отримувати інформацію; доступністю до економічної діяльності та сформованістю соціальної взаємодії та реалізацією економічних, соціальних та екологічних цілей²⁰⁹.

В умовах впровадження в Україні «нової» регіональної політики та, відповідно, набуття регіонами суб'єктності, привертає увагу слабка увага у наукових дослідженнях до питань інклюзивності простору. У вітчизняній науковій літературі останній розглядається з точки зору необхідності подолання регіональної відособленості мешканців певних територій. Із цих позицій *інклюзивний простір* розуміється як відкритий для всіх простір, що забезпечує відсутність соціально-територіальної (у т.ч. транспортної) дискримінації населення²¹⁰.

Уточнює розуміння сутності інклюзивності об'єкта визначення категорії «інклюзивне місто» як «засобу подолання дискримінації його мешканців у будь-

²⁰⁷ Summary of the E-dialogue On Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. 23 May – 20 June 2007. 20 с.

²⁰⁸ Inclusion Through Access to Public Space. URL: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/urban-development/migrants-inclusion-in-cities/good-practices/inclusion-through-access-to-public-space/> (дата звернення – 10.03.20).

²⁰⁹ Akkar Z. Muge New-generation Public Spaces – How 'Inclusive' Are They? URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.513.445&rep=rep1&type=pdf>. (дата звернення – 10.03.20).

²¹⁰ Гукалова І.В. До питання соціально-географічної концептуалізації інклюзивного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2019. Вип. 10. С. 20–26.

якій сфері розвитку міста (економічній, соціальній, політичній, культурній тощо), який через урбанізацію забезпечує їхній ефективний доступ до управління та прийняття рішень, соціального захисту, інвестицій у людський капітал, екологічно безпечного середовища тощо»²¹¹.

Слабо дослідженою залишається категорія «*інклюзивний регіон*». У науковій та практичній площинах дослідження характеру інклюзивності регіону фокусуються на інклюзивності процесів регіонального розвитку. Звідси поширене використання розуміння *регіону інклюзивного розвитку* як регіону, де реалізуються принципи інклюзивного розвитку та забезпечується доступ до можливостей і розподілу результатів економічної діяльності, та відображає здатність місцевої влади створювати або формувати зростання на інклюзивних засадах.

Лише поширення застосування на практиці положень концепції «*нової регіоналістики*» певним чином активізувало дослідження щодо інклюзивності регіону. Це сприяло формуванню розуміння феномена *інклюзивного регіону* як «*регіону, що має економічне зростання на засадах забезпечення всім його мешканцям доступу до можливостей*»²¹². На думку автора, в цьому контексті впровадження інклюзивної (більш всеосяжної) моделі економічного зростання не тільки покращує якість життя маргінальних груп населення, а й загалом зміцнює регіон, покращує його економічну конкурентоспроможність і сприяє стійкому соціально-економічному зростанню. Проте недостатня опрацьованість певних аспектів інклюзивності, важливих в умовах реалізації на практиці «*нової*» регіональної політики, вимагає їх розкриття при уточненні розуміння інклюзивного регіону як цільового орієнтира регіональної політики.

Таким чином, на думку автора, важливим з точки зору впровадження у практику управління державним регіональним розвитком підходів «*нової*» регіональної політики є формування інклюзивного загальнонаціонального простору. ***Інклюзивний загальнонаціональний простір*** – територіально-

²¹¹ Habitat III Issue Papers: Inclusive Cities. 2015. URL: http://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Issue-Paper-1_Inclusive-Cities-2.0.pdf (дата звернення – 15.04.20).

²¹² Inclusive Growth. Chicago metropolitan agency for planning. 2017. 65 с..

згуртований простір, який характеризується гармонійним розвитком усіх територій країни на засадах максимального використання властивих їм особливостей та шляхом перетворення територіальної різноманітності в потенціал сталого розвитку країни в цілому і є сформований шляхом узгодження загальнонаціональних та регіональних інтересів на основі реалізації державної регіональної політики.

Формування інклюзивного загальнонаціонального простору в умовах децентралізації потребує спрямованості державної регіональної політики на зростання *регіональної інклюзивності* як результату *регіональної інклюзії* – багатомірного процесу створення умов регіонального розвитку, що формують можливості повноцінного соціально-економічного розвитку регіонів як самостійних суб'єктів державної регіональної політики.

Регіональна інклюзивність – це характеристика регіонального розвитку, що відображає здатність регіонів до активного соціально-економічного розвитку на засадах підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, зміцнення міжрегіональної економічної та соціальної згуртованості як підстави для розширення перспектив місцевого розвитку.

Інклюзивний регіональний розвиток – це комплексні позитивні зміни в регіонах, що відбуваються внаслідок поглиблення використання регіонального потенціалу, розширення можливостей працевлаштування і отримання доходу, а також подолання нерівномірності географічного й галузевого розподілу цих можливостей на принципах збалансованого соціально орієнтованого розвитку, які зумовлюють зростання територіальної згуртованості.

Інклюзивний регіон – регіон, де створено умови ефективного соціально-економічного розвитку місцевої спільноти на засадах:

економічної включеності: здатності усіх мешканців (у тому числі знедолених) брати участь і сприяти економічному зростанню регіону;

політичної включеності: здатності усіх мешканців (у тому числі найбільш маргіналізованих) брати участь у прийнятті рішень щодо розвитку регіону;

соціальної включеності: здатності усіх мешканців отримувати доступ до місцевих ресурсів, соціальних послуг на підставі рівних можливостей та справедливого розподілу пільг;

місцевої згуртованості: формування та розвитку соціально-економічних зв'язків між мешканцями регіону, що визначають їхню спроможність до спільних значущих дій щодо забезпечення ефективного розвитку регіону

та шляхом зміцнення місцевих громад, підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки, що досягається використанням інструментів «нової» регіональної політики, дотриманням принципів децентралізації із одночасним подоланням регіональної дезінтеграції та забезпеченням економічної, соціальної й територіальної єдності країни.

Важливим кроком формування в Україні інклюзивного простору та забезпечення інклюзивного регіонального розвитку є *удосконалення державної політики регіонального розвитку в контексті вимог інклюзивності*. Це потребує:

– впровадження у практику державної регіональної політики моделі «нової» регіональної політики, удосконалення політики держави²¹³ щодо розширення переліку сфер використання принципів інклюзивності, поширення їх застосування в державній регіональній політиці;

– встановлення особливостей застосування концепції інклюзивного розвитку в групах регіонів різних типів (ресурсних; індустріальних; сільськогосподарських; із домінуванням сфери послуг; з орієнтуванням на сферу послуг; промислово-аграрних);

– забезпечення територіальної соціально-економічної інтеграції; мінімізації ризиків диференціації соціально-економічного просторового розвитку шляхом зростання ефективності та раціональності використання ресурсів; забезпечення диверсифікації галузевої структури економіки регіонів;

²¹³ Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika> (дата звернення – 10.03.20).

– включення в економічну діяльність відсталих та периферійних, зокрема депресивних, районів, що загалом сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення;

– стимулювання інклюзивного зростання у регіонах та містах, у т.ч. за рахунок використання специфічних активів території;

– розвитку/покращення міжрегіональної співпраці, створення умов для співробітництва регіонів;

– посилення міжрегіональних зв'язків; розвитку комунікаційних мереж; створення міжрегіональних систем врегулювання та попередження криз; запровадження проєктів міжрегіональної співпраці та соціального партнерства;

– покращення доступу до регіонів, розвитку мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення, покращення транспортної доступності сільських населених пунктів, поліпшення регіонального та міжрегіонального сполучення тощо.

Удосконалення державної регіональної політики, спрямоване на формування в Україні інклюзивного простору та забезпечення інклюзивного регіонального розвитку, має передбачати перш за все удосконалення інклюзивної політики держави щодо розширення переліку сфер використання принципів інклюзивності, поширення їх застосування в державній регіональній політиці.

5.2. Встановлення сутності регіональної структурної інертності

Упровадження принципів інклюзивності розвитку регіонів пов'язане із трансформацією економічної структури останніх, яку можливо реалізувати шляхом підвищення ефективності використання місцевих ресурсів регіонів. Проте визначальною перешкодою цьому процесу виступає проблемна залежність регіонів від траєкторії попереднього розвитку, серед найбільш значущих причин якої дослідники визначають гальмування застарілими галузями та соціальними

структурами оновлення їх економіки на новій висхідній хвилі²¹⁴. Збереження протягом тривалого періоду часу елементів економічної структури та усталених зв'язків між ними обумовлює *інертність економічної структури* регіонів та *інерцію їх розвитку*.

Під економічною інерцією слід розуміти властивість економічних систем та об'єктів зберігати або вкрай повільно змінювати свій стан, обумовлену масштабністю економічних об'єктів та економічною «вагою» накопиченого капіталу²¹⁵. Про консервативність економічних, соціальних, культурних, економічних та інституційних відносин та несприйнятливості до структурних змін як про умови, що ускладнюють здійснення структурних реформ у регіонах, зауважував Р. Хадсон²¹⁶

Інерція розвитку є результатом успішної адаптації до попередніх, більш ранніх інновацій, які до певного часу дозволяють зберігати конкурентні переваги протягом тривалого періоду, навіть незважаючи на використання в промисловості застарілих технологій виробництва.

Інерція виникає у стабільну фазу економічного циклу регіонального розвитку та відображає точку економічної рівноваги регіональної системи, коли економічна структура для цього типу регіону є найбільш ефективною²¹⁷.

У більш загальному сенсі інерційні сили виходять з внутрішньої і зовнішньої ідентичності, інших форм зовнішнього обмеження (таких як закони, нормативних актів і колективних договорів), а також в закритих системах з часом зростає²¹⁸.

²¹⁴ Манаків А.Г. Развитие Псковського региона в свете теории больших экономических циклов Кондратьева. *Псковский регионологический журнал*. 2007. № 5. С. 22.

²¹⁵ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. Москва: Инфра-М, 2015. 512 с.

²¹⁶ Hudson R. Old industrial regions, technology, and innovation: tensions of obduracy and transformation. *Environment and Planning*. 2008. Vol. 40, № 5 (May). P. 1057–1075.

²¹⁷ Robertson P., Langlois R. Institutions, Inertia and Changing Industrial Leadership. *Industrial and Corporate Change*. 1 January 1994. Vol. 3, Is. 2. P. 359–378.

²¹⁸ Hannan M., Polos L., Carroll G. The evolution of inertia. *Industrial and Corporate Change*. 2004. Vol. 13, Is. 1. P. 213–242.

Про інертність свідчить неможливість здійснити структурну трансформацію паралельно змінам зовнішніх умов та чинників²¹⁹ – на це звертають увагу М. Ханнан та Дж. Фрімен. У цьому контексті інертність не означає незмінність, а лише вказує на зміни, які здійснюються зі значним лагом у часі.

Регіональна структурна інертність – властивість регіональної економічної системи зберігати свої структурні характеристики в умовах вичерпності своєї функціональності або швидкої втрати ефективності.

Встановлено, що основними характеристиками регіональної структурної інертності є:

- низький рівень диверсифікації економічної структури;
- неефективність інвестицій (коли інвестиції не підвищують продуктивність факторів виробництва, знижується віддача інвестицій по «базових» галузях);
- відсутність мотивації економічних суб'єктів до змін.

Саме ці характеристики регіональної структурної інертності перешкоджають реалізації потенціалу соціально-економічного розвитку територій, а, відповідно, й інклюзивного місцевого розвитку.

За визначенням Організації співробітництва та розвитку, до структурно-інертних (або некерованих) регіонів належать деіндустріалізовані регіони, що в минулому були промислово розвиненими та на стадії постаріння базових галузей промисловості пройшли етап деіндустріалізації²²⁰.

Визначальною перешкодою структурній трансформації старопромислових регіонів є їхня проблемна залежність від траєкторії попереднього розвитку, що значною мірою визначається особливостями розвитку. Збереження протягом тривалого періоду часу елементів економічної структури та усталених зв'язків між ними обумовлює інерційність економічної структури старопромислових

²¹⁹ Hannan M., Freeman J. Structural inertia and organizational change. *Article.American Sociological Review*. 1984. Vol. 49 (Apr). P.149–164.

²²⁰ Maguire Karen. Success Factors for Effective Regional Innovation Policy. Head of Regional Innovation Unit / Regional Development Policy Division OECD. 2011. URL: https://www.oerok.gv.at/fileadmin/Bilder/3.Reiter-Regionalpolitik/2.EU-SF_in_OE_07-13/2.1_Nationale_Strategie/STRAT.AT_plus/STRAT.ATplus-Forum_Neukirchen_2011/OECD_Austria_conference.pdf

регіонів та *інерцію розвитку* старопромислових регіонів на індустріальних засадах.

Схильність економіки старопромислових регіонів до відтворення власних структурних характеристик та збереження тенденцій розвитку в умовах вичерпності функціональності є закономірно обумовленим процесом, який спирається на характеристики їх економіки та характер організації виробничих сл регіонів.

Більшість характеристик старопромислових регіонів, набутих у процесі розвитку на індустріальних засадах, призводять, а деякі навіть посилюють структурну інертність цих територій у сучасних умовах. Серед найбільш значущих слід зазначити ті, що спираються на особливості старопромислових регіонів: внутрішню територіальну структуру; нагромадження основного капіталу; територіальну та професійну ідентичність; швидкість реакції на необхідність структурних змін тощо. Визначені характеристики структурної інертності старопромислових регіонів підтверджено теоретичними дослідженнями. Про громіздкий основний капітал, накопичений на промислових підприємствах, як базову передумову структурної інертності свідчать дослідження М. Тугана-Барановського²²¹.

Про походження інерційних сил регіональної економіки як джерела постійного організаційного опору структурним змінам з внутрішньої і зовнішньої ідентичності свідчать у своїх дослідженнях М. Хеннон, Л. Полос, Дж. Керролл²²². Дослідники зазначають, що структурна інертність старопромислових регіонів обумовлена властивостями внутрішньої територіальної структури (зокрема низьким рівнем диверсифікації регіональної економіки); особливостями накопичення основного капіталу та очікуваннями регіональних акторів переважання витрат над перевагами змін, які з часом зростають; а а також іншими

²²¹ Туган-Барановский М.И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. Москва: Наука, РОССПЭН, 1997. 576 с.

²²² Hannan M., Polos L., Carroll G. The evolution of inertia. *Industrial and Corporate Change*. 2004. Vol. 13, Is. 1. P. 213–242.

формами зовнішнього обмеження регіонального розвитку (таких як закони, нормативні акти і колективні договори).

З огляду на низьку диверсифікованість економіки старопромислових регіонів, у них переважає незначна кількість великих підприємств, які займають домінуючі позиції та формують внутрішньорегіональні перешкоди для створення нових видів економічної діяльності²²³. До того ж низька диферсифікованість та монопрофільність виробництв, сконцентрованих на території старопромислових регіонів, обумовили вузькоспеціалізовану інноваційну активність, орієнтовану на удосконалення технологій – технологічні інновації.

Саме для старопромислових регіонів характерний висока ступінь структурної інертності, коли поведінка економічних суб'єктів адаптується до факторів зовнішнього середовища, що тільки сприяє закріпленню неефективної економічної структури старопромислового регіону. При цьому «застаріла» галузь, яка займає значну частку в економічній структурі регіону, відволікає на себе ресурси, необхідні для становлення нових галузей.

Враховуючи євроінтеграційну спрямованість України, необхідність забезпечення інклюзивного розвитку як такого, що поєднує стійкі темпи економічного зростання з підвищенням рівня, якості життя людей та забезпеченням їхньої участі у розподілі результатів економічної діяльності, стає одним із державних пріоритетів. Його ефективна реалізація в умовах децентралізації можлива лише на засадах упровадження регіональної політики, розробленої з урахуванням цих потреб та вимог.

Одним з основних напрямів оптимізації використання продуктивних сил регіонів, спрямованих на зростання включеності якомога більшої частки суб'єктів у процес соціально-економічного розвитку, є диверсифікація економічної діяльності. Для економіки України в умовах історично сформованої жорсткої спеціалізації регіональної економіки саме диверсифікація надасть можливості для розкриття соціально-економічного потенціалу регіонів та забезпечить його

²²³ Steiner M. Old Industrial Areas: A Theoretical Approach. Trajectories of the New Economy: Regeneration and Dislocation in the Inner City. *Urban Studies*. 2009. № 46 (May). P. 987–1001. P.395.

включеність у процеси територіального розвитку. Зокрема, диверсифікація сприяє створенню потенціалу інклюзивного розвитку шляхом розширення можливого спектра прикладання праці.

5.3. Інклюзивність розвитку економіки на засадах диверсифікації структури економіки регіонів

Провідними цілями інклюзивного розвитку, зазначеними в стратегічних документах ЄС, є досягнення високого рівня зайнятості населення із забезпеченням економічної, соціальної і територіальної єдності²²⁴. Інклюзивний розвиток регіонів спирається на Концепцію ендogenous розвитку та, відповідно, на розміщення виробничих сил регіонів та їх ефективне використання. В Україні на регіональному рівні досягнення зазначених цілей можливе на засадах підвищення ефективності використання регіонального потенціалу, активізації його застосування в економічній діяльності. Проте нерівномірний та «звужений» географічний і галузевий його розподіл обмежує такі можливості.

Необхідність уникнення зазначених недоліків потребує подолання переважаючого розвитку однієї або кількох пов'язаних між собою галузей, які відбивають застарілу, неефективну в сучасних соціально-економічних умовах спеціалізацію регіонів України, що й обумовило застосування різних підходів щодо удосконалення економічної структури цих регіонів. Серед провідних напрямів відходу від моноукладності та формування багатофункціональної економічної структури регіонів на засадах зростання ефективності використання їх продуктивних сил отримала розвитку диверсифікація економіки. Її запровадження дозволяє забезпечити розширення можливого спектру прикладання праці як за територіальним, так і за галузевим принципом на засадах оптимізації використання продуктивних сил регіонів. Для економіки України в умовах значної, історично сформованої спеціалізації регіональної економіки саме диверсифікація може стати тим резервом, який сприяє розкриттю соціально-

²²⁴ Там само.

економічного потенціалу регіонів та забезпечує його включеність в процеси територіального розвитку. З точки зору розкриття потенціалу диверсифікації як основи інклюзивного розвитку має значення розкриття сутності місцевого розвитку як «процесу диверсифікації та посилення активності економічної та соціальної доступності». Саме такий підхід визначає місце та значущість диверсифікації регіональної економіки в системі інклюзивного розвитку регіональної економічної системи.

Диверсифікація має забезпечити формування та використання конкурентних переваг регіонів на підставі одночасного розвитку декількох напрямів економічної діяльності, що забезпечать раціональне використання місцевих регіональних ресурсів. Рівень галузевої диверсифікації на регіональному рівні визначається на основі індексу концентрації (монополізації галузі). Індекс диверсифікації та індекс концентрації мають протилежну спрямованість, тобто чим вища концентрація в галузевій структурі, тим менший рівень її диверсифікації. Індекс диверсифікації визначається за формулою:

$$I_d = 1 - \sum d_i^2 \quad 5.1.$$

де d_i – частка i -го виду економічної діяльності в економічній структурі регіону.

Значення коефіцієнта галузевої диверсифікації коливається в межах від 0 до 1. Чим більше його значення, тим більш урізноманітненою є галузева структура економіки, і тим рівномірніше розвинені в регіоні різні галузі. Наближення значення цього коефіцієнта до 0 свідчить про галузеву моноструктурність у регіоні.

Розрахунок індексів диверсифікації регіональної економіки згідно з представленою методикою здійснено за показником зайнятості по напрямках економічної діяльності за допомогою табличного процесора Microsoft Excel (табл. Д.1 Додатку Д). Аналіз ступеня диверсифікації старопромислових регіонів України потребує об'єднання регіонів у однорідні групи за рівнем диверсифікації. Для малих обсягів спостережень розроблено рекомендовану кількість груп, яка

для одиниць спостережень до 40 становить 3–4 групи²²⁵. Для забезпечення більш повного урахування різноманітності регіональної економіки обрана кількість груп дорівнює 4. За представленою методикою здійснюємо необхідні розрахунки та групування регіонів України за показником зайнятості по напрямках економічної діяльності (табл. Д.2–Д.4 Додатку Д). Зміни ступеня диверсифікації економіки регіонів України за період 2000–2017 рр. показано у табл. Д.5 Додатку Д.

Тенденції зміни індексу диверсифікації економіки регіонів за показником зайнятості по видах економічної діяльності свідчать про поступове зростання різноманітності економіки старопромислових регіонів України протягом 2001–2017 рр. Ці зміни відбуваються відповідно до загальноукраїнських тенденцій.

Хоча середньоукраїнські значення показника диверсифікації економіки за період 2000–2017 рр. змінились незначно, для деяких регіонів ці зміни є досить відчутними і призвели до зменшення диференціації регіонального простору за показником диверсифікації регіональної економіки. Найбільше зростання диверсифікації економічної діяльності регіонів за показником зайнятості по видах економічної діяльності за період 2001–2017 рр. відбулося у Волинській області, більш ніж у 1,1 раза. Проте не для всіх регіонів зміни диверсифікації економіки відповідали позитивним тенденціям. Індекс диверсифікації щодо Кіровоградської, Полтавської, Харківської, Херсонської областей свідчить про відсутність будь-яких суттєвих структурних змін в економіці регіонів. А для Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської областей та м. Київ характерне зменшення ступеня диверсифікації економіки.

Зростання рівня економічної диверсифікації економічної діяльності за показником зайнятості для більшості старопромислових регіонів (Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей) відбувалося однаковими темпами. Більш інтенсивні темпами спостерігалися в Луганській області. За досліджуваний період тенденції змін зайнятості за напрямками економічної діяльності мали нестійку спрямованість, проте по всіх старопромислових регіонах простежувалося відчутне зниження частки зайнятості в промисловості. Проте для старопромислових регіонів тенденції диверсифікації за показником зайнятості по

²²⁵ Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу: навчальний посібник. Київ, 2008. 639 с.

напрямах економічної діяльності є незадовільними. Групування старопромислових регіонів за ступенем диверсифікації регіональної економіки демонструє відсутність будь-яких суттєвих змін у цьому напрямі. Більшість з них зосереджено у групі регіонів із середньонизьким рівнем диверсифікації економіки, а рівень диверсифікації нижчий за середньоукраїнський.

Загалом сформовані в регіонах тенденції свідчать про недостатню спрямованість диверсифікації економічної діяльності на комплексне використання соціально-економічного та природно-ресурсного регіонального потенціалу, нерозвиненість інноваційної складової цього процесу та певну структурну інертність регіонального розвитку. Процеси галузевої диверсифікації у регіонів мають здебільшого спонтанний характер – як реакції на зміни чинників та умов регіонального розвитку. Вони не узгоджені ані з пріоритетами державної регіональної політики, ані з завданнями структурної модернізації національної економіки. Переважним чином структурні зміни на засадах диверсифікації відбуваються під впливом еволюції конкурентних викликів на зовнішніх ринках, а також вимушеної зміни конфігурації економічної структури регіональної економіки, пов'язаної із втратою частини економічного потенціалу Донецької та Луганської областей унаслідок збройного конфлікту на Сході України.

Такі тенденції є наслідком відсутності стратегічного бачення диверсифікації економіки регіонів, що має передбачати вибір найбільш оптимальних напрямів максимально можливого підвищення конкурентоспроможності на засадах: реструктуризації економічної бази регіонів; технологічного оновлення виробничого комплексу; комплексного та ефективного використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіонів; створення умов для ефективного використання, розвитку і формування нових конкурентних переваг старопромислових регіонів; виявлення пріоритетних видів діяльності, що в найближчій перспективі забезпечать ефективний регіональний розвиток; упровадження якісно нових, інноваційних напрямів економічної діяльності та механізмів управління.

5.4. Оцінка орієнтованості державної регіональної політики України на забезпечення інклюзивності у розвитку регіонів

Визначення потенціалу диверсифікації для інклюзивного розвитку в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року

Визначення можливостей застосування принципів диверсифікації економіки регіонів України для забезпечення їх інклюзивного розвитку потребує аналізу та оцінки нормативно-правових засад у сфері державного регіонального управління (Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року (ДСРР-2020), а також Плану заходів з її реалізації²²⁶) як з позиції врахування в них вимог інклюзивності, так і з точки зору застосування принципів диверсифікації регіональної економіки.

Незважаючи на наявність значного потенціалу диверсифікації для досягнення інклюзивного розвитку, в ДСРР-2020 це питання піднімається доволі обмежено. Так, положення документа в межах секторального підходу спираються на необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації та диверсифікації структури економіки. Але далі увага приділяється лише диверсифікації сільськогосподарського виробництва та розвитку альтернативних видів економічної діяльності в сільській місцевості, а також диверсифікації джерел енергопостачання і підвищення рівня енергоефективності в регіонах. Ці напрями регіональної політики зазначено в Стратегії як пріоритетні для підвищення ефективності регіональних економік. Проте лише перший з них певним чином може сприяти підвищенню інклюзивності розвитку, навіть попри

²²⁶ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>;

Деякі питання реалізації у 2018–2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2018 р. № 733. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-u-20182020-rokah-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2020-roku>;

Деякі питання реалізації у 2015-2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2015 р. № 821. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248549132>

його обмежену орієнтованість на подолання моноекономічного укладу сільських територій.

Диверсифікація економічної діяльності сільських територій є вкрай важливим, проте недостатнім напрямом державної регіональної політики як із позиції досягнення цілей ДСРР-2020, так і інклюзивного розвитку України. Враховуючи те, що Україна належить до країн з індустріально-аграрною економікою, а також значну регіональну диференціацію країни за часткою окремих напрямів економічної діяльності у ВВП, які визначають типи структури економіки регіонів, обмежена зосередженість лише на вирішенні проблеми сільських територій є недоцільною. *В цих умовах необхідним є розширене охоплення регіонів політикою диверсифікації.* Такий підхід забезпечить більш повне урахування державних та регіональних потреб щодо забезпечення різноманітності економічної діяльності та сприятиме зростанню інклюзивності.

Особливо гостро проблеми монофункціональності як основи унеможливлення інклюзивного розвитку постають у старопромислових регіонах України. Про важливість безпосередньо цього питання Стратегія зазначає чітко. Так, у документі серед проблем, що потребують негайного вирішення, визначено і такі, як: монофункціональність економіки старопромислових регіонів, яка призвела до замкненості регіональних ринків праці; консервація недосконалої структури економіки старопромислових регіонів, їх залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків; фактична інтегрованість до російського ринку. Особливий наголос робиться на вирішенні зазначених проблем у Донецькій та Луганській областях. Проте навіть за їх чіткої та безпосередньої визначеності в ДСРР-2020 як загроз, що виникли внаслідок недоліків державної регіональної політики в минулому, питання диверсифікації економіки старопромислових регіонів не отримало взагалі.

Тож саме нечітка позиція щодо диверсифікації регіонів по всіх визначених у Стратегії типах регіональної економіки, крім сільськогосподарської, обумовлює досить високу загрозу подальшої експлуатації застарілої економічної структури цих регіонів.

Визначені особливості щодо врахування в ДСРР-2020 положень інклюзивного розвитку та диверсифікації економіки регіонів обумовили й відповідне їх віддзеркалення у Плані заходів з реалізації документа, а також при формуванні регіональних стратегій розвитку та заходів щодо їх реалізації. Відповідно питання диверсифікації економічної діяльності регіонів отримали розвиток лише в регіональних стратегіях сільськогосподарських регіонів.

Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні

Виникнення концепції смарт-спеціалізації було обумовлене необхідністю підвищення конкурентоспроможності країн – членів Європейського Союзу (ЄС) в умовах недостатньої ефективності «Лісабонської стратегії» (2000 р.), а також появи та стрімкого розвитку нових стратегічних викликів для соціально-економічного розвитку ЄС, які згодом посилились та актуалізувалися кризою 2008 р. Перша згадка про смарт-спеціалізацію в офіційних документах Європейського Союзу з'явилась у 2010 р. у процесі роботи над новою стратегією розвитку Європи – «Європа 2020: Стратегія розумного, стійного і інклюзивного зростання». Тоді при оцінюванні результативності попередньої «Лісабонської стратегії» та встановленні її відповідності сучасним політичним та економічним викликам, серед інших називалася потреба у зростанні розумної спеціалізації регіонів при формуванні єдиного європейського дослідницького простору²²⁷.

Появі ідеї смарт-спеціалізації у стратегічних документах ЄС передували деталізовані теоретичні дослідження, що здійснювалися протягом 2005–2007 рр. групою європейських експертів «Знання для зростання» («Knowledge for Growth» – K4G) у напрямі пошуку ефективніших альтернатив інвестиційної політики для активізації впровадження технологій та інновацій, спрямованих на посилення ефективності Лісабонської стратегії. Їх результатом стало теоретичне обґрунтування концепції смарт-спеціалізації як *перспективної стратегії заохочення інвестицій у ті напрями, що мають доповнювати виробничі активи*

²²⁷ Lisbon Strategy evaluation document. Commission staff working document / European Commission. Brussels, 2.2.2010, SEC(2010) 114 final. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2010/EN/SEC-2010-114-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>

регіону для створення його внутрішнього потенціалу і міжрегіональних порівняльних конкурентних переваг у майбутньому.

Регіональна смарт-спеціалізація – це модель структурних змін, пов’язана з регіональною диверсифікацією на засадах підтримки інновацій у тих сферах економічної діяльності, що мають доповнювати виробничі активи регіону для піднесення його потенціалу та формування міжрегіональних конкурентних переваг у майбутньому. Такі структурні зміни регіональної економіки становлять накопичувальний процес, який пов’язує нинішні та майбутні сильні сторони регіональної економіки в певній галузі діяльності та знань. Неабияке значення смарт-спеціалізація має також для забезпечення так званої спеціалізованої диверсифікації – із розширенням *можливостей* регіональної економіки адаптуватися до непередбачуваних змін ринкових умов у майбутньому. Це важливо для подолання деструктивних тенденцій консервації старопромислової економічної структури регіонів України та структурної інертності регіональної економіки, які значною мірою базуються на практиці штучного визначення певних секторів та напрямів економічної діяльності регіонів як пріоритетних.

Основними розробниками концепції смарт-спеціалізації стали провідні вчені-економісти та експерти у галузі економіки знань, серед яких найбільший внесок у появу, розвиток та практичне впровадження ідеї було зроблено Д. Фореєм, П. Давідом, Б. Холлом та Б. ван Арком. У подальшому їхні розробки та рекомендації заклали базис для розвитку нової парадигми створення конкурентних переваг регіонів на підставі подолання бар’єрів регіонального розвитку на інноваційних засадах. Враховуючи міжгалузевий характер та новизну підходу, ще на початку наукового обґрунтування положень концепції смарт-спеціалізації автори акцентували увагу на необхідності чіткого розуміння її сутності, визначенні особливостей та відмінностей від усіх раніше застосовуваних інструментів регіонального розвитку. Вже в результатах перших досліджень наголошувалось, що реалізація ідеї смарт-спеціалізації регіону повністю виключає апріорне встановлення цієї спеціалізації через визначення пріоритетних промислових секторів відповідно до територіальної стратегії розвитку або з

певним промисловим потенціалом території, який активно використовується. Також підкреслювалася неможливість встановлення смарт-спеціалізації регіонів на засадах рекомендацій консалтингових агентств.

Основним принципом пошуку перспективних напрямів майбутньої спеціалізації регіону визначалось так зване підприємницьке відкриття – *знаходження точок регіонального потенціалу щодо ефективного використання технологій загального призначення для зміни виробничої функції конкретних перспективних секторів регіональної економіки*. Автори вважали це основним принципом смарт-спеціалізації, який відрізняє цей інноваційний підхід до визначення пріоритетів регіонального розвитку від попередніх. Одночасно розробники ідеї смарт-спеціалізації зауважували, що «будь-яка модель, яка не містить цього положення, матиме зовсім інший характер». При цьому на смарт-спеціалізацію покладалося завдання пом'якшення певних регіональних проблем (нестачі людського капіталу, нерівності у доступі до інноваційних розробок), які перешкоджали повній реалізації регіонального потенціалу та унеможливлювали технологічні зміни в базових галузях регіональної економіки. Загалом смарт-спеціалізація позиціонується авторами як модель територіального розвитку, що базується на структурних змінах, орієнтованих на створення конкурентних переваг регіональних економік за рахунок спеціалізованої диверсифікації та перенесення інновацій.

Враховуючи значний попит з боку керівних органів Європейського Союзу на зміну підходів до активізації регіонального потенціалу, в подальших дослідженнях ідеї смарт-спеціалізації вирішувалися проблеми, пов'язані з її впровадженням на практиці:

- обґрунтовано необхідність формування за результатами смарт-спеціалізації порівняльних переваг регіонів як напрямів подолання глобальної кризи; встановлено її зв'язок із промисловою, інноваційною та структурною політикою;
- доведено, що основними результатами смарт-спеціалізації є структурні зміни, що відбуваються на підставі економічної диверсифікації, пов'язаної

виключно з інноваційною діяльністю; встановлено регіональний рівень смарт-спеціалізації як оптимальний для підтримки балансу між секторальною та інноваційною політикою та одночасно єдино можливий, щоби зберегти зміст та сутність концепції смарт-спеціалізації;

- доведено позитивну динаміку структурних змін як наслідок смарт-спеціалізації, обґрунтовано низькі шанси виникнення спонтанної смарт-спеціалізації та визначена необхідність розроблення та впровадження Стратегій смарт-спеціалізацій регіонів як умови її результативності та успішності.

Проте, зважаючи на складність та багатоаспектність явища смарт-спеціалізації, що поєднує інноваційну, модернізаційну, промислову, секторальну, структурну та регіональну складові, навіть попри надання авторами концепції чітких роз'яснень щодо її сутності та особливостей, встановлення взаємозв'язків з основними елементами, визначення спрямованості на поєднання секторальних та регіональних перспектив розвитку, значна кількість науковців зосереджується на виокремленні та дослідженні окремих складових. Загалом, незважаючи на значний розвиток певних аспектів смарт-спеціалізації, недоліком викладених вище підходів є втрата комплексного бачення цього явища як інноваційного інструменту регіонального розвитку. Натомість набувають посилення окремі складові смарт-спеціалізації, що зводить застосування цього підходу до простого удосконалення певних характеристик регіональної, інноваційної та структурної політики. За таких умов втрачається безпосередньо інноваційність підходу, що не сприяє підвищенню якості визначених видів політик.

Європейська практика впровадження концепції смарт-спеціалізації

Розробленню концепції смарт-спеціалізації передувала значна практична потреба в удосконаленні європейської політики економічного зростання. Теоретичні дослідження та обґрунтування ефективності смарт-спеціалізації здійснювалися паралельно з розробкою прикладних аспектів її реалізації. Тож на початок 2010 р. вже існувала потужна нормативна база з регулювання цього питання. Європейська практика впровадження смарт-спеціалізації є послідовною, чітко окреслює всі аспекти питання та встановлює взаємозв'язок з основними

елементами політики економічного зростання. Так, у стратегії «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого та інклюзивного зростання» була обґрунтована необхідність застосування концепції смарт-спеціалізації як важливого інструменту модернізації економічної структури країн – членів ЄС²²⁸.

Визначне місце та провідна роль регіонів у забезпеченні розумного зростання підтверджуються тим, що одним із перших документів, розроблених Європейською Комісією для реалізації стратегії «Європа 2020» стали основні положення регіональної політики «Регіональна політика для розумного зростання в Європі 2020». Серед першочергових для вирішення завдань у документі зазначено необхідність розблокування регіонального потенціалу економічного зростання ЄС на засадах взаємодоповнюваності інновацій, НДДКР, підприємництва та інформаційно-комп'ютерних технологій на всіх рівнях. Анонсованим результатом смарт-спеціалізації було *встановлення такого переліку напрямів економічної діяльності з високою доданою вартістю, який би надавав максимальні можливості у зміцненні конкурентоспроможності регіонів, а також забезпечував концентрацію ресурсів на найбільш перспективних галузях з точки зору порівняльних переваг регіональних економік*²²⁹.

У міру виникнення проблем, пов'язаних із впровадженням політики смарт-спеціалізації на практиці, на порядку денному ЄС постають питання опрацювання її взаємозв'язку та співвідношення з промисловою політикою²³⁰. Основним питанням, яке вирішується при застосуванні підходів смарт-спеціалізації у сфері формування нової промислової політики, – це визначення пріоритетів промислового розвитку. *Проте пріоритизація стосується не секторів промисловості, а визначення нових видів промислової діяльності, що мають*

²²⁸ Europe 2020: strategy smart, sustainable and inclusive growth. URL: <https://translate.google.com/?hl=ru#en/ru/Europe%202020%3A%20strategy%20smart%2C%20sustainable%20and%20inclusive%20growth>

²²⁹ Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf

²³⁰ Foray D. Smart specialisation and the New Industrial Policy agenda. Innovation for growth. i4g Policy Brief N° 8. Brussels: European Commission, 2012. URL: https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/expert-groups/i4g-reports/i4g_policy_brief_8_-_smart_specialisation.pdf

перспективи при впровадженні інновацій. Особлива увага приділяється подоланню помилкового ототожнювання смарт-спеціалізації з кластерною політикою, що протистоїть інноваційним структурним змінам через використання стандартизованої бази знань²³¹.

Надалі для реалізації цілей стратегії «Європа 2020» Європейська Комісія визначила концепцію смарт-спеціалізації ключовим елементом плану інновацій та прийняла рішення щодо створення платформи послуг із підтримки регіонів при її впровадженні²³². Доповнює та розвиває рекомендації з впровадження смарт-спеціалізації в європейській практиці керівний механізм щодо проєктування майбутнього регіону на засадах смарт-спеціалізації²³³, та рекомендації із покладання концепції смарт-спеціалізації в основу загальноєвропейської політики вирівнювання шансів регіонального розвитку²³⁴.

Вітчизняний досвід впровадження концепції смарт-спеціалізації.
Враховуючи значну зацікавленість в реалізації Стратегії смарт-спеціалізації в Україні на державному рівні, на виконання доручення першого віце-прем'єр-міністра – міністра економічного розвитку і торгівлі України С.І. Кубіва від 10.06.2016 №18942/2/1-16 з метою підготовки пропозицій щодо участі України у зазначеній стратегії та визначення найбільш ефективних механізмів її просування як національної ініціативи при Національній академії наук України було створено Міжвідомчу координаційну групу із залученням провідних експертів-науковців та практиків – представників центральних органів виконавчої влади. На базі спільної роботи фахівців із спеціалізованих міністерств – економічного розвитку та торгівлі, інфраструктури, енергетики та вугільної промисловості, аграрної політики та продовольства, охорони здоров'я, освіти і науки, а також науковців шляхом експертного опитування було визначено перелік секторальних напрямів розумної спеціалізації для України: *ресурсні матеріали; біоекономіка та*

²³¹ Там само.

²³² Smart Specialisation Strategy and the New EU Cohesion Policy Reform: Introductory Remarks. *Scienze Regionali*. 2014. № 3(1). P. 5–13.

²³³ Smart specialisation in European regions: Issues of strategy, institutions and implementation. *European Journal of Innovation Management*. October 2014. Vol. 17(4), Is. 409.127 p.

²³⁴ Smart Specialisation Strategy and the New EU Cohesion Policy Reform: Introductory Remarks. *Scienze Regionali*. 2014. № 3(1). P. 5–13.

біотехнології; енергетика та енергомашинобудування; аерокосмічні технології; інформаційно-комунікаційні технології; здорове суспільство.

Хоча такий підхід не відповідає керівним принципам проектування дослідницьких та інноваційних стратегій для «розумної» спеціалізації, на перших етапах входження України у цей процес він є корисним для започаткування пошуку ринкових ніш на структурованому європейському ринку. Проте на практиці такими підходами до «ручного» встановлення пріоритетів секторального розвитку не слід зловживати, оскільки є загроза механічного визначення базових галузей регіонів як тих, що відповідають критеріям розумної спеціалізації, та *нового витка консервації застарілої економічної структури регіонів України.* Тому виконану фахівцями роботу краще сприймати скоріше не як визначення напрямів смарт-спеціалізації як такої, а як *встановлення перспективних напрямів інтеграції вітчизняної науково-дослідної системи до європейського дослідницького простору,* що надалі можуть стати потужною підтримкою для розвитку інновацій та високих технологій в Україні.

Наразі концепцію смарт-спеціалізації на практиці активно застосовує лише Міністерство економічного розвитку та торгівлі України при формуванні засад нової промислової політики, зокрема – у проєкті Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року (далі Стратегія)²³⁵. При цьому смарт-спеціалізація розглядається як підхід Європейського Союзу до виявлення унікальних функцій і активів кожної країни та регіону, підкреслення конкурентних переваг регіональної *промисловості*, а також як елемент *політики децентралізації*. Тому природно, що будь-які згадування про смарт-спеціалізацію в Україні з боку Міністерства економічного розвитку та торгівлі України насамперед асоціюються з розвитком або модернізацією промисловості. За таких умов з поля зору випадає суто європейське розуміння смарт-спеціалізації як інструменту розвитку не промисловості, а значно ширшого спектра секторів регіональної економіки, що мають перспективи при впровадженні інновацій (при

²³⁵ Стратегія розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року: проєкт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4284.html

цьому у промислово розвинених регіонах не виключаються промислові види економічної діяльності).

У самому проєкті Стратегії смарт-спеціалізація більшою мірою розуміється як інструмент урахування регіональних особливостей промислового розвитку України. Так, серед стратегічних завдань при реалізації нової промислової політики Міністерство економічного розвитку та торгівлі України ставить за необхідне забезпечення регіонального розвитку промисловості з урахуванням економічної та інноваційної спеціалізації регіонів, а смарт-спеціалізацію визначає серед переліку заходів щодо його реалізації.

Позитивним з позиції використання потенціалу смарт-спеціалізації у промисловій політиці є визначення серед перелічених вище заходів Стратегії тих, що стосуються гармонізації підходів до визначення «розумних» спеціалізацій регіонів, імплементації Україною Стратегії смарт-спеціалізації Європейської Комісії, а також приєднання України до Європейської платформи смарт-спеціалізації. Їх виконання сприятиме впровадженню в Україні смарт-спеціалізації у її європейському контексті. Проте місце цих заходів скоріше в стратегічних документах з регіонального розвитку, ніж у документах, що визначають промислову політику. А посиленню можливостей підходу смарт-спеціалізації сприятиме приєднання до *платформи смарт-спеціалізації для промислової модернізації* – інструменту поєднання «розумної» спеціалізації та міжрегіонального співробітництва для підвищення конкурентоспроможності промисловості та інновацій, застосування якого спрямоване на координування зусиль регіонів ЄС, які мають намір спільно працювати над розробкою інвестиційних проєктів усферах смарт-спеціалізації²³⁶.

Разом із тим серед напрямів забезпечення регіонального розвитку промисловості в проєкті Стратегії містяться також ті, що суперечать усталеним положенням концепції смарт-спеціалізації, зокрема – підтримка кластерних ініціатив та розвиток кластерної співпраці у промисловості. Найважливіше

²³⁶ Smart Specialisation Platform for industrial modernization. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/smart-specialisation_en

розходження між напрямками вирішення стратегічного завдання проєкту Стратегії «Регіональний розвиток промисловості» стосується явної мети Стратегії смарт-спеціалізації регіонів ЄС – перетворення регіональних економік на основі унікальних, заснованих на знаннях, *нових* сфер діяльності, тоді як мета більшості кластерів полягає у простому підвищенні ефективності компаній, що входять у кластер²³⁷.

В умовах України зазначене несе додаткову загрозу, оскільки механістичне застосування кластерної політики в умовах застарілої економічної структури промислових регіонів може суперечити цілям смарт-спеціалізації та перешкоджати зрушенню в бік нових, менш традиційних для цього регіону, але потенційно більш перспективніших напрямів регіональної спеціалізації. У свою чергу це посилює регіональну структурну інертність та закріплює інерцію регіонального розвитку. В Україні такі ризики – з урахуванням старопромислових технологій та моногалузевих регіонів – є очевидними. За таких умов Стратегія смарт-спеціалізації має включати інструменти не просто кластерної політики, а політики формування інноваційних кластерів.

Проєкт Стратегії не конкретизує способів і механізмів застосування смарт-спеціалізації для вирішення завдання *«Зменшення міжрегіональних відмінностей у розвитку промислового потенціалу України та забезпечення реалізації промислової політики регіонів з урахуванням інноваційної спеціалізації регіонів»*. Проте з інформаційних матеріалів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України зрозуміло, що застосування принципів регіональної смарт-спеціалізації звужується до класичної територіальної спеціалізації на засадах використання принципу локалізації конкурентних переваг регіональної економіки, з урахуванням елементів убудованості вітчизняних промислових комплексів у світові ланцюги доданої вартості. Для українських регіонів таке розуміння смарт-спеціалізації несе вагому *загрозу* усталення сумісності вітчизняної економіки з загальним ринком ЄС *як постачальника сировини або продукції з низькою доданою вартістю*.

²³⁷ The role of clusters in smart specialization strategies / European Commission. 2013. 59 p.

Це значною мірою підтверджується переліком конкурентних переваг регіонів України, на яких акцентується увага при презентації проєкту Стратегії. Так, серед них зокрема визначаються: низькі логістичні витрати та розвинена логістична інфраструктура, вигідне географічне розташування та вихід до Чорного моря, наявність виробничих майданчиків, високий мінерально-сировинний потенціал, угоди про вільну торгівлю з ЄС, державами ЄАВТ, Канадою, СНД та ін. Безперечно, цей список є важливим та містить чинники, що безпосередньо впливають на ефективність регіонального розвитку. Проте він жодним чином не стосується (навіть суперечить) переліку конкурентних переваг регіональних економік, які у сучасній регіональній політиці формуються на засадах смарт-спеціалізації. Цей перелік, навпаки, демонструє спрямованість на подальшу експлуатацію індустріальних конкурентних переваг та підкреслює спрямованість органів державної влади на застосування застарілого підходу до побудови в Україні державної регіональної економічної політики, який в Європейському Союзі не використовується з 2010 р. Основу сучасної європейської практики становить концепція нової регіональної політики з інноваційним інструментом досягнення цілей регіонального розвитку – смарт-спеціалізацією. До того ж акцент на індустріальних конкурентних перевагах регіонального розвитку на практиці може не лише негативно вплинути на якість промислової, регіональної та структурної політики України, а й посилити подальшу консервацію економічної структури регіональної економіки, що є неадекватною вимогам часу.

У той час як в європейській та світовій практиці наголос робиться на можливостях смарт-спеціалізації для *активізації використання* промислового потенціалу регіонів, в Україні невиправдано превалує ідея *переважання промислової складової* над іншими, первинними аспектами концепції смарт-спеціалізації. Такий підхід ставить під загрозу адекватне впровадження регіональної смарт-спеціалізації загалом та обумовлює небезпеку викривлення її сутності в українських реаліях до простої модернізації регіонального промислового потенціалу. Дійсно, у 2016 р. в ЄС було засновано платформу

смарт-спеціалізації для промислової модернізації – інструменту поєднання «розумної» спеціалізації та міжрегіонального співробітництва для підвищення конкурентоспроможності промисловості²³⁸. Чітко зазначена ідея платформи полягає в активізації застосування смарт-спеціалізації для модернізації промислового потенціалу регіональної економіки. У вітчизняній практиці, що наразі формується проектом Стратегії розвитку промислового комплексу, застосування смарт-спеціалізації зводиться виключно до забезпечення регіонального розвитку промисловості та до «стимулювання розвитку галузей із інноваційним підходом до виробництва». Проте такий підхід прямо суперечить безпосередньо ідеї смарт-спеціалізації, що впроваджується в ЄС, згідно з якою галузева пріоритетність підтримки виключається повністю. Навпаки, на смарт-спеціалізацію покладається завдання відходу від традиційної промислової політики шляхом підтримки не певних галузей, а власне інновацій у найбільш перспективні галузі регіональної економіки (які далеко не завжди мають бути представлені промисловістю).

Не заперечуючи суттєвого значення смарт-спеціалізації в промисловому розвитку, слід зауважити, що її застосування в Україні лише для модернізації вітчизняної промисловості або для розвитку її регіонального потенціалу є процесом, вирваним із контексту. Тому, можливо, те, що в Стратегії смарт-спеціалізацій ЄС сприймається як належне на підґрунті попередніх періодів структурної модернізації регіональних економік, що здійснювалися протягом 1970–2000-х років, для України потребує уточнень та значної адаптації до реалій.

5.5. Державна підтримка розвитку територій як чинник інклюзивного розвитку регіонів

Інституційний потенціал для підвищення інклюзії окремих регіонів та груп населення також можна розкрити, аналізуючи фінансування державних програм, спрямованих на державну підтримку територій у рамках курсу децентралізації.

²³⁸ Smart Specialisation Platform for industrial modernisation. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/smart-specialisation_en

Крім того, такий аналіз допоможе виокремити основні інклюзивні та екстрактивні риси умов фінансування, проведення конкурсів, розподілу між окремими регіонами (табл. 5.6).

Так, у 2018–2019 рр. понад 145 млрд грн було спрямовано на субвенції для підтримки розвитку територій. Майже половина цих коштів спрямовується на фінансування розвитку дорожньої інфраструктури та майже чверть – на регіональний розвиток (рис. 5.1–5.2).

Таблиця 5.6

Державна підтримка розвитку територій за напрямками, млн грн

Субвенції	2018	2019
Дорожня інфраструктура	28614,7	39352,7
Регіональний розвиток	15022	19186,7
Охорона здоров'я	2895,8	7633,3
Розвиток сільських територій	6601,8	5914
Освіта	1797	3136,4
Енергоефективність	2000	2000
Транспортна інфраструктура	1397,4	1703,5
Культура	648,1	1411,4
Інфраструктура для соціального забезпечення	1072,5	1282,5
Екологія та сталий розвиток	492	1109,2
Спорт	150	780
Інші (в т.ч. ЦНАП)	601	557,6
Усього	61292,3	84067,3

Джерело: складено автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

У 2019 р. відбулося значне зростання фінансування (порівняно з 2018 р.) таких напрямів, як розвиток спортивної інфраструктури (у 5 разів), охорони здоров'я (у 2,6 раза), культури (у 2,2 раза), екологічної безпеки та сталого розвитку (у 2,25 раза), освіти (у 1,7 раза), дорожньої інфраструктури (1,38 раза).

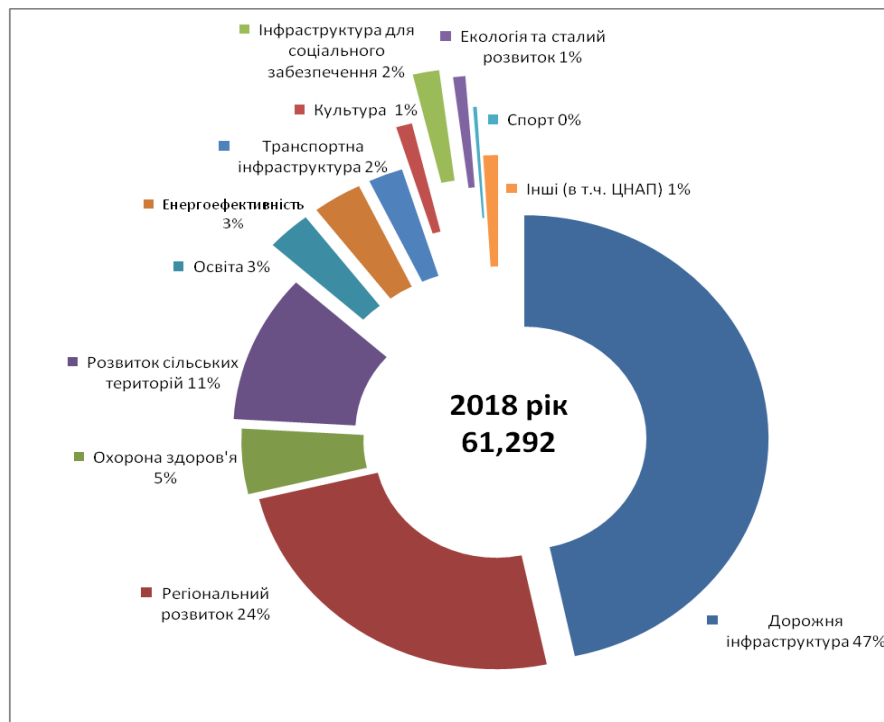

Рис. 5.1. Розподіл коштів державної підтримки розвитку територій у 2018 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

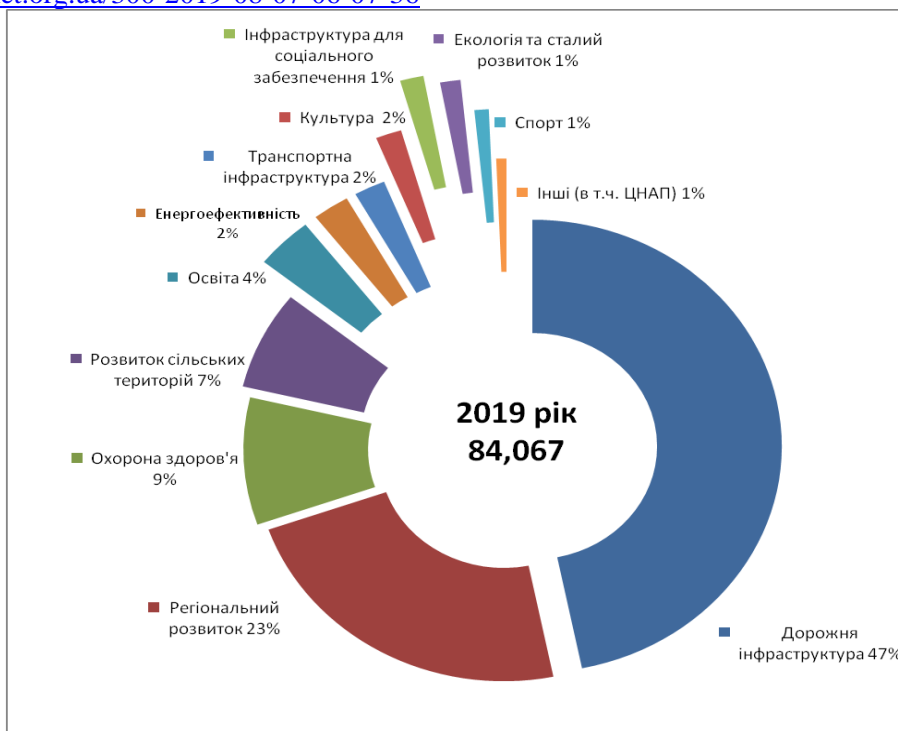

Рис. 5.2. Розподіл коштів державної підтримки розвитку територій у 2019 році.

Джерело: побудовано автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Розглянемо ті напрями, що мають найбільше значення для інклюзивного розвитку, а також інклюзивні та екстрактивні риси їх реалізації.

Розвиток дорожньої інфраструктури. Найбільші видатки з державного бюджету в програмах підтримки регіонального розвитку спрямовуються на розвиток дорожньої інфраструктури (рис. 5.3). Покращення якості доріг загальнодержавного та місцевого значення вже саме по собі сприяє підвищенню інклюзивності регіонів, їх інвестиційній привабливості, людській мобільності, змінам якості життя та вирівнювання розвитку регіонів.

Регіональний розвиток. Комплексні заходи з підтримки регіонального розвитку передбачають низку бюджетних трансфертів у бюджетах 2018–2019 рр. (табл. 5.7). Порядок виділення коштів з Державного фонду регіонального розвитку у 2019 р. передбачав, що головним розпорядником коштів є Мінрегіон, учасниками програми – місцеві та центральні органи виконавчої влади (МОВВ та ЦОВВ) та органи місцевого самоврядування (ОМС), що є власниками державних та комунальних об'єктів.

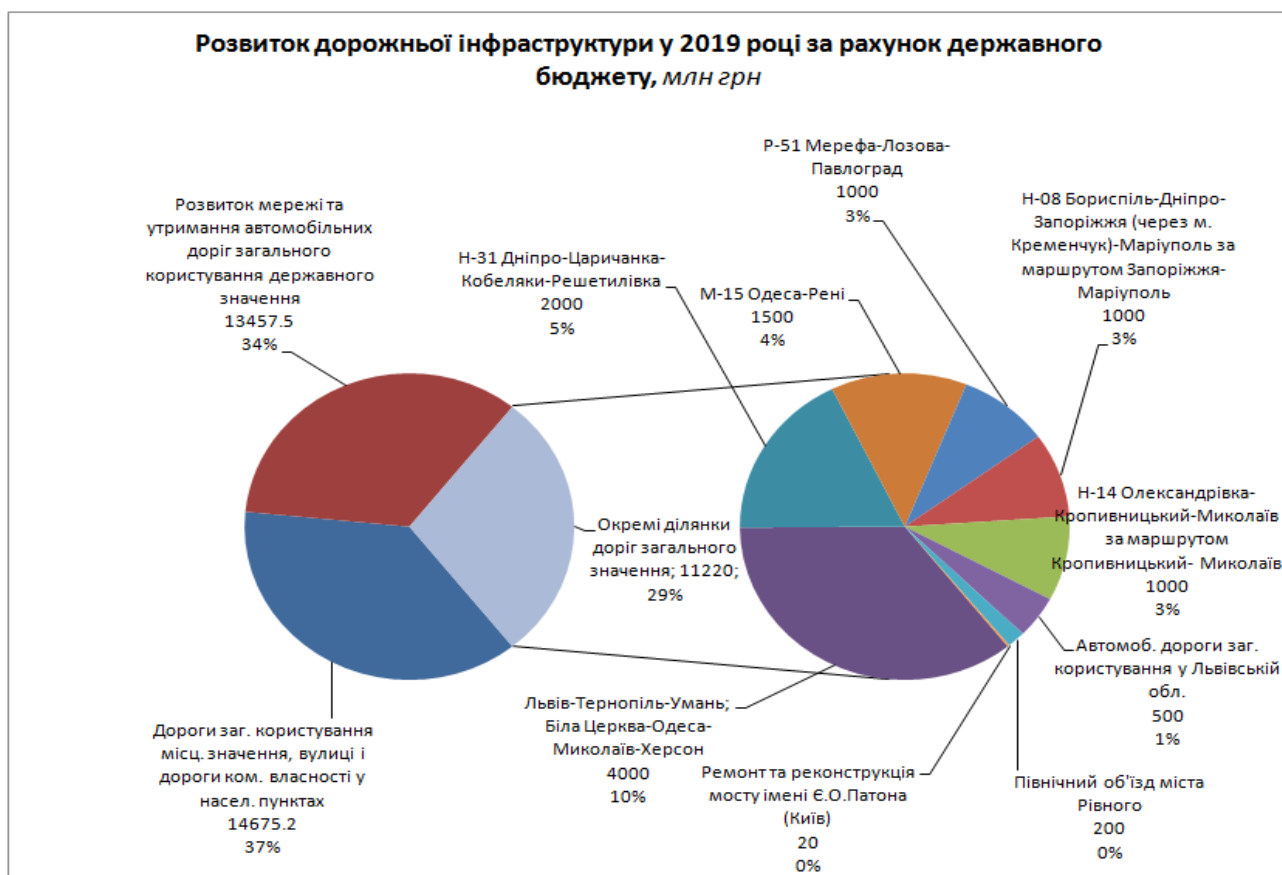

Рис. 5.3. Розподіл державної субвенції на розвиток дорожньої інфраструктури у 2019 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Розподіл коштів на державну підтримку регіонального розвитку, млн грн

Вид підтримки	2018	2019
Державний фонд регіонального розвитку	6000	7670
Субвенція на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій	5000	7156
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад	1900	2100
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України	1500	1550
Підтримка регіональної політики	449,5	500
Упровадження та координація заходів проєкту розвитку міської інфраструктури, заходів у секторі централізованого теплопостачання України, надзвичайної кредитної програми для України, програми розвитку муніципальної інфраструктури України та заходів з відновлення сходу України	88,9	93,9
Реалізація надзвичайної кредитної програми для відновлення України	50	72,8
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України	34	34
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів транскордонного співробітництва		10
Усього	15022,4	19186,7

Джерело: складено автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Напрями використання коштів: виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку (у тому числі проєктів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків, спортивної інфраструктури і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів, а також реалізація проєктів – переможців «Всеукраїнського громадського бюджету».

Розподіл коштів за регіонами відбувається відповідно до чисельності населення та обсягів валового регіонального продукту.

Екстрактивність такого підходу полягає в тому, що виділення коштів на розвиток, наприклад, спортивної інфраструктури в першу чергу має орієнтуватися на кількість дітей та молоді, а не загальної чисельності людей у регіоні. Те ж саме стосується створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків, при

виділенні коштів на які потрібно враховувати чисельність економічно активного населення, а не населення регіону загалом.

Інклюзивність розподілу коштів полягає передусім у проведенні прозорих конкурсів відбору проєктів для подальшого фінансування. Для проєктів будівництва (таких як нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) загальна кошторисна вартість повинна становити понад 5 млн грн, а для інших проєктів – понад 1 млн гривень.

Субвенція із державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій передбачала такі напрями використання коштів, як будівництво, реконструкція, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури комунальної власності (за винятком адміністративних будинків); здійснення екологічних та природоохоронних заходів; придбання обладнання для установ соціально-культурної сфери комунальної власності та комунального транспорту, зокрема спеціального призначення; здійснення заходів, пов'язаних із відселенням громадян із житлових будинків, що перебувають в аварійному стані; розв'язання проблем окремих адміністративно-територіальних одиниць (малих міст, шахтарських та гірських населених пунктів); погашення бюджетної заборгованості місцевих бюджетів, що виникла під час здійснення місцевими бюджетами видатків за рахунок коштів, отриманих із державного бюджету за окремими бюджетними програмами; проведення робіт із газифікації; здійснення заходів з енергозбереження; здійснення спільних заходів, передбачених угодами щодо регіонального розвитку, які укладені відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів»; здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку регіонів; будівництво, реконструкція об'єктів освіти та охорони здоров'я зі ступенем будівельної готовності не менше 90% або уведення їх в експлуатацію у 2016–2017 рр.; будівництво, реконструкція та капітальний ремонт доріг; реалізація проєктів з енергоефективності та енергозбереження; виготовлення проєктно-кошторисної документації.

Основною екстрактивною рисою цієї субвенції є непрозорі умови формування як комісії, що надає Мінфіну пропозиції для подальшого розподілу коштів на регіональному рівні, відсутність зрозумілих та чітких механізмів такого розподілу. Наслідок цього – неефективне використання коштів. Так, із 7,156 млрд грн коштів за

цією субвенцією у 2019 р. перехідний залишок невикористаних коштів становив 2,4 млрд грн. Тобто у 2018 р. ці кошти просто не були використані.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад передбачає спрямування коштів на формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади, що належить до комунальної власності, в т.ч. на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, співфінансування інших програм і проєктів, що реалізуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, капітальний ремонт вулиць і доріг населених пунктів та інших доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах):

Розподіл коштів між бюджетами 806 об'єднаних територіальних громад відбувається пропорційно до їх площ та кількості сільського населення з однаковою вагою обох цих факторів згідно зі статтею 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

З точки зору *підвищення інклюзії* як окремих районів, так і окремих груп населення такий розподіл загалом є правильним. Проте він не враховує структуру населення та потреби окремих найбільш вразливих груп. Так, виділення коштів на придбання транспорту для підвезення дітей до навчальних закладів повинно бути пропорційним кількості дітей, які мешкають у регіоні, а спеціалізованих санітарних транспортних засобів для лікувальних закладів – загальній кількості населення з урахуванням частки груп, які потребують найбільшого обсягу медичних послуг (діти, особи з інвалідністю, літні люди).

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України є заходом підвищення інклюзії великої групи осіб, які відносяться до категорії тимчасово переміщених для відтворення умов життя і засобів до існування. Субвенція спрямовується бюджетам адміністративно-територіальних одиниць, на території яких реалізуються проєкти, у рамках Програми за напрямками, визначеними у Фінансовій угоді між Україною та Європейським інвестиційним банком. Переліки проєктів, які фінансуються за рахунок субвенції, формуються та затверджуються Мінрегіоном за пропозиціями органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади.

Підтримка державою освітньої реформи полягає у створенні рівних умов для отримання освітніх послуг, можливості підвищення кваліфікації чи зміни професійної діяльності – це чи не найголовніших складових інклюзивного розвитку поряд із якісними умовами існування, що включають екологічну безпеку та медичну допомогу. В рамках курсу децентралізації та програм розвитку підтримки територій на підвищення якості освіти у 2019 р. у бюджет України було закладено понад 3 млрд грн (табл. 5.8). Нами проаналізовано основні інклюзивні та екстрактивні риси, що характеризують різні напрями фінансування освітніх заходів.

Таблиця 5.8

Виділення державних коштів на освіту в рамках програми підтримки розвитку територій, млн грн

Вид підтримки	2018	2019
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти		1500
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	1369,1	1215
Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації, методичне забезпечення закладів професійно-технічної освіти	208,9	208,3
Підготовка кадрів у професійно-технічних навчальних закладах за професіями загальнодержавного значення	119	163,1
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів	100	50
Усього	1797	3136,4

Джерело: складено автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти передбачає такі напрями використання коштів, як придбання для закладів загальної середньої освіти комунальної власності (далі – закладів освіти):

- шкільних автобусів, у тому числі обладнаних місцями для дітей з особливими освітніми потребами;

- спеціальних автомобілів, призначених для надання додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг працівниками інклюзивно-ресурсного центру;

- персональних комп'ютерів;
- послуг з доступу закладів освіти до Інтернету.

Умовами надання субвенції є співфінансування:

- для закладів, розташованих у містах обласного значення, не більш як 70% – за рахунок субвенції та не менш як 30% – за рахунок коштів місцевих бюджетів;

- для закладів, розташованих у районах та в об'єднаних територіальних громадах, не більш як 90% – за рахунок субвенції та не менш як 10% – за рахунок коштів місцевих бюджетів;

- для закладів, розташованих у селах (селищах), що мають статус гірських населених пунктів, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, не більш як 95% – за рахунок субвенції та не менш як 5% – за рахунок коштів місцевих бюджетів.

У разі придбання персональних комп'ютерів для закладів освіти, які фінансуються з обласного бюджету, співфінансування здійснюється за рахунок обласного бюджету у обсязі не менше 30% загальної вартості відповідного обладнання.

Обсяг субвенції, передбачений у додатку до постанови, на придбання послуг з доступу до Інтернету закладів освіти розподіляється обласними держадміністраціями між обласним бюджетом, бюджетами міст обласного значення, районними бюджетами та бюджетами об'єднаних територіальних громад.

Основними *інклюзивними рисами* цього напрямку є надання якісних освітніх послуг для дітей з особливими потребами, дітей, які проживають у сільській та гірській місцевості, дітей, які перебувають близько до зони бойових дій. Також до *інклюзивних рис* відноситься порядок співфінансування, що для означених районів є пільговим.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» передбачає такі напрями використання коштів, як:

- закупівля дидактичних матеріалів, музичних інструментів, сучасних меблів, комп'ютерного обладнання, відповідного мультимедійного контенту для початкових класів згідно з переліком, затвердженим МОН;

- підготовка тренерів-педагогів, супервізорів, а також підвищення кваліфікації: директорів, заступників директорів з навчально-виховної (навчальної, виховної) роботи у початковій школі; директорів, заступників директорів з навчально-виховної (навчальної, виховної) роботи, вчителів закладів загальної середньої освіти, які є учасниками експерименту із запровадження проекту Державного стандарту початкової освіти, інтегрованого курсу природничих дисциплін, електронних підручників; вчителів початкової школи; асистентів вчителів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним та інтегрованим навчанням; вчителів класів (груп), в яких діти навчаються мовами національних меншин; вчителів іноземних мов, які навчатимуть учнів початкової школи; фахівців інклюзивно-ресурсних центрів; підвищення кваліфікації вчителів, які забезпечують здобуття учнями 5–11 (12) класів загальної середньої освіти. Відповідні місцеві ради мають право передавати субвенцію як міжбюджетний трансферт іншим місцевим бюджетам.

Облдержадміністрації здійснюють розподіл субвенції між обласним бюджетом, бюджетами районів, міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад з урахуванням критеріїв, визначених в Постанові КМУ.

При підготовці кадрів у професійно-технічних навчальних закладах за професіями загальнодержавного значення кошти спрямовуються на оплату послуг професійно-технічних навчальних закладів державної та/або комунальної форми власності (поточні видатки) з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення за професіями загальнодержавного значення. Виконавцями державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників за професіями загальнодержавного значення можуть бути професійно-технічні навчальні заклади державної та/або комунальної форми власності, які пройшли конкурсний відбір та з якими, відповідно до законодавства, укладено державний контракт на підготовку робітничих кадрів за державним замовленням. Відбір виконавців державного замовлення проводиться конкурсною комісією, що щороку утворюється державним замовником відповідно до законодавства.

Підготовка кваліфікованих робітників здійснюється відповідно до державного контракту, який укладається між МОН та професійно-технічним навчальним закладом. Для підвищення інклюзії потрібно залучати представників бізнесу, які на партнерських засадах співфінансування професійно-технічних навчальних закладів готуватимуть собі спеціалістів, які затребувані на ринку праці. Наразі таке партнерство є обмеженим.

При субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів кошти спрямовуються професійно-технічними навчальними закладами, на базі яких будуть створені навчально-практичні центри з підготовки робітників за професіями згідно затвердженого переліку, на придбання сільськогосподарської техніки, обладнання, матеріалів та устаткування. Перелік складається, коригується і затверджується постановою КМУ відповідно до потреб народного господарства. Перелік необхідного обладнання, матеріалів та устаткування, яке передбачається придбати за бюджетні кошти, затверджується МОН та розміщується на його офіційному сайті. Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації має на меті подальшу соціалізацію підлітків, які вчинили правопорушення, та слугує заходом для підвищення інклюзії цієї вразливої соціальної групи. Разом із тим ці заклади соціальної адаптації мають низку екстрактивних рис, частина з яких впливає з режимних умов утримання підлітків відповідно до законодавства. Також існують обмеження у виборі професії та опануванні нових навичок, які будуть затребуваними по закінченні цих закладів. Компетентнісна складова, що вводиться в програмах «Нової української школи», не відображена у субвенції для закладів соціальної реабілітації та адаптації. Основні кошти спрямовуються на покращення умов проживання та не містять складових стосовно самовдосконалення та довільного вибору професії, що певним чином обмежує права тих, хто є вихованцями таких закладів.

Державна підтримка реформування системи охорони здоров'я. Основними *іклюдивними рисами* розподілу коштів при реформі охорони здоров'я (табл. 5.9) є принцип «гроші за пацієнтом», додаткова підтримка сільських та віддалених гірських районів для підвищення якості їх медичного забезпечення .

**Виділення державних коштів на охорону здоров'я у рамках програми
підтримки розвитку територій, млн грн**

Вид підтримки	2018	2019
Субвенція на реалізацію заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості	1000	5000
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реформування регіональних систем охорони здоров'я для здійснення заходів із виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проєкту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	1745,8	1548,2
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення оперативного-диспетчерських служб, на реалізацію пілотного проєкту щодо розвитку системи екстреної медичної допомоги у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та м.Київ		922,6
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангиографічного обладнання	150	150
Субвенція з державного бюджету районному бюджету Валківського району Харківської області на придбання комп'ютерного томографа для комунального закладу охорони здоров'я «Валківська центральна районна лікарня»		12,5
Усього	2895,8	7633,3

Джерело: складено авторами на основі даних. U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Водночас *екстрактивні риси* структур охорони здоров'я на рівні лікарень полягають у спротиві реформуванню у бік прозорості, коли фактично головні лікарі лікарень покривають корупційні схеми в обслуговуванні пацієнтів при так званому «безкоштовному лікуванні». Особливо це стосується пацієнтів, які потребують хірургічного втручання та специфічної терапії (у тому числі онкологічної).

Напрями використання коштів на:

- реалізацію проєктів будівництва (нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт, в тому числі виготовлення проєктної документації) комунальних закладів охорони здоров'я у сільській місцевості з урахуванням потреб населення у медичному обслуговуванні;
- придбання медичного обладнання;
- розвиток телекомунікаційної інфраструктури, включаючи забезпечення закладів охорони здоров'я широкосмуговим доступом до Інтернету, забезпечення сучасними технічними та інформаційно-програмними засобами для функціонування електронної системи охорони здоров'я та телемедицини;

- забезпечення службовим житлом та службовим автотранспортом медичних працівників комунальних закладів охорони здоров'я, які працюють у сільській місцевості.

Порядок отримання коштів. Облдержадміністрації подають Мінрегіону пропозиції щодо проєктів та заходів, що фінансуються за рахунок субвенції, за встановленою Мінрегіоном формою. Мінрегіон утворює комісію за участю представників МОЗ та інших зацікавлених сторін. Мінрегіон формує перелік проєктів та заходів, що фінансуються за рахунок субвенції, у розрізі областей та затверджує зазначений перелік за погодженням з МОЗ.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реформування регіональних систем охорони здоров'я для здійснення заходів із виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проєкту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей». Її розпорядниками є:

- структурні підрозділи з питань охорони здоров'я Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Львівської, Полтавської та Рівненської облдержадміністрацій;
- структурні підрозділи з питань житлово-комунального господарства та будівництва Волинської, Дніпропетровської та Рівненської облдержадміністрацій;
- виконавчий орган Вінницької міської ради.

Напрями використання коштів: виконання затвердженого МОЗ плану заходів із виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проєкту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей». Передача оборотних та необоротних активів, придбаних за субвенцією, здійснюється розпорядниками субвенції закладам охорони здоров'я за розпорядженням голови відповідної облдержадміністрації у порядку, визначеному законодавством. Розроблення проєктної документації на проведення капітального ремонту, реконструкції та будівництва об'єктів здійснюється за рахунок визначених відповідними обласними радами та Вінницькою міською радою джерел фінансування, крім субвенції. Замовник робіт із проведення капітального ремонту, реконструкції та капітального будівництва відповідних об'єктів забезпечує технічний нагляд за рахунок визначених відповідними обласними радами та Вінницькою міською радою джерел фінансування, крім субвенції. Після уведення в експлуатацію

об'єкта будівництва – Вінницького регіонального клінічного лікувально-діагностичного центру серцево-судинної патології за рішенням Вінницької міської ради замовником здійснюється передача об'єкта на баланс установи, організації, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, на балансі (у власності) яких перебуває об'єкт.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення оперативно-диспетчерських служб, на реалізацію пілотного проєкту щодо розвитку системи екстреної медичної допомоги у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та м. Київ.

Напрями використання коштів: здійснення заходів щодо створення оперативно-диспетчерських служб, забезпечення центрів екстреної медичної допомоги спеціалізованим санітарним транспортом екстреної медичної допомоги типів В та С у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та м. Київ з метою виконання нормативів прибуття бригад екстреної медичної допомоги, засобами оснащення для демонстрації та тренування у навчально-тренувальних відділах (центрах) підготовки центрів екстреної медичної допомоги у пілотних регіонах та апаратно-програмними комплексами оперативно-диспетчерських служб центрів екстреної медичної допомоги в рамках створення комплексного автоматизованого управління системою екстреної медичної допомоги за регіонально-розподіленим принципом. У разі необхідності закупівлі малоцінних необоротних матеріальних активів у межах заходів щодо забезпечення центрів екстреної медичної допомоги засобами оснащення для демонстрації та тренування у навчально-тренувальних відділах (центрах) підготовки та апаратно-програмними комплексами оперативно-диспетчерських служб кошти, визначені розподілом субвенції як видатки розвитку, можуть спрямовуватися на видатки споживання для такої закупівлі.

Умовами надання субвенції є:

- співфінансування заходів, що здійснюються за рахунок субвенції, з місцевих бюджетів на рівні не менше ніж 25% їх вартості;
- наявність матеріально-технічної бази, у тому числі приміщення для навчально-тренувальних відділів (симуляційних центрів) та оперативно-

диспетчерських служб у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та м. Київ.

Спеціалізований санітарний транспорт екстреної медичної допомоги повинен відповідати ДСТУ 7032:2009 (EN 1789:2007) та ДСТУ 3849-99. Устаткування спеціалізованого санітарного транспорту екстреної медичної допомоги має відповідати Примірному табелю (переліку) оснащення бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги, затвердженому наказом МОЗ від 6 лютого 2014 р. № 101, а також вимогам Технічного регламенту щодо медичних виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 753, Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 754, Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 755. Розпорядники забезпечують технічне переоснащення та впровадження апаратно-програмного комплексу мережі оперативно-диспетчерських служб. МОЗ забезпечує погодження розподілу субвенції з Комітетом ВРУ з питань бюджету.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангиографічного обладнання. Закупівля обладнання за рахунок субвенції здійснюється на умовах співфінансування (з державного бюджету – не більше 50%, з місцевих бюджетів – не менше 50%). МОЗ з урахуванням попередньо наданого обласними (Київською міською) держадміністраціями погодження щодо закупівлі ангиографічного обладнання на умовах співфінансування з місцевих бюджетів здійснює вибір адміністративно-територіальних одиниць за такими ознаками: відсутність в області ангиографічного обладнання; визначення багатопрофільної лікарні інтенсивного лікування другого рівня в межах створеного госпітального округу, що відповідає певним критеріям. За результатами здійсненого вибору МОЗ подає Кабміну пропозиції щодо перерозподілу субвенції між бюджетами адміністративно-територіальних одиниць. Перерозподіл загальних обсягів субвенції між місцевими бюджетами здійснюється Кабміном за погодженням з Комітетом ВР України з питань бюджету.

Інфраструктура для соціального забезпечення. Розвиток інфраструктури для соціального забезпечення передбачає виділення коштів на розвиток дітей, які не

мають батьків, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб для забезпечення нормальних умов існування (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Виділення державних коштів на інфраструктуру для соціального забезпечення в рамках програми підтримки розвитку територій, млн грн

Вид підтримки	2018	2019
Забезпечення житлом для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, дітей-сиріт	517,7	717,7
Компенсація для поліпшення житлових умов осіб, визначених абзацами 5–8 пункту 1 статті 10 та пунктами 11–14 частини другої статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	329,8	305,2
Компенсація для поліпшення житлових умов осіб, визначених абзацем першим пункту 1 статті 10 та пунктом 7 частини другої статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	200	200
Компенсації для поліпшення житлових умов ВПО, відповідно до пунктів 11–14 частини другої статті 7 або є учасниками бойових дій відповідно до пунктів 19–20 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та які потребують поліпшення житлових умов	25	25
Компенсації для поліпшення житлових умов для сімей осіб, визначених у абзаці чотирнадцятому пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», для осіб, визначених пунктом 10 частини другої статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	–	24,7
Реалізація проекту «Житло для внутрішньо переміщених осіб»	–	10
Усього	1072,5	1282,6

Джерело: складено автором на основі даних: U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/300-2019-08-07-06-07-36>

Таке фінансування напряму впливає на підвищення інклюзії вразливих груп населення та створює підґрунтя для їхньої подальшої економічної та соціальної інтеграції. Головними *загрозами інклюзивного розвитку регіонів* наразі є зміни до порядку фінансування регіонів та передачі фінансових важелів у центральні органи управління, заміни прямих субвенцій із бюджету на фінансування, що надходить з кошторисів окремих міністерств. Такі можливі зміни несуть як корупційні ризики внаслідок ускладнення процедур отримання коштів та їх непрозорості, так і можливість політичного та економічного тиску на окремі регіони. Крім того, можливий перегляд частки доходів і зборів, що залишаються в органах місцевого самоуправління, у бік її зменшення безумовно призведе до

зниження ефективності місцевого самоуправління, перешкоджатиме розвитку місцевих громад, інклюзивності її окремих членів. У довгостроковій перспективі це призведе до занепаду окремих територій та ймовірній масовій міграції робочої сили у країни з більш привабливими умовами для саморозвитку.

5.6. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка і перспективи

Особливої уваги на сьогоднішній день потребують оцінки регіональних аспектів інклюзивності у нових вимірах, відмінних від ВВП²³⁹, що є необхідною передумовою розроблення обґрунтованих стратегій і заходів. Дослідження змісту та особливостей інклюзивного розвитку економіки та можливостей його досягнення у країнах із різним рівнем соціально-економічного розвитку перебувають у центрі наукового пошуку багатьох країн та міжнародних інституцій, зокрема таких, як: ОЕСР, Програма розвитку ООН (ПРООН), Європейська Комісія, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній економічний форум (ВЕФ), Світовий банк, Міжнародний центр політики інклюзивного зростання (International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG)). Основними напрямками наукового пошуку у рамках досліджень інклюзивного розвитку є виявлення можливостей забезпечення рівного доступу до ринків, ресурсів і неупередженого регуляторного середовища для різних соціальних груп, формування механізмів забезпечення продуктивної зайнятості, збільшення доходів для відчужених груп і подолання бідності, вироблення нових підходів до споживання обмежених ресурсів та досягнення інклюзивного зростання у довгостроковій перспективі. Міжнародні організації проводять свої дослідження на макрорівні, що дає можливість визначити важливі стратегічні орієнтири та вектори руху, проте регіональний вимір залишається недостатньо недослідженим для вироблення державної політики. Тому для формування державної структурної політики України необхідні сфокусовані дослідження, що відображають реальну ситуацію стосовно інклюзивного розвитку на регіональному рівні. Проте, зважаючи

²³⁹ На думку аналітиків Credit Suisse, показник ВВП перестав відображати глобальні зміни в економіці і йому потрібно шукати заміну [The Future of GDP / Credit Suisse. 2018. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/studies-publications.html>].

на важливість та пріоритетність Цілей сталого розвитку в державному масштабі, є необхідність акцентувати увагу саме на аспектах інклюзивного розвитку регіонів (як одного з ключових напрямів досягнення ЦСР) з урахуванням найкращого міжнародного досвіду, доступності даних, вимірюваності ключових параметрів інклюзивності. Пропонуємо здійснювати оцінку рівня інклюзивного розвитку регіонів України, виявити ключові проблеми та обґрунтувати на цій основі висновки щодо просування регіонів у напрямі інклюзивності та сталості на основі викладених нижче авторських підходів. З цією метою доцільним видається розроблення **Індексу інклюзивного розвитку регіонів (ІРР) України** на основі модифікації загальноновизнаного у світі Індексу інклюзивного розвитку, що розраховується для країн загалом, з урахуванням особливостей регіонального інклюзивного розвитку.

Автори провели низку теоретичних та прикладних досліджень за темою інклюзивності²⁴⁰, підсумком чого стало розроблення рейтингу інклюзивного розвитку регіонів України. Методологія представленого індексу, на основі якого складено рейтинг, базується на концептуальній моделі інклюзивного зростання від Всесвітнього економічного форуму, що передбачає врахування практично всіх напрямів економічної та соціальної діяльності у процесі прийняття рішень. Автори доопрацювали Індекс інклюзивного розвитку Всесвітнього економічного форуму додавши національні статистичні дані, що відповідають тематиці ЦСР. Таким чином Індекс слугуватиме інструментом для моніторингу та оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів та досягнення цільових показників ЦСР для України.

Для виконання поставленого завдання методологія потребувала суттєвого переопрацювання. Це обумовлено тим, що частина даних для розрахунків певних субіндексів наявна лише на загальнонаціональному рівні, а на рівні областей аналогічна статистична інформація відсутня. Тому автори адаптували методології міжнародних індексів для регіонального рівня. Підсумковий (загальний) бал ІРР складається з оцінки регіонів за сімома субіндексами, що відображають стан у таких сферах, як: розвиток економіки; бізнес-середовище; освіта; охорона здоров'я; безпека

²⁴⁰ Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник НАН України*. 2018. Вип. 7. С. 55–70; Бобух І.М., Щегель С.М., Герасімова О.А. Гендерна інклюзія в економіці: дисбаланси в оплаті праці. *Вісник НАН України*. 2019. Вип. 8. С. 51–66.

і оборона; природне середовище; соціальний капітал. Перелік показників, які входять до складу кожного із субіндексів Індексу інклюзивного розвитку регіонів України, зазначено у Додатку Е. Перші результати дослідження²⁴¹ представлено нижче у рейтингу інклюзивного розвитку регіонів України за 2017 р. За результатами розрахунків, за рівнем інклюзивності на першому місці в рейтингу опинилися м. Київ, Тернопільська та Львівська області (рис. 5.4, табл. 5.11).

Рис. 5.4. Індекс ІРР України за регіонами

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

При цьому Київська область опинилася на 9-му місці зі значно нижчим показником у 0,1 бала. Загалом по Україні додатне значення ІРР мають лише дев'ять областей. Київ отримав високий загальний бал за рахунок концентрації в місті економічної активності та рівня життя, вищого за середній (відповідно до даних Держстату, рівень доходів жителів м. Київ вищий за середній по країні у 2,5 раза), сприятливих умов для ведення бізнесу, зосередження закладів освіти, в тому числі вищої, та високої якості охорони здоров'я порівняно із середнім по країні. Водночас Київ має найгірші показники у сфері безпеки та екології.

²⁴¹ Через відсутність даних до рейтингу не увійшли Донецька, Луганська області та АРК.

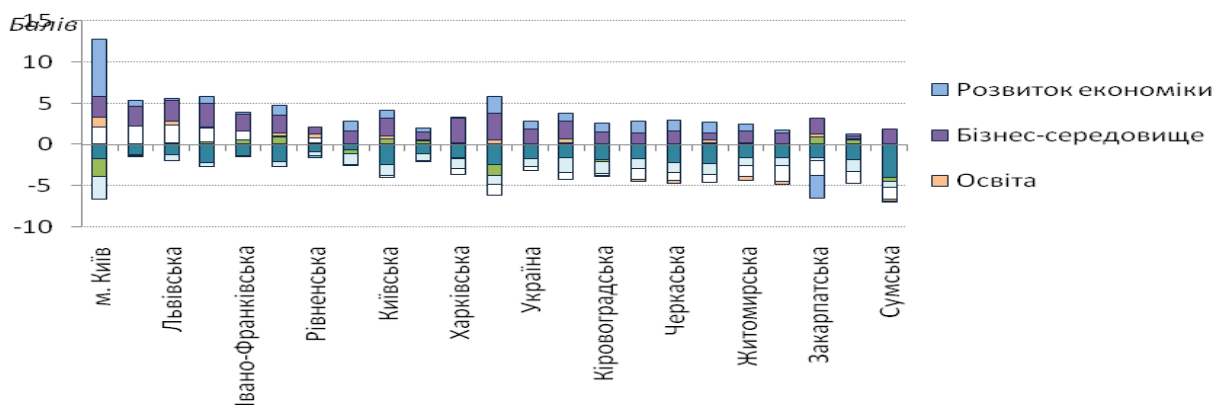

Рис. 5.5. Індекс ІРР за субіндексами

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Таблиця 5.11

Рейтинг за Індексом інклюзивного розвитку регіонів України, 2017 р.

Міс-це у рейтингу	Регіон	Підсумковий (загальний) бал, ІРІ	Субіндекси, балів						
			Розвиток економіки	Бізнес-середовище	Освіта	Охорона здоров'я	Безпека оборони	Природне середовище	Соціальний капітал
1	м. Київ	6,09	6,94	2,54	1,13	2,14	-2,82	-2,15	-1,70
2	Тернопільська	3,87	0,77	2,31	-0,02	2,23	-0,23	0,02	-1,21
3	Львівська	3,48	0,20	2,54	0,43	2,20	-0,82	0,14	-1,21
4	Чернівецька	3,07	0,78	2,88	0,13	1,74	-0,54	0,25	-2,17
5	Івано-Франківська	2,47	0,22	2,02	-0,02	1,10	-0,04	0,53	-1,36
6	Хмельницька	2,04	1,19	2,13	0,41	0,04	-0,52	0,92	-2,12
7	Рівненська	0,51	-0,16	0,89	0,47	0,55	-0,52	0,19	-0,92
8	Полтавська	0,18	1,17	1,49	-0,07	0,10	-1,41	-0,41	-0,67
9	Київська	0,10	0,98	2,20	0,38	-0,32	-1,25	0,60	-2,48
10	Волинська	-0,02	0,46	0,96	0,06	-0,02	-0,75	0,47	-1,21
11	Харківська	-0,33	0,13	3,09	0,12	-0,73	-1,13	-0,16	-1,63
12	Дніпропетровська	-0,38	2,04	3,18	0,58	-1,31	-1,08	-1,33	-2,46
13	Україна	-0,45	0,90	1,79	0,04	-0,49	-0,92	0,02	-1,79
14	Запорізька	-0,55	0,95	2,14	0,50	-0,84	-1,83	0,13	-1,59
15	Вінницька	-0,69	0,66	2,11	0,21	-1,36	-0,42	0,02	-1,92
16	Кіровоградська	-1,26	1,09	1,44	-0,07	-0,19	-1,48	-0,24	-1,83
17	Миколаївська	-1,61	1,48	1,30	-0,12	-1,42	-1,15	0,05	-1,74
18	Черкаська	-1,79	1,40	1,51	-0,34	-1,04	-1,14	0,05	-2,23
19	Одеська	-1,87	1,40	0,86	0,27	-0,99	-1,29	0,20	-2,33
20	Житомирська	-1,94	0,83	1,46	-0,41	-1,41	-0,91	0,13	-1,63
21	Чернігівська	-3,16	0,31	1,26	-0,30	-1,95	-0,92	0,10	-1,66
22	Закарпатська	-3,32	-2,70	1,99	0,35	-1,84	-0,35	0,85	-1,62
23	Херсонська	-3,51	0,20	0,32	0,01	-1,37	-1,49	0,67	-1,86
24	Сумська	-5,20	-0,15	1,83	-0,24	-1,37	-0,72	-0,54	-4,00

	Середньоукраїнське значення
	Максимальне значення
	Значення, вище за середньоукраїнське
	Значення, нижче за середньоукраїнське
	Мінімальне значення

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Загалом результати рейтингу висвітлюють загальну проблему – у сферах, які характеризують «соціальність» країни (соціальний капітал, екологія, безпека, охорона здоров'я, освіта) ситуація набагато гірша, ніж у сферах економічних. Власне це і обумовлює низькі показники інклюзивного розвитку як регіонів, так і країни загалом та підтверджує прогнозований міжнародними експертами тренд до погіршення рівня інклюзивності в Україні порівняно з іншими країнами.

Проте у нашої країни є потенціал для того, щоб зламати цей негативний тренд: нещодавно уряд схвалив Програму дій, де визначено два важливі питання – економічне зростання та розвиток людського капіталу. Це завдання для МОН та всіх міністерств, адже економічне зростання неможливе без розвитку людського капіталу. Розглянемо ІРР детальніше за субіндексами.

Якість економічного розвитку

Субіндекс «якість економічного розвитку» за авторською методологією розраховується на базі 11 статистичних показників та відображає рівень життя населення в регіоні, інклюзивність економіки, ситуацію на ринку праці, інвестиційну привабливість регіону, відкритість у торгівлі.

Як видно з рис. 5.6, із 22 обстежуваних регіонів лише 10 мають рівень якості економічного розвитку, вищий за середньоукраїнський. Проте тільки в трьох областях – Закарпатській, Рівненській, Сумській – цей субіндекс має від'ємне значення.

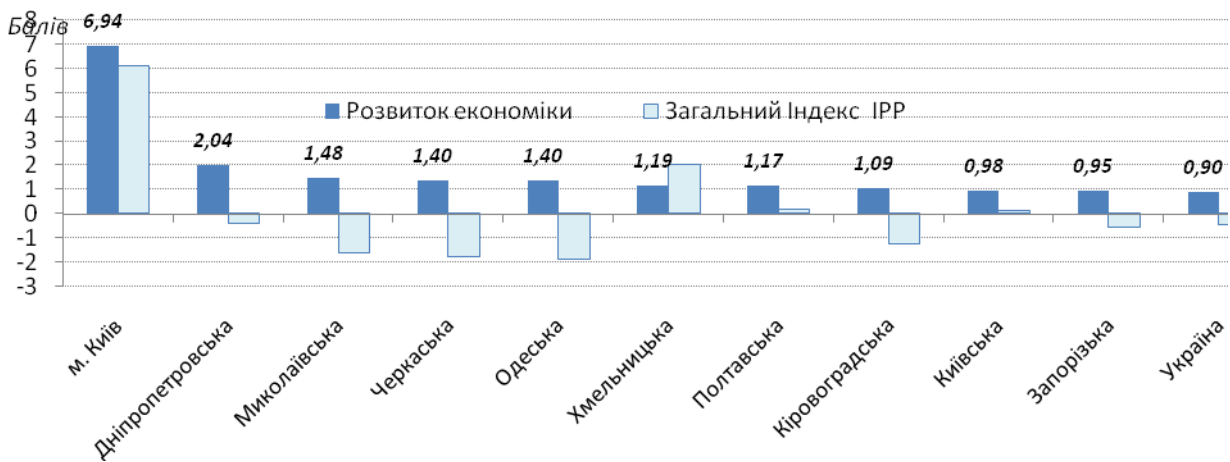

Рис. 5.6. Регіони із субіндексом «Якість економічного розвитку», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Дані Держстату оптимістичні: ВВП України в II кв. виріс на 4,6% порівняно з аналогічним періодом минулого року, тоді як у I кв. зростання становило 2,5%. Проте у економічного зростання є багато причин. І на цьому оптимізм для України може вичерпатися – адже основу вітчизняної економіки становлять сировинні та низькотехнологічні галузі, що істотно знижує потенціал розвитку України як конкурентоспроможної держави.

Існуюча наразі структура зростання ВВП – типова «латиноамериканська заробітчанська модель економіки», коли на тлі деіндустріалізації відбувається розвиток простих сировинних галузей. Наприклад, сільське господарство зростає, тому що воно пов'язане з масовим експортом сировини і не вимагає серйозного залучення людських і фінансових ресурсів. Але варто враховувати, що сільське господарство – це виробництво зі спадною віддачею, коли наступний етап збільшення виробництва продукції вимагає дедалі більших витрат. Тож сировинні галузі не зможуть забезпечити мультиплікацію економіки.

На базисі сировинних і низькотехнологічних галузей зростання можливе тільки за умов сприятливої кон'юнктури на міжнародних ринках, – якщо знову відбудеться зростання сировинних цін, що спостерігалось на початку нульових, – економіка зростала на 6–8% у рік і навіть понад 10%. Але тоді на кон'юнктуру значно впливав Китай, зокрема на ринках металу і зерна. Проте найближчим

часом таких драйверів зростання у світовій економіці не спостерігатиметься, відповідно ціни на сировинні товари і сировинний сектор не показуватимуть таку надвисоку динаміку зростання.

Для динамічного розвитку Україні потрібно змінювати модель економіки – насамперед стимулювати індустріальне ядро на базі новітніх технологій, а для цього необхідна якісна індустріальна політика. Таким шляхом пішли Польща і Туреччина, що створили національну промисловість, підвищили платоспроможність внутрішнього ринку і стимулювали його.

Також в епоху 4IR – Четвертої промислової революції – особливої актуальності набуває цифровізація як бізнес-процесів, так і управління державними ресурсами. Далі реалізовані можливості розширення застосування електронних інструментів у розподілі обмежених державних ресурсів можуть швидко забезпечити лібералізацію державного управління в економічній сфері.

Бізнес-середовище

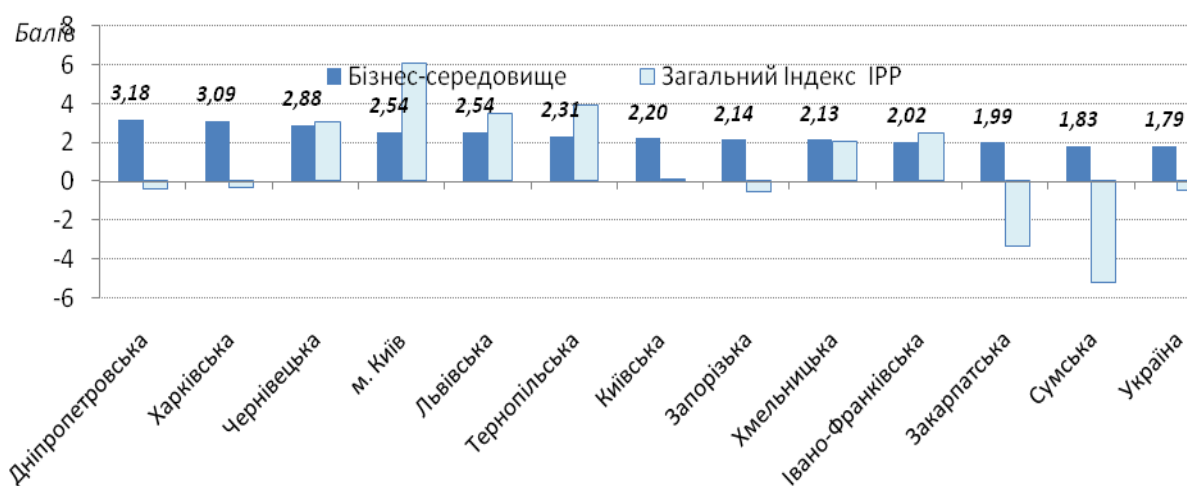

Рис. 5.7. Регіони із субіндексом «Бізнес-середовище», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Цей субіндекс включає п'ять параметрів, за якими автори оцінювали якість бізнес-середовища регіонів. Головна мета цього показника – надати характеристику бізнес-інфраструктури як «твердої» (доступність житла, доступність транспортних шляхів тощо), так і «м'якої» (зокрема кількість користувачів мережі Інтернет, витрати на дослідження та розробки).

Понад половину (12) областей, за нашою методологією, характеризуються як такі, що мають якість бізнес-середовища, вищу за середню по країні. Всі регіони за цим субіндексом мають позитивне значення.

Освіта

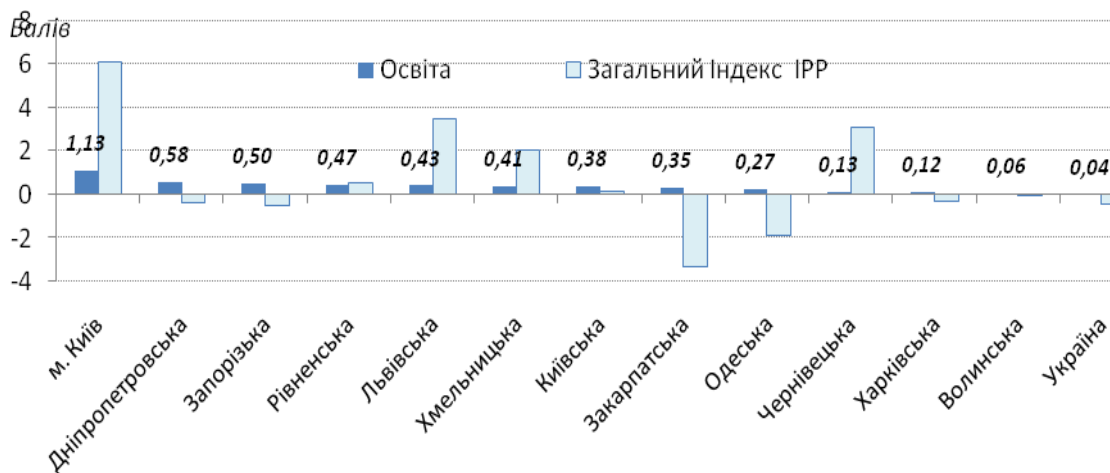

Рис. 5.8. Регіони із субіндексом «Освіта», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Для того, щоб оцінити якість освіти в регіонах України, автори включили до субіндексу три показники: відсоток людей із повною вищою освітою, кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, рівень освіти населення за віковими групами (частка населення без базової освіти). Якщо за двома попередніми субіндексами ситуацію по регіонах загалом можна назвати позитивно стабільною, то починаючи вже із субіндексу «освіта» ситуація значно погіршується. Із обстежуваних 22 регіонів 12 мають показник, вищий за середній по країні. Проте сам середній бал дуже низький – лише 0,04. При цьому у половини з регіонів, якість освіти в яких вища за середню, загальний бал ІРІ від’ємний.

В Україні реформа освітньої галузі є надзвичайно актуальною з огляду на те, що сьогодні українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Базис для трансформації закладено ухваленим рамковим Законом України «Про

освіту», що визначив метою освіти всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору²⁴².

Заходи реформування наукової сфери спрямовані на формування запиту на якісну підготовку дослідників та якісні розробки в галузі фундаментальних і прикладних наук, скорочення розриву між дослідженнями та впровадженням їх результатів, інтеграцію вищої освіти та науки України в освітній та дослідницький простір Європейського Союзу. Також свої рекомендації надав Світовий банк у звіті «Дослідження сфери освіти в Україні: до більшої результативності, справедливості та ефективності»²⁴³, де представив п'ять пріоритетних напрямів подальшого реформування освіти в Україні. Серед іншого експерти організації наголошують на важливості та необхідності зміцнення інституційного потенціалу і структури урядування. Особливої актуальності набуває питання мобільності, конкурентоспроможності та рівня кваліфікації працівників. Освітня та наукова галузі мають перетворитися на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України.

Охорона здоров'я

Субіндекс розраховується за дев'ятьма показниками. Лише вісім областей набрали додатний бал. Решта мають від'ємне значення, що характеризує загальну по країні незадовільну ситуацію за такими параметрами, як: забезпеченість населення медичним персоналом; рівень захворюваності туберкульозом, ВІЛ, хронічними захворюваннями; спроможність населення купувати необхідні медикаменти тощо.

²⁴² Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

²⁴³ Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності / World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>

Рис. 5.9. Регіони із субіндексом «Охорона здоров'я», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Загальний обсяг витрат на охорону здоров'я в Україні (пацієнтів і держави разом) відповідає середньому показнику в багатьох країнах Європи. Однак де-факто медичне обслуговування в Україні залишалося безплатним тільки на папері. Більшість українців «дякують» за лікування, сплачуючи в кишеню лікареві чи так званій «благодійний внесок» (насправді – обов'язковий). Крім того, кошти, що надходять у систему, використовуються неефективно. Попри те, що українці щороку роблять внесок на медицину у розмірі близько 3 млрд грн через податки, 640 тис. українських сімей зазнають фінансового краху внаслідок того, що мусять самостійно оплачувати дороговартісне лікування²⁴⁴. За таких умов трансформація системи охорони здоров'я назріла як у загальнонаціональному, так і в регіональному вимірі. Її першочергове завдання – забезпечити всім громадянам України однаковий доступ до якісних медичних послуг.

Що стосується регіонального рівня, то реформою передбачається створення нових можливостей для здійснення місцевою владою повноважень у сфері охорони здоров'я: згідно зі статтею 32 Закону України «Про місцеве самоврядування», до повноважень місцевого самоврядування належать

²⁴⁴ Реформа системи охорони здоров'я / Урядовий портал.. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>

управління закладами охорони здоров'я, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення, організація медичного обслуговування та харчування в комунальних оздоровчих закладах, забезпечення в межах наданих повноважень доступності й безоплатності медичного обслуговування на відповідній території, а також розвиток усіх видів медичного обслуговування, зокрема – мережі закладів охорони здоров'я та сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації спеціалістів.

Органи місцевого самоврядування стикаються з низкою перешкод для ефективного здійснення зазначених повноважень. Виділення значних коштів із місцевих бюджетів на фінансування медицини вимушено спрямовується на співоплату поточних видатків для надання базових медичних послуг, а не на розвиток комунальних закладів охорони здоров'я та їх персоналу. Запровадження нової моделі фінансування системи охорони здоров'я передбачає збереження повноважень органів місцевого самоврядування у цьому секторі та створення можливостей для їх повноцінного виконання. За новою моделлю з національного рівня фінансуватиметься програма медичних гарантій, тоді як кошти місцевих бюджетів спрямовуватимуться на забезпечення роботи системи, а також на запровадження місцевих програм.

Безпека та оборона

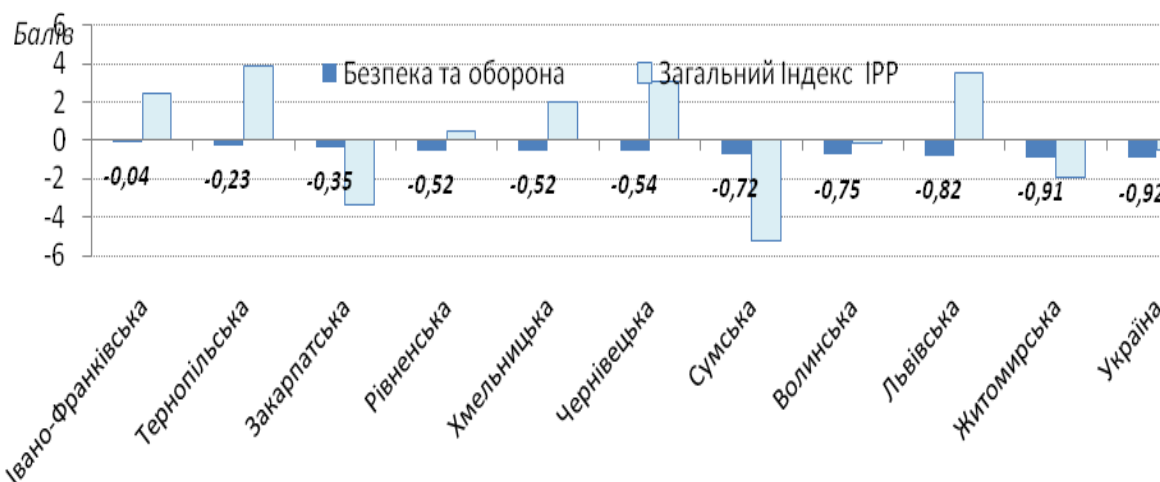

Рис. 5.10. Регіони із субіндексом «Безпека та оборона», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Якість безпеки розраховано авторами на основі трьох показників: кількість виявлених злочинів (на 10 тис. жителів), кількість осіб, які потерпіли від злочинів, кількість аварій на дорогах. Як бачимо із рис. 5.10, ситуація з безпекою загалом по країні критична. Найбільша кількість злочинів та правопорушень здійснюються у м. Київ, Київська область за кількістю злочинів на 7-му місці. Найбільш безпечною, хоча і з від'ємним значенням, виявилася Івано-Франківська область.

Природне середовище

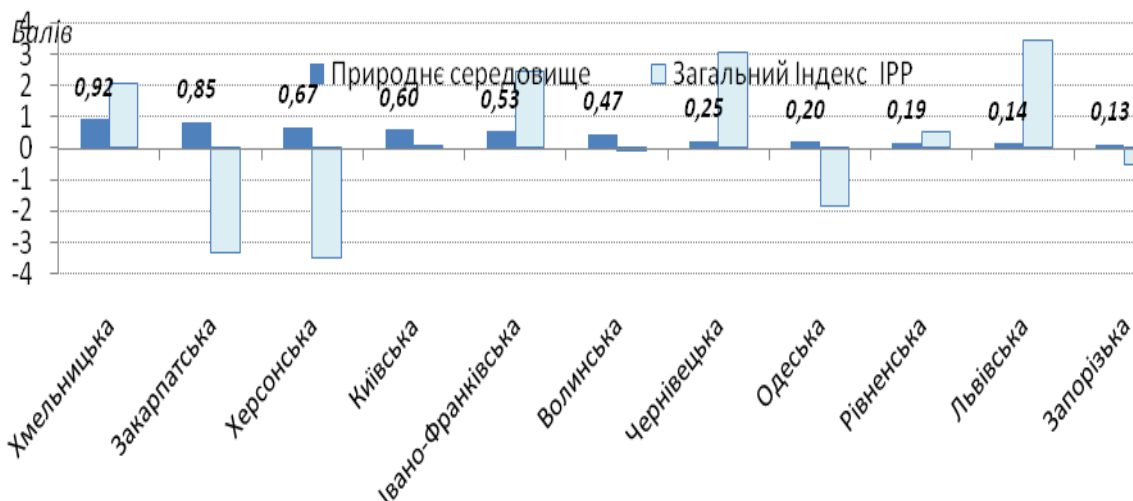

Рис. 5.11. Регіони із субіндексом «Природне середовище», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

П'ять показників, які включено авторами до субіндексу «Природне середовище», відображають навантаження на довкілля (викиди забруднюючих речовин в атмосферу, скидання стічних вод, утворення відходів різної категорії небезпеки) та зусилля щодо збереження довкілля (площа земель заповідників та національних природних парків). Незважаючи на те, що «тільки» шість із 22 областей отримали бал, нижчий за середній, екологічна ситуація далека від оцінки «задовільно», адже навіть найвищий бал Хмельницької області менший за одиницю. Найгірша ситуація в м. Київ (хоча Київська область посіла 4-те місце за рівнем якості екології). Також в аутсайдерах перебувають Дніпропетровська (21-ше місце), Сумська (20-те), Полтавська (19-те), Кіровоградська (18-те), Харківська (17-те місце) області. Проблема екології актуальна для всього світу, про що свідчить гострота питань саміту ООН з питань змін клімату, який відбувся 23

вересня 2019 р. у Нью-Йорку. Питання охорони довкілля, боротьба зі зміною клімату, збереження біологічного різноманіття, управління відходами та хімічними речовинами, стале використання природних ресурсів та ціла низка інших екологічних питань актуалізувалися на порядку денному у загальнопланетарному масштабі. Незважаючи на численні ініціативи, результати першої глобальної оцінки верховенства екологічного права програми ООН із довкілля показали, що, попри зростання кількості «екологічних» законів та агентств у всьому світі за останні 40 років, екологічне право застосовується недостатньо активно, і така тенденція загострює екологічні загрози²⁴⁵. Тому необхідно докладати ще більше зусиль для досягнення сталого, розумного та інклюзивного зростання.

Україна також не стоїть осторонь міжнародних кліматичних ініціатив, зокрема таких, як: Сталий порядок денний до 2030 року та Цілі сталого розвитку; Угода про асоціацію між Україною та ЄС; Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату та Кіотській протокол, Паризька угода; Енергетичне співтовариство / Третій енергетичний пакет; Енергетична хартія; Орхуська конвенція; Монреальський протокол; Конвенція про біорізноманіття; Конвенція про боротьбу з опустелюванням тощо. Якщо йдеться про навколишнє середовище у контексті Угоди про асоціацію, то основний зміст і зобов'язання України визначено у главі 6 «Навколишнє середовище» розділу «Економічне та галузеве співробітництво». Очікувані результати: 1) впровадження міжнародних стандартів у сфері ресурсозбереження, охорони навколишнього природного середовища, надрокористування; 2) підвищення рівня екологічної безпеки; 3) реформування державної екологічної політики, приведення її у відповідність до вимог законодавства ЄС. Оцінити прогрес України у сфері навколишнього середовища можна за даними Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 р.²⁴⁶. Загальний прогрес виконання Україною Угоди про асоціацію з ЄС та завдань, запланованих на 2018 р., становив 52%. На жаль, навколишнє природне середовище (як і цивільний захист) потрапило до напрямів, за якими виконання зобов'язань відбувається найменш

²⁴⁵ Environmental Rule of Law: First Global Report / United Nations Environment Programme. 2019. URL: <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/press-release/dramatic-growth-laws-protect-environment-widespread-failure-enforce-finds-report>

²⁴⁶ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році / Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Офіс віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. 2019. URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf>

вдало – прогрес за 2018 р. становив 22%. Однак наприкінці 2018 р. – на початку 2019 р. процеси адаптації «зеленого» законодавства України до європейського значно активізувалися, тож можна сподіватися, що за оновленими даними Звіту про виконання Угоди про асоціацію напрямк «навколишнє природне середовище» опиниться серед таких, за якими досягнуто найбільшого прогресу²⁴⁷.

Соціальний капітал

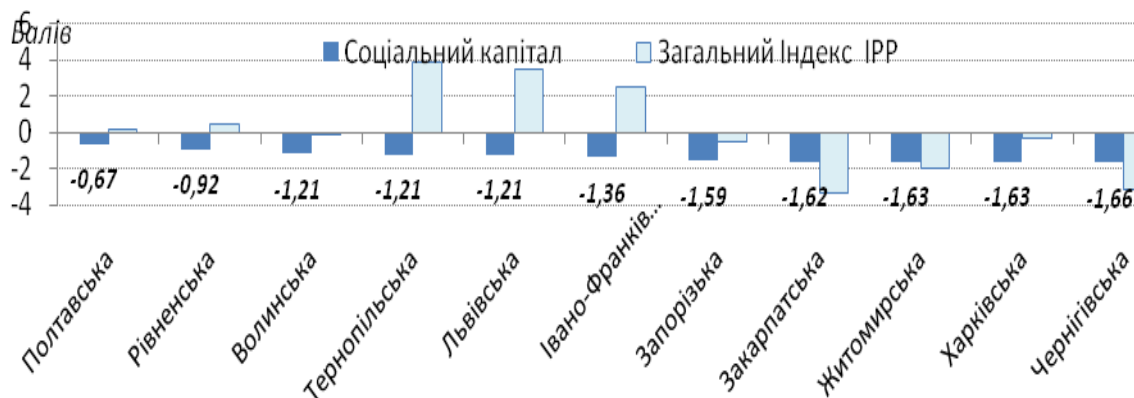

Рис. 5.12. Регіони із субіндексом «Соціальний капітал», вищим за середньоукраїнський рівень

Джерело: розраховано авторами на основі SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA, <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS.

Субіндекс характеризує персональні та соціальні зв'язки, соціальні норми, прийняті у суспільстві на локальному рівні. Автори включили до субіндексу «соціальний капітал» шість показників, два з яких відносяться до персональних зв'язків (кількість шлюбів та розлучень), а чотири – до соціальних (сприйняття корупції). Із підсумкової таблиці ІРІ видно, що з усіх субіндексів, які визначають рівень інклюзивності регіонів, соціальний капітал становить найбільшу проблему. Середнє значення по країні від'ємне і становить -1,79 бала. Жоден регіон не отримав додатного значення, хоча в 13 областях значення вище за середнє. Найгірша ситуація в Сумській області, де значення субіндексу на 2,21 бала нижче за середнє по Україні і сягає -4 бали. Найкращий результат демонструє Полтавська область. Водночас

²⁴⁷ Щегель С.М. Прогрес України на шляху до євроінтеграції та сталого економічного розвитку: «зелений порядок денний». *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Виконання Україною зобов'язань з охорони довкілля крізь призму Угоди про асоціацію з Європейським Союзом»*, 22 квітня 2019 р., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 122–127.

уряд країни усвідомлює необхідність перегляду та оновлення державної політики у цій сфері: «Створення необхідних базових умов для комфортного та безпечного життя, можливостей для реалізації потенціалу громадян – одна із найважливіших функцій держави. Саме якісний розвиток людського капіталу є основою зростання національної економіки та зміцнення конкурентних позицій України у світі»²⁴⁸. Для досягнення зазначених цілей уряд розробляє відповідні заходи. Зокрема, на початку вересня поточного року Кабмін анонсував створення Фонду розвитку людського капіталу, кошти якого підуть на стипендії для талановитих студентів, гранти для молодих вчених і створення освітньої інфраструктури.

Як зазначалося у параграфі 1.2, міжнародні рейтинги становлять сучасний та широкоживаний інструментарій для порівняння та оцінки країн. Важливим показником стану економіки країни є визначення міжнародного економічного рейтингу, тобто позиції у світі щодо конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, економічної свободи, загального економічного потенціалу тощо. Зміна показників міжнародних соціально-економічних рейтингів виявляє зміни в країні з погляду незалежного оцінювання. Рейтинги є корисними для самої країни, для виявлення перспективності її економіки, що дає можливість для вирішення першочергових проблем. Саме тому не менш важливим завданням є проведення регіональних досліджень, збирання та аналіз регіональної статистики і складання на основі отриманих результатів локалізованих індексів та рейтингів.

Аналіз динаміки показників Індексу інклюзивного розвитку регіонів України дає змогу визначити певні проблеми:

- відповідно до результатів проведеного авторами дослідження інклюзивного розвитку регіонів України загальний рівень інклюзивності критично низький – середнє значення ІРІ від’ємне і становить -0,45 бала. При цьому тільки дев’ять із 22 обстежуваних регіонів набрали додатне значення, а більше одного бала – шість областей.

Виявлено нерівномірність інклюзивного розвитку: західні регіони мають вищий рівень інклюзивного розвитку (за винятком Закарпатської області) – топ-п’ять областей із найвищим балом (якщо не враховувати м. Київ) представляють Захід. Нерівномірність розвитку проявляється також у значній різниці балів між обласними

²⁴⁸ Розвиток людського капіталу / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu>

центрами та областю загалом. Особливо ця нерівність проявляється на прикладі Києва та Київської області: так, місто набрало практично максимальне значення ІРІ – 6,94 бала, водночас область має лише 0,1 бала;

- загальна картина за субіндексом «Економічний розвиток» виглядає позитивно, – адже з 22 обстежуваних регіонів лише 3 області мають від’ємне значення. Проте за якістю економічного розвитку, по-перше, спостерігається дуже нерівномірний розподіл регіонів; по-друге, набрані регіонами бали є дуже низькими, що свідчить про повільні темпи розвитку. Середній бал по країні навіть менший за одиницю. При цьому тільки 10 областей отримали бал, вищий за середній. Серед головних проблемних факторів визначаються такі: 1) безробіття, причому у 2017 р., через масову трудову міграцію, проблеми постали і перед роботодавцями (якщо у 2009 р. претендентів на вакансію було 10, а максимум сягав 19 у 2015 р., то станом на 2017 р. кількість претендентів скоротилася до 7); 2) низький рівень оплати праці. 3) низький рівень іноземних інвестицій; 4) зростаючий рівень бідності (частка домогосподарств, яким не вистачало коштів на їжу, збільшилася з 2009 р. на 1,1%);

- за субіндексом «Бізнес-середовище» в регіонах ситуація найкраща – всі області набрали додатні бали. Але й тут є певні проблеми, зокрема такі: висока залежність регіону за цим субіндексом від рівня розвитку автотранспортної інфраструктури, що традиційно для України є болючим питанням (із 2009 р. щільність доріг практично не змінилася); критично низький рівень витрат на дослідження та розробки (частка цих витрат у структурі ВВП скоротилася з 0,84% у 2009 р. до 0,53% у 2017 р.). Найкращу динаміку продемонстрував приріст інтернет-користувачів – їхня кількість зросла з 15,3% населення у 2009 р. до 58,9% у 2017р., але, порівнянні з ЄС та США, де цей показник перевищує 90%, Україна значно відстає;

- ситуація з освітою в регіонах є досить критичною, насамперед через якісні показники. Тому реформа освітньої галузі для України становить надзвичайно актуальне завдання;

- ситуація з безпекою загалом по країні критична. Тут основну перепону на шляху до виправлення ситуації становить низька спроможність відповідних державних інститутів та високий рівень корупції;

- соціальний капітал як якісний показник чинить значний вплив як на конкурентоспроможність держави загалом, так і на економічний та бізнес-розвиток, розвиток науки, сфери освіти, охорони здоров’я, екології, ринку праці тощо;

- за субіндексом «Екологія», незважаючи на те, що «тільки» шість із 22 областей отримали бал, нижчий за середній, екологічна ситуація далека від оцінки «задовільно», адже навіть найвищий бал Хмельницької області менший за одиницю. Питання екології дуже сильно корелює зі здоров'ям населення, якістю та тривалістю життя. В свою чергу здоров'я нації має значний вплив на економіку та соціальний капітал. На жаль, традиційно українські уряди не виділяють екологічний напрям як пріоритетний. Підходи до державної політики у сфері екологічних питань мають бути приведені у відповідність до світових практик, а законодавство гармонізовано з європейським;

- за суб-індексом «Охорона здоров'я» ситуацію можна охарактеризувати як критичну і загалом по країні, і по окремих регіонах. З 2009 р. відбулося погіршення майже по всіх показниках, які входять до субіндексу – скоротилася кількість доступних лікарів та місць у лікарнях і одночасно зросла частка населення, яка неспроможна оплатити лікування або необхідні медикаменти, зросла частка хворих на ВІЛ та туберкульоз. І саме в такому стані Україна увійшла в 2020 р., початок якого ознаменувався потужною хвилею розповсюдження вірусу SARS-CoV-2, що викликає хворобу COVID-19.

Особливої уваги, з огляду на пандемію коронавірусу у світі та, у тому числі в Україні, потребує питання виявлення її наслідків у регіонах країни в комплексній системі оцінки інклюзивності їх розвитку. У цьому зв'язку важливими є як питання, що стосуються охорони здоров'я, так і питання, пов'язані з фізичною зупинкою економічної діяльності за багатьма напрямками, що спричинили так звану «коронакризу». Результати дослідження змін прогнозних параметрів розвитку економіки України з урахуванням впливу «коронакризи» представлено в параграфі 8.5 цієї монографії. А враховувати хвороби, викликані вірусом SARS-CoV-2, за регіонами у складі блоку «Охорона здоров'я» Індексу ІРР доцільно за допомогою показника смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей у регіонах. Саме цей показник наразі є найбільш інформативним і краще відображає дійсний стан речей, аніж просто рівень смертності від коронавірусу, скажімо, на 10 000 осіб населення, оскільки однією з найбільших проблем в українських регіонах є низький рівень тестування населення. Тому, якщо в регіоні (особливо густонаселеному) мізерні рівні охоплення тестуванням і, відповідно, офіційно констатується невелика кількість померлих від коронавірусу, це зовсім не означає, що люди там менше хворіють і менше вмирають від вірусу, просто наразі він у багатьох

випадках не ідентифікується. Іншою вагомою проблемою є якість тестування (якість власне самих тестів) у регіонах, але наразі офіційні дані з цього питання відсутні й потребуватимуть подальших досліджень.

У перспективі необхідно буде додати показники щодо перебігу пандемії в регіонах України до блоку «Охорона здоров'я» за 2020 р., коли вони будуть доступні за результатами року, так само як і інші показники індексу. А на нинішньому етапі доцільно зіставити дані розрахунків з ІРР 2017 р. з аналогічними даними з урахуванням початку перебігу пандемії у 2020 р. для виявлення сильніших і слабших регіонів протягом першої хвилі захворювання і зрозуміти, як це умовне зіставлення може вплинути на рейтинг того чи іншого регіону. Як свідчать результати попередніх розрахунків, бальна оцінка майже всіх регіонів станом на квітень 2020 р. погіршилася внаслідок врахування показника смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей у регіонах (рис. 5.13).

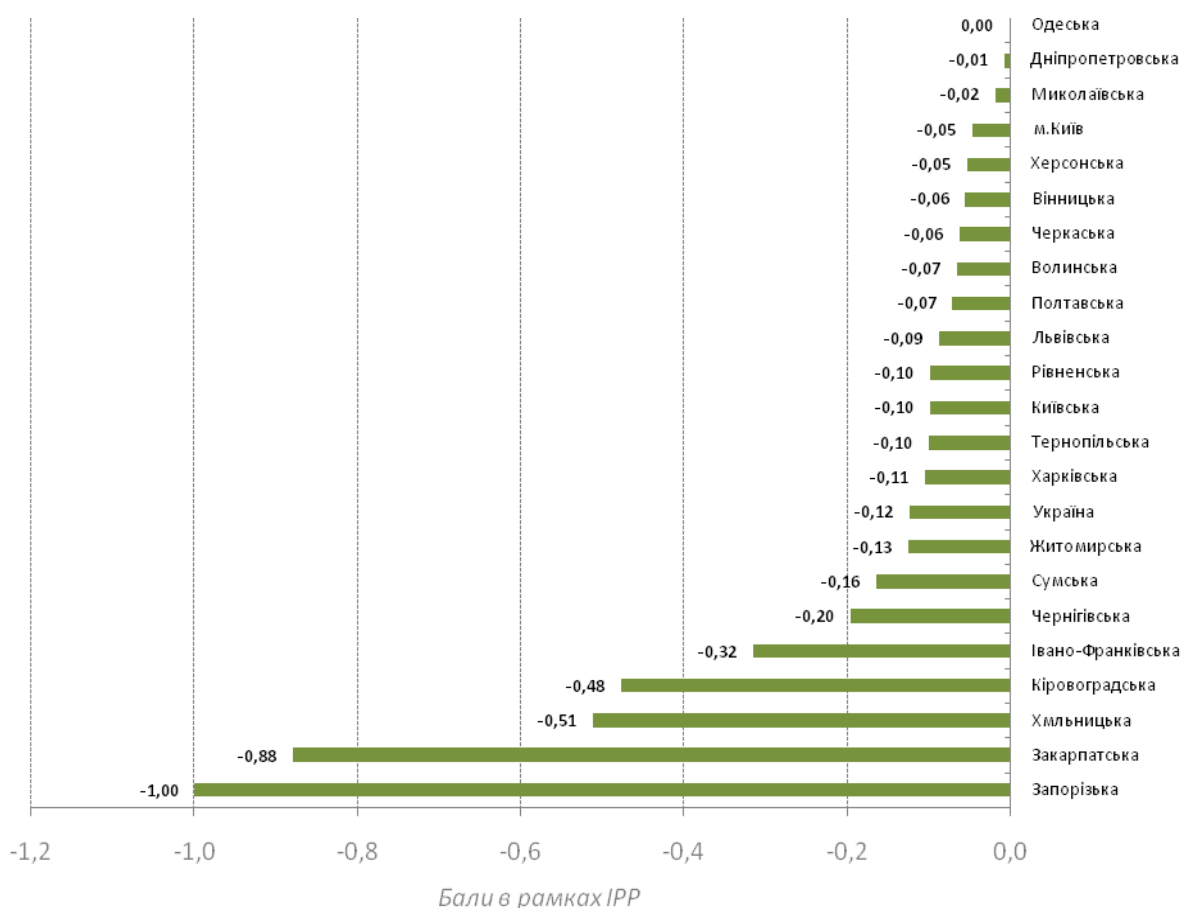

Рис. 5.13. Регіони України за показником смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей, кількість балів

Джерело: розраховано авторами на основі: Моніторинг ситуації із кількістю осіб з підозрою та підтвердженими випадками захворювання на COVID-19 в Україні. 2020. URL: <https://public.tableau.com/>

Однак на загальні результати ранжування регіонів за Індексом ІРР у 2017 р. умовне врахування показника смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей у регіонах за результатами першої хвилі захворюваності на початку 2020 р. вплинуло несуттєво (рис. 5.14).

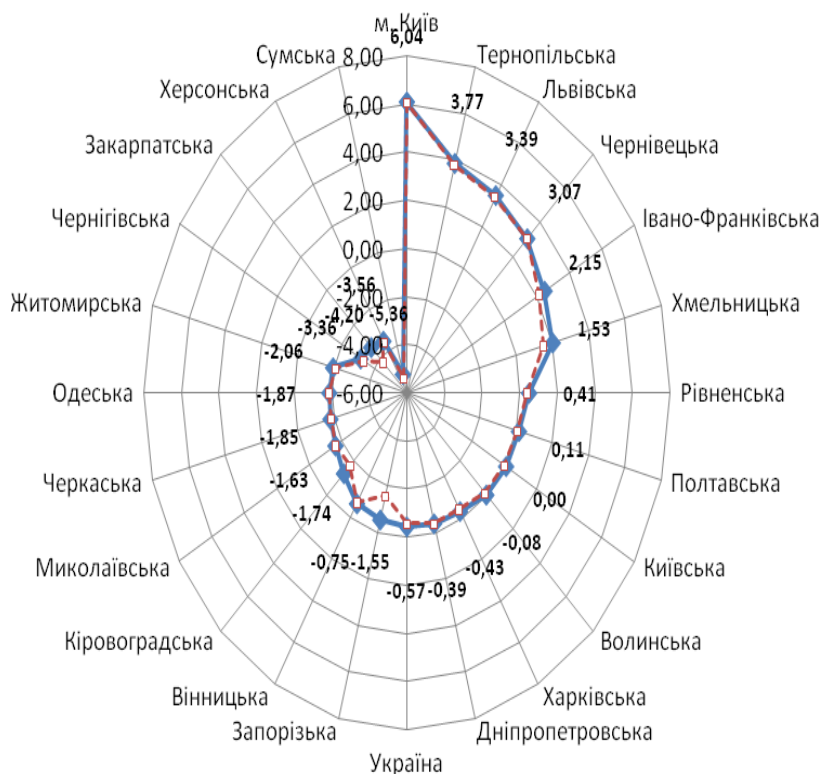

Рис. 5.14. Зміни у Індексі ІРР загалом за регіонами за умови врахування показника смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей

Джерело: розраховано авторами на основі: Моніторинг ситуації із кількістю осіб з підозрою та підтвердженими випадками захворювання на COVID-19 в Україні. 2020. URL: <https://public.tableau.com/>,

Погіршили свої місця у рейтингу Індeksu ІРР за умови врахування цього показника лише Харківська та Запорізька області. Остання є антилідером за показником смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей (5,72), займаючи за ним останнє, 24-те місце (рис. 5.15).

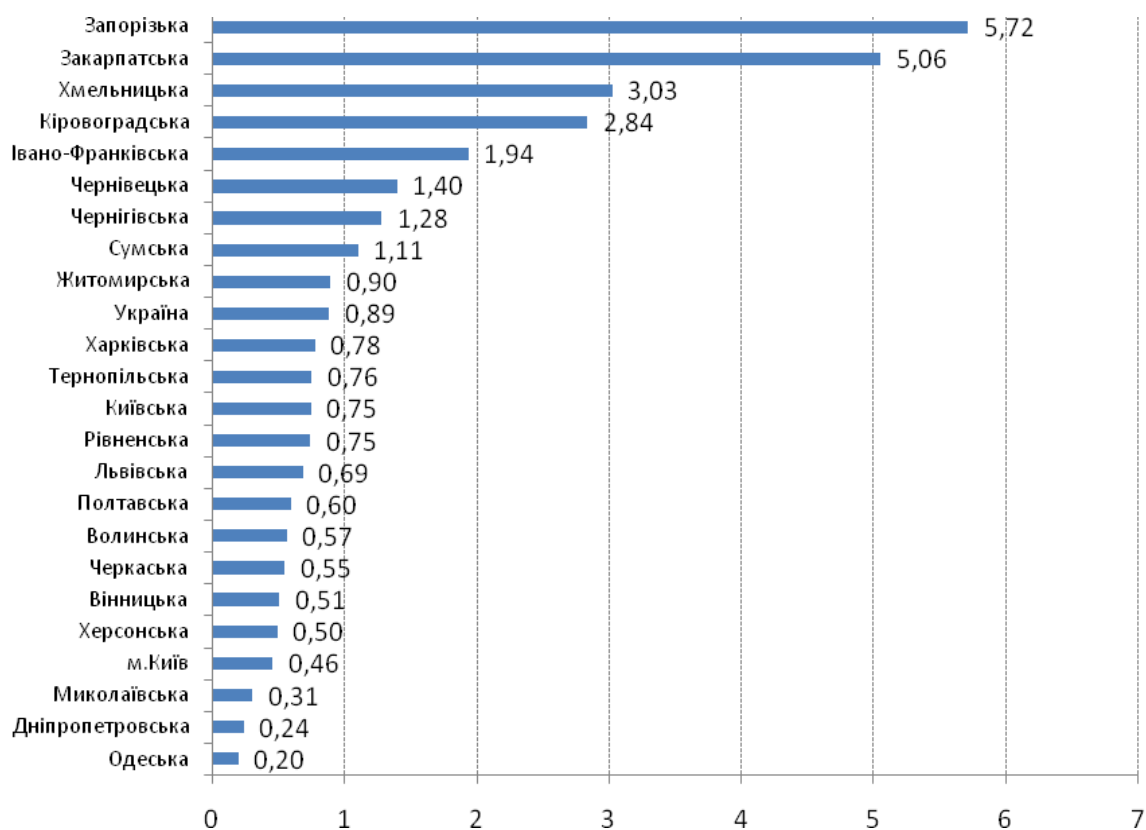

Рис. 5.15. Регіони України за показником смертності від COVID-19 відносно кількості протестованих на наявність вірусу людей, %

Джерело: розраховано авторами на основі: Моніторинг ситуації із кількістю осіб з підозрою та підтвердженими випадками захворювання на Covid-19 в Україні. 2020. URL: <https://public.tableau.com/>,

Стосовно Харківської області слід зазначити, що, поряд із досить низькими абсолютними показниками смертності населення від COVID-19, у цьому регіоні одним із найгірших є рівень тестування населення на наявність коронавірусу – станом на квітень 2020 р. була протестована лише одна людина на 10 000 осіб населення. Нижчий показник – лише у Чернігівській області (0,8) (рис. 5.16). Це саме і демонструє мізерні рівні охоплення тестуванням і, відповідно, офіційної констатації малої кількості померлих від коронавірусу в абсолютних вимірах та відносно загальної кількості населення регіону, що зовсім не означає, що люди там менше хворіють і менше вмирають від вірусу, адже наразі COVID-19 не ідентифікується у багатьох випадках. Водночас у західних регіонах, зокрема Тернопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, доволі високі абсолютні величини кількості офіційно констатованих смертей від коронавірусу, але порівняно високими у цих

областях є й рівні тестування населення: дев'ять осіб із кожних 10 000 у Тернопільській області і понад 16 осіб на 10 000 населення в Івано-Франківській та Чернівецькій областях (рис. 5.16).

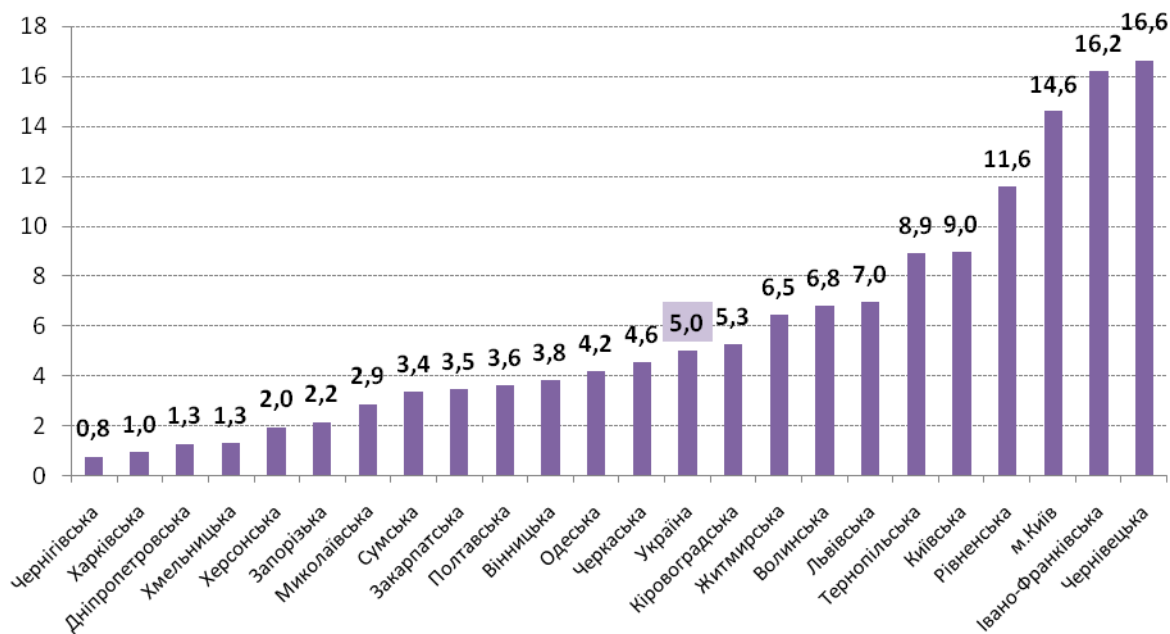

Рис. 5.16. Регіони України за показником охоплення тестуванням наявність вірусу COVID-19, осіб на 10 000 населення

Джерело: розраховано авторами на основі: Моніторинг ситуації із кількістю осіб з підозрою та підтвердженими випадками захворювання на COVID-19 в Україні. 2020. URL: <https://public.tableau.com/>.

Загалом по Україні наявність вірусу станом на квітень 2020 р. було протестовано лише п'ять осіб із кожних 10 000 населення. Це дуже низький рівень охоплення тестуванням, який насправді не дозволяє повною мірою виявити масштаби захворюваності та смертності. У розвинених країнах світу аналогічний показник вимірюється сотнями людей на 10 000 населення. Окремою проблемою, як вже зазначалося раніше, є якість тестів, що використовуються в регіонах України. Ці питання становлять перспективу для подальших досліджень. Цьому сприятиме, зокрема розвиток нових технологій та виявлення впливу технологічних змін на структуру економіки України та інклюзивність.

РОЗДІЛ 6

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗМІНИ: ВПЛИВ НА СТРУКТУРУ ЕКОНОМІКИ ТА РІВЕНЬ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ

6.1. Особливості забезпечення інклюзивного технологічного розвитку України крізь призму гендерного виміру

Структуру та класифікацію сектора цифрових технологій доцільно розглядати за трьома такими напрямками: технології, медіа та телекомунікації (ТМТ); інформаційні та телекомунікаційні технології (ICT); інформаційні технології (IT). Традиційно фахові експерти розглядають IT як частину сектора ТМТ. Однак слід розрізняти індустрію інформаційних технологій та індустрію телекомунікацій. Сектор IT включає такі сегменти: програмне забезпечення (software), апаратне забезпечення (hardware), послуги (services). Інформаційні технології – це інструмент розвитку сучасної економіки, вони здатні прискорити економічний розвиток, ця відносно нова індустрія є основою побудови цифрової економіки, адже сприяє появі нових продуктів і сервісів та збільшенню доданої вартості вже наявних.

Існує пряма залежність між рівнем технологічного розвитку та економічним зростанням. В контексті інклюзивності важливим є те, що зростає не тільки розмір усієї світової економіки, а й ВВП на душу населення.

Цифрова економіка характеризується великою кількістю нових технологій, які підвищують її ефективність шляхом запровадження нових бізнес-моделей та створення нових ринків. За рівнем впливу на економіку в майбутньому технології можна згрупувати таким чином: низький рівень впливу – Distributed Social Networks, Wireless Power, Plastic Transistors, Location-Based Services NG; середній рівень впливу – Fabric-Based Computing, Virtual Assistants, Context Broker; високий рівень впливу – Artificial Intelligence, Autonomos Vehicles, Internet of Everything, 3D Printing, Self-Adaptive Security, Privacy-Enhancing Technologies, Immercive Experience, Biocomputer, Swarm Computing, 5G, Smart Machines, Advanced Robotic, Brain-Computer Interfase, Genetic Engineerin. У цифровій економіці найбільшу цінність мають віртуальні (не фізичні) активи та транзакції. IT-компанії витіснили з перших місць рейтингу

традиційне видобування та виробництво і стабільно демонструють найбільші темпи зростання фінансових показників.

У сенсі впливу технологій на економіку показовою є залежність рівня економічного розвитку країн від рівня витрат на ІТ: в Україні вони становили 32,2 дол. США/на особу (дані Світового банку, 2015 р.), на противагу в Польщі – 278, Словаччині – 342, Чехії – 500, Ізраїлі – 893, Німеччині – 1092, США – 2232 дол. США/на особу. Отже, низький рівень використання ІТ в Україні одночасно є і наслідком, і причиною низького рівня економічного добробуту (ВВП на особу). Оскільки основу економіки України становить сировина, а не технологічна індустрія, це призводить до її відставання у темпах розвитку від розвинених країн.

Глобальний ринок ІТ характеризується такими показниками, як:

- обсяги ІТ-ринків у світі (витрати на ІТ по країнах, *млрд дол. США*). Обсяг внутрішнього ринку ІТ є важливим економічним показником, що демонструє, наскільки у країні, порівняно з іншими, розвинені інформаційні технології. Лідери у цьому – США, Китай, Японія, Німеччина, Велика Британія;

- сегменти глобального ІСТ-ринку. Технології - це величезний ринок, що включає виробництво пристроїв, програмного забезпечення та сервісів. Ринок ІСТ більший за глобальний ринок нафти удвічі (у 2015 р. останній становив 1,7 трлн дол. США).

За показником експорту ІТ-ринку Україна, порівняно з іншими країнами світу, перебуває на 33-му місці: 3,2 млрд дол. США (на 1-му – США, 177,8 млрд. дол.). А аналіз структури експорту послуг з України дозволив виявити, що Україна – незначний гравець на ринку експорту ІСТ (ІТ+телеком). Наприклад, обсяг експорту ІСТ Польщі у 5 разів більший за український. Водночас Україна перебуває на 7-му місці за якістю та ефективністю фріланс-працівників у діджитал-середовищі та на 24-му місці у топ-55 найбільш привабливих країн для аутсорсингу. 13 українських ІТ-компаній потрапили у топ-100 постачальників послуг з аутсорсингу: EPAM, Ciklum, ELEKS, Luxoft, N-iX, Miratech, Intetics, SoftServe, Softjourn, Sigma Software, TEAM International Services, Program-Ace і Softengi. Україна посідає 11-те місце у топ-50 розробників світу.

Динаміка внутрішнього ринку ІТ в Україні характеризується стрімким зростанням. Найбільша частина українського ІТ-імпорту припадає на обладнання, але його обсяг порівняно зі світовим незначний. Низький рівень витрат на ІТ частково пояснюється високим рівнем піратства у сфері інтелектуальної власності, що перешкоджає розвитку українських розробників програмного забезпечення. Рівень внутрішнього попиту на ІТ-сервіси, в тому числі для українських компаній, залишається незначним. А найбільшими споживачами ІТ-послуг на внутрішньому ринку є найбільші промислові регіони України.

При вивченні подолання гендерних дисбалансів в оплаті праці для забезпечення рівних можливостей для всіх у контексті інклюзивності об'єктом дослідження було обрано високотехнологічні та наукомісткі сфери діяльності (knowledge-intensive activities) із високим рівнем оплати праці та розподіл працівників за статтю у зазначених сферах. Такий підхід відповідає положенням Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», що визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), зокрема стосовно реалізації завдань Цілі № 5 – «Гендерна рівність та гідна праця».

За даними Міжнародної організації праці, жінкам в усьому світі не лише менше платять, їх менше зайнято у високооплачуваних професіях, зокрема у сфері інформаційних технологій (ІТ) та телекомунікацій. Розрив в оплаті праці в цих професіях більший та посилюється на верхньому рівні заробітної платні. Таким чином, гендерний розрив в оплаті праці серед керівників становить близько 40% і він удвічі більший, ніж розрив на середньому кар'єрному рівні, який становить близько 20%²⁴⁹. Причому найбільший гендерний розрив в оплаті праці в Україні спостерігається у високооплачуваних галузях²⁵⁰, де традиційно переважають чоловіки, зокрема у сфері інформаційних технологій.

²⁴⁹ Глобальний звіт 2016 р. Нерівність в оплаті праці на робочому місці / МОТ. 2016.

²⁵⁰ Водночас найнижчий розрив у оплаті праці спостерігається у державних галузях з низькою заробітною платою, де в основному працюють жінки, – освіти та охороні здоров'я. Отримуючи нижчі доходи, жінки стикаються із вищими ризиками бідності та частіше опиняються серед найбільш вразливих категорій населення, що претендують на державну соціальну допомогу.

Водночас Європейська Комісія у своєму звіті за 2017 р. «Employment and social developments in Europe»²⁵¹ зазначає, що сферою діяльності з найбільшим потенціалом інклюзії та забезпечення економічного зростання шляхом залучення жінок є саме сектор ІКТ (ЄК оцінює економічний ефект від залучення жінок в ІКТ-сектор на рівні збільшення річного приросту ВВП в ЄС на 9 млрд євро). Цей висновок актуальний не лише для ринку ЄС, а й для України, що зумовлює доцільність проведення досліджень із виявлення гендерних розривів на вітчизняному ринку праці, вивчення потенціалу та проблем залучення жінок до вітчизняного ІКТ-сектора, визначення ключових бар'єрів та шляхів їх подолання для забезпечення інклюзивності та нової якості економічного зростання.

Напрями забезпечення рівних можливостей для жінок у STEM-галузях з метою забезпечення інклюзивного розвитку економіки України

Попередні дослідження показують, що залучення жінок до керівництва позитивно впливає на розвиток ІТ-компаній. Серед причин довірити жінці управлінську посаду виділяють²⁵²:

- ІТ-компанії заробляють на 34% більше, якщо в менеджменті жінок більше, ніж у конкурентів;
- у розвинених економічно стабільних країнах високою є питома вага жінок у парламентах: у Німеччині та Швеції – по 47%, у Франції – 39%. Для порівняння: в Україні – 12%;
 - середня кількість жінок у топ-менеджменті ІТ-компаній – 21%;
 - ІТ-компанії з Fortune 500, у топ-менеджменті яких є принаймні три жінки, демонструють високі показники зростання повернення доходу з інвестованого капіталу (66% компаній), збільшення рентабельності власного капіталу (53% компаній) і зростання доходів з продажу (45% компаній);
- ділова активність жінок зростає рік від року. Тільки в США з 1997 р. по 2012 р. кількість власниць бізнесу збільшилася вдвічі – з 5 млн до 10 млн.

Проте загалом кількість жінок, які залучені до вітчизняного ІТ-сектора, залишається низькою, рис. 6.1.

²⁵¹ Employment and social developments in Europe 2017 / Corporate author(s): Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission). URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8d90add9-9e79-11e7-b92d-01aa75ed71a1/language-en>

²⁵² Бондарь М. Вторые среди равных. Что мешает женщине получить высокооплачиваемую работу. Фокус. 2018. № 32 (587). С. 46–49.

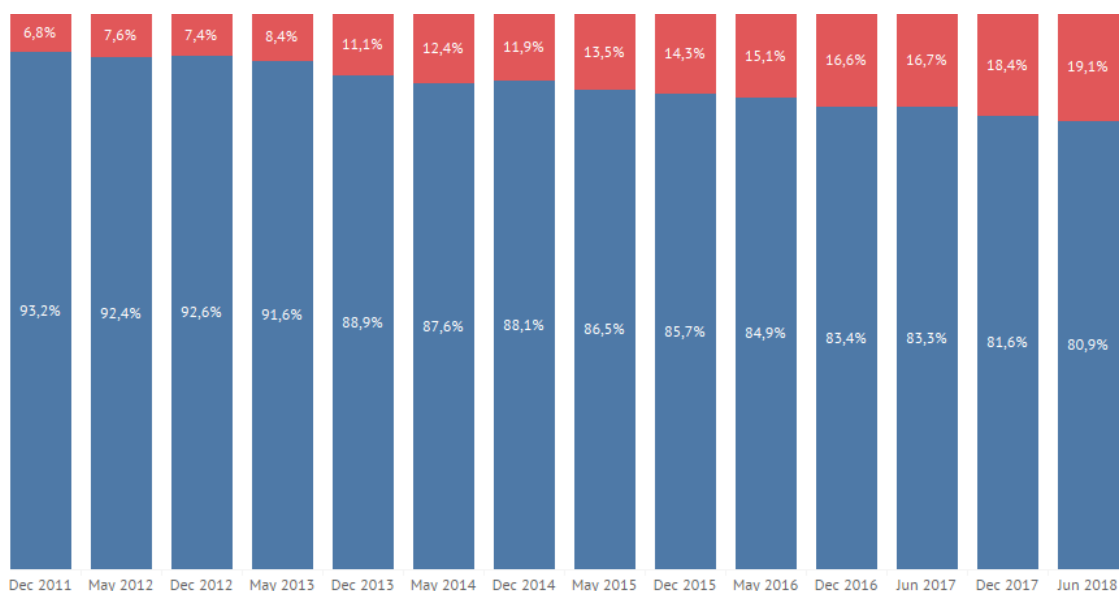

Рис. 6.1. Гендерний розподіл серед українських розробників, у середньому за всіма спеціальностями

Джерело: результати опитування «Зарплати українських розробників – 2018» / Dou.ua.

З рис. 6.1 видно, що частка жінок, залучених в ІТ, не перевищує 20%, це усереднені дані по галузі. Якщо аналізувати розподіл жінок в ІТ за спеціальностями, то виявляється, що жінок, які працюють на позиціях, безпосередньо пов’язаних із програмуванням, зокрема Software Engineer, набагато менше – 7% (рис. 6.2).

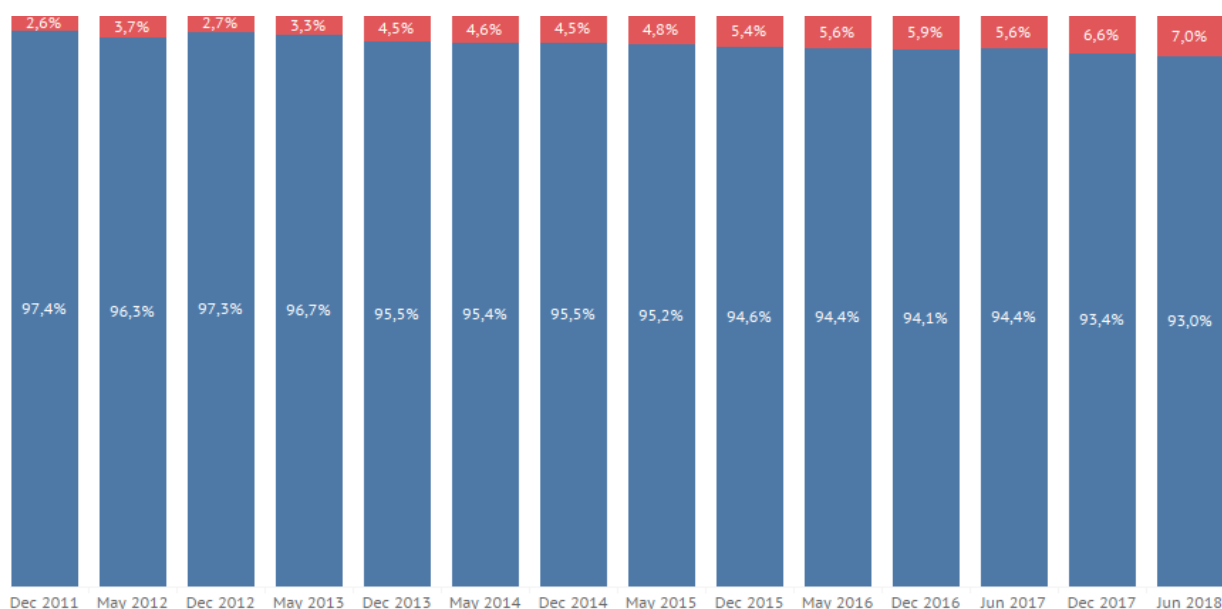

Рис. 6.2. Частка чоловіків і жінок на посадах Junior Software Engineer, Software Engineer, Senior Software Engineer

Джерело: результати опитування «Зарплати українських розробників – 2018» / Dou.ua,

Водночас на позиціях тестувальників програмного забезпечення та забезпечення якості частка жінок вища за середню по галузі на 12% (рис. 6.3).

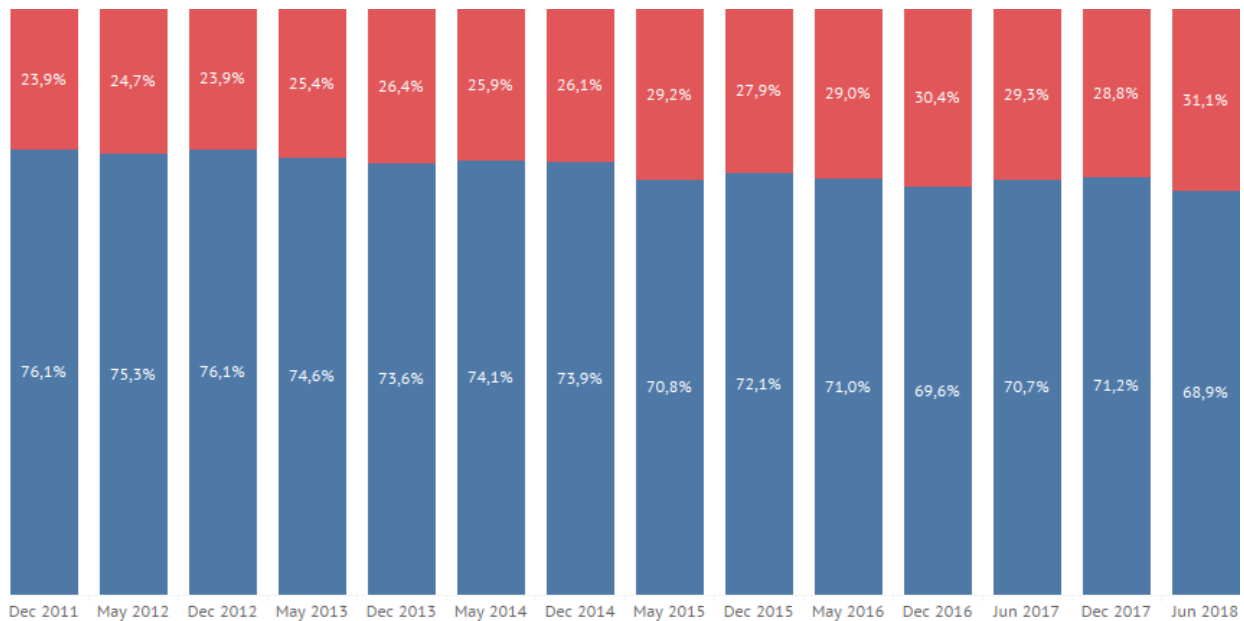

Рис. 6.3. Частка чоловіків і жінок на посадах Junior QA, QA, Senior QA

Джерело: результати опитування «Зарплати українських розробників – 2018 / Dou.ua,

В Україні розповсюджена практика «входу» в ІТ саме через позицію інженера за якістю (Quality Assurance, QA), оскільки поріг входу на позицію QA нижчий, ніж на позицію програміста. Загалом маємо ситуацію коли, крім того, що частка жінок в ІТ незначна, при цьому вони переважно займають менш престижні та менш оплачувані посади. Або взагалі опосередковано відносяться до ІКТ-сфери: переважна частка жінок, які потрапляють у статистику працюючих там, насправді зайняті на «обслуговуючих» посадах – управління персоналом, фінансових службах, як керівники проєктів тощо.

Тому важливо з'ясувати, що впливає на відмову жінок від вибору ІТ-спеціалізації. З цією метою авторами досліджено особливості гендерних аспектів вибору спеціальностей для отримання вищої освіти та подальшого працевлаштування у високотехнологічних та наукомістких сферах діяльності (knowledge-intensive activities, KIA) з високим рівнем оплати праці.

Виявлення та аналіз факторів, які впливають на вибір професій серед жінок

Гендерні стереотипи насамперед впливають на вибір майбутньої професії. Типово чоловічий образ включає набір рис, пов'язаних із професійною компетенцією, раціональним мисленням та активною життєвою позицією, а типово

жіночий – із соціальними та комунікативними навичками, високим рівнем емпатії та емоційною підтримкою.

У професійній сфері гендерні стереотипи формуються так само, як і скрізь, – на основі традицій. Для того щоб забезпечувати рівні права й можливості для своїх громадян, деякі країни почали урівноважувати кількість чоловіків і жінок у різних професійних сферах на державному рівні.

Зарубіжні дослідження щодо ставлення підлітків до перспектив вибору професії свідчать, що більшість молодих людей обирають професії, які соціум вважає відповідними їхній статі. При виборі професії особа може остерігатись труднощів та додаткових бар'єрів, які можуть виникнути на професійному шляху у випадку вибору «нетрадиційної» професії. Крім того, чоловіки та жінки, які демонструють однаково високу компетентність та успішність, по-різному оцінюються соціумом. Наприклад, висококомпетентні жінки частіше не користуються прихильністю ані чоловіків, ані жінок, адже спростовують існуючі гендерні стереотипи²⁵³.

До гендерних стереотипів, які впливають на вибір молодими людьми професії, можна віднести такі, як: інституціональний сексизм, професійна дискримінація, розподіл партнерських ролей, мотивація досягнення, стереотипи мотивації досягнень, страх невдачі, стереотипи типу «дім – кар'єра» та інші²⁵⁴.

Згідно з результатами опитування соціологічної групи «Рейтинг»²⁵⁵, 60% українців переконані, що існують виключно чоловічі та виключно жіночі професії. Іншими словами, понад половину батьків, допомагаючи своїм дітям обирати майбутню сферу зайнятості, певні спеціальності навіть не радитимуть, навіть якщо у дитини є до цього хист. І тільки тому, що професія, на їхнє переконання, не підходить за принципом гендеру.

Які ж спеціальності обирають українські хлопці та дівчата?

Загалом кількість дівчат-студенток в Україні майже така ж, як і хлопців-студентів, – 52,1% від загальної кількості. Більшість із них навчається на спеціальностях, пов'язаних з освітою. Крім того, «жіночими» залишаються медицина, філологія, гуманітарні, творчі та суспільно-політичні спеціальності. Проте бувають

²⁵³ Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов. *Вопросы психологии*. 1987. №2. С.152–158.

²⁵⁴ Толкунова І. Кар'єра і соціальні стереотипи. URL: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=21&c=194>

²⁵⁵ Кулініч Юлія. Як українки ламають гендерні професійні стереотипи? *Студвей*. 06.12.2015. URL: <https://studway.com.ua/ukrainki-lamayut-steretipi/>

винятки – на спеціальностях «Математика» чи «Архітектура» їх майже половина. Цікаво, що серед виноробів частка дівчат є помітно більшою – 63,6%.

Майже однакова кількість студентів і студенток на хімічних спеціальностях, фізико-математичних науках, менеджменті, кіномистецтві, політології, екології, праві, економічній кібернетиці та геодезії.

А ось хлопців більше у спорті, будівництві, інженерних, транспортних та виробничих спеціальностях, а також воєнних і гірничих. На цих факультетах майже 100% студентів – чоловіки.

Попри те, що за останні п'ять років кількість дівчат на філологічних факультетах залишається сталою (88%), за висновками аналітиків, деякі зміни у гендерному професійному розподілі все ж відбуваються. Наприклад, сфера ІТ наразі переживає фемінізацію – туди ідуть дівчата. Незважаючи на те, що інформаційні технології вважаються суто чоловічою галуззю – на спеціальностях, пов'язаних із технікою та програмуванням, навчалися здебільшого хлопці (інформатика – 68% хлопців, прикладна математика – 67%, системний аналіз – 66%, комп'ютерні науки – 78%), протягом останнього часу на факультеті інформатики КПІ кількість дівчат збільшилася на 2%. Частка студенток, що опановують програмну інженерію за п'ять років зросла на 13%, системний аналіз – на 24%.

За статистикою жінки-технарі сьогодні становлять від 17% до 20% працівників українських компаній. За прогнозами цей тренд зростатиме.

Розрив в оплаті праці на користь чоловіків у цій сфері становить 22% (у середньому дорівнюючи 10280 грн для чоловіків та 8022 грн для жінок)²⁵⁶.

Навіть у спеціальностях, традиційно відкритих для обох статей, за виконання рівноцінних завдань на однакових посадах жінкам часто платять менше. Це глобальний феномен, що проявляється на всіх поверхах ієрархії успіху²⁵⁷.

Із наведених даних можна зробити висновок, що гендерна нерівність на ринку праці у високооплачуваних сферах економічної діяльності, зокрема ІТ, в Україні має свої особливості та глибоке коріння і формується на етапі виховання та навчання у школі.

Передумови для підвищення залученості жінок в STEM-галузі

²⁵⁶ Зарплати українських розробників – 2018 / . Dou.ua.

²⁵⁷ Бондарь М. Вторые среди равных. Что мешает женщине получить высокооплачиваемую работу. *Фокус*. 2018. № 32 (587). С. 46–49.

Забезпечення гендерної рівності на ринку праці є одним із ключових параметрів побудови інклюзивного суспільства та забезпечення економічного розвитку. Численні дослідження доводять, що подолання гендерної нерівності забезпечить зростання світового ВВП. Тому вкрай важливо долати гендерні стереотипи, що сприятиме підвищенню залученості жінок до «чоловічих» спеціальностей. Проте проблему гендерних стереотипів у суспільстві можна вирішити тільки через об'єднання зусиль держави, сектора освіти, бізнесу та медіа для підвищення обізнаності суспільства щодо гендерних стереотипів та виховання гендерної толерантності. Забезпечення рівних можливостей для представництва жінок на вищих рівнях, прийняття рішень у політичному та суспільному житті, законотворча діяльність з метою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та недопущення гендерної дискримінації також створюють передумови для підвищення залученості жінок, зокрема і в STEM-галузі. Важливість посилення політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків закріплена на державному рівні через визначені індикатори ЦСР.

Конкретними кроками в цьому напрямі є: заснування інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної політики; затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2021 року; Національного плану дій на виконання заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок; оновлення Національного плану дій «Жінки, мир, безпека»; запровадження уніфікованого підходу до формування та реалізації єдиної державної гендерної політики, який забезпечується Кабінетом міністрів України. Також проводяться системні навчання державних службовців, оновлюється порядок проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів, переглядаються навчальні програми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах МВС України, сектора безпеки та оборони, розробляються і ухвалюються нормативно-правові акти на виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в різних регіонах запроваджується гендерно орієнтоване бюджетування. Зміни, що відбуваються в різних сферах та галузях, є складовою гендерної інтеграції на рівні органів центральної влади та регіонів.

Значний внесок у створення передумов для подолання гендерної нерівності та підвищення залученості жінок у STEM-галузі міжнародних організацій, а також

урядів європейських країн. Зокрема, Швеція виділила 5 млн євро для утвердження гендерної рівності в Україні: у 2017 р. було підписано угоду про фінансування проєкту «Гендерна рівність у національних реформах та встановленні миру і безпеки в Україні». Проєкт розрахований на чотири роки. Фінансування спрямовується на забезпечення комплексного національного механізму впровадження гендерної рівності у галузевих реформах шляхом підтримки роботи новоствореного офісу Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, а також на допомогу в реалізації Національного плану дій «Жінки, мир, безпека». Окрім уряду Швеції, значну підтримку встановленню гендерного рівноправ'я в Україні здійснює уряд Канади.

В Україні реалізуються такі проєкти з метою підвищення залученості жінок у STEM-галузі:

Технологічний пакт²⁵⁸: розвиток жінок у STEM-компаніях. Учасники проєкту визначили такі цілі до 2020 р.: 1) впроваджувати корпоративну культуру, що сприяє розвитку лідерства в організації незалежно від статі; 2) щорічно впроваджувати три і більше заходів для дівчат і жінок у STEM, створюючи сприятливі умови для розкриття жіночого потенціалу, і залучати інших партнерів; 3) здійснювати моніторинг та готувати звіт про результат з метою посилення ефекту і впливу технологічного пакту для жінок; 4) розробити понад 50 нових програм і проєктів із просування жіночого лідерства, що залучать понад 5000 жінок.

Коаліція STEM-освіти²⁵⁹ – це платформа для об'єднання компаній, навчальних закладів, асоціацій, експертних організацій, муніципалітетів та ЗМІ заради підвищення якості STEM-освіти в Україні. Основними напрямками роботи є: 1) розвиток технологічної грамотності освітніх закладів; 2) збільшення кількості дівчат та жінок у STEM до 30%; 3) розвиток зв'язків школа – компанія; університет – компанія.

Суспільний діалог, інформування, комунікація, співпраця з міжнародними партнерами мають допомогти кращому розумінню гендерної проблематики, формуванню тих інструментів, які переведуть теоретичні принципи гендерної рівності у практичну площину.

Ключові перешкоди залученості жінок у STEM-галузі

²⁵⁸ Технологічний пакт для розвитку жінок у STEM компаніях. URL: <http://tech4women.info/>

²⁵⁹ Громадська спілка «STEM-КОАЛІЦІЯ». URL: <http://stem-coalition.org.ua/>

Гендерна нерівність проявляється у таких аспектах:

- нерівний доступ жінок до економічних ресурсів;
- дискримінація жінок на ринку праці, що проявляється у нерівній оплаті праці, нерівних можливостях та незахищеній зайнятості;
 - непропорційне навантаження на жінку в частині неоплачуваної праці (догляд за дітьми, людьми похилого віку та хворими тощо);
 - низький рівень участі жінок у прийнятті рішень (непропорційне представлення жінок у сфері прийняття рішень, на керівних позиціях в установах, організаціях та підприємствах).

Предмет дослідження має становити не тільки те, чому жінки рідше приходять в ІТ, а й те, чому вони частіше йдуть з галузі.

Проект Athena Factor²⁶⁰, спрямований, щоб утримати на роботі жінок, які працюють у SET (Science, Engineering, Technology), виділяє такі особливості корпоративної культури, що впливають на рішення жінок піти з цих галузей:

- маскулінна культура спілкування, сексизм, і в результаті – ізоляція в колективі;
- внаслідок попереднього пункту – неясні кар'єрні можливості;
- заохочення конкурентної поведінки (жінкам це дається складніше), що викликає страх програшу;
- ненормований робочий графік, робота понад норму.

Інші західні дослідження²⁶¹ також показують, що основними недоліками корпоративної культури в ІТ і технічних компаніях є їх «маскулінні» культура, недостатній розвиток інституту менторства, як наслідок, – ізоляція в колективі та невпевненість у своїх силах. Якщо допустити, що чоловічі колективи дійсно більше схильні до конкуренції та змагальності, то для жінок тут може існувати дві проблеми. З одного боку, подібні «правила гри» не такі комфортні для них, а з іншого боку, жінок, які приймають такі правила і поведуться конкурентно, вважають менш приємними людьми²⁶².

²⁶⁰ Athena Factor. URL: <http://documents.library.nsf.gov/edocs/HD6060-.A84-2008-PDF-Athena-factor-Reversing-the-brain-drain-in-science,-engineering,-and-technology.pdf>

²⁶¹ Why women leave tech: what the research says. URL: https://docs.google.com/document/d/1soIYek-YEIVatu9brv3ecdPbuVzOKp_GhAozC06UrLo/edit

²⁶² Heilman M.E., Okimoto T.G.. Why are women penalized for success at male tasks?: the implied communality deficit / Department of Psychology, New York University. New York, 2007

Напрями сприяння залучення жінок у STEM-галузі та на ринок праці

Одним із головних напрямів підвищення внеску бізнесу в досягнення гендерної рівності, сприяння залученості жінок у STEM-галузі та на ринку праці загалом є реалізація компаніями, особливо корпоративними, свого внеску через корпоративну соціальну відповідальність (КСВ). Стратегія КСВ у компаніях часто тісно пов'язана з цілями сталого розвитку. Тому варто провести моніторинг кількості компаній, які реалізують в Україні ціль 5 сталого розвитку, тобто досягнення гендерної рівності. На сьогодні точної статистики немає і систематично такі дані не збираються. Проте певні висновки можна зробити шляхом опосередкованого аналізу. Зокрема, на основі результатів дослідження щодо того, як українські компанії впроваджують Цілі сталого розвитку²⁶³. Здебільшого українські компанії будують свою стратегію і політику КСВ відповідно до таких ЦСР: 8. Гідна праця та економічне зростання, 9. Промисловість, інновації та інфраструктура, 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату, 15. Захист та відновлення екосистем суші (рис. 6.4).

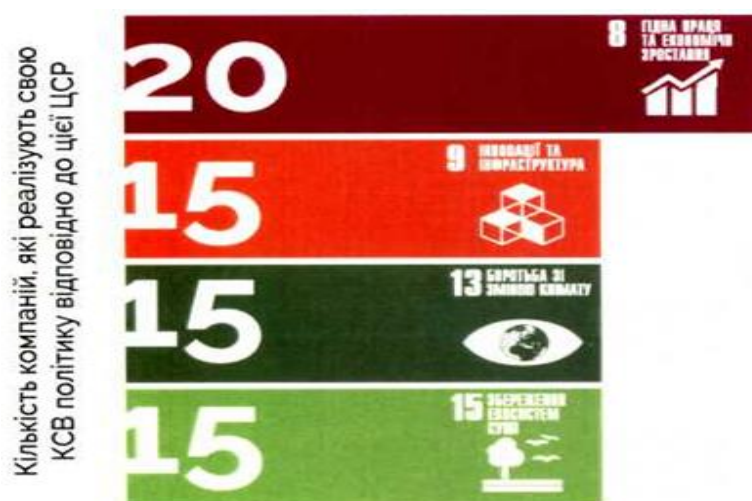

Рис. 6.4. Пріоритетність Цілей сталого розвитку

Джерело: Платформа зростання зеленої економіки: результати дослідження щодо того, як українські компанії впроваджують Цілі сталого розвитку / Центр «Розвиток КСВ». URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/article>

Наведені вище пріоритети обумовлені тим, що питання охорони довкілля і трудових відносин найбільш розповсюджені у КСВ-практиці більшості українських

²⁶³ Рівень впровадження Цілей сталого розвитку українськими компаніями був оцінений на основі аналізу нефінансових звітів 25 компаній (дослідження проведено центром «Розвиток КСВ», 2018 р.). Переважна кількість звітів була за 2016 рік. Аналіз проводився за такими критеріями: Цілі сталого розвитку, які впроваджують українські компанії; впровадження Цілей сталого розвитку на стратегічному та операційному рівнях; КРІ компаній, які розроблено відповідно до ЦСР; партнерство компаній з іншими організаціями задля досягнення визначених ЦСР; відповідність стратегії, пріоритетів та програм КСВ національним завданням Цілей сталого розвитку.

компаній уже протягом тривалого часу. Найменше українські компанії згадували такі цілі, як: 10. Зменшення нерівності. 14. Збереження морських екосистем. Немає даних стосовно цілі 5. Гендерна рівність. Можна зробити припущення, якщо компанії приділяють значну увагу трудовим відносинам, залишаючи питання зменшення нерівності осторонь, то ціль 5 для вітчизняного бізнесу не є пріоритетною. Як оцінили важливість заходів задля покращення гендерного балансу в сфері STEM самі жінки і чоловіки, професійна діяльність яких пов'язана із 22 STEM-сферами, переважно технічних, природничих, інформаційних та інші передових галузей, представлено на рис. 6.5 (попередні результати опитування 95 жінок і 100 чоловіків).

Рис. 6.5. Важливість заходів задля покращення гендерного балансу у сфері STEM в Україні (питома вага чоловіків і жінок, які вважають захід важливим або досить важливим)

Джерело: Жінки в STEM професіях. Попередні результати опитування. Березень 2018 / STEM. Коаліція, Технологічний Пакт, KiiS.

У цій частині також варто відзначити брак статистичних даних саме у гендерному розрізі, що не дозволяє повною мірою оцінити відмінності у позиціях чоловіків і жінок в економічній сфері в Україні, а також встановити більш чіткі індикатори моніторингу національних ЦСР за напрямом «Гендерна рівність. Економічні права та можливості». Тому обґрунтовано доцільність доповнити перелік ключових індикаторів за ціллю 5 такими, як: частка жінок у сферах діяльності з високим експортним потенціалом; частка жінок – студенток ІТ-спеціальностей; частка жінок – абітурієнток ІТ-спеціальностей.

Рекомендації щодо сприяння залучення жінок у STEM-галузі

Щоб допомогти жінкам знайти покликання в STEM і розкрити свій потенціал у корпоративному секторі, необхідна консолідація навчальних закладів і компаній задля просування жінок у технологічній сфері:

– *на етапі середньої освіти*: якщо дівчата мають високий потенціал з предметів, що зорієнтовані на STEM-галузі, зокрема з математики, фізики та біології, вони все ж утричі менше за хлопців орієнтовані на опанування професії інженерп та майже вдвічі менше – на професії фермера, фахівця у галузі сільського господарства. Професія IT-спеціаліста популярна як серед хлопців, так і дівчат. Серед причин низької зацікавленості дівчат STEM-освітою – недостатність прикладів успішної STEM-кар'єри жінок, недостатній рівень стимулювання педагогів до вивчення цих дисциплін, незначні можливості отримання практичного досвіду, існування певних стереотипів стосовно ролевих функцій жінок у сім'ї тощо. Отже, рекомендації спрямовані на виправлення зазначених недоліків – проведення інформаційних кампаній, соціальну рекламу, підвищення компетенцій викладачів тощо;

– *на етапі вищої освіти* рівень популярності STEM-спеціальностей серед дівчат є вкрай низьким. У середньому серед всіх студентів, які навчаються за STEM-напрямами, нараховується 29,5% дівчат. Найбільше дівчат навчається за спеціальностями: «Біологія» (80,7%), «Хімія» (70,2%), «Біотехнології та біоінженерія» (66,3%), а найменше – «Прикладна механіка» (10,2%), «Авіаційна та ракетно-космічна техніка» (9,1%) та «Агроінженерія» (2,4%). Тут також необхідно проводити кампанії із популяризації STEM-спеціальностей серед дівчат та вживати заходів із подолання гендерних стереотипів;

Над чим необхідно працювати бізнесу. У молодих жінок, які отримали спеціальність у сфері STEM, період переходу від навчання до роботи довший, ніж у чоловіків. Роботодавці недостатньо зацікавлені наймати на роботу жінок через можливий період материнства, меншу фізичну витривалість та необхідність забезпечувати їм додатковий соціальний захист. Наприклад, в IT-секторі частка жінок відповідно до підвищення посади зменшується (з 36% до 25%). Неможливість одночасного поєднання сімейних обов'язків та професійного розвитку слугує бар'єром для просування жінок, а також головною причиною їхнього можливого звільнення. Водночас головна причина звільнення чоловіків – нестача/відсутність цікавих проєктів.

6.2. Формування в Україні технологічної екосистеми

Світовий досвід демонструє об'єктивну необхідність інноваційного та технологічного розвитку економіки. Інновації та технології відіграють дедалі значущу роль. Ключовими суб'єктами ринку, що здатні продукувати конкурентоспроможні ідеї та забезпечувати комерціалізацію інновацій, є: *академічне підприємництво в закладах вищої освіти та наукових установах; інноваційний бізнес; стартапи*. Нижче розглянуто особливості діяльності кожного суб'єкта.

Академічне підприємництво в закладах вищої освіти та наукових установах. Економіка знань сприяла перетворенню знання на товар, підвищила цінність інтелектуального капіталу і викликала необхідність валоризації наукових знань, зокрема, через комерціалізацію наукових досліджень у формі академічного підприємництва. Академічне підприємництво є способом передачі знань і технологій від наукової та освітньої сфер до приватного бізнесу, що, у свою чергу, сприяє підвищенню інноваційності та конкурентоспроможності економіки, особливо в секторі малого і середнього бізнесу (МСБ). Саме тому в багатьох країнах підтримка академічного підприємництва стає частиною їх політики підтримки МСБ. Натомість в Україні академічне підприємництво надто малою мірою сприяє технологічному розвитку бізнесу. Наслідком такого стану речей стала ціла низка проблем, зокрема те, що технологічні стандарти приватного сектора економіки значно відстають від світового рівня. Це особливо характерно для сектора малих і середніх підприємств. Водночас український МСБ і менш інноваційний порівняно з аналогічними закордонними компаніями. Крім того, в Україні протягом тривалого періоду відбувається відплив із країни кваліфікованих і талановитих кадрів.

Лідером з розвитку академічного підприємництва у світі є США, де такі національні університети, як Стенфордський і Массачусетський технологічний інститут (МІТ), щорічно генерують понад 135 млн дол. валового прибутку за рахунок одержання роялті від продажу частки у власних стартап-компаніях²⁶⁴. Безумовно доведеним фактом є вплив академічного підприємництва на ефективність підприємницьких структур, національне економічне зростання регіонів і країни загалом. У цьому аспекті підприємницькі університети виконують важливу місію з

²⁶⁴ Миролубова Т.В., Суханова П.А. Зарубежный опыт развития инновационной инфраструктуры университетов в региональных инновационных системах. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 1. С. 215–220.

підготовки підприємців і створення підприємницького менталітету в сучасному суспільстві. У країнах ЄС під комерціалізацією інновацій розуміють процес виведення інтелектуальної власності на ринок з метою її практичного використання. Головними факторами впливу комерціалізації інновацій є фактори, що визначають якість: людського потенціалу, нормативно-правового поля та інституційного середовища, зв'язків між сторонами інноваційного процесу, в тому числі міжнародних, а також інформаційних та комунікаційних технологій.

Значна увага в країнах ЄС у процесі комерціалізації інновацій приділяється стимулам, які загалом можна поділити за характером коштів та об'єктів стимулювання. За характером коштів найбільш розповсюдженими є податкові та натуральні преференції, фінансові стимули. З точки зору об'єкта можна виокремити стимулювання МСБ, стимулювання контрактних наукових досліджень, стимулювання дослідників. Досвід країн ЄС свідчить, що значну роль у процесі реалізації комерціалізації інновацій відіграє правове регулювання певних важливих аспектів, зокрема захисту прав інтелектуальної власності, розвитку стартапів, формування інфраструктури для розвитку інновацій та екосистеми для комерціалізації результатів наукової діяльності. В країнах ЄС застосовуються переважно такі схеми комерціалізації інновацій, як: створення підприємства «під ключ»; ліцензування та франчайзинг; створення спільного підприємства. При виборі певної форми комерціалізації інновацій необхідно враховувати: цілі бізнесу; форму інтелектуальної власності; бюджет економічних ресурсів; комплекс ризиків, пов'язаних зі специфікою продукту та/або послуги, конфіденційністю, юридичними та фінансовими питаннями, бізнес-репутацією. Крім того, для з'ясування факторів, які запускають в дію механізм комерціалізації, було проведено дослідження інноваційного процесу в рамках проекту *European Innovation Policies for the Digital Shift (EURIPIDIS)*²⁶⁵. Завдання дослідження – сприяти розумінню інновацій у секторі інформаційних та комунікаційних технологій (Information and Communication Technologies, ICT) та в інших секторах економіки. Мета проекту – виробити інструменти та засновану на фактичних даних політику підтримки в контексті єдиного цифрового ринку Європи і пріоритету ICT Horizon 2020, що мав здійснити Генеральний директорат Європейської Комісії у сфері

²⁶⁵ De Prato G., Nepelski, D. and Piroli G. Innovation Radar: Identifying Innovations and Innovators with High Potential in ICT FP7, CIP & H2020 Projects. *JRC Scientific and Policy Reports*. 2015. EUR 27314 EN. Seville: JRC-IPTS.

мереж зв'язку та технологій (DG CONNECT) для підвищення рівня інновацій у сфері ICT в Європі. Результати зазначеного проєкту показали, що фінансова успішність комерціалізації інновацій значною мірою залежить від правильного розуміння кроків просування інновацій на ринок. Дані дослідження показали, що багато інновацій, які мають високий комерційний потенціал, не досягають стадії виходу на ринок, а тим більше – стадії беззбитковості та генерування прибутку. Було зроблено висновок, що просування інновацій на ринок – це поступовий процес, який включає такі кроки – див. рис. 6.6. Алгоритм просування інновацій на ринок складається з двох основних напрямів, які містять 1) технологічно орієнтовані та 2) бізнес-орієнтовані кроки. Також можна зробити висновок, що технологічно орієнтовані кроки більш важливі, ніж бізнес-орієнтовані, адже більшість кроків стосовно технологічно орієнтованих рішень плануються та виконуються. Крім того, з рис. 6.6 видно, що найбільшу увагу в напрямі технологічно орієнтованих рішень приділяють створенню прототипів, а у напрямі бізнес-орієнтованих рішень – дослідженню ринків та вивченню конкурентів.

Рис. 6.6. Алгоритм просування інновацій на ринок (ключові кроки)

Джерело: Брага Д.О. Комерціалізація інновацій у країнах ЄС. *Економічний простір*. 2016. № 109. С. 5–19.

«Вузькі місця», які стримують здатність розробників інноваційного проєкту використовувати результати інноваційної діяльності та комерціалізувати їх,

відповідно до результатів досліджень проєкту EURIPIDIS, такі: фінансування (41,9%), регулювання (21,5%), захист прав власності (19%), якість робочої сили (15,8%), вимоги та стандарти (15,4%), торговельні бар'єри (5,4%), інше (29,4).

Отже, досвід країн ЄС необхідно використовувати для правильного розуміння тих механізмів, які забезпечують успішну комерціалізацію інновацій.

Актуальність проблем впровадження інновацій у вітчизняну економіку в умовах її трансформаційних перетворень характеризує мала частка інноваційних активних промислових підприємств на рівні 10,7% від загальної кількості та низький рівень у межах 0,95% наукоємності ВВП за рахунок неефективного використання усіх джерел фінансування. У таких умовах потенційним джерелом створення та впровадження інновацій виступає академічне підприємництво – як можливий потужний генератор і накопичувач перспективних ідей і думок, а також як фактор формування інноваційного потенціалу і підприємств, і окремого регіону, і національної економіки загалом.

Надамо коротку оцінку науково-технологічного потенціалу України: 277 вищих навчальних закладів; 1,5 млн студентів; близько 75000 викладачів з науковими ступеннями; близько 54000 доцентів і професорів, 999 науково-дослідних інститутів²⁶⁶, Національна академія наук України із 178 інститутами та 19000 дослідниками, інші національні академії наук; десятилітні традиції визнаних у світі досліджень.

Однак спільною для всього вітчизняного академічного сектора проблемою була і залишається низька спроможність до комерціалізації створених об'єктів інтелектуальної власності.

Головними завданнями інноваційного академічного підприємництва є:

- продукування і капіталізація нових знань;
- широке розповсюдження (трансфер) нових знань і прогресивних технологій;
- розвиток інноваційної діяльності ВНЗ;
- розроблення, реалізація концепцій і впровадження методів, технологій та прийомів щодо інноваційного економічного та соціального розвитку місцевих громад, регіонів, країни;

²⁶⁶ Без урахування АР Крим, частини Донецької та Луганської областей у 2014 р. в Україні налічувалося 1143 наукові установи.

– внесок у національне економічне зростання, національний ВВП і конкурентоспроможність економік країн.

Малий та середній інноваційний бізнес (МСБ)

Головна особливість: необхідність забезпечення балансу між витратами і фінансовими можливостями, що потребує пошуку джерел і форм фінансування інноваційної діяльності підприємств.

На відміну від економічно розвинених країн, МСБ України демонструє достатню пасивність до інноваційного розвитку. Однак в умовах євроінтеграції і входження до Світової організації торгівлі Україна актуалізує свою внутрішню та зовнішню політику на стимулювання інноваційної діяльності підприємств, зокрема і в МСБ.

Якісний розвиток МСБ – стратегічна ціль і пріоритетний напрям економічної політики будь-якої країни, оскільки малі та середні підприємства становлять основу економік більшості економічно розвинених країн, забезпечуючи 60–70% ВВП.

У ЄС частка підприємств малого та середнього бізнесу становить до 99% від загальної кількості усіх підприємств, які створюють 65 млн робочих місць. У малому та середньому бізнесу задіяна значна кількість працездатного населення: 72% у середньому у країнах ЄС, 78% – у Японії, 75,3% – у Південній Кореї, 73% – в Італії, 54% – у Франції та США²⁶⁷.

При цьому в США і країнах Євросоюзу до 50% інноваційної продукції створюється у малому бізнесі. Дослідження, проведене в США (An Analysis of Small Business Patents by Industry and Firm Size), показало, що в секторі МСБ створюється в 16 разів більше патентів у розрахунку на одного працівника, ніж у великому бізнесі. Тому дослідження рамок умов, тенденцій та перспектив інноваційної діяльності малих та середній підприємств із використанням вітчизняного та зарубіжного досвіду вкрай актуалізується.

У багатьох країнах, малий бізнес, який слугує базою для стабільного розвитку економіки, організовує середній клас. Більшість країн, що активізували розвиток малого та середнього бізнесу, здійснили великий економічний прорив.

²⁶⁷. Entrepreneurship and business statistics / OECD. URL: <https://www.oecd.org/sdd/business-stats/>

Положення європейської хартії малих підприємств зауважують, що «малі підприємства – це основа європейської економіки. Вони є ключовим джерелом робочих місць і благодатним ґрунтом для бізнесових ідей. Зусилля Європи з відкриття нової економіки матимуть успіх, тільки якщо малий бізнес у порядку денному перебуватиме на першому місці»²⁶⁸.

Інноваційна активність підприємств малого та середнього бізнесу також є вищою. Більшість невеликих фірм, що виникли у Великій Британії наприкінці 1980-х років, є найбільш технічно оснащеними. А у США близько 50% науково-технічних розробок припадають на малі підприємства. У Великій Британії і Німеччині створено, відповідно, 23 і 26% нововведень.

Малий інноваційний бізнес є базою, основним живильним венчурним середовищем капіталу. На частку дрібних високотехнологічних фірм у світі припадає понад 85% обсягу коштів ризикового фінансування²⁶⁹.

Законодавство України визначає інноваційну діяльність як «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг»²⁷⁰.

Більшість науковців вважає, що розмір підприємства відіграє вирішальну роль у здійсненні інноваційної діяльності. При цьому виділяють ключові відмінності великих компаній від малих у контексті інновацій, такі як²⁷¹:

- швидкість прийняття рішень;
- ставлення до ризику;
- розміщення ресурсів;
- розуміння бізнес-моделі та управління нею;
- впорядковані та стабільні процеси;
- дотримання правил;
- різниця в розумінні інновацій.

²⁶⁸ Європейська хартія малих підприємств. URL:

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_860

²⁶⁹ Small and Medium-sized Enterprise Basic Act (Act No. 154 of 1963: Amended in December 3, 1999). URL: http://www.chusho.meti.go.jp/sme_english/outline/08/01_01.html

²⁷⁰ Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>

²⁷¹ The Small Business Innovation Research (SBIR) program. URL: <http://www.sbir.gov/applicants/ukrstat.gov.ua>

Розглядаючи сутність інноваційної діяльності малих підприємств, варто констатувати, що інноваційні малі підприємства є структурним елементом малого підприємництва з характерними особливостями і функціями.

У середньому²⁷² в Україні лише 13% підприємств інноваційно активні (серед яких 8% – малі та 3% – середні підприємства). Для порівняння, аналогічний показник у Німеччині становить 60%.

Аналіз ринкових даних та результатів статистичних обстежень свідчить, що понад 80% вітчизняних підприємств не мають намірів розробляти та впроваджувати інновації. Основна причина – відсутність стимулів (низький попит на впроваджені раніше інновації на ринку; низька конкурентоспроможність інноваційних підприємств; відсутність якісних ідей або можливостей для інновацій).

Загалом проблеми у сфері інноваційної діяльності МСБ можна систематизувати та виділити у п'ять основних груп.

1. Фінансові: нестача власних коштів; ускладненість залучення фінансових ресурсів; відсутність ефективної державної підтримки; «вузьке» інвестиційне середовище.

2. Ринкові: висока вартість нововведень; невизначеність строків інноваційного процесу; високий економічний ризик інноваційної діяльності; тривалі строки окупності нововведень; низький платоспроможний попит на вітчизняну інноваційну продукцію.

3. Внутрішньовиробничі: низький інноваційний потенціал підприємства; нестача кваліфікованого технічного та управлінського персоналу на тлі незрілості консалтингової та інжинірингової інфраструктури.

4. Організаційно-комунікаційні: недостатній рівень розвитку ринку технологій; незрілість інноваційної інфраструктури; недоліки нормативно-правової бази інноваційної діяльності; відсутність умов для налагодження коопераційних зв'язків з іншими суб'єктами інноваційного процесу; низький рівень захисту прав інтелектуальної власності.

²⁷² Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

5. Інформаційні: відсутність або недоступність систематизованої інформації про нові технології, що мають потенціал комерціалізації, а також про стан та прогностичні оцінки кон'юнктури ринків збуту інноваційної продукції.

Практика інноваційної діяльності малих та середніх підприємств свідчить, що найбільш ефективними інноваційними структурами є технопарки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, наукові та науково-технологічні центри. Діяльність таких структур спрямована на створення сприятливих умов для ефективної діяльності інноваційних підприємств, що спеціалізуються на розробленні та реалізації інноваційних бізнес-ідей. Головне призначення таких структур – створення сприятливих умов для діяльності інноваційних підприємств шляхом тимчасового забезпечення виробничими площами, матеріально-технічними засобами, дослідницьким приладдям, консалтинговими послугами.

У більшості країн світу технопарки сприяють комерційній реалізації науково-технічних розробок. Протягом декількох десятиліть у Європі, Америці, Азії створено значну кількість технопарків та технополісів. В Україні питання технополісів взяли до уваги у 1999 р., ухваливши Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків»²⁷³. Незважаючи на розроблене законодавство, на практиці ефективна державна політику розвитку технопарків не реалізовано. Практично всі організатори технопарків стикались із законодавчою невизначеністю, що призводило до призупинення розвитку інноваційних містечок та технопарків²⁷⁴.

Таким чином, внаслідок нестабільної політичної та економічної ситуації, суб'єктивних та об'єктивних причин внутрішньогосподарського характеру вітчизняна економіка неспроможна створювати сприятливі умови для інноваційного розвитку підприємств МСБ. Тому необхідні обґрунтовані дії та заходи щодо реалізації механізмів підтримки і стимулювання інноваційної діяльності підприємств у промисловості та малому підприємстві України. Постійні зміни в економіці й адаптація до них, потреба у прискореному впровадженні інновацій вимагає також інноваційних управлінських підходів з

²⁷³ Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

²⁷⁴ Таран В. Технопарки – возможность для Украины стать конкурентоспособной и успешной. URL: <http://blogs.korrespondent.net/blog/business/3637613/>

урахуванням механізмів державного регулювання і підтримки малого та середнього бізнесу.

Технологічне підприємництво (стартапи)

Основні проблеми: нерозвинена екосистема інновацій та стартапів (відсутність розвиненого бізнес-середовища); відсутність ефективної підтримки місцевих талантів та передумов для формування регіональних мікроекосистем; слабкість бізнес-культури винахідників; проблеми з комерціалізацією результатів наукових досліджень та розробок; психологічні бар'єри при прийнятті рішення про започаткування власної справи; відсутність ефективної системи фінансування, особливо на ранніх стадіях; відсутність розгалуженої мережі бізнес-інкубаторів та місцевих спільнот, де винахідники, інноватори та потенційні команди стартапів можуть обмінюватися ідеями, підтримувати один одного та розвиватися за рахунок об'єднання знань та ресурсів.

За оцінками експертів²⁷⁵, Україна належить до країн із стартап-екосистемою, що тільки зароджується. Український стартап-ринок віднесено до другої групи «Ринки ранньої стадії», тоді як більшість країн Центрально-Східної Європи входять в третю групу – «Зрілі ринки».

Уряд країни останнім часом дедалі більше уваги приділяє питанням інноваційного та технологічного розвитку України. Але на практиці Україна відстає від інноваційних країн, що, в свою чергу, негативно впливає на конкурентоспроможність національної економіки та добробут населення. Це відображає регрес України у світових економічних рейтингах.

Міжнародні фінансово-економічні організації вбачають у технологіях головний драйвер розвитку та головну умову для виживання компаній та країн. Однак український бізнес переважно локальний. За рівнем технологічності українська промисловість перебуває на третину позаду від показників ЄС, за часткою хайтек-продукції в експорті відстає у чотири-вісім разів, за енергоефективністю – удесятеро. Приріст ВВП за рахунок уведення нових технологій становить 0,7% проти 60–90% у розвинених країнах²⁷⁶.

²⁷⁵ International Digital News study Startup investment & innovation in emerging Europe. URL: <http://cee.ewdn.com/>

²⁷⁶ Жмеренецький О. Інновації або смерть: як бізнесу вижити на тонучому кораблі "Україна". *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/16/628080/>

За останні п'ять років в Україні суттєво зросла кількість стартапів і інноваційних технологій. У 2018 р. у сферу стартапів було інвестовано 290 млн дол. (для порівняння, у 2017 р. – 265 млн дол.²⁷⁷). Щороку в Україні проводиться понад 1000 заходів для інвесторів та ІТ-фахівців. В Україні понад 100 інкубаторів, акселераторів, лабораторій та інших професійних стартап-спільнот, спрямованих на розвиток інноваційних технологій.

Утім, незважаючи на кількісні показники, інноваційне бізнес-середовище в різних регіонах розвивається нерівномірно та неефективно. Причини – у недосконалої законодавчої бази, відсутності взаємодії між владою і бізнесом та механізмів об'єднання та створення системного майданчика для навчання та обміну досвідом серед стартапів. Останнім часом спостерігається позитивна динаміка розвитку бізнес-середовища, проте діяльність у цій сфері переважно хаотичний, відсутній системний підхід, не враховуються можливості світового ринку. Така ситуація негативно впливає на економічний і соціальний розвиток не тільки окремих міст та областей України, а й країни загалом.

Наведені вище фактори дають підстави визнати, що створення і розвиток інноваційних стартапів у регіонах є проблемним питанням, яке потребує розв'язання.

Чому так критично важливо розв'язати цю проблему? Інновації відіграють дедалі актуальнішу роль, і малий та середній бізнес (МСБ) при цьому розглядається як вагомий суб'єкт ринку, спроможний створювати конкурентоспроможні ідеї та забезпечувати комерціалізацію інновацій. МСБ становлять основу економік більшості економічно розвинених країн, забезпечуючи 60–70% ВВП²⁷⁸. У ЄС частка підприємств МСБ становить до 95% від загальної кількості усіх підприємств, які створюють 65 млн робочих місць. У малому та середньому бізнесі задіяна значна кількість працездатного населення: 72% у середньому у країнах ЄС, 78% – у Японії, 75,3% – у Південній Кореї, 73% – в Італії, 54% – у Франції та США. При цьому в США і країнах Євросоюзу до 50% інноваційної продукції створюється у малому бізнесі. МСБ є основним напрямом реалізації венчурного (ризикового) інвестування: на частку дрібних

²⁷⁷ Звіт Tech Ecosystem Guide to Ukraine. *UNIT.City*.

²⁷⁸ Колісниченко П.Т. Інноваційна діяльність підприємств малого та середнього бізнесу в Україні: тенденції та перспективи. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 4.(60). С. 47–52.

високотехнологічних фірм у світі припадає понад 85% його обсягу.

Водночас в Україні лише 16–18% підприємств були інноваційно активними, серед яких 8,5% – малі та 3,8% – середні підприємства. Для порівняння – аналогічний показник у Німеччині становить 60%.

Низький рівень інноваційності українського МСБ є однією з головних причин того, що рівень інтернаціоналізації МСБ є найгіршим серед показників OECD SME Policy Index²⁷⁹.

²⁷⁹ Інтеграція українського МСБ в ланцюги доданої вартості ЄС. Аналітичний звіт / ГО EasyBusiness. 2018. 78 с.

РОЗДІЛ 7

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

7.1. Регуляторне середовище інклюзивного розвитку в Україні

Формування інклюзивної структури економіки або консервування екстрактивної структури економіки безпосередньо залежить від законодавчих змін, які впроваджуються суб'єктами законодавчої ініціативи. Тому проблеми інклюзивних та екстрактивних рис доцільно розглядати крізь призму законодавчих актів, які були ухвалені впродовж останніх років. Кожен законодавчий акт прямо й опосередковано впливає на різні інститути, соціальні групи, сектори економіки.

У рамках дослідження нами було проаналізовано близько 800 законодавчих актів (законів, постанов, розпоряджень), ухвалених в Україні за останні п'ять років, за такими категоріями, що видаються найважливішими з точки зору підвищення інклюзивності економічного розвитку:

- боротьба з корупцією;
- ефективність державного управління;
- розвиток бізнес-середовища;
- державні закупівлі;
- розвиток конкурентного середовища;
- захист прав власності;
- реформа децентралізації, розвиток громад та місцевого самоврядування;
- розвиток освіти та науки;
- соціальний захист та ринок праці;
- інформаційне суспільство та доступ до інформації.

Також можуть розглядатись енергетична незалежність, права і свободи, судова система тощо. Зрозуміло, що вплив на окремі складові, які піддаються аналізу, у разі позитивних або негативних законодавчих змін віддзеркалюються на діяльності інших інститутів. Так, ефективність боротьби з корупцією впливає на бізнес-середовище, розвиток місцевого самоврядування, інвестиції тощо.

Дослідження законодавчої бази, що напрацьована за останні п'ять років засвідчило, що більшість змін відбувались у напрямі підвищення їх інклюзивності. Найбільш значущі законодавчі акти та їх вплив на інклюзивний розвиток наведено нижче. Ступінь впливу законодавчих актів визначався експертним методом, у т.ч. за допомогою експертів VoxUkraine. Ступінь впливу – позитивний зі знаком «+», негативний – зі знаком «-», проранжований за силою впливу від 1 до 4.

Ефективна *боротьба з корупцією* підвищує позитивність сприйняття держави як усередині країни, так і на міжнародній арені. Сприйняття рівня корупції є одним із показників, що входить до різних економічних рейтингів держав та слугує індикатором для розвитку місцевого бізнесу та світових інвесторів. Низький рівень корупції створює привабливий імідж країни-реципієнта та є запорукою сталого та інклюзивного розвитку. За останні п'ять років було прийнято низку законодавчих актів, що становлять юридичну базу для новостворених антикорупційних органів (табл. Ж.1 Додатку Ж). Проте для їх ефективного функціонування основну перешкоду становить брак кваліфікованих кадрів, що не мають зв'язків зі старою правоохоронною та судовою системою та не пов'язані між собою круговою порукою та корпоративною етикою старих органів слідства та судочинства. Так, в Україні досі не запрацював суд присяжних, що є передумовою справедливого судочинства. Також не сприяє антикорупційній боротьбі довічне право бути суддею та неможливість усунення з посади недобросовісних суддів. Найбільший вплив мали:

- Закон про відкритість використання публічних коштів (2015);
- Закон про зобов'язання розпорядників бюджетних коштів оприлюднити інформацію про бюджет у формі відкритих даних (2015);
- відкриття для доступу відомостей державних реєстрів (2015);
- Закон про національну поліцію (2015);
- Закон про Державне бюро розслідувань (2015);
- Закон про електронне декларування майна державних службовців (2016);
- вимоги щодо оприлюднення інформації небанківським фінансовими групами про свою діяльність і власників (2016);
- держзакупівлі ліків для МОЗ через міжнародні організації (2016);
- Закон про судоустрій і статус суддів (2016);
- Закон про Вищий антикорупційний суд (2018).

Ефективність *державного управління* безпосередньо пов'язана з управлінням державною власністю. Значна кількість державних підприємств зможе більш ефективно функціонувати у випадку передачі їх у приватну власність. А ті компанії, які залишаються у державній власності, потребують прозорого управління. За останні роки було ухвалено чимало законодавчих актів, які стосувались оптимізації управління державним сектором (табл. Ж.2 Додатку Ж). Найбільший ефект мали такі зміни регуляторного середовища:

- зміни до закону про акціонерні товариства (2015);
- Закон про спрощення ліквідації держпідприємств (2015);
- Закон про приватизацію (2018).

Для інклюзивного розвитку бізнесу потрібно *створення сприятливого бізнес-середовища*, що включає питання регулювання, ліцензування, захисту прав власності, антимонопольної політики, доступу до інформації тощо (табл. Ж.3 – Ж.4 Додатку Ж).

На покращення бізнес-середовища найбільше вплинули:

- зміни до Закону про акціонерні товариства (2015);
- затвердження порядку роботи системи «єдине вікно» на митниці (2016);
- зміна Порядку проведення перевірок інспекторами праці (2017).

Для дерегуляції бізнесу найбільш значущими були:

- ліквідація виконавчої і реєстраційної служб (2015);
- зрівняння юридичної сили електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість в Україні (2015);
- Закон Про технічні регламенти та оцінку відповідності (2015);
- скасування перереєстрації ліків (2015);
- Закон про дерегуляцію бізнесу (2015);
- Закон про дерегуляцію в агропромисловому комплексі (2015);
- скасування 12,8 тис. ГОСТів (2015);
- скасування санітарних норм часів СРСР (2016);
- спрощення реєстрації лікарських засобів (2016);
- скасування обов'язкової держреєстрації іноземних інвестицій (2016);
- усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг (2016);
- спрощення правил підключення до електромереж (2016);

- Закон про лібералізацію системи державного нагляду у сфері господарської діяльності (2016);

- скасування державного цінове регулювання низки товарів і послуг (2017);

- Закон про валюту (2018);

- Закон «маски-шоу стоп-2» - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» (2018);

- скасування регулювання цін на медичні вироби (2018) тощо.

Державні закупівлі є, з одного боку, джерелом стимулювання економіки, а з іншого – за певних обставин можуть виступати джерелом корупційних схем, лобіювання олігархічних інтересів та впливати на бізнес-середовище. Тому збільшення прозорості у системі держзакупівель підвищує інклюзивність як самого державного управління у сфері надання послуг, так і ведення бізнесу загалом (табл. Ж.5 Додатку Ж). Найбільший вплив мали:

- Закон про запровадження електронної системи державних закупівель (2016);

- Закон про відкриття інформації про держзакупівлі відповідно до директив ЄС (2015);

- Закон про приєднання України до Угоди СОТ про державні закупівлі (2016);

- Закон про запровадження електронної системи ProZorro для закупівель в оборонній сфері (2016);

- Закон про закупівлю енергосервісних послуг через ProZorro (2017);

- Закон про моніторинг держзакупівель (2018).

На розвиток *конкурентного середовища* мали вплив закони про ринок електроенергії, природного газу, доступ до ринку авіап перевезень та ін. (табл. Ж.6 – Ж.7 Додатку Ж). Найбільш суттєвий вплив на покращення корпоративного управління мали:

- Закон про посилення відповідальності власників банків (2015);

- Закон про захист інвесторів (2015);

- Зміни до закону про акціонерні товариства (2015);

- Закон про корпоративні договори (2018) та ін.

Серед низки законодавчих актів, спрямованих на посилення *захисту прав власності*, найбільший вплив мали (табл. Ж.8 Додатку Ж):

- Закон про підвищення захисту авторського права (2018);
- створення Національного репозитарію академічних текстів для боротьби з плагіатом (2016);
- запровадження вимог щодо фіксації в договорі оренди землі якісних характеристик ґрунту (2017) та ін.

Реформа децентралізації, розвиток громад та місцевого самоврядування сприяє підвищенню інклюзивності регіонів, зростанню ролі громад в управлінні та розвитку місцевого самоврядування. Передача значної кількості повноважень на місця для вирішення нагальних потреб громад допомагає залученню ширших верств населення в управління регіонами, що також підвищує інклюзію окремих індивідів. За останні роки було ухвалено чимало законодавчих актів для розбудови розвитку місцевого самоврядування (табл. Ж.9 Додатку Ж). Основні серед них – Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), автономізація медичних установ згідно Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» (2017), Зміни до Бюджетного кодексу України щодо зарахування частини ренти за користування надрами для видобування нафти та газу до місцевих бюджетів (2017), зміни до Бюджетного кодексу для врегулювання питань формування та виконання бюджетів територіальних громад (2015), зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо повноваження місцевих старост, порядок та підстави для їх припинення (2017), зміни до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад до міст обласного значення (2018); внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів (2018) тощо.

Отже, підвищення інклюзії регіонів відбувається за кількома напрямками:

- підвищення фінансової самостійності;
- розвиток місцевого самоврядування;
- залучення до діяльності громад найширшого кола осіб, які проживають у цьому регіоні;
- захист прав громад у користуванні природними ресурсами.

Розвиток освіти та науки є запорукою інклюзивного розвитку людини, тому держава має забезпечувати рівні можливості для здобуття освіти для всіх верств населення, у тому числі людей з особливими потребами. В останні роки Україна суттєво просунулася у питанні інклюзивної освіти, ухваливши цілу низку законодавчих актів, які спрощують доступ до отримання освітніх послуг та створюють умови для розвитку освітньої інфраструктури (табл. Ж.10 Додатку Ж). Найбільший вплив на розвиток освіти створюють:

- створення єдиної електронної бази з питань освіти, в яку вноситимуться дані про учнів, студентів та випускників (2015);
- уведення конкурсного відбору директорів шкіл та обмеження строку їхнього перебування на посаді (2015);
- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність (2015);
- зміни до законів «Про освіту» та «Загальних середню освіту» щодо забезпечення безкоштовними підручниками учнів та вчителів (2016);
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей» (2017);
- Постанова КМУ «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» (2017);
- Закон України «Про освіту» (2017);
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018);
- Постанова КМУ «Про затвердження Положення про освітній округ і опорний заклад освіти» (2019) тощо.

Соціальний захист та ринок праці є ключовими аспектами інклюзивного розвитку, й особливої уваги з боку держави потребують групи, що мають проблеми адаптації до сучасних умов на ринку праці та соціально незахищені верстви населення. За останні п'ять років було зроблено чимало кроків для підвищення інклюзії перелічених груп (табл. Ж.11 Додатку Ж), проте наші опитування виявили недостатню підтримку їх з боку держави як фінансового так і інформаційного характеру. Також залишається актуальним питання забезпечення державою умов для підвищення рівня освіти для людей з особливими потребами. Серед заходів, які

сприяли підвищенню інклюзії та не стосувалися покращення якості освітніх послуг, про які йшлося вище, слід зазначити про такі законодавчі зміни:

- Закон про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці щодо основних цілей та норм соціалістики (2015);
- Закон щодо оптимізації соціальних видатків (2015);
- визначення порядку створення, уведення та доступу до Єдиної бази даних переселенців (2016);
- запровадження посади Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (2017);
- Закон про сільську медицину (2017);
- Закон про державні фінансові гарантії надання медичних послуг і лікарських засобів (2017) тощо.

Інформаційне суспільство та доступ до інформації

В умовах інформаційно-комунікаційної революції важко переоцінити роль інформації для підвищення інклюзії як окремих регіонів, так і бізнесу чи окремих індивідів. Тому спрощення доступу до інформації, що раніше мала гриф «для службового користування», відкриття сотень реєстрів для ознайомлення значно підвищує можливості та сприяє контролю громадськості над діями державних органів влади (табл. Ж.12 Додатку Ж). Разом із тим на побутовому рівні споживачі дуже повільно переходять до користування інформацією як однією зі складових підвищення інклюзії.

Основні зміни для розвитку інформаційного середовища стосувалися відкриття реєстрів, у т.ч. приєднання України до глобального реєстру бенефіціарних власників, запровадження електронної системи державних закупівель, відкритого доступу до даних відповідно до Закону про електронне декларування майна державних службовців, уведення Електронного реєстру лікарняних листків, розширення кількості електронних послуг.

Законодавчі акти створюють відповідне юридичне підґрунтя для підвищення інклюзивного розвитку. Водночас ефективність державного інституту нерозривно пов'язана із впровадженням змін та фінансуванням відповідних напрямів. Одним із таких напрямів є децентралізація, що має зменшити нерівномірність розвитку регіонів та згладити існуючі розриви. Підвищення інклюзивності окремих регіонів можна

розглядати крізь призму індексу регіонального людського розвитку (затвердженого постановою КМУ від 20 грудня 2017 року № 1029). Цей показник оцінюється за трьома напрямками: 1) довге та здорове життя; 2) добробут та гідні умови праці; 3) освіта. Проте водночас у цьому комплексному показнику відсутні складові, що є необхідними для оцінки інклюзії, а саме – доступність та якісна інфраструктура (транспортна, освітня, інформаційна). Так загальна кількість людей, які мають вищу освіту, аж ніяк не корелюється з її якістю. Так само, як і наявність хороших доріг не тільки до ЦНАП, а й загалом по регіону.

Занепокоєння викликають дії центральних органів влади, коли під сумнів ставляться права власності, вводиться ручне судочинство, повертаються схеми рейдерських захватів підприємств та вичавлення неекономічними методами закордонних інвесторів з країни. Такі дії призведуть до зниження рівня конкурентоспроможності, втрати репутації та можливої міграції з країни найбільш продуктивної та освіченої частини населення.

7.2. Дослідження рівня інклюзії вразливих груп

Вагомими ціннісними орієнтирами економічного зростання та розвитку стали ознаки сталості, розумності та інклюзивності. Дослідження взаємодії інклюзивних соціальних інститутів та їх зв'язку в добродесному колі дало змогу виявити вплив верховенства права, плюралізму, захисту прав власності, антиолігархічної політики на економічний та соціальний розвиток. Основними характерними рисами екстрактивних політичних та економічних інститутів та їх основними проявами є: нерівні правила оподаткування, корупція, дотації окремих підприємств та секторів, підкуп виборців, олігархічні ЗМІ тощо. Причинами занепаду країн з екстрактивними суспільними інститутами є відсутність економічних стимулів.

Ефективність діяльності соціальних інститутів залежить від рівня *економічної культури*, серед складових якої найбільший вплив на економічну поведінку людини мають насамперед *цінності праці* та *трудова етика* (мораль). Під *трудовою етикою* слід розуміти ставлення людей до праці, зафіксоване в мотивах і стандартах трудової поведінки. Окрім трудових, на економічну поведінку впливають також і інші цінності: приватна власність, конкуренція, права людини тощо.

Важливою складовою економічної культури є *наукові та фахові знання*. Вони є передумовою ефективного виконання професійних ролей. Особливо це є значущим за умов ринкової економіки, конкуренції. Ще одна складова — це *норми та нормативна регуляція поведінки*, що формує потреби, інтереси, переконання, уявлення людини стосовно економічних процесів та явищ, власного соціального чи економічного становища та можливості його зміни, видів соціальної діяльності, праці, ставлення до неї та винагороди за працю, можливостей просування по службі та економічної свободи, можливостей задоволення різних потреб у процесі економічної діяльності.

Основою економічної культури особистості є *економічна свідомість*, тобто здатність пізнавати, відображати й узагальнювати економічну дійсність, передбачати і прогнозувати розвиток економічних процесів. Рівень освіти в суспільстві є одним із головних факторів, які впливають на залучення до суспільного життя найширших верств населення, у тому числі вразливих груп. Якісна освіта допомагає кращій адаптації, соціалізації та заохоченню людей до участі в економічних, політичних процесах. Функції політики при цьому мають бути націлені на:

- інтеграцію різних верств населення за рахунок підпорядкування їхніх інтересів інтересам усього суспільства;
- соціалізацію особистості (включення її у складний світ суспільних відносин);
- забезпечення послідовності та інноваційності соціального розвитку як суспільства загалом, так і самої людини.

В економічному інституті «Підприємець – робітник» оцінка рівня інклюзії самого підприємства та суспільних інститутів, з якими воно взаємодіє, може набувати вигляду опитування за кількома напрямками, що дозволять встановити не лише ступінь замученості робітників підприємства чи самого підприємства до економічних процесів, а й оцінити інклюзивність чи екстрактивність структури окремих економічних і політичних інститутів (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Підходи до проведення анкетування економічного інституту підприємств для оцінки їх інклюзивності

Джерело: розроблено авторами.

Тому для оцінки рівня інклюзії ми використовували методи анкетування для вразливих груп населення. Таке анкетування мало на меті виявити наявні проблеми щодо нерівності доступу до підвищення рівня освіти, соціального життя, можливостей навчання, набуття нових навичок тощо. Крім того, нас цікавив рівень інформованості вразливих груп щодо державних програм підтримки та якості взаємодії з державними органами влади. Особливо це стосується вразливих груп населення працездатного віку щодо їхнього включення в економічні та соціальні процеси з точки зору рівня їхньої освіти та її якості, можливостей вже в дорослому віці набути нових навичок, підвищити кваліфікацію чи рівень освіти.

Виявлені проблеми можуть допомогти покращити взаємодію між окремими соціальними інститутами. Наше дослідження було націлене на опитування керівників підприємств щодо якості людського капіталу, задіяного у виробництві, перешкод для навчання працівників (об'єктивних та суб'єктивних), проблем підприємств, де велику частку працівників становлять люди з особливими потребами. Таке анкетування мало

на меті показати не тільки рівень інклюзивності працівників, а й включення самих компаній у економічні процеси.

Анкетування найбільш вразливих груп населення щодо їх включеності у суспільно-економічне життя дає змогу з'ясувати причини негативних явищ, що зумовлюють соціальну дезорганізацію та кризові явища в суспільстві: аномію²⁸⁰ (коли індивіди не можуть інтегруватися в основні інститути суспільства) та низький ступінь інклюзії (яку розуміють як створення системи процесів, що дозволяють кожній особі стати повноправним членом суспільства відповідно до його власного вибору, віросповідання та бажань).

Функції політики при цьому мають бути націлені на:

- інтеграцію різних верств населення за рахунок підпорядкування їхніх інтересів інтересам усього суспільства;
- соціалізацію особистості (її включення у складний світ суспільних відносин);
- забезпечення послідовності та інноваційності соціального розвитку як суспільства загалом, так і самої людини.

Для кожної соціальної групи потрібно виокремити її основні потреби та проблеми, що заважають інклюзивному розвитку. Кожна з цих груп потребує дещо різних підходів для підвищення рівня своєї включеності в економічні процеси.

З точки зору ступеня включеності в економіку країни найбільш вразливими є такі групи, яким потрібна підтримка для підвищення їхнього рівня економічної інклюзії:

- група людей з обмеженими можливостями (тимчасовими чи постійними) та особливими потребами. До цієї групи слід віднести осіб, які можуть займатись економічною діяльністю, проте потребують високого ступеня підтримки з боку держави. Держава в особі Фонду соціального захисту інвалідів, Міністерства праці та соціальної політики повинна забезпечити навчання таких людей та подбати про їхнє подальше працевлаштування. Така група є досить чисельною. Тільки підприємства системи УТОС мають у своєму підпорядкуванні 58 учбово-виробничих підприємств, де задіяно близько 5 тис. осіб, у т.ч. з особливими потребами – понад 3100 осіб. Крім

²⁸⁰ Durkheim Émile, Le Suicide. Paris: Alcan, 1897. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Livre:Durkheim_-_Le_Suicide,_Alcan,_1897.djvu

громадської організації сліпих, є ще більш чисельна ГО УТОГ, громадські організації людей з вадами опорно-рухового апарату тощо;

- в результаті російської агресії додалась група, що об'єднує учасників бойових (УБД) дій на Сході України та тимчасово переміщених осіб (ТПО). Це дуже чисельна група людей (ТПО, за оцінками експертів, становить щонайменше 1,2 млн осіб, УБД – понад 300 тисяч осіб), значна частина яких потребує допомоги стосовно адаптації та зміни напряму професійної діяльності; велика частина демобілізованих ветеранів АТО із поверненням додому втратила роботу або бажає пройти перекваліфікацію через втрату роботи або неактуальність професії;

- особи, які тимчасово виключені з економічного процесу (наприклад, жінки, які доглядають дітей вдома);

- безробітні з довгим строком перебування без роботи, які втратили професійні навички;

- робітники професій, які можуть зникнути у найближчі роки (десятиліття);

- працездатні особи похилого віку (особи, яким залишилося 10 і менше років до пенсії), які не мають достатнього для призначення пенсії страхового стажу і не можуть його заробити/купити;

- багатодітні матері та жінки, які опинились у складних життєвих обставинах;

- особи, які не мають доступу до сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій та інфраструктури;

- самозайняті – з одного боку – вони сильно вразливі як економічні суб'єкти, з іншого – вони становлять форму зменшення ризику повного витіснення з економічного процесу для окремих категорій дорослого населення, наприклад представників «зникаючих» професій, потребуючи навчання/перенавчання найманих (звільнених) працівників з метою підвищення їхньої підприємницької активності. Крім того, за даними дослідників, заробітна плата демонструє тенденцію до зростання саме у категорії самозайнятих, а не найманих працівників;

- молодь, яка не має трудового досвіду, студенти та випускники вищих та середньо спеціальних навчальних закладів: попри те, що ця група осіб є мобільною та перебуває в найбільш економічно-активному віці, невідповідність програм вищих навчальних закладів сучасним запитам на знання та професії, ставить її поза межами ринку праці по закінченні навчання. З іншого боку, на ринку праці є запит на

спеціалістів, яких не випускають українські ВНЗ та середньоспеціальні навчальні заклади. За даними посадових осіб служби зайнятості, 80% безробітних в Україні – це особи з вищою освітою. Рівень та якість освіти в суспільстві є одним із головних факторів, які впливають на залучення до суспільного життя найширших верств населення, у тому числі вразливих груп. Якісна освіта допомагає кращій адаптації, соціалізації та заохоченню людей до участі в економічних, політичних процесах;

- представників національних меншин;
- малозабезпечених осіб;
- осіб, які перебувають у кризових життєвих обставинах та ін.

На сьогодні існують певні прогалини у досягненні вразливими групами осіб вищого рівня інклюзії. Для подолання цих перешкод пропонується ширше застосування таких підходів:

– розвиток дуальної освіти не лише на базі професійно-технічної освіти, а й в університетах (особливо технічного та аграрного спрямування);

– надання ширших можливостей людям, які вже мають освіту, для впровадження принципу LLL (Life-Long Learning) – навчання протягом життя. Це має передбачати можливість отримання безкоштовного навчання не лише для здобуття першої, а й другої вищої освіти (за умови, що перша освіта була здобута до набуття пільг). Також доцільним є пільгове кредитування осіб, які не користуються пільгами, для здобуття ними іншої освіти чи професії;

– створення розгалуженої системи центрів професійної перепідготовки, які співпрацюють з бізнесом та готують кадри безпосередньо під його потреби та на договірних засадах з умовою працевлаштування осіб після перепідготовки;

– створення можливостей для підвищення мобільності людей з особливими потребами (виділення транспорту для перевезення, створення відповідних умов праці на підприємствах, заохочення до отримання нової професії або опанування нових навичок тощо);

– широка психологічна підтримка для підвищення рівня мотивації у навчанні, створення психолого-адаптаційних центрів з навчальними підприємствами на їх основі.

Для всіх вразливих груп населення держава повинна встановити однакові правила існування в економічному середовищі шляхом їх підтримки та подальшої адаптації.

Основними напрямками дослідження інклюзивності вразливих груп може стати опитування або серед членів самої вразливої групи, або серед роботодавців, де працює велика кількість осіб із вразливої групи. Таке дослідження у формі опитування повинно включати питання, що дозволять виокремити фактори низької інклюзії та можливі шляхи до її підвищення.

Основні блоки питань повинні включати запитання щодо :

- освіти (рівень освіти зазначених груп дезагрегований за віковими та гендерними категоріями);
- здатності та бажання до самовдосконалення та способів досягнення цього;
- причин, які перешкоджають інклюзії;
- механізмів подолання перешкод на шляху до інклюзивного розвитку.

Анкетування (табл. И.1 Додатку И) найбільш вразливих груп населення щодо їхньої включеності у суспільно-економічне життя як пілотного проєкту було проведено серед підприємств ГО УТОС. Це дало змогу з'ясувати причини негативних явищ, що зумовлюють соціальну дезорганізацію та кризові явища в суспільстві – аномію²⁸¹ (коли індивіди не можуть інтегруватися в основні інститути суспільства) та низький ступінь інклюзії (яку розуміють як створення системи процесів, що дозволяють кожній особі бути повноправним членом суспільства відповідно до його власного вибору, віросповідання та бажань).

Наше анкетування було націлено на виявлення наявних проблем щодо нерівності доступу до підвищення рівня освіти, можливостей навчання, набуття нових навичок. Другою метою анкетування було виявлення рівня інформованості вразливих груп щодо державних програм підтримки та якості взаємодії з державними органами влади і виконання ними комунікативної, трансляючої та інтегративної функцій. Також опитування керівників підприємств щодо якості людського капіталу, задіяного у виробництві, перешкод для навчання працівників (об'єктивних та суб'єктивних), проблем підприємств, в яких велику частку працівників становлять люди з

²⁸¹ Émile Durkheim. Le Suicide. Paris: Alcan, 1897. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Livre:Durkheim_-_Le_Suicide,_Alcan,_1897.djvu

особливими потребами, показало не тільки рівень інклюзивності окремих працівників, а й включення самих компаній в економічні процеси та виконання ними функцій задоволення суспільних потреб.

Виявлення головних проблем підприємств та їх рівень інклюзії досліджувався за допомогою таких груп показників:

- структура рівня освіти працівників підприємств (загальна, за гендерною ознакою, за віковими групами, в т.ч. з особливими потребами);
- перешкоди на шляху до збільшення інклюзивності (об'єктивні та суб'єктивні);
- готовність працівників підвищувати свій освітній та кваліфікаційний рівень;
- ступінь обізнаності керівників підприємств щодо діючих програм допомоги особам з особливими потребами для підвищення рівня інклюзії;
- готовність підприємств виділяти кошти та/або час та потужності підприємств для підвищення рівня працівників
- рівень співпраці підприємства з органами державної влади, на які покладено обов'язки зі створення програм та підтримки підприємств з високою часткою працівників із особливими потребами.

За результатами проведеного анкетування можна констатувати:

1. Лише 12 підприємств із 58 (20%), що перебувають у системі УТОС, відгукнулися на прохання щодо проведення анкетування, що виходило від їхнього керівництва. Це становить 23% від загальної кількості працюючих в організації (1200 із 5100 працюючих). Такий низький відсоток означає, що більшість керівників підприємств не бажає (не розуміє необхідності) підвищувати рівень інклюзії своїх працівників, попри те, що значна кількість продукції, що випускається підприємствами системи, не є конкурентоспроможною. Низький ступінь комунікації між вертикаллю всередині компанії призводить до неефективного керівництва окремими підприємствами.

2. Серед опитаних підприємств у середньому:

- частка осіб із особливими потребами становить 61,2%;
- 20,4% працюючих мають середню спеціальну освіту, в тому числі серед осіб із особливими потребами – 15,2%;
- 16,6% мають вищу освіту, у т.ч. серед осіб із особливими потребами – 10,7%.

Таким чином, загальна кількість працюючих, яка не має середньоспеціальної або вищої освіти, становить 63%, у т.ч. серед осіб з особливими потребами – 74%. Це створює труднощі стосовно адаптації людей щодо опанування новими навичками і потребує допомоги держави для вирішення цієї проблеми.

При дослідженні можливостей підприємств щодо навчання своїх працівників на робочому місці:

- сім респондентів відповіли, що вони мають можливість опанувати нові навички безпосередньо на підприємстві;
- чотири респонденти відповіли, що підприємство не має можливостей для підвищення кваліфікації та рівня освіти для своїх працівників;
- два респонденти підтвердили можливість підвищення кваліфікації безпосередньо на підприємстві;
- один респондент підтвердив можливість підвищення кваліфікації у профільному навчальному центрі, розташованому в тому ж населеному пункті.

Проте, незважаючи на наявність локацій для навчання працівників, більшість підприємств не має матеріальних можливостей їх використовувати.

Серед основних причин, які є перешкодою для навчання, керівниками названі:

- брак коштів (сім респондентів);
- відсутність державної підтримки з фінансування (шість респондентів);
- відсутність державних методичних програм перекваліфікації, підвищення кваліфікації та рівня освіти (шість респондентів);
- відсутність муніципальної підтримки (чотири респонденти);
- нерозуміння потреб ринку професій та товарів, які можуть виробляти люди з особливими потребами (три респонденти);
- відсутність спеціалістів із навчання працівників як на підприємстві, так і на муніципальному рівні (два респонденти).
- відсутність державних програм із професійної реабілітації (один респондент).

При оцінці керівниками підприємств рівня доступності інформації про наявні можливості для підвищення інклюзивності підприємств і працівників:

- чотири респонденти відповіли, що вони знають про наявність спеціальних програм, але не знають де шукати таку інформацію;

- три респонденти знають про такі можливості, але інформацію доводиться шукати, до інформації нелегко доступитися, хоча вони й знають, де її знайти ;
- три респондентів взагалі не знають про такі програми;
- один респондент вважає, що перешкодою слугує відсутність центральної бази даних заходів і недолугість державних програм із цього питання.

І лише для одного респондента інформація стала легкодоступна, він обізнаний про такі можливості та постійно відслідковує таку інформацію.

Жоден із респондентів не брав участі у програмах підвищення інклюзивності своїх працівників.

При дослідженні людського капіталу *серед основних перешкод у бажанні працівників до підвищення свого рівня кваліфікації* керівники підприємств назвали:

- психологічний бар'єр (вісім респондентів);
- необізнаність щодо діючих програм підтримки (сім респондентів);
- низький рівень освіти (шість респондентів);
- низьку мобільність (чотири респонденти);
- низьку економічну грамотність (три респонденти);
- відсутність наставницької підтримки (три респонденти).

При оцінці керівниками підприємств загалом ступеня готовності працівників підприємства до опанування нових навичок 75% респондентів зазначили, що їхні працівники мають середній, 16,7% – низький та 8,3% – нижчий за середній потенціал для опанування нових навичок.

Згідно з опитуванням при аналізі гендерних груп було встановлено, що жінки при навчанні мають вищий потенціал, ніж чоловіки, для більшості вікових груп. Це стосується як працівників загалом, так і осіб з особливими потребами (табл. И.2. Додатку И).

На думку керівників підприємств, найбільш ефективними формами опанування навичками для співробітників є:

- тренінги (шість респондентів);
- програми менторства та наставництва (п'ять респондентів);
- політика інклюзивності в компанії (створення середовища та умов, які сприяють загальному розвитку працівників) (три респонденти);
- індивідуальний план розвитку працівника (три респонденти);

- майстер-класи (три респонденти);
- дистанційне навчання (два респонденти);
- групові курси (офлайн) (два респонденти);
- корпоративний нетворкінг для працівників з особливими потребами (два респонденти).

При цьому п'ять респондентів готові надавати певну кількість часу своїм співробітникам для опанування нових навичок на робочому місці, вісім підприємств готові надати матеріально-технічне забезпечення для організації навчального процесу (приміщення, орг. техніку, канцелярію та інші розхідні матеріали) та одне підприємство готове оплачувати роботу спеціалістів, які проводять навчання. Три респонденти зазначили, що вони готові оплачувати з фонду підприємства певну суму для підвищення рівня кваліфікації своїх працівників. Проте ці суми є мізерними (на рік – менше 5000 грн).

Серед ділових очікувань підприємств щодо їх фінансування для підвищення інклюзивності своїх працівників можливим джерелом надходження коштів вважають:

- вісім респондентів – Державний фонд у справах ветеранів та інвалідів ;
- шість респондентів – кошти Державного бюджету;
- чотири респонденти – кошти місцевих бюджетів;
- чотири респонденти – власні кошти підприємств;
- два респонденти – донорські програми та гранти іноземних інвесторів.

Серед рекомендацій до державних органів влади, крім державної підтримки керівниками підприємств було запропоновано:

- забезпечувати першим робочим місцем випускників вищих освітніх закладів із вадами зору (протягом трьох років);
- державні та місцеві органи влади мають розробляти та фінансувати різні програми щодо підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами. Спільно з громадськими організаціями людей з особливими потребами слід імплементувати Європейське та світове законодавство з урахуванням сучасного стану України та готовності суспільства до статутних завдань стандартних правил ООН та Конвенції про права осіб з інвалідністю;
- надавати підприємствам можливість мати держзамовлення на продукцію, розширювати асортимент продукції держзамовлення.

Наявні проблеми свідчать про недостатній рівень комунікації між Міністерством праці та соціальної політики, на яке покладено обов'язки щодо захисту соціально незахищених осіб, та підприємствами, що мають працівників із особливими потребами. Низький рівень освіти, з яким особи з особливими потребами приходять на підприємства, слугує перешкодою для подальшого навчання через брак навичок опанування професією. В такій ситуації підприємства не можуть самотужки вирішити проблеми інклюзивності працівників та потребують допомоги у навчанні та здобутті нових навичок, з огляду на сучасні запити економіки. До недоліків роботи державних органів влади слід віднести відсутність інформування підприємств щодо наявних програм здобуття нових навичок, комплектації відповідних навчальних центрів за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, навчання персоналу, на який покладено обов'язки менторства та наставництва, та оплати його роботи на підприємствах з великою кількістю осіб з особливими потребами.

Аналогічно, для оцінки рівня інклюзії нами було *розроблено анкету-опитування підприємств малого та середнього бізнесу* (табл. К.1. Додатку К) з метою виявлення головних проблем підприємств за допомогою таких показників, як:

- основний тип діяльності підприємства;
- структура рівня освіти працівників підприємств (загальна, за гендерною ознакою, за віковими групами, в т.ч. з особливими потребами);
- перешкоди на шляху до збільшення інклюзивності (об'єктивні та суб'єктивні);
- готовність працівників підвищувати свій освітній та кваліфікаційний рівень;
- рівень обізнаності керівників підприємств щодо діючих програм допомоги МСБ для підвищення рівня інклюзії;
- готовність підприємств виділяти кошти та/або час та потужності підприємств для підвищення рівня працівників;
- оцінка інклюзивності політичних та економічних інститутів;
- основні перешкоди з боку соціально-економічних та політичних інститутів;
- рівень співпраці підприємства з органами державної влади, на які покладено обов'язки щодо створення програм та підтримки підприємств із високою часткою працівників з особливими потребами;
- рекомендації для органів влади щодо покращення інклюзивності МСБ;

Це опитування складене з метою анкетування проєктів МСБ для учасників бойових дій та тимчасово переміщених осіб.

7.3. Розвиток інфраструктури як структурна реформа в Україні: інвестиційні аспекти

В умовах європейської інтеграції Україна може розраховувати на зменшення розриву та наздоганяючий розвиток унаслідок зовнішніх каналів за рахунок розповсюдження нових виробництв високотехнологічних товарів та послуг від більш інноваційних країн об'єднання. Такий варіант розвитку має спиратися на приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та технологій, включення місцевих виробників до ланцюжків постачання великих мультинаціональних підприємств (МНП). При цьому потрібно розуміти, що популярна ідея ендогенного зростання та випереджаючого розвитку за рахунок власних ресурсів можлива лише в дуже обмеженому переліку секторів (насамперед ІТ-секторі, де більшість працюючих є самозайнятими). Для освоєння більшості нових високотехнологічних товарів та послуг необхідним є фінансування науки (в тому числі фундаментальної) як пріоритету для держави на рівні, що існує в країнах ЄС, а також масштабні інвестиції у сучасне виробництво. Зрозуміло, що власних ресурсів Україна для цього не має. Крім того, на думку деяких авторів, які досконально вивчали модель розвитку ЄС, сценарій ендогенного випереджального розвитку потребує високого професіоналізму щодо державного управління та подолання корупції²⁸².

Інтеграція в європейську інфраструктуру пов'язана зі створенням єдиних транспортних, енергетичних та телекомунікаційних мереж, включенням до Європейського науково-дослідного простору. Це означає подальший розвиток людських ресурсів та стимулювання зростання економіки знань. Розвиток інфраструктури є необхідним як для бізнесової діяльності загалом, так і для створення умов для розроблення її нових напрямів, пов'язаних із залученням інвестицій, що є одним із ключових чинників процвітання України, залучення нових технологій, впровадження інновацій та реалізації геоекономічних переваг у процесі євроінтеграції. Тому особливої актуальності набуває обґрунтування завдань дорожньої карти із деталізації можливостей розбудови інфраструктурного

²⁸² Сиденко В.Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвиток: українська модель: в 2-х т. Т. 2: Європейська інтеграція і економічне розвиток. Київ: Фенікс, 2011. 448 с.

забезпечення та промислового потенціалу підвищення конкурентоспроможності регіонів України на основі аудиту з урахуванням виявлених інфраструктурних прогалин і майбутніх потреб інвесторів стосовно, передусім, розбудови hard-інфраструктури (наприклад, дорожньої та електромережі для нових промислових підприємств) та soft-інфраструктури (як-от розвитку освіти, діяльності агенцій сприяння інвестиціям).

Істотне збільшення припливу інвестицій в економіку України вимагає вагомих зрушень у створенні високорозвиненої інфраструктури²⁸³, – як hard, так і soft, – однією з найважливіших складових другої є мережа агенцій сприяння інвестиціям (IPAs – InvestmentPromotionAgencies). Агенції сприяння інвестиціям, які надають послуги та підтримують потенційних та активних інвесторів через свою регіональну мережу, представляють окремі регіони та країну загалом для зовнішнього світу.

Ще у 1990 р. дослідники Л. Веллс та Е. Вінт сформулювали чотири основні напрями діяльності АПП²⁸⁴, такі як: створення привабливого іміджу країни, генерація інвестицій, надання послуг потенційним інвесторам, активне інвестиційне лобіювання. В рамках цих напрямів діяльності цілями функціонування IPAs є інформаційне забезпечення для покращення взаємодії між інвесторами та урядом, освітньою системою та вітчизняними постачальниками, інформаційна, юридична підтримка та забезпечення зворотного зв'язку²⁸⁵. Однак певні прогалини – як у роботі самих агентств, так і в державних органах влади – гальмують приплив інвестицій у сектори економіки. Основними проблемами, притаманними діяльності українських агентств, є невиконання їх базових інформаційних функцій, а саме:

- низький рівень комунікації між інвесторами та потенційними постачальниками;
- необізнаність інвесторів про ринок праці (у розвинених країнах вся інформація стосовно вищих навчальних закладів, які випускають спеціалістів заданого профілю, підприємств, що випускають суміжну продукцію, компаній, що вже працюють у певних секторах, розміщена на сайті агенцій у вигляді єдиної бази знань). Також доцільною є інформація, що стосується середнього заробітку за тією чи іншою спеціальністю в цілому по Україні та в обраному регіоні;

²⁸³ Інфраструктура представляє собою фундаментальні засоби та системи, що обслуговують країну, місто чи іншу область, включаючи послуги та засоби, необхідні для функціонування її економіки. URL: Infrastructure | DefineInfrastructureatDictionary.com; O'Sullivan Arthur; Sheffrin Steven M. Economics: Principles in Action. Upper Saddle River, N.J: Pearson Prentice Hall, 2003. P. 474.

²⁸⁴ Wells L.T., Wint A.G. Marketing a Country: Promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment / FIAS. 2000. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/884891468763824660/pdf/multi-page.pdf>.

²⁸⁵ Information Portal Ukraine Investment Promotion Office (UkraineInvest). URL: <http://ukraineinvest.com>

– майже повна відсутність співпраці між інвесторами та закладами вищої освіти (ЗВО) у підготовці необхідних фахівців.

Більшість новостворених протягом останніх років (2015–2019 рр.) компаній в Україні середнього та високотехнологічного секторів розташована у західній частині країни (рис. 7.2). Таке розміщення спричинене інтеграцією України в європейський економічний простір, і ці тенденції зберігатимуться й надалі.

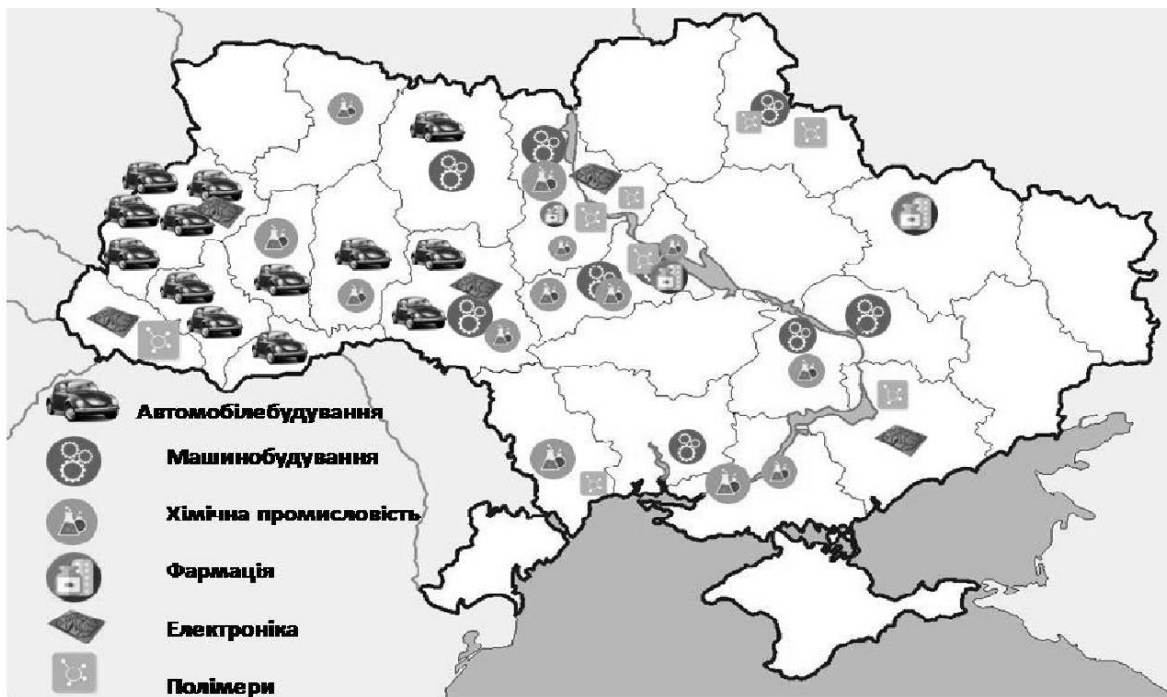

Рис. 7.2. Розташування в Україні нових (2015–2019 рр.) промислових підприємств
Джерело: Підприємства, відкриті в Україні протягом 2015–2019 рр. URL: <https://www.google.com/maps/>

Однак невідповідність розміщення нових підприємств, які потребують кваліфікованої робочої сили, та навчальних закладів необхідного напрямку призводить до ситуації, коли роботодавець не може набрати персонал для щойно збудованих потужностей. Більшість навчальних закладів, які навчають STEM²⁸⁶-спеціальностям, традиційно розташовані у великих промислових агломераціях східної частини України (рис. 7.3).

²⁸⁶ STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) — наука, технології, інженерія, математика. Цим терміном традиційно окреслюють підхід до освітнього процесу, відповідно до якого основою набуття знань є проста та доступна візуалізація наукових явищ, що дає змогу легко охопити і здобути знання на основі практики та глибокого розуміння процесів. STEM-освіта не лише спрямовує увагу на природничо-науковий компонент навчання та інноваційні технології, а й активно розвиває творчу складову особистості та критичне мислення. За даними досліджень, залучення 1% населення до STEM-професій зумовлює для економіки держави зростання ВВП на 50 млрд дол.. США [Шлапак Алла. Майбутнє української молоді. STEM-освіта. *Хвиля*. 23.10.2017. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/maybutnye-ukrayinskoyi-molodi-stem-osvita.html>].

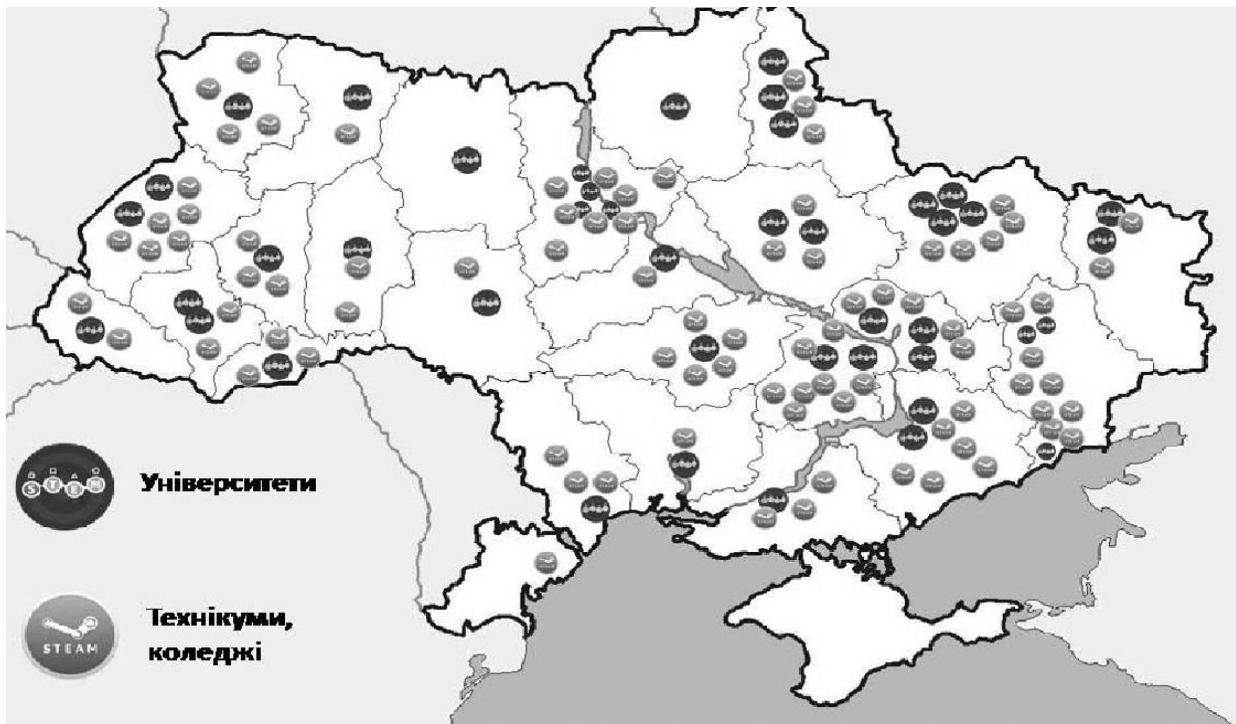

Рис. 7.3. Місцезнаходження навчальних закладів зі STEM-спеціалізацією в регіонах України

Джерело: навчальні заклади зі STEM-спеціалізацією. URL: <https://www.google.com/maps>

Підприємства автомобільної галузі ми навмисно об'єднали із високотехнологічними секторами, оскільки більшість МНП, які працюють у цій галузі, щорічно стають світовими інноваційними лідерами. Так, згідно з BCGGlobalInnovationSurvey, у 2019 р. до ТОП-50 найбільш інноваційних компаній світу потрапила ціла низка МНП, які відносяться до автомобілебудівного сектора: Tesla (9-те місце), BMW (27-ме), Toyota (37-ме), Volkswagen (включно з Audi та Porsche – 38-ме), GeneralMotors (40-ве), Daimler (включно з Mercedes-Benz – 47-ме місце)²⁸⁷. За рейтингом «EconSight-Ranking – The most innovative companies in the world», у 2019 р. на шостому місці опинилася компанія Ford, Toyota (13), GM (15), BMW (25), Mitsubishi Electric (30), Honda Motor (34), Hyundai Motor (36), Nissan Motor (78), Tata Motor (93)²⁸⁸.

Незважаючи на наявність в Україні великої кількості навчальних закладів, більшість з них не співпрацює з великими інвесторами. Система дуальної освіти, що дуже поширена в розвинених країнах та країнах, що розвиваються, в Україні

²⁸⁷ BCG Global Innovation Survey 2018. URL: <https://www.bcg.com/ru-ru/publications/2019/most-innovative-companies-innovation.aspx>.

²⁸⁸ EconSight-Ranking – The most innovative companies in the world 2019. URL: <https://www.econsight.ch/en/ranking-the-most-innovative-companies-in-the-world>

практично не застосовується, є лише поодинокі випадки (представлені на рис. 7.4). Це стримує розвиток матеріальної бази самих університетів, створення нових лабораторій та доступ до новітніх технологій. Проблема також полягає у відсутності повного доступу до наукового простору та публікацій через обмежене фінансування. А залучення великих інвесторів до співпраці із закладами вищої освіти – один із способів вирішення таких проблем. Також в Україні практично відсутня налагоджена система співпраці інвесторів із закладами вищої освіти стосовно проведення короткострокових стажувань на виробничих майданчиках корпорацій, широко поширених в інших країнах.

Рис. 7.4. Партнерство інвесторів та ЗВО в рамках дуальної освіти в Україні

Джерело: Yazaki-Ukraine. URL: <http://yazaki-ukraine.com/news/official/212-prodovzhennya-spiivraci-mizh-tov-yadzaki-ukrayina-ta-uzhgorodskim-centrom-profesiyno-tehnicnoyi-osviti.html>; Fujikura URL: <http://www.fujikura-automotive.com/en/news/collaboration-memorandum-between-fauv-and-polytechnic-university.html>; Kromberg & Schubert <http://kroschu.info/>; Bordnetse Ukraine. URL: <http://www.sebn-career.com/>

Для припливу інвестицій не менш важливо розвивати hard-інфраструктуру, насамперед транспортну, – дороги, аеропорти тощо. Якість доріг України переважно не відповідає європейським стандартам, тому дорожню інфраструктуру потрібно оновлювати. Однак, незважаючи на масштабну реконструкцію доріг, що відбулася в останні роки, ця робота часто є несистемною і залежить від місцевого самоврядування. Тому ці процеси в різних регіонах

України відбуваються нерівномірно, про що свідчить і розташування нових, побудованих протягом 2015–2019 рр., заводів із виробництва асфальту та будівельних матеріалів (рис. 7.5).

Рис. 7.5. Розташування нових (2015–2019 рр.) заводів з виробництва асфальту та будівельних матеріалів

Джерело: Заводи з виробництва асфальту та будівельних матеріалів, відкриті в Україні протягом 2015–2019 рр. URL: <https://www.google.com/maps/>

Ще одним важливим компонентом інфраструктури для потенційного інвестора (особливо для Greenfield-інвесторів²⁸⁹) є доступ до комунікацій, насамперед до електромереж. Враховуючи особливості розташування електростанцій, різні частини України є донорами або одержувачами у виробництві електроенергії. Тож аграрні в минулому Захід і Центр України наразі не мають достатніх енергетичних потужностей, що передусім стосується інфраструктури атомних електростанцій (АЕС), теплоелектростанцій (ТЕС) та гідроелектростанцій (ГЕС) (рис. 7.6).

²⁸⁹ Greenfield-інвестиції – це тип прямих іноземних інвестицій (ПІІ), коли головна компанія створює дочірню компанію в іншій країні, будуючи свою діяльність з нуля. Крім будівництва нових виробничих потужностей, ці проекти можуть також включати будівництво нових розподільних вузлів, офісів та житлових приміщень. [What Is a Green-Field Investment? URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/greenfield.asp>]

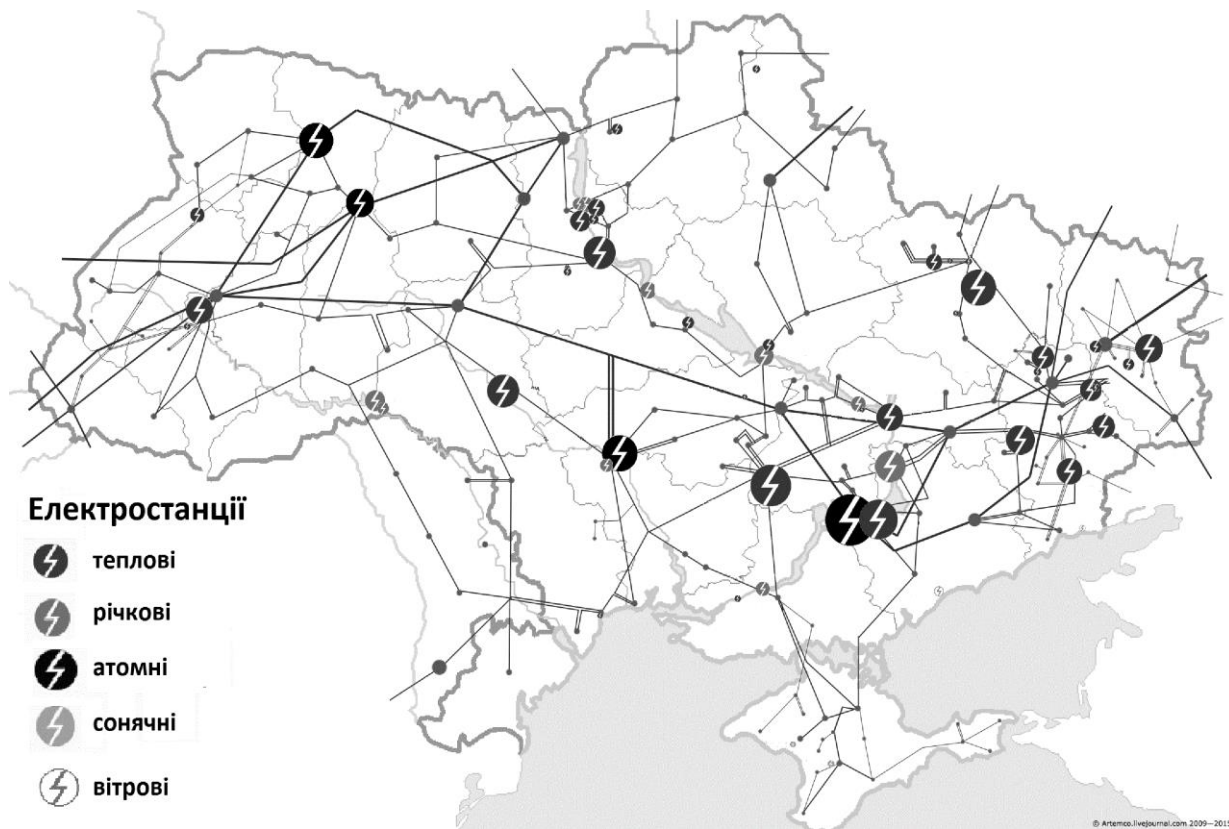

Рис. 7.6. Інфраструктура електростанцій в Україні

Джерело: Мережа електростанцій в Україні. URL: <https://www.google.com/maps/>

За даними Міністерства енергетики України, з 1 по 29 грудня 2018 р. атомні електростанції (АЕС) виробляли 51% загальної частки електроенергії, теплоелектростанції (ТЕС) – 43%, гідроелектростанції (ГЕС) – 4%, а інші – 2%. Водночас дедалі більшого значення набувають альтернативні джерела енергії, зокрема сонячної та вітрової, станції з виробництва яких наразі активно будуються в Україні. Однак нові енергетичні об'єкти також розташовані нерівномірно (рис. 7.7). Брак електроенергії на Заході, надлишок електроенергії на Сході та нестача нових потужностей з відновлюваної енергетики створюють проблеми для інвесторів, й особливо Greenfield-інвесторів, коли вони потребують підключення до загальної електромережі. Це створює певні перешкоди у вигляді необхідності отримання додаткових дозволів для підключення нових об'єктів до існуючої мережі, що істотно здорожчує підключення.

Рис. 7.7. Розташування та потужність (МВт) нових (2015–2019 рр.) сонячних та вітрових електростанцій в Україні

Джерело: Нові сонячні та вітрові електростанції, відкриті в Україні протягом 2015–2019 рр.
 URL: <https://www.google.com/maps/>

Додаткові складності у інвесторів виникають через непрозорість процесу підключення, можливість його раптового здорожчання впродовж цього процесу (навіть у понад 10 разів, як це, зокрема, сталося з австрійською корпорацією Head International Holding GmbH, якій за підключення до електромереж у Вінницькій області, як виявилось у листопаді 2019 р., потрібно заплатити 1,6 млн євро (3972 грн за кВт), тоді як на етапі підписання меморандуму потенційним інвесторам була оголошена вартість 300 грн кВт²⁹⁰), відсутність всієї необхідної відповідної інформації в інвестиційному паспорті області/району. Ситуація щодо вирішення питань, пов'язаних із підключенням до системи електропостачання в Україні є однією з найгірших у світі: 128-ме місце зі 190 країн²⁹¹, що викликає необхідність проведення

²⁹⁰ Head International Holding GmbH – австрійська корпорація, що виробляє спортивне спорядження для зимових видів спорту, тенісу та підводного плавання з аквалангом. ТОВ Хед Вінниця має намір побудувати у Вінниці завод із виробництва спорядження для зимових видів спорту (лиж, лижних черевиків, лижного кріплення та ін.). На будівництво планується витратити 80 млн євро. Компанія створить 1000 робочих місць. [Гуменний І. Завод австрійської корпорації Head у Вінниці: за підключення до електромереж потрібно заплатити 1,6 млн євро. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/zavod-head-u-vinnici-pidklyuchennya-do-elektromerezh-obiydetsya-v-1-6-mln-yevro-novini-ukrajini-50052142.html>].

²⁹¹ Doing Business 2020 / World Bank Group. Washington DC: World Bank Publications, 2019. 135 p.

структурних реформ як у сфері підключення до електромереж, так і стосовно інших компонентів інфраструктури – як hard, так і soft.

Необхідною видається розробка дорожньої карти із розбудови промислового потенціалу та інфраструктурного забезпечення підвищення конкурентоспроможності регіонів України з метою обґрунтування заходів із підвищення конкурентоспроможності вітчизняної промисловості та інвестиційної привабливості регіонів на основі аудиту промислового потенціалу та інфраструктурного забезпечення, визначення слабких місць і перешкод для залучення інвестицій.

Завдання:

1. Здійснення аудиту промислового потенціалу шляхом визначення слабких місць в діяльності підприємств та перешкод для розвитку й просування продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом збору статистичної інформації та на основі опитування керівників підприємств.

Для реалізації завдання:

- провести аудит проблем підприємств (опитування) на предмет:
 - наявності невикористаних потужностей та можливостей їх нарощування;
 - ступеня гнучкості виробництва та спроможності у короткі терміни освоїти нові види продукції;
 - відповідності виробничого обладнання сучасним запитам для виробництва інноваційної продукції;
 - можливостей кредитування підприємства;
 - використання цифрових технологій у бізнесі;
 - проблем взаємодії з державними органами влади;
 - задоволення потреб у кадрах;
 - використання сучасних цифрових технологій у просування продукції на ринках.

2. Здійснення аудиту інфраструктурного забезпечення. Визначення слабких місць та перешкод для залучення інвестицій.

Для реалізації завдання:

- провести аудит інвестиційної привабливості регіонів. У рамках аудиту провести опитування ключових стейкхолдерів на предмет проблем регіонів щодо розширення виробництва та залучення інвестицій:

- проблем розвитку енергетичної інфраструктури, комунальної та дорожньої інфраструктури;

- аналізу освітньої інфраструктури, проблем підготовки та перепідготовки кадрів, ринку праці;

- провести аудит інформаційної діяльності обласних державних адміністрацій (ОДА) і районних державних адміністрацій (РДА) щодо представлення інформації стосовно наявного потенціалу (інвестиційний паспорт району, об'єкти інвестування).

3. Оцінити потреби у промисловій продукції на внутрішньому ринку.

Для реалізації завдання:

- провести аналіз зовнішньоторговельної діяльності за визначеними товарними групами (сальдо експорту-імпорту продукції, умов торгівлі, імпорту товарів із високим ступенем обробки за класифікацією World Integrated Trade Solution (WITS);

- провести оцінку невикористаного експортного потенціалу за товарними групами порівняно із загальносвітовими тенденціями за методологією Міжнародного торговельного центру (англ. ІТС – International Trade Centre).

4. Провести аналіз інвестиційної діяльності у промислових секторах економіки.

Для реалізації завдання:

- провести аналіз інвестицій у промислові сектори за останні п'ять років (нові підприємства або розширення потужностей) за типами інвесторів, обсягом інвестицій, кількістю створених робочих місць та географічних локацій.

5. Аналіз діяльності ключових стейкхолдерів щодо розвитку малого та середнього підприємництва та поліпшення інвестиційного клімату.

Для реалізації завдання:

- провести аудит виконання програм залучення інвестицій та поліпшення інвестиційного клімату та розвитку малого та середнього підприємництва на рівні ОДА;

- визначити основні типові проблеми, характерні для всіх регіонів та особливості, притаманні окремим регіонам для їх подальшого дослідження на рівні місцевих органів влади.

6. Розробити рекомендації для ключових стейкхолдерів та приватного бізнесу стосовно підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіонів та промислових підприємств.

Перспективність дослідницької роботи у цьому напрямі та важливість результатів, які передбачається отримати, визначається тим, що стан підприємництва регіонів свідчить про його низький рівень розвитку стосовно виробництва промислової продукції та зосередженість у посередницьких секторах економіки; слабку професійну підготовку кадрів для потреб бізнесу; пасивність підприємців щодо отримання інформації та недостатній рівень знань стосовно чинного законодавства; неспроможність бізнесу скористатися потенціалом зовнішніх ринків; недосконалість податкового законодавства.

Враховуючи те, що заходи, які проводяться на місцевому рівні для підвищення конкурентоспроможності регіонів, не завжди досягають успіху, необхідний їхній аудит та корегування для виявлення прогалин у законодавстві та місцевому управлінні, що обумовлює актуальність виконання технічного завдання. В рамках виконання роботи на першому етапі доцільно провести аудит на рівні областей України, під час якого виявити найбільш проблемні регіони. Другий етап може включати детальний аналіз діяльності найбільш проблемної області (пілотний проект). На третьому етапі можливий детальний аналіз кожного регіону з деталізацією на рівні місцевих органів влади (РДА та місцевих рад).

Виконання цих завдань має передбачати обробку статистичної інформації, необхідні опитування та запити до регіональних органів влади, узагальнення з урахуванням світового досвіду методичних та практичних підходів для розробки заходів стосовно використання наявного підприємницького капіталу з метою зростання частки промислового виробництва у валовому регіональному продукті, підвищення конкурентоспроможності регіонів України; виявлення основних проблем та перешкод на шляху розвитку підприємництва; розроблення пропозицій із підвищення ефективності місцевих органів влади для реалізації програм регіонального розвитку та залучення інвестицій, розвитку дуальної освіти, створення інформаційної інфраструктури для сприяння інвесторам, місцевим виробникам та найманим працівникам для полегшення спілкування між ними, зокрема створення інтерактивних карт для поточних інвесторів, постачальників, продукції підприємств та специфіки освітніх установ. Результати такого аудиту слугуватимуть потужним підґрунтям розробки макро- мезо- і мікроекономічних програм розвитку, в т.ч. регіональних та окремих підприємств.

7.4. Інститут освіти як запорука інклюзивного розвитку

Якісні суспільні інститути здатні краще стимулювати та підтримувати приватний бізнес та суспільство загалом²⁹². Натомість неефективні політичні структури впливають на економічну стагнацію. Взаємозв'язок економічних інститутів та соціального інституту освіти полягає в тому, що здобуття кращої освіти забезпечується такими економічними стимулами, як заощадження, інвестування, впровадження нових технологій. При інклюзивному розвитку економічних інститутів вони створюють умови та стимули для здобуття освіти. Разом із тим в умовах недосконалого розвитку економічних інститутів, негарантованих прав власності будь-які економічні стратегії приречені, а збалансоване інвестування в економіку неможливе. Особливо це стосується розвитку окремих регіонів, що полягає у відсутності планування та диспропорційності структури економіки.

Якісний суспільний інститут освіти – це запорука успішного інклюзивного розвитку як окремих членів суспільства, так і бізнесу та регіонів країни.

Освіта є запорукою розвитку конкурентного середовища, вона надає людям свободу у пошуку професій. Також вона нерозривно пов'язана з іншим рушієм процвітання – розвитком технологій. Освіта, знання і ноу-хау робочої сили – три її кити та рушійна сила розвитку та процвітання. Сьогодні технологічні зміни потребують наявності освіти як у інноватора, так і у найманого робітника. Освіта є одним із головних факторів, які впливають на залучення до суспільного життя найширших верств населення, у тому числі вразливих груп. Якісна освіта допомагає кращій адаптації, соціалізації та заохоченні людей до участі в економічних, політичних процесах.

Разом із тим, на вибір тієї чи іншої спеціальності впливає багато факторів. Один з них – наявність підприємств у регіонах, які забезпечують високий рівень заробітної плати, соціальний пакет та рівень технологій на підприємстві. Це безпосередньо пов'язано з діяльністю великих інвесторів, більшість з яких є мультинаціональними компаніями, що мають відповідні філії (відділення, підприємства) у різних країнах.

Прихід в країну таких компаній пов'язується з передачею нових технологій та потребує кваліфікованої робочої сили, особливо інженерних спеціальностей. Для України важливим є розвиток як машинобудування, так і агропромислового сектора, що слугує джерелом зростання та валютних надходжень. Тому для аналізу ситуації на

²⁹².Аджемоглу Д, Робінсон Д.А.. Чому нації занепадають. Київ: Наш формат, 2016. 440 с.

ринку освітніх послуг нами було відібрано вищі навчальні заклади саме такого спрямування. Загалом більшість регіонів України надають доступ до навчання із цих спеціальностей (таблиці Л.1–Л.3 Додатка Л).

Як STEM (science+technology+engineering+math) було відібрано понад 20 інженерних та ІТ-спеціальностей (табл. Л.4 Додатка Л).

Нами було проаналізовано такі параметри:

- обсяги максимального державного замовлення на обрані спеціальності;
- реальна кількість набраних на бюджет;
- загальна кількість набраних (бюджет+контракт);
- престижність спеціальності (відношення кількості набраних абітурієнтів до обсягу максимального державного замовлення);
- максимальний, мінімальний та медіанний прохідний бал на державне замовлення у розрізі ВНЗ та спеціальностей;
- вплив великих інвесторів, що зайшли в Україну в останні чотири роки, на порогові величини прохідних балів в окремих регіонах.

Структура державного замовлення суттєво відрізняється від реально прийнятих на навчання абітурієнтів (рис. 7.8–7.10).

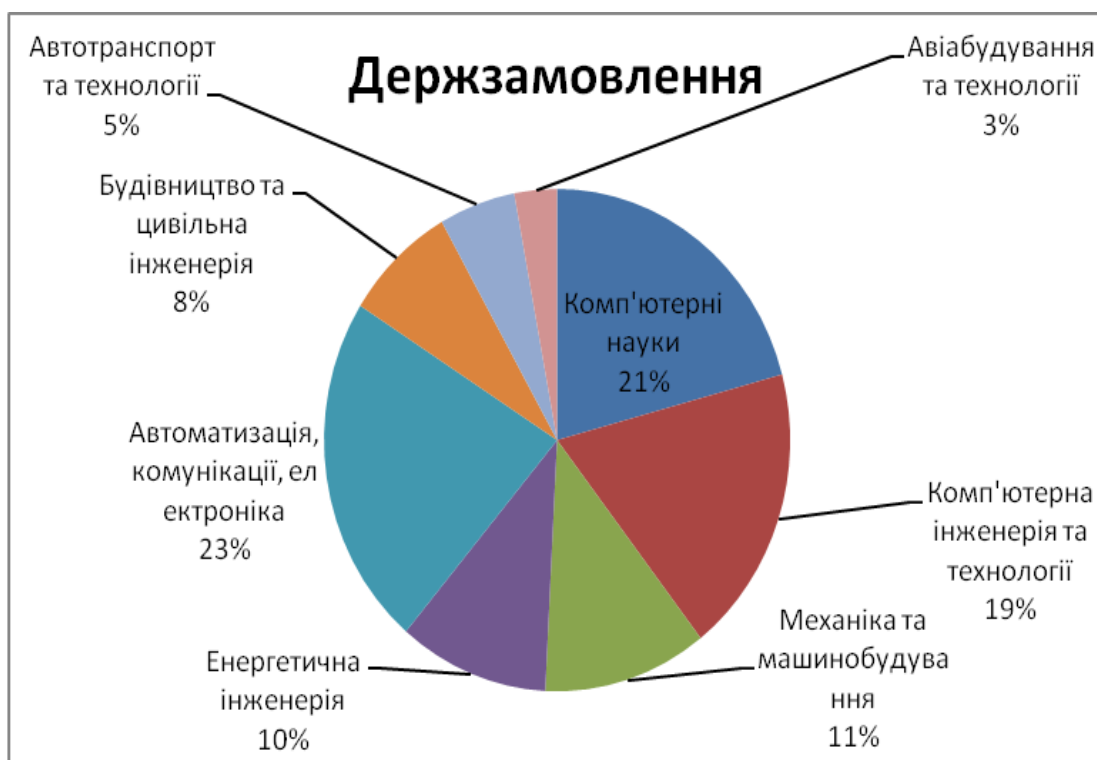

Рис. 7.8. Структура державного замовлення на STEM-спеціальності у 2018 р.

Джерело: складено авторами.

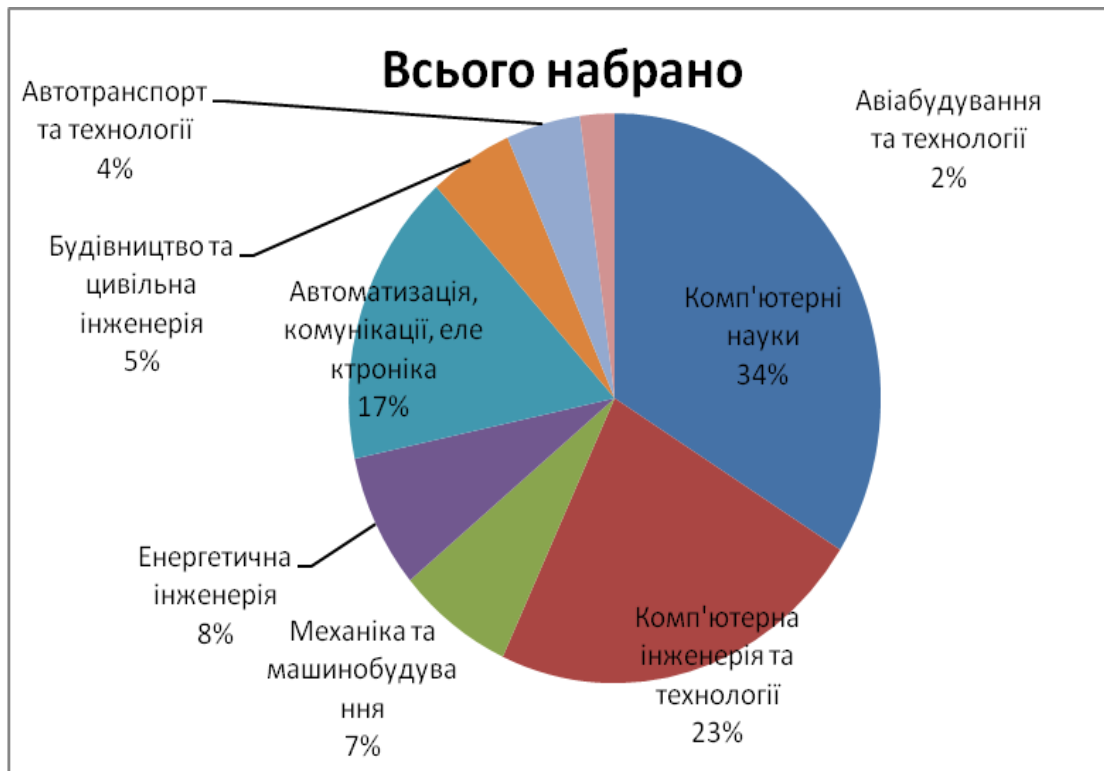

Рис. 7.9. Розподіл прийнятих першокурсників на STEM-спеціальності у 2018 р.

Джерело: складено авторами.

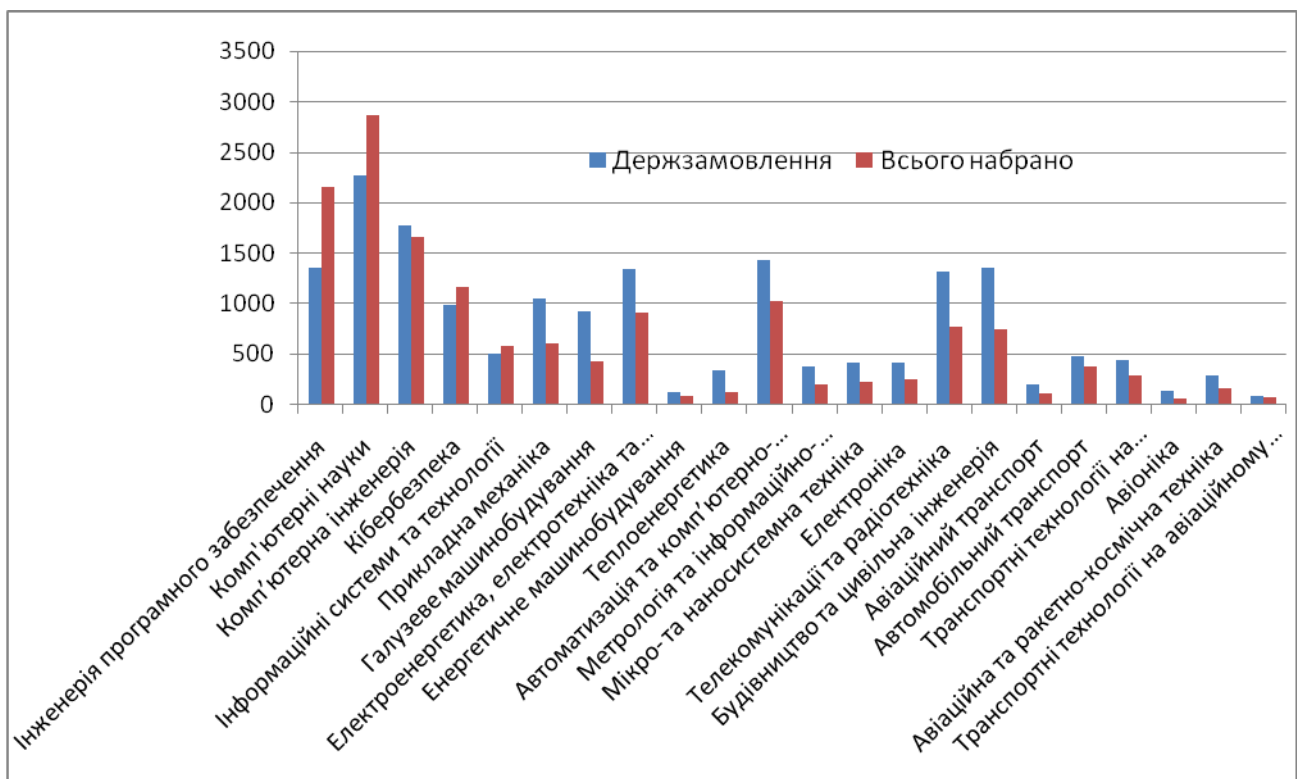

Рис. 7.10. Диспропорції між держзамовленням і попитом на різні види STEM-спеціальностей у 2018 р.

Джерело: складено авторами.

Основними диспропорціями є:

– низький обсяг державного замовлення на інженерні спеціальності, що пов'язані з машинобудуванням та енергетикою через відсутність попиту з боку абітурієнтів на ці спеціальності, та недостатня кількість прийнятих на бюджет навіть за таких умов;

– низький рівень знань тих, хто вступає на непрестижні спеціальності, що означає витрати бюджетних коштів, які матимуть дуже низьку віддачу в економіці.

Прихід в Україну великих інвесторів як підвищує попит на відповідні спеціальності у регіоні, так і впливає на прохідні бали абітурієнтів (рис. 7.11–7.13).

Рис. 7.11. Локації нових підприємств машинобудівної галузі та автомобілебудування

Джерело: складено авторами.

Рис. 7.12. Локації нових підприємств електроніки та полімерних матеріалів

Джерело: складено авторами.

Рис. 7.13. Локації навчальних закладів III–IV ступеня акредитації, що готують спеціалістів зі STEM-спеціальностей

Джерело: складено авторами.

Так на спеціальність 274 «Автомобільний транспорт» у Вінницький політехнічний інститут було набрано 105% від держзамовлення, у Рівненський – 118%, у Львівську політехніку – 135%, Тернопільський – 100%, Хмельницький – 172%. Натомість у Дніпропетровську політехніку – лише 57%, Харківську – 74% від обсягу держзамовлення. Перетікання розумних студентів в ІТ-спеціальності пов’язане як із престижністю самої професії, так і з тим, що навчання менше залежить від матеріально-технічної бази університету, ніж інженерним спеціальностям, що потребують великої кількості обладнання, отже, більше залежить від розумових здібностей самого студента для опанування потрібної професії. Нами були розраховані порогові значення (максимальне, мінімальне, медіанне) по всіх STEM-спеціальностях для абітурієнтів, що були прийняті у 2018 р. на бюджет (табл. 7.1).

Порогові значення прохідного балу на бюджет за різними спеціальностями

Код	Спеціальність	Max	Med	Min	
121	Інженерія програмного забезпечення	194,3	183,7	176,5	
122	Комп'ютерні науки	188,2	175,9	167,6	
123	Комп'ютерна інженерія	185,8	172,6	166,5	
125	Кібербезпека	186,7	174,1	166,0	
126	Інформаційні системи та технології	181,2	172,5	165,7	
131	Прикладна механіка	167,8	142,7	122,3	
133	Галузеве машинобудування	164,0	138,0	118,2	
141	Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	174,4	147,0	123,5	
142	Енергетичне машинобудування	172,8	150,5	131,8	
144	Теплоенергетика	159,5	144,0	128,2	
151	Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	176,7	156,2	136,0	
152	Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка	159,4	145,5	132,2	
153	Мікро- та наносистемна техніка	169,6	149,0	132,6	
171	Електроніка	175,2	154,9	128,0	
172	Телекомунікації та радіотехніка	172,0	150,3	126,9	
192	Будівництво та цивільна інженерія	178,6	145,5	119,6	
274	Автомобільний транспорт	171,8	147,8	129,2	
275	Транспортні технології на автомобільному транспорті	172,9	152,6	137,4	
173	Авіоніка	172,5	152,1	128,8	
272	Авіаційний транспорт	184,7	159,6	124,6	
134	Авіаційна та ракетно-космічна техніка	185,0	152,2	120,4	
275(А)	Транспортні технології на авіаційному транспорті	186,3	161,4	135,9	
у тому числі:					
	Комп'ютерні науки та технології	121,122,123,125,126	187,2	175,8	168,5
	Інженерія та енергетика	131,133,141,142,144	167,7	144,5	124,8
	Автоматизація та електроніка	151,152,153,171,174	170,6	151,2	131,1
	Автомото	274,275	172,4	150,2	133,3
	Авіа	173,272,134,275	182,2	156,3	127,4

Джерело: складено авторами.

Широке впровадження дуальної освіти та залучення іноземних інвесторів до співпраці з університетами для підготовки потрібних спеціалістів змогло би суттєво покращити матеріально-технічну базу, сприяти отриманню доступу до нових технологій та підвищення якості людського потенціалу. Крім того, така система могла би надалі стати точкою зростання для розвитку R&D центрів, як це відбувалось у країнах ЦСЄ та країнах Південно-Східної Азії.

7.5. Напрями удосконалення державної структурної політики для досягнення цілей інклюзивного розвитку з урахуванням регіональних особливостей

Для досягнення цілей інклюзивного розвитку і сприяння практичному втіленню Цілей сталого розвитку необхідно здійснити такі заходи.

- Підвищити рівень інклюзивності вітчизняної економіки та суспільства загалом як один із напрямів розв'язання проблеми високого рівня нерівності добробуту в Україні. Ключовими завданнями інклюзивної моделі розвитку є: забезпечення рівного доступу до ринків, ресурсів і неупередженого регуляторного середовища для різних соціальних груп, формування механізмів забезпечення продуктивної зайнятості, збільшення доходів для відчужених груп і подолання бідності, вироблення нових підходів до споживання обмежених ресурсів і досягнення інклюзивного розвитку та зростання у довгостроковій перспективі. У цьому контексті важливе значення має ефективність та якість інститутів – як державних, так і громадських. Сильні державні інститути, з високим рівнем довіри громадян – це одна з ключових передумов для розбудови інклюзивного суспільства.

- Враховувати ЦСР при розробленні програмних документів. Регіональна, міська влада, представники ОТГ повинні розуміти, які можливості та переваги надає дотримання ЦСР. Цілі сталого розвитку – це «нова мова», якою сьогодні спілкується все цивілізоване суспільство. Відповідно врахування ЦСР при розробленні програмних документів – це широкі можливості для залучення міжнародних партнерів, технічної допомоги, грантових коштів тощо для вирішення проблем регіонів. Активна робота на регіональному рівні в напрямі реалізації ЦСР сприятиме підвищенню рівня інклюзивності.

- Залучати бізнес до реалізації ЦСР. Бізнес має розуміти, що Цілі сталого розвитку корисні для нього, зокрема з таких причин, як: розширення ринку, розповсюдження ідей сталого розвитку, об'єднання зацікавлених сторін, стабілізація ринків і сприяння прозорості фінансових систем. У свою чергу держава має бути зацікавлена у стимулюванні та залученні бізнесу до реалізації ЦСР. Адже співпраця уряду та підприємницьких структур допоможе знизити

певні державні витрати на вирішення ряду екологічних та соціальних проблем. Наприклад, щодо мінімізації шкідливого впливу, зокрема зниження споживання води у регіонах із водним дефіцитом, або поліпшення утилізації відходів.

Відповідно, за цим напрямом актуалізуються такі завдання: ідентифікувати «вузькі місця», що заважають широкому впровадженню КСВ на українських підприємствах, та визначити напрями подальшого розвитку КСВ в Україні; розробити національну політику, що сприятиме поширенню КСВ в Україні; заохочувати підприємства вибудовувати власний підхід до корпоративної соціальної відповідальності на основі визнаних на міжнародному рівні принципів КСВ у їх різних варіаціях; інформувати про переваги, які надає впровадження стратегії КСВ; оновити існуючі підходи та принципи КСВ з урахуванням глобальних трендів (emerging technologies, sharing economy, remote work). Діджиталізація економіки та бізнес-процесів, виникнення нових форм трудових відносин трансформували та продовжують змінювати традиційне бізнес-середовище. Це вимагає вбудовування у стратегію КСВ відповідальних підходів, пов'язаних з новими технологіями, роботизацією, скороченням традиційних робочих місць та виникненням нових професій і форм працевлаштування, а також нових моделей взаємовідносин між роботодавцем, виробником та споживачем.

- Забезпечувати всеохоплюючу і якісну освіту та заохочувати усі прошарки населення до навчання впродовж усього життя.
- Забезпечувати перехід до раціональних моделей споживання і виробництва задля зменшення антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Промисловість та сільське господарство є основним джерелом забруднення навколишнього середовища, що безпосередньо впливає на якість, тривалість життя та добробут населення. Водночас підприємства часто є центром економічного життя громад і джерелом економічного зростання. Тому в цьому питанні важливо віднаходити баланс між інтересами усіх стейкхолдерів і приймати рішення на засадах сталості.

Розвиток економіки за сталими, зеленими принципами дозволить Україні змінити парадигму економічного зростання та розбудувати її таким чином, щоб підвищення соціально-економічних показників відбувалося одночасно зі

зниженням рівня викидів парникових газів, забруднюючих речовин, енергоспоживання тощо. Розпочинати масштабні зміни варто з реалізації пілотних проєктів на рівні громад, а успішний досвід масштабувати. Об'єднавши зусилля науки та бізнесу, реально запропонувати громадам ефективні інноваційні рішення.

- Подолати гендерну нерівність.

Дослідження доводять, що подолання гендерної нерівності забезпечить зростання світового ВВП. Глобальні цілі сталого розвитку сприяють досягненню гендерного балансу на ринку праці, що в свою чергу стимулює розвиток підприємництва і створення робочих місць. Основна причина гендерної нерівності – стійкі гендерні стереотипи. Проблему гендерних стереотипів у суспільстві можна вирішити тільки, об'єднавши зусилля держави, сектора освіти, бізнесу та медіа для підвищення обізнаності суспільства з метою їх подолання.

Для забезпечення збалансованого розвитку людського капіталу як необхідної засади інклюзивного економічного розвитку України доцільно здійснити таке.

1. Забезпечити популяризацію науки задля налагодження взаємодії суспільства, підприємництва на науковій сфері шляхом використання сучасних цифрових та комунікаційних технологій.

2. Здійснити заходи щодо розбудови науково-технологічної інфраструктури з метою посилення ролі НАН України як частини стартап-екосистеми. Створити умови для формування на базі установ НАН України закладів інфраструктури, що сприятимуть розвитку технологічного підприємництва та комерціалізації наукових результатів, їх успішнішій реалізації, заохочуватимуть молодь до науково-технічної діяльності.

3. Вжити заходів щодо зміцнення міжнародного співробітництва у сфері покращення кількісних та якісних характеристик людського капіталу шляхом реалізації спільних проєктів, підвищення рівня наукової мобільності, забезпечення ефективного функціонування системи експертної оцінки проєктів задля підтримки впровадження передового досвіду та підвищення їх якості, а також для інтернаціоналізації української науки.

4. Закріпити за НАН України функції із визначення пріоритетів розвитку суспільства в рамках співробітництва з Національною радою з питань розвитку науки і технологій та іншими зацікавленими сторонами у рамках Візії, на основі якої мають формуватися форсайти, прогнози, стратегії, цільові орієнтири розвитку науки та технологій з метою збалансованого розвитку людського капіталу.

5. Забезпечити спрямування діяльності НАН України на досягнення глобальних Цілей сталого розвитку; рекомендувати Президії, секціям, відділенням та установам НАН України визначити ключові ЦСР, в напрямі досягнення яких вони мають здійснювати наукову діяльність.

6. Відповідно до цілей Угоди про асоціацію з ЄС сприяти залученню України до Європейського дослідницького простору, підтримувати реформування дослідних установ та реорганізацію системи управління науковою сферою, зокрема розвитку її науково-технічного потенціалу, з метою сприяння формуванню конкурентоспроможної економіки та суспільства, що базується на знаннях, у тому числі шляхом:

- здійснення спільних досліджень щодо діяльності, спрямованої на заохочення наукового прогресу, трансферу технологій та ноу-хау;

- розширення практики навчання через реалізацію програм обміну для дослідників та спеціалістів;

- активізації діяльності щодо організації спільних заходів щодо наукового та технологічного розвитку;

- вживання заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для проведення досліджень та впровадження нових технологій, а також просування брендів установ НАН України та належного захисту інтелектуальної власності щодо результатів досліджень;

- використання європейського досвіду у сфері організації управління науково-дослідними установами та формування відповідного інституційного простору з метою розвитку та покращення спроможностей наукових установ щодо здійснення та розширення участі у наукових дослідженнях;

– використання порядку денного Європейського наукового простору як платформи для реалізації національних реформ і досягнення збалансованого розвитку людського капіталу.

7. Вжити заходів щодо зменшення витрат та підвищення ефективності адміністративного управління дослідженнями, забезпечувати більш гнучке та оперативне прийняття рішень з делегуванням розширених повноважень науковим підрозділам.

8. Розробити заходи щодо стимулювання дослідників (зокрема молоді) до наукової кар'єри, використовуючи набір різних методологічних інструментів, таких як програмно-цільове фінансування, програми міжнародного обміну, надання службового житла для молодих вчених.

З метою удосконалення державної політики регіонального розвитку для забезпечення інклюзивного розвитку регіонів пропонуємо таке.

1. Зважаючи на значну структурну неоднорідність регіонального простору країни, необхідно забезпечити диференційований підхід до кожного з регіонів на основі чіткого визначення типів структури його економіки та групування на цій підставі. Враховуючи згадку в ДСРР-2020 п'яти типів економічної структури регіонів (індустріальний; сільськогосподарський; з домінуванням сфери послуг; з орієнтуванням на сферу послуг та промислово-аграрний), доречно було би покласти таку класифікацію в основу побудови регіональної політики та розробити окремі рекомендації стосовно цих груп регіонів щодо соціально-економічного розвитку та забезпечення диверсифікації їхніх економік. Визначений диференційований підхід сприятиме підвищенню ефективності державної регіональної політики загалом та зростанню інклюзивності розвитку на засадах диверсифікації зокрема.

2. Зважаючи на недостатнє врахування потреб регіональної диверсифікації, доцільним є внесення в Державну стратегію регіонального розвитку до 2020 року, а також в Стратегію соціально-економічного розвитку регіонів змін, що стосуються визначення намірів диверсифікації економічної діяльності всіх перелічених вище груп регіонів.

Забезпечення диверсифікації галузевої структури економіки регіонів передбачає стимулювання:

✓ формування та розвитку в економічній структурі регіонів нових, нетрадиційних для цих регіонів, видів економічної діяльності, що базуються на покращенні використання наявних регіональних ресурсів та потребують створення відповідних сприятливих умов для їх становлення. Згідно із сучасною європейською практикою серед нетрадиційних напрямів економічної діяльності найбільший рівень впровадження мають становлення та розвиток туристичного сектору, альтернативної енергетики та креативних індустрій;

✓ екологізації господарської діяльності шляхом: радикальних змін у технологічному способі виробництва; формування принципово нової системи виробництва з прогресивною структурою й типами економічних зв'язків; запровадження нових екологосприятливих видів економічної діяльності на підставі розвитку якісно нових виробничих відносин тощо; розвитку виробництв, орієнтованих на вторинну переробку сировини; розбудови інноваційної інфраструктури в регіонах;

✓ розвитку сфери послуг з особливим акцентом на соціально значущих послугах, що передбачає розбудову транспортних мереж та розширення спектра транспортних послуг; фінансового та страхового секторів; освіти, охорони здоров'я, науки тощо;

✓ оновлення спеціалізації регіональної економіки, що ґрунтується виключно на конкурентних перевагах високого порядку (розробці нових, інноваційних технологій; виробництв унікальної продукції; орієнтації на підготовку висококваліфікованих фахівців).

При формуванні заходів з реалізації стратегічних документів на підставі диверсифікації окремий акцент слід зробити на:

забезпеченні орієнтованості процесу диверсифікації на збільшення частки середньо високотехнологічних та високотехнологічних галузей промисловості;

зростанні в економіці регіонів частки продукції з високою доданою вартістю;

зростанні в економіці промислових регіонів частки послуг (ділових, туристсько-рекреаційних, соціальних тощо);

зниженні екологічного навантаження на оточуюче середовище (зобов'язання суб'єктів господарювання щодо екологічної модернізації

виробничих процесів, впровадження енергозберігаючих технологій; запровадженні комплексного використання сировини).

3. Зважаючи на недостатнє врахування принципів інклюзивності, доцільним є внесення змін та доповнень у нормативно-правову базу із впровадження реформи децентралізації, які стосуються:

забезпечення територіальної соціально-економічної інтеграції шляхом:

✓ стимулювання інтегруючої ролі міст та адміністративних центрів ОТГ як осередків економічного та соціального розвитку: врегулювання на законодавчому рівні організаційно-правових засад функціонування міських агломерацій з урахуванням особливостей, сформованих упровадженням реформи децентралізації; врегулювання питань взаємодії об'єднаних територіальних громад, що формують певні агломерації, а також визначення принципів і механізмів їх взаємодії в межах агломерацій тощо;

✓ внесення змін та доповнень у проєкт Закону України «Про міські агломерації»²⁹³ стосовно принципів (ст. 2), умов (ст. 4), порядку (розділ 2) формування агломерацій із акцентом на їх виникненні як об'єктивного процесу територіального розвитку природним шляхом на засадах потреби співпраці їх суб'єктів;

✓ визнання міських агломерацій як суб'єкта, формування якого на практиці можливе лише на основі встановлення системи господарських зв'язків на певній території;

розвитку/покращення міжрегіональної співпраці, створення умов для співробітництва регіонів шляхом:

✓ включення в проєкт Закону України «Про міські агломерації» положень з управління розвитком агломерацій, які стосуються передусім планування їх території, громадського транспорту та спільної інфраструктури, диверсифікації економічної, соціальної та культурної життєдіяльності;

✓ внесення змін до Законів України «Про співробітництво територіальних громад» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» стосовно правового регулювання співробітництва територіальних громад, розташованих

²⁹³ Проєкт Закону України «Про міські агломерації». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318

навколо великих міст України, надавши такому співробітництву великих міст і довколишніх сіл обов'язковості та здійснення на засадах добросусідства;

посилення міжрегіональних зв'язків шляхом: розвитку комунікаційних мереж; створення міжрегіональних систем врегулювання та попередження криз, у т.ч. запобігання та реагування на загрози, що виникають внаслідок економічної діяльності, та спільні виклики щодо безпеки внутрішнього середовища; запровадження проєктів міжрегіональної співпраці та соціального партнерства;

покращення доступу до регіонів шляхом: розвитку мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення, покращення транспортної доступності сільських населених пунктів, поліпшення регіонального та міжрегіонального сполучення.

Для удосконалення використання підходів смарт-спеціалізації у державній політиці України було би доцільно:

Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України:

сприяти отриманню технічної допомоги від ЄС щодо підготовки та впровадження Методики розроблення Стратегії смарт-спеціалізації;

сприяти реалізації пілотних проєктів зі смарт-спеціалізації в Київській, Одеській та Харківській областях;

започаткувати пілотні проєкти зі смарт-спеціалізації для старопромислових регіонів України (Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької областей) та сприяти їх реалізації для кращого урахування особливостей цих регіонів при опрацюванні Методики розроблення Стратегій смарт-спеціалізації регіонів України;

забезпечити адаптацію Методики розроблення Стратегії смарт-спеціалізації на основі досвіду реалізації відповідних пілотних проєктів;

провести серію семінарів та тренінгів для органів державної та регіональної влади щодо розроблення Стратегій смарт-спеціалізації регіонів, заснованої на використанні адаптованої Методики розроблення;

залучити органи державної регіональної влади та місцевого самоврядування до розроблення Стратегій смарт-спеціалізації регіонів;

забезпечити узгодження Стратегій смарт-спеціалізацій щодо кожного з регіонів з новою Державною стратегією регіонального розвитку, розробленою після закінчення терміну дії чинної;

Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:

при розробленні Державної стратегії регіонального розвитку України на наступний період чітко визначити сутність, місце та завдання регіональної смарт-спеціалізації як інструменту нової регіональної політики, який використовується в ЄС з 2010 р.;

на підставі адаптованої Методики розроблення Стратегії смарт-спеціалізації регіонів визначити щодо кожного регіону України пріоритети регіонального розвитку;

Міністерству економічного розвитку і торгівлі України:

забезпечити узгодження регіональної, структурної, промислової та інноваційної політики України з урахуванням регіональної смарт-спеціалізації;

розробити державну програму розвитку *інноваційних* кластерів (з урахуванням регіонального аспекта), забезпечити її узгодженість з регіональними стратегіями смарт-спеціалізації;

сприяти формуванню умов інтеграції малого та середнього бізнесу в мережі створення доданої вартості промислово розвинених та старопромислових регіонів України, насамперед у сфері впровадження інновацій, для сприяння реалізації положень концепції регіональної смарт-спеціалізації за рахунок активізації елемента «підприємницьке відкриття».

Для подолання гендерних дисбалансів на ринку праці загалом, а також щодо сприяння залученості жінок у STEM-галузі:

- створення сприятливих умов для поєднання професійних і сімейних обов'язків працівниками з дітьми та адвокаційна робота із працедавцями;
- розширення можливостей дистанційної зайнятості та застосування гнучкого робочого часу;
- розвиток мережі дошкільних дитячих закладів, особливо в сільській місцевості;

- заохочення підприємницької діяльності жінок, створення сприятливого середовища для розвитку ділової активності та бізнесових ініціатив жінок, розширення грантових форм підтримки та програм мікрокредитування жіночого підприємництва, допомога у започаткуванні бізнесу та доступність кредитних ресурсів для його розвитку.

Запровадження цих рекомендацій дозволить більшою мірою реалізувати в Україні принципи інклюзивності як ключового аспекта створення засад для нової якості економічного зростання.

Для створення умов формування в Україні технологічної екосистеми рекомендуємо:

– у сфері академічного підприємництва:

1) об'єднати наявні інфраструктурні ресурси (бізнес-інкубатори на базі ЗВО) у вигляді мережі, доступної для користування студентам та учням різних навчальних закладів, що допоможе системі підтримки академічного підприємництва стати більш ефективною;

2) залучати міжнародних партнерів, які відомі своїми успіхами у створенні дієвої екосистеми академічного підприємництва та стартап-підприємництва. Зокрема, міністерство може сприяти налагодженню співробітництва із зарубіжними організаціями, які презентують свій досвід в Україні (так, наприклад, під час форуму «Going Global: Ізраїльсько-Український День Інновацій», який проводився за сприяння Офісу із просування експорту та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2017 р, свій досвід презентувало ізраїльське представництво міжнародної організації з підтримки стартапів MassChallenge. Співпраця з MassChallenge дозволить вітчизняним інноваційним проектам отримати доступ до фінансування від таких організацій (партнери MassChallenge) як IBM, Microsoft, Nestlé, Pepsico, Pfizer, Procter&Gamble, PTC, BCG, General Electric, Blackstone Charitable Foundation, The Kauffman Foundation, The J.P. Morgan Chase Foundation та ін. Керівництво зазначеної організації висловило зацікавленість у співпраці з українською стороною та готовність до обговорення плану дій, але план так і не було втілено у життя);

3) популяризувати, надавати інформаційну підтримку «взірцевим» успішним спін-офф проектам. Як свідчить практика, історії успіху сприятимуть розвитку підприємницької культури в науковій та освітній сферах та стимулюватимуть студентську молодь створювати власні інноваційні проекти;

4) осучаснити навчальну програму: включити надання підприємницьких навичок як факультативний курс.

Усі ці кроки можуть стимулювати розвиток екосистеми академічного підприємництва.

Поліпшення державного регулювання і державної політики стосовно академічного підприємництва – важливе та актуальне завдання, що потребує рішень з урахуванням міжнародних практик та досвіду;

– у сфері інноваційної діяльності підприємств МСБ:

1) Створювати місцеві центри інформаційної підтримки малого підприємництва щодо кон'юнктури місцевих ринків, вільних матеріально-технічних об'єктів (що підлягають оренді), наукових розробок та винаходів, які можуть бути надані у використання, тощо;

2) розширити/спростити доступ на місцях до інформації та професійних консультацій щодо об'єктів інтелектуальної власності (реєстрація об'єктів права ІВ, захист, бухгалтерський облік нематеріальних активів тощо), що стимулюватиме використання інновацій у сфері малого та середнього підприємництва;

3) Сформувати електронну базу даних (реєстр) інновацій, яка б містила інформацію про інвестиційно привабливі інноваційні МСБ, популяризувати та рекламувати місцеві інноваційні проекти МСБ з використанням регіональних інтернет-порталів.

Зазначені заходи сприятимуть розвитку інноваційної діяльності підприємств МСБ та створять підґрунтя для формування інтелектуально орієнтованої економіки, посилять конкурентні переваги вітчизняного бізнесу та зміцнять позиції малого та середнього бізнесу в Україні;

– у сфері розвитку стартапів:

1) допомога місцевим талантам може стати передумовою для формування регіональних мікроекосистем, чому має сприяти реформа місцевого

самоврядування. Відсутність доступної підтримки (як-от навчання необхідним навичкам, допомога у залученні посівних інвестицій, наприклад, організація локальних заходів для потенційних інвесторів) малого та середнього бізнесу та стартап-підприємництва на місцях є однією з ключових причин, чому в Україні багато винахідників та інноваторів, але мало стартапів та інноваційних бізнесів. Практика останніх років показала, що лише наявності висококваліфікованих технічних фахівців для створення якісної екосистеми недостатньо. Багато українських програмістів знаходять роботу в зарубіжних технологічних компаніях, але лише одиниці наважуються на створення власного продукту і проходження з ним усього циклу зростання стартапу.

Водночас у 2018 р. українські проекти залучили 2,3 млн дол. США на міжнародних краудфандінгових платформах (це в 4 рази більше від запланованого). Ці дані демонструють, що американські та європейські споживачі зацікавлені в українських технічних новинках. Саме тому дуже важливо надати регіонам України необхідні механізми та інструменти ефективного розвитку інноваційних технологій, що сприятиме як зростанню економічного потенціалу України, так і просуванню конкурентоспроможних інновацій на світові ринки;

2) узгодження цілей та функцій державних інститутів, призначення яких – стимулювання створення і комерціалізації інновацій. Діяльність таких фондів (зокрема, Фонду державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків (Фонд підтримки винаходів Мінекономрозвитку) та Фонду розвитку інновацій (Український фонд стартапів (УФС) – державний фонд, започаткований за ініціативою КМУ) повинна мати системний характер та створювати синергетичний ефект.

Зазначена рекомендація у сфері підтримки стартапів може бути включена до плану заходів Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року;

3) оновлення законодавства в напрямі полегшення інвестування в стартапи в Україні та діяльності інвестфондів.

Для удосконалення державної структурної політики у секторі домогосподарств з метою досягнення цілей інклюзивного розвитку пропонуємо таке.

Проведені дослідження дозволяють визначити, що основні напрями трансформації структури економіки мають бути спрямовані на збільшення виробництва доданої вартості при скороченні матеріальних витрат, зокрема:

- сприяння розвитку високотехнологічного виробництва та розвитку сфери послуг;
- скорочення виробництва продукції застарілих технологічних укладів;
- розвиток і розширення транспортної інфраструктури;
- розширення видобутку власних енергетичних природних ресурсів;
- створення сприятливих умов для структурних і технологічних змін, орієнтованої на високотехнологічні методи виробництва;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва (низьковідсоткове кредитування, вільний доступ до ресурсів і ринків, незаангажованість судової влади, дотримання прав власності, пільгове оподаткування, кредитування виробничої діяльності);
- кількісне та якісне збільшення інвестицій, насамперед у виробничі основні засоби, а в їхньому складі – в машини та обладнання;
- залучення іноземних інвестицій для розвитку інфраструктури та виробничої сфери;
- розвиток альтернативної енергетики.

З метою зниження навантаження на бюджет доцільно вжити заходів до закриття, приватизації або передачі у концесію збиткових підприємств державної форми власності (наприклад, у вугільній промисловості, транспорті).

Ці напрями розвитку мають бути підтримані державними заходами щодо:

- створення сприятливого фінансового середовища (розширення доступу до банківського кредитування, зниження відсоткової ставки за наданими кредитами, запровадження довгострокового кредитування виробничої діяльності);
- допомоги у пошуку зовнішніх ринків та побудові виробничо-збутових ланцюжків за участі іноземних контрагентів;
- справедливого надання субсидій, зокрема у сільськогосподарському виробництві;
- підтримки тривалої стабільності національної валюти;
- удосконалення державного регулювання економікою;

- формування сприятливого інвестиційного клімату, спрямування інвестицій на стратегічні інвестиційні проекти;
- спрощення системи оподаткування та адміністрування податків, зниження фіскального тиску на підприємства;
- реформування судової системи, правоохоронних органів, боротьби з корупцією.

Поряд із цим розвиток економіки має супроводжуватись посиленням державного контролю за:

- діяльністю банків та інших фінансових посередників;
- рівнем монополізації;
- функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення;
- якістю харчових продуктів;
- викидами забруднюючих речовин.

Здійснені у сфері ринку праці в умовах лібералізації законодавства про працю заходи мають бути спрямовані на підвищення інклюзивності соціально-трудова стосунків, зокрема:

- сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць;
- підтримку та правовий захист трудових мігрантів;
- захист прав власності, зокрема інтелектуальної власності громадян;
- сприяння діяльності фізичних осіб-підприємців;
- підтримку малого бізнесу шляхом механізму гарантування кредитів;
- зниження адміністративного навантаження на фізичних осіб-підприємців (скорочення кількості перевірок різними контролюючими органами, боротьба з корупцією).

Крім того, держава повинна брати активну участь у створенні сприятливих умов для розвитку територіальних громад та місцевого самоврядування шляхом створення проектів регіонального розвитку, розроблення програм стимулювання розвитку регіонів.

Важливою умовою розширення інклюзивності населення слугують зусилля держави, спрямовані на: розширення можливостей для надання адміністративних послуг в електронному вигляді; розширення доступності для населення екстреної

та спеціалізованої медичної допомоги, підвищення якості та доступності освіти усіх рівнів, підвищення рівня пенсійного забезпечення до міжнародних стандартів (40–50% одержуваної заробітної плати), забезпечення прозорості нарахування пенсій; підвищення матеріальної допомоги для непрацездатних верств населення; запровадження системи соціально-правової допомоги трудовим мігрантам, у тому числі за кордоном.

РОЗДІЛ 8

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТІЙКОСТІ

8.1. Особливості протидії розвитку економічної кризи, спричиненої запровадженням карантинних заходів, в Україні та країнах світу

Новим чинником, який наразі й у найближчому майбутньому здійснюватиме вагомий вплив на розвиток вітчизняної та світової економіки та їх інклюзивність, є розповсюдження вірусної інфекції SARS-CoV-2, що спричинила коронавірусне захворювання COVID-19 у формі пандемії.

Поширення коронавірусу змінило звичну економічну структуру та вплинуло на подальший розвиток країн світу. В Європейському Союзі, як і в Україні, більшість країн запровадила досить жорсткі карантинні заходи, що спричинили різке обмеження окремих видів економічної діяльності та сповільнення темпів національних економік.

Умовно заходи стосувались б основних типів людської діяльності, таких як:

- 1) національні заходи (міжнародні змагання, фестивалі, виставки, зібрання людей тощо);
- 2) діяльність закладів освіти та спорту (шкіл, дитячих садочків, курсів, гуртків, спортивних секцій тощо);
- 3) внутрішні поїздки громадян, робота громадського транспорту;
- 4) робота магазинів (крім магазинів критичної необхідності);
- 5) міжнародні контакти (перетин кордону, транзитні перевезення та перевезення громадян);
- 6) діяльність аеропортів та пасажирські авіаперевезення.

Слід сказати, що, оскільки початок поширення вірусу в Європі був приблизно однаковим для різних країн (плюс мінус 2 тижні), то й карантинні заходи вводились в один період часу (упродовж першої половини березня 2020 року).

Для перерахованих типів діяльності різними країнами застосовувались жорсткі, часткові обмеження або – щодо окремих типів – обмеження були відсутні взагалі (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Застосування обмежувальних заходів для різних типів діяльності у країнах ЄС*

Країна	Вид діяльності						Кількість хворих на 27.04.2020		Кількість хворих на 27.06.2020		Зростання хворих, разів
	1	2	3	4	5	6	всього	на 1 млн	всього	на 1 млн	
Греція	+	+	+	+	+	+	2534	243	3366	323	1.33
Кіпр	+	+	+	+	+	+	822	681	994	823	1.21
Словенія	+	+	+	+	+	+	1402	674	1572	756	1.12
Мальта	+	+	+/-	+	+	+	450	1019	670	1517	1.49
Польща	+	+	+	+/-	+	+	11902	314	33714	891	2.83
Румунія	+	+	+	+	+/-	+	11339	589	26022	1353	2.29
Франція	+	+	+	+	+	+/-	128339	1966	162936	2496	1.27
Іспанія	+	+	+/-	+/-	+	+	229422	4907	295549	6321	1.29
Словаччина	+	+	+/-	+/-	+	+	1381	253	1657	304	1.20
Фінляндія	+	+	+/-	+/-	+	+	4695	847	7198	1299	1.53
Чехія	+	+	+/-	+	+	+/-	7431	694	11298	1055	1.52
Бельгія	+	+	+/-	+	+	+/-	46687	4028	61209	5282	1.31
Нідерланди	+	+	+	+	+/-	+/-	38245	2232	50074	2922	1.31
Італія	+	+	+	+	+/-	+/-	199414	3298	240136	3972	1.20
Ірландія	+	+	+	+	+/-	-	19648	3979	25437	5152	1.29
Данія	+	+	-	+	+	-	8698	1502	12675	2188	1.46
Люксембург	+	+	+/-	+	+		3729	5957	4217	6738	1.13
Португалія	+	+	+/-	+/-	+	+/-	24027	2356	41189	4039	1.71
Німеччина	+	+	+/-	+	+/-	+/-	158142	1887	194689	2324	1.23
Хорватія	+	+	+/-	+	+/-		2039	497	2624	639	1.29
Болгарія	+	+	+/-	+	+/-	+/-	1363	196	4625	666	3.39
Естонія	+	+	+/-	+	+/-	+/-	1647	1242	1986	1497	1.21
Австрія	+	+	+/-	+	+/-	+/-	15274	1696	17580	1952	1.15
Латвія	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-		818	434	1115	591	1.36
Литва	+/-	+	+/-	+/-	+/-		1449	532	1813	666	1.25
Угорщина	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	2583	267	4138	428	1.60
Швеція	+	+/-	+/-	-	+/-	+/-	18926	1874	65137	6450	3.44
ЄС всього							942406		1273620		1.35
<i>Довідково</i>											
Україна	+	+	+	+	+/-	+	9009	206	42065	962	4.67

*Примітка: - (обмеження не застосовуються), +/- (часткові обмеження), + (жорсткі обмеження)
Джерело: складено автором за даними Worldometers Єврокомісії.

Швидкість реагування на поширення вірусу в окремо взятій країні та перелік обмежувальних заходів, що застосовувались, частково вплинули на динаміку зростання кількості хворих та навантаження на медичну систему. Хоча це були не єдині фактори поширення COVID–19. Досить суттєвими виявились соціокультурні звички в різних країнах.

Якщо подивитись на заходи, запроваджені в країнах ЄС, то є країни з однаковими обмеженнями, проте результати цих обмежень суттєво відрізняються. Так, загальна кількість хворих та на 1 млн жителів у декілька разів відрізняється для Німеччини та Болгарії, або для Чехії та Бельгії, або для Іспанії та Словаччини з Фінляндією. Цілком зрозуміло, що, окрім уведення карантинних обмежень були й інші фактори, що відіграли суттєву роль на темпи розповсюдження пандемії в різних країнах. Ментальність, схильність до самодисципліни, розмір особистого простору, що є різними для різних народів, також вплинули на динаміку зростання кількості хворих.

Також на динаміку розповсюдження коронавірусу неабияк вплинула кількість проведених ПЛР-тестувань. У статистиці, крім загальної кількості тестувань, використовується показник тестувань на 1 млн населення. Проте, на думку автора, більш доцільним є показник, що відображає співвідношення загальної кількості тестувань до загальної кількості хворих. Також має значення приріст кількості хворих та проведених ПЛР-тестувань за певний проміжок часу. Для забезпечення достатнього покриття тестувань приріст хворих повинен бути у декілька разів меншим, ніж приріст тестів. Тобто загальна кількість тестів на одного хворого повинна постійно зростати.

В Україні ці показники є одними з найнижчих порівняно з країнами ЄС. Такі ж низькі показники мають Швеція та Болгарія, де за останні два місяці темпи зростання кількості хворих були найбільшими (табл. 8.2). І навпаки, чим більшу кількість тестувань було проведено, тим менший темп зростання загальної кількості хворих.

Загальна кількість ПЛР тестувань у країнах ЄС

Країна	ПЛР-тестування 27.04.2020		ПЛР-тестування 27.06.2020		Приріст (27.06 до 27.04), <i>разів</i>		
	всього	на 1 хворого	всього	на 1 хворого	тестів	хворих	тестів на 1 хворого
Греція	66094	26.1	301144	89.5	4.6	1.3	3.4
Кіпр	50220	61.1	151975	152.9	3.0	1.2	2.5
Словенія	49607	35.4	99688	63.4	2.0	1.1	1.8
Мальта	29456	65.5	92517	138.1	3.1	1.5	2.1
Польща	297859	25.0	1469962	43.6	4.9	2.8	1.7
Румунія	143834	12.7	687618	26.4	4.8	2.3	2.1
Франція	463662	3.6	1384633	8.5	3.0	1.3	2.4
Іспанія	1345560	5.9	5162909	17.5	3.8	1.3	3.0
Словаччина	74099	53.7	207973	125.5	2.8	1.2	2.3
Фінляндія	82437	17.6	237500	33.0	2.9	1.5	1.9
Чехія	218474	29.4	541212	47.9	2.5	1.5	1.6
Бельгія	214042	4.6	1191959	19.5	5.6	1.3	4.2
Нідерланди	193950	5.1	577437	11.5	3.0	1.3	2.3
Італія	1789662	9.0	5277273	22.0	2.9	1.2	2.4
Ірландія	127319	6.5	419021	16.5	3.3	1.3	2.5
Данія	155810	17.9	998736	78.8	6.4	1.5	4.4
Люксембург	39102	10.5	172292	40.9	4.4	1.1	3.9
Португалія	360155	15.0	1102066	26.8	3.1	1.7	1.8
Німеччина	2072669	13.1	5412655	27.8	2.6	1.2	2.1
Хорватія	32817	16.1	75437	28.7	2.3	1.3	1.8
Болгарія	27000	19.8	132571	28.7	4.9	3.4	1.4
Естонія	48406	29.4	105310	53.0	2.2	1.2	1.8
Австрія	232537	15.2	597495	34.0	2.6	1.2	2.2
Латвія	49235	60.2	146874	131.7	3.0	1.4	2.2
Литва	106775	73.7	414792	228.8	3.9	1.3	3.1
Угорщина	65625	25.4	270263	65.3	4.1	1.6	2.6
Швеція	94500	5.0	444607	6.8	4.7	3.4	1.4
<i>довідково</i>							
Україна	93519	10.4	631966	15.0	6.8	4.7	1.4

Джерело: складено автором на основі статистики Worldometers.

Аналіз статистичних даних показав, що на динаміку поширення корона-вірусу безпосередній вплив мають територіальні сусіди. Так країни, що мають спільні кордони, найчастіше мають однакову динаміку щоденних приростів хворих з поправкою на загальну чисельність населення країн. Наприклад, Румунія, що є близькою до України не тільки територіально, кліматично, а й ментально, та вводила аналогічні обмежувальні заходи, має подібну динаміку зростання кількості хворих, на 10 днів випереджаючи Україну з початком реєстрації хвороби (більш детально про

можливі сценарії поширення хвороби в Україні див. додаток М). Водночас для економіки України більш важлива спроможність медичної системи задовольнити зростаючі потреби для лікування хворих, аніж абсолютні значення інфікованих на коронавірус.

Також, крім внутрішніх проблем та невизначеності в українській системі, на українську відкриту економіку суттєво впливає зовнішнє середовище. Оскільки близько 50% ВВП становить експорт та приблизно стільки ж надходить по імпорту (і це не лише споживчий, а й виробничий та інвестиційний імпорт), Україна є дуже залежною від зміни темпів зростання наших основних торговельних партнерів та світової економіки загалом.

За оцінками квітневого World Economic Outlook, падіння світового ВВП очікувалося на рівні -3,02%. Проте цей прогноз, розрахунки якого базувались на даних до середини лютого 2020 р., виявився надто оптимістичним. Уже із середини березня стає зрозуміло, що епідемія набуває загрозливих масштабів, країни одна за одною закривають кордони та зупиняють економіки на карантин, а уряди окремих країн дають свої прогнози щодо розвитку національних економік, що є значно гіршими ніж прогноз від МВФ.

Так, на початку квітня Міжнародне рейтингове агентство Fitch очікувало падіння світового ВВП на 1,9% в 2020 р., а ВВП США, Євросони і Великої Британії зниження на 3,3%, 4,2 і 3,9% відповідно, то вже на початку травня банк Англії прогнозує зниження на 14% і таке скорочення є для країни найрізкішим з 1700 р. (табл. 8.3). Коригування у червні очікувань розвитку світової економіки також відбувалось у напрямі подальшого зниження.

В умовах економічної невизначеності квітнева база даних від МВФ уперше містила таку малу кількість показників (ВВП, відсоток зміни, ВВП за паритетом купівельної спроможності у поточних цінах та на одну особу, інфляція, відсоток зміни, безробіття, відсоток загальної кількості, баланс поточного рахунку та державне чисте кредитування як % від ВВП). Усі інші показники, включаючи інвестиції, заощадження, експорт та імпорт товарів та послуг, залишилися в зоні суцільної невизначеності.

**Прогнозування темпів зростання економік світу в 2020 р.
у різні періоди, %**

Прогноз (хто і коли здійснював)	Світ	Єврозона	Німеччина	Велика Британія	США
WEO (жовт. 2019)	3,41	1,388	1,247	1,488	2,089
WEO (січ. 2020)	3,3		1,1		2,0
WEO (квіт. 2020)	-3,029	-7,514	-6,952	-6,502	-5,907
Fitch (1.04.2020)	-1,9	-4,2	Франція – 7 Італія – 8 Іспанія –7,5	-3,9	-3,3
Fitch (26.05.2020)	-4,6		Франція –9 Італія –9,5 Іспанія –9,6	-7,8	-5,6
EU Autumn Economic Forecast 2019		1,2	1,0	1,4	1,8
EU Spring Economic Forecast 2020		-7,7	-6,5	-8,3	-6,5
Bloomberg (1.04.2020)	-1,0				
Bloomberg (7.05.2020)	-4,8				
Банк Англії (07.05.2020)				-14,0	
Рада економічних експертів при Уряді Німеччини (30.03.2020)			Від -2,8 до -5,4		
Мюнхенський інститут IFO (23.03.2020)			Від -7,2 до -20,6		
Нюрнберзький інститут праці (24.04.2020)			-8,4		
ЄЦБ (30.04.2020)		Від -5 до -12			

Джерело: складено автором на основі звітів МВФ, Єврокомісії, Bloomberg та ін.

Звіт ЄС Spring Economic Forecast 2020, що базувався на більш пізніх даних щодо розвитку пандемії та карантинних заходів та їх наслідків у країнах ЄС та світі, дав більш розгорнутий прогноз за цілою низкою показників, включаючи інвестиції (у т.ч. щодо будівництва та обладнання), експорт та імпорт товарів та послуг, кінцеве споживання та державні витрати. Оскільки ЄС є одним із ключових імпортерів української продукції, такі зміни в динаміці макропоказників – порівняно із попереднім осіннім прогнозом – дають можливість оцінити вплив змін в економічному розвитку країн ЄС на динаміку українського експорту товарів за окремими товарними групами у розрізі країн-партнерів (табл. 8.4).

Порівняння прогнозних показників EU Economic Forecast

Показник	Осінь 2019	Весна 2020
Інвестиції ЄС загалом, у т.ч.	1,8	-13,2
<i>Єврозона</i>	2,0	-13,3
<i>Німеччина</i>	1,5	-5,8
<i>Франція</i>	1,9	13,3
<i>Італія</i>	1,5	-14,2
<i>Польща</i>	3,3	-8,4
Інвестиції (інші країни)		
<i>Велика Британія</i>	0,5	-14,3
<i>США</i>	1,1	-12,2
Імпорт товарів та послуг ЄС загалом, у т.ч.	2,8	-12,8
<i>Єврозона</i>	2,6	-12,9
<i>Німеччина</i>	2,7	-9,2
<i>Франція</i>	2,4	-11,8
<i>Італія</i>	2,2	-13,6
<i>Польща</i>	5,5	-10,6
<i>Іспанія</i>	2,0	-21,1
Імпорт товарів та послуг (інші країни)		
<i>Велика Британія</i>	3,1	-9,9
<i>США</i>	2,0	-12,9

Джерело: складено автором на основі даних Spring Economic Forecast 2020.

В умовах введення карантинних заходів, які розтягуються в часі щонайменше на один квартал, постала необхідність підтримки підприємців та цілих галузей, які були змушені зупинити виробництво товарів та послуг. Для цього різні уряди запровадили низку підтримуючих заходів (табл. 8.5).

Основні зусилля урядів були спрямовані на покриття збитків бізнесу через вимушений простій та довготривале зупинення окремих галузей. Така підтримка здійснювалася низкою країн у вигляді безоплатної допомоги та стосувалася в основному представників малого бізнесу. Також роботодавці, які зберігали під час карантину робочі місця, отримували від держави компенсацію на виплату заробітної плати за період простою.

Другий тип допомоги стосувався найбільш вразливих верств населення (пенсіонерів, сімей з дітьми, малозабезпечених), яким також була надана безоплатна грошова допомога та продуктові набори.

Заходи підтримки економік різних країн на карантині

Країна	Розмір урядової макро-допомоги	Заходи				
		Безоплатна урядова фінансова допомога через втрату роботи або призупинення бізнесу	Податкові пільги	Фінансова допомога на дітей	Безоплатна допомога для МСБ на виплату найманим працівникам	Безоплатна допомога місцевих органів влади (гроші або продуктові набори)
Німеччина	1 трлн євро	+ 500 млрд кредитних гарантій	+	+	+	+
Франція	45 млрд євро	300 млрд кредит. Гарантій	+			
Австрія	4,4 млрд євро	Кредитні гарантії	+	+	Підтримка туристичної галузі 100 млн євро	
Італія	25 млрд євро	+	+	+		
Іспанія	200 млрд євро					
США		+	+	+		+
Канада		+	+			
Туреччина	28,7 млрд дол. США	+	+		+	
Польща	40 млрд євро	+	+		+	
Словаччина			+	+		
Чехія		+	+	+	+	
Данія			+		+	
Україна	н/д		+	+/- (окр. кат.)		

Джерело: складено автором.

Третій тип допомоги стосувався кредитних гарантій, відстрочок за платежами та НДС. Окремо слід виділити підтримку найбільш вразливих та постраждалих від карантинних заходів галузей, насамперед сфери туризму та суміжних з нею.

Найбільш суттєву допомогу серед країн ЄС надавала Німеччина. Так, підприємства малого бізнесу могли подати заявку на федеральному сайті на відшкодування збитків. Розмір безоплатної допомоги становить 3 тис. євро на місяць

із розрахунку на I квартал (9 тис. євро, що перераховуються відразу на весь період). У випадку, якщо підприємець має найманих працівників, розмір допомоги збільшується до 15 тис. євро²⁹⁴. Обсяг фінансових вливань, які уряд Німеччини планує витратити на порятунок своєї економіки, становить близько 1 трлн євро. Крім федеральних програм підтримки бізнесу, на місцевому рівні діють програми урядів окремих земель (наприклад, програми земель Баден-Вюртемберг²⁹⁵ та Нижня Саксонія²⁹⁶). Також в окремих землях діє допомога для батьків, які через закриття садочків та шкіл мусять доглядати за своїми дітьми²⁹⁷.

Україна серед усіх країн світу провела чи не найжорсткіший локдаун. Причому це було зроблено на тлі відсторонення держави від реальної фінансової допомоги, що була присутня в інших країнах:

- замість безоплатної фінансової допомоги уряд запропонував кредити для МСБ на виплату заробітної плати під час простоювання;
- не була вирішена проблема щодо підтримки найбільш постраждалих галузей (туризму, готельно-ресторанного бізнесу, роздрібної торгівлі, приватних пасажирських перевезень побутових послуг та сфери розваг);
- в результаті припинення транспортного сполучення всіх типів частково була призупинена виробнича сфера, що не була віднесена до критичної, а забезпечення транспортування робітників на робочі місця було покладено на власників підприємств.

Це спричинило скорочення не тільки обсягів сфери послуг, а й спад промислового виробництва. Низка підприємств, орієнтованих на випуск продукції кінцевого споживання (насамперед легкої промисловості та товарів широкого вжитку) і в наступні місяці відчуватиме вплив карантинних заходів. Це пояснюється тим, що їх після поступової відміни не відбудеться наздоганяння попиту, оскільки окремі товари є сезонними, тож потреба в їх задоволенні буде відсутньою. На попит

²⁹⁴ <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/coronavirus/>

²⁹⁵ <https://wm.baden-wuerttemberg.de/de/service/foerderprogramme-und-aufrufe/liste-foerderprogramme/soforthilfe-corona/>

²⁹⁶ https://www.stbk-niedersachsen.de/de/ihre_kammer/aktuelle_meldungen/

²⁹⁷ <https://www.lids.sachsen.de/soziales/>

споживчих товарів також впливатиме скорочення реальних доходів населення та здорожчання продуктових товарів, що відбувається на тлі вкрай несприятливих для основних сільськогосподарських культур погодних умов та їх неконтрольного вивозу на експорт для отримання валютних надходжень.

Загалом на падіння ВВП України впливатимуть три основні фактори.

1. *Результат непродуманої економічної політики останнього року*, що вже спричинила спад ВВП, який відбувся до антипандемічних заходів. Насамперед це стосувалось інвестиційних очікувань, які почали спадну тенденцію ще у II кв. 2019 р (рис. 8.1).

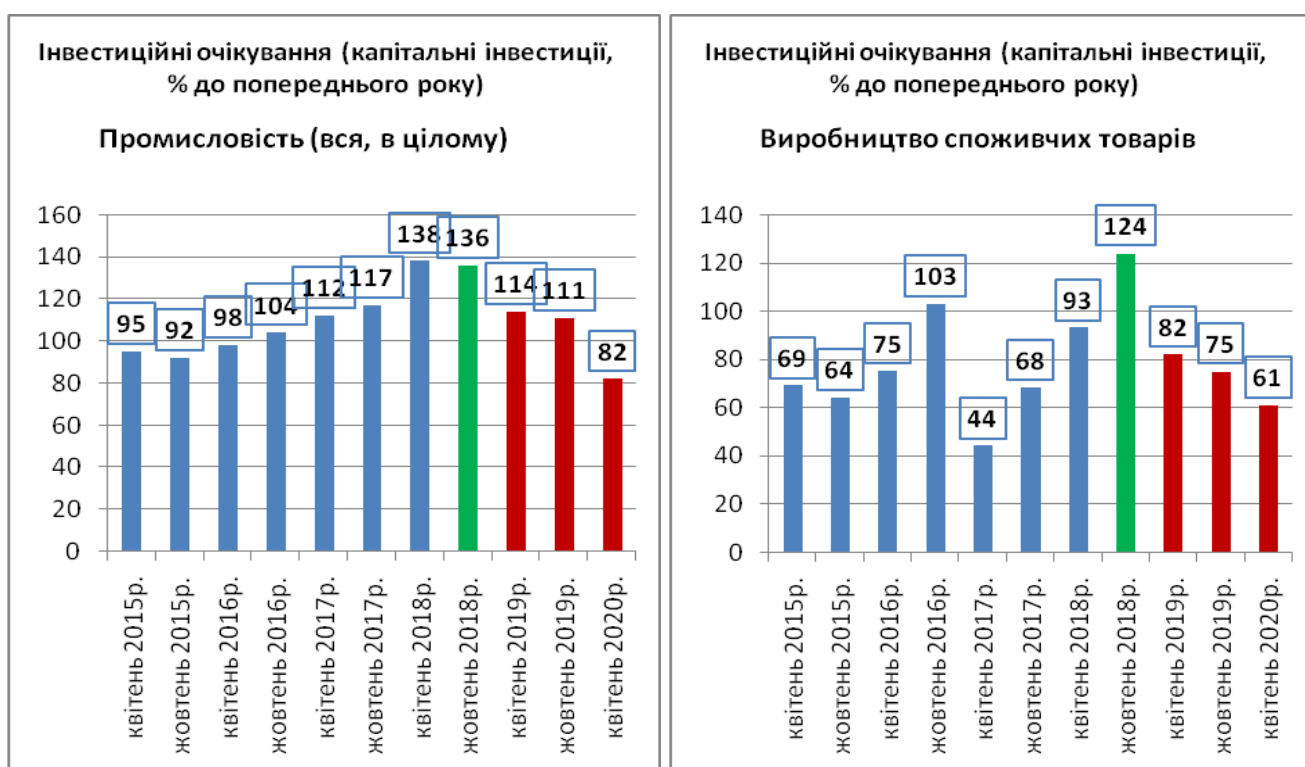

Рис. 8.1. Динаміка інвестиційних очікувань промислових підприємств України

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

2. *Жорстка карантинна політика*, що мала вплив не лише на окремі галузі (як було заявлено урядом), а й на всю економіку загалом. Особливе занепокоєння викликають показники, що є випереджальними у прогнозуванні криз: вантажоперевезення залізничним транспортом, житлове будівництво, оптова торгівля тощо.

3. *Розвиток світової економіки.* Для відкритої сировинної економіки України особливий вплив матиме як зміна загальносвітових темпів, так і спад в Єврозоні, особливо в Німеччині, що є локомотивом розвитку ЄС. Оскільки скорочення ВВП ЄС та її окремих членів спричинить згортання інвестиційної активності, слід очікувати падіння попиту на продукцію української металургійної галузі та підприємств, які вмонтовані у глобальні ланцюжки постачання для автомобільної та інших галузей. Падіння доходів населення також спричиняє зменшення цін на основних світових агропродовольчих майданчиках, попри невизначені прогнози щодо майбутнього врожаю поточного року. Тож за фактом Україна наразі може отримати значно менше, а в майбутньому – при нестачі зерна – заплатити значно більші кошти, що негативно позначиться на торговельному балансі.

Наразі ми маємо другий квартал поспіль припинення діяльності більшості підприємств малого бізнесу, що пов'язані з наданням туристичних, культурних, спортивних та інших послуг. Відсутність економічної діяльності непродуктових магазинів та офісів третинного сектора економіки, що спостерігалась упродовж одного кварталу, спричинила часткове закриття бізнесів, яке спостерігалось вже після відновлення їх діяльності при знятті жорстких обмежень.

Для відокремлення впливу зовнішніх факторів у розрахунках було проаналізовано три можливі сценарії економічної політики уряду України відносно уведення карантинних обмежень: помірних, адаптивних та жорстких (табл. 8.5). На динаміку основних макропоказників насамперед впливатимуть заходи, що здійснюються урядом для подолання впливу пандемії коронавірусу.

8.2. Моделювання основних сценаріїв розвитку економіки України у 2020 р. на основі міжгалузевих балансів з урахуванням впливу «коронакризи» як наслідку пандемії COVID-19 відносно базового прогнозу на 2020 р.

Аналіз поточних прогнозів від КМУ, здійснений у рамках цього дослідження, дозволив встановити неузгодженість окремих макропоказників на 2020 р. між собою. До позачергового засідання ВРУ від 30.03.2020 р. КМУ підготував оновлений прогноз

розвитку економіки України на 2020 р. (табл. 8.6). Згідно із цим прогнозом номінальний ВВП знизиться з 4,5 до 4 трлн грн.

Таблиця 8.6

Порівняння прогнозних макропоказників розвитку економіки України на 2020 р. за даними КМУ

Показник	Закладено в бюджеті на 2020 р.	Уточнення КМУ від 30.03.2020 р.
ВВП, % до попереднього року	103.7	96.1
Номінальний ВВП, млрд грн	4500	4000
Інфляція, % до попереднього року	105.5	108.7
Курс середньорічний, грн За 1 дол. США	27	29.5

Джерело: прогнозні оцінки КМУ від 30.03.2020, Закон про державний бюджет України на 2020 р.

Проте аналіз цих показників свідчить про можливу хибність прогнозованих величин. Дійсно, якщо вважати, що обрахунок ВВП у поточних цінах здійснюється за допомогою дефляторів ціни та обсягу виробництва, ми отримаємо зовсім інші темпи розвитку, аніж ті, що були презентовані урядом 30.03.2020 р. (табл. 8.7). Згідно із проведеними розрахунками, ВВП у гривневому еквіваленті знизиться на 10,5% (а не на 3,9%, як презентовано урядом). У доларовому еквіваленті зниження буде іще відчутнішим – 15,6% порівняно з 2019 р.

Таблиця 8.7

Розрахунок зміни обсягів ВВП на основі основних макроекономічних індикаторів (інфляція, номінальний ВВП)

Показник	Одиниці виміру	Значення
Номінальний ВВП 2020 (плановий ДБ 2020 р., поточні ціни)	млрд грн	4500
ВВП 2019 (розрахунковий за показниками ДБ 2020, у цінах 2019 р.)	млрд грн	4113
ВВП 2020 (плановий у цінах 2019 р.)	млрд грн	4265
Номінальний ВВП 2020 (прогнозний, поточні ціни)	млрд грн	4000
ВВП 2020 (прогнозний у цінах 2019 р.)	млрд грн	3680
ВВП 2020 прогнозний, % до 2019 р.	%	89.5
Номінальний ВВП 2020 (плановий)	млрд дол. США	166.7
Номінальний ВВП 2020 (прогнозний)	млрд дол. США	135.6
ВВП 2020 прогнозний, % до 2019 р.	%	84.4

Джерело: розраховано автором.

Така невідповідність розрахункових величин та прогнозних оцінок КМУ потребує більш детального вивчення: за рахунок яких саме галузей відбувається це скорочення, які зміни відбудуться у структурі кінцевого споживання та які наслідки у короткостроковій перспективі такі явища матимуть для інших галузей народного господарства.

Формування даних для розрахунків.

1. Статистичні дані, що використовуються в моделі оцінки можливих втрат при запровадженні обмежень на економічну діяльність та свободу пересування:

- Таблиці витрати-випуск в основних цінах за 2017 р.;
- Таблиці витрати-випуск в цінах споживачів за 2018 р.;
- Валовий національний дохід за 2018 р.;
- Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за 2018-2019 рр.;
- Кінцеві споживчі витрати сектора загального державного управління за 2018–2019 рр.;
- дані НБУ щодо приватних переказів з-за кордону.

2. Враховуючи відсутність статистичних даних за 2019 р. щодо виробничого методу та методу кінцевого використання у розрізі галузей, структура балансових таблиць буде взята із ТВВ за 2017–2018 рр.

3. Припускається, що у 2020 р. обсяги і структура кінцевого споживання домашніх господарств будуть тотожними даним за 2019 р. Розрахунки можливих відхилень будуть зроблені у цінах 2019 р. Для більш ранніх років (ТВВ в основних цінах і цінах споживачів за 2017 та 2018 рр.) кінцеві суми мають бути помножені на дефлятор ВВП для отримання зіставних даних і приведення їх до рівня 2019 р. ланцюговим методом.

Прогнозування сценарних умов. При відносно нежорстких обмеженнях на першому етапі скорочення обсягів виробництва відбудеться лише в декількох галузях, а саме щодо:

1) готелів та ресторанів. Попит на них у II кв. 2020 р. становитиме на рівні 20% від обсягу відповідного періоду 2019 р. Частина ресторанного бізнесу адаптується до обмежень, перейшовши в режим онлайн-замовлення та доставки їжі. Проте з часом

кількість замовлень за збереження умов карантину знижуватиметься через зменшення платоспроможності населення;

2) відпочинку та культури – 5% від обсягу відповідного періоду 2019 р. Цю галузь очікують суворі обмеження щонайменше до кінця року, зважаючи на загальносвітову практику перенесення конкурсів, виставок, салонів та спортивних змагань на більш пізні періоди;

3) транспорту – 37% (пасажирські перевезення та громадський транспорт). З людською мобільністю безпосередньо пов'язані пасажирські перевезення. Навіть за відновлення повноцінної роботи місцевого комунального транспорту міжміські сполучення ще довгий час перебуватимуть під впливом обмежень для всіх видів транспорту;

4) різних товарів та послуг (у перукарнях та інших побутових та непобутових послугах).

За такого варіанта розвитку скорочення кінцевого споживання за рахунок цих галузей у II кв. становитиме приблизно 15% (85% від відповідного кварталу попереднього року). Це означає скорочення доходів осіб, зайнятих у цих галузях. Тому внаслідок скорочення їхніх доходів відбудеться пропорційне додаткове скорочення споживання щодо таких позицій, як: комунальні платежі; купівля одягу та взуття; купівля алкоголю та тютюнових виробів; придбання товарів домашнього вжитку та для утримання житла, побутової техніки.

Розрахунки показують, що реальне споживання домашніх господарств у II кв. становитиме не 85%, а приблизно 81% від відповідного періоду 2019 р. При незмінних умовах відбуватиметься поступове скорочення споживчого попиту: у III кв. реальне споживання становитиме 78,2%, у IV кв. – 76,4% від відповідних періодів 2019 р. При цьому припускається, що поки не відбуватиметься скорочення витрат найважливіших позицій – продуктів харчування, витрат на охорону здоров'я та освіти. Також незмінними можуть залишитись витрати на послуги зв'язку. Також такий сценарій не передбачає різкого скорочення обсягів виробництва в інших галузях та підприємствах, які КМУ не віднесе до «критично важливих», на які не

розповсюджуватимуться карантинні заходи. За таких умов скорочення споживчого попиту в II кв. 2020 р. може становити близько 132 млрд грн у цінах 2019 р. (табл. 8.8).

Таблиця 8.8

Можливе зниження кінцевих споживчих витрат за видами порівняно з відповідним періодом 2019 р. (у цінах 2019 р.), млн грн

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	II кв. 2020р.	III кв. 2020р.	IV кв. 2020р.	Усього за 2020 р.
Алкогольні напої, тютюнові вироби	-7433	-11187	-13378	-31998
Одяг і взуття	-5058	-6943	-8726	-20727
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	-13846	-16383	-27953	-58182
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	-3828	-5206	-6311	-15344
Транспорт	-44135	-47346	-53511	-144992
Відпочинок і культура	-24398	-27762	-31798	-83958
Ресторани та готелі	-19718	-20254	-21824	-61796
Різні товари та послуги	-13819	-27942	-37397	-79158
Всього	-132234	-163022	-200898	-496155

Джерело: розраховано автором.

На додаткове скорочення попиту матиме вплив:

- зниження обсягів приватних переказів із-за кордону внаслідок втрати роботи та повернення наших співгромадян додому;
- зниження обсягів послуг транспорту, готельно-ресторанного бізнесу, дозвілля та розваг, які поставлялися на зовнішній ринок.

Унаслідок такого скорочення відбувається зменшення кінцевого споживання, що здійснюється через канал одержання доходів. У найліпшому випадку зменшення обсягів кінцевого споживання становитиме 7%, у найгіршому – вдвічі більше відносно базового прогнозу на 2020 р.

Окремий вплив на споживчу інфляцію продовольчих товарів та скорочення доходів до осені 2020 р. матиме карантинний фактор жорсткого локдауну, який український уряд провів відносно власного населення навесні 2020 р. під час проведення весняних городньо-польових робіт. Сотні тисяч домогосподарств унаслідок припинення міського та приміського сполучення не мали змоги провести городні роботи. Це вже спричинило зниження пропозиції на ринку сільськогосподарських товарів, яке призвело до зростання цін на окремі види

сільськогосподарської продукції у декілька разів відносно 2019 р. Крім того, неможливість користуватися городиною з власного господарства спричинила підвищення попиту на ці товари, що додатково вплинуло на зростання ринкових цін. Також така політика завдала удару по дрібних фермерських господарствах та малих підприємствах, що тривалий час не могли (а деякі й далі не можуть) постачати свою продукцію на сільськогосподарські ринки. Скорочення їхніх доходів призведе до загального скорочення споживання у III–IV кв. 2020 року. Отже, наразі можна спрогнозувати дуже високі ціни на продукцію так званого «борщового» набору, пропозиція якої на ринку восени 2020 р. буде значно нижчою, ніж зазвичай, а попит – навпаки – вищим.

Враховуючи, що станом на 25.03.2020 р. унаслідок запровадження карантинних заходів в Україну каналами МЗС повернуто близько 80 тис. осіб (як робітників, так і туристів), скорочення обсягів переказів в Україну може суттєво вплинути на динаміку споживчого та інвестиційного попиту. Частина українських робітників, які зараз перебувають поза межами України, внаслідок втрати роботи змушені повернутися додому. Додатково цьому сприятиме вихід Великої Британії з ЄС та зміна порядку працевлаштування в цій країні працівників з Європейського Союзу. Це насамперед стосується країн ЦСЄ, громадяни яких будуть змушені повернутися додому, додатково створюючи надлишок робочої сили у своїх країнах. Тому скорочення переказів для різних країн може варіюватися від 20 до 50% (табл. 8.9). За інших сценарних умов (повне закриття ЄС на тривалий термін) ці показники можуть бути гіршими.

Моделювання основних сценаріїв розвитку економіки України у 2020 р. за допомогою міжгалузевих балансів. Попередні розрахунки здійснювалися на основі даних кінцевого попиту домогосподарств на товари та послуги, який зазнав скорочення в результаті карантинних обмежень. Для цього використовувався метод доходів оцінки ВВП. Проте не менш важливим є розуміння механізму передачі скорочення в одних галузях іншим за рахунок міжгалузевих зв'язків. Такий аналіз можливо зробити, використовуючи балансову модель витрати-випуск, в якій за допомогою коефіцієнтів прямих витрат і виробничого методу шляхом балансування

можливо відслідкувати вплив скорочення обсягів виробництва в одних галузях на інші, врахувавши, таким чином, кумулятивний ефект, що виникає.

Таблиця 8.9

**Можливе зниження обсягів приватних грошових переказів в Україну
упродовж II—IV кв. 2020 р., млн дол. США**

Країна	% зниження	2020			
		II кв.	III кв.	IV кв.	За рік
Польща	50	458	525	485	1468
Чеська Республіка	50	134	148	124	406
Сполучене Королівство	30	43	48	35	125
Італія	50	62	61	63	185
Німеччина	20	22	24	22	68
Греція	30	14	15	14	44
Нідерланди	30	9	10	10	29
Іспанія	50	11	11	12	33
Туреччина	50	10	11	10	30
Норвегія	20	3	3	2	9
Португалія	30	5	5	4	14
Усього, млн дол. США		770	858	781	2409
% від очікуваних надходжень		26.43	27.34	26.36	20.58
% від ВВП		2.19	1.97	1.85	1.75
Довідково: усього, млн грн (у цінах 2019 р.)		20785	23177	21076	65038

Джерело: розраховано автором.

Внутрішня ситуація (ендогенні фактори). На динаміку основних макропоказників насамперед матимуть вплив заходи, що здійснюються урядом для подолання впливу пандемії коронавірусу. Залежно від динаміки захворюваності уряд може здійснювати три основні сценарії:

1) *помірний сценарій*, внаслідок якого з другого півріччя спостерігається відновлення економіки зі збереженням певних обмежень щодо масових зібрань та заходів, що підвищують мобільність населення;

2) *сценарій середнього типу обмежень*, коли зберігаються більш жорсткі обмеження щодо діяльності пасажирського транспорту міського та міжміського сполучення. Також цей сценарій може передбачати локальне короткочасове збільшення карантинних заходів в окремих районах або містах;

3) *жорсткий сценарій* зі збереженням заборони на розширений перелік видів діяльності, не пов'язаних із критичною інфраструктурою.

Для моделювання у якості припущень було використано скорочення обсягів виробництва в окремих галузях (табл. 8.10).

Таблиця 8.10

Можливе скорочення обсягів виробництва окремих галузей внаслідок запровадження карантинних заходів КМУ, % випуску

Галузь	Помірні заходи	Середні (або циклічні) заходи	Жорсткі заходи
Будівництво	20	30	40
Транспорт, складське господарство	10	15	20
Тимчасове розміщування та організація харчування	50	70	90
Видавнича діяльність; виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів; діяльність радіомовлення та телевізійного мовлення	20	25	30
Операції з нерухомим майном	10	20	30
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку; наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	10	15	25
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	50	60	80
Надання інших видів послуг	50	60	70

Джерело: розраховано автором.

За базовий сценарій розвитку економіки України були взяті показники, закладені при затвердженні бюджету України на 2020 рік. На основі статистичних даних за 2018 р. та попередніх даних щодо складових ВВП за 2019 р. була побудована модель міжгалузевого балансу в цінах споживачів за 2019 та 2020 роки. Розрахунок зміни ВВП за міжгалузевим балансом було здійснено за рахунок коефіцієнтів прямих витрат, взятих зі звітнього 2018 р. із припущенням незмінності структури витрат у 2019 та 2020 рр. із використанням виробничого методу. Балансування моделі за методом використання здійснюється на основі рівнянь залежності складових кінцевого використання від загальних темпів ВВП.

Розрахунки зміни обсягів ВВП у моделі здійснювалися в два етапи:

1. На першому етапі проводиться перерахунок змін у базовій моделі з урахуванням скорочень у галузях за виробничим методом.

2. Після перерахунку змін обсягів випуску в інших галузях за методом кінцевого використання проводиться повторний розрахунок моделі з її балансуванням методом RAS.

Розрахунки були проведені для трьох сценаріїв. Як базовий сценарій для порівняння можливих змін використовувався плановий прогноз КМУ на 2020 р. та основні макропоказники, закладені в Закон про бюджет України на 2020 р. На цьому етапі аналіз обсягів експорту та імпорту (як екзогенних факторів) та їх можливого впливу на динаміку ВВП не здійснювався.

Враховуючи міжгалузеві зв'язки, внаслідок скорочення обсягів випуску в наведених галузях відбувається додаткове зниження випуску в інших галузях. Наведені розрахунки (табл. 8.11) зроблено без урахування можливих змін у розвитку світової економіки та макроекономічної динаміки основних країн-партнерів для відокремлення внутрішніх ендегенних факторів від зовнішніх екзогенних.

Таблиця 8.11

Скорочення обсягів складових ВВП за різними сценаріями розвитку відносно базового прогнозного сценарію на 2020 р., %

Показник	Помірні заходи	Середні (або циклічні) заходи	Жорсткі заходи
ВВП	-5.3	-8.0	-12.1
<i>у тому числі скорочення за галузями (за виробничим методом):</i>			
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	-2.8	-4.2	-10.1
Харчова промисловість	-0.2	-0.4	-1.0
Легка промисловість	-0.9	-1.3	-3.1
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	-1.8	-2.5	-5.8
Виробництво продуктів нафтоперероблення	-7.4	-11.1	-27.8
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-1.7	-2.4	-5.6
Виробництво гумових і пластмасових виробів	-7.2	-10.8	26.9
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	-11.1	-16.6	-43.2
Металургійне виробництво	-1.9	-2.9	-6.9
Виробництво готових металевих виробів	-9.9	-14.8	-37.9
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-6.5	-9.1	-22.1
Виробництво електричного устаткування	-3.4	-5.1	-12.3
Виробництво інших машин та устаткування	-2.0	-3.0	-7.2
Виробництво транспортних засобів	-1.8	-2.7	-6.2
Виробництво меблів	-1.6	-2.4	-5.7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	-2.1	-2.9	-6.8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	-1.4	-2.2	-5.2
Будівництво (додаткове скорочення до відповідних	-6.6	-11.4	-17.8

Показник	Помірні заходи	Середні (або циклічні) заходи	Жорсткі заходи
обсягів за сценаріями)			
Видавнича діяльність (додаткове скорочення до відповідних обсягів за сценаріями)	-12.7	-17.8	-25.1
Телекомунікації (електрозв'язок)	-1.4	-1.9	-4.5
Фінансова і страхова діяльність	-2.2	-3.4	-8.3
Операції з нерухомим майном (додаткове скорочення до відповідних обсягів за сценаріями)	-1.7	-3.0	-8.1
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та Дослідження	-5.2	-8.0	-11.9
Наукові дослідження та розробки	-1.0	-14.3	-16.5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-5.6	-8.4	-11.3
<i>Скорочення за кінцевим споживанням:</i>			
Кінцеве споживання домогосподарств	-7.2	-9.7	-13.7
Кінцеве споживання організацій, що обслуговують домогосподарства	-8.0	-10.4	-14.5
Валове нагромадження основного капіталу	-13.5	-16.4	-18.6

Джерело: розраховано автором за моделлю МГБ таблиць «витрати-випуск».

Таким чином, зменшення обсягів ВВП *по відношенню до базового прогнозу на 2020 рік, який було закладено в Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 р.»*, за різних сценарних умов може скласти від 5 до 12 в.п. внаслідок проведення урядом України різних типів карантинної політики.

Перспективними напрямками подальших досліджень у рамках подальшого моделювання є оцінка можливих змін в експорті України з урахуванням загальносвітової динаміки обсягів і цін на товарних ринках, змін в обсягах інвестицій та темпах економічного розвитку найбільших економік світу. За наявності таблиць «витрати-випуск» в основних цінах за 2018 р. за допомогою матриці імпорту можливо оцінити зміни в обсягах імпортованих товарів та послуг.

Аналіз змін у розвитку світової економіки у подальших дослідженнях доцільно зробити на основі зіставлення звітів World Economic Outlook за 2019 та 2020 рр., останній з яких повинен врахувати вплив коронавірусу на світову економіку. Також для подальшого аналізу необхідно використати макроекономічні прогнози окремих

країн з урахуванням їх внутрішньої специфіки, тим більше, що для свого аналізу вони використовують пізніші дані щодо розповсюдження хвороби та карантинні заходи різних країн щодо її нерозповсюдження.

Висновки

1. Унаслідок проведення протиепідемічних заходів, які ввели обмеження на пересування громадян та окремі види економічної діяльності, відбувається падіння виробництва. Обсяги ВВП по відношенню до базового прогнозу за результатами 2020 р. можуть становити від 95% (оптимістичний варіант, повне зняття карантинних обмежень у другому півріччі 2020 р.) до 88% (песимістичний варіант, повторення жорсткого карантину або перманентний адаптивний карантин) від запланованого на 2020 рік без урахування зовнішніх чинників.

2. Наслідком уведення карантинних обмежень стало не лише скорочення в окремих галузях, що стосувались цих обмежень (готельно-ресторанний бізнес, послуги з туризму, пасажирські перевезення, надання індивідуальних послуг, індустрія спорту та розваг, освітні послуги та послуги з охорони здоров'я). Через канал отримання доходів та міжгалузеві зв'язки скорочення відбулося практично в усіх галузях народного господарства.

3. Наслідком скорочення обсягів випуску у секторі послуг та виробничому секторі є скорочення доходів громадян, що призведе у наступних періодах до подальшого скорочення інвестиційного та споживчого попиту. Скорочення споживчого попиту за результатами 2020 р. може становити близько 500 млрд грн у цінах 2019 р. Додатковим фактором, що впливає на скорочення споживчого попиту, є зниження приватних переказів робітників, які працюють поза межами України.

4. Унаслідок обмеження на пересування громадян, яке мало місце під час весняно-польових і городніх робіт, очікується зменшення обсягу виробленої сільськогосподарської продукції, що забезпечувала власні потреби. Це спричинить збільшення попиту на споживчому ринку при зменшенні пропозиції і, отже, зростання оптових та роздрібних цін на сільськогосподарську продукцію.

8.3. Моделювання динаміки основних макроекономічних показників України на 2020 р. відносно 2019 р. з урахуванням зовнішніх чинників

Загальноприйнятим є прогнозування ВВП та його складових відносно попереднього року (2019), що повинно включати в модель екзогенні параметри розвитку загальносвітової економіки, оскільки в структурі ВВП значні частки становлять експорт та імпорт. Таке моделювання було здійснено за трьома варіантами урядової карантинної політики (м'який, адаптивний, жорсткий карантин) та за трьома сценаріями розвитку світової економіки (слабка, помірна та жорстка світова рецесія). Окремо було зроблено розрахунок без урахування зовнішніх факторів впливу для виокремлення внеску урядової політики в загальну динаміку макропоказників.

Як варіанти урядової карантинної політики були використані припущення табл. 8.10. Для моделювання сценарних умов розвитку та розрахунку коефіцієнтів регресійних рівнянь використовувалися дані прогнозів з табл. 8.3 – 8.4.

За результатами моделювання було отримано такі результати:

1. ВВП за 2020 рік (відносно 2019 р.) становитиме від 99,67 до 85,8% залежно від сценаріїв розвитку (рис. 8.2).

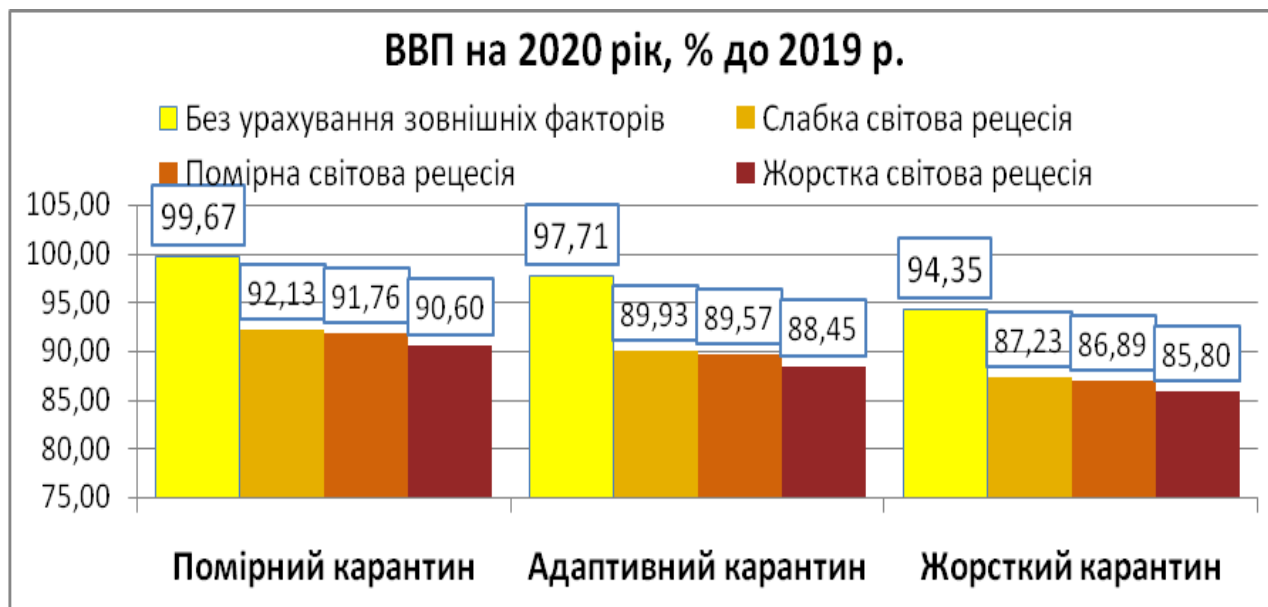

Рис. 8.2. Обсяги ВВП у 2020 р., % до 2019 р. за різними сценаріями розвитку

2. Кінцеве споживання домогосподарств становитиме від 102,15% (оптимістичний сценарій) до 91,15% 2019 р. (рис. 8.3).

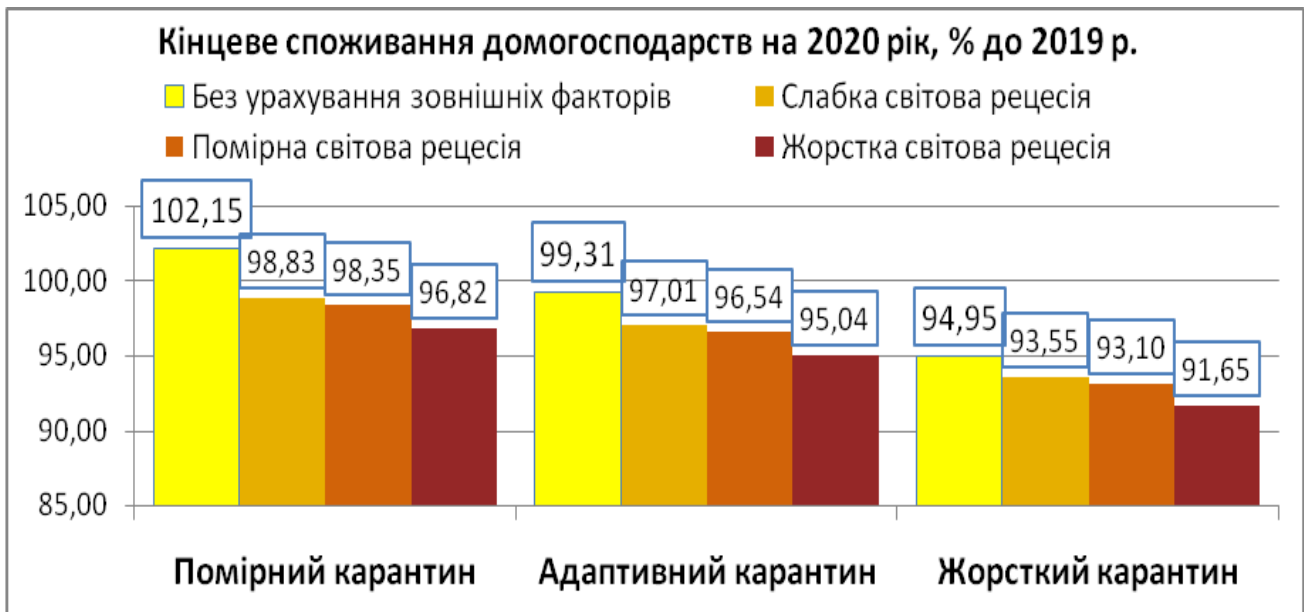

Рис. 8.3. Кінцеве споживання домогосподарств у 2020 р., % до 2019 р. за різними сценаріями розвитку

3. Валове нагромадження основного капіталу за оптимістичним сценарієм становитиме 90,0% за песимістичним сценарієм до 74,47% відсотків 2019 р. (рис. 8.4).

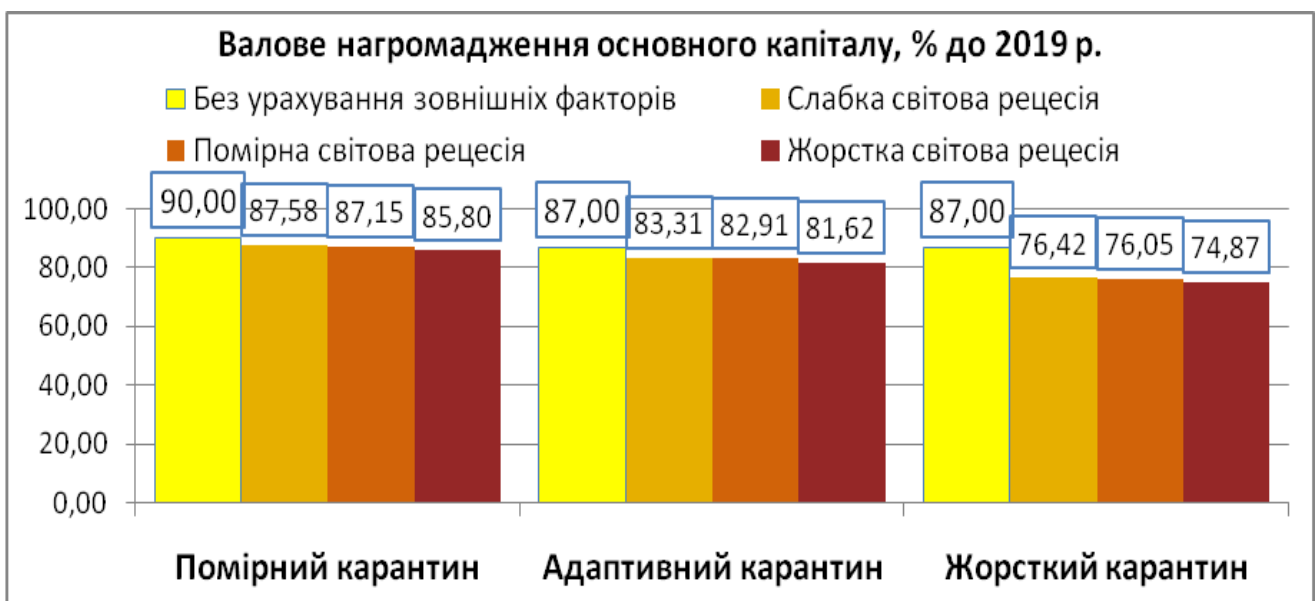

Рис. 8.4. Валове нагромадження основного капіталу у 2020 р., % до 2019 р. за різними сценаріями розвитку

4. Оплата праці в реальному вираженні за оптимістичним сценарієм становитиме 99,67%, за песимістичним – 84,76% від 2019 р. (рис. 8.5).

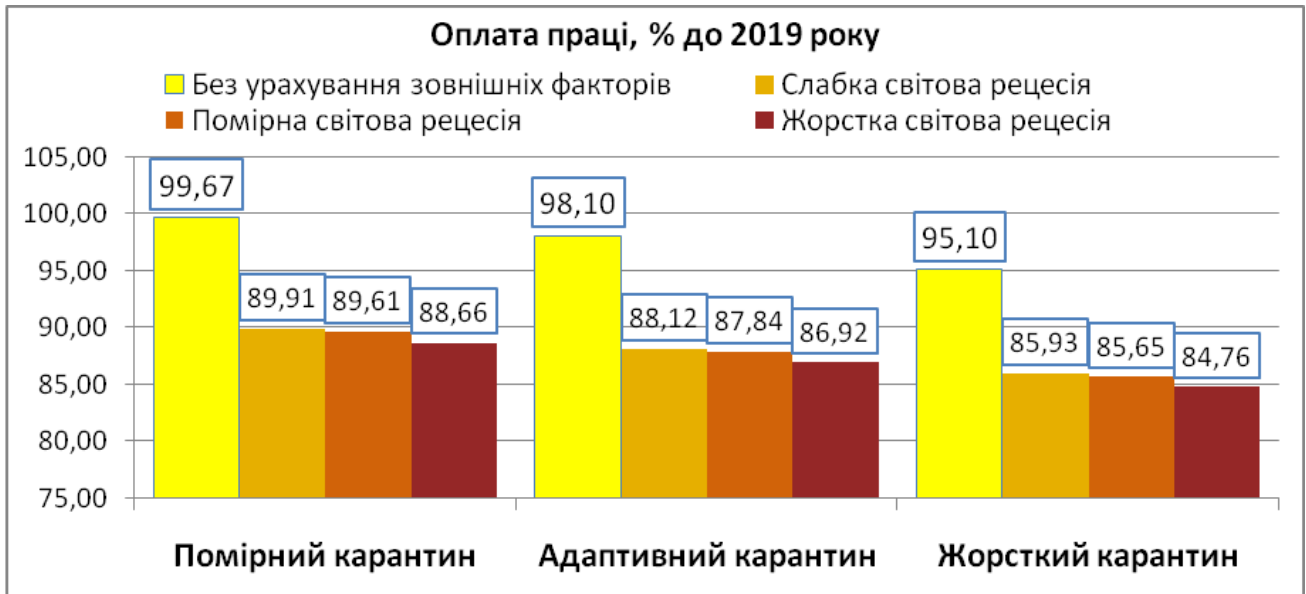

Рис. 8.5. Обсяги оплати праці у 2020 р., % до 2019 р. за різними сценаріями розвитку

5. Водночас позитивний внесок у ВВП відбудеться за рахунок скорочення імпорту, внаслідок зменшення купівельної спроможності (споживчий та інвестиційний імпорт) та згортання економічної діяльності (виробничий імпорт) (рис. 8.6).

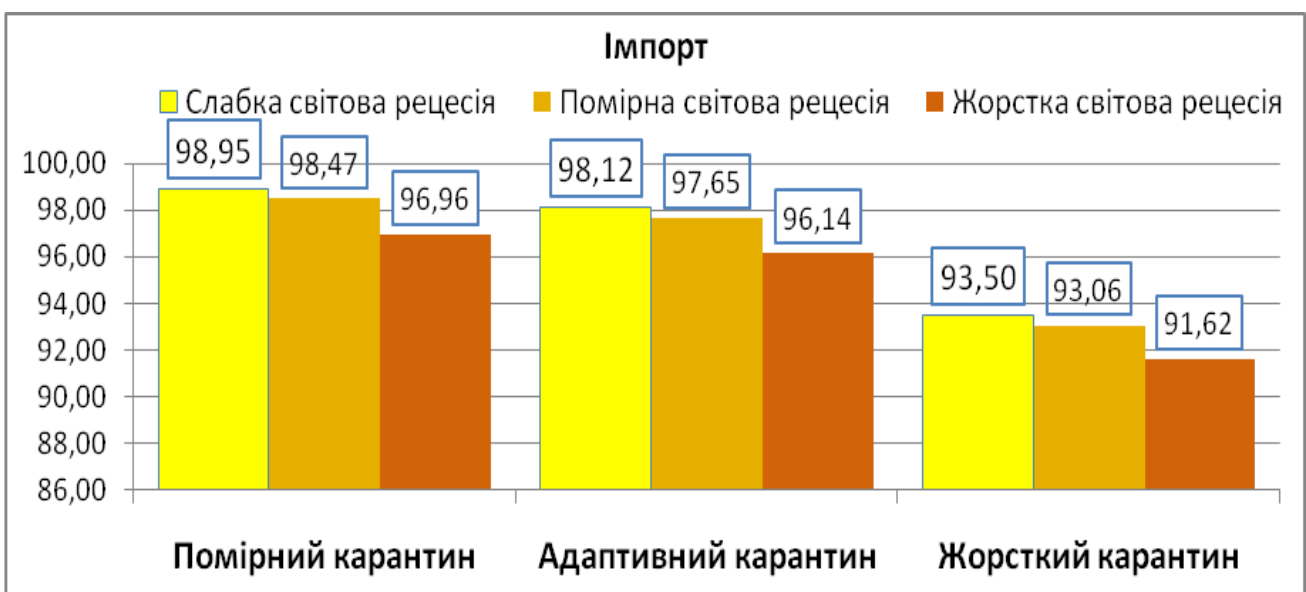

Рис. 8.6. Імпорт товарів та послуг у 2020 р., % до 2019 р. за різними сценаріями розвитку

Такі розрахунки здійснюються за умови прогнозів розвитку світової економіки станом на червень 2020 р. У разі погіршення ситуації прогноз зростання національної економіки потрібно переглядати у бік зменшення.

Висновки та пропозиції

Розрахунки динаміки ВВП України та основних макропоказників на 2020 р. демонструють, що на загальне падіння впливатимуть як внутрішні (економічна політика та антипандемічні заходи), так і зовнішні фактори (динаміка розвитку світової економіки, інвестицій та зміна кон'юнктури на товарних ринках). Очікується падіння ВВП від 5 до 15% порівняно із 2019 р. При цьому слід зазначити, що оптимістичний сценарій розвитку як світової, так і української економіки на сьогодні є малоімовірним і був уведений в розрахунки для порівняння, а не як реальний сценарій розвитку. Водночас темпи сповільнення світової економіки свідчать про те, що песимістичний сценарій розвитку через деякий час потребуватиме ревізії у бік погіршення. Отже, для України необхідно буде внести відповідні корективи.

Оскільки подальше поширення пандемії та її інтенсивність з високою ймовірністю будуть більш інтенсивними під кінець 2020 р., Україна може зіткнутись із необхідністю повторного уведення жорстких карантинних обмежень. Проте, враховуючи попередній сумний досвід весняного локдауну та непродуманої урядової політики, уведення обмежень повинно супроводжуватися такими заходами:

1. У разі переходу частини підприємств та установ на плаваючий графік роботи, кількість громадського транспорту, який задіяний не в часи пік, потрібно збільшити до максимального рівня. Такі заходи дозволять зменшити пасажирське навантаження на одиницю рухомого складу та дотримуватися соціальної дистанції. Такі ж рекомендації повинні стосуватися приміського транспорту, що перевозить людей на роботу в обласні центри та м. Київ. Обмеження можуть бути введені у разі крайньої необхідності лише для міжобласного сполучення. Неприпустимою є практика перекладання витрат на перевезення працівників до місць їхньої роботи на підприємств, які мають найманих працівників. Будь-які більш жорсткі заходи щодо обмеження підприємницької діяльності повинні супроводжуватися державною фінансовою підтримкою осіб, які внаслідок карантинних заходів змушені перервати

свою трудову та підприємницьку діяльність на рівні прожиткового мінімуму. Така підтримка повинна здійснюватись у найкоротші терміни (див. приклади країн ЄС).

2. Рекомендації щодо проведення навчального процесу.

Враховуючи необхідність зменшення кількості учнів або студентів, які одночасно перебувають в навчальних аудиторіях закладів освіти, можливо доцільно запровадити очно-дистанційного навчання за принципом 2/2 чи 3/3 тижні. Тобто класи (групи) поділяються навпіл і займаються очно через 2 (3) тижні. У період дистанційного навчання половина класу (групи) працює над завданнями, що були отримані впродовж очної частини навчання. Лекції та семінари можна проводити в режимі відеоконференцій, а очні навчання присвятити виконанню лабораторних та практичних занять, які неможливо провести дистанційно. Крім того, такий поділ значно скоротить імовірність зараження, оскільки вдвічі знизиться кількість контактних осіб.

Ці рекомендації повинні стосуватися навчання в коледжах та університетах, а також середньої (починаючи з 7-го класу) та старшої школи. Для молодшої школи та 5–6 класів середньої школи дистанційне навчання уводити недоцільно з двох міркувань: по-перше, діти цього віку ще не пристосовані до самостійного навчання та самоконтролю стосовно планування занять і виконання завдань; по-друге, вони потребують наявності дорослих під час дистанційного періоду навчання, і отже, батьки мають отримувати від держави фінансову допомогу (для дітей віком до 12 років), якщо діти перебувають вдома, а не в школі. Також є недоцільним уведення змін у школі для того, щоб розвести школярів, оскільки школи у другій половині дня повинні проводити дезінфекційні заходи. Крім того, заняття у дві зміни підвищують ризик зараження дітей, які перебувають у класах на другій зміні, у випадку, якщо носій інфекції був присутній на першій зміні.

Для вивільнення додаткового простору для проведення занять, можливо, буде доцільним використовувати для окремих уроків спортивні зали в школах, які потрібно просто дезінфікувати та провітрювати.

За бажанням батьки повинні мати змогу тимчасово перевести своїх дітей на дистанційне навчання або екстернат (не для випускних класів) без переводу до спеціалізованих навчальних закладів певної форми навчання.

3. Робота магазинів в умовах посилення карантинних обмежень.

При поверненні до більш жорсткого карантину ні в якому разі не можна згортати роботу магазинів та супермаркетів. Навпаки, їх робота має бути максимально розтягнута в часі впродовж доби для зменшення загальної кількості покупців, які перебувають в магазині одночасно. Закриття непродуктивних магазинів (особливо тих, що мають окремий вихід на вулицю та не розташовані у ТРЦ) є неприпустимим, насамперед через те, що це безпосередньо впливає на обсяги виробництва продукції, що в них реалізується. Це спричинить додаткове зниження доходів та зменшення кінцевого споживання.

4. Враховуючи надзвичайно низький рівень охоплення тестами населення, основні витрати, що закладені на боротьбу з пандемією в Законі про бюджет на 2020 р., потрібно спрямовувати на збільшення кількості лабораторій та матеріалу для проведення ПЛР-тестування, що до осінньо-зимового періоду 2020–2021 р. повинно стати доступним абсолютно всім без винятку хворим на ГРВІ.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. На зміну «традиційній» моделі економічного зростання та у відповідь на нові виклики й тенденції в глобальній економіці науковцями й економістами запропонована концепція інклюзивного зростання, в основу якої покладено ідею про те, що добробут суспільства – це не лише зростання реального ВВП і матеріальних доходів населення, а й постійна увага до таких сфер життя людини, як освіта, охорона здоров'я, особиста безпека, екологія тощо.

Негативний вплив кількох економічних криз і нетривалих періодів певного економічного відновлення, що були зумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками і впливали на розвиток національного господарства протягом 2000–2020 рр., показав, що трансформація механізму господарювання в Україні при переході від планової до ринкової економіки була неефективною. Очевидно, що економічне відновлення має відбуватись не за рахунок зростання таких факторів виробництва, як робоча сила і капітал, а за рахунок зростання продуктивності праці на основі впровадження принципово нового – інклюзивного – підходу до структурної політики держави щодо управління економічними процесами.

2. За результатами аналізу теоретичних і методологічних підходів науковців та фахівців міжнародних інституцій до трактування поняття «інклюзивний розвиток» авторами зроблено висновок, що цю категорію можна розглядати з двох позицій: 1) як економічний розвиток, основною метою якого є скорочення бідності й нерівності; 2) як процес розширення залученості населення до створення ВВП, забезпечення рівних можливостей для реалізації потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання та етнічних коренів. Таким чином, концепція інклюзивного розвитку ґрунтується на пріоритетності розвитку людини, досягненні повної зайнятості, підвищенні кваліфікації працівників, соціальній безпеці та сталому розвитку.

Запропоновано визначити інклюзивний розвиток як розвиток економіки, що передбачає всеосяжну взаємовигідну та недискримінаційну включеність усіх суб'єктів національного господарства у процес економічного розвитку з метою спільного створення національного багатства та його соціально справедливого перерозподілу між усіма членам суспільства задля підвищення загального добробуту нації та рівня

життя кожної людини, формування та зміцнення фундаментальних довгострокових факторів розвитку, забезпечення екологічної сталості, створення рівних можливостей для кожного члена суспільства отримувати якісні професійно-освітні навички та брати солідарну участь в управлінні суспільно-економічним розвитком та при розподілі отриманих від нього вигод.

3. *Виокремлено* чинники внутрішнього і зовнішнього характеру, які обумовлюють необхідність переходу України до стратегії інклюзивного розвитку. Основним внутрішнім чинником є потреба у відновленні рівня економічного розвитку і добробуту населення на основі побудови ефективного, наукоємного та ресурсозберігаючого виробництва, збереження людського капіталу України та підвищення його вартості на основі зростання кваліфікаційного освітнього рівня. Зовнішніми передумовами для переходу України до інклюзивного розвитку стала Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також прийняття Україною зобов'язань щодо впровадження 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 р. та необхідність виконання завдань, передбачених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

До основних стримувальних чинників інклюзивного зростання в Україні *віднесено* такі: внутрішня та зовнішня трудова міграція; обмежені можливості для працевлаштування й отримання доходу, а також нерівномірний географічний та секторальний (галузевий) розподіл цих можливостей; макроекономічні ризики, істотна мінливість макроекономічних змінних (ВВП, інфляція, реальний обмінний курс, відсоткові ставки), що стримує приплив інвестицій у країну, зменшує можливості формування повної зайнятості; політичні потрясіння та нестабільність, надмірний рівень корупції в державному управлінні, великі масштаби тіньової економіки, відсутність належної правової бази тощо.

4. *Показано*, що інклюзивність тісно пов'язана зі сталим зростанням та Цілями сталого розвитку, оскільки:

- ключове завдання інклюзивної моделі зростання – забезпечення рівного доступу до ринків, ресурсів і неупередженого регуляторного середовища для різних соціальних груп, формування механізмів забезпечення продуктивної зайнятості, збільшення доходів для відчужених груп і подолання бідності, вироблення нових

підходів до споживання обмежених ресурсів і досягнення інклюзивного зростання у довгостроковій перспективі;

- мета сталого зростання – ресурсоефективна, більш «зелена» і конкурентоспроможна економіка, яка передбачає низьковуглецевий розвиток, ефективне, стає використання ресурсів; захист довкілля, скорочення викидів і запобігає втраті різноманіття;

- приєднання України до програми ООН із досягнення Цілей сталого розвитку та реалізація адаптованих національних умов ЦСР сприятиме формуванню в Україні інклюзивного суспільства та створенню засад для нової якості економічного зростання.

5. На основі дослідження динаміки позицій України у глобальних індексах і рейтингах, які визначають взаємне положення країн світу за показниками економічної діяльності, інституційних умов розвитку, стану соціальної сфери тощо і фактично відображають різноманітні сторони інклюзивного розвитку людства, *виявлено* певні позитивні тенденції щодо підвищення місця України, зокрема, за показниками легкості ведення бізнесу, оподаткування, конкурентоспроможності, однак поряд із цим відсутні кардинальні зміни, які б демонстрували явне і швидке просування країни до розбудови більш інклюзивної економічної системи і створювали підґрунтя для довгострокового інклюзивного розвитку.

6. *Запропоновано* новий погляд на трансформацію структури економіки і, відповідно, структурних змін у ній, оскільки на сьогоднішній день особливої актуальності набувають ознаки інклюзивності або екстрактивності інститутів, які формують ці структури, визначають їх придатність для забезпечення інклюзивного економічного розвитку. *Підкреслено*, що, хоча визначення міжнародними організаціями сутності терміну «структурні реформи» містять певні відмінності, загалом визнається, що їх основним принципом і предомінантною метою є забезпечення економічного зростання шляхом більш ефективного використання ресурсів. Отже, цілями реформування структури української економіки, тобто здійснення змін у складі виробництва і споживання ресурсів (інвестицій та основного капіталу, трудових ресурсів, матеріальних та енергетичних ресурсів тощо), мають бути забезпечення добробуту широких верств населення, розширення інвестиційних

можливостей місцевих громад, розвиток інфраструктурної складової національної економіки як чинників забезпечення сталого й інклюзивного економічного розвитку.

7. *Обґрунтовано*, що для вибудовування в Україні власної моделі структурної політики, спрямованої на досягнення цілей інклюзивного розвитку, слід зважити на такі негативні тенденції сучасної глобальної економіки, як: фрагментація виробничих процесів між країнами у рамках глобальних ланцюгів створення вартості, переорієнтація діяльності великих конгломератів на ключові напрями свого бізнесу, підвищення уваги інституціональних інвесторів і компаній з управління активами до вартості акцій, а також масова офшоризація бізнесу задля мінімізації оподаткування.

Слід також враховувати, що перехід від переважно моносировинної до високодиверсифікованої структури економіки з акцентом на висотехнологічні та високопродуктивні сектори має розглядатися як обов'язкова умова підвищення її ефективності та подальшого переходу до диверсифікованого розвитку економіки і суспільства загалом. Це передбачає не лише розширення галузевого розмаїття, а й диверсифікацію національних активів – як матеріальних, так і нематеріальних, – шляхом нарощування інвестицій в інфраструктуру, збереження навколишнього середовища, розвиток інститутів і людського капіталу.

8. На основі концепції інклюзивних та екстрактивних політичних та економічних інститутів Д. Аджемоглу та Д.А. Робінсона авторами *запропоновано* методика дослідження екстрактивних та інклюзивних рис економіки України на основі складання піраміди потреб окремих економічних інститутів (інвесторів, підприємців тощо) та їх задоволення з боку держави. Методика передбачає аналіз безпеки прав власності, доступу до публічних послуг, підтримки прав і свобод тощо, з точки зору їх інклюзивності або екстрактивності.

9. Оскільки концепція інклюзивного економічного розвитку передбачає, що, крім людей з особливими потребами, обмеженими фізичними та ментальними можливостями, особливої уваги в контексті розбудови інклюзивного суспільства вимагають й інші вразливі категорії (групи) населення, авторами *складено* перелік категорій населення, які потребують особливої підтримки держави для їхнього включення в економічний процес. До переліку включені: люди з обмеженими можливостями (тимчасовими чи постійними) та особливими потребами; учасники бойових дій і тимчасово переміщені особи; особи, які тимчасово виключені з

економічного процесу; безробітні з довгим строком перебування без роботи, які втратили професійні навички; робітники професій, які можуть зникнути у найближчі десятиліття; працездатні особи похилого віку; багатодітні матері та жінки, які опинились у складних життєвих обставинах; особи, які не мають доступу до сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій та інфраструктури; самозайняті; молодь, яка не має трудового досвіду, тощо.

10. Для оцінки рівня інклюзії вразливих категорій населення та виявлення наявних проблем щодо можливостей їхнього доступу до підвищення рівня освіти, соціального життя, навчання, набуття нових навичок, рівня поінформованості щодо державних програм підтримки та якості їхньої взаємодії з державними органами влади *проведено* анкетування серед підприємств Українського товариства сліпих на основі анкети, розробленої авторами дослідження. Результати анкетування показали, що більшість керівників підприємств не бажають (не розуміють необхідності) підвищувати рівень інклюзії своїх працівників, попри те, що значна кількість продукції, що випускається підприємствами системи, наразі не є конкурентоспроможною.

11. Дослідження структурних зрушень у макроекономічних пропорціях, первинних доходах та пропорціях кінцевого використання ВВП за інституційними секторами економіки України *показало*, що основними чинниками її неефективної адаптації до світогосподарської економічної системи протягом останнього періоду стали: зростаюча залежність від світової кон'юнктури; відсутність пошуку вигідної економічної спеціалізації в умовах глобалізації світогосподарської системи; неефективна курсова політика; орієнтація на експорт сировинних товарів, які відчувають різкі коливання цін залежно від світової економічної кон'юнктури. Єдиною можливістю для зростання економіки України залишається подолання структурної кризи шляхом інституційних змін, створення сприятливого для бізнесу клімату, зниження зарегульованості економіки, боротьба з корупцією та рейдерством.

12. *Встановлено*, що у секторі домогосподарств України, як і в усьому світі, внаслідок зростання продуктивності та ефективності у сфері матеріального виробництва спостерігається тенденція як до скорочення продуктивної діяльності домашніх господарств, так і загальної зайнятості у сфері матеріального виробництва. Натомість розширюється діяльність у сфері послуг. Найбільш вагомий випуск сектора

домашніх господарств зосереджений у сільському господарстві, торгівлі та інформатизації. Тенденцію до зростання обсягів випуску та ВДВ мають інформатизація, мистецтво та спорт, професійна діяльність та адміністрування. Скорочується діяльність у будівництві, переробній промисловості, торгівлі та інших послугах.

13. Шляхом аналізу особливостей динаміки зайнятості та самозайнятості населення України виявлено найважливіші тенденції структурних змін у цій сфері, а саме: скорочення загальної зайнятості майже на 20% унаслідок погіршення економічної ситуації протягом 2013–2015 рр., при цьому скорочення офіційної зайнятості виявилось глибшим за зниження неофіційної; зрівняння ступенів скорочення зайнятості офіційного та неофіційного секторів у 2016–2018 рр. відносно 2012 р. і зростання чисельності найманих працівників у неофіційному секторі; перехід працівників до особистого підсобного господарства, яке в економіці України забезпечує роботою 3,6 млн осіб (відповідно до критеріїв МОП воно не вважається зайнятістю); суттєве скорочення частки зайнятих у виробництві товарів, зокрема сільському господарстві, добувній промисловості, водопостачанні, а також у фінансах та операціях з нерухомістю протягом останніх років (серед офіційно працевлаштованих працівників); зосередження майже двох третин неофіційних найманих працівників у таких секторах, як виробництво товарів, сільське господарство, торгівля, будівництво; у структурі населення за професійними групами – збереження високої частки осіб, які працюють у найпростіших професіях, насамперед зайнятих у неформальному секторі.

14. Показано, що розвиток сфери послуг і нових технологій, які уможливлюють розвиток аутсорсингу та віддаленої роботи, створюють нові можливості для працевлаштування громадян та є сприятливим чинником для досягнення інклюзивного економічного розвитку. Разом із тим прогнозоване скорочення зайнятості у промисловості, будівництві, транспорті тощо вже у середньостроковій перспективі породжуватиме нові виклики для державної структурної політики і вимагатиме розроблення відповідних заходів для підтримки необхідного рівня зайнятості через полегшення доступу до навчальних закладів, розширення використання в освіті цифрових технологій, подальший розвиток сфери ІТ-послуг на

основі формування відповідних компетенцій працівників, сприяння підприємництву тощо.

15. *Аргументовано*, що інклюзивність є невід’ємною внутрішньою характеристикою індустріалізації, тобто випереджаючого розвитку переробного сектора промисловості, оскільки індустріалізація має на меті підвищення якісних характеристик життя суспільства за рядом економічних, структурних, технологічних, соціальних та інших параметрів. Водночас на практиці наявність позитивного впливу індустріалізації на стимулювання інклюзивного розвитку економіки визначається стартовими умовами країни, рівнем розвитку інститутів та обраною моделлю економічної політики. Невідповідний особливостям соціально-економічної системи країни вибір стратегії реформування економіки призводить до розвитку процесів деіндустріалізації, що унеможлиблює проведення успішних перетворень, зменшує стимули для інвестицій та створення нових робочих місць у середньо і високотехнологічних секторах промисловості, скорочує внутрішній сукупний попит на промислові товари вітчизняного виробництва і, таким чином, не сприяє досягненню інклюзивності та сталості індустріального розвитку.

16. *Показано*, що рівень індустріального розвитку і технологій, структура виробництва іа експорту є важливими, проте явно недостатніми для забезпечення інклюзивності економіки. Наприклад, економіка Норвегії за формальними ознаками є ще більш сировинною, ніж економіка України, проте Норвегія перша в рейтингу за індексом інклюзивного розвитку і має один із найвищих у світі доходів на душу населення, оскільки там запроваджено особливий підхід до перерозподілу доходів, створених сировино-видобувним (нафтогазовим) сектором цієї країни, між усіма членами суспільства – не через ринкові, а через державні механізми – в інтересах усього суспільства і цілей довгострокового розвитку.

17. *Обґрунтовано*, що в окремі роки Україна застосовувалися окремі елементи «вертикальної» промислової політики (секторальної, галузевої), проте у промисловості вони не дали відчутного ефекту, «горизонтальні» ж інструменти (розвиток науки, освіти, розбудова інфраструктури) не проявлялися жодним чином. Тому перетворення у вітчизняній промисловості не створили «ефекту сумарної причинності» індустріалізації, який би пов’язав її розвиток із потребами суспільства, а інституційні перетворення у системі відносин власності, пов’язані із роздержавленням

та приватизацією, сформували в Україні явище олігархії, що лише віддалило суспільство від стану інклюзивності.

18. *Розроблено* стратегічні цільові орієнтири, напрями спеціалізації країни у глобальному, європейському та внутрішньому вимірі, тактичну схему і галузеві пріоритети, яких необхідно дотримуватися при формуванні структурної політики розбудови вітчизняного промислового комплексу. Така структурна політика має бути соціально-ендогенною, зорієнтованою на задоволення внутрішніх потреб усього населення країни за рахунок випереджаючого розвитку диверсифікованого власного виробництва глибокої переробки, що створить підґрунтя для формування в Україні сучасного промислового комплексу, здатного дати адекватну відповідь на існуючі ризики та виклики, які стоять перед країною на шляху досягнення цілей інклюзивного розвитку.

19. *Встановлено*, що, попри поширеність серед глобальних інвесторів практики інвестування у досягнення цілей інклюзивного розвитку, наразі не сформовано єдиного підходу до визначення сутності такого інвестування та єдиного терміна, який би його точно визначив. Якщо у зарубіжній практиці імпакт-інвестування наголошується на здійсненні таких інвестицій у компанії, організації або фонди через інструменти ринку цінних паперів для отримання позитивних соціальних, екологічних, управлінських результатів додатково до фінансової прибутковості (при цьому інвестори, як правило, погоджуються на рівень прибутковості, нижчий від середньоринкового), то у вітчизняній наголос зроблено переважно на соціальних ефектах інвестування, оскільки проблеми саме у цій сфері суспільного життя є найбільш актуальними, а переміщення інвестиційних ресурсів розглядається як витрати державного та місцевих бюджетів на освіту, охорону здоров'я тощо.

20. *Виявлено* якісні характеристики, притаманні інвестиціям, важливим для інклюзивного розвитку: особлива мета інвестування (отримання позитивного соціального, екологічного, управлінського ефектів, підвищення рівня інклюзії окремих категорій населення у процес економічного розвитку та розподіл його результатів); особливі напрями інвестування (види економічної діяльності, розвиток яких забезпечить підвищення ступеня інклюзивності економічного розвитку); особливі категорії населення (вразливі категорії населення, на які спрямований соціальний, екологічний, суспільно важливий ефект інклюзивних інвестицій).

21. Серед найважливіших напрямів інвестиційної підтримки досягнення інклюзивного розвитку *запропоновано* такі, як: формування, розвиток та підвищення якості людського капіталу; розвиток транспортної, енергетичної, комунальної інфраструктури та житлового будівництва; створення системи підтримки підприємництва; розвиток телекомунікаційних та інформаційних технологій для забезпечення доступу максимально широких верств населення до сучасних засобів зв'язку, комунікацій, інформації; розширення доступу населення до фінансових послуг; розвиток екологічно сприятливих технологій та безвідходних виробництв, переробку накопичених промислових та твердих побутових відходів, розвиток сучасних джерел енергії, енергозбереження.

22. *Показано*, що в умовах впровадження принципів нової регіональної політики інклюзивність регіонального розвитку потребує уваги з точки зору зростання значущості ролі регіональних органів влади та місцевих громад в управлінні регіональним розвитком за рахунок використання специфічних активів території. *Запропоновано* поняття «інклюзивний регіон» – як такий регіон, де створюються умови для ефективного соціально-економічного розвитку місцевої спільноти на засадах соціальної включеності (здатності усіх мешканців, у тому числі найбільш маргіналізованих, брати участь у розвитку регіону та прийнятті рішень), фізичної включеності (здатності усіх мешканців отримувати доступ до місцевих ресурсів, житла та послуг на підставі рівних можливостей та справедливого розподілу пільг), економічної включеності (здатності усіх мешканців, у тому числі знедолених, брати участь і сприяти економічному зростанню регіону) та шляхом зміцнення місцевих громад, підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки.

23. *Доведено*, що для економіки України в умовах значної, історично сформованої спеціалізації регіональної економіки саме диверсифікація її структури слугує резервом, який сприяє розкриттю соціально-економічного потенціалу регіонів, забезпечує їх включеність у процеси територіального розвитку і сприяє створенню потенціалу інклюзивного розвитку. Водночас сформовані в регіонах України тенденції свідчать про недостатню спрямованість диверсифікації економічної діяльності на комплексне використання соціально-економічного та природно-ресурсного регіонального потенціалу, нерозвиненість інноваційної складової цього процесу та певну структурну інертність регіонального розвитку.

24. *Запропоновано* формування державної політики регіонального розвитку на засадах впровадження принципів інклюзивності, зокрема з використанням потенціалу територіальної соціально-економічної інтеграції та диверсифікації економіки регіонів: 1) для забезпечення територіальної соціально-економічної інтеграції – стимулювання інтегруючої ролі міст як центрів економічного та соціального розвитку; створення умов для співробітництва регіонів; посилення міжрегіональних зв'язків; покращення доступу до населених пунктів регіонів; 2) для забезпечення диверсифікації галузевої структури економіки регіонів – формування та розвиток нових, нетрадиційних для цих регіонів видів економічної діяльності; екологізація господарської діяльності; розвиток сфери послуг з особливим акцентом на соціально значущих; оновлення спеціалізації регіональної економіки.

25. *Виявлено* особливості державної підтримки розвитку територій, які можуть стати чинником підвищення інклюзії окремих регіонів та груп населення, на основі аналізу фінансування (субвенцій, бюджетних трансфертів) державних програм у 2018–2019 рр. за напрямками: дорожня інфраструктура, регіональний розвиток, охорона здоров'я, розвиток сільських територій, освіта, енергоефективність, транспортна інфраструктура, культура, інфраструктура для соціального забезпечення, екологія та сталий розвиток, спорт тощо. *Встановлено* екстрактивні та інклюзивні риси практики використання показників чисельності населення та обсягів валового регіонального продукту як критеріїв розподілу коштів за зазначеними напрямками: екстрактивність цього підходу полягає в тому, що виділення коштів насамперед має орієнтуватися на кількість цільових груп населення або економічно активного населення, а не загальної чисельності людей у регіоні, а інклюзивність – в тому, що відбір проектів для подальшого фінансування за окремими напрямками підтримки розвитку територій здійснюється доволі часто у формі прозорих конкурсів.

26. На теоретичних засадах концептуальної моделі інклюзивного зростання Всесвітнього економічного форуму та методологічній базі глобального Індексу інклюзивного розвитку *розроблено* методику розрахунку Індексу інклюзивного розвитку регіонів України, оскільки оцінка рівня інклюзивності, що здійснюється у формі глобальних індексів на макрорівні, спрямована передусім на визначення стратегічних орієнтирів і векторів руху країн світу, але регіональний вимір при цьому залишається недостатньо дослідженим для вироблення державної політики.

27. *Розраховано* загальні бали областей України та м. Києва відповідно до 7 субіндексів Індексу інклюзивного розвитку регіонів України, які відображають стан у таких сферах, як: розвиток економіки; бізнес-середовище; освіта; охорона здоров'я; безпека і оборона; природне середовище; соціальний капітал. За результатами розрахунків *встановлено*, що за рівнем інклюзивності перші місця в рейтингу посідають м. Київ, Тернопільська та Львівська області.

28. На основі розрахунку показників областей України за Індексом інклюзивного розвитку регіонів України *визначено* коло актуальних проблем для удосконалення державної політики стимулювання інклюзивного економічного розвитку з урахуванням регіональних особливостей, а саме:

- загальний рівень інклюзивності українських регіонів критично низький – середнє значення Індексу від'ємне і становить -0,45 балів. При цьому тільки дев'ять із 22 обстежуваних регіонів набрали додатне значення, а більше одного бала – шість областей. Крім того, інклюзивний розвиток регіонів є нерівномірним: його рівень вищий у західних регіонах (за винятком Закарпатської області). Нерівномірність розвитку проявляється також у значній різниці балів між обласними центрами та областю загалом;

- за субіндексом «Економічний розвиток» виявлено позитивні тенденції – з 22 обстежуваних регіонів лише три області мають від'ємне значення. Проте за якістю економічного розвитку спостерігається дуже нерівномірний розподіл регіонів, а набрані ними бали дуже низькі, що свідчить про повільні темпи розвитку. При цьому за субіндексом «Бізнес-середовище» ситуація краща – всі області набрали додатні бали, але надто високою є залежність показників регіону від рівня розвитку автотранспортної інфраструктури;

- за субіндексами «Освіта», «Охорона здоров'я» і «Безпека та оборона» ситуацію можна визначити як досить критичну і в цілому по країні, і по окремих регіонах. Зокрема, погіршилися якісні показники освітньої галузі, скоротилася кількість доступних лікарів та місць у лікарнях й одночасно зросла частка населення, неспроможна оплатити лікування або необхідні медикаменти, постали нові проблеми фінансування закладів охорони здоров'я в умовах пандемії коронавірусної хвороби, зберігається високий рівень корупції поряд із низькою інституційною спроможністю відповідних державних органів;

- за субіндексом «Природне середовище», незважаючи на те, що лише шість із 22 областей отримали бал, нижчий за середній, екологічна ситуація далека від оцінки «задовільно», адже навіть найвищий бал становить менше одиниці. Отже, підходи до державної політики у сфері екологічних питань необхідно привести потребують приведення у відповідність до світових практик, а законодавство – гармонізувати з європейським;

- за субіндексом «Соціальний капітал» ситуація найгірша з усіх субіндексів – найнижче середнє значення (-1,79 бала), при тому, що саме соціальний капітал як якісний показник чинить значний вплив як на конкурентоспроможність держави загалом, так і на економічний та бізнес-розвиток, розвиток науки, на сфері освіти, охорони здоров'я, екології, ринок праці тощо.

29. З метою оцінки дотримання в Україні рівних можливостей на ринку праці крізь призму гендерного виміру досліджено динаміку зміни її місця в основних міжнародних індексах, що вимірюють показник гендерної рівності (Gender Development Index, Gender Inequality Index; The Gender Equity Index; The Global Gender Gap Index). Встановлено, що розрив у рівні заробітної плати є основним проявом гендерної нерівності, але серед країн зазначених рейтингів Україна посідає середні місця, наявний позитивний тренд. Виявлено основні чинники, що визначають нижчі заробітки жінок, – вплив професійної сегрегації за ознакою статі, в результаті чого жіноча зайнятість здебільшого зосереджується в менш оплачуваних видах економічної діяльності та на посадах нижчого рівня; більша схильність жінок до зайнятості в режимі неповного робочого часу; відмінності в тривалості трудового стажу тощо.

30. *Визначено* ключові перешкоди залучення жінок до роботи у STEM-галузях: нерівний доступ до економічних ресурсів; дискримінація на ринку праці, у формі нерівної оплати праці, незахищеної зайнятості; непропорційне навантаження на жінку в частині неоплачуваної праці (догляд за дітьми, людьми похилого віку та хворими тощо); низький рівень участі жінок у прийнятті рішень. *Запропоновано* рекомендації щодо подолання зазначених бар'єрів: консолідація навчальних закладів і компаній задля просування жінок у технологічній сфері, проведення інформаційних кампаній для подолання стереотипів стосовно рольових функцій жінок у сім'ї, підвищення

компетенцій викладачів з предметів, що зорієнтовані на STEM-галузі (математики, фізики та біології), зацікавлення роботодавців у наймі на роботу жінок.

31. *Обґрунтовано*, що для формування в Україні сприятливих рамкових умов розвитку технологічного та стартап-підприємництва та, відповідно, їх позитивного впливу на інклюзивний розвиток економіки, необхідним є подолання таких перешкод, як відсутність ефективної системи фінансування, особливо на ранніх стадіях; нерозвинена екосистема інновацій та стартапів та слабкість бізнес-культури серед винахідників; проблеми з комерціалізацією результатів наукових досліджень та розробок; відсутність розгалуженої мережі бізнес-інкубаторів та місцевих спільнот; відсутність ефективної підтримки місцевих талантів та передумов для формування регіональних мікроекосистем.

32. *Проаналізовано* трансформацію вітчизняного регуляторного середовища у 2014–2019 рр. за напрямками, що є найбільш важливими з точки зору підвищення інклюзивності економічного розвитку: боротьба з корупцією; розвиток бізнес-середовища; реформа децентралізації, розвиток громад та місцевого самоврядування; розвиток освіти та науки; соціальний захист та ринок праці; інформаційне суспільство та доступ до інформації. За результатами аналізу *виявлено*, що законодавчі трансформації загалом розвивалися у напрямі підвищення рівня інклюзивності державного управління, інвестування, бізнесу, освіти, підприємництва, ринку праці та територіального управління. Водночас проблемою законодавчих змін досі є украй неповна їх імплементація у практику державного управління та господарювання.

33. *Виявлено* невідповідність розміщення новостворених протягом 2015–2019 рр. підприємств, які потребують кваліфікованої робочої сили середнього та високотехнологічного секторів (переважно у західній частині країни), та навчальних закладів необхідного напрямку (STEM-спеціальностей), оскільки більшість із них традиційно розташовані у великих промислових агломераціях східної частини України. Отже, стримуючим чинником розвитку нових високотехнологічних підприємств є недостатність робочої сили з відповідними спеціальностями і рівнем кваліфікації.

Також *встановлено*, що обсяг державного замовлення для вищих навчальних закладів на інженерні спеціальності, пов'язані з машинобудуванням та енергетикою, є низьким через відсутність попиту з боку абітурієнтів, а кількість прийнятих на

бюджет – навіть за таких умов – недостатня. Отже, необхідна підтримка розвитку вищих навчальних закладів, які навчають STEM-спеціальностям, тому що базою зростання високотехнологічного сектора є не лише наявність (передача інвестором) нових технологій, а й кваліфікована робоча сила.

34. *Показано*, що необхідною умовою припливу інвестицій для довгострокового економічного розвитку країни є розвиток «hard-інфраструктури», насамперед транспортної та енергетичної, і, відповідно, *запропоновано* ряд заходів із розробки дорожньої карти з розбудови промислового потенціалу і інфраструктурного забезпечення підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

35. На основі міжгалузевих балансів з урахуванням впливу коронакризи як наслідку пандемії COVID-19 *здійснено* моделювання основних сценаріїв розвитку економіки України у 2020 р. та *встановлено*, що скорочення обсягів складових ВВП за різними сценаріями розвитку відносно базового сценарію на 2020 рік становитиме від 5,3% (застосування урядом України помірних заходів, що призводять до обмеження економічної діяльності) до 12,1% (за умов жорсткого сценарію зі збереженням заборони на розширений перелік видів діяльності, не пов'язаних з критичною інфраструктурою)

36. *Рекомендовано* основні напрями удосконалення державної структурної політики для досягнення цілей інклюзивного розвитку з урахуванням регіональних особливостей, зокрема:

з метою збалансованого розвитку людського капіталу:

– забезпечити ефективне налагодження взаємодії суспільства, сектора підприємництва та наукової сфери для спрямування їх діяльності на досягнення глобальних Цілей сталого розвитку;

– здійснити заходи щодо розбудови науково-технологічної інфраструктури НАН України з метою посилення її ролі як частини стартап-екосистеми і насамперед – створення закладів сприяння технологічному підприємництву і комерціалізації наукових результатів;

– розробити заходи щодо стимулювання дослідників (зокрема молоді) до наукової кар'єри;

з метою інклюзивного розвитку регіонів:

– забезпечити диверсифікацію галузевої структури економіки регіонів шляхом формування в їх економічній структурі нових, нетрадиційних для цих регіонів, видів діяльності, що базуються на покращенні використання наявних регіональних ресурсів;

– вжити заходів щодо стимулювання екологізації господарської діяльності шляхом запровадження нових екологосприятливих видів економічної діяльності;

– сприяти розвитку сфери послуг з особливим акцентом на соціально значущі послуги;

– здійснити заходи зі сприяння оновленню спеціалізації регіональної економіки, зосередившись на конкурентних перевагах високого порядку – розробці інноваційних технологій; створенні виробництв унікальної продукції; орієнтації на підготовку висококваліфікованих фахівців;

з метою подолання гендерних дисбалансів на ринку праці та підвищення його інклюзивності:

– розробити заходи зі сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць;

– орієнтувати державну політику у сфері зайнятості на створення сприятливих умов для поєднання професійних і сімейних обов’язків працівниками з дітьми;

– розширити можливості дистанційної зайнятості та застосування гнучкого робочого часу;

– сприяти розвитку мережі дошкільних дитячих закладів, особливо в сільській місцевості;

– запровадити заходи із заохочення підприємницької діяльності жінок, створення сприятливого середовища для розвитку їх ділової активності та бізнесових ініціатив;

– розширити підтримку та правовий захист трудових мігрантів;

– запровадити підтримку малого бізнесу та діяльності фізичних осіб-підприємців через механізм гарантування кредитів, знизити адміністративне навантаження на них.

З метою запровадження принципів інклюзивності державна структурна політика має будуватися на засадах:

– розвитку високотехнологічного виробництва та сфери послуг;

– скорочення виробництва продукції застарілих технологічних укладів;

- розвитку і розширення транспортної інфраструктури;
- розширення видобутку власних енергетичних природних ресурсів;
- розвитку підприємництва;
- кількісного та якісного збільшення інвестицій, залучення іноземних інвестицій, насамперед у виробничі основні засоби;
- підвищення рівня освіти та якісних характеристик працівників.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка ВВП України, світу, ЄС-28 та країн, що розвиваються, відсотків до 1990 року

Роки	Україна	Україна, на 1 особу	Світ	ЄС	Країни, що розви- ваються	Роки	Україна	Україна, на 1 особу	Світ	ЄС	Країни, що розви- ваються
1990	100	100	100	100	100	2005	63	68	167	138	194
1991	91	91	103	101	104	2006	67	74	176	143	210
1992	82	82	105	102	107	2007	73	80	186	148	227
1993	71	70	107	102	110	2008	74	83	192	149	241
1994	54	54	111	105	113	2009	63	70	192	142	247
1995	48	48	114	108	118	2010	66	74	202	145	265
1996	43	44	119	110	124	2011	69	78	211	148	282
1997	42	43	123	113	129	2012	70	78	218	147	297
1998	41	42	127	117	132	2013	70	79	226	148	313
1999	41	42	131	120	137	2014	65	74	234	151	327
2000	43	45	137	125	145	2015	59	67	242	154	341
2001	47	50	141	128	150	2016	60	69	250	158	356
2002	50	53	145	129	157	2017	61	71	259	162	373
2003	54	58	151	131	168	2018	63	73	269	165	391
2004	61	66	159	135	181	2019	65	...	279	169	409

Джерело: для груп країн світу – за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. URL: : <http://www.imf.org>;
для України – за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця А.2

Структура ВВП України та Європейського Союзу за категоріями доходу, % до ВВП

Показник	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна							
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100
Оплата праці найманих працівників	48,0	49,9	46,3	39,1	36,6	39,2	41,5
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	11,8	12,5	12,9	15,9	15,5	15,7	15,4
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,2	37,6	40,8	45,0	47,9	45,1	43,1
Європейський Союз							
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100
Оплата праці найманих працівників	47,9	47,7	47,4	47,1	47,2	47,2	47,6
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	11,3	11,9	11,9	11,9	11,8	11,9	11,9
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,8	40,5	40,7	41,0	41,0	40,9	40,4

Джерело: дані по Україні – Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; дані щодо ЄС – Евростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

**Структура ВВП України за категоріями кінцевого використання
у 1990–2018 рр., % до ВВП**

Україна	1990	2000	2001	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств	63,7	68,6	69,2	70,0	76,5	84,7	82,9	78,9	77,2	78,4	80,6
З нього:											
– кінцеві споживчі витрати домашніх господарств та НКООДГ	57,1	57,4	57,9	59,2	63,8	72,1	71,4	67,8	66,6	67,1	69,0
– індивідуальні споживчі витрати ЗДУ	6,6	11,2	11,3	10,8	12,7	12,6	11,5	11,1	10,6	12,0	11,6
Колективні споживчі витрати ЗДУ	9,9	6,7	7,6	6,7	6,7	6,0	7,2	7,8	8,0	8,6	9,2
Валове нагромадження основного капіталу	23,0	19,7	19,8	21,9	17,0	16,9	14,2	13,5	15,5	15,8	17,2
Експорт товарів та послуг	27,7	60,3	50,7	47,7	47,1	43,0	48,6	52,6	49,3	48,0	45,2
Імпорт товарів та послуг (-)	28,7	55,4	49,3	46,9	51,1	52,2	52,1	55,2	56,2	55,7	53,8
Сальдо	-1,0	4,9	1,4	0,8	-4,0	-9,2	-3,5	-2,6	-6,9	-7,7	-8,6

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Структура ВВП за категоріями кінцевого використання в Україні та Європейському Союзі у 2010–2018 рр., % до ВВП

Показник	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна							
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100
Кінцеві споживчі витрати	83,2	90,7	90,1	86,7	85,2	87,7	89,8
домашніх господарств	63	71,4	70,6	67	65,8	66,3	68,3
НКООДГ	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7
ЗДУ	19,4	18,6	18,7	18,9	18,6	20,6	20,8
індивідуальні споживчі витрати	12,7	12,6	11,5	11,1	10,6	12,0	11,6
колективні споживчі витрати	6,7	6,0	7,2	7,8	8,0	8,6	9,2
Валове нагромадження основного капіталу	17,0	16,9	14,2	13,5	15,5	15,8	17,2
Експорт товарів та послуг	47,1	43	48,6	52,6	49,3	48	45,2
Імпорт товарів та послуг (-)	51,1	52,2	52,1	55,2	56,2	55,7	53,8
Сальдо	-4,0	-9,2	-3,5	-2,6	-6,9	-7,7	-8,6
Європейський Союз							
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100
Кінцеві споживчі витрати	78,8	77,9	77,3	76,5	76,1	75,6	75,4
домашніх господарств	55,7	55,3	54,8	54,4	54,1	53,9	53,8
НКООДГ	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6
ЗДУ	21,5	20,9	20,8	20,4	20,3	20,1	20
індивідуальні споживчі витрати	13,3	13,1	13,1	12,9	12,9	12,8	12,7
колективні споживчі витрати	8,1	7,9	7,7	7,5	7,4	7,3	7,3
Валове нагромадження основного капіталу	20,0	19,3	19,4	19,7	20	20,2	20,5
Експорт товарів та послуг	38,6	42,8	43,1	43,9	43,9	45,7	46,2
Імпорт товарів та послуг (-)	37,7	40	40,1	40,4	40,4	42	42,9
Сальдо	0,9	2,8	3,0	3,5	3,5	3,7	3,3

Джерело: дані по Україні – Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; дані щодо ЄС – Евростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

**Структура виробництва ВДВ домашніми господарствами за ВЕД,
відсотків до ВДВ усіх видів економічної діяльності**

Вид економічної діяльності	Код КВЕД	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 до 2010
Сільське, лісове та рибне господарство	A	24,5	26,1	23,1	23,4	26,2	27,8	27,4	24,4	100
Переробна промисловість	C	7,7	5,6	5,4	5,3	4,9	4,9	4,6	4,2	55
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	
Будівництво	F	6,3	5,5	4,5	4,1	4,1	3,4	3	3,2	51
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	G	25,7	26,2	28	26,7	22,6	18,8	17,3	19,2	75
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	3	3,1	3	3,2	3,7	4	4,1	4,1	137
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	2,5	2,4	2,2	2,1	1,8	1,9	2,2	2,3	92
Інформація та телекомунікації	J	1,6	2,4	2,7	3,2	4,8	6,8	7,5	8	500
Фінансова та страхова діяльність	K	0,5	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	80
Операції з нерухомим майном	L	20,3	20,1	22,3	22,9	22,7	22,2	22,9	22,9	113
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	2,8	2,9	2,9	3,1	3,6	5	5,3	5,5	196
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	0,8	1	1	1	1,2	1,4	1,6	1,7	213
Освіта	P	0,4	0,3	0,5	0,6	0,5	0,4	0,7	0,7	175
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,7	100
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	250
Надання інших видів послуг	S, T	2,9	2,9	2,7	2,8	2,4	1,9	2	2,1	72
Усього за видами економічної діяльності		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: Національні рахунки України за 2017 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**Питома вага домашніх господарств у ВДВ виду економічної діяльності,
відсотків до ВДВ відповідного виду економічної діяльності**

Вид економічної діяльності	Код КВЕД	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 до 2010
Сільське, лісове та рибне господарство	A	55,8	55,8	54,6	51,7	49,6	44,8	44	45,3	81
Переробна промисловість	C	9,9	8,2	8,1	9,1	7,8	8	7,1	6,6	67
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E	0,9	2,1	2,5	2,3	3	4	4,4	4,6	511
Будівництво	F	32,4	31,5	30,1	31,5	33,9	33,7	28,4	28,1	87
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	G	30,4	30,8	36,1	35,8	29,5	26,5	24,5	26,3	87
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	6,6	6,9	7,9	8,8	11,2	11,5	11,8	12	182
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	51,9	53	55,7	60,1	56,7	61,1	63	70	135
Інформація та телекомунікації	J	9,2	14,1	16,1	18,7	27,8	36,4	37,6	41,2	448
Фінансова та страхова діяльність	K	1,4	1,3	2,1	1,7	1,7	2,5	3,1	2,7	193
Операції з нерухомим майном	L	64,6	66,3	69,4	68,3	70,1	69,8	70,6	75,3	117
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	18,5	21,7	18,2	18,7	23,3	34,4	35	35,7	193
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	12,8	15,8	16,7	16,1	20,4	25,1	24,2	26,8	209
Освіта	P	1,5	1,3	1,9	2,2	2,1	1,7	3,5	2,9	193
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	3,5	4	3,6	3,8	3,7	4,4	4,1	4,8	137
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	5,7	7,4	8	7,8	9,1	11,1	14,3	15,6	274
Надання інших видів послуг	S, T	62	63,2	56,2	57,6	53,1	51,7	52,4	51,8	84
Усього за видами економічної діяльності		19,2	20,3	21,4	22,1	22,1	22,9	22,2	22,4	117

Джерело: Національні рахунки України за 2017 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця А.7

Зміна ВВП України у розрахунку на одну особу та одного зайнятого, %

Роки	Індекс кількості зайнятих у віці 15–70 років 2010=100	Індекси фізичного обсягу ВВП						Реальна заробітна плата	
		до попереднього року			2010 = 100			до попереднього року	2010 = 100
		Усього	на одну особу	на одного зайнятого	Усього	на одну особу	на одного зайнятого		
2010	100,0	104,1	104,5	103,7	100,0	100,0	100,0	110,2	100,0
2011	100,3	105,5	105,9	105,2	105,5	105,9	105,2	108,7	108,7
2012	100,4	100,2	100,5	100,1	105,7	106,4	105,3	114,4	124,4
2013	100,7	100,0	100,2	99,7	105,7	106,6	105,0	108,2	134,5
2014	94,2	93,4	93,7	99,9	98,8	100,0	104,8	93,5	125,8
2015	85,7	90,2	90,6	99,2	89,1	90,5	103,9	79,8	100,4
2016	84,9	102,4	102,9	103,5	91,3	93,1	107,6	109,0	109,4
2017	84,2	102,5	102,9	103,2	93,5	95,8	111,0	119,1	130,3
2018	85,3	103,3	103,9	102,0	96,6	99,6	113,3	112,5	146,6

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Національні рахунки України за 2017 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**Продуктивність праці за видами економічної діяльності¹ у 2014–2017 рр.,
на одного зайнятого**

Вид економічної діяльності	Продуктивність праці						
	у фактичних цінах, грн				Індекси фізичного обсягу (у постійних цінах), % до попереднього року		
	2014	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Сільське, лісове та рибне господарство	52127	83539	97576	106685	103,0	106,5	97,7
Промисловість	112222	152742	202594	265229	96,0	105,0	102,6
Будівництво	49405	60626	73634	105777	94,9	114,6	127,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	58931	78044	90460	119510	95,4	104,1	104,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	90613	135248	157185	191840	108,8	103,2	104,8
Тимчасове розміщування та організація харчування	32116	43080	56202	65617	113,9	105,8	102,4
Інформація та телекомунікації	185126	266017	324375	404155	104,0	105,6	108,2
Фінансова та страхова діяльність	246165	277143	290093	319949	92,9	97,8	104,7
Операції з нерухомим майном	346536	458520	571366	676211	110,3	107,3	109,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	103375	131920	159916	192953	94,0	103,7	106,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	54026	72418	97220	120718	109,1	106,6	106,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	82054	97573	126467	161636	101,0	101,1	95,1
Освіта	47911	55314	61743	90680	102,8	99,2	101,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	40200	49467	57122	77385	109,8	97,9	101,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	55782	59437	67232	82492	92,6	101,4	102,8
Інші види економічної діяльності	36319	41648	49315	60099	110,3	102,9	101,7

Джерело: Продуктивність праці та продуктивність капіталу (II квартал 2018 р.) / Мінекономрозвитку. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/>

Індекси фізичного обсягу продуктивності праці за видами промислової діяльності у 2013–2017 рр., на одного штатного працівника; відсотків до попереднього року

Вид промислової діяльності	Код за КВЕД 2010	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Добувна промисловість і розроблення кар'єрів</i>	B	102,5	114,9	104,0	109,7	102,7
<i>Переробна промисловість</i>	C	97,7	100,4	98,6	108,0	107,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	10-12	98,2	110,7	99,6	107,4	103,6
Текстильне виробництво: виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	13-15	107,0	107,4	96,0	95,6	106,5
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	16-18	105,2	103,1	96,0	105,0	103,5
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	19	107,5	85,0	90,7	121,7	125,5
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	20	80,5	90,9	100,9	104,5	127,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	21	111,3	98,2	96,4	99,7	101,5
Виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції	22; 23	108,2	97,7	104,7	112,4	106,5
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	24; 25	100,8	97,5	93,5	119,5	105,6
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	26	92,1	104,8	79,1	120,2	127,7
Виробництво електричного устаткування	27	91,7	95,9	102,7	109,1	95,2
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	28	95,5	108,7	102,8	103,2	110,7
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	29;30	85,6	65,5	99,2	105,1	113,2
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	31-33	94,0	115,7	97,1	95,2	115,5
<i>Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря</i>	D	100,4	101,5	93,9	104,4	99,6

Джерело: Продуктивність праці та продуктивність капіталу (II квартал 2018 року) / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/>

Таблиця А.10

**Індекси фізичного обсягу продуктивності праці за регіонами України
у 2013–2017 рр., на одного зайнятого; відсотків до попереднього року**

Область	2013	2014	2015	2016	2017
Автономна Республіка Крим	101,4	-	-	-	-
Вінницька	104,3	111,4	95,2	109,1	104,0
Волинська	98,7	109,8	98,5	112,5	107,8
Дніпропетровська	99,1	98,9	89,9	102,1	105,7
Донецька	95,5	75,4	142,0	100,1	94,3
Житомирська	101,5	111,1	99,7	105,0	102,1
Закарпатська	98,7	106,7	93,9	100,0	101,2
Запорізька	99,2	106,7	98,3	101,1	106,9
Івано-Франківська	95,2	100,3	90,3	99,2	105,9
Київська	93,3	104,1	92,0	106,2	104,5
Кіровоградська	10,4	111,6	92,7	108,1	94,9
Луганська	91,9	70,3	136,7	121,1	88,3
Львівська	98,4	107,4	94,9	98,8	101,1
Миколаївська	104,2	104,9	94,0	107,8	100,3
Одеська	105,3	103,7	95,2	105,8	108,1
Полтавська	95,0	103,2	96,9	100,2	95,0
Рівненська	96,4	106,7	91,2	103,2	103,6
Сумська	103,4	107,6	98,9	95,0	103,1
Тернопільська	95,8	115,0	96,0	98,2	105,8
Харківська	98,6	102,5	90,5	101,6	99,0
Херсонська	100,6	106,3	99,7	103,9	100,2
Хмельницька	96,5	112,5	96,1	102,7	107,8
Черкаська	100,8	106,0	95,2	103,0	97,8
Чернівецька	100,4	103,9	95,6	97,0	99,5
Чернігівська	96,2	108,3	95,0	102,4	99,4
м. Київ	105,4	99,3	94,0	105,0	108,0
м. Севастополь	105,9	-	-	-	-

Джерело: Продуктивність праці та продуктивність капіталу (III квартал 2018 року) / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/>

Таблиця А.11

Заробітна плата в Україні за 2013–2019 рр.

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Червень 2019
Середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника, грн	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10783
Середньомісячна заробітна плата, дол. США	411	293	192	203	267	325,9	406,9
Зміна заробітної плати у доларах, % до попереднього року	107,9	71,3	65,6	105,6	131,5	122,1	124,9
Індекс реальної заробітної плати, % до попереднього року	108,2	93,5	79,8	109	119,1	112,5	108,1

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Таблиця А.12

**Заробітна плата в Україні та інших постсоціалістичних країнах у 2017 р.,
дол. США за обмінним курсом**

Країна	Середня заробітна плата	Україна =1	Країна	Середня заробітна плата	Україна =1
Естонія	1379	5,2	Боснія та Герцеговина	761	2,8
Чехія	1286	4,8	Північна Македонія	618	2,3
Словаччина	1243	4,7	Сербія	612	2,3
Хорватія	1219	4,6	Казахстан	463	1,7
Польща	1123	4,2	Вірменія	404	1,5
Латвія	1046	3,9	Грузія	398	1,5
Угорщина	1045	3,9	Азербайджан	307	1,1
Литва	948	3,6	Молдова	302	1,1
Чорногорія	864	3,2	Україна	267	1,0
Румунія	819	3,1	Киргизстан	223	0,8

Джерело: дані Європейської економічної комісії ООН. URL: <https://w3.unece.org/>

Таблиця А.13

Зіставлення балансу товарів та послуг з приватними грошовими переказами в Україну, млн дол. США

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Платіжний баланс											
Баланс товарів та послуг	-14 368	-1 957	-3 982	-10 145	-14 346	15 634	-4 606	-2 362	-6 453	-8644	-11 204
Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну											
Надходження – усього	6177	5370	5862	7019	7526	8537	6489	6959	7535	9264	10888
<i>у тому числі:</i>											
1. Оплата праці	3024	2855	3373	4022	4619	5652	4318	4116	4794	6269	7702
2. Приватні трансферти	3153	2515	2489	2997	2907	2885	2171	2843	2741	2995	3186
Обсяги грошових переказів у % до ВВП	3,4	4,6	4,1	4,1	4,1	4,5	4,8	7,6	8,1	8,2	8,3
Динаміка витрат на подорожі											
Експорт подорожей, млн дол.	5768	3576	3788	4294	4842	5083	1612	1082	1078	1261	1445
Імпорт подорожей, млн дол.	4023	3330	3742	4461	5104	5763	5061	5101	5970	7121	7816
Сальдо	1745	246	46	-167	-262	-680	-3449	-4019	-4892	-5860	-6371
Чисельність іноземних громадян, які в'їхали, тис. осіб	28800	24002	24066	24470	25021	26021	13225	13023	13741	14577	14338
Чисельність громадян України, які виїхали, тис. осіб	16101	15961	17741	20336	21755	23990	22636	23365	25226	27067	27977
Витрати на одну особу, дол. США											
Іноземці в Україні (експорт)	200	149	157	175	194	195	122	83	78	87	101
Українці за кордоном (імпорт)	250	209	211	219	235	240	224	218	237	263	279
Відношення витрат одного українця до іноземця	125%	140%	134%	125%	121%	123%	183%	263%	302%	304%	277%

Джерело: дані Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Таблиця А.14

Показники, що характеризують пенсійне забезпечення за 2000–2019 рр.

Роки	Середньо-місячна заробітна плата, грн	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, грн	Відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати, %	Кількість пенсіонерів на початок року, тис. осіб	Кількість зайнятих, тис. осіб	Питома вага пенсіонерів на одного зайнятого, %
2000	230	69	30,0	14530	20175	72,0
2001	311	84	26,9	14447	19972	72,3
2002	376	123	32,6	14423	20091	71,8
2003	462	137	29,6	14376	20163	71,3
2004	590	182	30,9	14348	20296	70,7
2005	806	316	39,2	14065	20680	68,0
2006	1041	407	39,1	14050	20730	67,8
2007	1351	478	35,4	13937	20905	66,7
2008	1806	776	43,0	13819	20972	65,9
2009	1906	934	49,0	13750	20192	68,1
2010	2250	1033	45,9	13721	20266	67,7
2011	2648	1152	43,5	13738	20324	67,6
2012	3041	1253	41,2	13821	20354	67,9
2013	3282	1471	44,8	13640	20404	66,8
2014	3480	1526	43,9	13533	18073	74,9
2015	4195	1582	37,7	12147	16443	73,9
2016	5183	1700	32,8	12297	16277	75,5
2017	7104	1828	25,7	11956	16156	74,0
2018	8865	2479	28,0	11725	16361	71,7
2019 січень– червень	10783	3005,96	27,87	11349,9	16355,5	69,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

**Структура доходів населення України за 2010–2018 рр.,
відсотків до загальних доходів**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Доходи – всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
заробітна плата	40,8	41,8	41,8	40,7	40,5	40,0	43,8	45,6	47,4
прибуток та змішаний дохід	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8	18,3	18,4	18,0	17,6
доходи від власності (одержані)	6,2	5,4	5,5	5,7	5,6	4,5	3,7	3,0	2,6
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	38,5	37,1	37,2	37,9	37,1	37,2	34,1	33,4	32,5
у тому числі:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– соціальні допомоги	21,5	20,8	20,7	20,9	20,5	19,3	16,5	14,8	14,5
– інші одержані поточні трансферти	3,1	3,2	3,3	3,8	3,6	4,5	4,4	4,2	4,3
– соціальні трансферти в натурі	13,8	13,0	13,2	13,2	12,9	13,4	13,2	14,4	13,6
Наявний дохід	77,0	78,1	78,8	78,5	75,9	76,9	77,1	75,7	76,0
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	79,6	102,0	110,9	109,9

Джерело: Національні рахунки України за 2017 рік. статистичний збірник / Державна служба статистики України. 2018.

URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця А.16

Зміна ВВП та реального наявного доходу населення

Роки	ВВП	Доходи населення	Наявні доходи населення	Відсотків до попереднього року			Відсотків до 1991 року		
				ВВП	Реальні наявні доходи населення	Відношення зміни доходів до зміни ВВП	ВВП	Реальні наявні доходи населення	Відношення зміни доходів до зміни ВВП
2001	211175	149844	119458	109	110	101	52	38	73
2002	234138	185073	141618	105	118	112	54	45	82
2003	277355	215672	162578	110	109	100	60	49	82
2004	357544	274241	212033	112	120	107	67	58	87
2005	457325	381404	298275	103	124	120	69	72	105
2006	565018	472061	363586	108	112	104	74	81	109
2007	751106	623289	470953	108	115	106	80	92	116
2008	990819	845641	634493	102	108	105	82	99	122
2009	947042	894286	661915	85	90	106	69	90	129
2010	1120585	1101175	847949	104	117	112	72	105	146
2011	1349178	1266753	988983	105	108	102	76	113	149
2012	1459096	1457864	1149244	100	114	114	76	129	169
2013	1522657	1548733	1215457	100	106	106	76	137	179
2014	1586915	1516768	1151656	93	89	95	71	121	170
2015	1988544	1772016	1362599	90	80	88	64	96	150
2016	2385367	2051331	1582293	102	102	100	66	98	149
2017	2983882	2652082	2008278	103	111	108	67	105	157
2018	3558706	3219518	2447785	103	110	106	70	116	167
Разом за період 2000–2018 рр.	x	x	X	147	349	238	x	x	x

Джерело: за даними статистичних збірників «Національні рахунки України» за 2000–2017 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця А.17

**Наявний дохід у розрахунку на одну особу за регіонами України,
Україна = 100%**

Регіон	Роки									Реальний наявний дохід 2018 р., у % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	114,3
Автономна Республіка Крим	83,7	84,3	82,3	85,3
Вінницька	86,7	88,2	86,2	86,1	87,5	93,2	94,2	96,1	95,0	139,9
Волинська	77,4	77,0	74,6	74,1	75,2	78,5	80,9	81,5	80,3	125,3
Дніпропетровська	112,2	112,3	114,1	113,4	119,6	123,1	119,6	121,3	125,9	128,0
Донецька	115,3	115,0	116,4	116,2	98,0	67,1	56,4	53,5	55,1	50,7
Житомирська	85,3	86,5	84,5	81,0	82,5	87,4	88,9	90,3	90,0	123,3
Закарпатська	68,7	69,3	68,2	67,1	64,8	70,6	72,4	71,7	69,9	123,5
Запорізька	109,4	109,5	107,5	106,2	112,7	114,1	117,2	114,8	117,4	121,7
Івано- Франківська	81,2	82,0	79,9	78,5	76,0	83,5	85,5	85,8	83,5	126,9
Київська	105,6	104,1	105,3	102,5	106,2	106,8	108,2	107,2	109,7	128,3
Кіровоградська	83,4	83,4	81,5	81,1	82,0	86,1	88,3	89,3	88,1	123,0
Луганська	96,6	96,5	95,3	95,8	73,9	49,2	37,2	34,7	35,6	41,5
Львівська	89,3	88,8	87,2	86,6	88,1	92,9	95,3	95,2	95,9	124,6
Миколаївська	91,9	92,6	90,8	89,3	87,6	92,3	94,3	96,0	95,9	119,3
Одеська	88,0	88,4	88,2	95,7	90,5	101,8	105,5	106,0	105,6	133,0
Полтавська	97,3	96,7	95,3	95,0	97,8	100,6	102,3	102,9	104,0	120,9
Рівненська	79,1	80,1	78,8	79,2	81,3	84,0	84,4	85,3	82,4	124,5
Сумська	91,3	90,5	89,6	88,2	89,4	96,1	97,3	97,0	96,6	117,5
Тернопільська	74,8	75,6	73,6	71,1	68,7	75,6	76,0	76,6	75,1	117,7
Харківська	99,8	100,7	98,7	97,7	98,1	101,2	103,0	102,3	103,8	118,9
Херсонська	80,5	81,6	79,1	81,3	77,4	87,7	88,9	88,2	86,5	118,8
Хмельницька	85,4	86,6	85,7	85,3	84,7	92,1	92,8	92,3	90,6	124,5
Черкаська	85,3	84,3	82,2	81,0	81,3	84,8	87,2	88,5	86,8	114,8
Чернівецька	73,0	73,9	71,8	72,7	69,0	75,2	76,5	76,6	74,0	131,0
Чернігівська	89,9	90,0	90,3	88,3	86,2	89,4	89,6	89,9	87,9	105,1
м.Київ	200,2	196,8	209,1	209,0	234,2	240,6	248,8	250,1	243,8	143,6
м.Севастополь	92,4	92,1	92,0	99,5

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>

**Структура доходів та витрат населення по регіонах у 2018 році,
відсотків до доходів**

Регіон	Доходи, з них				Витрати, з них	
	заробіт-на плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги	поточні трансферти одержані	придбан-ня товарів та послуг	поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти
Україна	47,4	17,6	14,5	18,0	89,1	9,4
Вінницька	39,9	25,1	14,4	17,6	83,4	7,9
Волинська	40,7	21,9	16,3	18,9	96,0	7,1
Дніпропетровсь	51,5	17,1	14,3	14,7	78,2	10,7
Донецька	53,7	7,7	23,0	13,8	57,7	12,2
Житомирська	41,8	21,4	16,6	17,8	97,0	7,6
Закарпатська	41,7	22,7	15,4	19,2	105,6	7,0
Запорізька	45,3	21,9	15,1	15,3	85,0	8,5
Івано-	36,7	26,3	15,6	20,1	91,6	6,4
Київська	49,3	18,7	15,4	14,6	114,4	9,9
Кіровоградська	41,7	20,9	16,1	17,8	92,7	8,5
Луганська	51,3	6,1	25,1	15,7	57,4	11,4
Львівська	44,2	20,5	14,5	18,9	96,4	8,2
Миколаївська	46,9	18,6	15,1	17,1	89,6	8,5
Одеська	43,5	17,0	12,7	24,7	104,2	9,9
Полтавська	47,0	16,4	15,1	16,9	86,8	9,6
Рівненська	41,7	22,1	15,9	18,5	87,0	7,1
Сумська	42,0	21,5	15,3	18,1	85,0	7,7
Тернопільська	38,8	20,8	15,3	23,0	88,9	7,0
Харківська	44,2	19,2	14,7	18,9	105,0	9,1
Херсонська	37,7	22,5	15,2	22,3	104,1	7,6
Хмельницька	38,7	24,1	15,8	18,1	94,5	7,3
Черкаська	41,6	16,5	17,6	19,6	99,8	8,3
Чернівецька	35,4	24,5	15,6	23,0	110,5	6,3
Чернігівська	42,9	18,7	17,2	18,4	95,2	7,8
м.Київ	60,5	10,4	8,2	17,8	79,9	11,8

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.19

**Темпи зростання (зниження) доходів та витрат населення по регіонах
у 2018 р., % до відповідного періоду попереднього року**

Регіон	Доходи, усього	З них			Наявний дохід		Придбання товарів та послуг
		заробітна плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги	усього	на одну особу	
Україна	121,4	126,2	118,3	119,3	121,9	122,5	121,6
Вінницька	119,6	126,3	118,0	112,9	119,9	121,0	119,7
Волинська	119,8	126,6	116,7	111,8	120,3	120,7	122,4
Дніпропетровська	124,3	127,1	119,0	126,4	126,7	127,1	122,8
Донецька	123,2	121,7	117,7	130,5	125,0	126,1	119,7
Житомирська	119,4	126,8	118,3	115,0	121,1	122,1	122,9
Закарпатська	119,0	125,9	116,9	111,5	119,3	119,4	123,1
Запорізька	121,4	128,2	114,7	118,5	124,1	125,3	122,7
Івано-Франківська	118,3	126,7	114,9	114,3	118,9	119,2	122,9
Київська	123,7	126,3	123,3	122,9	126,5	125,3	123,7
Кіровоградська	118,4	126,4	116,1	115,4	119,5	120,8	123,2
Луганська	121,8	120,0	117,5	125,8	124,3	125,6	120,0
Львівська	122,1	127,0	117,4	126,9	123,1	123,4	120,6
Миколаївська	120,6	125,8	118,4	117,7	121,4	122,5	123,8
Одеська	122,6	126,2	116,2	114,6	121,9	122,1	120,0
Полтавська	121,7	126,8	118,9	120,3	122,6	123,7	123,2
Рівненська	117,8	125,3	115,5	110,7	118,1	118,4	119,5
Сумська	119,4	124,8	116,6	118,5	120,7	122,0	124,3
Тернопільська	118,2	126,8	115,3	111,1	119,4	120,2	120,3
Харківська	123,0	126,1	120,0	119,9	123,7	124,3	122,5
Херсонська	118,8	124,0	115,2	116,3	119,2	120,2	122,0
Хмельницька	118,7	124,2	118,0	114,2	119,3	120,3	121,8
Черкаська	118,2	123,7	119,8	113,1	118,9	120,2	121,9
Чернівецька	117,8	124,4	118,4	109,9	118,1	118,3	120,9
Чернігівська	117,8	123,5	117,7	113,9	118,1	119,8	120,4
м.Київ	122,6	128,1	123,6	120,1	119,9	119,4	120,1

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.20

**Питома вага наявного доходу населення у валовому регіональному продукті,
у розрахунку на одну особу, %**

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	78,3	76,0	78,8	79,8	72,6	68,5	66,3	67,3
Автономна Республіка Крим	93,8	93,7	91,5	96,6
Вінницька	111,8	107,4	107,3	103,1	86,0	79,5	74,9	77,8
Волинська	102,8	98,0	97,7	99,9	86,7	82,2	87,5	77,0
Дніпропетровська	59,8	57,8	64,4	65,4	59,6	59,4	58,8	59,0
Донецька	73,5	68,3	75,4	82,1	94,5	79,5	64,8	64,1
Житомирська	107,9	108,9	108,9	106,7	93,3	90,6	85,6	85,8
Закарпатська	103,4	103,8	100,6	105,2	90,5	97,7	104,4	99,1
Запорізька	85,5	85,9	88,4	93,0	81,0	71,7	72,8	72,1
Івано-Франківська	101,3	91,5	86,2	87,4	74,8	80,0	85,2	87,6
Київська	74,7	65,4	65,6	68,5	61,8	56,5	54,1	56,3
Кіровоградська	99,3	90,6	93,1	84,9	75,1	69,6	69,0	76,5
Луганська	90,2	83,3	92,6	104,4	140,6	145,1	96,8	118,2
Львівська	101,0	93,7	90,2	92,8	82,1	79,1	77,9	77,3
Миколаївська	83,8	85,6	92,1	87,3	77,3	70,7	69,8	74,9
Одеська	72,2	74,3	82,1	87,8	77,5	77,7	78,0	79,9
Полтавська	60,7	59,3	62,5	63,5	54,5	48,2	46,8	45,8
Рівненська	106,1	103,5	105,3	111,4	88,0	88,0	92,2	95,9
Сумська	107,4	99,0	104,0	100,2	88,8	82,2	86,4	89,2
Тернопільська	118,0	108,6	111,5	112,9	91,0	96,3	96,4	93,8
Харківська	78,1	77,9	83,0	83,8	74,4	70,3	66,8	69,6
Херсонська	103,7	103,9	111,3	112,5	95,4	92,2	90,1	91,6
Хмельницька	116,0	108,6	108,4	113,0	92,0	92,5	90,8	87,4
Черкаська	91,0	86,5	84,4	82,7	71,0	66,2	67,3	70,1
Чернівецька	123,4	120,9	124,6	128,3	111,6	117,7	121,4	114,9
Чернігівська	107,9	100,6	103,0	104,4	87,0	80,8	79,6	77,0
м.Київ	52,6	53,4	54,1	51,0	50,5	49,1	48,1	49,5
м.Севастополь	83,5	81,1	89,6	92,4

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.21

Структура витрат та заощадження населення України, %

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Витрати та заощадження – всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
придбання товарів та послуг	76,1	81,4	82,0	84,2	86,8	88,5	89,7	89,0	89,1
доходи від власності (сплачені)	2,6	2,3	1,3	1,4	1,5	1,0	0,8	0,8	0,9
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	6,6	6,6	6,7	6,9	9,6	8,7	8,9	9,0	9,4
у тому числі:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– поточні податки на доходи, майно тощо	4,6	4,8	4,7	4,7	5,0	5,9	7,2	7,5	7,7
– внески на соціальне страхування	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,9	0,1	0,1	0,1
– інші поточні трансферти	0,7	0,7	0,9	1,2	3,5	1,9	1,7	1,4	1,6
нагромадження нефінансових активів	1,8	-0,1	-0,2	0,3	0,2	-0,1	-0,3	-1,2	-0,6
приріст фінансових активів	12,9	9,8	10,3	7,2	1,8	1,9	0,9	2,4	1,1
з них:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	7,4	3,4	4,9	6,8	-7,8	-6,0	1,6	2,3	2,1
– заощадження в іноземній валюті	4,0	6,0	4,4	1,4	2,1	-0,2	-3,1	0,4	1,2
– позики, одержані за виключенням погашених (-)	-2,9	-0,7	-0,9	0,3	-2,6	-4,7	-1,0	0,5	0,9

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зміна фізичного обсягу та цін ВВП за компонентами кінцевого використання, відсотків до 2010 р.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Дефлятор, 2010=100
Валовий внутрішній продукт	100	105,5	105,7	105,7	98,8	89,1	91,3	93,5	96,6	341
Кінцеві споживчі витрати	100	111,3	119,5	125,7	118	100,1	102,1	110,6	118,1	302
домашніх господарств	100	115,7	125,4	134,1	123	98,6	101,2	110,9	120,8	296
некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	100	102,5	84,1	88,2	104,3	108,1	109,8	100,7	98,0	336
сектора загального державного управління	100	97,1	101,5	100,6	101,8	103,5	103	108,3	108,6	325
індивідуальні	100	96,9	102,8	104,8	98,1	94,3	92,8	99,3	99,6	302
колективні	100	97,6	99,2	92,5	108,2	119,8	121	124,3	124,7	363
Валове нагромадження основного капіталу	100	108,5	113,9	104,4	79,4	72,1	86,8	100,7	115,1	289
Експорт товарів і послуг	100	102,7	96,9	89,1	76,4	66,3	65,1	67,6	66,5	476
Імпорт товарів і послуг	100	115,4	119,8	115,6	90	75	82	92,3	95,3	365

Джерело: статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2010-2017 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Динаміка зайнятості за типами робочих місць та категоріями, відсотків до попереднього року

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2012
Усього	100	100,2	88,6	91,0	99,0	99,3	101,3	80,4
Офіційна зайнятість	100	99,3	86,8	89,7	101,4	101,2	102,9	81,6
наймані працівники	100	99,5	85,8	89,7	102,0	101,2	102,5	81,0
роботодавці	100	97,6	100,0	100,1	93,2	76,1	120,9	83,8
самозайняті	100	95,9	100,0	92,1	93,1	111,4	106,6	97,6
Неофіційна зайнятість	100	103,3	94,5	94,8	92,1	93,3	95,8	76,1
наймані працівники	100	102,8	148,9	97,2	86,8	87,9	92,2	104,6
роботодавці	100	100,0	45,9	74,4	124,1	0,0		0,0
самозайняті	100	103,7	65,9	92,4	98,6	99,3	99,1	61,3
безкоштовно працюючі члени сім'ї	100	98,3	76,0	77,4	100,0	101,7	106,8	62,9
Крім того, зайняті в особистому підсобному господарстві	100	91,8	116,0	104,9	102,4	99,8	95,5	109,2

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.24

Структура зайнятості за типами робочих місць та категоріями, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	100	100	100	100	100	100	100
Офіційна зайнятість	77,1	76,4	74,9	73,8	75,7	77,1	78,4
наймані працівники	73,3	72,8	70,5	69,6	71,7	73,0	73,9
Роботодавці	1,0	1,0	1,1	1,2	1,1	0,9	1,0
самозайняті	2,8	2,7	3,0	3,1	2,9	3,2	3,4
Неофіційна зайнятість	22,9	23,6	25,1	26,2	24,3	22,9	21,6
наймані працівники	7,9	8,1	13,6	14,5	12,7	11,3	10,3
роботодавці	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
самозайняті	14,6	15,1	11,2	11,4	11,4	11,4	11,1
безкоштовно працюючі члени сім'ї	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.25

Галузева структура загальної зайнятості, %

Галузь	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	20,0	14,8	15,3	15,6	15,4	14,9
Добувна промисловість	3,1	3,8	2,4	2,5	2,5	2,3
Переробна промисловість	12,6	13,0	12,6	12,3	12,4	12,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	2,2	2,3	2,4	2,3	2,2	2,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7	0,6
Будівництво	6,1	6,3	6,8	6,6	6,6	6,5
Торгівля	17,1	17,3	17,9	17,9	18,5	18,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,4	6,5	6,5	6,5	6,4	6,5
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,9	1,9	2,1	2,1	2,1	2,1
Інформація та телекомунікації	1,5	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8
Фінансова та страхова діяльність	1,6	1,9	1,8	1,5	1,4	1,5
Операції з нерухомим майном	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,9	1,9	2,1	1,9	1,9	2,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,3	1,4	1,5	1,6	1,5	1,5
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,0	5,7	5,7	5,8	5,8	5,8
Освіта	8,2	9,8	9,8	9,7	9,6	9,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,3	7,2	6,9	6,9	6,8	6,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,9	1,0	1,0	1,1	1,1	1,2
Надання інших видів послуг	2,6	2,5	2,7	3,0	3,0	3,0
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Виробництво товарів	44,8	40,9	39,9	39,8	39,7	39,2
Виробництво послуг	55,2	59,1	60,1	60,2	60,3	60,8

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.26

Неформальна зайнятість, відсотків до загальної

Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	76,2	68,5	66,2	63,6	62,5	62,2
Добувна промисловість	1,7	2,8	2,1	1,0	0,9	1,0
Переробна промисловість	5,5	12,0	13,4	11,6	10,1	9,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,2	0,7	1,0	0,5	0,4	0,3
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2,6	4,4	2,9	3,1	1,8	3,2
Будівництво	46,8	61,0	62,1	57,2	56,0	52,8
Торгівля	15,9	31,6	32,3	28,5	24,3	21,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,2	16,0	16,7	13,1	11,7	13,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	12,6	34,0	35,1	29,1	26,3	23,2
Інформація та телекомунікації	4,0	11,4	11,5	11,5	9,4	12,5
Фінансова та страхова діяльність	0,9	3,4	3,2	4,5	3,7	1,8
Операції з нерухомим майном	3,0	12,0	11,1	11,4	13,4	12,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,2	7,8	8,7	9,8	8,8	4,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	4,9	15,4	13,5	11,5	9,8	8,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,6	0,5	0,3	0,3	0,4	0,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,6	1,4	0,8	1,2	0,9	0,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5,4	10,1	9,9	11,6	12,7	9,1
Надання інших видів послуг	38,8	56,1	59,6	56,0	55,2	55,3
Усього	23,6	25,1	26,2	24,3	22,9	21,6

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.27

Галузева структура неформальної зайнятості, %

Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	64,7	40,2	38,6	40,8	42,1	42,9
Добувна промисловість	0,2	0,4	0,2	0,1	0,1	0,1
Переробна промисловість	2,9	6,2	6,4	5,8	5,4	5,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Будівництво	12,1	15,3	16,1	15,5	16,1	15,9
Торгівля	11,5	21,8	22,1	20,9	19,6	18,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,7	4,1	4,1	3,5	3,3	4,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,0	2,5	2,8	2,6	2,4	2,2
Інформація та телекомунікації	0,2	0,7	0,8	0,8	0,7	1,0
Фінансова та страхова діяльність	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1
Операції з нерухомим майном	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,3	0,6	0,7	0,8	0,7	0,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,3	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,2	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,2	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5
Надання інших видів послуг	4,3	5,6	6,2	6,9	7,3	7,7
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зайняте населення України за видами економічної діяльності, тис. осіб

Вид економічної діяльності	2014	2015	2016	2017	2018
Усього зайнято	18073	16443	16277	16156	16361
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	3091	2871	2867	2861	2938
Промисловість	2898	2574	2495	2441	2426
Будівництво	746	642	645	644	665
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3966	3511	3516	3526	3655
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1113	998	997	992	995
Тимчасове розміщування й організація харчування	309	277	277	276	283
Інформація та телекомунікації	285	273	275	274	280
Фінансова та страхова діяльність	287	244	226	216	214
Операції з нерухомим майном	286	268	256	252	259
Професійна, наукова та технічна діяльність	456	423	428	416	438
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	334	299	304	298	304
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	960	975	973	980	939
Освіта	1588	1497	1441	1423	1417
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1151	1041	1030	1014	995
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	221	208	202	200	197
Інші види економічної діяльності	382	345	346	345	355

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця А.29

Рівень зайнятості населення України за регіонами, %

Регіон	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1
Вінницька	56,3	57,7	56,6	55,3	56,8
Волинська	54,9	53,1	51,0	48,8	49,5
Дніпропетровська	60,2	60,9	59,1	58,0	58,6
Донецька	54,2	50,3	50,0	49,4	50,0
Житомирська	56,1	55,5	55,9	56,4	57,5
Закарпатська	56,4	56,2	54,8	53,8	54,5
Запорізька	58,2	56,4	56,0	55,2	56,7
Івано-Франківська	53,9	54,8	54,7	55,0	55,6
Київська	56,9	58,1	57,8	58,0	58,5
Кіровоградська	54,2	54,0	52,9	53,3	54,5
Луганська	52,0	54,6	55,6	54,7	56,9
Львівська	55,3	55,5	55,9	56,2	56,8
Миколаївська	57,3	58,4	57,5	56,8	58,1
Одеська	56,7	57,3	56,7	56,1	57,2
Полтавська	55,7	54,2	53,3	54,0	55,1
Рівненська	57,2	58,5	56,9	55,1	56,8
Сумська	56,6	55,6	56,8	57,4	58,4
Тернопільська	52,9	51,6	52,0	51,0	52,7
Харківська	59,0	59,3	59,7	60,6	61,4
Херсонська	56,4	56,1	55,8	56,2	57,5
Хмельницька	54,7	52,6	53,9	54,7	55,9
Черкаська	56,3	56,5	56,2	56,7	57,7
Чернівецька	55,5	54,9	56,2	56,6	57,2
Чернігівська	56,8	56,2	55,6	56,1	57,3
м. Київ	62,6	62,0	62,3	61,8	62,6

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

**Трудові мігранти за країнами перебування
та тривалістю відпрацьованого тижневого робочого часу, 2015–2017 рр.**

Країна	Усього, тис. осіб	у тому числі за тривалістю відпрацьованих годин на тиждень, %				
		до 40 годин	41–60 годин	61–80 годин	понад 80 годин	не визна- чена
<i>Кількість трудових мігрантів, які мали роботу за кордоном, усього</i>	1275,6	15,7	65,5	16,5	1,8	0,5
у тому числі за країнами перебування						
Польща	493,5	19,1	63,7	15,7	1,5	–
Російська Федерація	341	8,4	66,7	21,1	3	0,8
Італія	146	7,5	73,6	15,1	2	1,8
Чеська Республіка	116,2	11,4	63	25,6	–	–
Сполучені Штати Америки	23,5	28,5	58,3	13,2	–	–
Білорусь	22,5	44,9	55,1	–	–	–
Португалія	16,7	34,7	49,7	15,6	–	–
Угорщина	17,1	7	84,2	8,8	–	–
Ізраїль	11,8	44,1	55,9	–	–	–
Фінляндія	13,3	–	100	–	–	–
Німеччина	10,2	30,4	69,6	–	–	–
Інші країни	63,8	33,9	58	2,7	3	2,4

Джерело: Зовнішня трудова міграція населення (2017 р.): статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

**Трудові мігранти за країнами перебування
та розміром середньомісячного заробітку, 2015–2017 рр.**

Країна	Усього, тис. осіб		Середньомісячний заробіток одного трудового мігранта, дол. США	
	2015-2017 рр.	2007-2008 рр.	2015-2017 рр.	2007-2008 рр.
Кількість трудових мігрантів, які повідомили про середньомісячний заробіток, усього	1075,5	1185,8	722	817
у тому числі за країнами перебування				
Польща	436,7	79,2	584	635
Російська Федерація	273,6	556,5	667	745
Італія	129,6	172,5	937	1120
Чеська Республіка	103,6		793	797
Сполучені Штати Америки	18,2		1916	
Білорусь	17,1		291	
Португалія	13,8		950	969
Угорщина	16,4	45,0	612	535
Ізраїль	8,2		1287	
Фінляндія	10,4		720	
Німеччина	7		858	
Інші країни	40,9		1190	

Джерело: Зовнішня трудова міграція населення (за 2017 р. та 2008 р.) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗІСТАВЛЕННЯ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ І ВИТРАТ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З НОРВЕГІЄЮ

1. Загальні положення

Для зіставлення структури доходів і витрат регіонів України з Норвегією використано показники Системи національних рахунків (СНР), які в обох країнах складаються за єдиним міжнародним методологічним стандартом – Регламентом (ЕС) від 21.05.2013 № 549/2013 Європейського Парламенту і Ради щодо Європейської системи національних та регіональних рахунків (ЄСР) 2010 р.²⁹⁸.

СНР – система взаємопов'язаних показників, які застосовують для опису і аналізу макроекономічних процесів. СНР надає інформацію для аналізу стану економіки, формування економічної політики.

Національні рахунки відображають усі фази економічного процесу (виробництво, утворення і розподіл доходу, споживання і нагромадження, операції з фінансовими інструментами тощо). Вони дають узагальнене представлення про функціонування економіки за звітний період.

За регіонами України показники у вигляді рахунків СНР для сектора домашніх господарств не публікуються, проте починаючи з 2002 р. складається таблиця «Доходи та витрати населення»²⁹⁹, яка дає скорочений огляд поточних рахунків і рахунків нагромадження для інституційного сектора домашніх господарств. У збірниках наведено обсяги та структуру основних показників доходів та витрат населення, наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, реальний наявний дохід, визначений з урахуванням цінового фактора, кінцеві споживчі витрати в розрізі джерел фінансування (витрат інституційних секторів економіки), а також валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств.

Таблиця «Доходи та витрати населення» використовує традиційну для України форму представлення, що не передбачена міжнародними стандартами, проте зберігає зв'язок із показниками національних рахунків³⁰⁰. Отже, першочерговим завданням дослідження є зіставити показники національних рахунків Норвегії з даними таблиці «Доходи та витрати населення України» для країни в цілому та її регіонів.

Іще однією проблемою для зіставлення, яка на сьогодні не має вирішення, є три методологічні розриви у рядах даних таблиці «Доходи та витрати населення»:

1) у період з 2002 р. до 2011 р. розрахунки здійснювалися відповідно до попередньої версії СНР 1993 р. та її європейського аналогу ЄСР 1995 р.

Починаючи з даних за 2012 р. розрахунки здійснено відповідно до положень

²⁹⁸ Європейська система національних та регіональних рахунків / The European System of Regional and National Accounts (Eurostat). 2010. Regulation (EU) No 549/2013 21 May 2013. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-02-13-269/EN/KS-02-13-269-EN.PDF.

²⁹⁹ Доходи та витрати населення у 2016 році (дані за 2005–2016 роки). URL: ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/02/zb_dvn2016pdf.zip.
Доходи та витрати населення у 2012 році (дані за 2002–2012 роки). URL: ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/02/zb_dn_2013.zip.

³⁰⁰ Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України (наказ Держкомстату від 07.03.2002 №113 із змінами, затвердженими наказом Держкомстату від 01.03.2006 № 62). URL: ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2006/62/met_dvn_62_2006.zip

оновленої версії СНР 2008³⁰¹ та ЄСР 2010. Основними змінами, що суттєво вплинули на обсяги і структуру розподілу доходів та витрат населення при переході до оновленої методології, були зміни в методиці оцінки умовно обчисленої оплати послуг фінансових посередників, вартості проживання у власному житлі та включення показників нелегальної економічної діяльності у сферах виробництва та розповсюдження наркотиків і проституції до складу доходів і витрат сектора домашніх господарств. Зокрема, це мало наслідком збільшення кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на 4,6% від ВВП, тобто майже на 7,5%;

2) через російську агресію на сході України інформація таблиці «Доходи та витрати населення України» починаючи з 2014 р. складається без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях). Це унеможливило дослідження структурних показників Донецької та Луганської областей;

3) суттєві зміни до складу і структури доходів та витрат домашніх господарств пов'язані з переглядом Національним банком обсягу приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 рр.³⁰². Перегляд був пов'язаний з появою нових даних, які підтвердили зміни в міграційних потоках українських працівників за ці три роки. Інформація щодо перегляду була оприлюднена 21.03.2018, тому на сьогодні включена до даних по Україні загалом, проте іще не включена до даних по регіонах.

2. Визначення основних термінів

1. Для цілей цього дослідження терміни та поняття вживаються відповідно до міжнародного стандарту Європейської системи національних та регіональних рахунків 2010 року та Методичних вказівок щодо розрахунку доходів та витрат населення України у такому значенні.

Доходи населення (номінальні доходи) – це сума грошових коштів і матеріальних благ (заробітна плата; прибуток та змішаний дохід; одержані доходи від власності; соціальні допомоги; соціальні трансферти в натурі та інші поточні трансферти), що спрямована на підтримку фізичного, морального, економічного та інтелектуального станів людини та на задоволення її потреб.

Заробітна плата найманих працівників охоплює всі види винагороди за працю, включаючи премії, надбавки, доплати, нараховані в грошовій і натуральній формі, та заробітну плату, одержану резидентами за кордоном.

Прибуток та змішаний дохід відображає первинний дохід, одержаний некорпоративними підприємствами сектора домашніх господарств, у складі якого неможливо відокремити оплату праці від прибутку власника, або підприємця.

Доходи від власності – це первинні доходи, які отримують власники фінансових та нефінансових активів (землі, майнові права і т.ін.) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони включають: дивіденди, доходи від акцій, внесків та договорів оренди земельних ділянок і майна; доходи

³⁰¹ Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398). URL: ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/398/met_polog.zip.

³⁰² Прес-реліз "Національний банк удосконалив методику підрахунку обсягу приватних грошових переказів в Україну та уточнив їх оцінки за 2015-2017 рр." / Національний банк України. 2018. URL: (bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66326691&cat_id=55838); Презентація "Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки" / Національний банк України. 2018. URL: bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144

населення від власності на землю; відсоткові виплати за вкладками, отримані фізичними особами від банків.

Соціальні допомоги – це різні види грошових допомог, які виплачені населенню з державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, коштів підприємств, організацій і профспілок: пенсії, допомоги з непрацевдатності, інвалідності, вагітності, по пологах, на дітей у малозабезпечених сім'ях, оплата навчальних відпусток тощо.

Інші одержані поточні трансферти включають поточні виплати населенню у грошовій формі (крім соціальних допомог): страхові відшкодування, виплати одноразової матеріальної допомоги працівникам, компенсації тощо.

Соціальні трансферти в натурі включають товари і послуги, які одиниці загального державного управління (ЗДУ) та некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКООДГ), надають окремим домашнім господарствам безоплатно або за пільговими цінами. Вони дорівнюють індивідуальним споживчим витратам цих секторів і складаються з неринкової продукції органів ЗДУ або НКООДГ, а також ринкової продукції, придбаної органами ЗДУ або НКООДГ для передачі домашнім господарствам. Вартість соціальних трансфертів у натуральній формі визначають за вирахуванням часткової оплати домашніми господарствами.

Витрати населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти.

Витрати на придбання товарів та послуг є основним видом витрат населення та визначаються як вартість продукції, що:

- придбана населенням за рахунок власних коштів;
- отримана в натуральній формі в результаті підприємницької діяльності;
- отримана у вигляді соціальних трансфертів у натурі від органів державного управління і НКООДГ.

Поточні податки на доходи, майно тощо відносяться до складу основних видів поточних трансфертів. Це податки, які регулярно сплачують домашні господарства після отримання прибутку та інших доходів у зв'язку з володінням майном та іншими причинами. До їхнього складу включаються: податки на прибутки суб'єктів господарювання; податок з доходів фізичних осіб; інші податки та збори фізичних осіб, не пов'язані з виробничою діяльністю.

Поточні трансферти включають також внески населення на соціальне страхування. До них відносяться платежі до недержавних пенсійних фондів та додаткові збори на виплату пенсій, які справляються державним бюджетом за операції купівлі-продажу валюти, нерухомості та автомобілів.

Інші сплачені поточні трансферти включають страхові платежі, перекази, штрафи, членські внески у громадські організації тощо.

Заощадження у частині нагромадження нефінансових активів включають нагромадження основного капіталу та приріст запасів матеріальних оборотних коштів.

Наявний дохід – це номінальні доходи за вирахуванням податків та інших обов’язкових платежів, тобто кошти, що використовуються населенням на споживання й заощадження.

Реальний наявний дохід – це наявний дохід, що визначений з урахуванням цінового фактора.

Окремі показники доходів та витрат населення є складовими валового регіонального продукту (ВРП). Це фактичне кінцеве споживання та валове нагромадження основного капіталу (ВНОК).

Кінцеві споживчі витрати – витрати, понесені інституційними одиницями-резидентами на придбання товарів та послуг, які використовуються для задоволення індивідуальних або колективних потреб.

Кінцеві споживчі витрати сектора домашніх господарств складаються з індивідуальних витрат, які несуть домашні господарства – резиденти на спожиті товари та послуги. Поряд з покупками споживчих товарів і послуг витрати на кінцеве споживання включають вартість товарів, отриманих у натуральній формі, а також товари і послуги, вироблені для власного використання.

Кінцеві споживчі витрати сектора загального державного управління складаються з індивідуальних та колективних споживчих витрат. Індивідуальні кінцеві споживчі витрати пов’язані з наданням домашнім господарствам товарів та послуг безкоштовно або за економічно незначущими цінами, а колективні – з виробництвом неринкових товарів і послуг, які надаються значним групам населення або суспільству загалом.

Кінцеві споживчі витрати сектора НКООДГ складаються з індивідуальних товарів та послуг, вироблених ними, за винятком реалізованих, а також придбаних у ринкових виробників для безоплатної або пільгової передачі домашнім господарствам.

Колективні кінцеві споживчі витрати здійснюються за рахунок коштів органів державного управління, які використовуються для надання неринкових послуг колективного характеру (колективні кінцеві споживчі витрати). До колективних послуг відноситься діяльність у сферах загальнодержавних функцій, оборони, громадського порядку, безпеки та судової влади, економічної діяльності, охорони навколишнього середовища, житлово-комунального господарства, фундаментальних та прикладних досліджень і розробок, а також загального адміністрування за усіма розділами Функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету, за винятком ринкового випуску та валового нагромадження основного капіталу, здійсненого за рахунок власного виробництва.

Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) домашніх господарств – це приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються у процесі виробництва. До його складу включається приріст виробленого основного капіталу, поліпшення існуючого основного капіталу та невироблених активів, витрати з передачі права власності на невироблені активи.

Розрахунки доходів та витрат населення за регіонами України проводяться відповідно до I рівня класифікації одиниць адміністративно-територіального устрою України Класифікатора об’єктів адміністративно-територіального устрою

(КОАТУУ) ДК 014-96, затвердженого та введеного в дію наказом Держстандарту України від 31.10.1997 № 659.

3. Принципи зіставлення показників доходів і витрат населення України з даними Норвегії

Для проведення зіставлення показників доходів і витрат населення обрані дані Держстату щодо доходів і витрат населення, опубліковані у статистичних збірниках «Доходи та витрати населення України» за 2012 та 2016 рр., які вміщують дані за 2002–2016 рр. та дані Євростату для Норвегії для сектора домашніх господарств.

Наведена нижче таблиця Б.1 показує відповідність між даними статистики України та Норвегії.

Таблиця Б.1

Відповідність між даними статистики України та Норвегії щодо доходів та витрат населення

Україна	Норвегія	№ рядка	Код СНР
Доходи – всього	Received	1=2+3+4+5	
Заробітна плата	Wages and salaries	2	D.11r (S.1+S.2)
Прибуток та змішаний дохід	Operating surplus and mixed income, net	3	B.2n, B3n
Доходи від власності (одержані)	Property income Received	4	D.4r
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти		5=6+7+8	
у тому числі			
соціальні допомоги	Social benefits other than social transfers in kind	6	D.62
інші поточні трансферти	Other current transfers	7	D.7r
соціальні трансферти в натурі	Social transfers in kind	8	D.63
Витрати та заощадження – всього	Paid	9=10+11+12+16+17	
Придбання товарів та послуг	Individual consumption expenditure + Social transfers in kind	10	P.41
Доходи від власності (сплачені)	Property income Paid	11	D.4p
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти		12=13+14+15	
у тому числі			
поточні податки на доходи, майно тощо	Current taxes on income, wealth, etc	13	D.5
внески на соціальне страхування	Households' actual social contributions + Households' social contributions supplements	14	D.61p
інші поточні трансферти	Other current transfers	15	D.7p
Нагромадження нефінансових активів		16	P.5n+NP - D.9r
Приріст фінансових активів		17=18+19+20	B.9
з них			

приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах		18	
заощадження в іноземній валюті		19	
позики, одержані за виключенням погашених (-)		20	
Наявний дохід	Disposable income, net	21=1-8-11-12	B.6n
Витрати		22=10+11+12	
Заощадження (приріст)	Saving, net	23=16+17	B.8n

Наведена таблиця відповідності дозволяє скласти баланс доходів та витрат населення для Норвегії і зіставити дані двох країн в єдиному форматі.

Для зіставлення показників доходів та витрат населення України та Норвегії у дослідженні використовуються структурні показники, які характеризують питому вагу різних видів доходів, витрат і заощаджень у загальній сумі доходів населення, а також наявний дохід у розрахунку на одну особу наявного населення, який перераховується за паритетом купівельної спроможності в поточні долари США.

4. Порядок проведення зіставлення доходів і витрат населення України з даними Норвегії та формування бальних експертних оцінок

За даними статистичних збірників «Доходи та витрати населення України» і даними статистичної бази даних Євростату для проведення аналізу сформовані перелічені нижче таблиці з такими показниками:

- 1) структура доходів та витрат населення України (в цілому) у зіставленні з Норвегією;
- 2) питома вага заробітної плати в загальному обсязі доходу населення регіону;
- 3) питома вага прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу населення регіону;
- 4) питома вага доходів від власності (одержаних) за виключенням сплачених) у загальному обсязі доходу населення регіону;
- 5) питома вага доходів від власності (одержаних) за виключенням сплачених) в загальному обсязі доходу населення регіону;
- 6) питома вага соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у загальному обсязі доходу населення регіону;
- 7) питома вага придбання товарів та послуг відносно доходів населення регіону;
- 8) питома вага поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів відносно доходів населення регіону;
- 9) наявний дохід у розрахунку на одну особу регіонів України.

На першому етапі (розділ 2) аналізуються динаміка та рівень кожного зі складових доходів і витрат населення за регіонами України.

На другому етапі (розділ 3) визначається відношення показників доходів і витрат населення за регіонами України, визначених у розділі 2) до Норвегії. На

основі отриманих співвідношень визначаються максимальне і мінімальне значення показника для регіонів України за всі представлені роки та обчислюються бальні оцінки в діапазоні від 1 (мінімальне значення) до 7 (максимальне значення).

Як показали результати дослідження, узагальнення бальних оцінок в одному інтегрованому показнику є неможливим, тому в розділі 4 здійснюється безпосереднє зіставлення обсягів наявного доходу у розрахунку на одну особу наявного населення з урахуванням паритету купівельної спроможності та формування бальних оцінок для нього.

Характер впливу показників доходів і витрат населення регіонів України наведені у табл. Б.2.

Таблиця Б.2

Характеристика показників доходів і витрат населення регіонів України

Назва показника (питомої ваги у загальному обсязі доходів населення регіону)	Середнє арифметичне значення показника, за 2002–2016 рр.		Характер вищого значення показника
	Норвегія	Україна	
Заробітна плата	44,9	42,0	Позитивний
Прибуток та змішаний дохід	5,7	16,1	Негативний. Високе значення свідчить про розповсюдженість в Україні особистих підсобних господарств населення переважно у сільському господарстві
Доходи від власності (одержані)	5,6	4,1	Позитивний
Доходи від власності (сплачені)	2,8	1,7	Негативний Віднімається при здійсненні узагальнення
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	43,8	37,7	Позитивний. Свідчить про інклюзивність розподілу доходу
Придбання товарів та послуг	70,9	82,9	Негативний. Свідчить про відсутність коштів для спрямування на інші цілі, крім споживання
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	22,9	7,6	Позитивний. Свідчить про: – високу вартість майна у власності населення; – залучення населення до формування накопичувальної пенсійної системи

**Структура доходів та витрат населення України у зіставленні з Норвегією,
відсотків до доходів населення відповідної країни**

Доходи

Показник	Доходи		заробітна плата		прибуток та змішаний дохід		доходи від власності (одержані)		соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти		соціальні допомоги		соціальні трансферти в натурі	
	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна
2002	100,0	100,0	43,7	42,7	7,5	18,1	7,6	2,9	41,2	36,4	18,6	17,1	17,9	15,7
2003	100,0	100,0	42,6	43,9	7,4	16,8	7,6	3,1	42,4	36,2	19,6	16,4	18,6	16,0
2004	100,0	100,0	43,2	42,7	6,8	16,0	7,2	3,0	42,8	38,2	19,5	19,0	19,0	15,1
2005	100,0	100,0	42,6	42,1	6,5	15,3	9,2	2,9	41,6	39,7	18,6	22,2	18,9	14,2
2006	100,0	100,0	46,1	43,5	6,8	14,7	3,5	2,9	43,6	39,0	19,1	21,8	20,0	14,0
2007	100,0	100,0	46,0	44,8	6,4	15,3	5,1	3,2	42,5	36,7	18,0	20,0	19,4	13,9
2008	100,0	100,0	45,6	43,3	5,9	15,5	5,9	3,4	42,6	37,8	17,9	21,3	19,3	13,4
2009	100,0	100,0	46,3	40,8	4,7	14,5	4,3	3,9	44,7	40,8	18,9	22,8	20,9	14,3
2010	100,0	100,0	45,6	40,8	5,1	14,5	4,6	6,2	44,7	38,5	18,9	21,5	21,0	13,8
2011	100,0	100,0	45,6	41,8	5,0	15,8	4,7	5,4	44,7	37,1	18,8	20,8	20,9	13,0
2012	100,0	100,0	45,6	41,8	4,6	15,4	4,7	5,5	45,1	37,2	18,9	20,7	20,9	13,2
2013	100,0	100,0	46,0	40,7	4,5	15,7	4,6	5,7	44,9	37,9	19,0	20,9	21,1	13,2
2014	100,0	100,0	45,5	40,5	4,4	16,8	4,8	5,6	45,3	37,1	19,1	20,5	21,3	12,9
2015	100,0	100,0	44,3	40,0	4,7	18,3	6,1	4,5	45,0	37,2	19,0	19,3	21,3	13,4
2016	100,0	100,0	44,7	43,8	4,6	18,4	4,8	3,7	45,9	34,1	19,5	16,5	21,9	13,2
2017	100,0	100,0	44,5	45,6	4,4	18,0	5,0	3,0	46,1	33,4	19,4	14,8	22,0	14,4

Витрати та заощадження

Показник	Витрати		придбання товарів та послуг		доходи від власності (сплачені)		поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти		поточні податки на доходи, майно тощо		внески на соціальне страхування		Заощадження		Наявний дохід	
	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна	Норвегія	Україна
2002	95,6	90,8	68,4	83,0	4,6	0,2	22,7	7,6	13,3	6,0	7,0	1,1	4,4	9,2	51,6	76,5
2003	95,0	92,5	69,5	83,8	3,3	0,4	22,1	8,2	13,0	6,4	6,8	1,2	5,0	7,5	53,1	75,4
2004	96,0	88,5	71,6	80,8	1,7	0,7	22,8	6,9	13,4	4,9	7,0	1,3	4,0	11,5	53,7	77,3
2005	94,2	88,0	70,7	80,4	1,7	0,9	21,9	6,7	13,2	4,7	6,5	1,3	5,8	12,0	54,9	78,2
2006	100,2	90,6	75,0	81,7	2,4	1,8	22,8	7,2	13,6	5,0	7,0	1,5	-0,2	9,4	51,7	77,0
2007	99,4	92,3	72,3	81,7	4,2	2,7	22,8	7,9	13,8	5,7	7,1	1,3	0,6	7,7	50,2	75,6
2008	98,0	93,8	69,7	82,3	5,4	3,6	22,9	8,0	13,2	5,5	7,7	1,4	2,0	6,2	48,5	75,0
2009	97,1	91,0	71,6	79,3	2,7	4,2	22,8	7,5	13,5	5,1	7,2	1,3	2,9	9,0	50,4	74,0
2010	97,8	85,3	72,3	76,1	2,4	2,6	23,2	6,6	13,6	4,6	7,4	1,2	2,2	14,7	50,2	77,0
2011	96,8	90,3	70,7	81,4	2,8	2,3	23,3	6,6	13,6	4,8	7,5	1,1	3,2	9,7	49,6	78,1
2012	96,1	89,9	70,0	82,0	2,4	1,3	23,7	6,7	13,6	4,7	7,8	1,1	3,9	10,1	49,4	78,8
2013	95,9	92,5	70,4	84,2	2,1	1,4	23,4	6,9	13,7	4,7	7,3	1,1	4,1	7,5	50,1	78,5
2014	95,5	98,0	70,0	86,8	2,2	1,5	23,3	9,6	13,2	5,0	7,6	1,1	4,5	2,0	49,9	75,9
2015	94,2	98,2	69,3	88,5	1,8	1,0	23,1	8,7	13,4	5,9	7,3	0,9	5,8	1,8	50,7	76,9
2016	96,0	99,4	71,4	89,7	1,6	0,8	22,9	8,9	13,2	7,2	7,2	0,1	4,0	0,6	50,6	77,1
2017	96,1	98,8	71,7	89,0	1,7	0,8	22,7	9,0	12,8	7,5	7,4	0,1	3,9	1,2	50,5	75,7

Примітки для даних по Україні:

- 1) з 2012 р. розрахунки здійснено за методологією СНР 2008;
- 2) з 2014 р. дані наведено без урахування тимчасово окупованих територій;
- 3) за 2015–2017 рр. в дані по Україні внесено правку НБУ до платіжного балансу щодо врахування витрат громадян, які працюють за кордоном. У регіональні дані правку іще не внесено

Таблиця Б.4

**Питома вага заробітної плати в загальному обсязі доходу населення
регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	43,7	42,6	43,2	42,6	46,1	46,0	45,6	46,3	45,6	45,6	45,6	46,0	45,5	44,3	44,7
Україна	42,7	43,9	42,7	42,1	43,4	44,8	43,3	40,8	40,8	41,8	41,9	40,7	40,5	39,0	42,1
Автономна Республіка Крим	45,5	43,3	42,4	41,2	42,8	41,3	39,8	37,5	37,8	37,9	38,3	36,6
Вінницька	38,7	36,6	35,5	34,6	36,4	36,7	36,5	33,6	32,7	33,0	33,2	32,8	32,5	31,4	33,7
Волинська	35,1	35,3	35,7	35,0	35,8	36,3	34,8	33,4	32,4	32,1	31,8	32,0	32,2	32,1	34,4
Дніпропетровська	48,8	49,4	48,3	47,9	48,9	51,1	49,6	46,4	46,6	47,9	48,1	46,4	45,5	43,6	46,7
Донецька	49,0	50,0	48,9	49,1	49,4	50,4	47,8	44,9	45,0	45,5	46,1	44,5	42,8	40,3	49,3
Житомирська	37,7	38,0	37,1	36,6	37,6	38,8	37,4	35,7	34,3	34,9	34,2	34,2	34,2	33,4	35,5
Закарпатська	37,3	36,5	36,0	35,4	37,1	36,9	35,7	34,2	32,9	32,3	31,9	31,6	32,4	31,9	34,3
Запорізька	48,0	48,7	47,1	46,2	46,3	47,5	45,9	43,3	42,8	44,1	43,8	41,4	40,6	39,6	40,2
Івано- Франківська	37,1	34,6	34,0	34,0	34,7	35,7	33,8	31,3	30,2	29,5	29,4	29,1	30,0	28,7	30,3
Київська	40,7	42,6	43,8	43,5	44,6	45,7	44,2	40,4	40,1	42,2	42,9	42,5	42,2	40,9	44,8
Кіровоградська	37,4	37,4	37,0	36,4	37,5	37,9	36,6	34,7	33,6	33,5	33,5	33,7	33,8	33,2	35,2
Луганська	46,6	47,2	45,2	44,0	45,0	46,3	43,5	40,8	41,4	43,0	43,8	41,9	41,6	33,8	46,5
Львівська	42,1	40,5	39,8	40,0	41,3	42,4	40,9	39,1	38,0	38,1	38,0	37,6	37,6	37,0	39,3
Миколаївська	47,6	47,3	45,0	43,5	44,2	44,3	42,2	40,1	39,1	40,5	39,7	39,0	39,1	38,5	41,1
Одеська	49,2	45,9	42,1	40,7	42,4	43,8	42,2	39,1	39,2	40,0	39,8	36,9	38,2	36,2	38,7
Полтавська	42,5	43,4	42,2	41,6	43,4	44,1	42,7	39,6	39,7	40,4	40,6	41,1	41,0	40,0	41,1
Рівненська	36,5	37,4	37,7	37,6	38,1	38,4	37,5	35,2	33,6	33,9	34,4	33,6	33,9	33,3	35,4
Сумська	41,6	43,0	42,1	41,0	41,7	41,9	40,6	38,0	37,3	37,4	37,0	36,7	36,5	35,0	36,9
Тернопільська	33,5	31,4	30,9	30,4	32,1	33,4	32,6	30,8	29,5	30,1	29,7	30,3	31,6	29,9	31,7
Харківська	43,9	44,6	43,4	41,4	42,1	42,8	41,4	39,4	38,8	39,6	39,2	39,3	39,3	37,2	39,6
Херсонська	40,0	38,7	36,0	35,2	36,6	36,9	35,2	33,4	32,3	33,0	32,9	30,7	31,5	30,0	32,2
Хмельницька	36,9	37,7	34,9	34,1	35,2	35,3	34,2	32,7	31,9	32,3	31,8	32,0	32,1	30,6	32,6
Черкаська	39,6	38,2	37,7	37,4	38,5	39,3	37,6	36,0	35,7	36,8	36,7	36,1	36,2	35,5	36,6
Чернівецька	35,8	33,5	31,7	31,3	32,8	33,3	32,2	30,9	29,4	29,2	29,0	28,7	29,3	28,0	29,8
Чернігівська	37,4	38,9	37,9	37,1	39,0	40,0	39,0	36,2	36,1	37,4	36,9	36,2	35,8	34,8	36,8
м.Київ	52,0	49,7	48,6	48,0	50,8	55,0	54,3	51,3	54,7	57,7	57,0	54,2	52,6	51,9	55,5
м.Севастополь	51,6	50,8	48,8	47,8	49,7	48,7	46,2	41,6	41,8	40,9	40,6	39,1

Таблиця Б.5

**Питома вага прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу
населення регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	7,5	7,4	6,8	6,5	6,8	6,4	5,9	4,7	5,1	5,0	4,6	4,5	4,4	4,7	4,6
Україна	18,1	16,8	16,0	15,3	14,7	15,3	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8	18,6	19,0
Автономна Республіка Крим	15,3	13,5	13,4	13,3	13,8	14,6	15,7	15,4	15,2	16,0	16,2	15,6
Вінницька	25,9	25,8	23,6	22,3	21,4	23,4	23,9	21,8	21,4	23,1	22,5	23,5	25,2	27,3	27,3
Волинська	28,9	25,2	22,8	22,6	21,9	21,6	21,9	20,7	20,1	20,9	20,3	20,2	22,1	23,3	23,5
Дніпропетровська	16,2	14,2	13,1	12,4	11,9	12,6	12,2	11,3	11,4	12,7	12,5	13,6	14,7	17,3	18,4
Донецька	13,9	11,9	12,1	11,8	11,3	12,5	12,9	12,3	12,6	13,9	13,7	15,2	13,9	10,5	10,1
Житомирська	21,9	21,3	20,1	18,8	17,4	17,8	18,7	17,9	17,8	19,7	19,1	19,1	20,7	22,4	22,8
Закарпатська	28,3	24,9	23,7	22,2	20,8	21,5	21,6	20,9	19,7	20,3	19,9	20,1	22,9	25,0	24,8
Запорізька	17,8	16,5	17,1	16,5	16,4	16,4	16,9	15,7	16,0	17,5	17,1	18,1	19,4	22,9	23,6
Івано-Франківська	28,3	24,5	21,9	20,2	20,2	21,1	22,3	21,6	21,5	23,2	22,5	23,2	26,3	28,4	28,6
Київська	25,5	22,5	19,0	17,7	16,6	16,9	16,8	15,4	15,3	16,9	17,0	16,8	18,2	20,2	19,9
Кіровоградська	22,2	21,2	19,8	18,7	17,2	17,5	18,3	17,4	17,1	18,7	18,0	18,8	20,6	21,8	22,4
Луганська	13,0	12,6	11,5	11,6	10,5	11,1	11,4	10,9	11,0	11,9	11,5	12,7	9,5	7,9	8,1
Львівська	23,2	19,7	18,5	17,0	16,8	17,3	17,6	16,3	15,9	17,1	16,5	17,3	19,6	21,6	21,9
Миколаївська	15,2	14,8	15,7	15,7	15,2	15,1	15,8	15,7	15,3	16,6	16,2	16,2	17,6	19,4	19,7
Одеська	15,4	14,4	14,6	14,7	14,2	15,1	15,1	14,7	14,9	16,3	16,6	15,1	17,4	18,4	18,8
Полтавська	21,0	18,7	18,3	17,0	15,5	15,8	16,0	15,2	15,3	16,6	16,1	15,8	16,8	18,2	17,9
Рівненська	25,5	21,8	20,4	19,6	18,5	19,5	19,9	19,2	18,6	20,3	20,0	19,8	21,9	23,8	24,1
Сумська	19,9	19,0	18,0	17,5	17,2	18,5	19,2	18,2	17,9	19,1	18,6	19,4	21,0	23,6	23,3
Тернопільська	27,5	22,0	19,5	18,4	18,6	20,0	20,9	19,9	19,1	20,5	19,9	20,0	21,5	23,3	23,0
Харківська	19,5	17,5	17,7	17,4	17,1	17,4	17,9	16,8	16,7	17,8	17,3	17,7	19,0	21,9	21,6
Херсонська	22,8	20,8	21,2	20,7	19,4	19,6	20,6	20,1	20,0	21,9	21,4	21,4	23,5	25,2	25,2
Хмельницька	26,0	23,6	23,0	21,4	21,0	21,7	22,7	21,6	20,7	22,1	21,9	22,2	24,3	27,4	26,5
Черкаська	18,5	17,6	15,8	14,3	13,8	15,1	15,7	15,2	15,3	16,9	16,5	15,1	15,8	16,9	17,1
Чернівецька	26,1	21,1	19,9	19,5	20,0	21,2	21,8	21,0	20,2	21,1	20,6	21,4	23,6	26,2	26,2
Чернігівська	24,2	23,2	21,9	20,5	18,6	18,3	18,1	16,8	16,6	18,3	18,0	17,7	18,8	20,6	20,2
м. Київ	9,6	8,4	7,8	7,7	7,4	7,9	7,6	6,3	6,7	7,5	7,1	7,4	7,7	9,7	10,2
м. Севастополь	10,1	9,2	9,2	9,9	9,6	8,8	8,7	7,7	7,6	7,9	7,7	7,0

Таблиця Б.6

**Питома вага доходів від власності (одержаних за виключенням сплачених)
у загальному обсязі доходу населення регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	3,0	4,3	5,4	7,5	1,1	0,9	0,4	1,6	2,2	1,9	2,2	2,5	2,5	4,3	3,2
УКРАЇНА	2,6	2,7	2,3	2,0	1,1	0,5	-0,2	-0,3	3,6	3,1	4,2	4,3	4,1	3,5	3,0
Автономна Республіка Крим	2,8	2,7	2,2	1,6	0,6	0,2	0,0	-0,3	3,8	3,3	4,3	3,9
Вінницька	3,8	2,6	3,1	2,4	1,7	1,5	0,7	1,1	4,3	3,7	4,3	4,1	4,0	3,7	3,1
Волинська	2,0	1,9	1,6	1,0	0,4	0,2	-0,5	-1,1	3,2	2,8	3,1	3,1	3,1	2,5	2,2
Дніпропетровська	2,9	3,0	2,5	2,0	0,7	0,2	-0,6	0,0	4,2	3,5	5,2	5,3	4,8	3,6	2,6
Донецька	1,8	2,0	1,5	1,2	0,6	0,5	0,1	0,2	3,5	3,5	4,7	4,6	3,3	2,7	2,9
Житомирська	2,7	2,1	1,6	1,2	0,6	0,1	-0,3	-0,4	3,3	2,7	3,1	3,0	2,9	2,4	2,2
Закарпатська	0,4	0,4	0,0	-0,3	-1,1	-1,5	-1,6	-2,9	1,6	2,0	1,9	1,7	1,6	1,2	1,3
Запорізька	3,2	2,8	2,5	2,3	1,4	1,2	0,4	0,7	4,2	3,8	4,9	4,8	4,1	3,6	3,0
Івано- Франківська	1,1	1,0	0,9	0,7	0,3	-0,1	-0,6	-1,0	2,7	2,1	2,0	2,0	2,0	1,7	1,6
Київська	2,3	2,5	2,4	2,1	1,9	1,7	1,1	0,6	4,6	2,4	4,2	4,2	3,7	3,3	2,5
Кіровоградська	5,0	5,4	4,2	3,6	2,8	2,7	1,6	2,5	5,7	4,4	5,2	5,2	4,8	4,5	4,5
Луганська	1,5	1,9	1,5	1,2	0,6	0,3	0,1	0,0	3,5	3,6	4,2	3,9	2,4	2,2	3,0
Львівська	1,8	1,7	1,9	1,7	1,1	1,1	0,8	0,4	4,0	3,2	4,1	4,1	3,9	2,9	2,6
Миколаївська	5,0	4,5	3,6	3,2	2,1	1,2	0,3	0,5	4,4	3,6	4,5	4,6	4,2	3,4	2,8
Одеська	3,1	2,6	2,2	1,5	0,2	-1,8	-2,2	-2,9	1,6	1,8	3,5	4,0	3,8	3,2	2,9
Полтавська	4,7	4,6	4,4	4,3	3,4	2,7	1,8	2,9	5,1	5,1	6,0	5,9	5,4	5,0	5,7
Рівненська	1,6	1,2	1,0	0,7	0,3	0,1	-0,3	-0,6	3,2	2,8	3,2	3,0	2,9	2,3	2,1
Сумська	2,9	2,7	2,2	1,8	1,2	1,1	0,7	1,1	3,9	3,7	4,6	4,4	4,1	3,6	3,4
Тернопільська	2,8	3,3	2,3	2,0	1,3	1,0	0,6	0,3	3,9	3,3	3,6	3,8	3,9	3,3	2,5
Харківська	2,7	2,7	2,2	1,8	1,2	0,7	-0,2	-0,5	3,2	3,1	4,1	4,4	3,8	3,1	2,8
Херсонська	3,9	3,0	2,6	1,8	0,9	1,1	0,2	0,0	3,7	3,4	3,7	3,5	3,2	2,7	2,7
Хмельницька	3,4	2,6	2,4	1,8	1,3	0,9	0,1	0,3	3,5	3,0	3,9	4,1	4,0	3,5	3,5
Черкаська	4,8	5,2	4,6	4,4	3,7	2,7	2,9	2,8	5,7	4,7	4,7	5,7	5,2	5,2	5,3
Чернівецька	1,6	0,9	0,8	0,6	-0,3	-0,9	-1,3	-1,8	2,8	2,5	2,8	2,8	3,0	2,3	2,1
Чернігівська	2,8	2,5	2,4	2,1	1,7	1,5	1,1	1,4	4,3	4,1	4,8	5,0	4,9	4,3	3,6
м. Київ	3,3	3,7	3,6	3,2	1,8	-0,6	-2,5	-3,3	2,3	1,4	4,5	4,8	5,3	5,1	3,4
м. Севастополь	0,8	0,8	0,6	0,5	-0,3	-0,5	-1,8	-1,0	3,6	3,5	4,8	4,7

**Питома вага соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів
в загальному обсязі доходу населення регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	41,2	42,4	42,8	41,6	43,6	42,5	42,6	44,7	44,7	44,7	45,1	44,9	45,3	45,0	45,9
Україна	36,4	36,2	38,3	39,7	39,0	36,7	37,8	40,8	38,5	37,0	37,2	37,9	37,1	37,8	35,1
Автономна Республіка Крим	36,2	40,1	41,5	43,2	41,3	41,6	42,0	44,1	41,1	41,1	40,9	43,6
Вінницька	31,6	34,8	37,5	40,2	39,4	36,8	36,7	40,9	40,1	39,0	39,5	39,1	37,7	37,1	35,5
Волинська	33,9	37,3	39,5	40,6	40,5	39,8	40,8	43,3	42,2	42,6	44,0	44,1	41,9	41,4	39,4
Дніпропетровська	31,8	32,8	35,2	36,5	36,0	32,8	34,6	37,9	35,2	33,8	33,4	33,8	33,9	34,5	30,8
Донецька	35,1	35,7	36,9	37,1	37,3	34,8	36,9	40,0	37,3	35,7	35,1	35,1	39,5	46,2	37,6
Житомирська	37,7	38,4	40,8	42,7	43,1	41,5	42,0	44,1	43,0	41,3	43,0	43,1	41,4	41,1	39,0
Закарпатська	33,8	37,8	39,5	41,6	41,1	40,2	40,9	43,4	43,2	43,5	45,3	45,6	42,0	40,8	39,0
Запорізька	30,9	31,7	32,8	34,2	34,5	32,8	34,2	37,3	35,2	33,2	33,8	35,1	35,0	33,2	32,7
Івано- Франківська	33,4	39,6	42,7	44,4	43,6	41,4	41,9	44,9	43,6	43,5	44,9	44,4	40,4	40,2	38,9
Київська	31,5	32,3	34,6	36,3	36,2	34,7	36,7	40,0	38,1	36,4	35,4	36,1	35,5	35,4	32,7
Кіровоградська	35,3	35,8	38,6	40,6	41,3	40,2	41,4	42,9	42,2	42,2	42,9	41,8	40,0	39,8	37,4
Луганська	38,8	38,1	41,4	42,6	42,8	40,7	43,2	46,3	43,0	40,6	40,3	41,1	46,2	55,7	42,2
Львівська	32,8	37,8	39,4	40,7	39,5	37,4	38,4	41,2	40,4	40,2	40,9	40,5	38,2	37,6	35,5
Миколаївська	32,1	33,1	35,2	36,8	36,8	37,0	38,5	39,9	39,0	37,6	38,8	39,5	38,1	37,8	35,8
Одеська	32,1	36,7	40,3	42,0	40,7	37,9	39,1	42,2	39,7	38,5	38,4	42,9	39,3	41,6	39,3
Полтавська	31,7	33,0	34,7	36,5	36,5	35,7	37,3	39,8	38,4	36,6	36,9	36,8	36,1	36,1	34,8
Рівненська	36,4	39,4	40,5	41,4	41,9	40,3	40,6	43,3	43,0	41,7	41,9	43,2	40,8	40,1	38,0
Сумська	35,5	35,1	37,4	39,3	39,0	37,2	37,7	40,6	39,7	38,8	39,5	39,1	37,8	37,2	36,0
Тернопільська	36,2	43,1	46,9	48,6	46,9	44,0	43,8	46,3	45,9	44,9	46,4	45,4	42,5	43,0	42,5
Харківська	33,7	34,9	36,1	38,6	38,1	36,8	37,9	40,5	38,8	37,6	38,5	37,8	36,9	37,1	35,5
Херсонська	33,1	37,1	39,6	41,4	41,5	40,1	41,0	42,9	41,7	39,9	41,1	43,5	40,6	41,1	39,3
Хмельницька	33,6	35,9	39,3	42,1	41,3	40,3	40,4	42,2	42,0	41,0	41,7	41,0	38,9	37,9	37,0
Черкаська	37,0	38,8	41,4	43,2	42,7	41,0	41,5	43,3	41,7	40,3	41,6	42,6	42,1	41,7	40,5
Чернівецька	36,4	44,1	46,9	47,7	45,7	43,7	43,9	45,8	45,2	45,4	46,8	46,4	43,4	42,8	41,5
Чернігівська	35,5	35,2	37,4	39,8	39,8	38,9	40,2	43,7	41,9	39,2	40,0	40,7	40,0	39,8	39,0
м.Київ	34,3	36,9	38,2	39,0	36,1	31,2	31,3	35,7	29,6	26,6	26,0	27,9	28,7	30,3	28,9
м.Севастополь	37,3	38,9	40,8	40,9	39,3	40,4	41,8	48,2	45,0	46,2	46,0	48,4

Питома вага придбання товарів та послуг відносно загального обсягу доходу населення регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	68,4	69,5	71,6	70,7	75,0	72,3	69,7	71,6	72,3	70,7	70,0	70,4	70,0	69,3	71,4
Україна	83,0	83,8	80,9	80,4	81,7	81,7	82,2	79,2	76,1	81,4	81,9	84,2	86,9	89,5	91,2
Автономна Республіка Крим	92,6	91,7	90,8	90,5	94,5	91,7	94,6	90,0	86,9	93,5	94,9	86,6
Вінницька	69,8	70,9	70,2	71,3	75,4	78,3	83,6	78,8	73,6	77,5	78,4	83,6	89,5	91,0	93,5
Волинська	85,5	85,5	83,9	83,7	86,3	86,2	88,1	86,5	81,7	86,7	87,6	94,4	104,8	113,0	107,6
Дніпропетровська	84,9	82,9	79,5	76,5	74,0	71,9	74,4	71,0	69,2	75,5	76,0	79,0	81,8	82,8	83,9
Донецька	66,3	67,2	61,8	62,4	67,2	69,5	70,7	69,2	66,5	71,3	72,0	75,6	65,6	52,3	60,0
Житомирська	71,3	72,6	69,9	70,5	73,1	73,5	75,2	75,5	71,3	77,8	78,2	84,8	90,9	95,2	96,4
Закарпатська	94,5	95,3	97,2	94,6	89,5	84,2	85,2	85,7	80,7	84,2	85,1	89,0	96,2	101,0	102,3
Запорізька	86,6	84,1	82,6	81,4	76,9	74,1	75,1	75,3	73,8	81,3	81,4	82,3	84,7	86,1	86,7
Івано-Франківська	76,9	71,0	66,9	66,5	71,8	75,4	78,2	79,3	75,9	80,9	81,4	91,2	102,4	103,6	103,6
Київська	78,9	73,1	70,3	68,3	74,7	77,6	79,6	73,9	71,2	77,5	78,4	87,9	95,3	105,9	102,8
Кіровоградська	87,7	81,6	77,9	76,7	77,8	78,1	78,7	76,3	72,7	78,0	78,3	82,3	89,3	94,6	98,5
Луганська	73,6	70,5	63,2	62,5	64,1	65,3	65,9	66,3	65,1	71,6	72,3	78,3	54,7	41,7	56,4
Львівська	88,8	83,1	81,1	80,5	79,4	78,1	77,7	76,8	74,6	80,6	82,0	83,1	87,0	93,2	95,1
Миколаївська	77,1	73,2	73,8	72,4	76,9	79,1	80,5	79,8	74,8	80,2	81,0	86,4	92,2	94,4	95,8
Одеська	100,7	92,5	92,1	93,1	96,6	97,5	97,3	96,5	93,9	101,9	103,5	102,0	108,2	108,4	111,2
Полтавська	78,1	75,9	70,3	69,4	71,4	72,2	73,1	72,7	68,3	72,7	73,4	75,0	80,3	84,2	84,4
Рівненська	89,8	84,8	80,9	78,9	76,8	75,2	77,5	78,2	75,0	81,0	82,0	82,5	89,4	93,4	94,1
Сумська	81,2	75,0	69,9	69,6	68,2	65,5	67,3	67,7	66,2	72,7	73,5	76,4	82,6	81,7	84,2
Тернопільська	82,6	74,7	69,7	67,8	70,9	71,3	75,1	75,1	74,0	80,9	81,5	85,6	95,3	96,4	98,2
Харківська	101,1	100,2	98,5	96,8	92,4	89,9	90,5	90,3	87,9	94,8	95,7	100,1	108,4	110,7	110,8
Херсонська	86,2	84,4	80,3	78,1	81,3	83,4	83,4	82,0	78,1	84,0	84,8	86,3	98,7	101,9	104,9
Хмельницька	91,1	91,6	83,9	81,2	80,3	78,2	80,1	77,7	73,7	78,2	78,5	80,6	85,4	85,4	88,8
Черкаська	76,4	75,4	73,9	74,3	79,6	82,5	82,6	80,5	77,6	85,3	86,3	89,7	95,9	97,0	97,7
Чернівецька	106,3	93,9	86,5	84,8	85,0	84,4	85,6	85,0	80,6	86,4	88,1	88,1	96,8	101,0	101,3
Чернігівська	75,6	74,6	69,8	68,6	72,1	70,8	72,8	70,1	70,3	78,1	79,4	84,8	88,6	91,6	94,9
м.Київ	110,3	110,3	108,1	110,6	109,8	109,9	102,9	89,3	84,0	84,2	83,4	80,2	81,1	84,1	81,2
м.Севастополь	106,6	97,6	98,5	102,7	108,9	105,9	106,3	98,6	95,6	98,5	99,0	96,4

Таблиця Б.9

**Питома вага поточних податків на доходи, майно та інших сплачених
поточних трансфертів відносно загального обсягу доходу населення регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	22,7	22,1	22,8	21,9	22,8	22,8	22,9	22,8	23,2	23,3	23,7	23,4	23,3	23,1	22,9
УКРАЇНА	7,6	8,2	6,9	6,7	7,2	7,9	8,0	7,5	6,6	6,6	6,7	6,9	9,6	8,6	8,9
Автономна Республіка Крим	7,5	7,7	6,9	6,2	6,6	7,2	7,7	7,0	6,2	5,9	7,0	6,8
Вінницька	5,3	5,6	5,0	4,5	4,9	5,4	6,1	8,2	5,3	5,2	4,7	4,9	8,8	7,1	7,2
Волинська	4,7	5,4	4,9	4,7	5,0	5,7	6,9	5,8	5,0	4,9	5,1	5,3	8,5	6,7	6,5
Дніпропетровська	8,6	9,3	7,6	7,5	7,7	8,4	8,2	6,2	6,9	7,3	7,5	7,7	10,3	9,7	10,6
Донецька	8,6	9,3	8,0	7,6	7,6	8,2	8,1	6,6	7,0	7,2	7,5	8,0	10,1	12,2	15,1
Житомирська	5,1	5,7	5,2	4,7	5,0	5,7	6,1	6,3	5,2	5,6	5,5	5,6	8,8	7,1	7,2
Закарпатська	5,8	6,1	5,3	4,8	5,1	5,6	6,0	6,6	5,4	5,0	3,2	3,3	9,6	6,7	6,5
Запорізька	8,8	9,1	7,5	7,1	7,3	7,7	7,7	7,6	6,2	6,5	6,5	6,5	9,0	9,0	9,2
Івано- Франківська	5,6	5,9	5,0	4,7	4,9	5,4	5,7	4,8	4,7	4,6	3,8	4,0	9,1	6,0	6,0
Київська	6,4	7,2	6,6	6,4	6,5	8,1	8,5	8,1	6,9	7,2	7,6	7,7	10,0	10,1	10,5
Кіровоградська	5,5	6,0	5,5	5,0	5,2	5,9	6,6	8,5	5,9	5,9	6,2	6,4	9,8	8,4	8,5
Луганська	7,2	7,6	7,1	6,5	6,5	7,1	7,2	7,1	6,4	6,6	7,0	6,9	9,8	11,1	15,2
Львівська	6,3	6,7	5,9	5,3	5,8	6,5	6,7	4,9	5,8	5,9	6,0	6,3	9,4	7,7	7,7
Миколаївська	8,0	8,1	6,4	5,8	6,1	6,4	7,1	6,9	5,8	6,0	5,6	5,8	10,0	8,5	8,7
Одеська	8,7	8,7	6,8	6,6	6,9	8,1	8,2	7,1	6,4	6,6	7,1	7,0	13,1	9,5	9,1
Полтавська	7,3	7,8	6,5	6,1	6,2	6,9	7,2	5,0	6,6	6,9	7,5	7,6	10,0	9,2	9,5
Рівненська	5,4	5,9	5,5	5,0	5,2	5,8	6,3	6,2	5,2	5,6	5,4	5,4	8,4	6,8	6,9
Сумська	6,4	6,9	5,8	5,2	5,3	5,7	6,3	5,8	5,6	5,6	5,4	5,5	9,0	7,6	7,8
Тернопільська	4,8	5,0	4,5	4,0	4,0	4,6	5,2	7,2	4,4	4,9	4,3	4,5	9,3	6,7	6,7
Харківська	7,8	8,4	6,8	6,6	6,7	7,1	7,2	5,6	6,0	6,2	5,9	6,2	9,8	9,3	9,4
Херсонська	5,7	6,1	5,1	4,7	5,0	5,5	6,2	6,7	5,0	5,0	5,6	5,4	10,2	7,3	7,7
Хмельницька	4,9	5,4	4,9	4,2	4,6	5,2	5,7	6,6	5,0	4,9	3,3	3,4	8,8	6,9	7,0
Черкаська	6,2	6,6	5,6	5,3	5,5	6,1	6,6	6,4	5,6	6,0	6,3	6,5	9,5	8,1	8,2
Чернівецька	5,2	5,4	4,5	4,1	4,4	5,1	8,2	7,5	4,7	5,0	2,9	3,0	9,9	6,5	6,6
Чернігівська	5,5	6,1	5,1	4,6	5,0	5,5	6,8	6,4	5,2	4,8	2,1	2,1	8,6	7,5	7,6
м.Київ	14,4	14,2	11,0	11,8	13,7	14,6	13,1	13,2	9,9	9,5	9,9	10,8	8,5	8,7	8,1
м.Севастополь	12,1	11,4	9,3	8,0	8,9	9,3	10,0	12,6	8,4	7,7	8,3	8,0

**Питома вага заощаджень відносно загального обсягу доходу населення
регіону,
відсотків до доходів населення відповідної країни/регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	4,4	5,0	4,0	5,8	-0,2	0,6	2,0	2,9	2,2	3,2	3,9	4,1	4,5	5,8	4,0
УКРАЇНА	9,2	7,6	11,5	12,0	9,3	7,7	6,2	9,1	14,7	9,7	10,1	7,5	2,0	0,8	-0,9
Автономна Республіка Крим	-0,3	0,2	1,8	2,6	-2,6	-1,2	-4,8	-0,3	4,8	-1,1	-2,2	6,3
Вінницька	24,9	23,3	24,5	23,7	18,6	14,7	8,1	10,4	19,6	16,1	16,4	11,0	1,1	1,4	-1,1
Волинська	9,7	8,8	10,8	10,8	7,3	6,0	2,0	4,0	11,2	6,8	6,5	-0,3	-14,0	-20,4	-14,6
Дніпропетровська	6,2	7,2	12,0	14,8	15,8	16,4	13,2	18,4	21,3	15,1	15,7	12,4	6,8	6,5	4,0
Донецька	24,9	23,1	29,6	29,2	23,8	20,5	18,9	21,6	24,9	20,1	20,1	15,8	23,8	35,2	24,8
Житомирська	23,6	21,5	24,5	24,1	20,6	19,0	16,5	15,5	21,9	15,2	15,7	9,0	-0,5	-3,0	-4,1
Закарпатська	-0,5	-1,8	-3,3	-0,5	3,3	7,3	5,4	3,3	11,3	8,9	10,7	6,7	-6,9	-8,8	-9,4
Запорізька	4,5	6,5	9,4	10,7	14,4	16,1	14,6	14,1	18,2	10,8	11,7	10,6	5,4	4,2	3,6
Івано- Франківська	17,4	22,8	27,6	28,1	22,1	17,3	13,5	12,7	17,4	12,8	13,6	3,5	-12,8	-10,6	-10,2
Київська	14,7	19,6	22,9	24,9	18,1	13,3	10,7	14,4	20,0	13,2	13,5	4,0	-5,7	-16,2	-13,4
Кіровоградська	6,7	12,2	16,2	17,6	15,8	14,3	12,6	12,7	20,0	14,9	15,1	10,8	0,1	-3,7	-7,5
Луганська	19,1	21,7	29,3	30,4	28,3	26,0	25,1	24,6	27,4	20,9	20,5	14,4	35,2	46,8	28,2
Львівська	4,8	9,9	12,6	13,6	13,5	13,6	13,3	15,3	17,9	12,1	11,5	10,1	2,9	-1,8	-3,5
Миколаївська	14,8	18,4	19,3	21,0	15,3	12,1	9,2	9,5	17,2	12,1	12,6	7,1	-3,2	-3,8	-5,1
Одеська	-9,6	-1,6	0,3	-0,8	-6,0	-10,6	-11,3	-10,5	-4,9	-11,9	-12,3	-10,1	-22,6	-18,5	-20,6
Полтавська	14,5	16,0	22,8	23,9	21,2	19,2	17,5	19,8	23,6	19,1	18,7	17,0	9,0	5,9	5,6
Рівненська	4,8	9,1	13,2	15,4	16,8	17,3	13,9	12,7	18,2	12,1	12,1	11,7	1,7	-0,7	-1,4
Сумська	12,3	17,9	24,0	24,8	25,6	27,5	24,6	24,4	27,0	20,7	20,8	17,7	7,8	10,1	7,6
Тернопільська	12,6	20,1	25,4	27,6	24,0	22,5	17,6	15,0	20,0	13,0	13,8	9,4	-5,1	-3,6	-5,2
Харківська	-9,1	-8,9	-5,9	-4,2	-0,6	0,7	-0,7	0,3	3,6	-2,9	-2,5	-7,1	-19,2	-20,7	-20,7
Херсонська	7,9	9,1	14,0	16,3	12,1	8,8	7,4	7,7	14,6	9,2	8,7	7,4	-10,1	-10,2	-13,2
Хмельницька	3,9	2,8	10,8	14,0	13,9	14,8	11,6	12,5	19,4	15,3	17,5	15,3	5,1	7,1	3,8
Черкаська	17,3	17,8	20,0	19,7	13,6	9,5	8,5	10,4	15,2	7,4	6,9	3,3	-6,1	-5,8	-6,4
Чернівецька	-11,6	0,3	8,3	10,2	8,8	7,8	2,8	3,4	12,3	6,8	8,2	8,2	-7,4	-8,2	-8,3
Чернігівська	18,8	19,1	24,7	26,3	22,0	22,4	18,8	21,6	23,4	16,1	18,2	12,7	2,3	0,4	-2,9
м.Київ	-25,5	-25,8	-20,9	-24,5	-27,4	-31,0	-25,3	-12,5	-0,6	-0,5	1,3	3,3	4,7	4,2	8,7
м.Севастополь	-18,9	-9,3	-8,4	-11,6	-19,5	-17,8	-21,4	-14,7	-6,0	-7,7	-8,2	-5,2

ВИЗНАЧЕННЯ БАЛЬНИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНЬОЇ ВІДПОВІДНОСТІ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ І ВИТРАТ НОРВЕГІЇ

Бальні оцінки відношення питомої ваги заробітної плати в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги заробітної плати в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.11

**Відношення питомої ваги заробітної плати
в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії,
відсотків до загального обсягу доходів населення регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	98	103	99	99	94	97	95	88	89	92	92	88	89	88	94
Автономна Республіка Крим	104	102	98	97	93	90	87	81	83	83	84	80
Вінницька	88	86	82	81	79	80	80	73	72	72	73	71	71	71	75
Волинська	80	83	83	82	78	79	76	72	71	70	70	70	71	73	77
Дніпропетровська	112	116	112	112	106	111	109	100	102	105	105	101	100	99	105
Донецька	112	117	113	115	107	110	105	97	99	100	101	97	94	91	110
Житомирська	86	89	86	86	82	84	82	77	75	77	75	74	75	75	79
Закарпатська	85	86	83	83	80	80	78	74	72	71	70	69	71	72	77
Запорізька	110	114	109	108	100	103	101	94	94	97	96	90	89	89	90
Івано- Франківська	85	81	79	80	75	78	74	68	66	65	64	63	66	65	68
Київська	93	100	101	102	97	99	97	87	88	93	94	92	93	92	100
Кіровоградська	86	88	86	85	81	82	80	75	74	73	73	73	74	75	79
Луганська	107	111	105	103	98	101	95	88	91	94	96	91	91	76	104
Львівська	96	95	92	94	90	92	90	84	83	84	83	82	83	84	88
Миколаївська	109	111	104	102	96	96	93	87	86	89	87	85	86	87	92
Одеська	113	108	97	95	92	95	93	84	86	88	87	80	84	82	87
Полтавська	97	102	98	98	94	96	94	86	87	89	89	89	90	90	92
Рівненська	83	88	87	88	83	84	82	76	74	74	75	73	74	75	79
Сумська	95	101	97	96	90	91	89	82	82	82	81	80	80	79	83
Тернопільська	77	74	71	71	70	73	72	67	65	66	65	66	69	68	71
Харківська	100	105	100	97	91	93	91	85	85	87	86	85	86	84	89
Херсонська	91	91	83	83	79	80	77	72	71	72	72	67	69	68	72
Хмельницька	84	89	81	80	76	77	75	71	70	71	70	70	71	69	73
Черкаська	91	90	87	88	84	85	82	78	78	81	80	78	80	80	82
Чернівецька	82	79	73	73	71	72	71	67	64	64	64	62	64	63	67
Чернігівська	86	91	88	87	85	87	86	78	79	82	81	79	79	79	82
м.Київ	119	117	112	113	110	120	119	111	120	127	125	118	116	117	124
м.Севастополь	118	119	113	112	108	106	101	90	92	90	89	85

Як видно з наведених даних, за рівнем заробітної плати у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії займали м. Київ (124%), Донецька (110%), Дніпропетровська (105%), Луганська (104%) та Київська (100%) області, а найнижчі – Волинська і Закарпатська (77%), Вінницька (75%), Хмельницька (73%), Херсонська (72%), Тернопільська (71%), Івано-Франківська (68%) та Чернівецька (67%) області. Мінімальне значення за період мала Чернівецька область (62% у 2013р.), максимальне – м. Київ (127% у 2011р.).

Бальні експертні оцінки для частки заробітної плати у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 10,8 в.п.

Таблиця Б.12

Бальні експертні оцінки питомої ваги заробітної плати в загальному обсязі доходу населення регіону

Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
УКРАЇНА	4	5	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	3	4
Автономна Республіка Крим	5	5	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3
Вінницька	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
Волинська	3	3	3	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Дніпропетровська	6	6	6	6	5	6	5	5	5	5	5	5	5	4	5
Донецька	6	6	6	6	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4	5
Житомирська	3	4	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3
Закарпатська	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
Запорізька	5	6	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4
Івано-Франківська	3	3	3	3	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	2
Київська	4	5	5	5	4	4	4	3	3	4	4	4	4	4	5
Кіровоградська	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3
Луганська	5	6	5	5	4	5	4	3	4	4	4	4	4	2	5
Львівська	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Миколаївська	5	6	5	5	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	4
Одеська	6	5	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Полтавська	4	5	4	4	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4	4
Рівненська	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3
Сумська	4	5	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Тернопільська	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	2
Харківська	5	5	5	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Херсонська	4	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	2	2	2
Хмельницька	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Черкаська	4	4	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3
Чернівецька	3	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Чернігівська	3	4	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3
м.Київ	6	6	6	6	5	6	6	6	6	7	7	6	6	6	7
м.Севастополь	6	6	6	6	5	5	5	4	4	4	3	3

Бальні оцінки відношення прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.13

Відношення питомої ваги прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії, відсотків до загального обсягу доходів населення регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	242	227	236	234	215	239	262	307	283	314	336	349	381	398	415
Автономна Республіка Крим	205	183	198	204	202	228	265	326	297	318	353	347
Вінницька	347	349	349	341	313	365	404	462	417	460	490	523	572	585	597
Волинська	387	341	337	346	320	337	370	439	392	416	442	450	502	499	514
Дніпропетровська	217	192	194	190	174	197	206	240	222	253	272	303	334	371	402
Донецька	186	161	179	181	165	195	218	261	246	277	299	338	315	225	221
Житомирська	293	288	297	288	255	278	316	379	347	392	416	425	470	480	498
Закарпатська	379	337	350	340	304	336	365	443	384	404	434	447	520	536	542
Запорізька	238	223	253	252	240	256	286	333	312	348	373	403	440	491	516
Івано-Франківська	379	332	324	309	296	329	377	458	419	462	490	516	597	608	625
Київська	341	305	281	271	243	264	284	326	298	336	370	374	413	433	435
Кіровоградська	297	287	293	286	252	273	309	369	334	372	392	418	468	467	490
Луганська	174	171	170	177	154	173	193	231	215	237	251	283	216	169	177
Львівська	310	267	273	260	246	270	298	346	310	340	360	385	445	463	479
Миколаївська	203	200	232	240	222	236	267	333	298	330	353	361	399	416	431
Одеська	206	195	216	225	208	236	255	312	291	324	362	336	395	394	411
Полтавська	281	253	270	260	227	247	271	322	298	330	351	352	381	390	391
Рівненська	341	295	302	300	271	304	337	407	363	404	436	441	497	510	527
Сумська	266	257	266	268	252	289	325	386	349	380	405	432	477	506	509
Тернопільська	368	298	288	282	272	312	353	422	373	408	434	445	488	499	503
Харківська	261	237	262	266	250	272	303	356	326	354	377	394	431	469	472
Херсонська	305	282	313	317	284	306	348	426	390	436	466	476	533	540	551
Хмельницька	348	320	340	327	307	339	384	458	404	440	477	494	551	587	579
Черкаська	248	238	234	219	202	236	265	322	298	336	360	336	359	362	374
Чернівецька	349	286	294	298	293	331	369	445	394	420	449	476	536	561	573
Чернігівська	324	314	324	314	272	286	306	356	324	364	392	394	427	441	441
м.Київ	128	114	115	118	108	123	129	134	131	149	155	165	175	208	223
м.Севастополь	135	125	136	151	140	137	147	163	148	157	168	156

Як видно з наведених даних, за рівнем прибутку та змішаного доходу у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії займали Івано-Франківська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька області, внесок прибутку та змішаного доходу яких був приблизно у 6 разів вищим за Норвегію. Найнижчі значення мали Дніпропетровська, Полтавська, Черкаська (у 4 рази більше), м. Київ, Донецька та Луганська області (удвічі більше).

Мінімальне значення за період мало м. Київ (108% у 2006 р.), максимальне – Івано-Франківська (625% у 2016 р.). Бальні експертні оцінки для прибутку та змішаного доходу в доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 73,9 в.п.

Таблиця Б.1

Бальні експертні оцінки питомої ваги прибутку та змішаного доходу в загальному обсязі доходу населення регіону

Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
УКРАЇНА	3	3	3	3	2	3	3	4	3	4	4	4	5	5	5
Автономна Республіка Крим	2	2	2	2	2	3	3	4	4	4	4	4
Вінницька	4	4	4	4	4	4	5	6	5	6	6	7	7	7	8
Волинська	5	4	4	4	4	4	5	5	5	5	6	6	6	6	6
Дніпропетровська	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	4	4	5	5
Донецька	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	4	4	4	3	3
Житомирська	4	3	4	3	3	3	4	5	4	5	5	5	6	6	6
Закарпатська	5	4	4	4	4	4	4	6	5	5	5	6	7	7	7
Запорізька	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	5	5	5	6	7
Івано-Франківська	5	4	4	4	4	4	5	6	5	6	6	7	8	8	8
Київська	4	4	3	3	3	3	3	4	4	4	5	5	5	5	5
Кіровоградська	4	3	4	3	3	3	4	5	4	5	5	5	6	6	6
Луганська	2	2	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	2	2	2
Львівська	4	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	5	6	6	6
Миколаївська	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	5	5	5
Одеська	2	2	2	3	2	3	3	4	3	4	4	4	5	5	5
Полтавська	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	5	5	5
Рівненська	4	4	4	4	3	4	4	5	4	5	5	6	6	6	7
Сумська	3	3	3	3	3	3	4	5	4	5	5	5	6	6	6
Тернопільська	5	4	3	3	3	4	4	5	5	5	5	6	6	6	6
Харківська	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	5	5	5	6	6
Херсонська	4	3	4	4	3	4	4	5	5	5	6	6	7	7	7
Хмельницька	4	4	4	4	4	4	5	6	5	5	6	6	7	7	7
Черкаська	3	3	3	3	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	5
Чернівецька	4	3	4	4	3	4	5	6	5	5	6	6	7	7	7
Чернігівська	4	4	4	4	3	3	4	4	4	4	5	5	5	6	6
м.Київ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	3
м.Севастополь	1	1	1	2	1	1	2	2	2	2	2	2

Високе значення цього показника свідчить про розповсюдженість в Україні особистих підсобних господарств населення переважно у сільському господарстві. Тому при узагальненні рейтингових оцінок він розглядатиметься як негативний.

Бальні оцінки відношення доходів від власності (одержаних) в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги доходів від власності (одержаних) в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.15

Відношення питомої ваги доходів від власності (одержаних) в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії, відсотків до загального обсягу доходів населення регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Україна	37	41	42	32	83	63	58	92	136	115	118	125	117	76	79
Автономна Республіка Крим	39	41	38	25	60	49	43	70	129	106	99	92
Вінницька	50	37	48	32	80	61	49	87	127	104	103	100	97	69	72
Волинська	28	29	28	20	52	45	43	61	116	93	84	81	80	53	56
Дніпропетровська	42	47	48	35	92	68	61	103	149	119	129	135	124	76	85
Донецька	26	32	29	22	57	45	41	66	112	104	110	114	80	49	62
Житомирська	35	30	28	21	55	37	32	54	107	87	79	79	78	51	56
Закарпатська	8	11	11	9	29	27	31	35	92	83	62	59	57	38	39
Запорізька	43	41	42	34	80	65	51	87	132	110	114	118	105	71	72
Івано-Франківська	16	17	20	15	43	35	34	52	103	81	69	72	69	44	46
Київська	30	34	36	27	75	53	39	99	143	96	101	100	86	58	54
Кіровоградська	67	74	64	47	115	86	63	117	156	119	120	125	117	85	103
Луганська	21	28	27	20	49	37	32	47	101	96	94	94	57	43	66
Львівська	25	26	32	25	69	57	53	80	125	98	99	100	97	62	68
Миколаївська	67	63	57	44	109	70	60	101	145	112	114	116	109	71	70
Одеська	43	39	42	28	77	63	61	94	136	110	112	111	107	62	66
Полтавська	63	64	67	53	132	86	68	127	145	136	137	138	128	94	128
Рівненська	21	18	20	15	43	35	34	54	105	87	79	74	71	46	52
Сумська	39	38	35	24	60	47	43	75	112	100	105	105	99	69	79
Тернопільська	37	46	38	28	69	51	46	70	121	96	86	94	92	62	58
Харківська	38	39	39	28	77	59	48	77	125	106	107	114	101	62	68
Херсонська	54	45	45	29	72	67	54	84	132	110	99	96	92	61	68
Хмельницька	46	37	39	26	72	53	46	82	118	98	99	105	99	67	81
Черкаська	64	71	71	56	143	90	88	129	160	127	112	135	124	97	120
Чернівецька	22	17	21	16	43	35	36	54	114	91	77	76	78	49	52
Чернігівська	38	36	39	28	75	55	46	77	118	108	110	118	113	79	83
м.Київ	54	66	75	58	164	115	116	157	197	174	213	229	231	133	112
м.Севастополь	13	15	17	15	40	41	56	59	123	106	122	120

Як видно з наведених даних, за рівнем доходів від власності у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Полтавська (128%), Черкаська (120%) області та м. Київ (112%). Найнижчі значення мали Рівненська і Чернівецька (52%), Івано-Франківська (46%), Закарпатська (39%) області. Мінімальне значення за період було (8% у 2002 р.), максимальне – (229% у 2013 р.). Бальні експертні оцінки для частки доходів від власності у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 36,8 в.п.

Таблиця Б.16

**Бальні експертні оцінки питомої ваги доходів від власності (одержаних)
у загальному обсязі доходу населення регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ															
УКРАЇНА	2	2	2	2	3	2	2	3	4	4	4	4	4	3	3
Автономна Республіка Крим	2	2	2	1	2	2	2	3	4	4	3	3
Вінницька	2	2	2	2	3	2	2	3	4	4	3	3	3	3	3
Волинська	1	1	1	1	2	2	2	2	4	3	3	3	3	2	2
Дніпропетровська	2	2	2	2	3	3	2	3	5	4	4	4	4	3	3
Донецька	1	2	1	1	2	2	2	2	4	4	4	4	3	2	2
Житомирська	2	1	1	1	2	2	2	2	4	3	3	3	3	2	2
Закарпатська	1	1	1	1	1	1	1	2	3	3	2	2	2	2	2
Запорізька	2	2	2	2	3	2	2	3	4	4	4	4	4	3	3
Івано-Франківська	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3	3	2	2
Київська	1	2	2	1	3	2	2	3	5	3	3	3	3	2	2
Кіровоградська	2	3	2	2	4	3	2	4	5	4	4	4	4	3	3
Луганська	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3	2	2	2
Львівська	1	1	2	1	3	2	2	3	4	3	3	3	3	2	3
Миколаївська	2	2	2	2	4	3	2	3	5	4	4	4	4	3	3
Одеська	2	2	2	1	3	2	2	3	4	4	4	4	4	2	2
Полтавська	2	2	2	2	4	3	3	4	5	4	4	4	4	3	4
Рівненська	1	1	1	1	2	2	2	2	4	3	3	3	3	2	2
Сумська	2	2	2	1	2	2	2	3	4	3	4	4	3	3	3
Тернопільська	2	2	2	1	3	2	2	3	4	3	3	3	3	2	2
Харківська	2	2	2	1	3	2	2	3	4	4	4	4	3	2	3
Херсонська	2	2	2	1	3	2	2	3	4	4	3	3	3	2	3
Хмельницька	2	2	2	1	3	2	2	3	4	3	3	4	3	3	3
Черкаська	2	3	3	2	5	3	3	4	5	4	4	4	4	3	4
Чернівецька	1	1	1	1	2	2	2	2	4	3	3	3	3	2	2
Чернігівська	2	2	2	1	3	2	2	3	4	4	4	4	4	3	3
м. Київ	2	2	3	2	5	4	4	5	6	5	7	7	7	4	4
м. Севастополь	1	1	1	1	2	2	2	2	4	4	4	4

Бальні оцінки відношення доходів від власності (сплачених) в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги доходів від власності (сплачених) в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.17

**Відношення питомої ваги доходів від власності (сплачених) у загальному
обсязі доходу населення регіону до Норвегії,
відсотків до загального обсягу доходів населення регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	4	12	41	54	74	64	66	156	110	83	53	66	67	62	49
Автономна Республіка Крим	4	12	29	42	62	55	46	122	89	61	12	14
Вінницька	0	6	17	30	45	38	40	96	64	43	21	24	27	28	24
Волинська	2	9	23	48	58	50	55	137	89	58	33	28	31	39	31
Дніпропетровська	7	18	52	72	103	78	77	163	110	76	33	42	49	56	92
Донецька	4	12	35	48	58	43	42	96	68	51	16	28	22	17	6
Житомирська	0	6	23	42	53	43	40	100	68	51	25	28	36	39	31
Закарпатська	4	12	47	66	86	69	63	163	110	69	41	47	49	62	37
Запорізька	2	9	29	48	58	50	48	111	76	51	16	28	40	39	31
Івано-Франківська	2	9	29	42	49	45	48	119	85	61	49	61	58	56	37
Київська	0	3	12	24	29	24	22	133	81	76	21	19	18	11	6
Кіровоградська	2	6	23	42	49	40	39	93	59	43	16	24	36	39	31
Луганська	2	6	23	36	45	38	33	74	47	33	8	19	13	23	12
Львівська	2	9	23	36	53	43	42	111	72	51	21	24	31	51	43
Миколаївська	2	9	29	48	70	57	59	141	93	61	33	33	45	51	37
Одеська	4	12	47	66	103	119	107	256	195	123	70	52	58	34	18
Полтавська	2	9	23	36	49	40	40	93	64	47	16	19	31	39	31
Рівненська	0	6	23	42	49	40	42	108	68	47	21	19	22	28	24
Сумська	2	6	17	24	37	31	33	78	51	36	12	19	27	34	24
Тернопільська	0	6	23	36	45	38	39	100	68	43	16	24	22	28	18
Харківська	4	9	35	48	62	55	55	141	106	69	37	38	45	39	31
Херсонська	4	12	35	54	66	55	55	133	97	65	37	42	54	56	37
Хмельницька	2	6	23	36	49	43	48	119	81	58	29	33	31	34	24
Черкаська	2	6	29	42	53	45	42	100	68	47	21	24	31	39	31
Чернівецька	2	12	41	54	74	64	63	152	102	65	33	33	31	39	24
Чернігівська	2	6	23	30	37	31	29	70	47	36	12	19	22	28	24
м. Київ	18	39	105	125	160	154	171	371	284	246	222	268	256	169	122
м. Севастополь	4	9	35	54	70	62	94	130	85	54	37	38

Як видно з наведених даних, за рівнем доходів від власності (сплачених) у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали м. Київ (122%), Дніпропетровська (92%) та Львівська (43%) області. Найнижчі значення мали Луганська (12%), Донецька та Київська (6%) області.

Мінімальне значення за період було (0% у 2002р.), максимальне – (371% у 2009 р.). Бальні експертні оцінки для частки доходів від власності у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 61,7 в.п.

Таблиця Б.18

**Бальні експертні оцінки питомої ваги доходів від власності (сплачених)
у загальному обсязі доходу населення регіону**

Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	1	1	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2
Автономна Республіка Крим	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1
Вінницька	1	1	1	1	2	2	2	3	2	2	1	1	1	1	1
Волинська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	2	1
Дніпропетровська	1	1	2	2	3	2	2	4	3	2	1	2	2	2	2
Донецька	1	1	2	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	1	1
Житомирська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	2	2	1
Закарпатська	1	1	2	2	2	2	2	4	3	2	2	2	2	2	2
Запорізька	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	2	2	1
Івано-Франківська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2
Київська	1	1	1	1	1	1	1	3	2	2	1	1	1	1	1
Кіровоградська	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1
Луганська	1	1	1	2	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1
Львівська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	2	2
Миколаївська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	2	2	2
Одеська	1	1	2	2	3	3	3	5	4	3	2	2	2	2	1
Полтавська	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	1
Рівненська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	1	1
Сумська	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	1	2	1
Тернопільська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	1	1
Харківська	1	1	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	1
Херсонська	1	1	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2
Хмельницька	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	2	1
Черкаська	1	1	1	2	2	2	2	3	2	2	1	1	1	2	1
Чернівецька	1	1	2	2	2	2	2	3	3	2	1	1	1	2	1
Чернігівська	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	1	1	1
м.Київ	1	2	3	3	4	3	4	7	6	5	5	5	5	4	3
м.Севастополь	1	1	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2

Бальні оцінки відношення соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.19.

Відношення питомої ваги соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у доходах населення регіону до Норвегії у загальному обсязі доходу населення регіону, відсотків до загального обсягу доходів населення регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	88	85	89	95	89	86	89	91	86	83	82	84	82	84	76
Автономна Республіка Крим	88	95	97	104	95	98	99	99	92	92	91	97
Вінницька	77	82	88	97	90	87	86	91	90	87	87	87	83	82	77
Волинська	82	88	92	97	93	94	96	97	94	95	97	98	92	92	86
Дніпропетровська	77	77	82	88	83	77	81	85	79	76	74	75	75	77	67
Донецька	85	84	86	89	86	82	87	89	83	80	78	78	87	103	82
Житомирська	92	91	95	103	99	98	99	99	96	92	95	96	91	91	85
Закарпатська	82	89	92	100	94	95	96	97	97	97	100	101	93	91	85
Запорізька	75	75	77	82	79	77	80	83	79	74	75	78	77	74	71
Івано-Франківська	81	93	100	107	100	97	98	100	98	97	99	99	89	89	85
Київська	76	76	81	87	83	82	86	89	85	81	78	80	78	79	71
Кіровоградська	86	84	90	97	95	95	97	96	94	94	95	93	88	88	81
Луганська	94	90	97	102	98	96	101	104	96	91	89	91	102	124	92
Львівська	80	89	92	98	91	88	90	92	90	90	91	90	84	84	77
Миколаївська	78	78	82	88	84	87	90	89	87	84	86	88	84	84	78
Одеська	78	87	94	101	93	89	92	94	89	86	85	95	87	92	86
Полтавська	77	78	81	88	84	84	88	89	86	82	82	82	80	80	76
Рівненська	88	93	95	99	96	95	95	97	96	93	93	96	90	89	83
Сумська	86	83	87	94	89	88	88	91	89	87	87	87	83	83	78
Тернопільська	88	102	110	117	108	103	103	104	103	101	103	101	94	96	93
Харківська	82	82	84	93	87	87	89	91	87	84	85	84	81	82	77
Херсонська	80	87	92	99	95	94	96	96	93	89	91	97	90	91	86
Хмельницька	82	85	92	101	95	95	95	94	94	92	92	91	86	84	81
Черкаська	90	91	97	104	98	96	97	97	93	90	92	95	93	93	88
Чернівецька	88	104	110	115	105	103	103	102	101	102	104	103	96	95	90
Чернігівська	86	83	87	96	91	92	94	98	94	88	89	91	88	88	85
м.Київ	83	87	89	94	83	73	73	80	66	60	58	62	63	67	63
м.Севастополь	91	92	95	98	90	95	98	108	101	103	102	108

Як видно з наведених даних, за рівнем соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Тернопільська, Луганська, Чернівецька та Черкаська області (близько 90%), найнижчі – Запорізька та Київська (71%), Дніпропетровська (67%) та м. Київ (63%).

З одного боку, цей показник є позитивним, оскільки характеризує соціальну інклюзивність, проте з іншого – він показує, що джерела доходів не залежать від участі населення у виробничій діяльності.

Мінімальне значення за період було (63% у 2016р.), максимальне – (115 у 2005 р.). Бальні експертні оцінки для частки доходів від власності у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 8,7 в.п.

Таблиця Б.20

Бальні експертні оцінки питомої ваги соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів в загальному обсязі доходу населення регіону

Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	4	4	4	5	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3
Автономна Республіка Крим	4	5	5	6	5	5	5	5	4	4	4	5
Вінницька	3	3	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
Волинська	3	4	4	5	4	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4
Дніпропетровська	3	3	3	4	3	3	3	4	3	2	2	2	2	3	1
Донецька	4	3	4	4	4	3	4	4	3	3	3	3	4	6	3
Житомирська	4	4	5	6	5	5	5	5	5	4	5	5	4	4	4
Закарпатська	3	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4
Запорізька	2	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2	3	3	2	2
Івано-Франківська	3	5	5	6	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4
Київська	3	3	3	4	3	3	4	4	4	3	3	3	3	3	2
Кіровоградська	4	3	4	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	3
Луганська	5	4	5	6	5	5	5	6	5	4	4	4	5	8	4
Львівська	3	4	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
Миколаївська	3	3	3	4	3	4	4	4	4	3	4	4	3	3	3
Одеська	3	4	5	5	5	4	4	5	4	4	4	5	4	4	4
Полтавська	3	3	3	4	3	3	4	4	4	3	3	3	3	3	2
Рівненська	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	4	4	3
Сумська	4	3	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
Тернопільська	4	5	6	7	6	6	6	6	6	5	6	5	5	5	4
Харківська	3	3	3	4	4	4	4	4	4	3	4	3	3	3	3
Херсонська	3	4	4	5	5	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4
Хмельницька	3	3	4	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	3	3
Черкаська	4	4	5	6	5	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4
Чернівецька	4	6	6	7	6	6	6	6	5	5	6	6	5	5	4
Чернігівська	4	3	4	5	4	4	5	5	5	4	4	4	4	4	4
м. Київ	3	4	4	5	3	2	2	3	1	1	0	1	1	2	1
м. Севастополь	4	4	5	5	4	5	5	6	5	6	5	6

Бальні оцінки відношення придбання товарів та послуг у загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги придбання товарів та послуг в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують наступні дані.

Таблиця Б.21.

Відношення питомої ваги придбання товарів та послуг у загальному обсязі доходів населення регіону до Норвегії,

відсотків до загального обсягу доходів населення регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	121	121	113	114	109	113	118	111	105	115	117	120	124	129	128
Автономна Республіка Крим	135	132	127	128	126	127	136	126	120	132	136	123
Вінницька	102	102	98	101	101	108	120	110	102	110	112	119	128	131	131
Волинська	125	123	117	118	115	119	126	121	113	123	125	134	150	163	151
Дніпропетровська	124	119	111	108	99	99	107	99	96	107	109	112	117	119	117
Донецька	97	97	86	88	90	96	101	97	92	101	103	107	94	75	84
Житомирська	104	104	98	100	97	102	108	105	99	110	112	121	130	137	135
Закарпатська	138	137	136	134	119	116	122	120	112	119	122	126	137	146	143
Запорізька	127	121	115	115	103	102	108	105	102	115	116	117	121	124	121
Івано-Франківська	112	102	93	94	96	104	112	111	105	114	116	130	146	149	145
Київська	115	105	98	97	100	107	114	103	99	110	112	125	136	153	144
Кіровоградська	128	117	109	108	104	108	113	106	101	110	112	117	128	136	138
Луганська	108	101	88	88	85	90	95	93	90	101	103	111	78	60	79
Львівська	130	120	113	114	106	108	112	107	103	114	117	118	124	134	133
Миколаївська	113	105	103	102	103	109	116	111	104	113	116	123	132	136	134
Одеська	147	133	129	132	129	135	140	135	130	144	148	145	155	156	156
Полтавська	114	109	98	98	95	100	105	101	95	103	105	107	115	121	118
Рівненська	131	122	113	112	102	104	111	109	104	115	117	117	128	135	132
Сумська	119	108	98	98	91	91	97	94	92	103	105	109	118	118	118
Тернопільська	121	107	97	96	95	99	108	105	102	114	116	122	136	139	137
Харківська	148	144	138	137	123	124	130	126	122	134	137	142	155	160	155
Херсонська	126	121	112	110	108	115	120	114	108	119	121	123	141	147	147
Хмельницька	133	132	117	115	107	108	115	108	102	111	112	115	122	123	124
Черкаська	112	108	103	105	106	114	119	112	107	121	123	127	137	140	137
Чернівецька	155	135	121	120	113	117	123	119	112	122	126	125	138	146	142
Чернігівська	111	107	98	97	96	98	104	98	97	110	113	121	127	132	133
м.Київ	161	159	151	156	146	152	148	125	116	119	119	114	116	121	114
м.Севастополь	156	140	138	145	145	146	153	138	132	139	142	137

Як видно з наведених даних, за рівнем придбання товарів та послуг у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Одеська, Харківська, Волинська, Херсонська та Івано-Франківська області (у півтора раза більше), найнижчі – Донецька (на 16% нижче) та Луганська (на 21% нижче). Високі

значення цього показника розглядаються як негативні, оскільки свідчать про те, що всі кошти населення витрачає на придбання товарів та послуг.

Мінімальне значення за період було (60% у 2015 р.), максимальне – (160% у 2015 р.). Бальні експертні оцінки для частки доходів від власності у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 16,7 в.п.

Таблиця Б.22

**Бальні експертні оцінки питомої ваги придбання товарів та послуг
у загальному обсязі доходу населення регіону**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ															
Україна	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5
Автономна Республіка Крим	6	5	5	5	5	5	6	5	5	5	6	5
Вінницька	4	4	3	3	3	4	5	4	4	4	4	5	5	5	5
Волинська	5	5	4	5	4	5	5	5	4	5	5	5	6	7	6
Дніпропетровська	5	5	4	4	3	3	4	3	3	4	4	4	4	5	4
Донецька	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	3	2	2
Житомирська	4	4	3	3	3	3	4	4	3	4	4	5	5	6	5
Закарпатська	6	6	6	5	5	4	5	5	4	5	5	5	6	6	6
Запорізька	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Івано-Франківська	4	4	3	3	3	4	4	4	4	4	4	5	6	6	6
Київська	4	4	3	3	3	4	4	4	3	4	4	5	6	7	6
Кіровоградська	5	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	5	6	6
Луганська	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	2	1	2
Львівська	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Миколаївська	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	6	5
Одеська	6	5	5	5	5	5	6	5	5	6	6	6	7	7	7
Полтавська	4	4	3	3	3	3	4	3	3	4	4	4	4	5	4
Рівненська	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Сумська	5	4	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4
Тернопільська	5	4	3	3	3	3	4	4	4	4	4	5	6	6	6
Харківська	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5	6	6	7	7	7
Херсонська	5	5	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5	6	6	6
Хмельницька	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Черкаська	4	4	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5	6	6	6
Чернівецька	7	6	5	5	4	4	5	5	4	5	5	5	6	6	6
Чернігівська	4	4	3	3	3	3	4	3	3	4	4	5	5	5	5
м. Київ	7	7	6	7	6	7	6	5	4	5	5	4	4	5	4
м. Севастополь	7	6	6	6	6	6	7	6	5	6	6	6

Бальні оцінки відношення поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії

Відношення питомої ваги поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів в загальному обсязі доходу населення регіону до Норвегії характеризують такі дані.

Таблиця Б.23

Відношення питомої ваги поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів у загальному обсязі витрат та заощаджень населення регіону до Норвегії, відсотків до загального обсягу витрат та заощаджень регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Україна	34	37	30	31	32	35	35	33	28	28	28	29	41	37	39
Автономна Республіка Крим	33	35	30	28	29	32	34	31	27	25	29	29
Вінницька	23	25	22	21	22	24	27	36	23	22	20	21	38	31	31
Волинська	21	24	22	22	22	25	30	25	22	21	21	23	37	29	28
Дніпропетровська	38	42	33	34	34	37	36	27	30	31	32	33	44	42	46
Донецька	38	42	35	35	33	36	35	29	30	31	32	34	43	53	66
Житомирська	22	26	23	22	22	25	27	28	22	24	23	24	38	31	31
Закарпатська	26	28	23	22	22	25	26	29	23	21	13	14	41	29	28
Запорізька	39	41	33	32	32	34	34	33	27	28	27	28	39	39	40
Івано-Франківська	25	27	22	22	22	24	25	21	20	20	16	17	39	26	26
Київська	28	33	29	29	29	35	37	36	30	31	32	33	43	44	46
Кіровоградська	24	27	24	23	23	26	29	37	25	25	26	27	42	36	37
Луганська	32	34	31	30	29	31	31	31	28	28	29	29	42	48	66
Львівська	28	30	26	24	25	28	29	22	25	25	25	27	40	33	34
Миколаївська	35	37	28	27	27	28	31	30	25	26	24	25	43	37	38
Одеська	38	39	30	30	30	35	36	31	28	28	30	30	56	41	40
Полтавська	32	35	29	28	27	30	31	22	28	30	32	32	43	40	41
Рівненська	24	27	24	23	23	25	27	27	22	24	23	23	36	29	30
Сумська	28	31	25	24	23	25	27	25	24	24	23	23	39	33	34
Тернопільська	21	23	20	18	18	20	23	32	19	21	18	19	40	29	29
Харківська	34	38	30	30	29	31	31	25	26	27	25	26	42	40	41
Херсонська	25	28	22	22	22	24	27	29	22	21	24	23	44	32	34
Хмельницька	22	24	22	19	20	23	25	29	22	21	14	15	38	30	31
Черкаська	27	30	25	24	24	27	29	28	24	26	27	28	41	35	36
Чернівецька	23	24	20	19	19	22	36	33	20	21	12	13	43	28	29
Чернігівська	24	28	22	21	22	24	30	28	22	21	9	9	37	32	33
м.Київ	64	64	48	54	60	64	57	58	43	41	42	46	37	38	35
м.Севастополь	53	51	41	37	39	41	44	55	36	33	35	34

Як видно з наведених даних, за рівнем поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів у складі доходів у 2016 р. найвищі позиції відносно Норвегії мали Луганська та Донецька (66%), Дніпропетровська та Київська (46%) області, а найнижчі – Тернопільська та Чернівецька (29%),

Волинська та Закарпатська (28%), Івано-Франківська (26%) області. Цей показник є позитивним, оскільки засвідчує високу вартість майна у власності населення та залучення населення до формування накопичувальної пенсійної системи.

Мінімальне значення за період було (9% у 2013 р.), максимальне – (66% у 2016 р.). Бальні експертні оцінки для частки доходів від власності у доходах (від 1 до 7) формуються у цьому діапазоні на підставі попередньої таблиці з кроком 9,5 в.п.

Таблиця Б.24

Бальні експертні оцінки питомої ваги поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів загальному обсязі доходу населення регіону

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
НОРВЕГІЯ															
Україна	4	4	3	3	3	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4
Автономна Республіка Крим	4	4	3	3	3	3	4	3	3	3	3	3
Вінницька	3	3	2	2	2	3	3	4	2	2	2	2	4	3	3
Волинська	2	3	2	2	2	3	3	3	2	2	2	2	4	3	3
Дніпропетровська	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	4	5	4	5
Донецька	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	4	5	6	7
Житомирська	2	3	2	2	2	3	3	3	2	3	2	3	4	3	3
Закарпатська	3	3	3	2	2	3	3	3	3	2	1	2	4	3	3
Запорізька	4	4	4	3	3	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4
Івано-Франківська	3	3	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	4	3	3
Київська	3	3	3	3	3	4	4	4	3	3	3	4	5	5	5
Кіровоградська	3	3	3	2	2	3	3	4	3	3	3	3	4	4	4
Луганська	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	5	7
Львівська	3	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	4	4	4
Миколаївська	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	5	4	4
Одеська	4	4	3	3	3	4	4	3	3	3	3	3	6	4	4
Полтавська	3	4	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	5	4	4
Рівненська	3	3	3	2	2	3	3	3	2	3	2	2	4	3	3
Сумська	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	3	4	4	4
Тернопільська	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	4	3	3
Харківська	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4
Херсонська	3	3	2	2	2	3	3	3	2	2	3	2	5	3	4
Хмельницька	2	3	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	4	3	3
Черкаська	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4
Чернівецька	2	3	2	2	2	2	4	4	2	2	1	1	5	3	3
Чернігівська	3	3	2	2	2	3	3	3	2	2	1	1	4	3	4
м.Київ	7	7	5	6	6	7	6	6	5	4	4	5	4	4	4
м.Севастополь	6	5	4	4	4	4	5	6	4	4	4	4

Таблиця Б.25

**Найвищий дохід у розрахунку на одну особу регіонів України та Норвегії,
доларів США за ПКС у поточних цінах**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
НОРВЕГІЯ	21801	23145	23345	24093	21445	22762	22063	24505	24148	23953	24587	25585	26931	29918	30594	30842
УКРАЇНА	2912	3172	3714	4373	4812	5244	5612	5261	6021	6301	6940	7173	6321	5463	5499	5857
Автономна Республіка Крим	2401	2774	3191	3752	4066	4448	4712	4406	5042	5309	5713	6119
Вінницька	2683	2996	3375	3999	4322	4642	4778	4463	5218	5559	5984	6175	5528	5091	5180	5630
Волинська	2571	2774	3100	3629	3955	4155	4336	4014	4662	4851	5178	5317	4753	4291	4451	4772
Дніпропетровська	3137	3453	4079	4845	5345	5924	6326	5998	6756	7077	7922	8134	7561	6723	6580	7104
Донецька	3064	3393	4143	4896	5484	6021	6637	6228	6944	7248	8077	8335	6192	3667	3104	3132
Житомирська	2519	2836	3313	3846	4182	4591	4919	4458	5139	5450	5861	5813	5216	4775	4891	5289
Закарпатська	2054	2499	2863	3330	3565	3793	3954	3574	4137	4369	4733	4813	4097	3857	3983	4199
Запорізька	3137	3517	4152	4886	5383	5840	6246	5729	6587	6897	7464	7621	7123	6231	6445	6723
Івано-Франківська	2328	2744	3142	3675	4002	4317	4608	4280	4889	5164	5547	5634	4805	4559	4704	5028
Київська	3087	3285	3680	4354	4925	5308	5848	5500	6356	6558	7308	7353	6713	5832	5951	6277
Кіровоградська	2554	2845	3230	3846	4131	4435	4701	4293	5022	5253	5659	5818	5182	4703	4856	5232
Луганська	2592	2939	3441	4075	4547	4982	5487	5151	5814	6080	6615	6870	4670	2685	2045	2034
Львівська	2717	3173	3654	4284	4579	4932	5204	4836	5379	5592	6055	6212	5569	5074	5239	5573
Миколаївська	2746	3158	3620	4239	4532	4856	5166	4815	5535	5836	6299	6408	5537	5040	5186	5620
Одеська	2451	2951	3509	4063	4338	4547	4809	4540	5301	5572	6119	6865	5722	5562	5803	6209
Полтавська	3021	3321	3893	4595	4993	5377	5696	5396	5860	6091	6615	6811	6183	5496	5626	6029
Рівненська	2537	2784	3149	3691	4050	4291	4552	4142	4765	5045	5468	5682	5141	4587	4641	4996
Сумська	2662	3057	3442	4124	4619	5115	5396	4914	5497	5706	6218	6324	5650	5251	5351	5681
Тернопільська	2139	2607	2930	3476	3891	4176	4330	3892	4503	4762	5110	5099	4343	4129	4181	4486
Харківська	2903	3236	3732	4389	4842	5349	5755	5356	6010	6345	6847	7006	6201	5530	5665	5993
Херсонська	2378	2642	3152	3730	4020	4337	4602	4188	4847	5141	5490	5832	4892	4789	4889	5166
Хмельницька	2617	2869	3345	3959	4299	4643	4885	4480	5140	5457	5945	6118	5354	5031	5101	5407
Черкаська	2460	2763	3228	3822	4208	4548	4905	4582	5137	5313	5704	5808	5136	4632	4794	5186
Чернівецька	2011	2558	2999	3507	3763	4007	4007	3665	4398	4657	4986	5218	4361	4110	4206	4487
Чернігівська	2744	3038	3515	4129	4459	4836	5055	4815	5415	5668	6269	6335	5450	4885	4928	5266
м. Київ	4219	5170	6337	7378	8401	9442	10213	10057	12056	12399	14512	14991	14802	13142	13681	14646
м. Севастополь	2378	2938	3472	3953	4205	4709	4956	4600	5563	5800	6384	7137
Імпліцитний обмінний курс гривні до долара США	1,01	1,07	1,20	1,45	1,62	1,93	2,44	2,73	3,07	3,43	3,63	3,73	4,24	5,82	6,74	8,07

**Відношення наявного доходу регіону до Норвегії,
Норвегія = 100%**

Країна/ регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
НОРВЕГІЯ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
УКРАЇНА	13	14	16	18	22	23	25	21	25	26	28	28	23	18	18	19
Автономна Республіка Крим	11	12	14	16	19	20	21	18	21	22	23	24
Вінницька	12	13	14	17	20	20	22	18	22	23	24	24	21	17	17	18
Волинська	12	12	13	15	18	18	20	16	19	20	21	21	18	14	15	15
Дніпропетровська	14	15	17	20	25	26	29	24	28	30	32	32	28	22	22	23
Донецька	14	15	18	20	26	26	30	25	29	30	33	33	23	12	10	10
Житомирська	12	12	14	16	20	20	22	18	21	23	24	23	19	16	16	17
Закарпатська	9	11	12	14	17	17	18	15	17	18	19	19	15	13	13	14
Запорізька	14	15	18	20	25	26	28	23	27	29	30	30	26	21	21	22
Івано- Франківська	11	12	13	15	19	19	21	17	20	22	23	22	18	15	15	16
Київська	14	14	16	18	23	23	27	22	26	27	30	29	25	19	19	20
Кіровоградська	12	12	14	16	19	19	21	18	21	22	23	23	19	16	16	17
Луганська	12	13	15	17	21	22	25	21	24	25	27	27	17	9	7	7
Львівська	12	14	16	18	21	22	24	20	22	23	25	24	21	17	17	18
Миколаївська	13	14	16	18	21	21	23	20	23	24	26	25	21	17	17	18
Одеська	11	13	15	17	20	20	22	19	22	23	25	27	21	19	19	20
Полтавська	14	14	17	19	23	24	26	22	24	25	27	27	23	18	18	20
Рівненська	12	12	13	15	19	19	21	17	20	21	22	22	19	15	15	16
Сумська	12	13	15	17	22	22	24	20	23	24	25	25	21	18	17	18
Тернопільська	10	11	13	14	18	18	20	16	19	20	21	20	16	14	14	15
Харківська	13	14	16	18	23	23	26	22	25	26	28	27	23	18	19	19
Херсонська	11	11	14	15	19	19	21	17	20	21	22	23	18	16	16	17
Хмельницька	12	12	14	16	20	20	22	18	21	23	24	24	20	17	17	18
Черкаська	11	12	14	16	20	20	22	19	21	22	23	23	19	15	16	17
Чернівецька	9	11	13	15	18	18	18	15	18	19	20	20	16	14	14	15
Чернігівська	13	13	15	17	21	21	23	20	22	24	25	25	20	16	16	17
м. Київ	19	22	27	31	39	41	46	41	50	52	59	59	55	44	45	47
м. Севастополь	11	13	15	16	20	21	22	19	23	24	26	28

Таблиця Б.27

Бальні експертні оцінки наявного доходу населення регіону

Регіон	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
УКРАЇНА	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Автономна Республіка Крим	1	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3
Вінницька	2	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2
Волинська	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	2	2	2	2
Дніпропетровська	2	2	2	3	3	3	4	3	3	4	4	4	3	3	3	3
Донецька	2	2	2	3	3	3	4	3	4	4	4	4	3	2	1	1
Житомирська	2	2	2	2	2	3	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Закарпатська	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Запорізька	2	2	2	3	3	3	3	3	3	4	4	4	3	3	3	3
Івано-Франківська	1	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Київська	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	4	4	3	2	2	3
Кіровоградська	2	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Луганська	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	1	1	1
Львівська	2	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2
Миколаївська	2	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2
Одеська	1	2	2	2	3	2	3	2	3	3	3	3	3	2	2	3
Полтавська	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Рівненська	2	2	2	2	2	2	3	2	2	3	3	3	2	2	2	2
Сумська	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Тернопільська	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2
Харківська	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Херсонська	1	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Хмельницька	2	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Черкаська	1	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Чернівецька	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2
Чернігівська	2	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2
м. Київ	2	3	3	4	5	5	6	5	6	6	7	7	7	5	5	6
м. Севастополь	1	2	2	2	2	3	3	2	3	3	3	3

Додаток В

Таблиця В.1

Індикатори розвитку переробної промисловості окремих країн відповідно до 9-ої цілі Сталого розвитку (SDG 9)

	Німеччина (1/12ad)			Японія (2/24ad)			Китай (3/26em)		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Додана вартість переробної промисловості у ВВП, % (MVA as a proportion of GDP, %)	19,5	20,0	21,4	19,4	20,9	21,2	28,2	31,6	31,1
Додана вартість переробної промисловості на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р. (MVA per capita, constant 2010 US dollars)	7474	8431	10268	8155	9257	10366	489	1412	2383
Експорт переробної промисловості у загальному експорті, % (Manufactured Exports share in total exports, %)	88,0	87,0	90,0	95,0	92,0	90,0	92,0	96,0	96,0
Експорт переробної промисловості на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р. (Manufactured Exports per capita)	5907	13641	15884	3570	5486	4926	178	1117	1547
Додана вартість середньо- і високотехнологічного секторів у загальній доданій вартості переробної промисловості, % (Medium and high-tech industry value added in total MVA, %)	54,5	59,6	61,5	52,0	55,6	57,0	42,9	41,4	41,5
Експорт середньо- і високотехнологічних секторів у загальному експорті переробної промисловості, % (Medium- and High-tech manufactured Exports share in total manufactured exports, %)	73,0	72,0	74,0	85,0	80,0	81,0	45,0	61,0	60,0

Продовження табл. В.1

Зайнятість у переробній промисловості як частка загальної зайнятості, % (Manufacturing employment as a proportion of totale mployment, %)	23,8	19,9	19,0	20,5	16,7	16,1	-	-	-
Частка малого бізнесу у загальній доданій вартості промисловості, % (Proportion of small-scale industries in total MVA, %)	8,1	8,9	7,0	11,2	10,5	8,7	-	-	-
Викиди CO ₂ переробної промисловості (CO ₂ emissions from Manufacturing)	100,0	96,4	88,5	218,9	199,7	185,0	870,2	2713,9	2769,0
Викиди CO ₂ на одиницю доданої вартості переробної промисловості, кг на 1 дол. США, у цінах 2010 р. (CO ₂ emissions per unit of MVA, kilogrammes of CO ₂ per constant 2010 US dollars)	0,16	0,14	0,11	0,21	0,17	0,15	1,39	1,41	0,93
	Корея (4/16ad)			США (5/23ad)			Польща (23/5em)		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Додана вартість переробної промисловості у ВВП, %	22,7	27,8	28,8	12,7	12,2	11,4	11,1	15,6	18,8
Додана вартість переробної промисловості на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р.	3398	6135	7769	5710	5929	6200	942	1946	3082
Експорт переробної промисловості у загальному експорті, %	97,0	97,0	97,0	87,0	77,0	74,0	87,0	88,0	89,0
Експорт переробної промисловості на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р.	3514	9116	10962	2207	2794	2966	702	3600	5153
Додана вартість середньо- і високотехнологічного секторів у загальній доданій вартості переробної промисловості, %	58,9	61,2	63,0	51,0	47,7	47,0	29,3	39,3	34,0

Продовження табл. В.1

	Корея (4/16ад)			США (5/23ад)			Польща (23/5ем)		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Експорт середньо- і високотехнологічних секторів у загальному експорті переробної промисловості, %	70,0	76,0	75,0	76,0	65,0	64,0	48,0	58,0	55,0
Зайнятість у переробній промисловості як частка загальної зайнятості, %	20,3	17,0	16,9	15,2	11,0	10,7	19,8	18,6	20,8
Частка малого бізнесу у загальній доданій вартості промисловості, %	11,2	12,8	7,2	5,6	5,1	4,8	13,4	9,6	9,3
Викиди CO ₂ переробної промисловості	94,3	75,7	70,1	565,5	457,5	395,3	44,0	28,2	27,5
Викиди CO ₂ на одиницю доданої вартості переробної промисловості, кг на 1 дол. США, у цінах 2010 р.	0,59	0,25	0,19	0,35	0,25	0,20	1,21	0,38	0,28
	Туреччина (28/16ем)			Норвегія (36/1ад)			Україна (67/49ем)		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Додана вартість переробної промисловості у ВВП, %	14,7	15,2	16,5	7,4	7,2	6,4	13,1	13,2	10,7
Додана вартість переробн. промисл. на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р.	1213	1618	2514	6047	6311	5905	249	393	319
Експорт переробної промисловості у загальному експорті, %	89,0	88,0	86,0	26,0	27,0	30,0	85,0	86,0	71,0
Експорт переробної промисловості на душу населення, дол. США, у цінах 2010 р.	385,1	1381,1	1669,4	3507,5	7244,3	5682,3	253,2	961,1	695,0

Продовження табл. В.1

	Туреччина (28/16em)			Норвегія (36/1ad)			Україна (67/49em)		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Додана вартість середньо- і високотехнологічного секторів у загальній доданій вартості переробної промисловості, %	28,0	32,3	32,0	50,0	58,1	43,0	23,3	32,7	29,0
Експорт середньо- і високотехнологічних секторів у загальному експорті переробної промисловості, %	32,0	43,0	45,0	48,0	52,0	48,0	38,0	43,0	35,0
Зайнятість у переробній промисловості як частка загальної зайнятості, %	19,9	18,6	17,6	13,0	9,5	8,1	13,7	13,3	12,4
Частка малого бізнесу в загал. доданій вартості промисловості, %	11,1	10,4	6,8	11,6	13,0	12,6	-	-	-
Викиди CO ₂ переробної промисловості	57,9	48,3	48,4	6,1	5,4	5,1	80,8	58,1	36,7
Викиди CO ₂ на одиницю доданої вартості переробної промисловості, кг на 1 дол. США, у цінах 2010 р.	0,76	0,41	0,27	0,22	0,18	0,16	6,63	3,23	2,80

Примітка: після назви країн у дужках: позиція країни у рейтингу за індексом конкурентоспроможності промисловості (Competitive Industrial Performance Index 2019, UNIDO) / позиція країни у рейтингу за індексом інклюзивного розвитку (The Inclusive Development Index 2018, World Economic Forum); ad – за рейтингом для розвинених економік (Advanced Economies), em – за рейтингом для країн з ринковими економіками, що формуються (Emerging Economies).

Джерело: Monitoring the SDG9 / UNIDO Statistics Data Portal. URL: <https://stat.unido.org/SDG>

Структура промислового виробництва за країнами, відсотків у загальному обсязі

Вид діяльності (ISIC-4 / КВЕД-2010)	Країна, роки										
	Німеччина	Японія	Китай	Корея	США	Польща	Туреччина	Норвегія	Україна		
	2015	2014	2015	2014	2015	2015	2012	2015	2010	2015	2019
Промисловість (В+С+D+E)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів [В]	0,6	0,2	-	0,2	6,7	3,7	2,8	41,6	10,0	10,8	16,1
Переробна промисловість [С]	90,1	89,8	-	93,1	86,2	84,6	83,1	51,1	67,4	64,1	64,5
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (10-12)	8,8	9,9	11,3	6,0	14,0	16,5	14,4	13,2	18,0	22,4	21,3
Текстильне вир-во, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (13-15)	1,1	1,2	7,9	4,4	1,3	2,1	14,1	0,4	0,8	1,0	1,0
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (16-18)	4,1	4,3	3,7	2,2	5,5	6,8	3,7	3,1	2,6	3,4	3,4
Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння (16)	1,3	0,7	-	0,4	1,5	2,9	1,1	1,7	-	-	-
Виробництво паперу та паперових виробів (17)	1,9	2,2	-	1,3	2,8	2,8	1,8	0,9	-	-	-
Поліграфічна діяльн., тиражування записаної інформації (18)	0,9	1,5	-	0,4	1,3	1,1	0,9	0,6	-	-	-
Виробництво хімічних речовин, гумових та пластмасових виробів, продуктів нафтоперероблення та іншої неметалевої мінеральної продукції (19-23)	17,9	21,2	-	23,4	24,4	20,1	17,8	11,1	15,4	13,1	13,2
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (19)	2,7	6,8	3,5	7,9	7,4	4,8	4,2	0,1	7,2	3,4	3,0
Виробництво хімічної та фармацевтичної продукції (20-21)	9,1	8,9	15,4*	9,4	11,8	5,8	4,8	8,4	3,8	4,9	4,4

Вид діяльності (ISIC-4 / КВЕД-2010)	Країна, роки										
	Німеччина	Японія	Китай	Корея	США	Польща	Туреччина	Норвегія	Україна		
	2015	2014	2015	2014	2015	2015	2012	2015	2010	2015	2019
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (20)	6,8	6,5	-	8,5	8,0	4,6	3,9	2,2	3,1	3,8	3,0
Вир-во осн. фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (21)	2,3	2,4	-	0,8	3,8	1,2	0,8	6,2	0,7	1,1	1,4
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (22,23)	6,1	5,5	-	6,1	5,3	9,6	8,8	2,6	4,4	4,8	5,8
Виробництво гумових і пластмасових виробів (22)	3,9	3,7	-	4,1	3,5	5,9	4,0	0,7	-	-	-
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (23)	2,2	1,8	6,0	2,1	1,8	3,7	4,8	1,9	-	-	-
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування (24,25)	11,1	15,0	15,4	13,3	8,9	10,6	13,7	6,4	19,1	15,7	16,2
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування (26-30)	42,5	36,6	34,2	42,7	28,3	21,3	14,3	13,2	9,3	6,5	7,4
Машини та обладнання (26-28)	21,3	20,6		28,4	13,3	10,2	8,0	8,8	5,1	4,2	4,3
Електричне, електронне та оптичне обладнання (26,27)	9,1	11,2		21,9	7,6	6,8	4,7	3,4	2,2	1,8	1,9
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (28)	12,1	9,5	-	6,5	5,7	3,4	3,3	5,3	2,9	2,4	2,4
Вир-во автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших трансп. засобів (29,30)	21,2	15,9	-	14,3	15,0	11,1	6,3	4,4	4,2	2,3	3,1
Вир-во меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування (31-33)	4,5	1,5	-	1,3	3,7	7,1	5,0	3,6	2,2	2,0	2,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; Водопостачання; каналізація, поводження з відходами [D-E]	9,4	10,0	-	6,6	7,1	11,8	14,1	7,2	22,6	25,1	19,4

Примітка: * для Китаю за групами 20–22.

Джерело: OECD STAN Industrial Analysis (URL: <http://stats.oecd.org/>); дані щодо Китаю за: Промышленное производство в России 2019. Статистический сборник / Росстат. 2019. С. 270; дані щодо України – Держстат України.

Таблиця В.3

Структура товарного експорту країн за секціями SITC, відсотків у загальному обсязі

Секція SITC	2000	2010	2015	2018	2000	2010	2015	2018	2000	2010	2015	2018
	Німеччина				Японія				Китай			
Продукти харчування та живі тварини	3,35	4,35	4,50	4,29	0,37	0,51	0,68	0,77	4,93	2,61	2,56	2,75
Напої та тютюн	0,60	0,83	0,78	0,68	0,07	0,08	0,11	0,13	0,30	0,12	0,15	0,15
Сирі матеріали, неїстівні, крім палива	1,50	1,93	1,54	1,48	0,69	1,41	1,50	1,41	1,79	0,74	0,61	0,67
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	1,41	1,97	2,13	2,06	0,32	1,70	1,82	1,81	3,15	1,69	1,23	1,64
Тваринні та рослинні олії, жири та воски	0,18	0,20	0,22	0,21	0,02	0,02	0,02	0,03	0,05	0,02	0,03	0,03
Хім. речовини та супутні продукти не віднесені до інш. груп	12,68	14,92	15,01	15,48	7,34	10,19	10,06	10,71	4,85	5,55	5,70	6,41
Пром. товари, класифіковані за матеріалом виготовлення	13,92	13,21	11,85	12,00	9,74	12,96	12,35	11,35	17,07	15,79	17,27	17,52
Машини та транспортне обладнання	49,55	47,08	48,53	48,15	68,79	59,50	58,70	58,67	33,15	49,51	46,66	46,33
Різні промислові вироби	9,35	10,51	10,44	11,11	9,03	7,59	7,96	7,93	34,51	23,89	25,70	24,44
Товари та вироби не віднесені до інших груп	7,45	4,89	4,87	4,31	3,65	6,04	6,79	7,17	0,21	0,09	0,10	0,05

Продовження табл. В.3

	2000	2010	2015	2018	2000	2010	2015	2018	2000	2010	2015	2018
	Корея				США				Польща			
Продукти харчування та живі тварини	1,39	0,84	0,89	0,94	5,10	6,46	6,76	6,49	7,41	9,16	10,71	10,79
Напої та тютюн	0,12	0,22	0,31	0,29	0,87	0,43	0,52	0,49	0,37	1,32	1,65	1,90
Сирі матеріали, неїстівні, крім палива	1,06	1,21	1,04	1,17	3,70	6,34	4,87	4,63	2,82	2,26	2,17	2,24
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	5,44	6,99	6,29	7,93	1,71	6,37	6,92	11,56	5,19	4,15	3,31	2,60
Тваринні та рослинні олії, жири та воски	0,01	0,01	0,02	0,01	0,18	0,35	0,20	0,19	0,07	0,21	0,28	0,12
Хім. речовини та супутні продукти не віднесені до інших груп	8,00	10,50	11,18	13,34	10,21	14,78	13,73	13,34	6,74	8,55	8,84	9,02
Пром. товари, класифіковані за матеріалом виготовлення	17,64	12,96	12,76	12,22	9,21	9,37	9,17	8,77	24,72	20,07	18,77	18,75
Машини та транспортне обладнання	58,21	56,59	58,96	57,46	52,89	35,23	35,10	32,49	34,36	41,63	39,06	37,47
Різні промислові вироби	7,22	10,04	8,35	6,52	11,94	10,47	10,61	10,11	18,29	12,58	15,03	16,91
Товари та вироби не віднесені до інших груп	0,91	0,65	0,19	0,10	4,18	10,19	12,11	11,91	0,02	0,07	0,18	0,19
	Туреччина				Норвегія				Україна			
Продукти харчування та живі тварини	10,44	9,22	9,97	8,89	6,26	7,02	9,19	10,28	5,55	10,99	24,18	24,44
Напої та тютюн	1,92	0,79	0,85	0,81	0,04	0,06	0,09	0,10	0,72	1,24	1,40	1,32
Сирі матеріали, неїстівні, крім палива	2,44	2,99	2,58	2,85	1,21	1,27	1,73	1,62	12,69	10,38	14,61	14,78
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	1,07	3,84	2,99	2,46	63,90	63,70	57,69	62,30	5,54	7,12	1,28	1,82
Тваринні та рослинні олії, жири та воски	0,36	0,30	0,59	0,51	0,09	0,15	0,19	0,17	1,64	4,97	8,60	9,32
Хім. речовини та супутні продукти не віднесені до інш. груп	3,87	5,36	5,75	5,76	2,61	3,48	3,34	3,35	9,01	6,66	4,95	3,65
Пром. товари, класифіковані за матеріалом виготовлення	29,64	29,14	24,70	26,93	9,88	8,70	8,68	7,83	45,60	37,15	28,39	28,74
Машини та транспортне обладнання	20,62	27,94	27,29	31,17	9,23	9,42	11,68	8,25	12,32	17,31	12,05	11,21
Різні промислові вироби	28,48	17,21	18,68	17,56	2,38	2,55	3,28	2,24	4,53	3,48	4,10	4,31
Товари та вироби не віднесені до інших груп	1,16	3,22	6,59	3,05	4,42	3,66	4,13	3,84	2,40	0,71	0,45	0,40

Джерело: ЮНКТАД.

Таблиця В.4

Експорт та імпорт товарів та послуг окремих країн у їх ВВП, відсотків

Країни	Експорт				Імпорт			
	1990	2000	2010	2017	1990	2000	2010	2017
Німеччина	22,9	30,8	42,3	47,0	23,1	30,6	37,1	39,5
Японія	10,2	10,6	15,0	17,7	9,4	9,2	13,6	16,7
Китай	14,0	23,1	26,3	19,8	11,3	20,7	22,6	18,0
Корея	25,3	35,0	49,4	43,1	25,9	32,9	46,2	37,7
США	9,6	11,1	12,7	12,4	10,9	14,6	16,0	15,2
Польща	25,9	27,2	40,1	54,3	19,4	33,6	42,1	50,3
Туреччина	11,2	19,4	20,4	24,8	12,4	22,6	25,5	29,3
Норвегія	39,4	45,7	39,7	36,2	33,2	28,9	28,5	33,1
Україна	23,2	60,3	47,1	47,9	21,2	55,4	51,1	55,6

Джерело: ЮНКТАД.

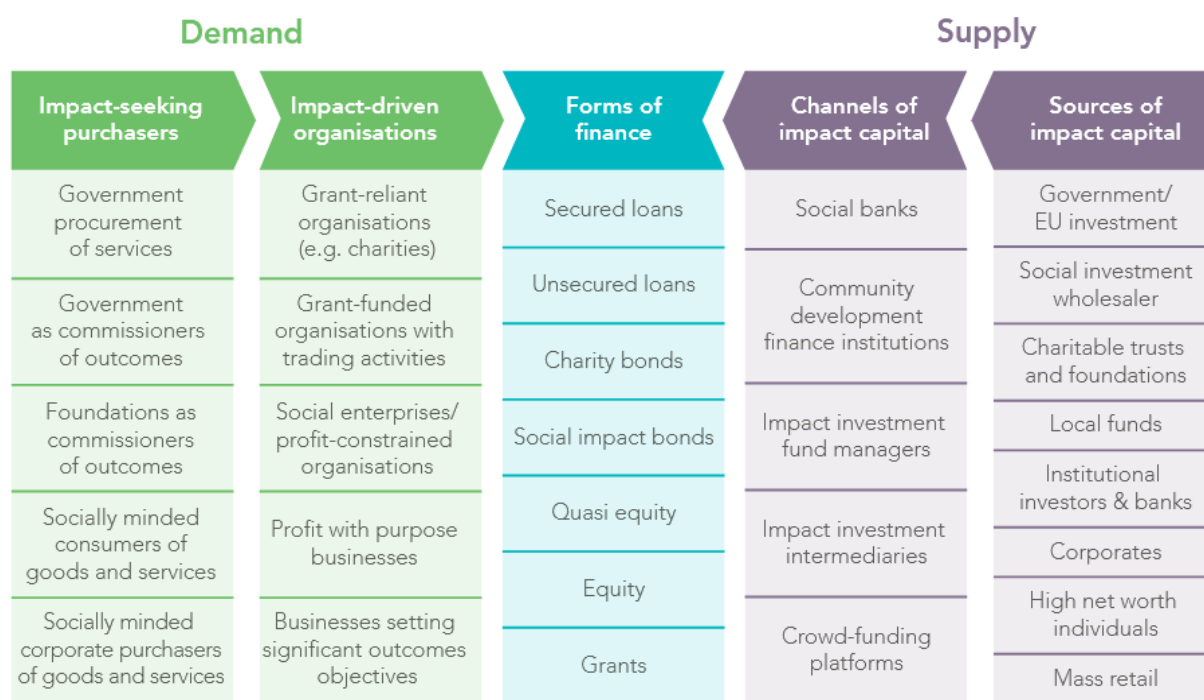

Рис. Г.1. Екосистема соціальних імпакт-інвестицій Робочої групи із соціальних інвестицій Організації з економічного співробітництва та розвитку

Основними компонентами екосистеми соціальних імпакт-інвестицій, розробленої Робочою групою із соціальних інвестицій ОЕСР є такі:

– *impact-seeking purchasers* – споживачі імпакт-інвестицій: урядові структури, що надають соціальні послуги; соціально вмотивовані споживачі товарів та послуг; корпорації або фонди, які вибудовують свою діяльність на основі соціального впливу товарів та послуг, які вони споживають/купують;

– *impact-driven organisations* – організації, що здійснюють соціальний вплив: благодійні організації; організації, діяльність яких базується на грантовому фінансуванні, але які ведуть і торгову діяльність; соціальні підприємства, безприбуткові підприємства; бізнеси, що ведуть діяльність, спрямовану як на отримання прибутку, так і на досягнення соціальних цілей;

– *forms of finance* – форми фінансування: забезпечені та незабезпечені займи; благодійні облігації; облігації соціального впливу; капітальні та квазікапітальні вкладення; гранти;

– *channels of impact capital* – канали імпакт-капіталу: соціальні банки; фінансові установи, діяльність яких спрямована на розвиток місцевих громад; керуючі фондами імпакт-інвестування; порсередники у сфері імпакт-інвестування; платформи для збирання коштів;

– *sources of impact capital* – джерела імпакт-капіталу: інвестування з урядових джерел окремих країн та ЄС; крупні організації, що здійснюють соціальне інвестування; благодійні фонди та організації; місцеві фонди; інституційні інвестори та банки; корпорації; приватні інвестори; зацікавлені громадяни.

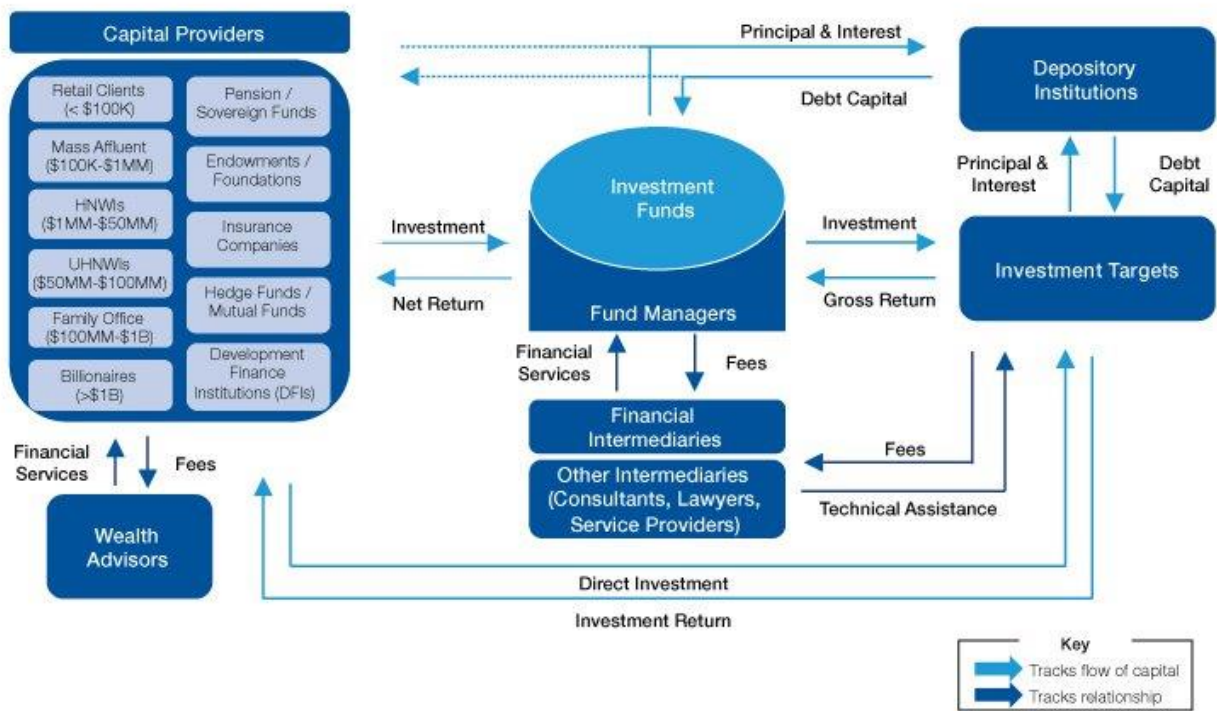

Рис. Г.2. Екосистема імпакт-інвестицій Всесвітнього економічного форуму

Основними складовими екосистеми соціальних імпакт-інвестицій, запропонованої Всесвітнім економічним форумом, є такі:

– *Capital Providers* – постачальники капіталу: інвестиційні, пенсійні та суверенні фонди, страхові компанії, хедж-фонди, інституційні інвестори з обмеженою відповідальністю, індивідуальні інвестори та мільярдери, домогосподарства, що здійснюють інвестиції, інституції фінансування розвитку. Найбільш активними в секторі імпакт-інвестування є приватні та сімейні інвестори та інституції, що здійснюють фінансування розвитку на національному і місцевому рівнях, щоб досягти цілей довгострокового зростання. Натомість пенсійні фонди, страхові компанії та інші інституційні інвестори з обмеженою відповідальністю набагато менш активно вкладають кошти у сектор імпакт-інвестицій, особливо якщо ці інвестиції не зможуть забезпечити фінансову дохідність, яка відповідає загальноринковому рівню ризику;

– *Investment Funds* – інвестиційні фонди та керуючі ними компанії, а також різноманітні фінансові посередники, юридичні консультанти, адвокати та інші учасники інвестиційного процесу. Ці організації здійснюють, з одного боку, надання фінансових послуг і технічну підтримку, необхідні для досягнення інвестиційних цілей (*Investment Targets*), а з іншого – спрямовують частину отриманого валового інвестиційного доходу постачальникам капіталу вигляді чистого інвестиційного доходу.

**Огляд визначень та сутності поняття «соціальні інвестиції» у працях
вітчизняних дослідників**

Дослідник	Трактування сутності поняття «соціальні інвестиції»
Колектив авторів під кер. Е.М. Лібанової	<i>Соціальні інвестиції</i> розглядаються, з одного боку, у контексті корпоративної соціальної відповідальності, під якою розуміють соціальну діяльність підприємства, спрямовану на зовнішнє середовище з метою створення сприятливого іміджу в очах громадянського суспільства та надання соціальних благ працівникам підприємства; а з іншого – як інвестиції у людський капітал, що сприяють підвищенню професійної кваліфікації та покращенню продуктивних здібностей людини і, тим самим, збільшують продуктивність праці
Г.В. Герасименко	« <i>соціальні інвестиції</i> в широкому трактуванні цього терміна представляють собою вкладення різноманітних інвесторів у розвиток соціальної сфери, що спрямовуються на досягнення індивідуальних соціальних результатів та посилення соціальної орієнтації всієї економічної системи»
Л.С. Мельничук	« <i>соціальні інвестиції</i> – це добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства. До соціальних інвестицій найбільш часто відносять: спонсорство й корпоративну благодійність, піклування, взаємодію з місцевим співтовариством, владними структурами, корпоративні партнерські програми»
Ю.М. Пархоменко	«... <i>соціальне інвестування</i> , ... запропоновано розуміти, <i>по-перше</i> , як процес вкладання індивідами, підприємствами, державою та громадськими організаціями фінансових та нефінансових активів у розвиток соціальної сфери та підтримку належного рівня життя населення країни; а <i>по-друге</i> , як окремий економічний процес, що перебуває під впливом певного кола факторів та втілюється на основі впровадження визначених технологій та принципів реалізації, – основною метою якого є отримання максимального соціального та економічного ефекту від впровадження інвестиційних проектів»
Н.В. Кравченко, Т.М. Ковальчук	« <i>соціальне інвестування</i> – складна категорія, яка базується на інтеграції соціальних та економічних мотивів поведінки суб'єктів, їх цільових установок, інструментів, які використовуються інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності, тощо. <i>Соціальні інвестиції</i> підприємства – вкладення фінансових, майнових і немайнових активів у соціальне оточення підприємства (внутрішнє і зовнішнє) з метою отримання соціальних та економічних ефектів або їх комбінації для забезпечення довгострокових конкурентних переваг»
М.В. Руденко	«Корпоративне соціальне інвестування в банківській сфері – це виділення коштів комерційними банківськими установами на суспільно-корисні цілі. Такий вид інвестування є структурною складовою соціальної відповідальності банку (корпоративної

	соціальної відповідальності) як зобов'язання банків діяти економічно, соціально і екологічно виправданими методами з врахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін: інвесторів, клієнтів, працівників, партнерів, територіальних громад і громадськості в цілому»
А.В. Бондаренко, Л.О. Омелянович	«...соціальні інвестиції – це спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, які відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб – споживачів, персоналу, місцевих громад»
Н.Я. Яневич	«... соціальні інвестиції – вкладення матеріальних, нематеріальних та фінансових активів у об'єкти соціальної сфери, що компенсуються зростанням потоку доходів у майбутньому та отриманим позитивним соціальним ефектом і, в остаточному результаті, забезпечать покращення якості життя населення»
І.С. Шкура	«... під соціально відповідальними або сталими та відповідальними інвестиціями (SRI) пропонуємо розуміти вкладення капіталу у матеріальній та нематеріальній формі, орієнтоване на створення довгострокових цінностей з урахуванням впливу на навколишнє середовище, соціальну сферу, якість управління та етичні зобов'язання»
О. Панухник У. Плекан	« ...процес соціально відповідального інвестування – організована, осмислена, переважно довготермінова, спрямована на досягнення тактичних і стратегічних цілей політика щодо місцевих громад, результатом якої є взаємна вигода всіх заінтересованих сторін»

Джерело: складено автором за ³⁰³.

³⁰³ Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: колективна науково-аналітична монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. 356 с.; Герасименко Г.В. Соціальні інвестиції: витоки ідеї та теоретичне обґрунтування поняття. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 2 (60), С. 21–24; Мельничук Л.С. Сутність та значення соціальних інвестицій. *Економіка та управління підприємствами* / Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2016. Вип. 11. С. 434–437; Пархоменко Ю.М. Соціальне інвестування в системі забезпечення якості життя населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.07 / Донецький національний університет (м. Вінниця). Вінниця, 2016. 22 с.; Кравченко Н.В., Ковальчук Т.М. Соціальні інвестиції: сутність і роль у формуванні ресурсно-компетенційної бази підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 233–238; Руденко М.В. Аналіз необхідності соціального інвестування в банківській сфері. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 2 (60), С. 312–314; Бондаренко А.В., Омелянович Л.О. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. 2009. № 5(79). С. 201–203; Яневич Н.Я. Соціальні інвестиції: сутність і класифікація. 2010. URL? <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11337/1/26.pdf>; Шкура І.С. Роль соціально відповідального інвестування у забезпеченні сталого розвитку України *Економічний нобелівський вісник*. 2016. № 1 (9). С. 252–260; Панухник О., Плекан У. Соціальні інвестиції як форма суспільної поведінки носіїв соціальної відповідальності. *Економіка та управління підприємствами*. 2016. С. 51-61.

Форми інклюзивних інвестицій у країнах ЄС

Форма інвестування	Основні характеристики
Забезпечений кредит	Позика, надана під заставу, яку можна повернути, якщо позика не буде погашена; застава може бути матеріальною (наприклад, будівельні матеріали) або нематеріальною (наприклад, грошовий потік, гарантії чи інтелектуальна власність) Використовується для фінансування оборотного капіталу, розвитку, придбання активів або інших конкретних проєктів
Незабезпечений кредит	Короткочасна підтримка діяльності у період «очікування» інших видів фінансування, наприклад отримання грантів. Має вищу відсоткову ставку, ніж забезпечена позика. Використовується для фінансування оборотного капіталу або розвитку
Благодійна облігація	Торговий борг (може бути лише умовним) з періодичними виплатами відсотків. Зазвичай використовується для фінансування значних обсягів інвестицій (наприклад, у Великій Британії – понад 1 млн фунтів стерлінгів). Може використовуватися для фінансування проєктів, пов'язаних з будівництвом
Власний капітал	Інвестору належить частка акцій організації, що інвестує, як правило, у формі акцій. Варіантом може бути «квазівласний капітал», коли інвестори отримують змінні виплати, часто пов'язані з доходом. Може надавати ризиковий капітал підприємствам на ранніх етапах їх розвитку, а також більш сталим підприємствам, які прагнуть масштабувати діяльність. Використовується не так часто, як боргові інструменти, через обмеження в управлінні
Гарантія	Можливий ризик, тому гроші не надаються наперед; інвестор може зберігати свої гроші, вкладені під відсотки, якщо від них не вимагається внести депозит у позикодавця. Може набувати різних форм, рівень ризиків становить, як правило, 50–80%. Надається за запитом чи за певних умов

Джерело: Varga Eva and Hayday Malcolm A recipe book for social finance. Second edition: A practical guide on designing and implementing initiatives to develop social finance instruments and markets / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. P. 40–42.

Поточний стан реалізації проєктів за підтримки міжнародних фінансових установ та міжнародних організацій станом на 30.06.2019 р.

Назва проєкту	Період реалізації	Сума позики	Вибірка коштів, %
Світовий банк (МБРР), млн дол. США			
Другий проєкт покращення автомобільних доріг та безпеки руху	11.10.2012 – 30.06.2020	450	75,0
Модернізація системи соціальної підтримки населення України	02.10.2014 – 01.10.2020	300	50,5
Розвиток міської інфраструктури-2	21.11.2014 – 31.10.2020	292,107 (МБРР) (анульовано 7,983) 50 (ФЧТ)	21,5 (позиція МБРР) 23,3 (позиція ФЧТ)
Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання	21.11.2014 – 31.10.2020	180,0 (МБРР) 50 (ФЧТ)	32,2 (позиція МБРР) 12,8 (позиція ФЧТ)
Передача електроенергії – 2	09.06.2015 – 30.06.2020	330,0 (МБРР) 48,425 (ФЧТ)	9,1 (позиція МБРР) 0,5 (позиція ФЧТ)
Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей	15.06.2015 – 30.09.2020	214,73	39,1
Третій проєкт покращення автомобільних доріг України	11.02.2016 – 31.12.2021	337,80 (анульовано 222,20)	9,5
Проєкт доступу до довготермінового фінансування (фінансування інвестиційних, інноваційних проєктів розвитку приватного сектора економіки, зокрема, проєктів МСП, проєктів соціальної та економічної інфраструктури, включаючи проєкти з підтримки експорту)	12.06.2018 – 31.03.2022	150,0	35,0
ЄБРР, млн євро			
Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до Києва	26.11.2010 – 31.12.2021	450	76,7
Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС – підстанція Каховська	19.10.2010 – 31.12.2020	175	75,9
Реабілітація гідроелектростанцій	30.12.2015 – 01.07.2021	180	14,9
Реалізація зведеної програми підвищення безпеки АЕС України	25.03.2013 – 31.12.2020	300 (ЄБРР) 300 (Євроатом)	77,3 (позиція ЄБРР) 33,3 (позиція Євроатома)
Завершення будівництва метрополітену в м. Дніпропетровську	27.07.2012 – 30.09.2021	152	12,3
Модернізація та реконструкція магістрального газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород	11.04.2019 – 11.04.2023	150	1,0
<i>На стадії підготовки</i>			

Подовження третьої лінії метрополітену в м. Харків	11.12.2017 – 11.12.2021	біля 160	x
Модернізації української залізниці (Модернізація інфраструктури ПАТ «Укрзалізниця»)	30.12.2017-30.12.2022	біля 150	x
Закупівля верстатів КРС та покращення ефективності АТ «Укргазвидобування»	до кінця 30.09.2021	51,85	x
Модернізація мережі електропередачі «Укренерго»	5,5 років з дня підписання Кредитної угоди	149	x
ЄІВ,млн. євро			
Будівництво повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС – підстанція Київська	15.09.2009 – 31.12.2020	150	64,9
Україна – Європейські дороги в Україні II (Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Київ)	07.02.2012 - 31.12.2020	450	38,42
Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС – підстанція Каховська	03.12.2012 – 31.12.2020	175	34,3
Розвиток системи водопостачання та водовідведення в м. Миколаїв	12.09.2012–31.12.2020	15,54	32,18
Реабілітація гідроелектростанцій	09.04.2014 – 30.09.2021	200	12,0
Завершення будівництва метрополітену в м. Дніпропетровську	11.11.2014 – 26.10.2020	152	12,7
Бескидський залізничний тунель (Україна)	05.10.2014 – 07.05.2019	55	99,2
Основний кредит для малих та середніх підприємств та компаній із середньою капіталізацією	16.08.2015 – 24.12.2020	400	15,75
Модернізація та реконструкція магістрального газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород	16.08.2015 – 01.12.2018	150	Вибірка коштів не розпочалася.
Надзвичайна кредитна програма для відновлення України (підтримка заходів з інвестування в сектори муніципальної та соціальної інфраструктури для подолання наслідків конфлікту в Східній Україні)	13.05.2015 – 30.06.2020	200	23,5
Основний кредит для аграрної галузі України (розширення можливостей фінансування аграрного сектора економіки, у т.ч. проєктів МСП, а саме портфеля проєктів у напрямках зернових та олійних культур, рибного господарства та аквакультури)	28.12.2015 – 28.12.2019	400	Вибірка коштів не розпочалася
Програма розвитку муніципальної інфраструктури України	03.02.2016 – 23.07.2021	400	0,1
Міський громадський транспорт в Україні	11.05.2017 – 11.05.2022	200	Вибірка коштів не розпочалася

Вища освіта України (енергоаудит та санація 147 будівель, створення та укомплектування сучасним обладнанням понад 20 нових та існуючих лабораторій у семи університетах України)	19.12.2016 – 19.12.2022	біля 120	Вибірка коштів не розпочалася
<i>На стадії підготовки</i>			
Подовження третьої лінії метрополітену в м. Харків	11.12.2017 – 11.12.2021	160	x
Модернізація української залізниці (Модернізація інфраструктури ПАТ «Укрзалізниця»)	5 років з дати набуття чинності	150	x
Підвищення безпеки автомобільних доріг у містах України	5 років з дати набуття чинності	75	x
Програма підвищення надійності підстанцій	4 роки з дати набуття чинності	136	x
Транспортний зв'язок в Україні – Фаза I	5 років з дати набуття чинності	50	x
Кредитна установа для відбудови (KfW), млн євро			
Проект муніципального водопостачання м. Чернівці, стадія I	22.12.2015 – 03.03.2020	17,0	Вибірка коштів не розпочалася
Незв'язаний фінансовий кредит (Інвестиційна частина)	03.03.2015 – 31.12.2017	300	Вибірка коштів не розпочалася
Підвищення ефективності передачі електроенергії (Модернізація підстанцій)	30.12.2011 – 31.12.2022	65,5 (наразі – 40,5)	26,17
<i>На стадії підготовки</i>			
Рефінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств України через фінансовий сектор	X	7 (кредит) 0,4 (грант)	x
Підвищення енергоефективності в електропередачі (реконструкція трансформаторних підстанцій) – II	X	32,5 (кредит) 0,5 (грант)	x
НЕФКО (Північна екологічна фінансова корпорація), млн євро			
Вища освіта України (надання університетам допомоги у підвищенні ефективності використання енергії за рахунок різноманітних заходів і робіт, спрямованих на енергозбереження та оптимізацію управлінських процесів енергоспоживання)	19.12.2017 – 19.12.2021	30	Вибірка коштів не розпочалася

Примітки: x – інформація відсутня; ФЧТ – Фонд чистих технологій.

Джерело: Інформація щодо проектів соціально-економічного розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, які знаходяться на стадії підготовки та реалізації / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/reestr-spilnih-z-mfo-proektiv-shho-znahodjatsja-na-stadii-pidgotovki-ta-realizacii-informacija>

Основні показники розвитку соціального підприємництва в Україні та окремих країнах

Показники	Україна ¹	Польща ²	Австралія ³
Організаційно-правові форми соціальних підприємств	<i>Найбільш поширені</i> – фізична особа-підприємець (25%), приватне підприємство (15%), громадська організація (13%), підприємство об'єднання громадян та товариство з обмеженою відповідальністю (по 12%), <i>менш поширені</i> – сільськогосподарський кооператив (10%), благодійна організація (5%), організація громадського об'єднання, фермерське господарство, громадська спілка, приватна організація, колективне підприємство тощо (загалом 8%)	<i>Найбільш поширені</i> – підприємницькі некомерційні організації (entrepreneurial non-profit organisations – фонди, об'єднання та інші добровільні організації, що поєднують волонтерів та штатних працівників), та соціальні кооперативи (social cooperatives); <i>менш поширені</i> – установи професійної діяльності (professional activity establishments – соціальні підприємства для людей, які відчувають проблеми інтеграції на ринку праці) та неприбуткові компанії (non-profit companies).	<i>Найбільш поширені</i> – об'єднані асоціації (incorporated associations), тобто групи чи об'єднання громадян, які отримали статус юридичної особи і діють на некомерційній основі з метою досягнення соціальних, громадських та інших цілей – 33% загальної кількості соціальних підприємств; компанії з відповідальністю, обмеженою гарантією (companies limited by guarantee) – 32% та приватні компанії з обмеженою відповідальністю (proprietary limited companies) – 18%
Види економічної діяльності соціальних підприємств	<i>Найбільш поширені</i> – вирощування та збут сільськогосподарської продукції (15% опитаних у 2016–2017 рр. соціальних підприємств), швейне виробництво (8%), освітні послуги та виготовлення харчових продуктів (по 7%); <i>менш поширені</i> – виготовлення електротехнічних виробів, виробництво бітумних та паливних емульсій, сумішевих мазутів із вторинної сировини, нафтошламів та нафтовідходів, туризм та відпочинок, охорона здоров'я, коворкінг, поліграфічні, консалтингові, юридичні послуги тощо (разом 48%)	<i>Найбільш поширені у 2015 р.:</i> 1) серед соціальних кооперативів–тимчасове розміщування й організація харчування (16,3%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (15,7%), переробна промисловість (12,9%), будівництво (12,4%), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (10,6%). 2) серед підприємницьких некомерційних організацій – спорт, розваги та відпочинок (29,6%); освіта, догляд за дітьми та науково-дослідна діяльність (15,6%); культура та мистецтво (14,9%); соціальні та рятувальні служби (11,9%). 3) серед установ професійної діяльності – кейтеринг (40%), ландшафтні послуги (35%), поліграфічні послуги (29%) та послуги з догляду за одягом (26%)	<i>Найбільш поширена діяльність</i> – сфера послуг: у 2010 р. у ній працювало 62,7% соціальних підприємств, у 2016 – 68%. За результатами досліджень FASES у 2010 р. 41,6% соціальних підприємств працювали у галузі освіти та навчання, 31,7% – у мистецтві та рекреаційних послугах. У 2016 р. соціальні підприємства працювали в усіх галузях економіки, при цьому найбільш поширеними були роздрібна торгівля (24,5%) та охорона здоров'я з (22,2%)

<p>Зміст соціальної діяльності підприємств</p>	<p>Працевлаштування, фізична, психологічна та соціальна реабілітація осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (особи з інвалідністю, жінки, внутрішньо переміщені особи, ветерани тощо); підтримка соціальних, культурних та/чи спортивних заходів, проектів, програм; екологічна діяльність (охорона довкілля, переробка сміття, зменшення викидів шкідливих речовин в атмосферу)</p>	<p>Заходи у сфері культури та освіти для задоволення потреб працівників підприємств або членів місцевих громад; професійна та соціальна інтеграція та реінтеграція інвалідів та осіб, яким загрожує соціальне відторгнення; підтримка людей похилого віку; збереження національних традицій</p>	<p>У 2010 р. найпопулярнішою соціальною місією підприємств було «створення можливостей для участі людей у житті своєї громади» (44%). У 2016 р. діяльність підприємств була спрямована головним чином на «створення додаткових можливостей для працевлаштування вразливих категорій населення» та «розробку нових рішень соціальних, культурних, економічних та екологічних проблем» (34%). Основними «споживачами» послуг соціальних підприємств є особи з обмеженими можливостями (35%), молодь (33%), жінки з обмеженими можливостями (28%)</p>
<p>Кількість підприємств</p>	<p>За результатами опитування до «Каталогу соціальних підприємств в Україні 2016–2017», увійшло 150 підприємств, однак, за оцінками деяких експертів, їх загальна кількість у країні може сягати 1000 одиниць</p>	<p>У 2012 р. – близько 5200 (0,3% усіх активних підприємств). У 2014 р. – 20784, у т.ч.: некомерційних організацій – 19427, соціальних кооперативів – 1269, підприємств для людей з особливими потребами – 88</p>	<p>У 2016 р. загальна кількість соціальних підприємств у країні оцінювалась у близько 20 тис., а їх внесок у ВВП – 3%. У дослідженні FASES у 2016 р. взяли участь 360 підприємств, понад 70% з яких утворилися в останні 10 років</p>
<p>Кількість зайнятих</p>	<p>Загальна кількість зайнятих на 150 соціальних підприємствах у 2017 р. – 1862 особи та 410 волонтерів.</p>	<p>У 2012 р. – близько 70 тис. осіб (близько 0,4% загальної кількості зайнятих в економіці). У 2014 р. – 82162 особи, з яких близько 72 тис. осіб – у підприємницьких некомерційних організаціях, 4,8 тис. осіб – на підприємствах, що працевлаштовують людей із особливими потребами</p>	<p>У 2016 р. серед опитаних підприємств 73% становили малі (до 20 працівників), 23% – середні підприємства (від 21 до 199 працівників), 4% – великі організації (понад 200 працюючих). В одному з найбільш успішних щодо розвитку соціального підприємництва штатів – Вікторії – створено понад 60 тис. робочих місць (2% їх загальної чисельності), з них 12 тис. – для людей з обмеженими можливостями</p>
<p>Фінансові результати</p>	<p>Серед соціальних підприємств, які вже проводили підприємницьку діяльність у 2015 р., сума річного фінансового обороту за 2015 р. становила: до 500 тис. грн – на 63 підприємствах, від 500 тис. до 1 млн грн – на 20, від 1 до 5 млн грн – на 18, понад 5 млн грн – на дев'яти підприємствах</p>	<p>Динаміка обсягів річного доходу соціальних кооперативів була нерівномірною: різке зростання з 82 тис. злот. у 2010 р. до 613,5 тис. злот. у 2012 р. та поступове значне зниження до 312,7 тис. злот. у 2013 р. і 133,8 тис. злот. у 2014 р. Обсяг річного доходу у 2014 р.: підприємницьких некомерційних організацій – 20,1 млрд злот.; установ</p>	<p>189 підприємств повідомили про обсяг річного обороту від нуля до 199 млн дол., значно вище від рівня 2010 р., коли максимальний обсяг річного обороту становив 68 млн дол. З цих підприємств рівня понад 50 млн дол. досягли шість, від 50 до 100 млн дол. – три, понад 100 млн – також три. 64,84% доходу отримано від продажу товарів і надання послуг безпосередньо</p>

		професійної реабілітації – 149,4 млн злотих.	споживачам, а 16,71% – від постачання товарів і послуг державним інституціям. У штаті Вікторія соціальними підприємствами вкладено в економіку понад 5,2 млрд дол.
Основні перешкоди у розвитку	<p>Недостатність фінансової підтримки, ускладнений або відсутній доступ до грантового чи іншого фінансування. Нестача кваліфікованих кадрів або волонтерів.</p> <p>Відсутність власного приміщення чи занадто висока ціна оренди.</p> <p>Відсутність підтримки держави чи місцевої влади.</p> <p>Недосконалість законодавчої бази діяльності, часті зміни та заплутаність законодавства.</p> <p>Необхідність модернізації матеріально-технічної бази.</p> <p>Відсутність ринку збуту чи складнощі з пошуком клієнтів.</p> <p>Нерозуміння суспільства та недовіра людей до соціальних підприємств</p>	<p>Відсутність однозначного розуміння змісту та ролі соціального підприємництва, відсутність консенсусу щодо необхідності створення спеціальних правових рамок для їх підтримки.</p> <p>Недоліки системи фінансування: обмежена кількість установ, що надають кошти, труднощі у виконанні критеріїв для їх отримання, домінування інструментів, що підтримуються ЄС.</p> <p>Надмірна фрагментація регіональних органів підтримки соціальних підприємств, низька якість їх консультаційних послуг, нездатність забезпечити свою діяльність з основного джерела фінансування (операційна програма ЄС) та залучити інші джерела коштів. Обмеженість попиту на товари та послуги соціальних підприємств.</p> <p>Слабкі управлінські навички керівників неприбуткових організацій. Недостатній розвиток посередницьких структур та мереж, що представляють соціальні підприємства.</p> <p>Негативне ставлення суспільства до соціальних підприємств</p>	<p>Відсутність сталої, чітко визначеної і зафіксованої у нормативних документах державної політики національного рівня щодо підтримки соціальних підприємств.</p> <p>Нестабільність екосистеми їх розвитку, зокрема, нерівномірне поширення по території країни діяльності посередників, які підтримують такі підприємства.</p> <p>Недостатність фінансових ресурсів, доступних на різних етапах розвитку, а також значна відмінність у доступі до фінансування між підприємствами, розташованими у містах та сільській місцевості (часто основним джерелом фінансування є гранти або державна допомога, але останніми роками збільшується зацікавлення інвесторів в участі у розвитку та збільшенні капіталізації таких підприємств).</p> <p>Недостатні можливості навчання соціальному підприємництву та обміну досвідом між підприємствами, брак кваліфікованого персоналу.</p> <p>Недостатня обізнаність громадян щодо роботи соціальних підприємств</p>

¹ Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 рр. / авт. тексту М. Гончарова, Н. Гусак. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с.; Підсумковий звіт за результатами дослідження «Соціальні підприємства в Україні» / Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI»», 2017. 32 с.

² European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion: A map of social enterprises and their eco-systems in Europe – Country report on Poland. 2014; Social Enterprises and their eco-systems: A European mapping report – Updated Country report: Poland / European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, 2016.

³ Barraket, J., Jackson, S. The Development of Social Enterprise in Western Australia. A Mission Australia and WACOSS Initiative, Western Australia, 2015; Barraket, J. Finding Australia's Social Enterprise Sector 2015 Interim Report. *Working Paper* / Centre for Social Impact Swinburne & Social Traders 2015. № 1. Melbourne, Australia; Barraket, J., Mason, C., Blain, B. Finding Australia's Social Enterprise Sector (FASES) 2016: Final Report. Centre for Social Impact Swinburne, 2016.

Індекси диверсифікації регіональної економіки по напрямках економічної діяльності за зайнятістю (з урахуванням перерахунку змін КВЕД)

Регіон	2001	2007	2010	2013	2017
Україна	0,855	0,863	0,864	0,859	0,862
АР Крим	0,845	0,858	0,850	0,838	-
Вінницька	0,783	0,840	0,845	0,819	0,823
Волинська	0,758	0,840	0,840	0,835	0,850
Дніпропетровська	0,829	0,826	0,833	0,828	0,839
Донецька	0,817	0,829	0,836	0,840	0,840
Житомирська	0,849	0,861	0,859	0,859	0,858
Закарпатська	0,873	0,851	0,860	0,849	0,848
Запорізька	0,835	0,838	0,848	0,844	0,851
Ів.-Франківська	0,842	0,856	0,855	0,841	0,836
Київська	0,866	0,874	0,873	0,871	0,871
Кіровоградська	0,846	0,831	0,846	0,834	0,848
Луганська	0,809	0,830	0,836	0,829	0,842
Львівська	0,850	0,874	0,873	0,864	0,868
Миколаївська	0,844	0,848	0,846	0,839	0,836
Одеська	0,854	0,872	0,864	0,860	0,859
Полтавська	0,848	0,8536	0,858	0,850	0,848
Рівненська	0,850	0,858	0,854	0,844	0,846
Сумська	0,841	0,857	0,865	0,857	0,854
Тернопільська	0,843	0,848	0,845	0,819	0,834
Харківська	0,857	0,854	0,849	0,853	0,853
Херсонська	0,827	0,824	0,836	0,822	0,823
Хмельницька	0,821	0,838	0,837	0,827	0,829
Черкаська	0,822	0,839	0,853	0,842	0,842
Чернівецька	0,839	0,844	0,844	0,839	0,832
Чернігівська	0,822	0,848	0,849	0,838	0,843
м. Київ	0,870	0,864	0,860	0,854	0,840
м. Севастополь	0,873	0,875	0,874	0,868	-

Групування за 2001 р.

Інтервали	Діапазон	Рівень	Перелік регіонів
1.	0,758–0,787	Низький	Вінницька, Волинська
2.	0,788–0,816	Середньо низький	Луганська (0,809)
3.	0,817–0,845	Середньо високий	АР Крим, Дніпропетровська (0,829), Донецька (0,817), Запорізька (0,835), Івано-Франківська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
4.	0,846–0,874	Високий	Україна (0,855), Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Харківська, м. Київ та м. Севастополь

Групування за 2013 р.

Інтервали	Діапазон	Рівень	Перелік регіонів
1.	0,819–0,832	Низький	Вінницька, Дніпропетровська (0,829), Луганська (0,829), Тернопільська, Херсонська, Хмельницька
2.	0,833–0,845	Середньо низький	АР Крим, Волинська, Донецька (0,840), Запорізька (0,837), Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
3.	0,846–0,859	Середньо високий	Україна (0,859), Житомирська, Закарпатська, Полтавська, Сумська, Харківська, м. Київ
4.	0,860–0,871	Високий	Київська, Львівська, Одеська, м. Севастополь

Групування за 2017 р.

Інтервали	Діапазон	Рівень	Перелік регіонів
1.	0,823–0,835	Низький	Вінницька, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька Чернівецька
2.	0,836–0,847	Середньо низький	Дніпропетровська (0,839), Донецька (0,840), Івано-Франківська, Луганська (0,842), Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Чернігівська, м. Київ
3.	0,848–0,859	Середньо високий	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька (0,837), Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська
4.	0,860–0,871	Високий	Україна (0,862), Київська, Львівська

**Динаміка рівня диверсифікації регіонів України за показником
«Зайнятість за видами економічної діяльності»**

Рівень	Перелік регіонів		
	2001	2013	2017
Низький	Вінницька, Волинська	Вінницька, Дніпропетровська (0,829), Луганська (0,829). Тернопільська, Херсонська, Хмельницька	Вінницька, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька Чернівецька
Середньо низький	Луганська (0,809)	АР Крим, Волинська, Донецька (0,840), Запорізька (0,837), Івано- Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Дніпропетровська (0,839), Донецька (0,840), Івано- Франківська, Луганська (0,842), Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Чернігівська, м. Київ
Середньо високий	АР Крим, Дніпропетровська (0,829), Донецька (0,817), Запорізька (0,835), Івано- Франківська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Україна (0,859), Житомирська, Закарпатська, Полтавська, Сумська, Харківська, м. Київ	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька (0,837), Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська
Високий	Україна (0,855), Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Харківська, м. Київ та м. Севастополь	Київська, Львівська, Одеська, м. Севастополь	Україна (0,862), Київська, Львівська

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**Перелік показників, які входять до складу кожного із субіндексів
Індексу інклюзивного розвитку регіонів (ІРР) України**

Субіндекс	Показник
Якість економіки	Валовий регіональний продукт на одну особу, <i>тис. грн</i>
	Безробітні у віці 15–70 років (за методологією МОП), <i>% робочої сили</i>
	Навантаження на вакансію, <i>осіб</i>
	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, <i>грн</i>
	Наявний дохід населення, <i>грн на одну особу</i>
	Коефіцієнт експорту/імпорту
	Капітальні інвестиції (до 2009 р. – інвестиції в основний капітал), <i>грн на одну особу</i>
	Прямі іноземні інвестиції, <i>дол. США на одну особу</i>
	Частка домогосподарств, які мали достатній дохід та робили заощадження, <i>%</i>
	Не вистачає грошей на їжу, <i>% усіх домогосподарств</i>
	Частка домогосподарств з очікуваннями, що їх фінансове становище в наступні 12 місяців покращиться, <i>%</i>
	Частка домогосподарств з очікуваннями, що їх фінансове становище у наступні 12 місяців погіршиться, <i>%</i>
	Очікування щодо розвитку економіки України протягом наступних 12 місяців: буде сприятливим, <i>%</i>
	Очікування щодо розвитку економіки України протягом наступних 12 місяців: буде несприятливим, <i>%</i>
	Бізнес-середовище
Щільність залізничних колій, <i>км на 1 тис. кв. км території</i>	
Доступність житла для населення, у середньому на одну особу, <i>кв. км загальної площі</i>	
Користувачі Інтернету за останні 12 місяців, <i>% до загальної кількості населення</i>	
Внутрішні поточні витрати на НДДКР, <i>% ВРП</i>	
Освіта	Учні середніх навчальних закладів (на 10000 осіб)
	Рівень освіти людей, старших 6 років, <i>% тих, хто неграмотний і не має початкової загальної освіти</i>
	Рівень освіти (особи, які мають повну вищу освіту), <i>% тих, хто старший 6 років</i>
Здоров'я	Доступність лікарів усіх спеціалізацій для населення (на 10 000 осіб)
	Доступність медичних лікарняних ліжок для населення (на 10000 осіб)
	Активна захворюваність на туберкульоз (на 100 000 осіб)
	Поширеність ВІЛ-інфекції (на 100 000 осіб)
	Очікувана тривалість життя при народженні
	Частка людей, які оцінили своє здоров'я, як міцне, <i>%</i>
	Частка людей, які оцінили свій стан здоров'я, як поганий, <i>%</i>
	Частка людей, які повідомили, що мають хронічні (6 місяців і більше) захворювання або проблеми зі здоров'ям, <i>%</i>
	Частка домогосподарств, в яких протягом останніх 12 місяців будь-

	який член за необхідності не міг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичні засоби, % до кількості тих, для кого це було необхідно
Безпека	Зареєстровані злочини (на 10 000 осіб)
	Жертви кримінальних злочинів (на 10 000 осіб)
	Кількість дорожньо-транспортних пригод (на 10 000 осіб)
Природне середовище	Утворення відходів I–III категорії небезпеки, т на 1 кв. км
	Утворення відходів IV категорії небезпеки, т на 1 кв. км
	Викиди забруднюючих речовин у повітря зі стаціонарних та рухомих джерел забруднення, т на 1 кв. км
	Скидання забруднених вторинних вод у водні об'єкти, тис. куб. м на 1 кв. км
	Земельні заповідники та національні природні парки, % до загальної площі земель
Соціальний капітал	Шлюби (на 1000 осіб)
	Розлучення (на 1000 осіб)
	Індекс сприйняття корупції
	Індекс досвіду корупції – вимагання хабаря
	Індекс досвіду корупції – пропонувано хабар
	Індекс досвіду корупції – використання особистих зв'язків

Джерела: SSS-Regions of Ukraine; State employment service of Ukraine; SSS-Self-assessment of income and expectations for the next 12 months; SSS, Regions of Ukraine, Transport; SSS, Internet Access of Households; SSS, Social and Demographic Characteristics; SSS-Healthcare, Regions of Ukraine; SSS-Population of Ukraine; SSS-Self-assessment of health and the availability of certain types of medical care by the population; SSS, MIA <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>; KIIS

**Вплив регуляторного середовища на інклюзивний розвиток
(аналіз ухвалених законодавчих актів у період 2015–2019 рр.)**

Таблиця Ж.1

Законодавчі акти, що мали вплив на боротьбу з корупцією

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
26.02.2019	КС визнав неконституційною статтю КК про незаконне збагачення	рішення	---
12.10.2018	Закон про забезпечення прозорості у видобувних галузях	закон	+
02.08.2018	Закон про запуск Вищого антикорупційного суду	закон	+++
11.06.2018	Закон про Вищий антикорупційний суд	закон	+++
01.12.2017	Закон, що обмежує тиск силових органів на бізнес	закон	++
18.05.2017	Рішення щодо приєднання України до глобального реєстру бенефіціарних власників.	постанова	++
11.04.2017	Зміни до КПК щодо заочного засудження	закон	+
27.03.2017	Зміни до закону щодо е-декларування	закон	---
19.02.2017	Порядок здійснення верифікації та моніторингу достовірності інформації, поданої фізичними особами для нарахування та отримання соціальних виплат	постанова	+
08.02.2017	Закон про вдосконалення містобудівної діяльності	закон	+
03.02.2017	Закон про впровадження електронного квитка у міськтранспорті	закон	+
03.01.2017	Закон про Вищу раду правосуддя	закон	++
30.12.2016	Зміни до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні	закон	+
28.12.2016	Закон про створення експортно-кредитного агентства	закон	-
18.07.2016	Скорочено можливості ДФС відкривати кримінальні справи проти підприємств	постанова	++
13.07.2016	Закон про судоустрій і статус суддів	закон	+++
02.07.2016	Закон про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень, яким передбачено інститут приватних виконавців	закон	+
02.07.2016	Закон про виконавче провадження, яким передбачено інститут приватних виконавців	закон	+
02.06.2016	Зміни до Конституції України в частині правосуддя	закон	+++
02.06.2016	Закон про реформу корпоративного управління держпідприємств	закон	++
25.05.2016	Уряд затвердив порядок роботи системи «єдине вікно» на митниці	постанова	++
29.04.2016	Уряд зрівняв ціни на газ для населення і ТКЕ з цінами імпорту з Європи, НКРЕКП підвищила тарифи на тепло на 75–90%	постанова	++
28.04.2016	НКРЕКП уперше затвердила методику визначення оптової ціни на електроенергію	постанова	+
12.04.2016	Кабмін спростив процедуру отримання спецдозволів на користування надрами	постанова	++
06.04.2016	Уряд України врегулював порядок доступу до реєстру транспорту	постанова	+
01.04.2016	Кабмін опублікував антикорупційні поправки щодо утилізації масел через чотири місяці після їх прийняття	постанова	++
16.03.2016	Закон про електронне декларування майна державних службовців	закон	+++

24.02.2016	Кабмін затвердив порядок обрання членів наглядових рад держбанків	постанова	+
22.02.2016	Кабмін оприлюднив порядок ведення реєстрів з відшкодування ПДВ	постанова	++
18.02.2016	Закон про удосконалення засад діяльності Нацагентства з виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів	закон	++
18.02.2016	Закон щодо забезпечення прозорості в організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури	закон	++
18.02.2016	Закон щодо спецконфіскації, який імплементує рекомендації FATF	закон	++
17.02.2016	Закон про запровадження електронної системи державних закупівель	закон	++
25.01.2016	Медогляд водіїв може здійснювати будь-який медичний заклад	постанова	+
13.01.2016	Керівники великих держпідприємств повинні призначатися виключно за конкурсом	постанова	++
06.01.2016	Уряд удосконалив механізм роботи залізничних перевізників в Україні	постанова	+
05.01.2016	Нацкомфінпослуг зобов'язала небанківські фінансові групи надавати інформацію про свою діяльність і власників	постанова	+++
12.12.2015	МОЗ в 2016 р. буде здійснювати всі держзакупівлі ліків через міжнародні організації	постанова	+++
09.12.2015	Закон щодо доступу засобів масової інформації до засідань комітетів	закон	++
09.12.2015	Закон про Нацагентство з питань розшуку активів, що отримані корупційним шляхом	закон	++
09.12.2015	Зміни до КПК щодо арешту майна задля уникнення корупційних ризиків	закон	+
24.11.2015	Закон про зміни до КПК та ЦПК в частині удосконалення порядку застосування арешту та спеціальної конфіскації майна	закон	++
12.11.2015	Закон про Державне бюро розслідувань	закон	+++
03.11.2015	Закон про попередження впливу корупції на результати спортивних змагань	закон	+
22.10.2015	Відкриття урядом понад 300 реєстрів і наборів даних	постанова	++
13.10.2015	Кабмін увів конкурсний відбір директорів шкіл	постанова	+
08.10.2015	Закон про держфінансування партій та обмеження на внески фізичних та юридичних осіб на підтримку партій	закон	+++
28.09.2015	Закон про відкриття інформації про держзакупівлі відповідно до директив ЄС	закон	+++
14.09.2015	Кабмін затвердив порядок оприлюднення інформації про платіжні трансакції казначейства на єдиному вебпорталі використання публічних коштів	постанова	+++
27.08.2015	Уряд урегулював ряд питань здійснення держзакупівель ліків через спеціалізовані організації	постанова	+
13.08.2015	Кабмін уточнив положення про конкурс із відбору кандидатів до Антикорупційного агентства	постанова	+
06.08.2015	Закон про безпеку дорожнього руху	закон	+++
05.08.2015	Закон про порядок переміщення товарів у зону АТО	закон	+
05.08.2015	Зміни до закону щодо протидії корупції, спрямовані на захист прав мобілізованих	закон	+
16.07.2015	Закон, що визначає перелік майна, обов'язкового для декларування чиновниками	закон	++
16.07.2015	Закон щодо уточнення підслідності Національного антикорупційного бюро України	закон	++

16.07.2015	Закон про заборону співробітникам Національного антикорупційного бюро членства в партіях	закон	++
15.07.2015	Зміни до КПК щодо ведення негласних слідчих дій за межами територіальної юрисдикції органів досудового розслідування	закон	++
14.07.2015	Закон, що зробив загальнодоступними відомості державних реєстрів	закон	++++
14.07.2015	Зміни до закону про прокуратуру	закон	+++
02.07.2015	Закон про національну поліцію	закон	++++
02.07.2015	Закон про Рахункову палату	закон	+
16.06.2015	Закон про розголошення інформації по видобувних галузях	закон	++
08.06.2015	Закон про посилення відповідальності за перешкоджання діяльності журналістів	закон	++
08.06.2015	Кабмін створив міжвідомчу робочу групу щодо забезпечення функціонування Нацагентства з питань запобігання корупції	постанова	+
04.06.2015	Аудит ключових держкомпаній проведуть міжнародні аудитори	постанова	++
29.04.2015	Уряд удвічі знизив нормативи споживання газу населенням без лічильника	постанова	++
09.04.2015	Закон про зобов'язання розпорядників бюджетних коштів оприлюднити інформацію про бюджет у формі відкритих даних	закон	++++
04.04.2015	Мін'юст запустив онлайн-сервіс	наказ	+
02.04.2015	Закон про дерегуляцію	закон	++
26.03.2015	Кабмін створив Нацагентство з попередження корупції – постанова	постанова	++
26.03.2015	Закон про ліцензування видів господарської діяльності	закон	++
23.03.2015	Уряд увів продаж арештованого майна на електронних торгах на постійній основі	постанова	++
18.03.2015	Уряд ліквідував «Укресресурси»	постанова	+++
18.03.2015	Уряд України скасував перереєстрацію ліків	постанова	++
10.03.2015	Закон, що спрощує процедуру узгодження проєкту землеустрою	закон	+
03.03.2015	Закон про відкритість використання публічних коштів	закон	++++
03.03.2015	Закон, який визначає порядок призначення і звільнення директора Національного антикорупційного бюро	закон	+++
03.03.2015	НКРЕКП підвищила ціну на газ власного видобутку для ПАТ «Укргазвидобування»	постанова	+
25.02.2015	Закон про справедливий суд	закон	++
20.02.2015	Кабмін погоджуватиме керівників стратегічних підприємств	постанова	++
04.02.2015	Кабмін зрівняв юридичну силу електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість в Україні	постанова	+
03.02.2015	Довідки реєстру нерухомості для ОСББ з'являться в доступі 1 березня, вебпошук за ідентифікаційними даними виключено – розпорядження	постанова	+
28.01.2015	Народні депутати зобов'язані оприлюднити декларацію про доходи – розпорядження спікера парламенту	розпорядження	+++
27.01.2015	Міністр інфраструктури доручив галузевим держпідприємствам проводити тендери з онлайн-трансляцією	розпорядження	+++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що мали вплив на регулювання відносин державної власності

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
07.11.2018	Закон про реформування наглядових рад державних банків	закон	++
22.03.2018	Нова процедура відбору керівників і наглядових рад найбільших держкомпаній	постанова	++
22.03.2018	Закон про будівництво платних доріг	закон	+
02.03.2018	Закон про приватизацію	закон	+++
13.12.2017	Врегулювання питання участі незалежних членів наглядової ради та представників держави в наглядових радах інших компаній	постанова	+
22.11.2017	Зміни порядку проведення конкурсу на право оренди державного майна щодо скорочення можливостей недобросовісної конкуренції	постанова	+
17.05.2017	Положення про конкурсний відбір керівників підприємств державного сектора стосовно до наукових установ	постанова	+
27.03.2017	Зміни до закону щодо е-декларування	закон	---
10.03.2017	Затвердження порядку утворення, організації діяльності та ліквідації наглядової ради державного підприємства та порядок визначення (проведення конкурсного відбору) незалежних членів наглядових рад	постанова	++
10.03.2017	Затвердження порядку визначення представників держави до наглядових рад та для участі у загальних зборах суб'єктів господарювання державного сектора економіки	постанова	++
30.11.2016	Затвердження Порядку залучення радників у процесі приватизації	постанова	+
22.09.2016	Передача МЕРТ 100% акцій Нафтогазу України в управління КМУ	постанова	+
02.06.2016	Закон про реформу корпоративного управління держпідприємств	закон	++
04.03.2016	Закон, щодо відкритості та прозорості приватизації, обмеження участі покупців з держав-агресорів, залучення радників	закон	++
24.02.2016	Затвердження КМУ порядку обрання членів наглядових рад держбанків	постанова	+
13.01.2016	Уведення обов'язкового конкурсу на затвердження керівників великих держпідприємств – КМУ	постанова	++
15.12.2015	Підвищення в 20 разів максимального розміру зарплат топ-менеджерів держпідприємств – КМУ	постанова	++
15.12.2015	КМУ затвердив нову методику оцінки державного та комунального майна, попередні акти та висновки оцінки дійсні	постанова	+
09.12.2015	Постанова щодо реформування системи корпоративного управління НАК «Нафтогаз»	постанова	++
03.09.2015	Закон про спрощення ліквідації держпідприємств	закон	+++
17.08.2015	КМУ уточнив порядок проведення передприватизаційної підготовки підприємств	постанова	++
16.07.2015	Закон про зняття мораторію на продаж майна боржників НАК «Нафтогаз» із держчасткою не менше 25%	закон	++
25.03.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства	закон	+++
29.01.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства щодо кворуму на зборах до 50%+1 акції	закон	++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти загального спрямування, що мали вплив на покращення бізнес-середовища

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
19.09.2018	Новий Порядок державного моніторингу вод	постанова	++
22.11.2017	Зміни порядку проведення конкурсу на право оренди державного майна щодо скорочення можливостей недобросовісної конкуренції	постанова	+
26.04.2017	Порядок проведення перевірок інспекторами праці	постанова	++
30.12.2016	Зміни до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні	закон	+
25.05.2016	КМУ затвердив порядок роботи системи «єдине вікно» на митниці	постанова	+
30.03.2016	КМУ поклав на МЕРТ функції національного контактного центру із надання рекомендацій багатонаціональним підприємствам	постанова	+
18.02.2016	Закон про скорочення переліку випадків, коли землю державної або комунальної власності можуть здати в оренду не на земельних торгах	закон	+
05.02.2016	КМУ затвердив нову методику розрахунку концесійних платежів	постанова	++
03.02.2016	Зміни до закону про стимулювання державно-приватного партнерства	закон	+
03.09.2015	Закон про електронну комерцію	закон	++
15.07.2015	Пом'якшення закону про трансферне ціноутворення	закон	++
25.03.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства	закон	+++
25.02.2015	Закон про справедливий суд	закон	+
29.01.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства щодо кворуму на зборах до 50%+1 акції	закон	++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що впливають на регулювання бізнесу

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
24.04.2019	Зміни порядку розроблення, погодження, затвердження, внесення змін до будівельних норм та визнання їх такими, що втратили чинність.	постанова	+
20.03.2019	Змінено перелік будівельних робіт, які не потребують документального оформлення	постанова	+
13.03.2019	Спрощення акредитації медичних закладів	постанова	++
27.02.2019	Скасування регулювання цін на медичні вироби	постанова	+++
27.02.2019	Скасування обов'язкового застосування Книги відгуків та пропозицій	постанова	++
04.02.2019	Закон про маркування харчових продуктів	закон	++
31.10.2018	Закон «маски-шоу стоп-2»	закон	+++
12.10.2018	Закон про забезпечення прозорості у видобувних галузях	закон	+
19.09.2018	Зміни до Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр	постанова	+
17.09.2018	Закон про дерегуляцію цукрової галузі	закон	+++
02.08.2018	Закон про проведення фітосанітарної експертизи	закон	++
18.07.2018	Уряд скасував дискримінаційне положення щодо трудових прав працівників представництв іноземних юридичних осіб	постанова	++
12.07.2018	Закон про основні принципи та вимоги до органічного виробництва	закон	++
21.06.2018	Закон про валюту	закон	+++
10.05.2018	Скасування обов'язкового використання печаток на підприємствах роздрібної торгівлі алкогольними напоями, нафтопродуктами та ремонту побутової техніки	постанова	+
28.03.2018	Зміни до Порядку застосування будівельних норм з урахуванням нормативів ЄС	постанова	+
06.03.2018	Національний банк пом'якшив вимоги до кредитних посередників банків	постанова	+
28.02.2018	Нова редакція регламенту безпечності іграшок	постанова	+
28.02.2018	Затверджено критерії ризику діяльності у сфері освіти	постанова	+
07.02.2018	Новий порядок видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки	постанова	+
16.01.2018	Закон про безпечність та гігієну кормів	закон	+
03.01.2018	Закон про емітентів цінних паперів	закон	++
05.12.2017	Закон про житлово-комунальні послуги	закон	+
15.11.2017	Спрощення механізм оформлення документів для отримання дозволу для працевлаштування іноземців	постанова	+
30.10.2017	Закон, наближує вимоги щодо фінансової звітності до стандартів ЄС	закон	++
30.10.2017	Закон про електронні довірчі послуги	закон	+
06.09.2017	Порядок і правила обов'язкового страхування цивільної авіації	постанова	+
30.06.2017	Закон про безпечність та якість харчових продуктів	закон	++
21.06.2017	Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику діяльності, що підлягає ліцензуванню, у сфері криптографічного та технічного захисту інформації.	постанова	++
21.06.2017	Новий Технічний регламент для ліфтів і компонентів безпеки для	постанова	+

	них		
14.06.2017	Постанова про зняття обмеження щодо відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок	постанова	+
07.06.2017	Скасовано державне цінове регулювання низки товарів і послуг	постанова	+++
07.06.2017	Змінено порядок отримання дозволів на будівництво та запроваджено електронні сервіси для отримання дозволів	постанова	+
07.06.2017	Зміни до порядку прийняття в експлуатацію об'єктів будівництва та запровадження електронних сервісів	постанова	+
10.05.2017	Закон щодо поліпшення умов ведення будівельної діяльності	закон	+
26.04.2017	Порядок проведення перевірок інспекторами праці	постанова	+
10.03.2017	Скасування наказів державних органів, які не відповідають законодавству про державний нагляд	постанова	++
10.03.2017	Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом	постанова	+
10.03.2017	Скасування регуляторних бар'єрів для ведення бізнесу	постанова	+
10.03.2017	Новий Технічний регламент обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні	постанова	+
02.03.2017	Закон, що спрощує отримання дозволу на спеціальне водокористування	закон	++
24.02.2017	Національний банк спростив закордонні операції українців	постанова	++
08.02.2017	Закон про вдосконалення містобудівної діяльності	закон	+
01.02.2017	Спрощення порядку відшкодування збитків, завданих карантинном тварин	постанова	+
25.01.2017	Спрощення правил роздрібної торгівлі ювелірними виробами	постанова	+
30.12.2016	Закон про лібералізацію системи державного нагляду у сфері господарської діяльності	закон	+++
21.12.2016	Порядок ведення Реєстру сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал	постанова	+
16.12.2016	Скасування вимоги щодо отримання дозволів на кріплення засобів телекомунікацій на будівлях, спорудах тощо	постанова	+
09.11.2016	Затвердження критеріїв ризику від провадження господарської діяльності з небезпечними відходами, що підлягає ліцензуванню	постанова	+
08.11.2016	Держпродспоживслужба видала наказ, яким уточнюються підстави для обов'язкового проведення лабораторних досліджень	постанова	+
07.11.2016	Спрощення правил підключення до електромереж	постанова	+++
03.11.2016	Закон щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг	закон	+++
03.11.2016	Зміни щодо вдосконалення законодавства у сфері державного нагляду (контролю)	закон	++
01.11.2016	Зміни до закону «Про альтернативні види палива»	закон	+
23.08.2016	КМУ врегулював порядок подання електронних документів до органів ліцензування	постанова	++
19.08.2016	Нацбанк скасував вимогу щодо довідки «Держзовнішінформу» для імпорту послуг	постанова	+
11.08.2016	НБУ розширює фінансування імпорту за рахунок спрощення залучення коштів експортно-імпортних агенцій	постанова	+
03.08.2016	Закон, який дозволяє авіапрому України створення СП із закордонними партнерами	закон	+
07.07.2016	Держархбудінспекція увела електронне ліцензування для будівельного бізнесу	постанова	+
22.06.2016	Закон про скасування обов'язкової держреєстрації іноземних інвестицій	закон	+++

17.06.2016	Нацбанк дозволив банкам використовувати електронні форми документів при контролі імпортно-експортних операцій	постанова	++
16.06.2016	НБУ продовжує спрощувати порядок відкриття банками рахунків суб'єктам господарювання	постанова	++
01.06.2016	Закон про спрощення реєстрації лікарських засобів	закон	+++
25.05.2016	КМУ затвердив порядок роботи системи «єдине вікно» на митниці	постанова	+
28.04.2016	КМУ спростив реєстрацію лікарських засобів	постанова	++
23.02.2016	КМУ скасував санітарні норми часів СРСР	постанова	++
05.02.2016	КМУ прийняв новий Техрегламент упакованих товарів	постанова	+
18.01.2016	В Україні скасовано обов'язкову сертифікацію сільськогосподарської техніки – МЕРТ	постанова	++
18.01.2016	КМУ уточнив повноваження МЕРТ у сфері стандартизації, метрології та оцінки відповідності	постанова	++
15.12.2015	МЕРТ скасував 12,8 тис. ГОСТів	постанова	++++
08.12.2015	Закон про дерегуляцію в агропромисловому комплексі	закон	+++
08.12.2015	Закон щодо спрощення процедур виготовлення проєктів землеустрою для відводу земельних ділянок	закон	+
01.12.2015	НБУ спростив операції з рахунками в національній та іноземній валюті	постанова	+
25.11.2015	КМУ затвердив ліцензійні умови для здійснення охоронної діяльності	постанова	+
25.11.2015	КМУ спростив процедуру отримання держпідтримки на розвиток тваринництва	постанова	++
24.11.2015	Закон про зняття регуляторних бар'єрів для розвитку індустриальних парків в Україні	закон	+
09.11.2015	КМУ ввів електронний реєстр апостилів	постанова	++
30.10.2015	Набув чинності наказ МОЗ про остаточне скасування перереєстрації ліків кожні п'ять років	постанова	++
22.10.2015	КМУ відкриває понад 300 реєстрів і наборів даних	постанова	+++
15.09.2015	Планова перевірка місцевих органів архбудконтролю в Україні можлива максимум раз на півроку	постанова	+
21.08.2015	КМУ затвердив перелік із 28 органів ліцензування	постанова	+++
20.08.2015	КМУ спростив процедуру отримання дозволів на днопоглиблення в морських портах	постанова	++
15.08.2015	Закон про ідентифікацію тварин	закон	+
23.07.2015	НКРЗІ спростила процедуру видачі номерного ресурсу шляхом введення принципу «єдиного вікна»	рішення	+
17.07.2015	Зміни до Податкового кодексу з метою зниження тиску на бізнес	закон	+
15.07.2015	Закон про обмеження видачі фітосанітарного та карантинного сертифіката одним днем	закон	+
09.07.2015	КМУ дозволив не використовувати печатку при укладенні договорів за 14 видами обов'язкового страхування	постанова	+
03.07.2015	КМУ відновив модель декларування гуртових відпускних цін на лікарські засоби без референтного ціноутворення	постанова	+
08.06.2015	КМУ звільнив зерносклади від декларування регіональних ресурсів зерна	постанова	+
29.05.2015	Скасовано обов'язкову сертифікацію низки виробів	постанова	++
29.05.2015	Скасовано обов'язкову сертифікацію низки видів палива	наказ	++
12.05.2015	КМУ скоротив термін видачі документів про нормативну грошову оцінку земель до трьох днів	постанова	+
21.04.2015	Закон про принцип мовчазної згоди під час реєстрації платника податків	закон	++
09.04.2015	Закон про скасування обов'язкової акредитації аптек	закон	+

07.04.2015	Закон про спрощення норм реорганізації підприємств	закон	++
04.04.2015	Мін'юст запустив онлайн-сервіс	наказ	+++
02.04.2015	Закон про дерегуляцію	закон	+++
26.03.2015	Закон про ліцензування видів господарської діяльності	закон	++
18.03.2015	КМУ скасував перереєстрацію ліків	постанова	+++
10.03.2015	Закон, що спрощує процедуру узгодження проекту землеустрою	закон	++
11.02.2015	Постанова КМУ «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» від 28 січня 2015 р. № 42	постанова	+++
06.02.2015	Закон Про технічні регламенти та оцінку відповідності	закон	++
04.02.2015	Кабмін зрівняв юридичну силу електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість в Україні	постанова	++
23.01.2015	Мін'юст України ліквідував виконавчу та реєстраційну служби	постанова	++
05.01.2015	КМУ погодив план імплементації директиви щодо обмеження використання ГМО	постанова	+

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що мали вплив на прозорість системи держзакупівель

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
24.01.2018	Закон про моніторинг держзакупівель	закон	++
14.04.2017	Закон про закупівлю енергосервісних послуг через ProZorro	закон	++
01.06.2016	Закон про запровадження електронної системи ProZorro для закупівель в оборонній сфері	закон	++
16.03.2016	Закон про приєднання України до Угоди СОТ про державні закупівлі	закон	++
17.02.2016	Закон про запровадження електронної системи державних закупівель	закон	++++
28.09.2015	Закон про відкриття інформації про держзакупівлі відповідно до директив ЄС	закон	++++
17.04.2015	Закон, який передбачає здійснення державних закупівель ліків за участю міжнародних організацій	закон	+++
11.02.2015	Мінінфраструктури України розкрило інформацію про закупівлі усіх підлеглих підприємств	наказ	+++

Джерело: VoxUkraine

Таблиця Ж.6

Законодавчі акти, що впливають на розвиток конкурентного середовища

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
11.12.2018	Зміни до Податкового кодексу з «бюджетного пакета-2019»	закон	-
05.12.2017	Закон про житлово-комунальні послуги	закон	+
20.09.2017	Зміни до Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг	постанова	+
18.08.2017	Зміни до Положення про базову організацію з науково-технічної діяльності у будівництві.	постанова	+
28.07.2017	Закон про комерційний облік теплової енергії та водопостачання	закон	++
20.07.2017	Закон про енергетичну ефективність будівель	закон	++
23.06.2017	Закон, що спрощує процедуру видачі дозволів на застосування праці іноземців	закон	+
14.06.2017	Розширення переліку суб'єктів літакобудування, щодо яких запроваджуються тимчасові заходи державної підтримки	постанова	+
09.06.2017	Закон щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації	закон	++
08.06.2017	Закон про ринок електроенергії	закон	+++
29.03.2017	Зміни до Порядку попереднього узгодження цін у контрольованих операціях для цілей трансфертного ціноутворення	постанова	+
29.03.2017	Надано можливість підприємствам отримувати розстрочення сплати ПДВ при імпорті обладнання для деревообробки та виробництва медичних виробів	постанова	-
02.03.2017	Закон про єдиний доступ до інфраструктури для розвитку телекомунікаційних мереж	закон	++
26.10.2016	КМУ затвердив критерії, за якими оцінюватимуть підприємців – посередників на ринку послуг із працевлаштування за кордоном	постанова	+
10.10.2016	Зміни до закону, які дозволяють виробникам алкогольних напоїв з виноматеріалів власного виробництва здійснювати оптову торгівлю такими напоями без отримання окремої ліцензії	закон	++

22.09.2016	Закон про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг	закон	+
23.08.2016	КМУ спростував монополію облenerго в частині продажу населення багатозонних лічильників електроенергії	постанова	++
23.08.2016	НКЗІ зобов'язала провайдерів чітко зазначати в договорах інформацію щодо швидкості Інтернету	постанова	+
18.07.2016	Скорочення можливості ДФС відкривати кримінальні справи проти підприємств	постанова	++
06.07.2016	Зміни до законів про збільшення частки національного аудіовізуального продукту в ефірах телерадіоорганізацій	закон	+
17.05.2016	Державіаслужба України спростила доступ до ринку авіаперевезень	постанова	+++
12.04.2016	КМУ спростив процедуру отримання спецдозволів на користування надрами	постанова	++
05.04.2016	КМУ затвердив докладні правила виробництва органічної продукції тваринного походження	постанова	+
05.04.2016	Уряд затвердив нові ліцензійні умови для будівництва об'єктів IV і V категорій	постанова	+
19.02.2016	АМКУ прийняв нові рекомендації щодо штрафів за порушення антимонопольного законодавства	постанова	+
18.02.2016	Закон про скорочення переліку випадків, коли землю державної або комунальної власності можуть здати в оренду не на земельних торгах	закон	+
26.01.2016	Закон щодо спрощення вимог для отримання дозволу АМКУ на концентрацію	закон	+
24.11.2015	Закон про зняття регуляторних бар'єрів для розвитку індустріальних парків в Україні	закон	+
12.11.2015	Закон про оприлюднення справ про концентрацію та узгоджені дії	закон	++
13.10.2015	КМУ ввів конкурсний відбір директорів шкіл	постанова	++
28.08.2015	Уряд затвердив порядок та правила обов'язкового страхування відповідальності приватного нотаріуса	постанова	+
08.07.2015	Закон про мораторій на експорт лісу-кругляку	закон	-
01.07.2015	Закон, що дозволяє підприємцям з річним доходом до 1 млн грн не застосовувати касові апарати	закон	+
14.06.2015	Закон щодо узгодження Антимонопольним комітетом держдопомоги підприємствам	закон	+
08.06.2015	КМУ затвердив перелік категорій вимірювальної техніки, що підлягає періодичній повірці	постанова	+
26.05.2015	Держмонополія з виробництва біоетанолу ліквідована	постанова	++
30.04.2015	Закон про ринок природного газу	закон	+++
09.04.2015	Закон про скасування обов'язкової акредитації аптек	закон	+
05.01.2015	КМУ скасував рекомендації щодо встановлення пільгових цін на експорт електроенергії	постанова	++
05.01.2015	КМУ скасував рекомендації щодо встановлення пільгового тарифу на електроенергію для ряду вугледобувних підприємств	постанова	++
01.01.2015	Закон про посилення контролю над трансфертним ціноутворенням крупного бізнесу	закон	++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що впливають на корпоративне управління

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
06.03.2015	Закон про посилення відповідальності власників банків	закон	++++
04.04.2015	Закон про захист інвесторів	закон	+++
25.03.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства	закон	+++
29.01.2015	Зміни до закону про акціонерні товариства щодо кворуму на зборах до 50%+1 акції	закон	++
07.12.2018	Національний банк розробив Методичні рекомендації щодо організації корпоративного управління в банках України	постанова	++
16.02.2018	Закон про корпоративні договори	закон	++
01.07.2016	КМУ затвердив план розділення НАК «Нафтогаз України»	постанова	++
15.09.2015	НКЦПФР підвищила вимоги щодо входження цінних паперів до біржового реєстру	постанова	++
13.03.2018	Закон про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю	закон	++
11.07.2018	Зміни до Порядку подання фінансової звітності	постанова	+
24.11.2015	Закон про скорочення кворуму для зібрань учасників ТОВ до 50%+1	закон	+
29.05.2015	КМУ уточнив перелік документів для безумовного стягнення дивідендів	постанова	+
01.06.2017	Закон про примусовий викуп і продаж акцій	закон	+

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що мають вплив на захист прав власності

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
19.04.2019	Кодекс з процедур банкрутства	закон	++
02.10.2018	Антипіратський закон про видачу контрольних марок	закон	++
20.08.2018	Закон про колективну власності на землю та удосконалення правил землекористування	постанова	++
19.07.2018	Закон про підвищення захисту авторського права	закон	+++
11.06.2018	Закон про Вищий антикорупційний суд	закон	++
18.04.2018	Зміни у порядку розгляду скарг при державній реєстрації підприємств	постанова	+
01.12.2017	Закон, що обмежує тиск силових органів на бізнес	закон	+++
23.11.2017	Закон про реформування судового процесу	закон	++
22.11.2017	Запроваджена вимога щодо фіксації в договорі оренди землі якісних характеристик ґрунту	постанова	+++
01.06.2017	Закон про примусовий викуп і продаж акцій	закон	+
01.06.2017	Зміни законодавства щодо житлових прав мешканців гуртожитків	закон	+
31.05.2017	Запроваджено облік поверхневих водних об'єктів	постанова	++
24.05.2017	Рішення щодо посилення безпеки зберігання відомостей Державного реєстру речовий прав на нерухоме майно і системи електронних торгів з реалізації арештованого майна	постанова	+
11.05.2017	МЕРТ передано функції з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності	постанова	+
03.01.2017	Закон про Вищу раду правосуддя	закон	++
21.12.2016	Порядок здійснення контролю у сфері державної реєстрації	постанова	++
28.10.2016	Закон щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності	закон	++
24.10.2016	Зміни до закону щодо використання об'єктів авторського права в пародіях, попури та карикатурах	закон	+
13.10.2016	Зміни до законодавчих актів щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли	закон	+
22.07.2016	КМУ схвалив створення Національного репозитарію академічних текстів для боротьби з плагіатом	постанова	+++
13.07.2016	Закон про судоустрій і статус суддів	закон	+++
02.07.2016	Закон про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень, яким передбачено інститут приватних виконавців	закон	+
02.07.2016	Закон про виконавче провадження, яким передбачено інститут приватних виконавців	закон	+
02.06.2016	Зміни до Конституції України в частині правосуддя	закон	++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що сприяють розвитку громад та місцевого самоврядування

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
27.03.2019	Зміни порядку надання субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад	постанова	++
22.12.2018	Зміни до бюджетного кодексу щодо відносин між державними та місцевими бюджетами з «бюджетного пакета - 2019»	закон	+
03.10.2018	Закон про збереження українських лісів	закон	++
05.09.2018	Нові правила надання послуги з управління багатоквартирним будинком	постанова	+
04.05.2018	Закон про добровільне приєднання територіальних громад до міст обласного значення	закон	++
04.03.2018	Зміни до Порядку надання субвенції місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад	постанова	+
16.01.2018	Закон про заборону встановлення загальнобудинкових лічильників газу без згоди мешканців	закон	++
05.12.2017	Закон про житлово-комунальні послуги	закон	+
03.05.2017	Закон про автономізацію медустанов	закон	+++
13.04.2017	Закон про ухвалення рішень щодо зміни меж районів і міст за поданням Кабміну	закон	+
17.03.2017	Закон, що визначає порядок добровільного об'єднання територіальних громад	закон	+++
17.03.2017	Закон про набуття повноважень головами громад	закон	+
10.03.2017	Закон про повноваження місцевих старост, порядок та підстави для їх припинення	закон	++
10.03.2017	Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відшкодування вартості лікарських засобів	постанова	++
08.02.2017	Закон про вдосконалення містобудівної діяльності	закон	+
07.02.2017	Закон щодо зарахування частини ренти за користування надрами для видобування нафти та газу до місцевих бюджетів	закон	++
03.02.2017	Закон про впровадження е-квитка у міському транспорті	закон	+
27.12.2016	Закон про фінансування патронатних сімей із місцевих бюджетів	закон	+
08.12.2016	Зміни до законодавства щодо удосконалення механізму фінансування дорожньої галузі	закон	++
08.12.2016	Зміни до законів щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування	закон	++
11.11.2016	КМУ встановив неможливість нарахування заборгованості за оплату послуг опалення отримувачам субсидій	постанова	+
09.11.2016	КМУ надав можливість місцевим державним адміністраціям отримувати кошти з місцевих бюджетів на оплату праці працівників органів місцевого самоврядування.	постанова	++
09.11.2016	Затвердження Порядку розподілу коштів від використання продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції	постанова	+
23.08.2016	КМУ спростив реалізацію місцевою владою регіональних будівельних проєктів	постанова	+
13.07.2016	Закон про судоустрій і статус суддів	закон	+++
17.02.2016	Закон про запровадження електронної системи державних закупівель	закон	++

21.01.2016	КМУ дозволив органам місцевого самоврядування за свій рахунок забезпечувати харчування дітей	постанова	+
31.12.2015	КМУ оприлюднив підзаконні акти для передачі місцевій владі функцій держреєстрації нерухомості з 1 січня 2016 р.	постанова	+
11.12.2015	Закон про децентралізацію повноважень державної реєстрації підприємств	закон	+
10.12.2015	Закон щодо розширення повноважень місцевої влади у наданні адмінпослуг	закон	+
26.11.2015	Зміни до Бюджетного кодексу для врегулювання питань формування та виконання бюджетів територіальних громад	закон	++
26.11.2015	Закон про децентралізацію повноважень з державної реєстрації нерухомості	закон	+
26.11.2015	Зміни до бюджетного кодексу щодо фінансування послуг з реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань органами місцевого самоврядування	закон	+
12.11.2015	Закон про спрямування медичної субвенції на видатки місцевих бюджетів	закон	++
22.10.2015	Відкриття урядом понад 300 реєстрів і наборів даних	постанова	++
13.10.2015	КМУ ввів конкурсний відбір директорів шкіл	постанова	++
30.09.2015	Місцева влада в Україні приймає в експлуатацію будоб'єкти I–IV категорій складності лише в межах населених пунктів	постанова	++
28.09.2015	Закон про відкриття інформації про держзакупівлі відповідно до директив ЄС	закон	+++
10.09.2015	КМУ затвердив положення про органи держархбудконтролю в Україні	постанова	+
08.09.2015	Держадміністрації, місцева влада і держпідприємства в Україні зможуть самостійно затверджувати будпроекти вартістю до 120–400 млн грн – постанова	постанова	++
07.09.2015	КМУ передав 15 залізничних лікарень територіальним громадам	розпорядження	+
07.09.2015	КМУ передав 6 залізничних лікарень територіальним громадам	розпорядження	+
26.08.2015	КМУ затвердив формулу розподілу обсягу медсубвенції	постанова	++
06.08.2015	Закон про безпеку дорожнього руху	закон	+++
06.08.2015	Закон про місцеві вибори	закон	+++
14.07.2015	Закон, що відкрив загальний доступ до відомостей державних реєстрів	закон	++++
02.07.2015	Закон про національну поліцію	закон	++++
03.06.2015	КМУ затвердив порядок надання субвенції на охорону здоров'я місцевим бюджетам	постанова	+
02.06.2015	Закон, що дозволяє співфінансування із місцевих бюджетів реконструкції та ремонту доріг держзначення	закон	++
14.05.2015	Закон про децентралізацію архітектурно-будівельного контролю	закон	+
29.04.2015	КМУ вдвічі знизив нормативи споживання газу населенням без лічильника	постанова	++
17.04.2015	КМУ затвердив методику формування територіальних громад при їх об'єднанні	постанова	+++
10.03.2015	Закон, що спрощує процедуру узгодження проекту землеустрою	закон	+
04.03.2015	Закон про добровільне об'єднання територіальних громад	закон	+++
02.03.2015	Закон про засади державної регіональної політики	закон	+++
02.03.2015	Зміни до Бюджетного кодексу про розширення повноважень місцевих адміністрацій в частині видатків	закон	++
25.02.2015	Закон про справедливий суд	закон	++

04.02.2015	КМУ зрівняв юридичну силу електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість в Україні	постанова	+
03.02.2015	Довідки реєстру нерухомості для ОСББ з'являться в доступі 1 березня, вебпошук за ідентифікаційними даними виключений – розпорядження	постанова	+
26.01.2015	КМУ затвердив порядок надання медичної субвенції місцевим бюджетам	постанова	+
01.01.2015	Зміни до Бюджетного кодексу щодо децентралізації	закон	+

Джерело: VoxUkraine

Таблиця Ж.10

Законодавчі акти, що сприяють розвитку освіти та науки та доступу до освітніх послуг

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
19.06.2019	Положення про освітній округ	постанова	+++
06.02.2019	Постанова про реформування системи навчання державних службовців	постанова	+
10.10.2018	Закон, що забезпечує умови навчання дітей з особливими освітніми потребами	закон	+++
22.08.2018	Порядок проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової діяльності	постанова	+
22.08.2018	Визначено умови оплати праці служби освітнього омбудсмена	постанова	+
30.05.2018	Порядок реалізації права вступників на першочергове зарахування до закладів вищої медичної і педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням	постанова	+
27.09.2017	Закон «Про освіту»	закон	+++
17.05.2017	Положення про конкурсний відбір керівників підприємств державного сектора застосовано до наукових установ	постанова	++
21.02.2017	Постанова про Державний стандарт початкової освіти	постанова	+++
07.02.2017	Закон про посилення держгарантій захисту прав дітей	закон	+
15.11.2016	Закон про врегулювання деяких питань працевлаштування випускників вищих навчальних закладів	закон	+
22.07.2016	КМУ схвалив створення Національного репозитарію академічних текстів для боротьби з плагіатом	постанова	++
19.02.2016	Закон про посилення соцзахисту дітей і підтримки сімей з дітьми	закон	+
26.01.2016	Закон про безкоштовні підручники для учнів та вчителів	закон	+++
28.12.2015	Закон про науку і наукову діяльність	закон	++
13.10.2015	КМУ увів конкурсний відбір директорів шкіл	постанова	++
08.09.2015	Постановою уряду визнаються державою документи про вищу духовну освіту, духовні наукові ступені та вчені звання	постанова	++
01.09.2015	КМУ України у типовому договорі для ВНЗ заборонив підвищувати оплату частіше одного разу на рік	постанова	++
17.07.2015	Закон про звільнення приватних шкіл та дитячих садків від податку на нерухомість	закон	+
27.04.2015	Створення єдиної електронної бази з питань освіти, в яку будуть вноситися дані про учнів, студентів і випускників	постанова	++

Джерело: VoxUkraine

Законодавчі акти, що сприяють підвищенню соціального захисту та рівню інклюзії населення

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
19.06.2019	Положення про освітній округ	постанова	+++
20.02.2019	Новий порядок організації виїзду дітей за кордон на відпочинок	постанова	+
06.02.2019	Постанова про монетизацію житлових субсидій	постанова	++
31.10.2018	Положення про малий груповий будинок для дітей, позбавлених батьківського піклування	постанова	+
17.10.2018	КМУ вдосконалив умови оформлення допомоги у сплаті житлово-комунальних послуг	постанова	+
17.10.2018	КМУ врегульовано питання надання пільг і субсидій на оплату послуг із утримання будинків	постанова	+
10.10.2018	Закон, що забезпечує умови навчання дітей з особливими освітніми потребами	закон	+++
03.10.2018	Врегульовано питання обчислення трудового стажу фізичних осіб-підприємців	постанова	++
03.10.2018	Удосконалено правовий механізм соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах	постанова	+
22.08.2018	Порядок проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової діяльності	постанова	+++
22.08.2018	Рішення про забезпечення житлом внутрішньо переміщених дітей-сиріт	постанова	+
11.07.2018	КМУ врегулював питання призначення щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання	постанова	+
30.05.2018	Порядок реалізації права вступників на першочергове зарахування до закладів вищої медичної і педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням	постанова	+
28.02.2018	Врегульовано процедури працевлаштування за кордоном	постанова	++
29.12.2017	Закон про державні фінансові гарантії надання медичних послуг і лікарських засобів	закон	++
29.12.2017	Закон про сільську медицину	закон	++
15.11.2017	Спрощено механізм оформлення документів для отримання дозволу для працевлаштування іноземців	постанова	+
30.10.2017	Зміни до Бюджетного кодексу України щодо підвищення пенсій	закон	+
10.10.2017	Зміни до законодавства щодо пенсій	закон	+++
27.09.2017	Закон «Про освіту»	закон	++++
23.06.2017	Закон, що спрощує процедуру видачі дозволів на застосування праці іноземців	закон	+
07.06.2017	Постанова, що запроваджує посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики	постанова	+
28.04.2017	Закон про захист трудових прав працівників передпенсійного віку	закон	+
26.04.2017	Порядок проведення перевірок інспекторами праці	постанова	+
17.03.2017	Порядок відшкодування вартості лікарських засобів та Порядок визначення розміру відшкодування вартості лікарських засобів	постанова	++
21.02.2017	Постанова про Державний стандарт початкової освіти	постанова	+++
07.02.2017	Закон про посилення держгарантій захисту прав дітей	закон	+
03.02.2017	Закон про впровадження електронного квитка у міськтранспорті	закон	++

27.12.2016	Закон про мінімальну зарплату та обов'язкові платежі «сплячих» ФОП	закон	+
19.12.2016	Постанова про порядок обчислення пенсій військовослужбовцям за контрактом та поліцейським	постанова	+
15.11.2016	Закон про врегулювання деяких питань працевлаштування випускників вищих навчальних закладів	закон	+
11.11.2016	КМУ встановив неможливість нарахування заборгованості за оплату послуг опалення отримувачам субсидій	постанова	+
05.10.2016	Постанова про внесення змін до Порядку компенсації роботодавцям витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	постанова	+
27.09.2016	КМУ визначив порядок створення, ведення та доступу до Єдиної бази даних переселенців	постанова	+
29.07.2016	Закон про додаткові гарантії працевлаштування учасників АТО	закон	+
26.07.2016	КМУ скоротив перелік професій, що дають право на пільговий вихід на пенсію	постанова	+
17.05.2016	Закон про посилення соцзахисту осіб, які доглядають за дітьми-інвалідами та інвалідами I групи	постанова	+
24.12.2015	Закон щодо оптимізації соцвиплат	закон	++
05.11.2015	Закон про зовнішню трудову міграцію	закон	+
16.09.2015	Закон про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці щодо основних цілей та норм соцполітики	закон	++

Джерело: VoxUkraine

Таблиця Ж.12

Законодавчі акти, що сприяють розвитку інформаційної економіки та спрощують доступ до інформації

Дата	Законодавчі акти	Тип	Вплив
17.04.2019	Порядок ведення Електронного реєстру лікарняних листків	закон	++
27.02.2019	Реімбурсація ліків відбуватиметься за допомогою електронних рецептів	постанова	++
27.02.2019	Скасовано обов'язкове застосування Книги відгуків та пропозицій	постанова	--
04.02.2019	Закон про маркування харчових продуктів	закон	++
27.12.2018	Національний банк розширює перелік даних, які мають оприлюднювати банки	постанова	+
30.11.2018	НБУ дав «зелене світло» електронному документообігу в банківській системі	постанова	++
05.11.2018	Постанова, що дозволяє клієнтам банків дистанційно відкривати банківські рахунки завдяки системі BankID НБУ	постанова	+
09.10.2018	Розширено можливості використання дистанційної ідентифікації фізичних осіб через систему BankID НБУ	постанова	+
04.09.2018	Спрощено реєстрацію міжнародних платіжних систем-нерезидентів	постанова	+
24.01.2018	Закон про моніторинг держзакупівель	закон	++
22.11.2017	Вдосконалено Порядок інформаційного обміну між держорганами за принципом «єдиного вікна» із використанням електронних засобів передачі інформації.	постанова	++
27.09.2017	Запроваджено електронний поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів	розпорядження	+

30.10.2017	Закон про електронні довірчі послуги	закон	++
18.05.2017	Рішення щодо приєднання України до глобального реєстру бенефіціарних власників.	постанова	+++
14.04.2017	Закон про створення єдиного держреєстру військовозобов'язаних	закон	+
02.03.2017	Закон про єдиний доступ до інфраструктури для розвитку телекомунікаційних мереж	закон	++
27.09.2016	Кабмін визначив порядок створення, ведення та доступу до Єдиної бази даних переселенців	постанова	+
27.09.2016	Кабмін дозволив надання платних послуг за допомогою телемедицини	постанова	+
01.06.2016	Закон про запровадження електронної системи ProZorro для закупівель в оборонній сфері	закон	++
31.05.2016	Нацкомфінпослуг зобов'язала фінорганізації створити власні вебсайти до 6 вересня	постанова	+
19.02.2016	Порядок адміністрування Аналітично-інформаційної системи електронної верифікації та моніторингу	постанова	++
16.03.2016	Закон про електронне декларування майна державних службовців	закон	++++
17.02.2016	Закон про запровадження електронної системи державних закупівель	закон	++++
12.11.2015	Закон про оприлюднення справ про концентрацію та узгоджені дії	закон	+
09.11.2015	Уряд увів електронний реєстр апостилів	постанова	++
27.10.2015	НБУ з 1 грудня почне щоденну публікацію справедливої вартості цінних паперів	постанова	++
02.11.2015	Кабмін затвердив введення електронних ТТН на переміщення спирту та алкоголю	постанова	+
22.10.2015	Уряд відкриває понад 300 реєстрів і наборів даних	постанова	++++
03.09.2015	Закон про електронну комерцію	закон	++
14.07.2015	Закон, що відкрив загальний доступ до відомостей державних реєстрів	закон	++++
16.06.2015	Закон про розголошення інформації щодо видобувних галузей	закон	++
08.06.2015	Закон про посилення відповідальності за перешкоджання діяльності журналістів	закон	++
27.04.2015	В єдину електронну базу з питань освіти вноситимуться дані про учнів, студентів і випускників	постанова	+
09.04.2015	Закон про зобов'язання розпорядників бюджетних коштів оприлюднити інформацію про бюджет у формі відкритих даних	закон	+++
04.04.2015	Мін'юст запустив онлайн-сервіс	наказ	+++
11.02.2015	Мінінфраструктури України розкрило інформацію про закупівлі усіх підлеглих підприємств	наказ	++
23.03.2015	Уряд увів продаж арештованого майна на електронних торгах на постійній основі	постанова	+++
04.02.2015	Кабмін зрівняв юридичну силу електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість в Україні	постанова	+
03.03.2015	Закон про відкритість використання публічних коштів	закон	+++

Джерело: VoxUkraine

Анкета
«Оцінка перспектив інклюзивного розвитку підприємств України з великою часткою працівників із особливими потребами»

Назва організації, місце розташування (область)

1. Вихідні дані про організацію

1.1 Загальна кількість працівників на підприємстві

Всього	
Чоловіки	
Жінки	

1.2 Загальна кількість працівників підприємства з особливими потребами:

Всього	
Чоловіки	
Жінки	

1.3 Розподіл за віковими групами працівників підприємства (чоловіки), осіб:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

1.4 У тому числі працівників з особливими потребами (чоловіки), осіб:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

1.5 Розподіл за віковими групами працівників підприємства (жінки), осіб:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

1.6 У тому числі працівників з особливими потребами (жінки), осіб:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

1.7 Чи є на вашому підприємстві потреба у підвищенні рівня освіти працівників:

Так

Ні

1.8 Чи є на вашому підприємстві потреба у підвищенні інклюзивності (включеності в діяльність підприємства) працівників:

- Так
 Ні

1.9 Можливості підприємства для підвищення кваліфікації, опанування нових навичок та рівня освіти працівників з особливими потребами (можливий вибір декількох варіантів):

☐	є можливість опанування нових навичок безпосередньо на підприємстві
☐	є можливість опанування нових навичок у профільному навчальному центрі, розташованому в тому ж населеному пункті
☐	є можливість підвищення кваліфікації безпосередньо на підприємстві
☐	є можливість підвищення кваліфікації у профільному навчальному центрі, розташованому в тому ж населеному пункті
☐	є можливість підвищення рівня освіти працівників підприємства
☐	підприємство не має можливостей для підвищення кваліфікації та рівня освіти для своїх працівників

1.10 Причини відсутності можливостей підприємства для підвищення кваліфікації працівників з особливими потребами (можливий вибір декількох варіантів):

☐	Брак коштів
☐	Відсутність державної підтримки з фінансування
☐	Відсутність муніципальної підтримки
☐	відсутність державних методичних програм перекваліфікації, підвищення кваліфікації та рівня освіти
☐	Відсутність вільних площ для облаштування приміщень для навчання
☐	Велика віддаленість від навчальних центрів
☐	Відсутність спеціалістів із навчання працівників – як на підприємстві, так і на муніципальному рівні
☐	Енерозуміння потреб ринку професій та товарів, які можуть виробляти люди з особливими потребами
☐	Свій варіант:

2. Рівень освіти працівників підприємства

2.1. Кількість працівників підприємства, які мають середню спеціальну освіту:

Усього	<input type="text"/>
Чоловіки	<input type="text"/>
Жінки	<input type="text"/>

2.2. У тому числі працівників з особливими потребами:

Усього	<input type="text"/>
Чоловіки	<input type="text"/>

Жінки

2.3. Кількість працівників підприємства, які мають вищу освіту:

Усього
Чоловіки
Жінки

2.4. У тому числі працівників з особливими потребами:

Усього
Чоловіки
Жінки

3. Кількість працівників за віковими групами, які мають середню спеціальну освіту

3.1. Чоловіки, які мають середню спеціальну освіту:

менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

3.2. У тому числі з особливими потребами:

менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

3.3. Жінки, що мають середню спеціальну освіту:

менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

3.4. У тому числі з особливими потребами:

Менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

4. Кількість працівників за віковими групами, які мають вищу освіту

4.1. Чоловіки, які мають вищу освіту:

менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

4.2. У тому числі з особливими потребами:

менші за 30 років
від 30 до 45 років
від 46 до 60 років
старші за 60 років

4.3. Жінки, які мають вищу освіту:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

4.4. У тому числі з особливими потребами:

менші за 30 років	
від 30 до 45 років	
від 46 до 60 років	
старші за 60 років	

5. Інклюзивний розвиток працівників**5.1. Як ви оцінюєте ступінь готовності працівників підприємства до опанування нових навичок та підвищення рівня освіти в цілому по підприємству?**

- високий
 середній
 нижчий за середній
 низький

5.2. У тому числі за віковими групами (чоловіки):

	менші за 30 років	31–45 років	46–60 років	старші за 60 років
високий				
середній				
нижчий за середній				
низький				

в тому числі за віковими групами (чоловіки з особливими потребами):

	менші за 30 років	31–45 років	46–60 років	старші за 60 років
високий				
середній				
нижчий за середній				
низький				

у

в тому числі за віковими групами (жінки):

	менші за 30 років	31–45 років	46–60 років	старші за 60 років
високий				
середній				
нижчий за середній				
низький				

в тому числі за віковими групами (жінки з особливими потребами):

	менші за 30 років	31–45 років	46–60 років	старші за 60 років
високий				
середній				
нижчий за середній				

5.3. На Вашу думку, які форми опанування нових навичок та підвищення рівня освіти найбільш ефективні (можливий вибір декількох варіантів):

- Дистанційне навчання
 - Групові курси (офлайн)
 - Тренінги
 - Майстер-класи
 - Індивідуальний план розвитку працівника

 - Корпоративний нетворкінг для працівників з особливими потребами

 - Програми менторства та наставництва

 - Політика інклюзивності в компанії (створення середовища та умов, які сприяють загальному розвитку працівників)

 - Ваш варіант
-
-

5.4. Назвіть основні причини, які є перешкодою у бажанні людей до підвищення свого рівня кваліфікації (можливий вибір декількох варіантів):

- низький рівень освіти
 - низька економічна грамотність
 - психологічний бар'єр
 - відсутність наставницької підтримки
 - низька мобільність
 - необізнаність щодо діючих програм підтримки
 - ваш варіант
-
-

5.5. Як ви оцінюєте рівень доступності інформації про наявні можливості для підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами (державні цільові програми, програми неурядових організацій тощо)?

- Інформація легкодоступна. Знаю про такі можливості, постійно відслідковую таку інформацію.
 - Знаю про такі можливості, але інформацію доводиться шукати, її нелегко знайти, але знаю, де таку інформацію шукати.
 - Знаю, що є спеціальні програми, але не знаю, де таку інформацію шукати.
 - Не знаю про такі програми.
 - Ваш варіант
-
-

5.6. Чи є у Вас досвід участі у програмах підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами?

-

Так

Якщо так, зазначте кількість програм, у яких брало участь підприємство, назви програм та оцініть результати від участі в таких програмах.

- Ні
 - Подавали заявку на участь, але не потрапили до програми (зазначте кількість поданих заявок та вкажіть організатора: державна програми чи ініціатива благодійних організацій).
-
-

6. Очікування та рекомендації до органів влади

6.1. За рахунок яких джерел фінансування ви очікуєте підвищення інклюзивності працівників та підприємства в цілому?

- Державного бюджету
 - Власних коштів підприємства
 - Коштів місцевих бюджетів
 - Державного фонду у справах ветеранів та інвалідів
 - Донорських програм та грантів іноземних інвесторів
 - Інших джерел фінансування (вкажіть, яких саме):
-

6.2. Оцініть внутрішні ресурси підприємства, доступні для підвищення інклюзивності працівників та підприємства в цілому (можливий вибір декількох варіантів):

- Підприємство готове виділяти годин робочого часу на місяць для навчання персоналу
- Підприємство готове надати матеріально-технічне забезпечення для організації навчального процесу (приміщення, орг. техніка, канцелярія та інші розхідні матеріали).
- Підприємство готове оплачувати роботу спеціалістів, які проводять навчання.

Зазначте суму, яку компанія готова витратити на оплату таких послуг (за рік):

- Менше 1000 грн
 - 1000–5000
 - 5000–10 000
 - 10 000–20 000
 - 20 000–50 000
 - До 100 000
 - Понад 100000 грн
 - Ваш варіант:
-
-

6.3. Рекомендації державним та місцевим органам влади щодо підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами:

**Потенціал працівників підприємств системи УТОС
для опанування нових навичок**

Чоловіки <30		Жінки <30	
Високий	16,7%	Високий	16,7%
Середній	66,7%	Середній	75,0%
Нижчий за середній		Нижчий за середній	
Низький	16,7%	Низький	8,3%
Чоловіки 31–45		Жінки 31–45	
Високий		Високий	8,3%
Середній	75,0%	Середній	75,0%
Нижчий за середній	8,3%	Нижчий за середній	
Низький	16,7%	Низький	16,7%
Чоловіки 46–60		Жінки 46–60	
Середній	58,3%	Середній	66,7%
Нижчий за середній	8,3%	Нижчий за середній	8,3%
Низький	33,3%	Низький	25,0%
Чоловіки >60		Жінки >60	
Середній	50,0%	Середній	50,0%
Нижчий за середній	8,3%	Нижчий за середній	16,7%
Низький	41,7%	Низький	33,3%
<i>у т.ч. з особливими потребами</i>		<i>у т.ч. з особливими потребами</i>	
Чоловіки <30		Жінки <30	
Високий	8,3%	Високий	16,7%
Середній	75,0%	Середній	75,0%
Низький	16,7%	Низький	8,3%
Чоловіки 31–45		Жінки 31–45	
Високий		Високий	8,3%
Середній	83,3%	Середній	75,0%
Низький	16,7%	Низький	16,7%
Чоловіки 46–60		Жінки 46–60	
Середній	58,3%	Середній	66,7%
Нижчий за середній	16,7%	Нижчий за середній	8,3%
Низький	25,0%	Низький	25,0%
Чоловіки >60		Жінки >60	
Середній	50,0%	Середній	50,0%
Нижчий за середній	8,3%	Нижчий за середній	16,7%
Низький	41,7%	Низький	33,3%

Джерело: розраховано авторами.

Анкета
«Оцінка перспектив інклюзивного розвитку підприємств МСБ з великою часткою працівників з особливими потребами»

назва організації, місце розташування (область)

1. Вихідні дані про організацію

1.11. Основний тип діяльності підприємства:

- Харчова промисловість
 - Аграрний сектор
 - Готельно-ресторанний бізнес
 - Торгівля
 - Будівництво
 - промисловість, у т.ч.:**
 - Легка промисловість
 - Виробництво будівельних матеріалів
 - Металообробка
 - Деревообробка
 - Виробництво меблів
 - Машинобудування
 - Виробництво електрообладнання
 - Виробництво полімерів та пластмас
 - Інше (зазначте, що саме)
-
- послуги, в т.ч.:**
 - ІТ-послуги
 - Логістичні послуги
 - Консалтингові послуги
 - Послуги з охорони здоров'я та психологічної допомоги
 - Інше (зазначте, що саме)

1.12. Загальна кількість працівників на підприємстві

Усього	
Чоловіки	
Жінки	

1.13. Загальна кількість працівників підприємства з особливими потребами:

Усього	
Чоловіки	
Жінки	

1.14. Чи є на вашому підприємстві потреба у підвищенні рівня освіти працівників:

- Так

- Ні

1.15. Чи є потреба у підвищенні інклюзивності Вашого бізнесу (включеності підприємства в економічні процеси, рівного доступу до ринків):

- Так
 Ні

1.16. Чи є на вашому підприємстві потреба у підвищенні інклюзивності (включеності в діяльність підприємства) працівників:

- Так
 Ні

1.17. Які інститути, на Вашу думку, слугують перешкодою для інклюзивного розвитку Вашого бізнесу (можливий вибір декількох варіантів):

- Державні установи
 Місцеві органи влади
 Місцеві громади
 Перевіряючі та контролюючі органи
 Нерозвинений ринок праці (брак кваліфікованих кадрів)
 Інше (зазначте, що саме)

1.18. Назвіть основні перешкоди з боку державних та місцевих органів влади на шляху до інклюзивності Вашого бізнесу (можливий вибір декількох варіантів):

- Проблеми із землевідведенням
 Проблеми уведення в експлуатацію об'єктів інвестування
- Проблеми підключення до об'єктів інфраструктури:
 підключення до електромереж
 водопостачання та водовідведення
 газифікація
 інше
- Відсутність пільгового кредитування:
 на започаткування власної справи
 на інвестування в необхідне обладнання
 відсутність ринку землі
 перевіряючі та контролюючі органи
 нестабільне податкове законодавство
 інше(вказіть, що саме)

1.19. Можливості підприємства для підвищення кваліфікації, опанування нових навичок та рівня освіти працівників з особливими потребами (можливий вибір декількох варіантів):

☐	Є можливість опанування нових навичок безпосередньо на підприємстві
☐	Є можливість опанування нових навичок у профільному навчальному центрі, розташованому в тому ж населеному пункті
☐	Є можливість підвищення кваліфікації безпосередньо на підприємстві
☐	Є можливість підвищення кваліфікації в профільному навчальному центрі, розташованому в тому ж населеному пункті
☐	Є можливість підвищення рівня освіти працівників підприємства
☐	Підприємство не має можливостей для підвищення кваліфікації та рівня освіти для своїх працівників
☐	Ваш варіант:

1.20. Причини відсутності можливостей підприємства для підвищення кваліфікації працівників з особливими потребами (можливий вибір декількох варіантів):

☐	Брак коштів
☐	Відсутність державної підтримки з фінансування
☐	Відсутність муніципальної підтримки
☐	Відсутність державних методичних програм перекваліфікації, підвищення кваліфікації та рівня освіти
☐	Відсутність вільних площ для облаштування приміщень для навчання
☐	Велика віддаленість від навчальних центрів
☐	Відсутність спеціалістів з навчання працівників – як на підприємстві, так і на муніципальному рівні
☐	Нерозуміння потреб ринку професій та товарів, які можуть виробляти люди з особливими потребами
☐	Ваш варіант :

2. Рівень освіти працівників підприємства

2.1. Кількість працівників підприємства, що мають середню спеціальну освіту:

всього	<input type="text"/>
чоловіки	<input type="text"/>
жінки	<input type="text"/>

2.2. у тому числі працівників з особливими потребами:

Всього	<input type="text"/>
Чоловіки	<input type="text"/>
Жінки	<input type="text"/>

2.3. Кількість працівників підприємства, які мають вищу освіту:

Всього	<input type="text"/>
Чоловіки	<input type="text"/>
Жінки	<input type="text"/>

2.4. в тому числі працівників з особливими потребами:

Всього
Чоловіки
Жінки

3. Інклюзивний розвиток працівників

3.1. Як ви оцінюєте ступінь готовності працівників підприємства до опанування нових навичок та підвищення рівня освіти в цілому по підприємству?

- Високий
- Середній
- Нижчий за середній
- Низький

3.2. На Вашу думку, які форми опанування нових навичок та підвищення рівня освіти найбільш ефективні (можливий вибір декількох варіантів):

- Дистанційне навчання
 - Групові курси (офлайн)
 - Тренінги
 - Майстер-класи
 - Індивідуальний план розвитку працівника
 - Корпоративний нетворкінг для працівників з особливими потребами
 - Програми менторства та наставництва
 - Політика інклюзивності в компанії (створення середовища та умов, які сприяють загальному розвитку працівників)
 - Ваш варіант
-

3.3. Назвіть основні причини, які є перешкодою у бажанні людей до підвищення свого рівня кваліфікації (можливий вибір декількох варіантів):

- Низький рівень освіти
 - Низька економічна грамотність
 - Психологічний бар'єр
 - Відсутність наставницької підтримки
 - Низька мобільність
 - Необізнаність щодо діючих програм підтримки
 - Ваш варіант
-

3.4. Як ви оцінюєте рівень доступності інформації про наявні можливості для підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами (державні цільові програми, програми неурядових організацій тощо)?

- Інформація легкодоступна. Знаю про такі можливості, постійно відслідковую таку інформацію.
- Знаю про такі можливості, але інформацію доводиться шукати, інформацію знайти нелегко, проте знаю, де таку інформацію шукати.

- Знаю, що є спеціальні програми але не знаю, де шукати таку інформацію.
 - Не знаю про такі програми.
 - Ваш варіант
-
-

3.5. Чи є у Вас досвід участі у програмах підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами?

- Так
Якщо так, зазначте кількість програм, у яких брало участь підприємство, назвіть програми та оцініть результати від участі в таких програмах.
-
-

- Ні
 - Подавали заявку на участь, але не потрапили до програми (зазначте кількість поданих заявок та зазначте організатора: державна програми чи ініціатива благодійних організацій).
-
-

4. Очікування та рекомендації до органів влади

4.1. За рахунок яких джерел фінансування ви очікуєте підвищення інклюзивності працівників та підприємства в цілому?

- Державного бюджету
 - Власних коштів підприємства
 - Коштів місцевих бюджетів
 - Фонду соціального захисту інвалідів
 - Донорських програм та грантів іноземних інвесторів
 - інших джерел фінансування (зазначте, яких саме):
-
-

4.2. Оцініть внутрішні ресурси підприємства, доступні для підвищення інклюзивності працівників та підприємства в цілому (можливий вибір декількох варіантів):

- Підприємство готове виділяти годин робочого часу на місяць для навчання персоналу
- Підприємство готове надати матеріально-технічне забезпечення для організації навчального процесу (приміщення, орг. техніка, канцелярія та інші розхідні матеріали).
- Підприємство готове оплачувати роботу спеціалістів, які проводять навчання.

Зазначте суму, яку компанія готова витратити на оплату таких послуг (за рік):

- Менше 1000 грн
 - 1000–5000
 - 5000–10 000
 - 10 000–20 000
 - 20 000–50 000
 - До 100 000
-
-

Понад 100 000 грн.

Ваш варіант:

4.3. Рекомендації до державних та місцевих органів влади щодо підвищення інклюзивності підприємств і працівників з особливими потребами:

- Уведення пільгових канікул для зеленого бізнесу на _____ років:
 - Уведення фіксованих ставок оренди на _____ років:
 - Уведення фіксованих тарифів на електроенергію на _____ років:
 - Уведення пільгових кредитів на закупівлю необхідного обладнання
 - Розроблення та підтримка програм підготовки та перепідготовки працівників з особливими потребами за запитом представників МСБ
 - Розроблення програм психологічної підтримки для працівників МСБ з особливими потребами
 - Розроблення та підтримка безкоштовних програм з вивчення англійської мови та комп'ютерної грамотності для осіб з особливими потребами
 - Підтримка програм отримання безкоштовної другої освіти за скороченим терміном навчання на базі вищої освіти за умови, що перша освіта була отримана не за бюджетний кошт
 - Інше (вказіть зазначте, що саме)
-
-
-
-

**Забезпеченість регіонів ВНЗ з технічними
та агротехнологічними спеціальностями**

Регіон	STEM		Агро	
	Університети	Коледжі	Університети	Коледжі
Вінницька	1	1	1	9
Волинська	1	4		3
Дніпропетровська	5	13	1	5
Донецька	3	9		3
Житомирська	1		1	1
Закарпатська	1	2	1	1
Запорізька	2	6	1	5
Івано-Франківська	2	2	1	4
Київ	4	6	1	
Київська		2	1	3
Кіровоградська	1	5		3
Луганська	2	2	1	1
Львівська	2	6	2	4
Миколаївська	1	1	1	4
Одеська	1	4	1	4
Полтавська	2	3	2	5
Рівненська	1	1	1	1
Сумська	3	3	1	6
Тернопільська	1	3	1	4
Харківська	4	5	4	3
Херсонська	1	3	1	3
Хмельницька	1	2	1	3
Черкаська	1	1	1	5
Чернівецька	1	3		3
Чернігівська	1		1	4

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Конкурс» URL:

<https://www.vstup.info/>

ВНЗ із технічними (STEM) спеціальностями

ВНЗ з наявністю STEM-спеціальностей	Регіон
Вінницький національний технічний університет	Вінницька
Луцький національний технічний університет	Волинська
Державний вищий навчальний заклад «Криворізький національний університет»	Дніпропетровська
Державний вищий навчальний заклад «Український державний хіміко-технологічний університет»	Дніпропетровська
Дніпровський державний технічний університет	Дніпропетровська
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара	Дніпропетровська
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»	Дніпропетровська
Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет»	Донецька
Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет»	Донецька
Донбаська державна машинобудівна академія	Донецька
Житомирський державний технологічний університет	Житомирська
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»	Закарпатська
Запорізький національний технічний університет	Запорізька
Запорізький національний університет	Запорізька
Запорізька державна інженерна академія	Запорізька
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу	Івано-Франківська
Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»	Івано-Франківська
Державний університет телекомунікацій	м. Київ
Національний авіаційний університет	м. Київ
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	м. Київ
Таврійський національний університет імені В.І.Вернадського	м. Київ
Центральноукраїнський національний технічний університет	Кіровоградська
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля	Луганська
Інститут хімічних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Рубіжне)	Луганська
Львівський національний університет імені Івана Франка	Львівська
Національний університет «Львівська політехніка»	Львівська
Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»»	Миколаївська
Одеський національний політехнічний університет	Одеська
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського	Полтавська
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка	Полтавська
Національний університет водного господарства та природокористування	Рівненська
Сумський державний університет	Сумська
Конотопський інститут Сумського державного університету	Сумська
Шосткинський інститут Сумського державного університету	Сумська

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя	Тернопільська
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	Харківська
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Харківська
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	Харківська
Харківський національний університет радіоелектроніки	Харківська
Херсонський національний технічний університет	Херсонська
Хмельницький національний університет	Хмельницька
Черкаський державний технологічний університет	Черкаська
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	Чернівецька
Чернігівський національний технологічний університет	Чернігівська

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Конкурс» URL:

<https://www.vstup.info/>

ВНЗ з агротехнічними спеціальностями

ВНЗ з наявністю агротехнічних спеціальностей	Регіон
Вінницький національний аграрний університет	Вінницька
Дніпровський державний аграрно-економічний університет	Дніпропетровська
Житомирський національний агроекологічний університет	Житомирська
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»	Закарпатська
Таврійський державний агротехнологічний університет	Запорізька
Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»	Івано-Франківська
Білоцерківський національний аграрний університет	Київська
Національний університет біоресурсів і природокористування України	м. Київ
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»	Луганська
Львівський національний аграрний університет	Львівська
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького	Львівська
Миколаївський національний аграрний університет	Миколаївська
Одеський державний аграрний університет	Одеська
Полтавська державна аграрна академія	Полтавська
Національний університет водного господарства та природокористування	Рівненська
Сумський національний аграрний університет	Сумська
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»	Тернопільська
Луганський національний аграрний університет	Харківська
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва	Харківська
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка	Харківська
Харківська державна зооветеринарна академія	Харківська
Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет»	Херсонська
Подільський державний аграрно-технічний університет	Хмельницька
Уманський національний університет садівництва	Черкаська
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»	Чернігівська

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Конкурс» URL:

<https://www.vstup.info/>

Перелік відібраних STEM-спеціальностей

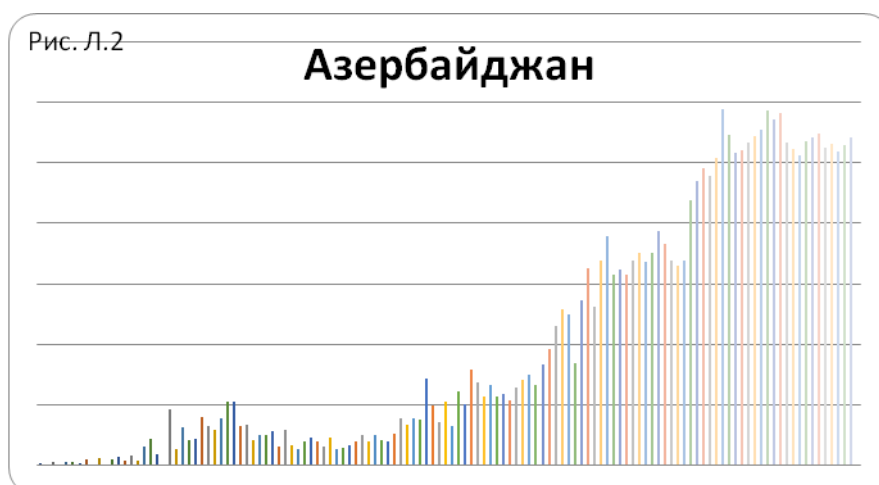
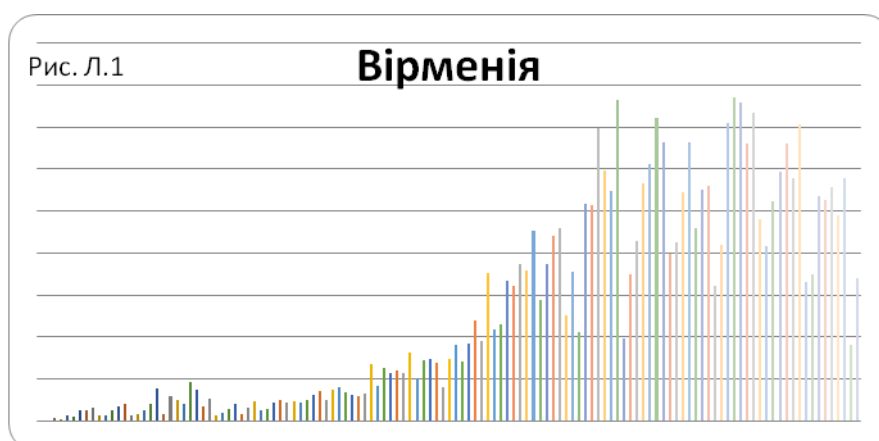
Програма навчання	Код спеціальності	Галузь застосування
Інженерія програмного забезпечення	121	ІТ
Комп'ютерні науки	122	ІТ
Комп'ютерна інженерія	123	ІТ
Кібербезпека	125	ІТ
Інформаційні системи та технології	126	ІТ
Прикладна механіка	131	Машинобудування
Галузеве машинобудування	133	Машинобудування
Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	141	Енергетика
Енергетичне машинобудування	142	Машинобудування
Теплоенергетика	144	Енергетика
Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	151	Електроніка та інформаційно-обчислювальна техніка
Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка	152	Електроніка та інформаційно-обчислювальна техніка
Мікро- та наносистемна техніка	153	Електроніка та інформаційно-обчислювальна техніка
Електроніка	171	Електроніка та інформаційно-обчислювальна техніка
Телекомунікації та радіотехніка	172	Телекомунікації
Будівництво та цивільна інженерія	192	Машинобудування та технології будівництва
Автомобільний транспорт	274	Транспорт та транспортне машинобудування та технології
Транспортні технології на автомобільному транспорті	275	Транспорт та транспортне машинобудування та технології
Авіоніка	173	Електроніка та інформаційно-обчислювальна техніка
Авіаційний транспорт	272	Транспорт та транспортне машинобудування та технології
Авіаційна та ракетно-космічна техніка	134	Машинобудування
Транспортні технології на авіаційному транспорті	275(A)	Транспорт та транспортне машинобудування та технології

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Конкурс» URL:

<https://www.vstup.info/>

Регіональні особливості поширення COVID-19: європейський кейс та моделювання динаміки поширення COVID-19 в Україні

Більшість країн Європи почали фіксувати захворювання на SARS-CoV-2 наприкінці лютого – початку березня 2020 р. Проте через деякий час траєкторії поширення коронавірусу в різних країнах стали суттєво відрізнятися. На думку автора, такі відмінності були спричинені не тільки різною політикою урядів країн стосовно необхідних карантинних заходів, ментальністю, кількістю контактів з південно-східною Азією, а й географічними чинниками. Так, у більшості випадків прослідковується подібність розповсюдження коронавірусу у географічних сусідів. Для аналізу взято добові дані нового інфікування хворих.

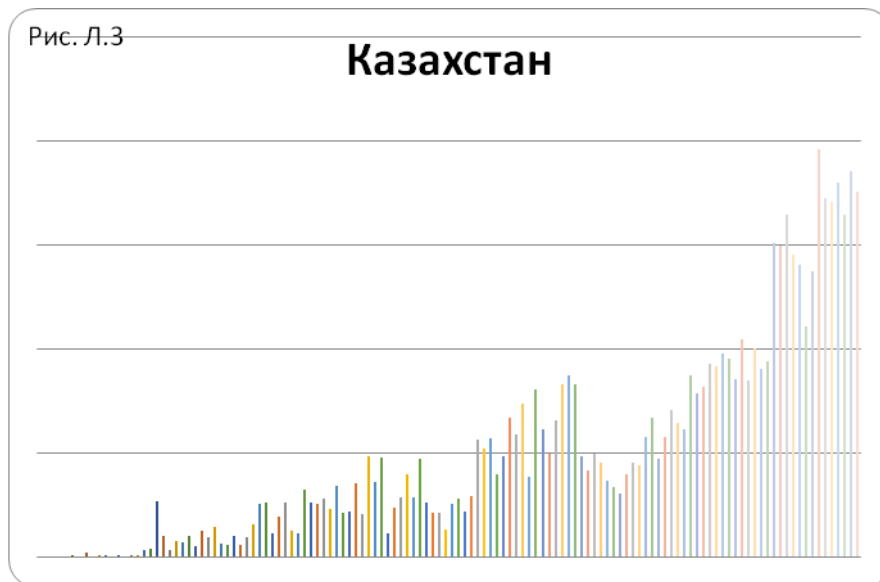

Рис. Л.1.-Л.3.Щоденна кількість нових випадків захворювання на COVID–19для країн Прикаспійського та Кавказького регіонів

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL: <https://www.worldometers.info/>

Це видно, як на прикладі Азербайджану, що має подібні графіки щоденних приростів – як з Вірменією, так і Казахстаном (рис. Л.1 – Л.3). Така тенденція відслідковується і на прикладі інших країн (рис. Л.4 – Л.5).

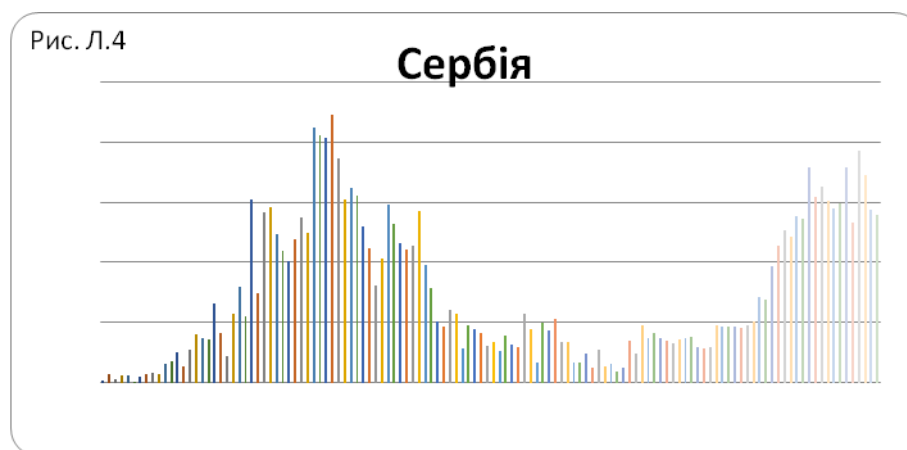

Рис. Л.5

Чехія

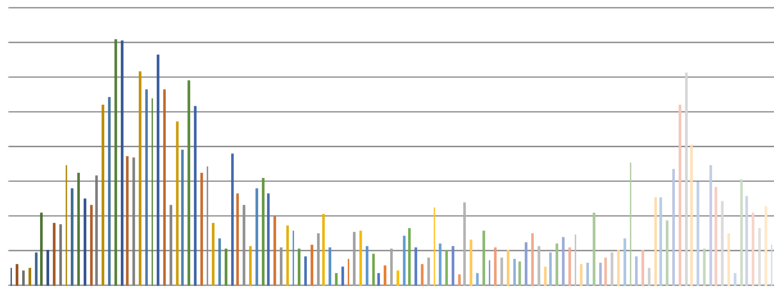

Рис. Л.4.-Л.5. Порівняння щоденної кількості нових хворих на COVID-19 для Чехії та Сербії

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL:

<https://www.worldometers.info/>

Також відповідні аналогії можна знайти і у країнах Західної Європи. Наприклад Італія – Іспанія (рис. Л.6 – Л.7), Туреччина – Іран – Ізраїль (рис. Л.8-Л.10), Австрія – Швейцарія (рис. Л.11 – Л.12), Німеччина – Нідерланди – Данія (рис. Л.13 – Л.15), балтійські країни (Литва, Латвія, Естонія), країни Британської співдружності (Велика Британія, Канада) тощо.

Рис. Л.6

Італія

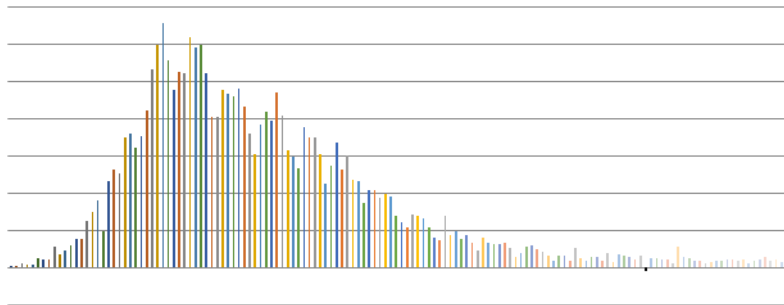

Рис. Л.7

Іспанія

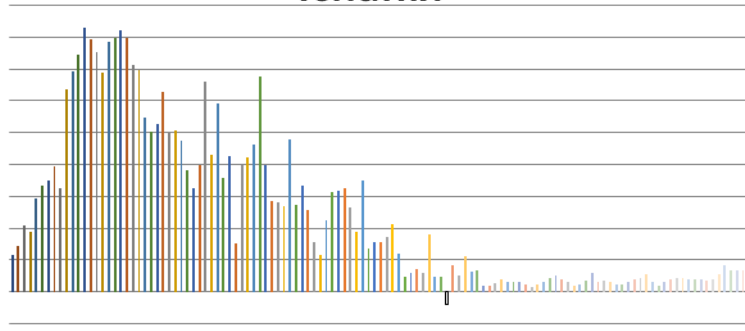

Рис. Л.8

Туреччина

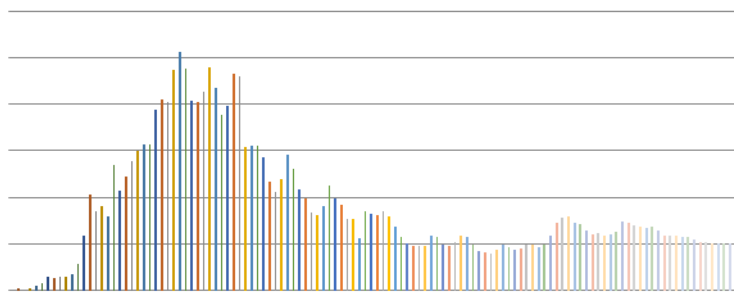

Рис. Л.9

Іран

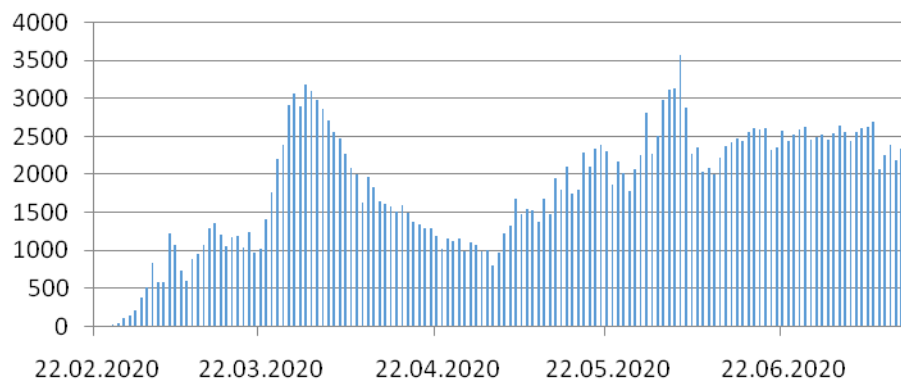

Рис. Л.10

Ізраїль

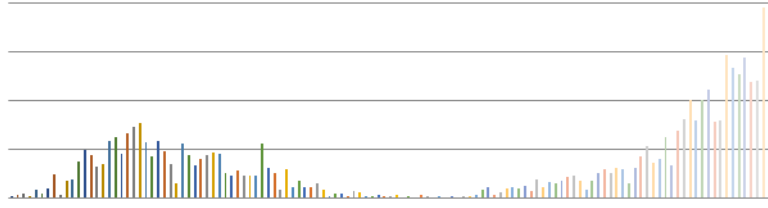

Рис. Л.11

Австрія

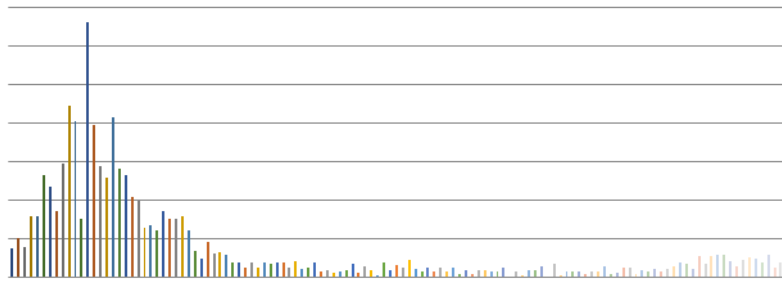

Рис. Л.12

Швейцарія

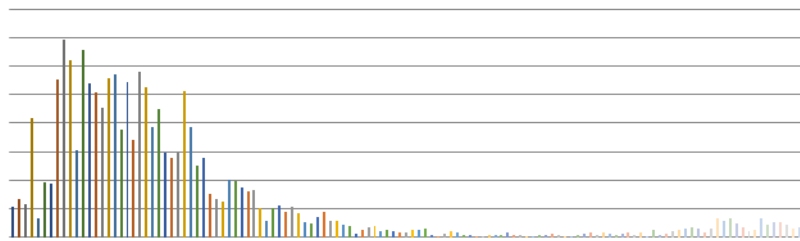

Рис. Л.13

Нідерланди

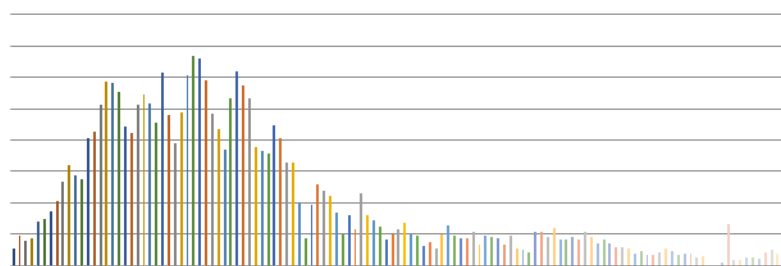

Рис. Л.14

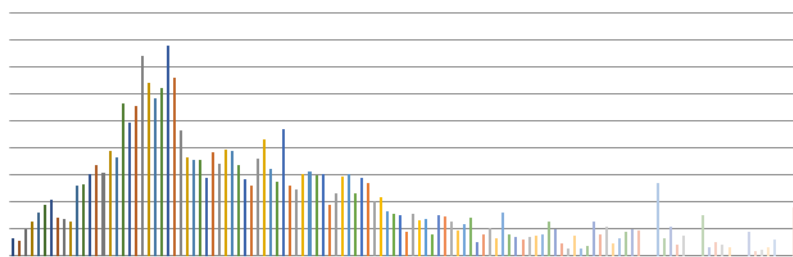
Данія

Рис. Л.15

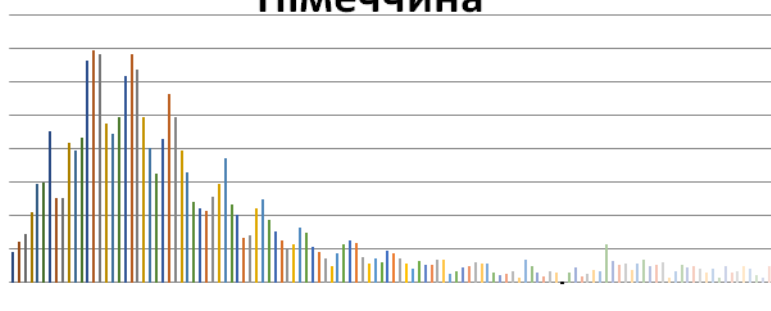
Німеччина

Рис. Л.6.-Л.15.Щоденний приріст хворих на COVID–19 для окремих країн Європи та Азії

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL: <https://www.worldometers.info/>

Виняток становлять країни, що проводили власну протиепідемічну політику, що суттєво відрізнялася від політики найближчих сусідів (Швеції, Білорусі, США). Проте навіть у цьому випадку динаміці притаманний вплив її найближчих сусідів. Для Білорусі це Росія, для Швеції – інші країни Балтійського регіону та Німеччина. Для США – країни Британської співдружності та Мексика.

Для України такий регіоналізм також має місце. Відтак, графік щоденних приростів в Україні був подібним до її найближчих сусідів – Польщі, Румунії, Молдови (рис. Л.16).

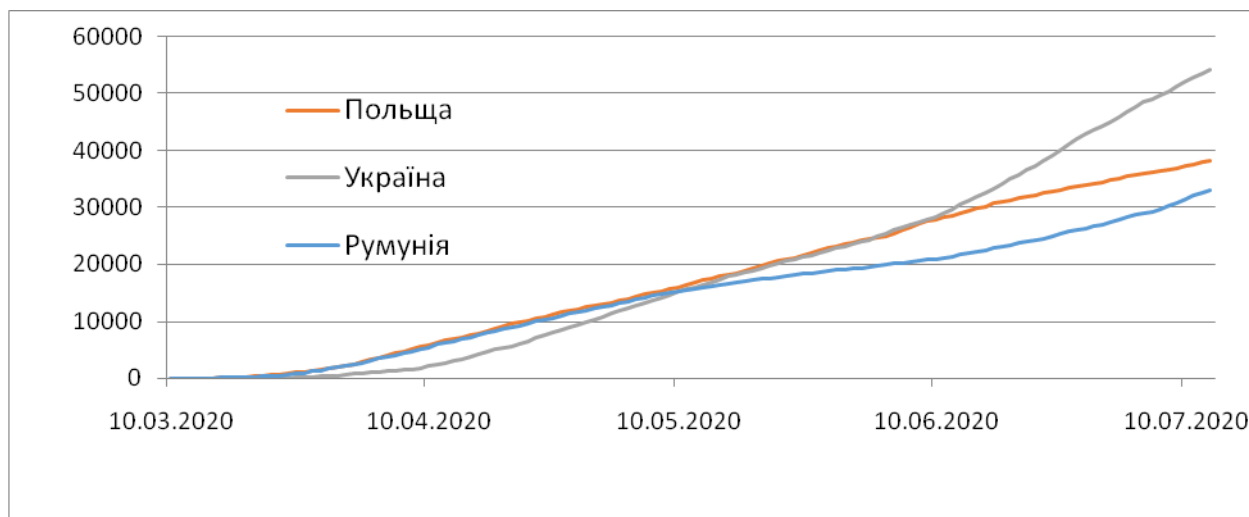

Рис. Л.16. Динаміка загальної кількості хворих на COVID–19

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL:

<https://www.worldometers.info/>

Порівняння щоденних приростів хворих в Україні з нашими найближчими сусідами дає уявлення, якою траєкторією рухалась і може далі рухатися, Україна – румунською (або польською) чи білоруською (рис. Л.17).

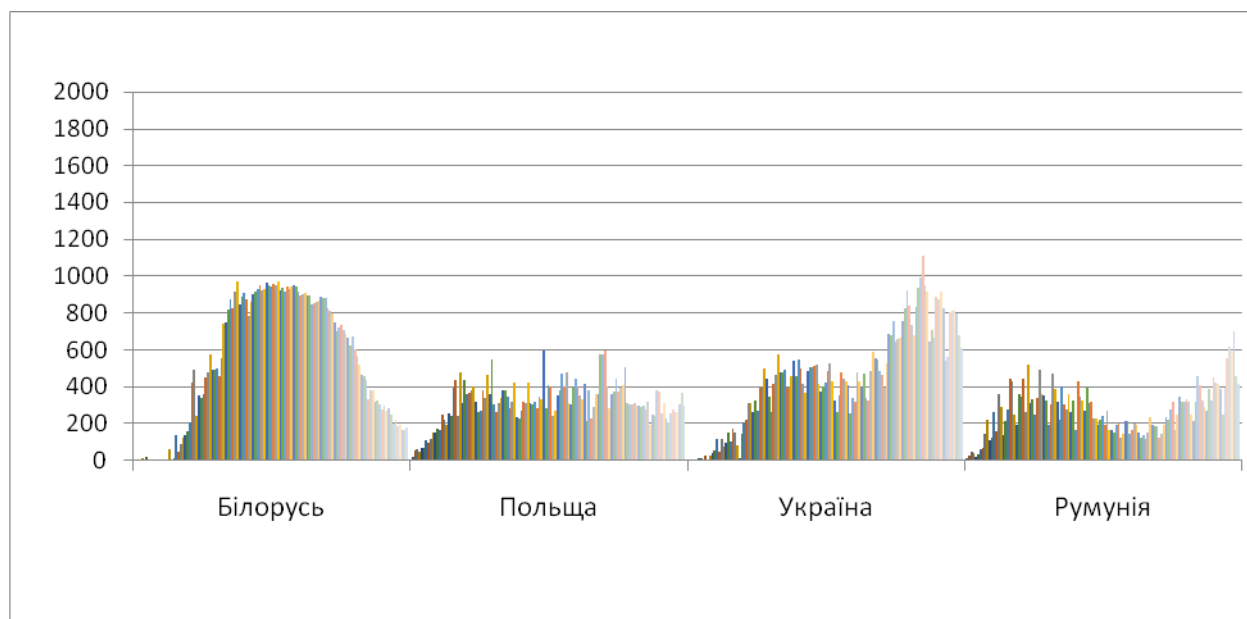

Рис. Л.17. Динаміка щоденних приростів хворих на COVID–19 з 15.03.2020 р.

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL:

<https://www.worldometers.info/>

Так, траєкторія руху до початку травня була подібною до Румунії чи Польщі, проте ймовірно це було пов'язано із низьким рівнем тестувань порівняно з іншими країнами. Тому перша хвиля захворюваності в Україні є не такою вираженою, як у Румунії.

Подальша динаміка упродовж останніх трьох тижнів (станом на 27.05.2020) показала, що Україна і далі рухається умовним румунсько-польським сценарієм, суттєво відійшовши від білоруського варіанта (рис. Л.18). Навіть трохи повільніше, ніж Румунія на етапі кінця квітня, коли були зроблені відповідні розрахунки параметрів регресійних рівнянь.

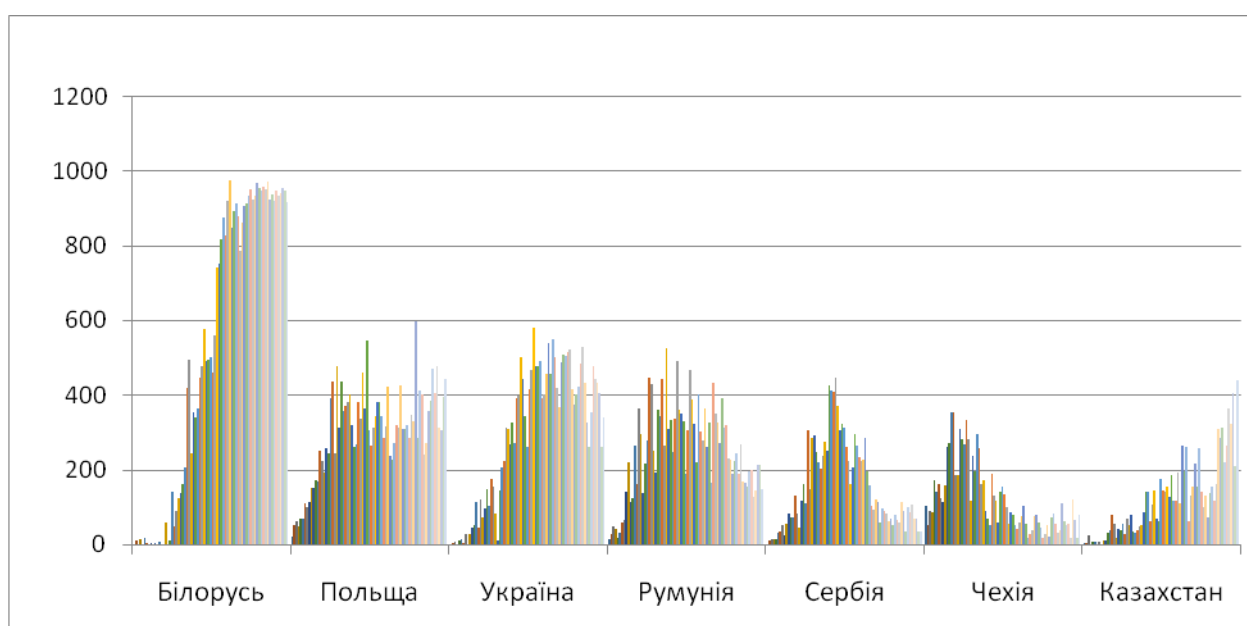

Рис. Л.18. Динаміка щоденних приростів хворих на COVID-19 з 15.03. по 26.05.2020

Джерело: складено автором на основі Інформаційної системи «Worldometer» URL: <https://www.worldometers.info/>

Для апроксимації зростання загальної кількості хворих автором на початок травня (07.05.2020 р.) було розроблено три сценарії динаміки поширення коронавірусу: білоруський, український (за середніми темпами попередніх періодів) та румунський (рис. Л.19.1 – Л.19.3).

У зазначеному прогнозі робиться припущення, що щоденні прирости хворих на COVID-19 відображатимуть середню тенденцію, що склалася для цих країн. Більш песимістичним варіантом може бути тенденція зростання, що притаманна країнам на етапі зростання кількості хворих до виходу на т.зв. «плато», з якого потім починається спад епідемії. Часові рамки злету та знаходження на плато також є невизначеними і суттєво різняться для різних країн.

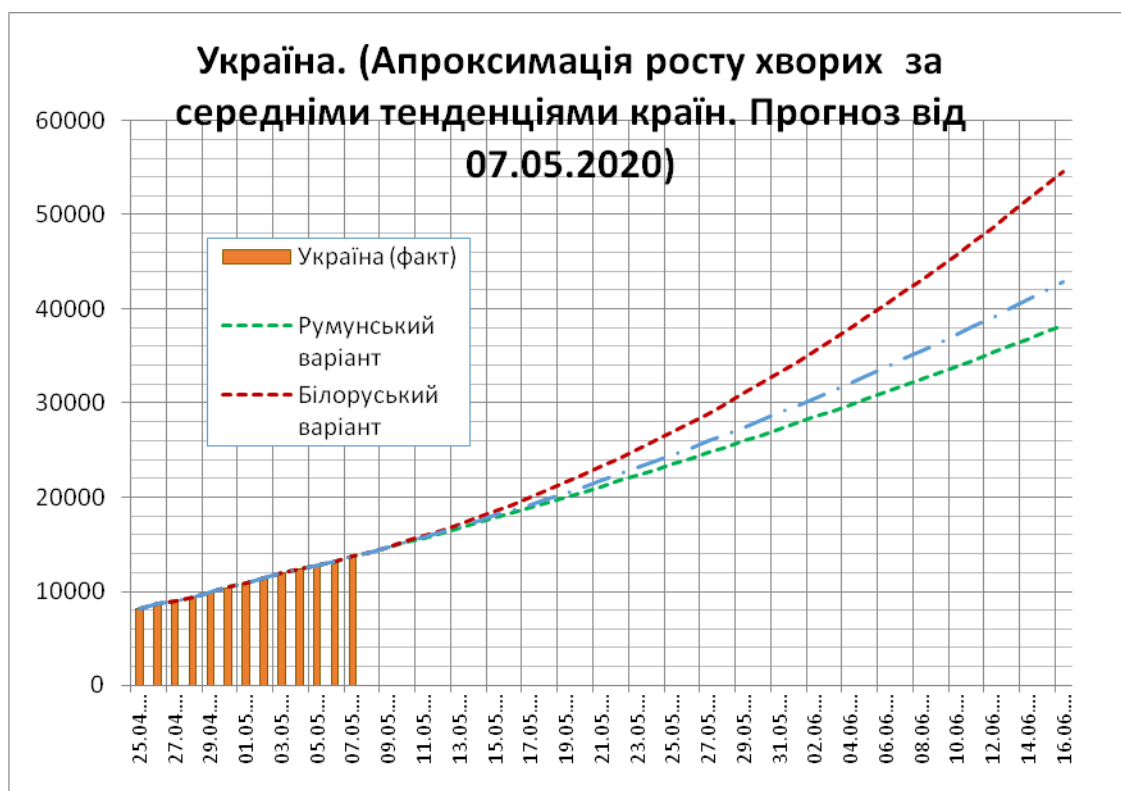

Рис. Л.19.1. Моделювання загальної кількості хворих на COVID-19 в Україні

Джерело: побудовано автором на основі авторської моделі.

Проте Україна на кінець другої декади травня, за повідомленнями чиновників МОЗ, дійшла до свого ліміту у проведенні тестувань, отже, реальна кількість хворих може бути значно більшою, ніж на приведеному графіку (рис. Л.19.2).

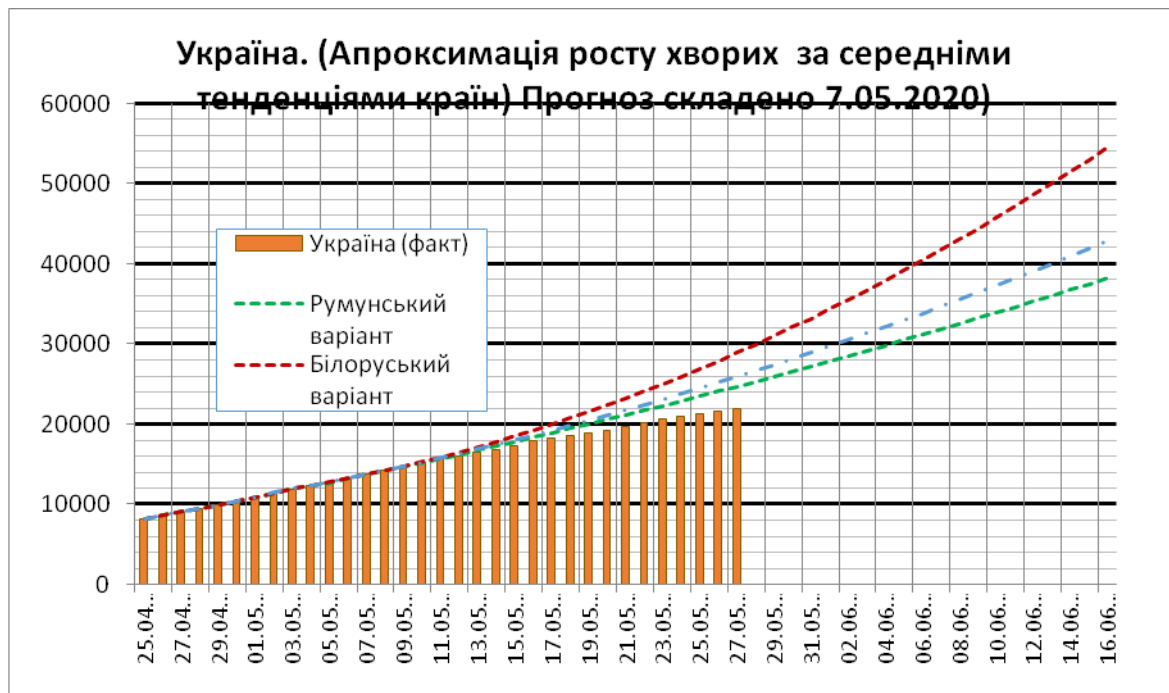

Рис. Л.19.2. Моделивання загальної кількості хворих на COVID-19 в Україні

Джерело: побудовано автором на основі авторської моделі.

Динаміка червня–липня показала, що Україна і надалі рухається умовно оптимістичним сценарієм, прискорившись в останній декаді (рис. Л.19.3).

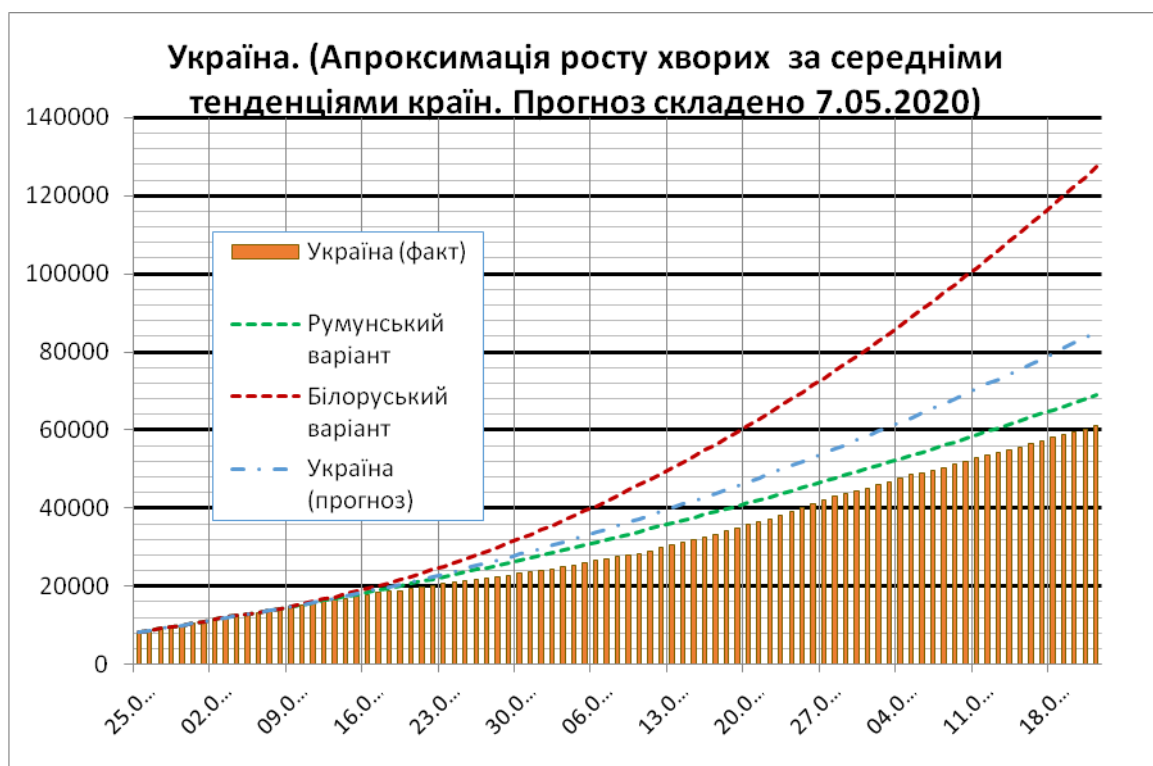

Рис. Л.19.3. Моделивання загальної кількості хворих на COVID-19 в Україні

Джерело: побудовано автором на основі авторської моделі.

Наукове видання

Бобух Ірина Миколаївна
Кіндзерський Юрій Вікторович
Фашевська Ольга Миколаївна
Снігова Олена Юріївна
Щегель Світлана Миколаївна
Тищук Тетяна Анатоліївна
Романовська Наталія Іванівна
Герасімова Олена Аркадіївна
Москвіна Оксана Дмитрівна
Лопатенко Дар'я Борисівна

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЯК ОСНОВА ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Монографія

**За редакцією
доктора економічних наук І.М. Бобух**

Редактори І.І.Бажал, А.К.Кокошко, Т.П.Тацій
Оригінал-макет С.В.Чимбай

Підписано у світ 07.12.2020 р.
Об'єм даних 17,6 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua